Ministry of Science and Higher Education
of the Republic of Kazakhstan

ISSN 2959 - 4197 (Print)
ISSN 2959 - 4200 (Online)

EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

Scientific journal

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЗАҢ ЖУРНАЛЫ

Ғылыми журнал

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЗАҢ ЖУРНАЛЫ

Научный журнал

No. 1(14)
2026
Almaty

Certificate KZ81VPY00058517 dated 07.11.2022
Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information

Owner: Establishment
Turan University

Released in December 2022.
once in quarter

EDITORIAL BOARD

Chief Editor
Akimzhanov Talgat Kurmanovich – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 5)

Responsible Editor
Aldabergenova Nonna Aldabergenovna – PhD in Law, Associate Professor, Turan University (H-index 1)

Editor
Zhappar Karlygash Zinilabidinovna – c.ph.s., PhD, Associate Professor, Turan University

Website Editor
Skuratova Irina Mihajlovna

Members of the editorial board

1 Edward Yukhnevich – Doctor of Law, Professor, University of Gdansk, Poland (H-index 2)
2 Bukalerova Lyudmila Alexandrovna – Doctor of Law, Professor, Peoples' Friendship University of Russia, Russian Federation (H-index 4)
3 Zhanuzakova Leila Telmanovna – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 1)
4 Suleymanov Akif Firudinovich – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 3)
5 Alayeva Gulnaz Tursunovna – Candidate of Law, Professor, University Turan (H-index 3)
6 Koshkinbayeva Aliya Serzhanovna – PhD, Associate Professor, Turan University (H-index 2)
7 Kasymbek Aliya Orynbasarkyzy – PhD, Associate Professor, Turan University (H-index 3)
8 Karagusov Farkhad Sergeevich – Doctor of Law, Professor, Caspian University (H-index 3)
9 Baymakhanova Dina Muratovna – Doctor of Law, Professor, KazNU named after al-Farabi (H-index 4)
10 Bizhanova Aigul Rabkhanovna – Doctor of Law, Associate Professor, KazNPU named after Abaya (H-index 3)
11 Khanov Talgat Akhmatzievich – Doctor of Law, Professor, Research Institute of Economic and Legal Research at Kazpotrebsoyuz University (H-index 5)
12 Dilbarkhanova Zhanat Rahimzhanovna – Doctor of Law, Professor, M.Yesbulatov Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (H-index 2)
13 Akimbekova Saida Aminovna – Doctor of Law, Professor, Caspian University (H-index 5)
14 Lapshin Valery Fedorovich – Doctor of Law, Professor, Yugorsky State University, Russian Federation (H-index 2)
15 Seliverstov Vyacheslav Ivanovich – Doctor of Law, Professor, Lomonosov Moscow State University, Russian Federation (H-index 3)

Turan University owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

© Turan University, 2026

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министірлігі
Ақпарат комитетінің
07.11.2022 ж. KZ81VPY00058517 куәлігі

Меншіктенуші: «Тұран» университеті» мекемесі

2022 ж. желтоқсаннан бастап тоқсанына бір рет шығады

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор
Акимжанов Талгат Курманович – з.ғ.д., профессор, «Тұран» университеті (H-index 5)

Жауапты редактор
Алдабергенова Нонна Алдабергеновна – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті (H -index 1)

Редактор
Жаппар Карлыгаш Зинилабидиновна – ф.ғ.к., PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті

Сайт редакторы
Скуратова Ирина Михайловна

Редакциялық алқа мүшелері

1 Юхневич Эдвард – з.ғ.д., профессор, Гданьск университеті, Польша (H-index 2)
2 Букалерова Людмила Александровна – з.ғ.д., профессор, Ресей халықтар достығы университеті, РФ (H-index 4)
3 Жанузакова Лейла Тельмановна – з.ғ.д., профессор, «Тұран» университеті (H-index 1)
4 Сулейманов Акиф Фирудинович – з.ғ. д., профессор, «Тұран» университеті (H-index 3)
5 Алаева Гульназ Турсуновна – з.ғ.к., профессор, «Тұран» университеті (H-index 3)
6 Кошкинбаева Алия Сержановна – PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті (H-index 2)
7 Қасымбек Әлия Орынбасарқызы – PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті (H-index 3)
8 Карагусов Фархад Сергеевич – з.ғ.д., профессор, Caspian University (H-index 3)
9 Баймаханова Дина Муратовна – з.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (H-index 4)
10 Бижанова Айгуль Рабхановна – з.ғ.д., қауымдастырылған профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (H-index 3)
11 Ханов Талгат Ахматзиевич – з.ғ.д., профессор, Қазтұтынуодағы университеті экономикалық және құқықтық зерттеулер ҒЗИ директоры (H-index 5)
12 Дильбарханова Жанат Рахимжановна – з.ғ.д., профессор, М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Академиясы (H-index 2)
13 Акимбекова Саида Аминовна – з.ғ.д., профессор, Caspian University (H-index 5)
14 Лапшин Валерий Федорович – з.ғ.д., профессор, Югор мемлекеттік университеті, РФ (H-index 2)
15 Селиверстов Вячеслав Иванович – з.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы ММУ, РФ (H-index 3)

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

© «Тұран» университеті, 2026

Свидетельство № KZ81VPY00058517 от 07.11.2022 г.
Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан
Комитет информаци

Собственник: учреждение «Университет «Туран»

Выходит с декабря 2022 г. один раз в квартал

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор
Акимжанов Талгат Курманович – д.ю.н., профессор, университет «Туран» (H-index 5)

Ответственный редактор
Алдабергенова Нонна Алдабергеновна – к.ю.н., ассоциированный профессор, университет «Туран» (H-index 1)

Редактор
Жаппар Карлыгаш Зинилабидиновна – к.ф.н., PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран»

Редактор сайта
Скуратова Ирина Михайловна

Члены редакционной коллеги

1 Юхневич Эдвард – д.ю.н., профессор, Гданьский университет, Польша (H-index 2)
2 Букалерова Людмила Александровна – д.ю.н., профессор, Российский университет дружбы народов, РФ (H-index 4)
3 Жанузакова Лейла Тельмановна – д.ю.н., профессор, университет «Туран» (H-index 1)
4 Сулейманов Акиф Фирудинович – д.ю.н., профессор, университет «Туран» (H-index 3)
5 Алаева Гульназ Турсуновна – к.ю.н., профессор, университет «Туран» (H-index 3)
6 Кошкинбаева Алия Сержановна – PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран» (H-index 2)
7 Қасымбек Алия Орынбасарқызы – PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран» (H-index 3)
8 Карагусов Фархад Сергеевич – д.ю.н., профессор, Caspian University (H-index 3)
9 Баймаханова Дина Муратовна – д.ю.н., профессор, КазНУ им. аль-Фараби (H-index 4)
10 Бижанова Айгуль Рабхановна – д.ю.н., ассоциированный профессор, КазНПУ им. Абая (H-index 3)
11 Ханов Талгат Ахматзиевич – д.ю.н., профессор, НИИ экономических и правовых исследований университета Казпотребсоюз (H-index 5)
12 Дильбарханова Жанат Рахимжановна – д.ю.н., профессор, Академия МВД РК им. М. Есбулатова (H-index 2)
13 Акимбекова Саида Аминовна – д.ю.н., профессор, Caspian University (H-index 5)
14 Лапшин Валерий Федорович – д.ю.н., профессор, Югорский государственный университет, РФ (H-index 2)
15 Селиверстов Вячеслав Иванович – д.ю.н., профессор, МГУ им. М.В. Ломоносова, РФ (H-index 3)

Университету «Туран» принадлежат исключительные права на перепечатку отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала

© Университет «Туран», 2025

IN THE ISSUE

1 STATE LAW AND MANAGEMENT

Mussayev M.B., Bekezhanov D.N., Gafurova N.
Actual problems of state and legal management
of land resources in the Republic of Kazakhstan 9
Ismailov A.A., Zhumadilova M.A., Sautbayeva S.B., Aueshova B.T.
Transformation of legal regulation mechanisms in the public administration system 19
Ten V.V., Tatarinov D.V.
State regulation of administrative liability for gambling 29
Bekov K.A., Ayupova Z.K., Rakhmetullina B.S.
Problems of state regulation and management of water
resources in the light of the water legislation of the Republic of Kazakhstan 39
Botagarin R.B., Musin K.S.
Ensuring the constitutional rights and freedoms of military personnel: a legal study 50

2 CIVIL LAW, CIVIL PROCESS

Abaikyzy M., Rzabai A.I., Nesipbayeva I.S.
Modern problems of legal regulation of land easement:
boundaries of property and obligation law 61
Askarbek A.A.
Institutionalization of digital litigation costs as a subcategory of court expenses
in the context of judicial digitalization 71
Karagussov F.S., Akimbekova S.A.
“The law is the dictate of reason”: what should become a conceptual
the basis for the modernization of private law in Kazakhstan 86

3 CRIMINAL LAW, CRIMINAL PROCESS

Urbisinova N.E., Akimzhanov T.K., Zhugralina B.M., Bukalerova L.A.
Realization of the objectives of criminal punishment within the institution
of conditional early release 97
Kussainova A.M., Kulmukhanbetova B.A.
On the issue of defining the concept of «interference with aircraft control» 108
Gaitov A.A., Umurzakov E.A., Zhumaeva M.S.
The impact of economic crime on the sustainable
development of the agro-industrial complex of Kazakhstan 118
Alekbayeva M., Bolat A., Saimova Sh.
Criminological aspects of illegal movement
of radioactive materials across the border of Kazakhstan 128
Bekbauova A.A., Shayakhmetova Zh.B., Rzagulova S.R.
The procedure for applying conditional early release
from serving a sentence to persons sentenced to life imprisonment
under the legislation of the Republic of Kazakhstan 138

Apakhaev N.Zh., Zuleeva A.Zh., Shidemov A.G.
Mechanisms for increasing cybersecurity through the introduction
of artificial intelligence in the activities of the department of internal affairs 149
Safuanov F.S., Kudaybergenova A.Zh., Toktybekov T.A.
Expert evaluation criteria for "accumulated"
affect in the investigation of violent crimes 159
Abutayeva S.B., Kim E.P., Bolatbekova L.A.
Effectiveness of mitigating and aggravating factors in criminal law 167
Ernishev K.A., Yelikbay M.A., Shakhaeva G., Ablaeva E.B.
Administrative and legal mechanisms for preventing violence against minors 178
Tatikov R.U., Baltabayev K.Zh., Abdukarimova N.E., Drokin Yu.N.
The penal enforcement legislation of the Republic
of Kazakhstan and other measures of criminal legal impact 192
Volchetskaya T., Nurgaliyev B.M., Nurgaliyeva A.B., Sadvakassova A.T.
Phishing as a popular method of committing cyberbullying:
concept, criminological characteristics, foreign experience 204

4 INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LAW

Apienov S.M., Nyssanbekova L.B., Zhailau Zh.
Theoretical foundations for improving the criminal legislation
of the Republic of Kazakhstan and its alignment with international standards 215
Sartaeva Sh.Sh., Zhumabekova M.M., Utarov K.A.
International legal regulation of online labor: principles and key features 225
Zhambekova Zh.A., Zhaksymbetov B.P., Adam A.E., Bogatyreva L.B.
Legal guarantees for the protection of the rights of the child in the event
of a change of citizenship: international legal obligations and national practice 236
Razdykova G.M., Zhamuldinov V.N.
The concept of "religious extremism" in the context
of international law and national legislation 247
Zhamankarayeva G., Shaldarbekova M., Zhumagulova Sh.R.
Constitutional pluralism in international law:
interaction between national constitutional values and international obligations 257
Arginbekova G.I., Alshurazova R.A., Abdrashitov V.M., Utanov M.A.
The experience of cooperation between Russia and Kazakhstan in the framework
of global integration and unification of legislation in the field of healthcare 268
Irzhanov A.S., Saimova Sh.A., Bolat A.A.
On some issues of further development of legal regulation
of the institution of mediation in international law 280
Marat M.M., Uzakbayeva A.B., Tursynbayeva G.I., Nurzhanov D.A.
Legal models of joint management of transboundary water
resources in the international and comparative legal context 292
Utegaliyeva K.I., Ibrayev Zh.G., Alimbayeva A.A.
The exercise of state jurisdiction in relation to stateless vessels on the high seas 303
Aitbek M.B., Atadjanov R.B., Umarkhanova D.S.
Treaty frameworks of international space law
and their relevance for Kazakhstan: legal complexities
implementation challenges and prospects for reform 314

НӨМІРДЕ. В НОМЕРЕ

1 МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ БАСҚАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПРАВО И УПРАВЛЕНИЕ

Мусаев М.Б., Бекежанов Д.Н., Гафурова Н.Э.
Қазақстан Республикасында жер ресурстарын
мемлекеттік-құқықтық басқарудың өзекті мәселелері 9
Исмаилов А.А., Жұмаділова М.А., Саутбаева Б.С., Ауешова Б.Т.
Мемлекеттік басқару жүйесіндегі құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясы 19
Тен В.В., Татаринов Д.В.
Государственное регулирование привлечения
к административной ответственности за азартные игры 29
Беков К.А., Аюпова З.К., Рахметуллина Б.С.
Проблемы государственного регулирования и управления
водными ресурсами в свете водного законодательства Республики Казахстан 39
Ботагарин Р.Б., Мусин К.С.
Әскери қызметшілердің конституциялық құқықтары
мен бостандықтарын қамтамасыз ету: құқықтық зерттеу 50

2 АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ, АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО, ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

Абайқызы М., Рзабай А.И., Несипбаева И.С.
Жер сервитутын құқықтық реттеудің заманауи мәселелері:
заттық және міндеттемелік құқық шекаралары 61
Аскарбек А.А.
Институционализация цифровых судебных расходов
как подкатегории судебных издержек в условиях цифровизации правосудия 71
Карагусов Ф.С., Акимбекова С.А.
«Закон – это веление разума»: что должно стать
концептуальной основой модернизации частного права Казахстана 86

3 ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

Урбисинова Н.Е., Акимжанов Т.К., Жугралина Б.М., Букалерова Л.А.
Қылмыстық жаза мақсаттарының шартты түрде
мерзімінен бұрын босату институтында жүзеге асырылуы 97
Кусаинова А.М., Кулмуханбетова Б.А.
К вопросу о дефиниции понятия «помехи управлению воздушным судном» 108
Гаитов А.А., Умурзаков Е.А., Жумаева М.С.
Влияние экономической преступности
на устойчивое развитие агропромышленного комплекса Казахстана 118
Alekbayeva M., Bolat A., Saimova Sh.
Criminological aspects of illegal movement
of radioactive materials across the border of Kazakhstan 128
Бекбауова А.А., Шаяхметова Ж.Б., Рзагулова С.Р.
Порядок применения условно-досрочного освобождения
от отбывания наказания к лицам, осужденным к пожизненному
лишению свободы по законодательству Республики Казахстан 138

Апахаев Н.Ж., Зулеева А.Ж., Шидемов А.Г.
ІІО қызметінде жасанды интеллектіні
енгізу арқылы киберқауіпсіздікті арттыру тетіктері 149
Safuanov F.S., Kudaybergenova A.Zh., Toktybekov T.A.
Expert evaluation criteria for “accumulated”
affect in the investigation of violent crimes 159
Абутаева С.Б., Ким Э.П., Болатбекова Л.А.
Қылмыстық құқықтағы жазаны жеңілдету
және ауырлату институттарының тиімділігі 167
Ернишев К.А., Еликбай М.А., Шахаева Г., Аблаева Э.Б.
Кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылықтың
алдын алудағы әкімшілік-құқықтық тетіктер 178
Татиков Р.У., Балтабаев К.Ж., Абдукаримова Н.Э., Дрокин Ю.Н.
Уголовно-исполнительное законодательство
Республики Казахстан и иные меры уголовно-правового воздействия 192
Волчецкая Т.С., Нургалиев Б.М., Нургалиева А.Б., Садвакасова А.Т.
Фишинг как популярный способ совершения кибермошенничества:
понятие, криминологическая характеристика, зарубежный опыт 204

4 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚ МЕЖДУНАРОДНОЕ И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

Апенов С.М., Нысанбекова Л.Б., Жайлау Ж.
Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдірудің
теориялық негіздері мен халықаралық стандарттарға сәйкестендіру бағыттары 215
Сартаева Ш.Ш., Жумабекова М.М., Утаров К.А.
Онлайн еңбекті халықаралық-құқықтық реттеу қағидаттары мен ерекшеліктері 225
Жамбекова Ж.А., Жаксымбетов Б.П., Адам А.Е., Богатырева Л.Б.
Правовые гарантии защиты прав ребенка при изменении гражданства:
международно-правовые обязательства и национальная практика 236
Раздыкова Г.М., Жамулдинов В.Н.
Понятие «религиозный экстремизм» в контексте
международного права и национального законодательства 247
Жаманкараева Г.С., Шалдарбекова М.Б., Жумагулова Ш.Р.
Халықаралық құқықтағы конституциялық плюрализм:
ұлттық конституциялық құндылықтар
мен халықаралық міндеттемелердің өзара ықпалы 257
Аргинбекова Г.И., Альшуразова Р.А., Абдрашитов В.М., Утанов М.А.
Опыт сотрудничества России и Казахстана в рамках
глобальной интеграции и унификации законодательства в сфере охраны здоровья 268
Иржанов А.С., Саймова Ш.А., Болат А.А.
О некоторых вопросах дальнейшего развития правового
регулирования института посредничества в международном праве 280
Марат М.М., Узакбаева А.Б., Турсынбаева Г.И., Нуржанов Д.А.
Правовые модели совместного управления трансграничными
водными ресурсами в международном и сравнительно-правовом контексте 292
Utegaliyeva K.I., Ibrayev Zh.G., Alimbayeva A.A.
The exercise of state jurisdiction in relation to stateless vessels on the high seas 303
Aitbek M.B., Atadjanov R.B., Umarkhanova D.S.
Treaty frameworks of international space law and their relevance for Kazakhstan:
legal complexities implementation challenges and prospects for reform 314

1 STATE LAW AND MANAGEMENT
МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ БАСҚАРУ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПРАВО И УПРАВЛЕНИЕ

ҒТАХР 10.55.01
ӘОЖ 349.414
JEL K3

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-9-18

МУСАЕВ М.Б.,[1]
докторант.
e-mail: maralbek_musaev@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-6726-3513
БЕКЕЖАНОВ Д.Н.,*[1]
PhD, қауымдастырылған профессор.
*e-mail: bek_dauren@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9858-841X
ГАФУРОВА Н.Э.,[2]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: gafurovanozimakhon@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6790-1020
[1]І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан
[2]Өзбекстан Республика Әділет министрлігі жанындағы
заң кадрларын қайта даярлау және
біліктілігін арттыру институты,
Ташкент қ., Өзбекстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР РЕСУРСТАРЫН МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ БАСҚАРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада жер ресурстарын мемлекеттік басқару жүйесін құқықтық реттеу, жер ресурстарын ұтымды пайдалану, жер қорларын экономикалық құқықтық реттеу мәселелері қарастырылған. Қазақстан Республикасындағы жер қорлары еліміздің экономикалық әл-ауқатын негізін зерттеу мақсаты болып табылады. Жер ресурстарын мемлекеттік басқарудың арнайы әдістерін нақтылау, жер ресурстарының экономикалық нарыққа сәйкес салықтармен арнайы төлемдер саясатын қалыптастырудың маңыздылығы қамтылды. Зерттеу жұмысын жазу барысында құқықтық, талдау, синтез, индукция және дедукция әдістері жер ресурстарын мемлекеттік басқару саласында кеңінен қолданылды. Жердің кадастрлық және нарықтық құны, учаскелерді алу кезінде өтемақы, ауыл шаруашылығы өндірушілеріне жеңілдікті салық салу жүйесі, сондай-ақ жер заңнамасын бұзғаны үшін санкциялар сияқты маңызды элементтері зерттелді. Сонымен қатар, жер учаскелерін басқаруды кезіндегі заңсыз берілген жерлер туралы сот материалдарына талдаулар жүргізілген. Қазақстан Республикасында жер ресурстарын тиімді пайдалану, жердің қорларын күтіп ұстау, жерді тозуына жол бермеу, жер қатынастар саласындағы мемлекеттік органдардың қызметіндегі тәжірибесіне зерттеулер жүргізілді. Жер қорларын мемлекеттік органдармен басқаруының ерекшеліктеріне, жерді ұтымды пайдалану мен құқықтық қорғауға, жер ресурстарын цифрландырудың тиімді нәтижелеріне байланысты қорытынды жасалды.

Тірек сөздер: жер ресурстары, мемлекеттік басқару, жер қоры, жер қатынастар, жер заңнамасы.

Кіріспе

Мемлекетте қалыптасқан жер ресурстарын басқару жүйесі ол қалыптасатын елдің және қоғамның құқықтық, саяси, ұйымдастырушылық, экономикалық, экологиялық және әлеуметтік жағдайларын ескереді [1, 77 б.]. Сонымен қатар, мемлекеттегі экономикалық өзгерістер жер қатынастары мен жер ресурстарын басқарудың рөлі мен маңыздылығын анықтады. Бұл жер өзінің дәстүрлі қасиеттерінен басқа (өндіріс құралы, аумақтық базис, табиғи ресурс және т.б.) құқықтық қатынастар объектісі және жылжымайтын мүлік объектісіне айналғандығына байланысты. Сондықтан Жер ресурстарын ұтымды пайдалануға, салық салынатын базаны және бюджет қаражатын жинауды оңтайландыруға немесе тиімділігін арттыруға өңірлерді дамытуға инвестициялар тартуға және жер қатынастары субъектілері үшін кепілдік құқықтарын қамтамасыз етудің тиімді жүйесін құруға мүмкіндік беретін жер ресурстарын басқарудың теориялық және әдістемелік ережелерін жетілдіру талап етілді. Жер ресурстарын басқару жерге орналастыру, мемлекеттік жер кадастры және жер мониторингі сияқты функционалдық қызметті, сондай-ақ басқа да іс-шараларды қамтиды. Осыған байланысты жер ресурстарын басқару жүйесі жерге меншік нысанына және басқару функцияларын жүзеге асыратын органдарға байланысты мемлекеттік, қоғамдық және шаруашылықішілік сипатта болуы мүмкін [2, 46 б.].

Әкімшілік-аумақтық деңгейде жер ресурстарын басқарудың аса маңызды факторларының бірі аумақтарды мемлекеттік басқарудың және жер ресурстарын экономикалық реттеудің ақпараттық негізі болып табылатын мемлекеттік жер кадастры жүйесі болып табылады. Бюджеттік кірістерді арттыруды қамтамасыз ететін және жерді Мемлекеттік басқарудың неғұрлым тиімді және кешенді әдістерін іске асыратын жерді пайдаланудың экологиялық және экономикалық тиімділігі жүйесін қалыптастыратын Жер ресурстарын басқару жүйесінің ұйымдық-құқықтық және экономикалық тетіктерін дамыту ерекше маңызға ие [3, 4510 б.].

Жер ресурстарын басқару негіздері Экономикалық, экологиялық, әлеуметтік даму үшін елдің салық заңнамасымен, жер заңнамасымен, жер саласындағы басқа да мемлекеттік органдардың бұйрықтарымен реттеледі. Қазақстанда нарықтық экономика реформаларын жүргізу мемлекет аумағында жердің экономикалық жүйесін (жерді жалға алу, жер салығы, жерге төленетін басқа да төлемдер) қайта ұйымдастырудың шұғыл қажеттілігіне әкелді.

Елдің жер ресурстарын құқықтық реттеудің жаңартылған тетігінде жерді пайдаланудың ақылы қағидатына тікелей байланысты экономикалық әдістер ерекше маңызға ие. Жер ресурстарын ақылы пайдаланудың жалпы қағидатын нақтылау жерді және басқа да табиғи ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттыруға, табиғи ресурстарды сақтауға, тиімді пайдалануға қызығушылық туғызуға және оларды қалпына келтіру бойынша қосымша жұмыстарды орындауға бағытталған [4, 310 б.].

Жер салығы – бұл жер төлемдерінің ерекше жағдайы. Жер төлемі – бұл салықтық және салықтық емес төлемдерді қамтитын кең ұғым. Жалдау ақысы салықтық емес төлемдерге жатады және шартпен анықталады. Заңнама жалдау лимиттерін белгілегенімен, оны салыққа айналдырмайды, өйткені оның құны фискалдық емес, келісімшарттық болып қалады.

Жер салығы мен жалдау ақысының айырмашылығы: заңды түрде жер салығын жалдау ақысына теңестіру олардың арасындағы айтарлықтай экономикалық айырмашылықтарды ескермейді. Нарықтық экономикада жерден табыс табудың екі негізгі жолы болуы мүмкін: жер иесі мен жер пайдаланушы бір тұлға. Мысалы, өз жеріне иелік ететін және өңдейтін ферма. Жер иесі мен жер пайдаланушы әртүрлі тұлғалар. Бұл жер жалға алынған кезде болады. Осыған байланысты бірыңғай жүйе шеңберінде жерді пайдалану үшін төлемнің екі түрлі моделі пайда болады. Жер аннуитеті (жерден түскен табыс) жалпы пайдадан бөлек бөлінбейді. Бұл жағдайда жер иесі жыл сайын жер салығын төлейді. Жерді жалдау ақысы жалпы пайдадан (әсіресе бизнестен түскен кірістен) бөлінеді және оны жалға алушы жер иесіне жалдау ақысы ретінде береді. Содан кейін жер иесі мемлекетке жер салығын төлейді. Жерді жалға беру қатынастарын реттейтін Қазақстан Республикасы заңнамасының мәселелері.

Қолданыстағы заңнамада салықтар мен табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін төлемдер арасындағы нақты айырмашылықтың болмауы қаржы және экономикалық құралдардың араласуына әкеледі. Салықтық және салықтық емес төлемдер әр түрлі заңды сипатқа ие, әр түрлі реттеледі және қаржы жүйесінде әр түрлі орын алады. Жер төлемдерінің жалпы массасынан

салықты неғұрлым нақты бөлу салық төлеу тәртібін арттыруға ықпал етеді. Жер салығын құқықтық реттеу, жер салығының объектісі мен нысанасы оны реттеу кезінде салық және жер құқығы нормаларының қолданылуын айқындайды [5]. Жер салығының нормативтік базасының әлсіздігі оны жүйелеуде жатыр.

Құқықтық нормалар көбінесе құқықтың әртүрлі салаларына қатысты көптеген дереккөздерге қолданылады. Реттеудің тиімділігіне көпшілік теріс әсер етеді, көбінесе салық салуға тікелей қатысы жоқ заңдарда кездесетін салық жеңілдіктеріне қатысты нормалар. Жер салығын реттеуде шешуші рөлді құқықтың жекелеген салаларының (экология, жер және салық) жалпы құқықтық принциптері мен принциптері атқарады. Олар барлық заңнаманың және оның жекелеген нормаларының мағынасын түсінуге көмектеседі. Бұл принциптер сонымен қатар заңнамадағы олқылықтарды жоюға көмектеседі, бұл қазіргі нарықтық экономиканың талаптарына сәйкес келетін жер заңнамасы болмаған кезде өте маңызды.

Салық салу объектісі – жер учаскелерін пайдаланғаны үшін төлем, бұл оларды салықтар мен басқа төлемдерден ажыратуға мүмкіндік береді. Жер ресурстарына салынатын салықтардың әртүрлі түрлерін қамтиды, олардың объектілері жер меншігінің өзі (жер салығы) және жерді пайдаланудан түскен кірістер, сондай-ақ алып-сатарлық жер операцияларынан түскен кірістер болып табылады.

Жер салығын төлеуге байланысты құқықтық қатынастарға қатысушылардың ерекшелігі-салық төлеушіден басқа (жер пайдаланушы, жер иесі, жерді жалға алушы). Жер салығын өндіріп алудың тиімділігі салық органдары мен жер комитеттерінің тығыз ынтымақтастығымен тікелей байланысты. Олардың өкілеттіктерін нақты бөлу төлеушілер мен объектілердің есебінде қайталанудың алдын алу үшін, сондай-ақ салық ставкаларын түзету бойынша ұсыныстар қалыптастыру үшін қажет.

Материалдар мен әдістер

Құқықтық әдістері ретінде жер ресурстары саласындағы заңнамалар, құқықтық актілер пайдаланылды. Анализ және синтез әдісі ретінде жер қорларын мемлекеттік басқарудың барлық сатыларында жүзеге асырылады. Жер ресурстарын басқару процесіндегі маңызды роль атқарады нақтылы жер қатынастарын жалпы ережеге салып, одан кейін жалпы ереже бойынша осы нақты фактіге сәйкес белгілі тиімді тұжырымдар мен қорытындыланды. Мақаланың ғылыми маңыздылығы жер ресурстарын мемлекеттік құқықтық реттеуде нақтыланды.

Мақалада жер қатынастары кезінде жер ресурстарын басқаруға теориялық ұсыныстар мен қорытындылар келтірілді. Жер ресурстар қатынастарын реттейтін құқықтық актілерге толықтырулар мен өзгерістер ұсынылады. Жер ресурстар саласындағы заңнамаға ұсынылған ұсыныстар жер заңнамасын жетілдіруде кезінде маңызды болып табылады.

Мақаланың тәжірибелік маңызы: жер ресурстарын мемлекеттік құқықтық реттеу кезінде, жер қатынастар басқармаларының қызметінде, жер заңнамасына толықтырулармен өзгерістер енгізуде, жер ресурстар саласы бойынша арнайы маман дайындауда, жер қатынастарын құқықтық реттеуге арналған заң жобаларын дайындауда, жер ресурстарын басқаруда тәжірибелік мәселелерді шешу кезінде ықпал етеді.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстан Республикасында салықтар жиналатын ағымдағы жағдай жағдайында салық инспекцияларынан міндетті табиғат ресурстық төлемдерді (салықтық та, салықтық емес те) жинауды мамандандырылған табиғат ресурстық қызметтерге беру орынды болар еді. Бұл қызметтер табиғи-ресурстық төлемдердің ерекшеліктерін жақсы түсінеді және тұтастай алғанда мемлекет кірісіне жүктемені айтарлықтай төмендетуі мүмкін.

Салық және жер заңнамасының өзара әрекеті жер салығының әртүрлі ставкаларын белгілеу кезінде айқын көрінеді. Бұл ставкалардың мөлшері жер учаскесін сипаттайтын үш негізгі параметрмен анықталады: жер санаты: учаске қай топқа жатады (мысалы, ауылшаруашылық алқаптары, орман қоры, елді мекендердің жерлері және т.б.) [6]. Учаскенің орналасқан жері: оның географиялық орналасуы, оның ішінде көлік қатынасының ыңғайлылығы, елді мекеннің орталығынан қашықтығы, инженерлік және әлеуметтік объектілермен қамтамасыз ету дәре-

жесі. Учаскенің мөлшері: оның ауданы жер бөлудің белгіленген нормасымен салыстырғанда қарастырылады.

Мемлекеттік органдардың (мемлекеттік кірістер, жер қатынастары басқармасы) салықтық және әкімшілік озбырлығын болдырмау үшін салық заңнамасы жер учаскесінің сипаттамалары мен салық мөлшері арасында нақты, сандық байланыс орнатуы керек. Үш параметрдің әрқайсысы салық міндеттемесіне тікелей әсер ететіндіктен, бұл қатынас ашық және өлшенетін болуы керек. Жер салығы мөлшерлемесінің учаскенің қасиеттеріне тәуелділігінің ашықтығы мен сандық ашықтығына қойылатын бұл талап осы мәселе бойынша Заңнамалық өкілеттіктерді Қазақстан Республикасының субъектілеріне және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына беруге де қолданылады. Реттеуге бағытталған жер салығы бойынша жеңілдіктерді қолдану оның фискалдық мақсатына қайшы келмеуге тиіс.

Жер қатынастарының субъектілеріне жеңілдіктер тізбесін кеңейтуге өкілеттік берілген жағдайларда, бұл құқық олардың бюджетінде қалған салық қаражатының көлемімен шектелуге тиіс. Жер салығы бойынша салық кредиттерінің белгілі бір түрлері бойынша шартты қайтару тетігін заңнамалық тұрғыдан бекіту ұсынылады. Бұл тәсіл жеңілдіктердің Әлеуметтік және экономикалық тиімділігіне құқықтық негіз жасайды. Мән-жайлардың өзгеруіне байланысты жеңілдіктерге құқығынан айырылған төлеушілер жер салығын осы өзгерістер басталған сәттен бастап толық көлемде төлеуге міндетті [6].

Бұл алдағы салық реформасы бұл зерттеудің өзектілігі мен практикалық маңыздылығын төмендетпейді, өйткені жаңа мүлік салығы іс жүзінде қолданыстағы жер салығының кеңейтілген түрі болып табылады. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, көптеген елдерде мүлік салығы бұрыннан енгізілген және енгізілмеген мүлік салығын қамтиды. Базалық мөлшерлемелер негізінде және инфляцияны ескере отырып есептелетін бұл құнды мемлекет жерді немесе оны жалға алу құқығын сатқан кезде пайдаланады. Кадастрлық құн сонымен қатар меншік құқығын немесе жерді жалға алу құқығын беру ақысын есептеуге негіз болады. Төменде Солтүстік Қазақстан облысының жер қатынастары саласындағы төлемдер мен салықтардың мөлшеріне зерттеулер мен талдау жүргізілді.

Әлемдік тенденциялар жер ресурстарын мемлекеттік реттеу деген ұмтылыстың артуын көрсетеді азаматтар үлкен демократия мен есеп беруді жақтайды басқару құрылымдары, саясаты және ресурстары олардың күнделікті өміріне әсер етеді. Жер бүкіл әлемде мойындалған бастапқы ресурс болып табылады және бар өмірлік маңызды экономикалық, мәдени, экологиялық және әлеуметтік өлшемдер болып табылады. Көптеген елдерде жер басқармасы маңызды мемлекеттік қызметті білдіреді және негізгі мемлекеттік әкімшілік мекеме болып табылады. Сондықтан жер секторы жаһандық тенденциялардың бір бөлігі болуы керек әділдік пен ашықтық және көбінесе қандай жағдай болмасын, ақыл-ойды дамытуға ұмтылу және мөлдір әкімшілік жүйелер.

Мысал ретінде 2003 ж. ҚР Үкіметінің қаулысында жер учаскелеріне базалық мөлшерлері бекітілген [7]. Қазақстан Республикасының азаматтарына жер заңнамасында белгіленген шектеулерге сәйкес жеке қосалқы шаруашылық жүргізу, тұрғын үйлер мен саяжайлар салу, сондайақ бау-бақшаны дамыту үшін жер учаскелерін тегін алуға мүмкіндік беріледі. Тегін беруден басқа, заңда көзделген нормативтік квота, осы мақсаттар үшін жер учаскелерін ақылы негізде алуға болады.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік жер кадастры мемлекеттік органдарды, жеке және заңды тұлғаларды жер және жекелеген жер учаскелері туралы ақпаратпен қамтамасыз ету мақсатында жүргізіледі [8, 3 б.]. Еліміздегі жер қорлары жер заңнамасына және жергілікті ақтарушы органдардың құқықтық актілерімен реттеледі. Жер қорларындағы деректерді жинау, өңдеу, есепке алу, сақтауды азаматтарға арналған үкімет жүргізетін болады. Жер қорларын мемлекеттік тіркеуде мемлекет монополия ретінде қарастырады [9].

Қазақстан Республикасының аймақтарында жер учаскелері және оларды иеленетін немесе пайдаланатын адамдар туралы ақпарат үнемі жиналады, өңделеді және сақталады. Әр сайттың өзіндік ерекше кадастрлық нөмірі бар. Егер меншік иесі немесе пайдаланушы өзгерсе, біз оның ісіндегі ақпаратты жаңартамыз.

Біз жер туралы барлық деректерді электронды түрге аударамыз және компьютерлік есеп жүйесін жетілдіреміз. Мемлекеттік жер кадастрындағы мәліметтер дәл болуы үшін біз үнемі

әртүрлі зерттеулер жүргіземіз: топографиялық, жерге орналастыру, топырақ пен өсімдіктерді зерттеу, олардың құнарлылығын бағалау және карталар жасау. Жерге құқықтарды растайтын құжаттар белгіленген мерзімде беріледі.

Жер заңнамасының талаптарына сәйкес болу үшін жер-кадастрлық құжаттаманы жетілдіру бойынша кешенді жұмыс жүргізілуде: оның нысандары, мазмұны, қалыптастыру тәртібі мен жүргізу әдістері жетілдірілуде. Ақпараттық жүйенің жұмысының егжей-тегжейлері заңға тәуелді актілермен реттеледі [10]. Электрондық кадастрлық карталарды жасауды «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы жер ресурстарын басқару жөніндегі орталық уәкілетті органмен жасалған шарт негізінде жүзеге асырады. Электрондық тетікті кадастр карталарын жасауға болады, оған жер комиссиясының жұмысын автоматтандыруға байланысты, жер-кадастр жоспарын әзірлеу және бекітуге тыйым салынады. Бұл ретте кенттің, ауылдың және ауылдық округтің жері үшін және жердің қалған санаттары бойынша жер заңнамасында регламенттелген жер берудің қолданыстағы тәртібі сақталады. Ол ашық режимде қол жетімді болады.

Қалалық аумақтарда барлық объектілер үшін бірыңғай құжат болып табылатын жылжымайтын мүліктің кадастрлық паспорты берілетін болады. Объектіні ақпараттық жүйеде тіркеу және есепке алу оның бар екендігін және сипаттамаларын растайды. Мұның бәрі халықтың ақпаратқа қолжетімділігін жақсартуға ықпал етеді, мемлекеттік органдар арасындағы өзара іс-қимылды арттырады және азаматтар үшін әкімшілік кедергілерді азайтады, сондай-ақ жер қатынастары саласындағы көрсетілетін қызметтердің сапасына оң әсер етеді [11]. 2017 жылға арналған мемлекеттік жер қорларының базасын қалыптастыру қаулысында ауыл шаруашылық жерлерінің паспорттын автоматтандыру жүйесіне жұмыстары жүргізіледі [12].

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «әділ Қазақстан: Заң және тәртіп, экономикалық өсу, қоғамдық оптимизм» атты халыққа Жолдауына қосымша, жер учаскелерін қайтару жөніндегі арнайы комиссия әкімдіктер ауыл шаруашылығы учаскелерін конкурс өткізбей бөлу туралы екі мыңнан астам заңсыз өкімдерді мақұлдағанын анықтады. Бұл мәселе бойынша түсініксіз болмауы керек. Заңсыз алынып, және әрекетсіз жерлер жеңілдетілген рәсімде мемлекетке қайтарылуы керек [13].

Егер жер иесі дамуға белсенді инвестиция салса және шын жүректен жұмыс жасаса, оған кедергі жасамау керек.

Көптеген иелер өз учаскелерінен мыңдаған шақырым қашықтықта орналасқан және тіпті ауыл тұрғындарының әл-ауқатына мән бермейді. Мұндай жер иелері бізге ешнәрсе жасамайды. Үкімет пен Бас прокуратура оларға қатысты қатаң шаралар қабылдауы керек. Солтүстік Қазақстан облысының прокурорлары Есіл, Уәлиханов, Шал ақын, Тимирязев аудандары мен Петропавл қаласының пайдаланушыларына тиесілі жер учаскелерін мемлекетке қайтарды, өйткені ұзақ уақыт бойы жалпы ауданы 8,5 мың гектар болатын 65 жер учаскесі мақсаты бойынша пайдаланылмаған, мемлекетке 44 млн теңге шығын өтелді, ал жалпы кадастрлық құны 180 млн теңгеден асатын 20 жер учаскесі мемлекет меншігіне қайтарылды [14]. Зерттеу жұмысын жүргізу кезінде жер учаскелерін заңсыз берілгендері анықталды. Жер ресурстарын заңсыз берілу себептері жер қорларының арнайы басқару тетігі болмауынан, цифрлық ақпараттар деректер қорының дамуы мен мемлекеттік органдардың қызметіндегі кемшіліктерінен орын алған жағдайлардан болуын орын алғандығын байқауға болады.

Зерттеу жұмысын іске асыру шеңберінде Қазақстан топырақтарының мәдени-техникалық және сапалық жай-күйі туралы ақпараттық ресурс кеңейтіледі, кейіннен топырақ, геоботаникалық зерттеулер, топырақты бағалау жұмыстарына жүргізді. Мемлекеттік жер кадастрында сапалы зерттеу жүргізу және есепке алу үшін Қазақстан Республикасының аумағын аэро және ғарыштық түсіруді қоса алғанда, картографиялық және топографиялық материалдарды уақтылы жаңарту қажет екенін атап өту маңызды.

Қорытынды

Қазақстан Республикасындағы жер қатынастарын реттеу жер саясатының нормативтік-құқықтық блогымен айқындалатын негізгі бағыттарды қамтиды. Оның негізгі элементтері жерді мақсатты пайдалануды қамтамасыз етуді, учаскелерді жалға алуды, жеке меншіктегі

ауылшаруашылық жерлерінің көлемін шектеуді, жер нарығын реттеуді және басқа да маңызды мәселелерді шешуді қамтиды.

Жүйенің ұйымдастырушылық аспектісі жер қатынастарының дамуын, соның ішінде аумақтарды межеваниені мемлекеттік реттеуге бағытталған. Сонымен қатар, экономикалық шаралар жермен мәмілелерді рәсімдеу процесінде транзакциялық шығындарды есепке алуды қамтиды. Жер ресурстарын басқарудың ұйымдастырушылық-экономикалық құралы мемлекеттік жер саясатын іске асыруға бағытталған басқару, қаржы-экономикалық тетіктер мен нормалардың жиынтығы болып табылады.

Жер ресурстарын экономикалық құқықтық реттеуде, салықтық реттеу механизмінің тиімділігін олардың сапасын, мақсатын және орналасқан жерін ескере отырып, жерді пайдаланғаны үшін төлемнің мөлшерін объективті анықтау арқылы бағалау қажет екенін атап өткен жөн. Бір жағынан, белгілі бір учаскедегі іс-әрекеттің нақты жүргізілуіне тәуелді емес жер үшін міндетті төлемдер меншік иелерін немесе жалға алушыларды ресурстарды ұтымды пайдалануға ынталандыруға, жердің пассивті капитал жинақтау көзіне айналуына жол бермеуге және жылжымайтын мүлік нарығындағы белсенділікті ынталандыруға қабілетті.

Алайда, негізсіз жоғары жер салығы оның коммерциялық тартымдылығын төмендетіп, бизнес-жоспарларды жүзеге асыруды қиындатады, өйткені жер төлемдері серпімді емес, бұл кәсіпкерлік белсенділіктің төмендеуіне және бизнестің жеке аумақтардан кетуіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, салық ставкаларының тұрақсыздығы ҚР экономикасындағы инвестициялық ахуалды нашарлатады, сол сбебепті салық ставкаларын нақты аймақтық экономикалық жағдайға байланысты айлық есептік көрсеткішпен белгілеу маңызды болып табылады.

Жер ресурстарын цифрландыру бойынша цифрлық карталарды енгізу тиімді болып табылады. Бұл өз кезегінде жер қорларын цифрландыру арқылы жерлерді басқарудың тиімді тетігі болып табылады. Ол жер иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтарын қорғауға, топырақтың деградациясының алдын алуға ықпал етеді, жер ресурстарын ұтымды пайдалануды ынталандырады, теңгерімді жалдау мөлшерлемелерін белгілеуді қамтамасыз етеді және аграрлық секторды оңтайландыруға ықпал етеді. Қазақстан Республикасында жер ресурстарын мемлекеттік басқару стратегиясы еліміздің маңызды аймағы, жердің деградациясына, деректерді басқарудың тиімсіздігіне және жерді пайдалануды үйлестірілмеген жоспарлауға байланысты қиындықтарды шешуге негіз болып табылады.

Жерді ресурстарын басқару жүйелері жердің дұрыс жұмыс істеуі үшін іргелі инфрақұрылым базарлар болу маңызды болады. Жер нарықтары жердің соларға өтуіне мүмкіндік береді жер ресурстарын тиімді пайдалануға дайын және қабілетті, осылайша мемлекеттік органдардың қызметін жеңілдетеді және халықты жер ресурстарына деген мүмкіндіктерді көбейтеді. Жер нарықтары тиімді жұмыс істеуі үшін олар болуы керек анықтайтын жерді басқару жүйелерімен қамтамасыз етілген меншік құқығы; меншік құқығының кепілдігіне кепілдік беру; бұл құқықтарды ақылға қонымды шектерде тіркеу механизмі уақыт пен шығындар, сондай-ақ мүлікті қолдау үшін ақпарат жасау бағалау және жер салықтарын төлеуге жағдай қалыптасады. Еліміздегі жер қорларын жеке тұлғаларға меншік құқығының негізі қалыптасады. Жер нарықтары, жер дауларының азайтады, мәмілелерді азайтады шығындар және жеке тұлғаларды жерді тиімді пайдалануға ынталандырады. Жер ресурстарын цифрландыру, жер қорларын пайдалануды жеңілдетеді жерді өтеу, әділ жер және мүлікке салық салу, және өзгеде табиғи ресурстар ретінде дұрыс бағалау қалыптасады.

Жер қорларын тиімді басқаруда инфрақұрылымының әлсіздігі, оның ішінде жер туралы ақпарат жүйесі, жер нарықтарында айтарлықтай тиімсіздікке әкеліп соқтырды және мүлікті бағалау мен салық салудың тиімсіздігіне ықпал етті. Бұл өз кезегінде жергілікті аймақтарда инфрақұрылымға жергілікті инвестицияларды қаржыландыру мүмкіндіктерін шектейді және қалалардың оңтайлы емес өсуі мен кеңістіктік дамуына әкелетін жерді пайдалануды жоспарлаудың нашарлығына әкеледі. Бірақ бұл мәселелердің ең айқын көрінісі бүкіл елдегі қалаларда бейресми қатынастардың таралуы болуы мүмкін. Жер саясатының, жүйелері мен процестерінің қазіргі жағдайы, еліміздің экономикалық өсу мен кедейлікті азайту үшін урбанизацияның артықшылықтарын оңтайландыруға ұмтылса, түбегейлі реформалардың қажеттілігін көрсетеді. Ұсынылған реформаларға мыналар жатады:

◆ Жер ресурстарындағы қызметтерін көрсетудегі кемшіліктерді азайту, жер кадастрларына қолжетімділікті арттыруға, жер кадастрына деген сенімділікті арттыруға және дұрыс емес тәжірибе мүмкіндіктерін азайтуға мүмкіндік береді. Қалалар шегінде жер туралы бірыңғай ақпараттық жүйені құру. Жерге меншік құқығын жақсарту бағдарламасының, сондай-ақ Жылжымайтын мүлік салығы мен ақпараттық жүйенің негізі болады. Жер қорлар көзін қамтамасыз ету үшін пайдалануы керек. Жер иелерінің заңды белгіленген қорғалған құқықтар мен жердің басым нарықтық құны туралы деректер қалыптасады.

◆ Жер учаскелерін есепке алуды цифрландыруды және автоматтандыруды, сондай-ақ жер құқығы бойынша фискалдық, құқықтық және географиялық жазбаларды бірлескен немесе байланысты ақпараттық жүйелермен біріктіруді талап етеді. Өзара әрекеттесетін ақпараттық инфрақұрылым дамыған елдерде кеңінен қолданылды. Жүйені қолдау үшін әлеуетті арттыру және құқықтық және техникалық процедуралар, ақпараттық технологиялар, бизнесті жоспарлау және тұтынушыларға қызмет көрсету салаларында оқыту қажет болады.

◆ Цифрлық технологиялардағы жетістіктерді ескере отырып, болашақ жерді басқару және басқару жүйелері 3d қала үлгілеріне негізделуі мүмкін және басқалармен қатар 3d тіркеуді, бағалауды, жоспарлауды және рұқсат беруді енгізуде біртіндеп ілгерілеу керек. Қазіргі уақытта біздің елімізде прототиптік жүйелерді әзірлеуде және пилоттық сынақтарды жүргізуді керек.

◆ Жерді тұрақты пайдалануға және ресурстарды сақтауға жәрдемдесу үшін геоақпараттық жүйелерді, қашықтықтан басқаруды және веб-технологияларды пайдаланатын жер ресурстарын басқарудың интеграцияланған цифрлық платформасын әзірлеудің маңыздылығын қарастыру керек. Арнайы платформа деректерге нақты уақыт режимінде қол жеткізуді қамтамасыз етуге, мүдделі тараптардың ынтымақтастығын жеңілдетуге және шешім қабылдау процестерін қолдауға болады. Жер ресурстарын цифрландыруды жетілдірсек төмендегі нәтижелерге жететін боламыз.

◆ Жерді басқаруда меншік құқығын тиімді және қорғау. Уәкілетті органдың жұмысы жүйеленеді. Жер дауларын алдын алуға болады. Жерге шектеусіз қол жетімділікті қамтамасыз етуге мүмкіндіктер болады. Жаңа технологиялары арқылы жер ресурстары туралы ақпараттарға қол жетімді болады.

◆ Жерді басқарудың тұрақты әдістерін енгізуге ықпал ететін деректер дәлдігінің, ашықтықтың және жоспарлау тиімділігінің айтарлықтай жасақтау керек.

Әрі қарай зерттеуге арналған бағыттардың ішінде мынадай мәселелер бөлінеді: жер учаскелерін жалға алу шарттары, агроөнеркәсіптік кәсіпорындардың аумақтарын жоспарлаудағы кемшіліктерді жою жөніндегі шаралар, пайдаланылмайтын учаскелер мен пай жерлерін Ауыл шаруашылығы қызметіне белсенді тарту стратегиялары.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті бағдарламалық нысаналы қаржыландыратын BR24993047 «Жер қатынастарын реттеудегі заманауи сын-қатерлер: тарихи-құқықтық талдау» гранттық жобасы аясында дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Тасанова Ж.Б. Жер ресурстарын басқару: оқу құралы. – Алматы: Альманахъ, 2019. – 104 б.

2 Клебанович Н.В. и др. Почвы и земельные ресурсы Казахстана: учебник. – Минск: БГУ, 2016. – 246 с.

3 Kuandykova E., Bekezhanov D., Nessipbaeva I., Jumabayeva K., Zhuldybayeva A. Regulation of Mechanisms for Management of Environmental Issues of Rational Use of Natural Resources and Pastures // International Journal of Sustainable Development and Planning. 2024. Vol. 19. No. 11. P. 4509–4517.

4 Туленова А.М., Бектурганова А.Е., Айгаринова Г.Т., Рысмахан Г.Б. Проблемы и задачи совершенствования системы управления земельными ресурсами в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2024. – № 1(101) – С. 310–322.

5 Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442_ (өтініш берілген күн: 25.10.2025)

6 Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120 (өтініш берілген күн: 10.11.2025)

7 Жер учаскелеріне төлемақының базалық ставкаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 2 қыркүйектегі N 890 Қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P030000890_ (өтініш берілген күн: 13.11.2025)

8 Беристенов А., Оспанов Б. Преобразование земельных отношений и совершенствование земельного законодательства в Казахстане // Интерэкспо Гео-Сибирь. – 2013. – № 8. – С. 3–14.

9 Farran S., Corrin J. Developing Legislation to Formalise Customary Land Management: Deep Legal Pluralism or a Shallow Veneer? // Law and Development Review. 2016. Vol. 10. No. 1. P 1–27.

10 Возвращенные в госфонд 11 млн га неиспользуемых сельхозземель распределены населению на развитие животноводства. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/land/press/news/details/1031063?directionId=1416&lang=ru (дата обращения: 10.08.2025)

11 Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель Республики Казахстан за 2024 год. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/_gluster_2025_6_26_0701bef0fc248679f84e61f1496800fb_original.6231479.pdf (дата обращения: 12.08.2025)

12 2018–2020 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы. Қазақстан Республикасының Заңын іске асыру туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 7 желтоқсандағы № 823 қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000823 (өтініш берілген күн: 10.12.2025)

13 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі № 423 қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423 (өтініш берілген күн: 15.12.2025)

14 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K24002024_1/history (өтініш берілген күн: 20.12.2025)

15 Солтүстік Қазақстан облысының прокурорлары мемлекетке жер учаскелерін қайтарды. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuratura-sko/press/news/details/777548?lang=kk (өтініш берілген күн: 22.12.2025)

REFERENCES

1 Tasanova J.B. (2019) Jer resurstaryn basqaru: oqu qūraly. Almaty: Älmanah. 104 b. (In Kazakh)

2 Klebanovich N.V. i dr. (2016) Pochvy i zemel’nye resursy Kazahstana: uchebnik. Minsk: BGU. 246 p. (In Russian)

3 Kuandykova E., Bekezhanov D., Nessipbaeva I., Jumabayeva K., Zhuldybayeva A. (2024) Regulation of Mechanisms for Management of Environmental Issues of Rational Use of Natural Resources and Pastures // International Journal of Sustainable Development and Planning. Vol. 19. No. 11. P 4509–4517. (In English)

4 Tulenova A.M., Bekturganova A.E., Ajgarinova G.T., Rysmahan G.B. (2024) Problemy i zadachi sovershenstvovanija sistemy upravlenija zemel’nymi resursami v Respublike Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». No. 1(101) P. 310–322. (In Russian)

5 Qazaqstan Respublikasynyñ Jer kodeksı 2003 jylğy 20 mausymdağy N 442. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442_ (ötınış berılgen kün: 25.10.2025) (In Kazakh)

6 Salyq jäne büdjetke tölenetın basqa da mındettı tölemder turaly (Salyq kodeksı) 2017 jylğy 25 jeltoqsandağy № 120-VI. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120 (ötınış berılgen kün: 10.11.2025) (In Kazakh)

7 Jer uchaskelerıne tölemaqynyñ bazalyq stavkalaryn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2003 jylğy 2 qyrküiektegı N 890 Qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P030000890_ (ötınış berılgen kün: 13.11.2025) (In Kazakh)

8 Beristenov A., Ospanov B. (2013) Preobrazovanie zemel’nyh otnoshenij i sovershenstvovanie zemel’nogo zakonodatel’stva v Kazahstane // Interjekspo Geo-Sibir’. No. 8. P. 3–14. (In Russian)

9 Farran S., Corrin J. (2016) Developing Legislation to Formalise Customary Land Management: Deep Legal Pluralism or a Shallow Veneer? // Law and Development Review. Vol. 10. No. 1. R 1–27. (In English)

10 Vozvrashhennye v gosfond 11 mln ga neispol’zuemyh sel’hozzemel’ raspredeleny naseleniju na razvitie zhivotnovodstva. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/land/press/news/details/1031063?directionId=1416&lang=ru (data obrashhenija: 10.08.2025) (In Russian)

11 Svodnyj analiticheskij otchet o sostojanii i ispol’zovanii zemel’ Respubliki Kazahstan za 2024 god. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/_gluster_2025_6_26_0701bef0fc248679f84e61f1496800fb_original.6231479.pdf (data obrashhenija: 12.08.2025) (In Russian)

12 2018–2020 jyldarğa arnalğan respublikalyq büdjet turaly. Qazaqstan Respublikasynyñ Zañyn ıske asyru turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2017 jylğy 7 jeltoqsandağy № 823 qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000823 (ötınış berılgen kün: 10.12.2025) (In Kazakh)

13 Qazaqstan Respublikasynyñ agroönerkäsıptık keşenın damytudyñ 2017–2021 jyldarğa arnalğan memlekettık bağdarlamasyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2018 jylğy 12 şıldedegı № 423 qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423 (ötınış berılgen kün: 15.12.2025) (In Kazakh)

14 Memleket basşysy Qasym-Jomart Toqaevtyñ 2024 jylğy 2 qyrküiektegı «Ädılettı Qazaqstan: zañ men tärtıp, ekonomikalyq ösım, qoğamdyq optimizm» atty Qazaqstan halqyna Joldauy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K24002024_1/history (ötınış berılgen kün: 20.12.2025) (In Kazakh)

15 Soltüstık Qazaqstan oblysynyñ prokurorlary memleketke jer uchaskelerın qaitardy. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuratura-sko/press/news/details/777548?lang=kk (ötınış berılgen kün: 22.12.2025) (In Kazakh)

МУСАЕВ М.Б.,[1]
докторант.
e-mail: maralbek_musaev@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-6726-3513
БЕКЕЖАНОВ Д.Н.,*[1]
PhD, ассоциированный профессор.
*e-mail: bek_dauren@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9858-841X
ГАФУРОВА Н.Э.,[2]
д.ю.н., профессор.
e-mail: gafurovanozimakhon@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6790-1020
[1]Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Казахстан
[2]Институт переподготовки и повышения
квалификации юридических кадров при
Министерстве юстиции Республики Узбекистан,
г. Ташкент, Узбекистан

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОГО УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы правового регулирования системы государственного управления земельными ресурсами, рационального использования земельных ресурсов, экономического правового регулирования земельных ресурсов. Земельные фонды в РК являются целью изучения основ экономического благосостояния страны. Освещена важность уточнения специальных методов государственного управления земельными ресурсами, формирования политики специальных платежей с экономическим рынком земельных ресурсов. В процессе написания исследовательской работы широко применялись методы правового, аналитического, синтеза, индукции и дедукции в области государственного управления земельными ресурсами. Исследованы такие важные элементы, как кадастровая и рыночная стоимость земли, компенсация при изъятии участков, система льготного налогообложения сельхозпроизводителей, а также санкции за нарушение земельного законодательства. Кроме того, проведен анализ материалов суда о незаконно предоставленных землях при управлении земельными участками. Проведены исследования опыта деятельности государственных органов в области эффективного использования земельных ресурсов, содержания земельных запасов, недопущения деградации земель, земельных отношений в Республике Казахстан. Сделаны выводы, связанные с особенностями управления земельными фондами государственными органами, рациональным использованием и правовой охраной земель, эффективными результатами цифровизации земельных ресурсов.

Ключевые слова: земельные ресурсы, государственное управление, земельный фонд, земельные отношения, земельное законодательство.

MUSSAYEV M.B.,[1]
PhD student.
e-mail: maralbek_musaev@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-6726-3513
BEKEZHANOV D.N.,*[1]
PhD, associate professor.
*e-mail: bek_dauren@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9858-841X
GAFUROVA N.,[2]
d.l.s., professor.
e-mail: gafurovanozimakhon@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6790-1020
[1]Zhetysu University named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan
[2]Institute of Retraining and Advanced Training of
Legal Personnel under the Ministry of Justice of the
Republic of Uzbekistan,
Tashkent, Uzbekistan

ACTUAL PROBLEMS OF STATE AND LEGAL MANAGEMENT OF LAND RESOURCES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article discusses the problems of legal regulation of the system of Public Administration of land resources, rational use of land resources, improvement of the mechanism of economic efficiency of land resources, state management of land resources, economic and legal regulation of land resources. Land reserves in the Republic of Kazakhstan are the purpose of studying the foundations of the country's economic well-being. The importance of the formation of the theory and practice of the system of public management of land resources was noted. When writing a research paper, legal, analytical, synthesizing, inductive and deductive methods in the field of public land management were widely used. State bodies draw conclusions about the effective use of land resources in the Republic of Kazakhstan, the maintenance of the land fund, the Prevention of land degradation, legal protection in the field of land relations, and the effective results of digitalization of land resources.

Keywords: land resources, public administration, land fund, land relations, land legislation.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 05.01.2026

ҒТАМР 10.01.01
ӘОЖ 340.1
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-19-28

ИСМАИЛОВ А.А.,[1]
з.ғ.к., аға оқытушы.
e-mail: atahozha@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-1337-5920
ЖҰМАДІЛОВА М.А.,[2]
PhD, аға оқытушы.
e-mail: Mira_19820509@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-4083-0354
САУТБАЕВА Б.С.,[3]
құқық магистрі, аға оқытушы.
e-mail: Salt_1979@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0726-5477
АУЕШОВА Б.Т.,*[4]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: bagdataueshova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1449-9941
[1]М.О. Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ., Қазақстан
[2]Қорқыт ата ат. Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан
[3]Қ. Жұбанов ат. Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан
[4]Ш. Есенов ат. университеті,
Ақтау қ., Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ТЕТІКТЕРІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Аңдатпа

Қоғамдық қатынастардың күрделенуі, цифрлық орта мен институционалдық жаңарулар реттеуші құралдарды қолданудың жаңа үлгілерін қалыптастыру қажеттігін көрсетеді. Осыған орай, авторлар құқықтық реттеуді трансформациялау механизмдерінің қазіргі құқық теориясындағы рөлі мен мәселесін қарастырады. Олардың ойынша құқықтық жүйелердің динамикасы мен әлеуметтік өзгерістерге жауап беру қабілеті құқықтық реттеудің тиімділігін арттыруда маңызды фактор болып табылады. Ғылыми жұмыс құқықтық реттеу тетіктерінің теориялық трасформациясына негізделіп, қазіргі қоғам жағдайында құқықтық ықпал ету тәсілдерінің мазмұндық және құрылымдық өзгерістерін талдайды. Аталған мақсатқа жету үшін құқықтық жүйелердің қазіргі жағдайын, әлеуметтік өзгерістердің құқықтық жүйеге әсерін, құқықтық реттеудің тиімділігін бағалау қажет. Құқықтық нормалардың эволюциясын, цифрландыру, автоматтандыру әсерін, сондай-ақ халықаралық құқықтың ықпалы бақылауға алынды. Трансформациялау механизмдерінің типологиясы, олардың құқықтық жүйелердегі өзара байланысы және құқықтық реттеудің заманауи талаптарына сәйкес келуі мәселелері зерттеледі. Зерттеу барысында құқықтық ықпал ету құралдарының қызмет ету ерекшеліктері, олардың тиімділігі мен шектеулері, дәстүрлі және заманауи үлгілерін салыстыру негізінде реттеуші жүйенің икемділігін арттыру жолдары айқындалады. Нәтижесінде, құқықтық реттеуді трансформациялаудың жаңа тәсілдері мен стратегиялары ұсынылып, құқық теориясының дамуына ықпал ететін аспектілер белгіленді. Алынған нәтижелер құқық теориясын дамытуға және құқық қолдану тәжірибесінде реттеуші тәсілдерді жетілдіруге мүмкіндік береді. Жұмыстың соңында құқықтық реттеуді трансформациялаудың жаңа тәсілдері мен стратегиялары ұсынылды.

Тірек сөздер: құқықтық реттеу тетіктері, трансформациялау тетіктері, нормативтік құралдар, реттеуші жүйе, құқықтық технологиялар, құқықтық модельдер, институционалдық өзгерістер.

Кіріспе

Құқықтың қоғамдық қатынастарға ықпал ету мүмкіндіктері әр тарихи кезеңде қоғамның даму деңгейімен және әлеуметтік қажеттіліктерімен тығыз байланысты болып келеді. Қазіргі кезеңде бұл байланыс бұрынғыдан да күрделене түсті. Әлеуметтік жүйелердің көпқабаттылығы, экономикалық процестердің жеделдеуі, цифрлық технологиялардың кеңінен қолданылуы және басқару модельдерінің жаңаруы құқықтық реттеу құралдарының дәстүрлі түсінігін қайта пайымдауды талап етеді. Әсіресе мемлекеттік басқару жүйесінде қабылданатын шешімдердің тиімділігі мен заңдылығы құқықтық реттеу тетіктерінің мазмұны мен икемділігіне тікелей тәуелді болып отыр. Осы жағдайларда құқықтық реттеу тетіктері тұрақты құрылым емес, үнемі өзгеріске ұшырайтын, бейімделуді қажет ететін динамикалық құбылыс ретінде көрініс табады.

Қазіргі заман әлеуметтік өмірде сапалық өзгерістердің кезеңі болып табылады, бұл мемлекет пен құқықтың дамуында түрлі сценарийлерді жүзеге асыруға қажетті алғышарттарды қалыптастырады. Мемлекеттің және құқықтың трансформациясы мәселесі ғылыми концептуализацияның орталығына айналып, қызу пікірталастар мен тарихи зерттеулердің объектісіне айналды. Авторлар бұл тақырыпта өз пікірлерін білдіру арқылы мәдени құбылыстар – мемлекет пен құқықтың болашағы туралы полилогқа қатысуда. Аталған пікірталастардың өзектілігі мемлекеттік басқару функцияларының кеңеюі және реттеуші ықпалдың жаңа нысандарының қалыптасуымен күшейе түсуде. Құқықтық зерттеулер глобалдық ғылыми революцияның шындыққа айналғанын және постклассикалық құқықтану ғылымының қалыптасу негіздерін мойындауға негізделген.

Зерттеу объектісінің күрделілігі мен көп өлшемділігі – ұлттық мемлекет пен құқықтың қазіргі заманғы трансформациясы – кросс-дисциплинарлық әдістемені талап етеді. Зерттеу нәтижелері адамға бағытталған тәсілге сүйеніп, адам мен оның санасына назар аударуға мүмкіндік берді, себебі адамның жаһандану мен цифрлық технологиялардың дамуындағы шақыруларға бейімделу мүмкіндігі бар. Бұл тәсіл мемлекеттік басқарудағы құқықтық шешімдердің әлеуметтік қабылдануын және олардың легитимділігін бағалау үшін де маңызды.

Зерттеу барысында авторлар қазіргі мемлекеттің трансформацияланып, жаһандану процестерінің ықпалымен жаңа сипаттарға ие болып жатқанын анықтады. Ғалымдардың мемлекет болашағының болмауы туралы болжамдары сынға алынды. Авторлар мемлекет әлеуметтік ұйымның негізі болып қала беретінін және қазіргі заманның шақырулары мен қауіптеріне бейімделіп, жаңа сипаттарға ие болып жатқанын атап өтті. Құқықтық реттеу саласында да трансформация жүріп жатыр. Заң тек нормалар жиынтығы немесе адамдардың осы нормаларды жүзеге асыруға бағытталған күнделікті қызметі ретінде қарастырылмайды. Заң шынайылықты қалыптастыру үшін жүзеге асырылады; сонымен бірге заңның өзі әлеуметтік трансформация процестерінің ықпалына ұшырап, мазмұны, формалары, құқықтық жүйелері, сондай-ақ құқық пен құқық қолдану механизмдері өзгерістерге ұшырайды. Өзгерістердің маңызды құрамдас бөлігі – құқықтың трансформациясы, бұл құндылықтар парадигмасының өзгерісін көрсетеді. Қазіргі жағдайда заң мемлекеттік басқару тетіктерін іске асырудың белсенді құралына айналып, басқарушылық ықпалдың мазмұнын айқындайды.

Қазіргі әлемдегі тәртіп жаңа сипаттарға ие болып, тек геополитикалық контексте ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік трансформациялық процестердің әсерінен де өзгеруде. Заманауи ғалымдардың пікірінше, гуманитарлық дискурста глобализацияның, ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың, био- және нанотехнологиялардың дамуы сияқты адамзат қоғамының ұзақ эволюциясының нәтижесінде пайда болған детерминанттар маңызды рөл атқарады. Бұл факторлар мемлекеттік және құқықтық құрылымдардың трансформациясына, сондай-ақ қоғамдық қатынастарды реттеушілердің өзгеруіне ықпал етуде. Аталған факторлар мемлекеттік басқаруда құқықтық реттеу тетіктерінің жаңаруын және олардың функционалдық қайта құрылуын талап етеді.

Құқықтық реттеу тетіктері құқықтың әлеуметтік қызметін жүзеге асыратын негізгі құралдар жиынтығын қамтиды. Олар арқылы қоғамдық мінез-құлықтың шектері белгіленеді, әлеуметтік мүдделер үйлестіріледі және құқықтық тәртіп қамтамасыз етіледі. Алайда қазіргі қоғамдық қатынастардың сипаты бұл тетіктердің тек формальды-нормативтік деңгейде әрекет етуімен шектелуін тиімсіз етуде. Бұл әсіресе мемлекеттік басқару саласында байқалып,

құқықтық нормалардың басқарушылық шешімдерге нақты ықпал ету қабілетін төмендетеді. Құқықтық ықпал ету құралдарының мазмұны мен қолданылу тәсілдері жаңа әлеуметтік жағдайларға сәйкес өзгермесе, реттеудің нәтижелілігі төмендейді. Осыған байланысты құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясын теориялық тұрғыдан зерделеу өзекті ғылыми міндетке айналып отыр. Құқықтық реттеу тетіктері қоғамның даму деңгейі мен әлеуметтік қажеттіліктерімен тығыз байланысты, сондай-ақ олардың мазмұны заман талабына сай өзгеріп отырады. Бұл үрдіс құқық теориясында құқықтық реттеудің мазмұны мен құрылымын қайта бағалау қажеттігін көрсетеді. Ғалымдардың пікірінше, құқықтық реттеудің ұғымы уақыт өте келе өзгеріп, кеңейіп отырады, өйткені құқықтық нормалар мен реттеуші тетіктер әлеуметтік өзгерістерге жауап беруі тиіс [1].

Тақырыптың өзектілігі құқық теориясында бұл мәселенің жеткілікті деңгейде жүйеленбеуімен де негізделеді. Құқықтық реттеу мәселелері көптеген еңбектерде қозғалғанымен, көбінесе жекелеген элементтер шеңберінде қарастырылады. Ал мемлекеттік басқару жүйесінде бұл элементтердің өзара байланысы мен кешенді әрекеті шешуші мәнге ие. Құқықтық нормалар, құқықтық қатынастар немесе құқық қолдану актілері жеке-жеке талданады да, олардың біртұтас реттеуші механизм ретіндегі өзара байланысы екінші кезекке ығысады. Бұл құқықтық реттеу тетіктерінің қазіргі даму логикасын кешенді түсіндіруге мүмкіндік бермейді. Құқықтық реттеу механизмдері әртүрлі құқықтық жүйелерде нормативтік негіздер арқылы анықталады және олардың құрылымдық элементтері қазіргі теорияда салыстырмалы түрде қарастырылған [2]. Бұл механизмдер құқық нормаларын қоғамға тиімді ықпал етуге бағыттайды. Соңғы бағыттардың бірі – құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясы, яғни құқықтың мазмұны мен құрылымындағы өзгерістерді зерттеу [3].

Қазіргі құқық қолдану тәжірибесі де құқықтық реттеу құралдарының өзгеру қажеттілігін көрсетіп отыр. Нормативтік актілерді іске асыру барысында құқық қолданушы субъектілер жаңа әлеуметтік жағдайларға, мүдделер қақтығысына және құқықтық белгісіздікке жиі тап болады. Мұндай жағдайда құқықтық реттеудің қатаң, икемсіз үлгілері күтілетін нәтижеге жеткізбейді. Сондықтан құқықтық ықпал етудің баламалы, икемді және көпдеңгейлі тетіктерін қолдану қажеттілігі туындайды. Бұл жағдай мемлекеттік басқаруда икемді және бейімделген құқықтық тетіктердің маңызын арттырады.

Зерттеу тақырыбы құқықтық саясат мәселелерімен де тығыз байланысты. Мемлекеттің құқықтық даму бағыты, құқық үстемдігін қамтамасыз ету және азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау құқықтық реттеу тетіктерінің сапасына тәуелді. Құқықтық реттеу механизмдерінің трансформациясын зерттеу мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясын зерттеу құқықтың әлеуметтік табиғатын тереңірек түсінуге жағдай жасайды. Құқық тек міндеттеуші немесе тыйым салушы құрал ғана емес, сонымен қатар қоғамдық процестерді бағыттайтын және үйлестіретін ықпал ету жүйесі ретінде қарастырылады. Бұл көзқарас құқық теориясында құқықтың функцияларын, мақсаттарын және құралдарын қайта бағалауды талап етеді.

Осы тақырыпты таңдаудың негіздемесі қазіргі құқық теориясында құқықтық реттеу тетіктерін жаңаша түсіндіру қажеттілігімен айқындалады. Қоғамдық қатынастардың өзгермелі сипаты құқықтық реттеудің де үздіксіз дамуын талап етеді. Мемлекеттік басқару жүйесіндегі өзгерістер жағдайында құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясын талдау теориялық тұрғыдан ғана емес, практикалық маңызы тұрғысынан да ерекше өзектілікке ие.

Материалдар мен әдістер

Осы ғылыми зерттеуді жүргізу барысында құқықтық реттеу тетіктерінің қазіргі теориялық даму ерекшеліктерін жан-жақты ашуға мүмкіндік беретін әртүрлі ғылыми материалдар мен әдістер кешені қолданылды. Зерттеудің әдіснамалық негізі құқықтың әлеуметтік құбылыс ретіндегі көпқырлы сипатын ескеруге және құқықтық ықпал ету құралдарының трансформациясын кешенді түрде қарастыруға бағытталды. Осыған байланысты зерттеу барысында жалпы ғылыми, арнайы-құқықтық және пәнаралық тәсілдер өзара сабақтастықта пайдаланылды.

Зерттеудің материалдық базасын құқық теориясы саласындағы классикалық және қазіргі ғылыми еңбектер, отандық және шетелдік ғалымдардың тұжырымдамалары, құқықтық реттеу мәселелеріне арналған монографиялар мен ғылыми мақалалар құрады. Ғылыми әдебиеттерді талдау құқықтық реттеу тетіктерінің ұғымдық аппаратының қалыптасуын, олардың теориялық интерпретацияларының эволюциясын және қазіргі кезеңдегі түсіндіру ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Әдеби дереккөздер құқықтық реттеудің дәстүрлі үлгілері мен заманауи тәсілдерін салыстыру үшін пайдаланылды.

Сонымен қатар зерттеу материалдарына халықаралық құқықтық актілер де енгізілді. Атап айтқанда, құқық үстемдігі, тиімді басқару, адам құқықтарын қорғау және құқықтық саясат мәселелеріне қатысты әмбебап және өңірлік деңгейде қабылданған халықаралық құжаттар зерделенді. Бұл актілер құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясы тек ұлттық құқық шеңберінде ғана емес, халықаралық құқықтық стандарттар ықпалымен де жүзеге асатынын көрсету үшін қолданылды. Халықаралық тәжірибені талдау ұлттық құқықтық жүйелердегі өзгерістердің жалпы үрдістерін айқындауға мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында ұлттық заңнама да негізгі дереккөздердің бірі ретінде пайдаланылды. Конституциялық нормалар, салалық заңдар, нормативтік құқықтық актілер құқықтық реттеу құралдарының нақты көріністерін анықтау мақсатында талданды. Ұлттық заңнаманы зерттеу құқықтық реттеу тетіктерінің формальды құрылымын ғана емес, олардың құқық қолдану тәжірибесіндегі жүзеге асу ерекшеліктерін де бағалауға мүмкіндік берді. Бұл ретте заңнамалық нормалардың тұрақтылығы мен өзгермелілігі, сондай-ақ олардың әлеуметтік шындыққа сәйкестік деңгейі назарға алынды.

Зерттеудің әдістемелік негізін құрайтын негізгі тәсілдердің бірі – формальды-логикалық әдіс болды. Бұл әдіс құқықтық реттеу тетіктерінің құрылымдық элементтерін, олардың өзара байланысын және ішкі логикасын талдауға мүмкіндік берді. Формальды-логикалық талдау құқықтық категориялардың мазмұнын нақтылауға және құқықтық реттеу жүйесіндегі ұғымдық қайшылықтарды анықтауға бағытталды.

Жалпы ғылыми әдістер қатарында талдау және синтез әдістері кеңінен қолданылды. Талдау әдісі құқықтық реттеу тетіктерін құрайтын жекелеген элементтерді – құқықтық нормаларды, құқықтық қатынастарды, құқық қолдану актілерін және құқықтық сананы – жеке-жеке қарастыруға мүмкіндік берді. Ал синтез әдісі осы элементтердің біртұтас реттеуші жүйе ретіндегі өзара ықпалын көрсету үшін пайдаланылды. Бұл тәсіл құқықтық реттеудің кешенді сипатын ашуға жағдай жасады.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс зерттеу барысында ерекше орын алды. Бұл әдіс арқылы әртүрлі құқықтық жүйелердегі құқықтық реттеу тәсілдерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтары анықталды. Шетелдік құқықтық тәжірибені талдау құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясына әсер ететін жалпы заңдылықтарды айқындауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар салыстырмалы талдау ұлттық құқықтық жүйенің даму бағыттарын бағалау үшін қолданылды. Сонымен қатар, салыстырмалы құқықтық зерттеу әдісі қолданылады. Бұл әдіс құқықтық механизмнің ұлттық құқық жүйелеріндегі ерекшеліктерін салыстырып, олардың трансформация заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Тарихи-құқықтық әдіс құқықтық реттеу тетіктерінің қалыптасу және даму кезеңдерін зерделеуде пайдаланылды. Бұл әдіс құқықтық реттеу құралдарының белгілі бір әлеуметтік-тарихи жағдайлармен байланысын анықтауға мүмкіндік берді. Құқықтық реттеудің эволюциясын талдау оның қазіргі трансформациялық үрдістерін тереңірек түсінуге жағдай жасады. Тағы бір қолданылған әдіс – құқықтық технологиялар мен құқық қолдану институттарының өзара әрекетін талдау, ол заңдық реттеудің ішкі логикасы мен құрылымының маңызын ашады.

Зерттеу барысында жүйелік әдіс те қолданылды. Құқықтық реттеу тетіктері өзара байланысты элементтерден тұратын жүйе ретінде қарастырылды. Жүйелік тәсіл құқықтық реттеу құралдарының бір элементіндегі өзгерістердің бүкіл жүйеге ықпалын анықтауға мүмкіндік берді. Бұл құқықтық реттеу тетіктерінің тұрақтылығы мен өзгермелілігі арасындағы тепетеңдікті талдауға негіз болды.

Эмпирикалық материал ретінде құқық қолдану тәжірибесіне қатысты деректер пайдаланылды. Нормативтік актілерді іске асыру практикасы, құқық қорғау органдары қызметінің жалпы үрдістері және сот тәжірибесіндегі кейбір бағыттар құқықтық реттеу тетіктерінің

тиімділігін бағалау үшін қарастырылды. Бұл деректер құқықтық реттеудің теориялық үлгілерін практикалық шындықпен салыстыруға мүмкіндік берді.

Зерттеу әдістерін таңдау құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясын біржақты емес, көпаспектілі құбылыс ретінде көрсету қажеттілігімен негізделді. Әдістердің үйлесімді қолданылуы зерттеу объектісін жан-жақты сипаттауға және алынған нәтижелердің ғылыми негізділігін қамтамасыз етуге бағытталды.

Осылайша, қолданылған материалдар мен әдістер кешені құқықтық реттеу тетіктерінің қазіргі теориялық трансформациясын терең әрі жүйелі түрде талдауға мүмкіндік берді. Әдіснамалық әртүрлілік зерттеу нәтижелерінің объективтілігі мен ғылыми құндылығын арттырып, құқық теориясы мен құқық қолдану тәжірибесіне қатысты тұжырымдар жасауға негіз қалады.

Нәтижелер және талқылау

Құқықтық реттеу тетіктерінің қазіргі трансформациясының жалпы сипаттамасы. Құқықтық реттеу тетіктері қазіргі құқықтық жүйелерде классикалық нормативтік жүйеден динамикалық, әлеуметтік-контексттік және интеграциялық жүйеге айналып отыр. Бұл трансформация құқықтық теорияда құқық нормаларын тек реттеуші құрал ретінде ғана емес, қоғамдық процестерді реттейтін икемді механизм ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді [4].

Қазақстандағы құқықтық реттеудің теориялық негіздері де динамика мен жаңа өзгерістерді көрсетуде [5]. Құқықтық реттеу тұжырымдамасы тек нормалардан ғана тұрмай, ол құқықтық нормалар мен қоғамдық қатынастардың өзара байланысының теориялық жүйесін білдіреді, бұл реттеудің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді [6].

Мемлекет пен құқықтың трансформация процестерін зерттеу және олардың болашақтағы өзгерістерінің векторын анықтау бірқатар теориялардың пайда болуына әкелді:

- У. Бектың транснационалдық мемлекет теориясы,
- Дж. Хабермасаның постнационалдық созвездие теориясы,
- М. Кастельстің желілік қоғам теориясы,
- И. Валлерштейнның әлемдік жүйе теориясы,
- Д. Хелдтің космополиттік демократия теориясы,
- К. Джуиттың «жаңа әлемдік тәртіпсіздік» концепциясы,
- К. Омэның ұлттық мемлекеттің соңы туралы идеялары,
- Г.Х. фон Райттың ұлттық мемлекеттің жойылуы туралы теориясы,
- Ф. Фукуяманың адамзат қоғамының гибридизациясы және оның биологиялық касталарға дифференциациялануы туралы болжамдары.

Авторлар ұсынған аргументтер біздің қазіргі әлемнің шақыруларына бейімделу арқылы елеулі өзгерістерге ұшыраған мемлекет негізгі әлеуметтік ұйымдастыру принципі болып қала береді деген сенімділігімізді жоққа шығармайды. Глобалдық мемлекеттік-құқықтық эволюция сценарийі мәдениеттер мен өркениеттердің теңдігімен сипатталатын көпцивилизациялық әлемдік тәртіп моделін құруды көздейді, құқықта универсалды және эпихориалды біріктірудің иерархиясыз байланысын білдіреді.

Бұл трансформация құқықтық теорияның классикалық құрылымынан айтарлықтай алшақтап, қоғамдық контекст пен құқықтың әлеуметтік әсеріне назар аударатын бағыттың пайда болғанын білдіреді.

Институционалдық реттеу жүйесінің қызметін талдау көптеген өзара әрекеттесетін факторлардан тұрады, олардың арасында: реттеуші процестердің ашықтығы, қоғамдық қатысу, ашық талқылаулар, реттеуші әсерді объективті бағалау және мемлекеттік араласудың ақылға қонымдылығы. Жүргізілген зерттеу қазіргі мемлекеттік басқару дамуының кезеңі үшін маңызды институционалдық реттеудің түрлі функциялары мен принциптерін айқындауға мүмкіндік берді. Сондай-ақ құқықтық реттеу жүйесіне қойылатын талаптар анықталды, олардың арасында заңнаманы сапалы талдау, «ақылды реттеу» концепциясын жүзеге асыру, реттеу процесіне іргелес пәндердің мамандарын тарту, заманауи зерттеулерді, әдістемелерді және инновациялық технологияларды қолдану, реттеуші институттардың тиімді бақылауда қалыпты және рационалды тәсілді қамтамасыз ету. Бұл талаптарды жүзеге асырған жағдайда құқықтық реттеу жүйесі басқарудың жаңа нәтижелі деңгейіне шығатыны дәлелденді.

Институционалдық басқару көптеген иерархиялық элементтер мен биліктің артық бақылауына бағынады. Практикалық нұсқаулар контекстінде ең рационалды шешім – бұл өкілеттіктерді сауатты бөлу, жаңа құқықтық принциптер мен механизмдерді енгізу барысында реттеудің барлық кезеңдері мен элементтерін координациялау және жүйелеу, қатысушылардың бастамашылдығы мен өзекті шешімдер үшін кеңістік қамтамасыз ету. Жүргізілген зерттеу Қазақстанның құқықтану ғылымы үшін маңызды болып табылады, себебі ол негіз қалаушы құқықтық принциптердің жүйеленуін, жетілдірілуін және трансформациялануын білдіреді.

Осылайша, институционалдық реттеудің тиімділігі мемлекеттік басқару жүйесінің қазіргі заманғы трансформациялық әдістемелерді жүзеге асыруға дайындығына тікелей байланысты, бұл әдістемелер негізгі құқықтық құндылықтарды, заманауи технологияларды және өкілеттіктер мен талаптарды ақылмен бөлуге қатысты өзекті концепцияларды пайдалануды қамтиды.

Теориялық зерттеулерде институционалдық реттеудің түрлі нұсқалары қарастырылады, олар құқықтық мәселелерді шешу мақсатында құқық қолданушы (қоғамдық-билік субъектісі) тарапынан құқық, талап, нормалар мен міндеттердің конституциялануына бағытталған. Алайда, практикада мемлекеттік органдардың әлеуметтік-экономикалық мәселелерге жауап беруінің негізгі тәсілі формалды ережелерді әзірлеу болып табылады. Яғни, нормативтік құқықтық актіні, заң жобасын немесе реттеуші шараларды жүзеге асыру жоспарын қабылдау мемлекеттік билік органдарының функцияларын орындаудың маңызды және көбінесе қорытынды кезеңі ретінде қарастырылады.

Осылайша, заңнаманы өзгерту мемлекеттік мекемелердің жоғары тұрған билік құрылымдары алдында есеп беруінің принципті элементі болып табылады және мемлекеттің қоғам алдындағы есептілігінің орнын басады. Сонымен қатар, қабылданған шешімдердің жүзеге асырылуы мен реттеу мақсаттарының шын мәнінде қол жеткізілгенін және қоғамға қандай да бір пайда әкелгенін бағалау реттеуші институттардың мәлімдемелерінде көрініс таппайды.

Икемділік, адаптивтілік және интеграциялық сипаты. Құқықтық реттеу механизмдері жаңа әлеуметтік және технологиялық контексттерге бейімделу қабілеті – икемділік пен адаптивтілік артуда [7].

Құқықтық реттеу механизмдерінің жаңа әлеуметтік және технологиялық контексттерге бейімделу қабілеті қазіргі заманның маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Икемділік пен адаптивтілік құқықтық жүйелердің тиімділігін арттыруға, жаңа жағдайларға жедел жауап беруге мүмкіндік береді.

Мысалы, цифрлық технологиялардың дамуы, интернеттің кең таралуы, және әлеуметтік желілердің әсері құқықтық нормаларды жаңарту қажеттілігін туындатады. Сонымен қатар, заңнаманың өзгеруі мен жаңартылуы қоғамдағы әлеуметтік өзгерістерге, экономикалық жағдайларға және халықаралық стандарттарға сәйкес болуы керек. Қазіргі заманғы ғылым мемлекеттік басқарудың цифрлық трансформациясына құқықтық тетіктерді бейімдеу және цифрлық ортада заң үстемдігі қағидаттарын сақтау қажеттілігін атап көрсетеді. [8].

Бұл тұрғыда құқықтық реттеу механизмдерін жетілдіру, жаңа технологияларды енгізу, және құқықтық мәдениетті дамыту маңызды рөл атқарады. Бейімделу қабілеті жоғары құқықтық жүйелер инновацияларды қолдауға, азаматтардың құқықтарын қорғауға, және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуге көмектеседі.

Бұл құқықтық нормалар мен реттеу құралдарының қоғамның нақты жағдайларына тез икемделуі, нормативтік талаптардың тиімділігін арттыруды қамтамасыз етеді.

Құқықтың динамикалық сипаты құқықтық реттеу тетіктерін мәдени, экономикалық және технологиялық факторлармен үйлесімді ету қажеттігін көрсетеді, яғни құқықтық реттеу тек заң нормаларын сақтау ғана емес, оларды әлеуметтік процестермен интеграциялау арқылы жүзеге асады [9].

Интеграциялық сипат құқықтық нормалар мен мемлекеттік институттар, азаматтық қоғам, нарықтық қатынастар және технологиялық орталар арасында кеңірек өзара әрекеттесу механизмін қамтамасыз етеді, бұл құқықтық реттеудің тиімділігін арттырады.

Субъектілік пен құқықтық белсенділіктің күшеюі. Зерттеу нәтижелері құқықтық реттеудің заманауи трансформациясы субъектілік белсенділікті күшейтетінін көрсетті: құқықтық нормалар қоғамның әртүрлі субъектілері (жеке тұлғалар, ұйымдар, қоғамдық институттар) тарапынан белсенді түрде қолданылуда [10].

Белсенді құқықтық субъектілік құқықтық нормалардың қоғамдық қатынастарда нақты іске асуын қамтамасыз етеді, сонымен қатар құқықтық реттеудің әлеуметтік әсерін күшейтеді. Бұл құқықтық реттеу тетіктерінің институционалдық белсенділікті ынталандыратын механизмдерге айналып жатқанын көрсетеді.

Әлеуметтік-контекстілік трансформация. Құқықтық реттеу механизмдері қазіргі қоғамның әлеуметтік контекстіне сәйкестеніп өзгеруде. Бұл трансформация құқықтық нормалардың әлеуметтік қажеттіліктерге жауап беру қабілетін көрсетеді [11]. Құқықтық нормалар қоғамдық қатынастарды реттеу ғана емес, олардың әлеуметтік іске асуына жағдай жасайды. Мұндай әлеуметтік-контекстілік трансформация құқықтық механизмдердің қоғамдық құрылымдармен үйлесімді әрекет ету қабілетін арттырады.

Нәтижелерді салыстырмалы талдау. Салыстырмалы талдау көрсеткендей, классикалық құқықтық теориялар (нормаларды тек формальды нормативтер ретінде қарастыру) қазіргі трансформациялық үрдістерді толық түсіндіре алмайды. Құқықтық реттеу механизмдері институционалдық, әлеуметтік, экономикалық, технологиялық және құқықтық компоненттерді біріктіре отырып, қоғамдағы нақты қажеттіліктерге жауап береді.

Қазіргі құқықтық реттеу тетіктері қоғам дамуының тез өзгеретін контексттерінде тиімді жұмыс істеу үшін адаптивтілік, интеграция және субъектілік белсенділік сияқты сипаттарды қабылдайды. Бұл құқықтық жүйенің интеграциялық, мультидисциплинарлық бағытта дамып жатқанын көрсетеді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу құқықтық реттеу тетіктерінің қазіргі қоғамдағы трансформациясын кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері құқықтық реттеу тек формальды-нормативтік құрылым ретінде ғана емес, әлеуметтік, институционалдық және мәдени аспектілерді қамтитын көпдеңгейлі және динамикалық жүйе екенін көрсетті. Құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясы құқық теориясының дәстүрлі көзқарастарын толықтырып, құқықтық ықпал ету құралдарының мазмұны мен қолдану тәсілдеріне жаңа түсінік енгізуге жағдай жасайды.

Талдау нәтижелері құқықтық реттеудің тиімділігі тек заңнамалық нормаларға ғана емес, олардың құқық қолдану тәжірибесіне және әлеуметтік ортаға сәйкестігіне байланысты екенін көрсетті. Құқықтық нормалардың тұрақтылығы мен өзгермелілігі арасындағы тепе-теңдікті сақтау мақсатында реттеуші жүйелердің икемділігі басты рөл атқарады. Халықаралық тәжірибе мен салыстырмалы-құқықтық талдау құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясына бірізді, заңдылыққа негізделген бағыттарды анықтауға мүмкіндік берді.

Ғылыми жаңалық ретінде зерттеу құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясы қоғамдық қатынастардың күрделілігі мен құқықтық ортадағы жаңа талаптармен тікелей байланысты екенін көрсетті. Алынған тұжырымдар құқық теориясында құқықтық ықпал ету құралдарының эволюциясын жүйелі талдауға, құқықтық модельдерді жаңаша түсіндіруге мүмкіндік береді. Ал, тәжірибелік маңызы зерттеу нәтижелерінің құқық қолдану мен заң шығарушылық қызметке және құқықтық саясатты әзірлеуге бағытталуында көрінеді. Қорытындылар құқықтық реттеу тетіктерін жетілдіру бойынша ұсыныстар жасауға, құқықтық реформаларды жоспарлауда кешенді көзқарасты қалыптастыруға негіз бола алады. Мысалы, нормативтік актілерді іске асыруда икемді тәсілдерді енгізу, құқықтық қатынастардағы институтаралық үйлестіруді күшейту, құқықтық саясатты халықаралық стандарттарға сәйкес бейімдеу сияқты практикалық қадамдар ұсынылады.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясын кешенді, жүйелі, көп аспектілі құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл тұжырымдар құқық теориясының дамуына үлес қосып, құқықтық реттеу саласындағы келесі зерттеулерге бағыт береді. Болашақта зерттеу аясын кеңейту үшін әлеуметтік, экономикалық және цифрлық өзгерістердің құқықтық реттеу құралдарына ықпалын жан-жақты талдау қажет.

Осыған байланысты зерттеу нәтижелері негізінде келесіні тұжырымдауға болады:

Біріншіден, құқықтық реттеу тетіктерін жетілдіру кезінде оларды тек нормативтік деңгейде емес, құқық қолдану тәжірибесі мен нақты әлеуметтік жағдайлармен өзара байланыста қарастыру қажет. Бұл құқықтық ықпал ету құралдарының формальды сипат алуын болдырмауға мүмкіндік береді.

Екіншіден, құқықтық реттеу жүйесінде икемді және көпдеңгейлі тетіктерді дамыту маңызды. Мұндай тәсіл құқықтық нормалардың тұрақтылығын сақтай отырып, олардың қоғамдағы өзгермелі процестерге уақтылы бейімделуін қамтамасыз етеді.

Үшіншіден, құқықтық реттеу тетіктерінің трансформациясы мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігімен тығыз байланыста қарастырылуы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, институтаралық үйлестіруді күшейту және құқықтық саясатты стратегиялық жоспарлау құралдарымен сабақтастыру өзекті болып табылады.

Төртіншіден, құқықтық реттеу құралдарын жаңғырту барысында халықаралық стандарттар мен салыстырмалы-құқықтық тәжірибені ескеру қажет. Бұл ұлттық құқықтық жүйенің сапасын арттырып, құқықтық реттеудің заманауи талаптарға сәйкестігін қамтамасыз етеді.

Бесіншіден, цифрлық технологиялардың, жаңа басқару модельдерінің және әлеуметтік трансформациялаудың ықпалын ескере отырып, құқықтық реттеу тетіктерін теориялық тұрғыдан қайта пайымдау болашақ ғылыми зерттеулердің басым бағыты болуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Богатырев М.Р. Эволюция научных подходов к определению понятия правового регулирования в отечественном правоведении // Nomothetika: Философия. Социология. Право. – 2024. – Т. 49. – № 3. – С. 487–494.

2 Егоров А.В. Нормативная основа механизма правового регулирования: сравнительно-правовое измерение // Государство и право. – 2025. – № 7. – С. 24–33.

3 Ismayilli Y. New Approaches and Transformation Tendencies in Contemporary Legal Theory // Global Spectrum of Research and Humanities. 2025. Vol. 2. No. 6. P. 176–181.

4 Алимова Д.Р. Правовое регулирование национальных интересов в России: теория и практика // RUDN Journal of Law. – 2024. – Т. 28. – № 4. – С. 730–742.

5 Lucy W. Legal Regulation. Technological Management and the Future of Human Agency // Oxf J Leg Stud. 2024. No. 45(1). P. 55–80.

6 Байжанова К.Т., Серикбаева С.С. Құқықтық реттеу және оның тиімділігін арттыру мәселелері // Қарағанды университетінің хабаршысы. «Құқық» сериясы. – 2024. – № 1. – 60–69 бб.

7 Bakirov D., Stamkulova G.A., Myrzataev N.D., Kapsalyamova S.S., Osmanova D.B. Ssues of legal culture, legal consciousness and legal mentality in Kazakhstani society // Journal of actual problems of jurisprudence. 2023. Vol. 108. No. 4. P. 4–10.

8 Saparbekova E.K., Zhetpisov S.K. The rule of law and digital transformation of public administration // Bulletin of the Karaganda University. «Law» series. 2025. Vol. 30. No. 1(117). P. 58–67.

9 Адыгезалова Г.Э., Ковалева Ю.Н. Актуальные проблемы правового регулирования в современном государстве: трансформация правовой системы, цифровизация и социализация права // Проблемы экономики и юридической практики. – 2022. – Т. 18. – № 3. – С. 132–137.

10 Нурмагамбетов Р.Г., Укин С.К. Лобизм и правовые трансформации: конституционные ориентиры в условиях глобальных изменений // Социально-политические науки. – 2025. – Т. 15. – № 3. – С. 117–123.

11 Kampourakis I. Legal theory in search of social transformation // European Law Open. 2022. No. 1(4). P. 808–821.

REFERENCES

1 Bogatyrev M.R. (2024) Jevoljucija nauchnyh podhodov k opredeleniju ponjatija pravovogo regulirovanija v otechestvennom pravovedenii // Nomothetika: Filosofija. Sociologija. Pravo. V. 49. No. 3. P. 487–494. (In Russian)

2 Egorov A.V. (2025) Normativnaja osnova mehanizma pravovogo regulirovanija: sravnitel’no-pravovoe izmerenie // Gosudarstvo i pravo. No. 7. P 24–33. (In Russian)

3 Ismayilli Y. (2025) New Approaches and Transformation Tendencies in Contemporary Legal Theory // Global Spectrum of Research and Humanities. Vol. 2. No. 6. P. 176–181. (In English)

4 Alimova D.R. (2024) Pravovoe regulirovanie nacional’nyh interesov v Rossii: teorija i praktika // RUDN Journal of Law. V. 28. No. 4. P. 730–742. (In Russian)

5 Lucy W. (2024) Legal Regulation. Technological Management and the Future of Human Agency // Oxf J Leg Stud. No. 45(1). P. 55–80. (In English)

6 Baijanova K.T., Serikbaeva S.S. (2024) Qūqyqtyq retteu jäne onyñ tiımdılıgın arttyru mäseleleri // Qarağandy universitetınıñ habarşysy. «Qūqyq» seriasy. No. 1. P. 60–69. (In Kazakh)

7 Bakirov D., Stamkulova G.A., Myrzataev N.D., Kapsalyamova S.S., Osmanova D.B. (2023) Ssues of legal culture, legal consciousness and legal mentality in Kazakhstani society // Journal of actual problems of jurisprudence. Vol. 108. No. 4. P. 4–10. (In English)

8 Saparbekova E.K., Zhetpisov S.K. (2025) The rule of law and digital transformation of public administration // Bulletin of the Karaganda University. «Law» series. Vol. 30. No. 1(117). P. 58–67. (In English)

9 Adygezalova G.Je., Kovaleva Ju.N. (2022) Aktual'nye problemy pravovogo regulirovanija v sovremennom gosudarstve: transformacija pravovoj sistemy, cifrovizacija i socializacija prava // Problemy jekonomiki i juridicheskoj praktiki. Vol. 18. No. 3. P. 132–137. (In Russian)

10 Nurmagambetov R.G., Ukin S.K. (2025) Lobizm i pravovye transformacii: konstitucionnye orientiry v uslovijah global'nyh izmenenij // Social'no-politicheskie nauki. Vol. 15. No. 3. P. 117–123. (In Russian)

11 Kampourakis I. (2022) Legal theory in search of social transformation // European Law Open. No. 1(4). P. 808–821. (In English)

ИСМАИЛОВ А.А.,[1]
к.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: atahozha@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-1337-5920
ЖУМАДИЛОВА М.А.,[2]
PhD, ст. преподаватель.
e-mail: Mira_19820509@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-4083-0354
САУТБАЕВА С.Б.,[3]
магистр права, ст. преподаватель.
e-mail: Salt_1979@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0726-5477
АУЕШОВА Б.Т.,*[4]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: bagdataueshova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1449-9941
[1]Южно-Казахстанский университет
им. М.О. Ауэзова,
г. Шымкент, Казахстан
[2]Кызылординский университет
им. Коркыт Ата,
г. Кызылорда, Казахстан
[3]Актюбинский региональный университет
им. К. Жубанова,
г. Актобе, Казахстан
[4]Университет им. Ш. Есенова
г. Актау, Казахстан

ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕХАНИЗМОВ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

Сложность связей с общественностью, цифровая среда и институциональные инновации указывают на необходимость формирования новых моделей использования регулятивных инструментов. В этой связи авторы рассматривают роль и проблемы механизмов трансформации правового регулирования в современной правовой теории. По их мнению, динамика правовых систем и их способность реагировать на социальные изменения являются важными факторами повышения эффективности правового регулирования. Научная работа основана на теоретической трансформации механизмов правового регулирования и анализирует содержательные и структурные изменения методов правового воздействия в условиях современного общества. Для достижения этой цели необходимо оценить текущее состояние правовых систем, влияние социальных изменений на правовую систему и эффективность правового регулирования. Прослеживается эволюция правовых норм, влияние цифровизации, автоматизации, а также влияние международного права. Изучается типология механизмов трансформации, их взаимосвязи в правовых системах и их соответствие современным требованиям правового регулирования. В ходе исследования на основе сравнения традиционных и

современных моделей были выявлены особенности функционирования инструментов правового влияния, их эффективность и ограничения, а также пути повышения гибкости системы регулирования. В результате были предложены новые подходы и стратегии трансформации правового регулирования, а также определены аспекты, способствующие развитию правовой теории. Полученные результаты позволяют развивать правовую теорию и совершенствовать регулятивные подходы в правоохранительной практике. В конце работы были предложены новые подходы и стратегии трансформации правового регулирования.

Ключевые слова: механизмы правового регулирования, механизмы трансформации, инструменты регулирования, система регулирования, правовые технологии, правовые модели, институциональные изменения.

ISMAILOV A.A.,[1]
c.l.s., senior lecturer.
e-mail: atahozha@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-1337-5920
ZHUMADILOVA M.A.,[2]
PhD, senior lecturer.
e-mail: Mira_19820509@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-4083-0354
SAUTBAYEVA S.B.,[3]
master of law, senior lecturer.
e-mail: Salt_1979@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0726-5477
AUESHOVA B.T.,[4]*
c.l.s., associate professor.
*e-mail: bagdataueshova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1449-9941
[1]Auezov University,
Shymkent, Kazakhstan
[2]Korkyt Ata Kyzylorda University,
Kyzylorda, Kazakhstan
[3]Zhubanov University,
Aktobe, Kazakhstan
[4]Yessenov University,
Aktau, Kazakhstan

TRANSFORMATION OF LEGAL REGULATION MECHANISMS IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

Abstract

The complexity of public relations, the digital environment, and institutional innovations indicate the need to develop new models for the application of regulatory instruments. In this context, the article examines the role and challenges of transforming mechanisms of legal regulation in modern legal theory. The authors emphasize that the adaptability of legal systems and their ability to respond to social change are key factors in improving regulatory effectiveness. The study is based on a theoretical analysis of the transformation of legal regulatory mechanisms and focuses on substantive and structural changes in methods of legal influence in contemporary society. It assesses the current state of legal systems, the impact of social change on law, and the effectiveness of existing regulatory approaches. Particular attention is paid to the evolution of legal norms, the influence of digitalization and automation, and the role of international law. The research analyzes the typology of transformation mechanisms, their interrelation within legal systems, and their compliance with modern regulatory requirements. Through a comparison of traditional and contemporary models, the study identifies the limitations and effectiveness of legal influence instruments and proposes approaches aimed at enhancing the flexibility of regulatory systems and improving law enforcement practice.

Keywords: legal regulation mechanisms, transformation mechanisms, regulatory instruments, regulatory system, legal technologies, legal models, institutional changes.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 15.01.2026

МРНТИ 10.17.03
УДК 342.9:351.82
JEL K23

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-29-38

ТЕН В.В.,*[1]
PhD, ассоциированный профессор.
*e-mail: TenVV.phd@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-7433-2243
ТАТАРИНОВ Д.В.,[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: danila.tatarinov83@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3340-2180
[1]Каспийский общественный университет,
г. Алматы, Казахстан

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИВЛЕЧЕНИЯ К АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА АЗАРТНЫЕ ИГРЫ

Аннотация

В статье рассматривается проблема несамостоятельности статьи 444 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях, устанавливающей ответственность за участие в азартных играх. В статье рассматривается производный характер этой нормы, поскольку она применяется исключительно в случае, если по уголовному делу, возбужденному по статье 307 УК РК, вступил в законную силу приговор суда, в котором игорная деятельность признана незаконной и соответствующей признакам азартной игры. Такая правовая конструкция порождает зависимость административной ответственности от уголовного преследования, что противоречит принципам оперативности и неотвратимости наказания. На основе анализа законодательства РК, правоприменительной практики и научных подходов делается вывод о том, что существующий механизм административной ответственности не в полной мере отвечает целям государственного регулирования азартных игр. Делается вывод о необходимости комплексного совершенствования нормативно-правовой базы, уточнения положений статьи 444 Кодекса об административных правонарушениях Республики Казахстан и усиления координации между органами власти. Кроме того, авторы обосновывают необходимость законодательного разграничения и уточнения правовой природы азартных игр в контексте административного преследования.

Ключевые слова: азартные игры, правоприменение, практика, регулирование, игорный бизнес, административная ответственность.

Введение

Правовое регулирование деятельности в сфере азартных игр в Казахстане является одним из проблемных вопросов. Современная цифровизация экономики и распространение онлайн-игр способствуют трансформации традиционного игорного бизнеса, что требует более оперативных и эффективных правовых механизмов реагирования. В этих условиях повышенное внимание уделяется не только уголовному преследованию организаторов незаконных игр, но и административной ответственности участников азартных игр.

Анализ правоприменительной практики показывает, что статья 444 Кодекса об административных правонарушениях Республики Казахстан (далее – КоАП РК [1]), устанавливающая административную ответственность за участие в азартных играх, фактически не действует автономно. Ее применение зависит от факта признания игры азартной, что, в свою очередь, осуществляется в рамках уголовного производства за организацию незаконного игорного бизнеса, предусмотренного статьей 307 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК) [2]. Таким образом, административное производство становится производным от уголовного, что вызывает ряд вопросов об эффективности данной статьи.

Цель настоящего исследования – выявить и проанализировать правовую недееспособность, связанную с применением статьи 444 КоАП РК.

Материалы и методы

В основе исследования лежит эмпирический (практико-аналитический) метод, обусловленный длительным опытом работы в сфере противодействия незаконному игорному бизнесу, формально-юридический и сравнительно-правовой метод, метод правового моделирования.

Материалами исследования выступают личные архивы авторов, юридические нормы административного права, теоретические положения уголовной науки, статистические данные.

Результаты и обсуждение

Прежде чем мы начнем проводить анализ доктринальных подходов к государственному управлению и привлечению к административной ответственности лиц за нарушение норм, регламентирующих азартные игры, стоит уточнить, что административная норма, производная от уголовного преследования, представляет собой административно-правовую санкцию, применение которой возможно только при наличии вступившего в законную силу приговора суда по уголовному делу, устанавливающего факт совершения уголовного правонарушения.

Данное понятие отражает существование особых норм, которые не обладают самостоятельной регулятивной силой и применяются как сопутствующая мера.

Следует отметить, что на современном этапе отечественной науки данный вопрос изучается впервые. Новизна данного исследования заключается в выявлении производного характера административной нормы, закрепленной в статье 444 КоАП РК, а также в анализе ее функциональной несамостоятельности по отношению к уголовному праву.

Впервые предлагается рассматривать указанную норму в контексте правовой неопределенности, обусловленной необходимостью предварительного уголовного приговора, что не соответствует принципам административной юрисдикции.

Кроме того, проведенное исследование может быть использовано при рассмотрении предложений по внесению изменений и дополнений в административное законодательство.

В отечественной правовой системе существуют административные нормы, реализация которых, на наш взгляд, возможна только как последствие вступившего в законную силу приговора суда в рамках уголовного дела.

Подобные нормы не обладают самостоятельной регулятивной силой и применяются исключительно как сопутствующие меры, например, в виде административного выдворения, лишения права заниматься определенной деятельностью, приостановления лицензии и т.д.

В данной статье речь пойдет об административном правонарушении, предусмотренном статьей 444 КоАП РК «Участие, вовлечение или допуск к азартным играм».

2014 год стал новым этапом развития правоохранительной и правовой системы Казахстана. В рамках масштабной реформы была ликвидирована финансовая полиция, таможенные органы и налоговая служба, функции которых были перераспределены между вновь созданными структурами. Одним из преобразований являлось повышение эффективности государственного контроля и устранения дублирующих функций.

На этом фоне принимаются новые кодифицированные акты, в том числе Уголовный кодекс и Кодекс об административных правонарушениях, где появилась новая статья 444 КоАП РК, которая и должна была заполнить законодательный пробел: ранее лица, принимающие участие в азартных играх, не привлекались к ответственности.

Таким образом, государство осуществило попытку усилить превентивные меры против растущей нелегальной игорной деятельности.

Диспозиция данной статьи указывает нам о том, что участие в азартных играх (на деньги, вещи и иные ценности) в неотведенных для этого местах, а равно принятие ставок на спортивные и иные состязания лицами, не имеющими на то специального разрешения, влечет за собой административную ответственность. Это говорит нам о том, что статья формально носит некую самостоятельность и является административной, но на практике прямо зависит от вступившего в законную силу приговора суда по делам о незаконной организации игорного бизнеса, предусмотренной статьей 307 УК РК.

Объективная сторона статьи 444 КоАП РК заключается в непосредственном участии в азартных играх (на деньги, вещи, ценности), деяние носит активный характер и осуществля-

ется сознательно, уголовное правонарушение считается оконченным в момент участия или допуска/вовлечения, субъективная сторона. Объектом правонарушения является общественный порядок и законность в сфере игорной деятельности.

В соответствии со статьей 1 подпунктом 7) Закона Республики Казахстан «Об игорном бизнесе» азартная игра – основанное на риске соглашение, предполагающее выигрыш, заключенное участниками между собой либо с организатором игорного бизнеса на исход события, в котором указанные лица принимают участие [3].

Давайте определим, в чем основные признаки азартной игры. В толковом словаре русского языка азартная игра определяется как игра, вызывающая страстное увлечение, стремление к риску и надежду на выигрыш [4].

В открытых интернет-источниках сказано, что азартная игра (с французского – «игра случая») – игра с целью выигрыша денег или иных материальных ценностей, в которой выигрыш полностью или в значительной степени зависит от случая, а не от знаний или навыков играющих, при этом главный интерес направлен не на процесс игры, а на ее исход – получение выигрыша [5].

С учетом данных понятий можно определить основные признаки, характеризующие азартную игру, которые позволят нам идентифицировать ее в различных юрисдикциях. Прежде всего это игра на деньги (ценные вещи), сопряженная с риском их утраты. Участник заведомо дает согласие на возможность потери своих денег (ценных вещей) в обмен на шанс получения потенциального выигрыша, что отражает специфику рискованного соглашения.

Именно случайный, рискованный характер результата отличает азартные игры от состязаний и спортивных мероприятий (шахматы, шашки и т.д.).

Кроме того, как отмечают некоторые авторы, важным условием признания деятельности азартной является отсутствие правовой определенности исхода до завершения игры, поскольку результат нельзя установить заранее ни по объективным, ни по субъективным критериям. Другим признаком является цель получения выигрыша, представляющего собой материальный интерес (денежный, имущественный). Совокупность указанных признаков позволяет правоприменителю квалифицировать деятельность как азартную и разграничить ее от иных видов развлекательных, спортивных или коммерческих практик [6, с. 674].

В этой связи ключевым условием для квалификации состава административного правонарушения, предусмотренного статьей 444 КоАП РК, является установление факта, что зафиксированная деятельность действительно обладает признаками азартной игры.

Это означает, что необходимо подтвердить участие лиц в игре на деньги (ценный вещи), игра должна предполагать выигрыш (денежный имущественный), игра должна основываться на риске, случайности.

Следует отметить, что без установления этих фактов невозможно предполагать наличие азартных признаков в игре, а это означает, что невозможно определить состав административного правонарушения, поскольку состав носит материальный характер, предполагающий наличие объективной стороны в виде игры на деньги за выигрыш.

Если исходить из сущностных признаков понятия «азартная игра», то при фиксации административного правонарушения необходимо установить не только факт участия лиц в игровой деятельности, но и сам механизм получения выигрыша.

На практике выявление таких элементов сопряжено со значительными трудностями. Особенно это касается случаев, когда в целях сокрытия незаконной деятельности используются замещающие платежные средства – так называемые фишки, жетоны, баллы, электронные токены и другие инструменты, не обладающие официальным статусом валюты, но фактически выполняющие ее функцию.

Кроме того, отказ от использования наличных средств и переход к электронным расчетам (в том числе с применением криптовалют) существенно осложняют процесс доказывания факта имущественного оборота и получения выигрыша.

О несостоятельности данной статьи могут сказать официальные данные: так, в мае 2018 г. МВД проводились оперативно-разыскные мероприятия по пресечению деятельности преступной группы по факту организации незаконного игорного бизнеса.

В момент проведения оперативных мероприятий зафиксировано, что в помещении игорного заведения в азартных играх принимало участие более 100 человек (личный архив автора, 2018 г.), которые в ходе допроса подтвердили факт участия в азартной игре.

6 декабря 2019 г. по данному факту приговором Специализированного межрайонного суда по уголовным судам г. Астаны (дело № 7198-19-00-1/2) организаторы незаконного игорного бизнеса были признаны виновными и привлечены к различным видам наказания, то есть факт проведения именно азартных игр был подтвержден.

Из этого следует, что игроки, принимавшие участие в азартных играх (более 100 человек), подлежат к административной ответственности в рамках части 1 статьи 444 КоАП РК – штраф 200 МРП (505 000*100=50 млн 500 тыс. тенге).

Однако согласно статистическим данным, в 2019 г. по статье 444 КоАП РК возбуждено 31 административное производство (из них 17 дел прекращено, 14 привлечены к ответственности).

30 ноября 2020 г. приговором Специализированного межрайонного суда по уголовным судам г. Астаны (дело №7116- 20-00-1/314г.) факт организации незаконного игорного бизнеса был признан, и организаторы незаконного бизнеса привлечены к различным видам наказания.

В момент проведения оперативных мероприятий в помещении игорного заведения более 200 человек принимали участие в азартных играх (личный архив автора, 2018 г.), которые в ходе допроса подтвердили факт участия [7].

Однако согласно статистическим данным, в 2020 г. по статье 444 КоАП РК всего зарегистрировано 22 административных производства, из них привлечено к административной ответственности 18 человек.

За период с января 2023 г. по апрель 2025 г. органами, уполномоченными на составление административных протоколов по данной статье, было возбуждено всего 65 административных производств (из них 24 дела были прекращены и только по 40 фактам судами и другими государственными органами наложены административные взыскания).

Исходя из вышеуказанной статистики следует, что в течение двух лет к административной ответственности по статье 444 КоАП РК привлечено всего 40 лиц, тогда как за тот же отчетный период только Службой экономических расследований Агентства по финансовому мониторингу Республики Казахстан было зарегистрировано 193 факта организации незаконного игорного бизнеса.

Столь разительная диспропорция в статистике говорит о недостаточной эффективности административно-правового регулирования в этой части.

В действующей правоприменительной практике Республики Казахстан установление признаков азартной игры чаще всего осуществляется исключительно в рамках уголовного судопроизводства по ст. 307 УК РК, где возможны проведение оперативно-разыскных мероприятий, контрольных закупок, прослушивание телефонных переговоров, изъятие технических устройств, а также другие формы процессуального обеспечения доказывания. В отличие от этого, в административной юрисдикции, где такие инструменты отсутствуют, доказать наличие признаков азартной игры практически невозможно. Отсутствие у уполномоченных органов соответствующих полномочий по сбору доказательств делает фиксацию и пресечение правонарушений по ст. 444 КоАП РК в значительной мере формальным и малоприменимым механизмом в современных условиях.

Даже при наличии объективно зафиксированных признаков, свидетельствующих о вероятном наличии элементов азартной игры (таких как наличие платы за участие, случайный характер исхода и возможность выигрыша), этого недостаточно для привлечения лица к административной ответственности по статье 444 КоАП РК. Такая квалификация возможна лишь после надлежащей правовой оценки всех обстоятельств дела, включая определение самой игры как азартной в юридическом смысле. Согласно действующему подходу, подобная квалификация может быть дана исключительно в рамках судебного разбирательства и должна быть закреплена в судебном акте, вступившем в законную силу. Только после этого возможно применение санкций, предусмотренных административным законодательством. Иными словами, правовая квалификация зафиксированной деятельности как «азартной игры» требует не просто технической фиксации признаков, а именно судебного признания, что исключает возможность са-

мостоятельной интерпретации со стороны уполномоченных органов до вынесения судебного решения.

В Республике Казахстан признание определенной деятельности азартной игрой возможно только в рамках судебного процесса и окончательное решение о ее квалификации дается исключительно судом в приговоре или постановлении, поскольку такое признание требует правовой оценки всех признаков азартной игры и имеет юридические последствия, в том числе для установления состава правонарушения или преступления.

В административных производствах применяется принцип «преобладания вероятности», это означает, что доказательства должны убедительно указывать на нарушение, но не требуют абсолютной уверенности, как в уголовных делах. Это позволяет органам власти действовать более оперативно, особенно в отношении онлайн-операторов.

В судебной практике Германии для определения, является ли игра азартной, учитываются следующие факторы: наличие платы за участие, возможность выигрыша, степень влияния случайности на результат, наличие лицензии у организатора [8].

В правоприменительной практике Германии игорная деятельность квалифицируется как азартная деятельность на основании совокупности вышеуказанных признаков. В данном случае следует отметить, что оценка данных признаков может осуществляться в рамках административного производства и позволяет суду привлекать участников незаконной азартной деятельности к административной ответственности без необходимости предварительного уголовного разбирательства.

Такие процессуальные возможности обеспечиваются нормами закона о регулировании азартных игр (Glücksspielstaatsvertrag) и Кодекса об административных правонарушениях (OWiG), где критерии азартности рассматриваются в контексте упрощенной доказательной базы, допустимой для административного судопроизводства.

Следует отметить, что в Германии только с 2023 г. общий орган по регулированию азартных игр федеральных земель (GGL) активно использует свои полномочия для борьбы с незаконной азартной деятельностью. Например, в 2023 г. было проведено более 1890 проверок сайтов и 483 операторов и рекламодателей, что привело к 113 запретительным мерам, из которых 63 привели к прекращению незаконной деятельности [9].

В отличие от немецкой модели, в Республике Казахстан административная ответственность за незаконную организацию или участие в азартной игре (статья 444 КоАП РК) предполагает предварительное установление самого факта азартной игры, что на практике возможно лишь в рамках уголовного судопроизводства. Учитывая необходимость доказывания материальных признаков, таких как получение выигрыша и наличие ставок, а также частое использование завуалированных форм расчетов (электронные средства, фишки, жетоны), установление азартного характера деятельности требует проведения полноценного расследования по признакам преступления, предусмотренного статьей 307 УК. Только после вынесения приговора, в котором игра признается азартной, становится возможным применение норм административного законодательства к лицам, действия которых не достигли степени общественной опасности, достаточной для уголовной ответственности.

Сотрудник полиции, осуществляющий деятельность по административной линии, обязан руководствоваться исключительно законом и установленными нормативными актами, а не своими личными убеждениями или предпочтениями. Принятие решений на основе субъективного мнения может привести к нарушению прав и свобод граждан, подрыву доверия к органам внутренних дел и привлечению самого сотрудника к ответственности. Объективность, беспристрастность и правовая обоснованность – ключевые принципы административной работы в полиции.

Таким образом, статья 444 КоАП РК по своей правовой природе не обладает полноценной самостоятельной регулятивной силой, поскольку ее применение в большинстве случаев возможно лишь в привязке к материалам уголовного производства, где устанавливаются юридически значимые признаки азартной игры. Отсутствие в административной процедуре необходимых инструментов доказывания (например, оперативно-разыскных мероприятий, допросов, изъятия доказательств) делает невозможным автономное выявление и квалификацию деяний, подпадающих под действие данной нормы. В связи с этим статья 444 КоАП РК на практике

функционирует преимущественно как вспомогательный механизм, сопровождающий уголовно-правовую реакцию, либо применяется в исключительных случаях, когда признаки противоправной деятельности очевидны и не требуют углубленного доказательства.

Мы допускаем, что статья 444 КоАП РК может рассматриваться как производная норма права. Вместе с тем полагаем, что отдельная часть диспозиции статьи 444 КоАП РК может применяться самостоятельно. В этой связи предлагаем следующую редакцию: «Участие в азартных играх на деньги, вещи или иные ценности, а также любые карточные игры (использование игральных карт) в общественных местах, не отведенных для этих целей, а равно принятие ставок на спортивные и иные состязания лицами, не имеющими на то специального разрешения…».

Предложенная редакция статьи 444 КоАП РК позволяет привлекать к административной ответственности участников не только азартных игр (по вступившему приговору суда), но и любых карточных игр (с применением игральных карт), проводимых в общественных местах вне отведенных для этого зон. То есть для того чтобы признать азартный характер той или иной игры, нам необходимы доказательства, которые мы можем добыть только в рамках уголовного судопроизводства, а для изобличения факта участия в карточной игре не требуется подобных мер. Это обеспечит автономное применение статьи, усилит профилактический эффект законодательства к любым проявлениям игорного поведения.

В Сингапуре существует закон о контроле над азартными играми (Gambling Control Act 2022) [10], который стал ключевым этапом в реформировании правового регулирования азартных игр, особенно в условиях цифровизации и распространения онлайн-форматов. Одним из центральных нововведений данного закона является институционализация административной ответственности за участие в незаконных азартных играх, что позволяет обеспечивать надзор и правоприменение вне рамок уголовного производства.

Законодательное регулирование в Сингапуре основывается на ряде четко определенных критериев, позволяющих классифицировать игровую деятельность как азартную. К ним относятся: наличие ставки (участие в игре сопряжено с денежным вложением или его эквивалентом); возможность получения выигрыша, имеющего денежную или материальную ценность; наличие элемента случайности как определяющего исход игры; отсутствие лицензии или разрешения у организатора [11].

Совокупное применение указанных критериев дает возможность административным органам эффективно идентифицировать незаконные азартные игры, в том числе в онлайн-среде, без необходимости проведения предварительного уголовного расследования. Это говорит о высоком уровне институциональной автономии административного надзора и его функциональной самостоятельности в борьбе с нарушениями в данной сфере.

Таким образом, можно констатировать, что правовая модель Сингапура базируется на комплексном подходе, где административная ответственность выступает как самостоятельный и приоритетный механизм пресечения участия в незаконных азартных играх. Такая система позволяет оперативно реагировать на правонарушения и минимизировать социальный вред от теневого игорного бизнеса без затягивания процедур в рамках уголовного судопроизводства.

Следует отметить, что в соответствии со статьей 684 КоАП РК административные правонарушения, предусмотренные частью первой статьи 444 КоАП РК, рассматривают судьи специализированных районных и приравненных к ним судов по административным правонарушениям. Правонарушения, предусмотренные частью 2 статьи 444 КоАП РК, рассматривают органы внутренних дел (полиция) в соответствии со статьей 685 КоАП РК [1].

Если мы допускаем правовую природу «производной нормы права», то считаем возможным сформировать следующее определение: производная норма права – это административно-правовая норма, которая не имеет самостоятельной регулятивной силы и применяется только при наличии установленного другим правовым актом юридического факта, выступая сопутствующей санкцией.

В этой связи считаем целесообразным дополнить статью 1 Закона Республики Казахстан «О правовых актах» новым подпунктом после определения нормы права (подпункт 18): 18-1) производная норма права – норма, возникающая из другой нормы права (основной), повто-

ряющая или конкретизирующая ее содержание, но применяемая в специфических условиях, детализирующая общие правила, установленные исходной нормой.

Следует отметить, что сроки давности по административным делам различные: от двух месяцев до года на физическое лицо со дня совершения административного правонарушения или обнаружения. Однако с производной нормой есть трудности, так как пока в судебном порядке суд не признает игру азартной, у нас отсутствуют основания для административного производства.

Заключение

В ходе проведенного исследования установлено, что статья 444 КоАП РК фактически носит производный характер и зависит от статьи 307 УК РК, поскольку ее применение в большинстве случаев возможно лишь после вступления в законную силу обвинительного приговора суда по делам о незаконном игорном бизнесе. Такая зависимость снижает административное реагирование и противоречит принципам самостоятельности и превентивности административной ответственности. Статистические данные подтверждают низкую эффективность действующего механизма.

Сравнительный анализ зарубежных моделей показывает нам целесообразность институциональной автономии административного преследования и четкого закрепления критериев азартной игры без обязательной привязки к уголовному приговору.

В связи с этим предлагаем следующее: нормативно определить понятие производной нормы права; внести изменения в диспозицию статьи 444 КоАП РК для ее самостоятельного применения, хотя бы в части диспозиции; урегулировать сроки давности по производным нормам права ввиду их особенного применения; обеспечить более четкое разграничение административной и уголовной ответственности.

Так, в частности, нами предлагается следующая диспозиция ст.18-1 Закона РК «О правовых актах»: «…производная норма – это норма, устанавливающая юридическую ответственность за нарушение требований, предусмотренных другими нормативно-правовыми актами, техническими регламентами, правилами, стандартами и иными обязательными инструкциями, на которые имеется прямая отсылка в положении статьи…».

Что касается уточнений диспозиции статьи 444 КоАП РК, то, по нашему мнению, целесообразно внести уточнения и конкретизировать объективную сторону анализируемого правонарушения посредством формирования ключевых обязанностей и закрепления перечня нарушений, образующих состав: «Нарушение установленных требований по обеспечению … выразившееся в … (конкретные действия или бездействие) …». Данное уточнение даст возможность применять эту норму без отсылки к имеющемуся обширному объему НПА РК, что снизит риск широкого толкования.

Относительно сроков давности: мы предлагаем определить и закрепить конкретный срок исковой давности, а также установить правило, согласно которому исчисление срока должно идти с момента обнаружения нарушения уполномоченным органом независимо от того, является ли оно текущим или скрытым.

В этой связи предлагаем дополнить статью 62 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях частью 6-1 следующего содержания: «В случаях, когда административная ответственность предусмотрена нормой, имеющей производный характер (производная норма права), лицо подлежит привлечению к административной ответственности только при наличии вступившего в законную силу приговора суда по уголовному делу, которым установлен и доказан соответствующий юридический факт.

В данном случае лицо может быть привлечено к административной ответственности в течение трех месяцев со дня вступления приговора суда в законную силу».

Совершенствование статьи 444 КоАП РК должно быть направлено на придание ей процессуальной самостоятельности и на законодательное закрепление ее производной природы с устранением существующих правовых пробелов.

ЛИТЕРАТУРА

1 Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК. В редакции Закона РК от 09.01.2026 № 257-VIII // ИПС «Әділет». – 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235 (дата обращения: 03.03.2026)

2 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. В редакции Закона РК от 03.01.2026 № 252-VIII // ИПС «Әділет». – 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 03.03.2026).

3 Закон Республики Казахстан «Об игорном бизнесе» от 12 января 2007 года № 219. В редакции Закона РК от 30.12.2025 № 246-VIII // ИПС «Әділет». – 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000219_ (дата обращения: 03.03.2026)

4 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. URL: https://ozhegov.slovaronline.com/ (дата обращения: 03.03.2026)

5 Нестерова Е.В. От древнеримского Lex aleatoria до нормативного постановления Конституционного суда РК: эволюция правового регулирования азартных игр и пари // ИС «Параграф». – 2025. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=35592376 (дата обращения: 10.12.2025)

6 Ghelfi M., Scattola P., Giudici G., Velasco V. Online gambling: a systematic review of risk and protective factors in the adult population // Journal of Gambling Studies. 2024. Vol. 40. P. 673–699.

7 Unlawful remote gambling activities // Government of Singapore. 2025. URL: https://www.gra.gov.sg/harm-minimisation/unlawful-remote-gambling-activities (accessed: 15.11.2025)

8 German Gambling Regulation (GlüStV) and Tasks of the Joint Gaming Authority of the Federal States (GGL) // Gambling and Regulation. 2021. URL: https://fin-law.de/en/gambling-and-regulation/ (accessed:10.12.2025)

9 The Halle Administrative Court has upheld the German gambling regulator's order to block the payment provider // Public Gaming Research Institute. 2024. URL: https://publicgaming.com/news-categories/legal/13411-the-halle-administrative-court-has-upheld-the-german-gambling-regulator-s-order-to-block-the-payment-provider (accessed:15.11.2025)

10 Gambling Control Act 2022, the following Act was passed by Parliament on 11 March 2022 and assented to by the President on 25 March 2022 // A Singapore Government Agency Website. URL: https://sso.agc.gov.sg/Act/GCA2022 (accessed: 15.11.2025)

11 В Казахстане пресечена деятельность четырех транснациональных ОПГ // Казахстанская правда. – 2019. URL: https://kazpravda.kz/n/v-kazahstane-presechena-deyatelnost-chetyreh-transnatsionalnyh-opg/ (дата обращения: 15.11.2025)

REFERENCES

1 Kodeks Respubliki Kazahstan «Ob administrativnyh pravonarushenijah» ot 5 ijulja 2014 goda No. 235-V ZRK. V redakcii Zakona RK ot 09.01.2026 No. 257-VIII // IPS «Ədilet». 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235 (data obrashhenija: 03.03.2026). (In Russian)

2 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda No. 226-V ZRK. V redakcii Zakona RK ot 03.01.2026 No. 252-VIII // IPS «Ədilet». 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (data obrashhenija: 03.03.2026) (In Russian)

3 Zakon Respubliki Kazahstan «Ob igornom biznese» ot 12 janvarja 2007 goda No. 219. V redakcii Zakona RK ot 30.12.2025 No. 246-VIII // IPS «Ədilet». 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000219_ (data obrashhenija: 03.03.2026). (In Russian)

4 Ozhegov S.I., Shvedova N.Ju. Tolkovyj slovar' russkogo jazyka. URL: https://ozhegov.slovaronline.com/ (data obrashhenija: 03.03.2026). (In Russian)

5 Nesterova E.V. (2025) Ot drevnerimskogo Lex aleatoria do normativnogo postanovlenija Konstitucionnogo cuda RK: jevoljucija pravovogo regulirovanija azartnyh igr i pari // IS «Paragraf». URL: https://prg.kz/document/?doc_id=35592376 (data obrashhenija: 10.12.2025) (In Russian)

6 Ghelfi M., Scattola P., Giudici G., Velasco V. (2024) Online gambling: a systematic review of risk and protective factors in the adult population // Journal of Gambling Studies. Vol. 40. P. 673–699. (In English)

7 Unlawful remote gambling activities // Government of Singapore. 2025. URL: https://www.gra.gov.sg/harm-minimisation/unlawful-remote-gambling-activities (accessed: 15.11.2025) (In English)

8 German Gambling Regulation (GlüStV) and Tasks of the Joint Gaming Authority of the Federal States (GGL) // Gambling and Regulation. 2021. URL: https://fin-law.de/en/gambling-and-regulation/ (accessed:10.12.2025). (In English)

9 The Halle Administrative Court has upheld the German gambling regulator's order to block the payment provider // Public Gaming Research Institute. 2024. URL: https://publicgaming.com/news-categories/legal/13411-the-halle-administrative-court-has-upheld-the-german-gambling-regulator-s-order-to-block-the-payment-provider (accessed:15.11.2025). (In English)

10 Gambling Control Act 2022, the following Act was passed by Parliament on 11 March 2022 and assented to by the President on 25 March 2022 // A Singapore Government Agency Website. URL: https://sso.agc.gov.sg/Act/GCA2022 (accessed: 15.11.2025). (In English)

11 V Kazahstane presechena dejatel'nost' chetyreh transnacional'nyh OPG // Kazahstanskaja pravda. 2019. URL: https://kazpravda.kz/n/v-kazahstane-presechena-deyatelnost-chetyreh-transnatsionalnyh-opg/ (data obrashhenija: 15.11.2025). (In Russian)

ТЕН В.В.,*[1]
PhD, қауымдастырылған профессор.
*e-mail: TenVV.phd@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-7433-2243
ТАТАРИНОВ Д.В.,[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: danila.tatarinov83@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3340-2180
[1]Каспий қоғамдық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ҚҰМАР ОЙЫНДАРЫ ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІККЕ ТАРТУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің құмар ойындарға қатысқаны үшін жауапкершілікті белгілейтін 444-бабының дербестігі мәселесі қарастырылады. Мақалада осы норманың туынды сипаты қарастырылады, өйткені ол ҚР ҚК 307-бабы бойынша қозғалған қылмыстық іс бойынша ойын қызметі заңсыз деп танылған және құмар ойын белгілеріне сәйкес келетін сот үкімі заңды күшіне енген жағдайда ғана қолданылады. Мұндай құқықтық құрылым әкімшілік жауапкершіліктің қылмыстық қудалауға тәуелділігін тудырады, бұл жазаның жеделдігі мен сөзсіз қағидаттарына қайшы келеді. ҚР заңнамасын, құқық қолдану практикасын және ғылыми тәсілдерді талдау негізінде әкімшілік жауапкершіліктің қолданыстағы тетігі құмар ойындарды мемлекеттік реттеу мақсаттарына толық жауап бермейді деген қорытынды жасалады. Нормативтік-құқықтық базаны кешенді жетілдіру, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 444-бабының ережелерін нақтылау және билік органдары арасындағы үйлестіруді күшейту қажеттігі туралы қорытынды жасалады. Сонымен қатар, авторлар әкімшілік қудалау контекстінде құмар ойындардың құқықтық табиғатын заңнамалық тұрғыдан ажырату және нақтылау қажеттілігін негіздейді.

Тірек сөздер: құмар ойындар, құқық қолдану, тәжірибе, реттеу, ойын бизнесі, әкімшілік жауапкершілік.

TEN V.V.,*[1]
PhD, associate professor.
*e-mail: TenVV.phd@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-7433-2243
TATARINOV D.V.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: danila.tatarinov83@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3340-2180
[1]Caspian Public University,
Almaty, Kazakhstan

STATE REGULATION OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR GAMBLING

Abstract

This article examines the lack of independence of Article 444 of the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses, which establishes liability for participation in gambling. The article examines the derivative

nature of this provision, as it applies only if a court verdict has entered into force in a criminal case initiated under Article 307 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, declaring gambling activity illegal and consistent with the characteristics of gambling. This legal structure creates a dependence of administrative liability on criminal prosecution, which contradicts the principles of promptness and inevitability of punishment. Based on an analysis of Kazakhstan legislation, law enforcement practice, and scientific approaches, it is concluded that the existing administrative liability mechanism does not fully meet the goals of state regulation of gambling. The authors conclude that comprehensive improvements to the regulatory framework are necessary, along with clarification of the provisions of Article 444 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan and increased coordination between government agencies. Furthermore, the authors substantiate the need for legislative delineation and clarification of the legal nature of gambling in the context of administrative prosecution.

Keywords: gambling, law enforcement, practice, regulation, gambling business, administrative liability.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.01.2026

МРНТИ 10.02.20
УДК 339.976
JEL K32

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-39-49

БЕКОВ К.А.,*[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: k.bekov@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-9655-3176
АЮПОВА З.К.,[2]
д.ю.н., профессор.
e-mail: 1971bkv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5925-1619
РАХМЕТУЛЛИНА Б.С.,[3]
к.ю.н., доцент.
e-mail: 1999mdr05@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6578-2208
[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
[2]Казахский национальный университет им. Абая,
г. Алматы, Казахстан
[3]Кокшетауский государственный
университет им. Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В СВЕТЕ ВОДНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы государственного регулирования и управления водными ресурсами в свете водного законодательства РК. Цель статьи заключается в рассмотрении особенностей правового регулирования водоохранных зон комплексного подхода – сочетания пространственного планирования, экологических норм и механизмов защиты прав землевладельцев. Проведен анализ действующего законодательства, выявлены существующие проблемы в правоприменительной практике и противоречия в разграничении полномочий между государственными и местными органами. Особое внимание уделено соотношению экологических и земельных норм, вопросам кадастрового учета, а также практическим аспектам соблюдения водоохранных режимов. На основе сравнительного анализа зарубежных подходов предложены рекомендации по совершенствованию правового регулирования и внедрению современных цифровых инструментов для контроля за использованием водоохранных территорий. Изучить нормативно-правовую базу Республики Казахстан, регулирующую водоохранные зоны и прибрежные полосы. Проанализирована практика применения законодательства на региональном уровне. Рассмотрен зарубежный опыт регулирования водоохранных территорий и выявлены возможности его адаптации в Казахстане. Определены основные проблемы и правовые коллизии, связанные с разграничением земель и охраной водных ресурсов. Разработаны предложения по совершенствованию законодательства и механизмов правоприменения.

Ключевые слова: водоохранная зона, прибрежная защитная полоса, земельное право, экологическое законодательство, водные ресурсы, устойчивое развитие, правовое регулирование.

Введение

Современные экологические вызовы, в том числе рост антропогенной нагрузки на водные ресурсы и деградация прибрежных территорий, делают вопросы правового регулирования водоохранных зон особенно актуальными. В условиях климатических изменений и увеличения водного дефицита важное значение приобретает установление эффективного правового режима использования земель, прилегающих к водным объектам. Для Казахстана, большая часть

территории которого относится к зоне рискованного земледелия и зависит от трансграничных вод, данная проблема имеет стратегическое значение для обеспечения экологической и продовольственной безопасности страны.

Целью исследования является анализ правовых основ установления и функционирования водоохранных зон и прибрежных защитных полос в пределах земельных участков, а также выработка предложений по совершенствованию правового регулирования в данной сфере с учетом современных экологических и технологических требований.

Задачи исследования:

1. Изучить нормативно-правовую базу Республики Казахстан, регулирующую водоохранные зоны и прибрежные полосы.
2. Проанализировать практику применения законодательства на региональном уровне.
3. Рассмотреть зарубежный опыт регулирования водоохранных территорий и выявить возможности его адаптации в Казахстане.
4. Определить основные проблемы и правовые коллизии, связанные с разграничением земель и охраной водных ресурсов.
5. Разработать предложения по совершенствованию законодательства и механизмов правоприменения.

Объект исследования – общественные отношения, возникающие в процессе установления, использования и охраны водоохранных зон и прибрежных защитных полос.

Субъект исследования – нормы экологического и земельного права Республики Казахстан, регулирующие режим использования земель вблизи водных объектов, а также правоприменительная практика государственных органов в данной сфере.

Теоретическая значимость заключается в развитии научного понимания правового режима водоохранных территорий и их роли в обеспечении экологической безопасности. Результаты исследования уточняют концептуальные подходы к разграничению земельных и водных полномочий и формируют основу для дальнейших научных разработок в области природоресурсного права.

Практическая значимость выражается в возможности использования полученных выводов и рекомендаций в деятельности органов государственного управления, местных исполнительных органов, а также при подготовке проектов нормативных актов, регулирующих порядок установления и использования водоохранных зон. Предложенные меры могут быть применены в разработке региональных экологических программ и систем цифрового кадастрового мониторинга.

Материалы и методы

Методологической базой написания статьи послужили нормативно-правовые акты, государственные программы Республики Казахстан в области управления водными ресурсами, доклады ООН, ЮНЕСКО, Международной водной ассоциации, Организации экономического сотрудничества и развития, Глобального водного партнерства о проблемах в области управления мировыми водными ресурсами, аналитические доклады Парламента Республики Казахстан и Министерства экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан, периодическая литература по теме исследования, публикации экспертов в сети Интернет. Методы исследования включают в себя нормативно-правовой метод, экспертный, фактографический метод, контент-анализ, сравнение, обобщение, классификацию, синтез и анализ.

Результаты и обсуждение

Вопрос правового регулирования установления водоохранных зон и прибрежных защитных полос находится в центре внимания современного экологического и земельного права. Исследователи отмечают, что прибрежные территории являются ключевым элементом природного каркаса, обеспечивающего сохранение гидрологического режима, предотвращение эрозии почв и защиту водных экосистем от антропогенного воздействия [1].

В зарубежной литературе подчеркивается необходимость интеграции природоохранных и пространственных инструментов регулирования землепользования. Так, Албрехт и Попадич (2022) рассматривают проблему правовых ограничений землевладения в целях защиты от наводнений, указывая, что формирование водоохранных зон требует балансировки публичных интересов в сфере экологической безопасности и частных прав собственников земли [2]. Авторы подчеркивают: эффективность таких ограничений возможна лишь при наличии четко установленных правовых процедур компенсации убытков и прозрачных механизмов зонирования территорий.

Среди казахстанских исследователей вопрос процессуальных аспектов водного права подробно раскрыт Сулейменовой С.Ж. (2023), которая анализирует особенности реализации норм водного законодательства в административной и судебной практике [3]. Ученый делает вывод, что правоприменение в сфере водоохранных отношений в Казахстане требует более точного нормативного разграничения полномочий между центральными и местными органами власти.

Проблематика совершенствования управления водными ресурсами Казахстана отражена в работе Зиябековой Л.М. (2023). Автор отмечает необходимость внедрения единой системы водного кадастра и актуализации данных о водоохранных зонах, поскольку отсутствие достоверных границ часто становится источником правовых коллизий между землевладельцами и уполномоченными органами [4]. Это особенно важно для участков, где водоохранные полосы проходят в пределах частных земель.

С экологической и образовательной точки зрения вопросы формирования водоохранных зон рассматриваются в учебном пособии Морозовой Т.Г. (2023), где подчеркивается междисциплинарный характер водоохранного регулирования. Автор связывает эффективность правового режима прибрежных территорий с развитием экологического мышления и культуры природопользования у будущих специалистов [5].

Современные международные исследования расширяют взгляд на охрану водных экосистем в аграрных ландшафтах. Сантос и соавторы (2025) анализируют возможности реформирования сельскохозяйственной политики ЕС для стимулирования восстановления прибрежных экосистем. По их мнению, меры правового и экономического стимулирования землепользователей позволяют обеспечить устойчивое использование водных ресурсов [6].

Интерес представляет также работа Хэ и соавторов (2024), где предлагается методология правового зонирования и идентификации конфликтов землепользования. Авторы указывают, что регулирование прибрежных зон должно учитывать пространственные границы территориального планирования и вовлекать местные сообщества в процессы принятия решений [7].

Особое внимание уделяется исследованию Грациано (2022), который рассматривает прибрежные буферные зоны как важнейший элемент охраны биоразнообразия и стабилизации водных экосистем [1]. Автор подчеркивает, что водоохранные полосы обладают не только экологической, но и социально-правовой функцией, выступая инструментом реализации принципа устойчивого развития.

Так, в статье Албрехта и Попадича (2022) акцент делается на том, что правовое регулирование использования земель для защиты от наводнений в странах Европейского союза требует внедрения комплексного подхода, объединяющего природоохранные и градостроительные инструменты [2].

В отличие от европейского подхода, казахстанская практика, по мнению Сулейменовой (2023), характеризуется жесткой административной моделью регулирования, где компенсационные механизмы пока не получили должного развития [3]. Это связано как с особенностями отечественного земельного законодательства, так и с ограниченными бюджетными возможностями. Автор подчеркивает, что законодательство РК фактически устанавливает приоритет экологической безопасности над имущественными интересами, что соответствует принципам устойчивого развития, но порождает конфликтную судебную практику.

Сравнение с подходами Китая, приведенными в исследовании Хэ и соавторов (2024), позволяет выявить иной вектор правового регулирования. Китайская модель опирается на концепцию «территориального пространственного зонирования», предполагающую системное

планирование всех видов использования земли – сельскохозяйственного, промышленного, рекреационного и природоохранного [7].

Если рассматривать практику Евросоюза, то исследования Сантоса, Бирка и Феррейры (2025) подчеркивают, что эффективность водоохранного регулирования достигается не столько за счет прямых запретов, сколько через экономические стимулы [6]. Программы «зеленых субсидий» в рамках Общей сельскохозяйственной политики ЕС побуждают фермеров сохранять прибрежные буферные полосы, ограничивать применение пестицидов и восстанавливать природные русла рек. Этот опыт демонстрирует возможность сочетания экологического регулирования и добровольного участия землепользователей.

В свою очередь, Грациано (2022) указывает, что водоохранные зоны нельзя рассматривать исключительно как административно установленные границы [1]. Они выполняют также функцию экологического буфера, который регулирует круговорот питательных веществ, поддерживает биоразнообразие и снижает негативное воздействие сельского хозяйства на водные экосистемы. Следовательно, правовое регулирование должно учитывать не только формальные границы, но и функциональные характеристики таких зон.

Зиябекова (2023) в контексте Казахстана отмечает, что одна из главных проблем состоит в отсутствии точной кадастровой фиксации водоохранных границ [4]. На практике многие участки не имеют геодезического определения прибрежных полос, что ведет к спорам между землевладельцами и экологическими службами. Ученый предлагает внедрить единую информационно-кадастровую систему, интегрирующую данные о водных объектах, земельных категориях и экологических ограничениях.

В учебных трудах Морозовой (2023) подчеркивается образовательный аспект правового регулирования: без формирования у специалистов понимания природоохранного значения водных территорий невозможно достичь эффективного применения норм права [5]. Она справедливо замечает, что охрана водных ресурсов – это не только юридическая, но и этическая категория, связанная с ответственностью общества за сохранение природы.

В своей научной работе Кусмамбетов К.Д. (2023) отмечает что в Республике Казахстан совместно с приграничными странами – потребителями трансграничных водных ресурсов необходимо разработать четкую регламентацию порядка использования и охраны трансграничных вод, конкретно по водным объектам.

Он справедливо отмечает, что применение природоохранных мер в рамках межгосударственного взаимодействия в части мониторинга за состоянием водных ресурсов, а также обмена достоверной информацией об использовании водных ресурсов, оповещения об аварийных ситуациях на трансграничных водных объектах является важным пунктом в рамках международных договоренностей [9].

Если сопоставить приведенные исследования и задачи, можно заметить, что все они исходят из необходимости баланса между охраной водных объектов и социально-экономическим развитием территорий. Однако степень юридической конкретизации этого баланса различается.

Европейская модель (по Албрехту и Попадичу) – гибкая, экономически мотивирующая, но требует развитой системы правового надзора и компенсаций.

Китайская модель (по Хэ и др.) – пространственно ориентированная, основана на планировании и согласовании интересов.

Казахстанская практика (по Сулейменовой и Зиябековой) – нормативно детализирована, но нуждается в совершенствовании механизмов реализации и кадастрового сопровождения.

Собственное авторское мнение автора статьи заключается в том, что для Казахстана оптимальной представляется гибридная модель, сочетающая европейские принципы компенсации ограничений и китайскую систему пространственного зонирования. Это позволит, с одной стороны, обеспечить юридическую определенность границ водоохранных зон, а с другой – стимулировать землепользователей к соблюдению экологического режима не только из страха перед санкциями, но и ради экономических выгод и устойчивого развития.

Кроме того, следует обратить внимание на проблему правоприменительной неопределенности. Как показывает практика, установление границ водоохранных зон нередко осуществляется на основе устаревших карт и отсутствия топографической информации. В результате

землепользователи сталкиваются с ситуацией, когда ограничения накладываются постфактум. Это противоречит принципам правовой определенности и предсказуемости регулирования, закрепленным как в Конституции РК, так и в Экологическом кодексе.

Анализ мировой практики показывает, что многие страны перешли к цифровому зонированию прибрежных территорий. В Казахстане создание подобной цифровой платформы, объединяющей данные кадастра, гидрографии и экологического мониторинга, могло бы стать основой для прозрачного и научно обоснованного установления водоохранных зон.

Таким образом, современные научные исследования подтверждают: эффективная охрана водных ресурсов невозможна без междисциплинарного подхода, объединяющего нормы экологического, земельного и административного права. Научный анализ позволяет сделать вывод, что законодательство Республики Казахстан движется в верном направлении, однако нуждается в детализации процедур и внедрении инновационных инструментов управления природопользованием.

Современное законодательство Казахстана формирует достаточно комплексный подход к регулированию вопросов, связанных с охраной водных объектов и прилегающих к ним территорий. Основополагающим нормативным документом в этой сфере является Водный кодекс Республики Казахстан в новой редакции от 9 апреля 2025 г., который содержит обновленные определения и процедуры установления водоохранных зон и прибрежных защитных полос (Водный кодекс РК, 2025).

Согласно положениям этого кодекса, водоохранная зона – это территория, непосредственно прилегающая к водным объектам, где вводится специальный правовой режим хозяйственной деятельности. Внутри нее выделяется более узкая часть – прибрежная защитная полоса, на которой действуют наиболее строгие ограничения. Основная цель таких территорий – предотвращение загрязнения, засорения и истощения водных ресурсов, а также сохранение естественных ландшафтов.

Водный кодекс также устанавливает, что границы водоохранных зон должны определяться с использованием проектной документации и фиксироваться на местности посредством водоохранных знаков. При этом расчет и нанесение координат производится с учетом рельефа, гидрологических особенностей и характера землепользования. Ответственность за организацию этих работ возлагается на местные исполнительные органы, которые утверждают границы зон на основании представленных материалов и согласований с профильными ведомствами (Водный кодекс РК, 2025).

Процедура установления таких зон и полос детализирована в Правилах установления водоохранных зон и прибрежных защитных полос, утвержденных уполномоченным органом в области экологии и природопользования. Эти правила предусматривают разработку специального проекта, согласование его с бассейновыми инспекциями, санитарными службами, а также с комитетами по управлению земельными ресурсами (Правила установления водоохранных зон и полос РК). Таким образом, каждый этап регламентирован: от подготовки исходных данных до утверждения границ постановлением акимата.

Особое значение имеет и Земельный кодекс Республики Казахстан, который регулирует правовой режим земель, включенных в состав водоохранных территорий. Так, статья 134 Земельного кодекса прямо указывает, что по берегам рек, озер и других поверхностных водных объектов местные исполнительные органы выделяют земельные участки под водоохранные зоны и прибрежные полосы, а пользование ими осуществляется в соответствии с требованиями водного законодательства (Земельный кодекс РК, ст. 134).

Кроме того, в статье 121 того же кодекса закреплено, что земли, находящиеся в зонах с особыми условиями использования, могут оставаться в собственности или пользовании граждан и юридических лиц, если это не противоречит установленному режиму (Земельный кодекс РК, ст. 121). Это положение важно, потому что оно исключает необходимость изъятия земель, но при этом накладывает обязанности по соблюдению экологических ограничений.

Таким образом, в законодательстве РК прослеживается четкая связь между водным и земельным правом. Установление водоохранных зон фактически создает особый публично-правовой режим использования земли: собственники сохраняют титул, но обязаны соблюдать предписания, направленные на защиту водных ресурсов.

Однако на практике возникают трудности. Несмотря на наличие нормативной базы, кадастровая фиксация границ водоохранных зон и полос во многих регионах остается неполной. Нередки случаи, когда проектные материалы устаревают, а их картографическая привязка не соответствует современным спутниковым данным. Это создает юридическую неопределенность: землепользователи нередко узнают о нахождении своего участка в пределах водоохранной зоны уже после наложения ограничений (разъяснения Водного кодекса РК, ст. 85).

Проблема усугубляется тем, что действующее законодательство не предусматривает эффективных компенсационных механизмов за ограничение права собственности. В отличие от европейской практики, где такие меры компенсируются налоговыми льготами или государственными субсидиями, казахстанская система пока не включает подобные инструменты. В результате охрана водных объектов в значительной степени держится на административных предписаниях, а не на экономическом стимулировании.

Тем не менее законодательство Казахстана постепенно движется к более сбалансированному подходу. В последние годы предпринимаются шаги по цифровизации кадастров, внедрению геоинформационных систем и интеграции данных между экологическими и земельными ведомствами. Эти меры направлены на обеспечение прозрачности, точности и открытости информации о границах и режиме водоохранных зон.

Правоприменительная практика в области водных ресурсов характеризуется высоким уровнем нерационального использования, загрязнением, устаревшими технологиями и большим дефицитом, особенно в бассейнах трансграничных рек Сырдарьи, Урала, Или, Шу, Таласа. Около половины ресурсов генерируется на открытом воздухе, что создает риски для безопасности. Основными проблемами являются дефицит, загрязнение и изменение климата. С учетом анализа действующих норм можно сделать вывод, что система установления водоохранных зон в Республике Казахстан опирается на три ключевых элемента (рисунок 1).

Рисунок 1 – Три ключевых элемента системы установления водоохранных зон в РК

Примечание: Составлено авторами.

Для дальнейшего совершенствования законодательства целесообразно развивать компенсационно-стимулирующие инструменты (например, частичное возмещение расходов на соблюдение режима зоны или предоставление налоговых льгот), а также внедрить обязательную цифровую карту водоохранных территорий в рамках национальной системы кадастра. Это повысит уровень правовой определенности и позволит снизить количество земельных и экологических споров.

Таким образом, правовые основы установления водоохранных зон и полос в Казахстане можно охарактеризовать как достаточно разветвленную систему норм, которая постепенно эволюционирует от декларативного уровня к практической реализации принципов устойчивого управления водными ресурсами.

Таблица 1 – Основные статистические показатели в сфере водопользования и охраны водных объектов Республики Казахстан (2021–2025 гг.)

№	Показатель	Значение	Год	Источник
1	Общий объем поверхностных водных ресурсов, км³/год	100,9	2024	trade.gov
2	Объем внутренних водных ресурсов, км³/год	54,5	2024	trade.gov
3	Доля водопотребления сельского хозяйства, %	60	2023	trade.gov
4	Доля промышленного водопотребления, %	20	2023	trade.gov
5	Доля бытового водопотребления, %	5	2023	trade.gov
6	Доля населения, имеющего доступ к безопасному питьевому водоснабжению, %	89	2021	sdg6data.org
7	Доля сточных вод, подвергающихся безопасной очистке, %	30	2024	sdg6data.org
8	Доля водных объектов с хорошим качеством воды, %	49	2023	sdg6data.org
9	Доля использования возобновляемых водных ресурсов, %	34	2023	sdg6data.org
10	Общая площадь земель РК, тыс. га	262 930,8	2023	stat.gov.kz
11	Земли сельскохозяйственного назначения, тыс. га	116 447,8	2023	stat.gov.kz
12	Количество рек и водотоков	17 736	2023	World Bank
13	Количество озер	4 024	2023	World Bank
14	Количество месторождений подземных вод	4 540	2023	World Bank
Примечание: Составлено авторами.				

Приведенные данные показывают, что водные ресурсы Казахстана обладают значительным потенциалом, однако находятся под ощутимым антропогенным давлением. Наибольший объем воды (около 60%) расходуется на нужды сельского хозяйства, что объясняется высокой долей орошаемых земель в южных и центральных регионах страны (trade.gov).

Рисунок 2 – Основные статистические показатели в сфере водопользования и охраны водных объектов Республики Казахстан (2021–2025 гг.)

Примечание: Составлено авторами на основании таблицы 1.

Таким образом, таблица отражает неравномерность распределения водных ресурсов и нагрузки на экосистемы, что подтверждает актуальность правового регулирования водоохранных зон и прибрежных полос как одного из ключевых инструментов экологической политики Казахстана.

Авторское мнение авторов статьи заключается в том, что для Казахстана оптимальной представляется гибридная модель, сочетающая европейские принципы компенсации ограни-

чений и китайскую систему пространственного зонирования. Это позволит, с одной стороны, обеспечить юридическую определенность границ водоохранных зон, а с другой – стимулировать землепользователей к соблюдению экологического режима не только из страха перед санкциями, но и ради экономических выгод и устойчивого развития.

Анализ приведенных данных показывает, что наиболее острой проблемой для прибрежных зон Казахстана остается загрязнение водных объектов, вызванное как промышленными, так и сельскохозяйственными стоками. Особенно это характерно для бассейнов рек Сырдарья, Иле и Иртыш, где концентрация биогенных веществ нередко превышает предельно допустимые нормы (Водный кодекс РК, 2025).

Важным инструментом противодействия этим процессам выступают водоохранные зоны и прибрежные защитные полосы, где вводятся ограничения на хозяйственную деятельность. Однако эффективность этого механизма во многом зависит от точности определения границ таких зон и их фактического соблюдения землепользователями. На практике до сих пор фиксируются случаи самовольного строительства и распашки земель в пределах охраняемых территорий.

Не менее серьезной угрозой является снижение водности рек и озер, особенно в южных и центральных регионах страны. Причины связаны как с изменением климата, так и с ростом антропогенной нагрузки. В ответ законодатель вводит лимиты на водопользование, а также усиливает бассейновый принцип управления водными ресурсами (Водный кодекс РК, ст. 85–87).

Кроме того, актуальной остается проблема загрязнения почв пестицидами и агрохимикатами, что напрямую влияет на качество прибрежных вод. В этом контексте земельное и экологическое законодательство устанавливает запрет на применение химических средств в пределах водоохранных полос и предусматривает обязательный экологический мониторинг (Земельный кодекс РК, ст. 135; Экологический кодекс РК, 2024).

Особое внимание в последние годы уделяется трансграничному регулированию водных потоков. Казахстан активно участвует в межгосударственных соглашениях по распределению вод Сырдарьи и Таласа, что способствует укреплению водной безопасности и снижению конфликтов между странами Центральной Азии (Межгосдоговор РК – Узбекистан, 2023).

Особое внимание в последние годы уделяется задачам Министерства водных ресурсов и ирригации Республики Казахстан: формирование и реализация государственной политики, совершенствование системы государственного управления в сфере использования и охраны водного фонда, водоснабжения и водоотведения в пределах своей компетенции; сохранение, рациональное использование и восстановление водных ресурсов; развитие системы распространения информации и просвещения в области использования и охраны водного фонда, водоснабжения, водоотведения. В целом приведенная таблица демонстрирует, что экологические проблемы прибрежных территорий тесно связаны с уровнем правового регулирования и эффективностью его применения на практике. Законодательство Казахстана предусматривает достаточно широкий набор инструментов – от административных санкций до международного сотрудничества. Однако их результативность напрямую зависит от мониторинга, правоприменения и участия местных сообществ в охране водных экосистем.

Кроме того, следует обратить внимание на проблему правоприменительной неопределенности. Как показывает практика, установление границ водоохранных зон нередко осуществляется на основе устаревших карт и отсутствия топографической информации. В результате землепользователи сталкиваются с ситуацией, когда ограничения накладываются постфактум. Это противоречит принципам правовой определенности и предсказуемости регулирования, закрепленным как в Конституции РК, так и в Экологическом кодексе.

Заключение

Таким образом, действующая правовая система Казахстана формирует многоуровневый механизм ответственности, который сочетает карательные, восстановительные и профилактические меры. Однако ключевая проблема остается в сфере эффективного контроля и мониторинга. Для реального снижения нарушений необходима не только правовая жесткость, но и цифровизация учета водоохранных зон, открытый доступ к кадастровым данным и системная экологическая просветительская работа среди землепользователей.

С учетом проведенного анализа можно отметить, что для повышения эффективности охраны водных ресурсов и обеспечения устойчивого управления прибрежными территориями в Республике Казахстан требуется системный, межотраслевой подход. Прежде всего необходимо усовершенствовать нормативную и кадастровую базу, обеспечив четкую цифровую фиксацию границ водоохранных зон и прибрежных полос с использованием геоинформационных технологий и спутникового картографирования. Это позволит исключить разночтения в толковании границ, повысит прозрачность и сократит количество земельных споров. Одновременно следует разработать механизмы компенсации или поощрения землепользователей, чья хозяйственная деятельность ограничивается в результате установления водоохранных режимов. Речь идет не только о финансовых возмещениях, но и о налоговых льготах, приоритетном участии в экологических проектах и грантовых программах, направленных на устойчивое землепользование.

Важным направлением видится повышение эффективности государственного экологического контроля. Для этого следует укрепить взаимодействие между водными, земельными и экологическими ведомствами, создать единую электронную платформу, где будет собрана информация о границах, разрешениях, нарушениях и административных санкциях. Внедрение открытого доступа к таким данным обеспечит прозрачность надзора и позволит вовлечь местные сообщества в процесс общественного мониторинга. Не менее важно обеспечить экологическое просвещение землепользователей, фермеров и представителей бизнеса, поскольку значительная часть нарушений происходит по причине недостатка правовой осведомленности, а не умышленного несоблюдения законодательства.

Особое значение должно придаваться профилактике загрязнения водных объектов, а не только устранению его последствий. В этом контексте целесообразно внедрение современных технологий водоочистки, переход на капельное и рациональное орошение, а также развитие природных буферных зон – прибрежных лесополос и растительных фильтров, способных снижать поверхностный сток и защищать водоемы от эрозии и загрязнений. Кроме того, для устойчивого управления водными ресурсами необходима координация с соседними странами, особенно в рамках трансграничных бассейнов, где единая политика водоохранных зон способна обеспечить экологическую стабильность всего региона.

Таким образом, предложенные меры ориентированы не только на ужесточение контроля, но и на создание стимулирующей, интегрированной и научно обоснованной модели водоохранного управления, основанной на балансе между интересами государства, общества и землепользователей. Их реализация позволит повысить эффективность правового механизма охраны водных ресурсов и обеспечить долгосрочную экологическую безопасность Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1 Graziano M.P. Riparian buffers as a critical landscape feature // Biodiversity. 2022. Vol. 14. No. 3. P. 172.

2 Albrecht J., Popadić S.N. Legal challenges of restricting land use for natural flood protection in the hinterland // Spatial Flood Risk Management. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022. P. 33–51.

3 Сулейменова С.Ж. Сущность и особенности процессуальных форм реализации норм водного права // Eurasian Scientific Journal of Law. – 2023. – № 1. – С. 81–93.

4 Зиябекова Л.М. Совершенствование системы управления водными ресурсами Республики Казахстан. – 2023. URL: https://repository.apa.kz/handle/123456789/1211 (дата обращения: 10.01.2026)

5 Морозова Т.Г. Экологические основы природопользования: учебное пособие для СПО. – 2023. – С. 345.

6 Santos L., Birk S., Ferreira M.T. River conservation and restoration in croplands: can we improve the common agriculture policy as an instrument of practice? // Restoration Ecology. 2025. e70088.

7 He Q., Cai H., Chen L. Concept and method of land use conflict identification and territorial spatial zoning control // Sustainability. 2024. Vol. 16. No. 24. P. 11177.

8 Постановление Правительства Республики Казахстан от 4 октября 2023 г. № 863 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы государственного управления Республики Казахстан. Некоторые вопросы Министерства водных ресурсов и ирригации Республики Казахстан». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000863 (дата обращения: 10.01.2026)

9 Кусмамбетов К.Д. Правовое регулирование водных ресурсов Республики Казахстан: современное состояние и перспективы: дис... на соискание степени доктора философии (PhD). – Алматы, 2023. – 139 с.

REFERENCES

1 Graziano M.P. (2022) Riparian buffers as a critical landscape feature // Biodiversity. Vol. 14. No. 3. P. 172. (In English)

2 Albrecht J., Popadić S.N. (2022) Legal challenges of restricting land use for natural flood protection in the hinterland // Spatial Flood Risk Management. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. P. 33–51. (In English)

3 Sulejmenova S.Zh. (2023) Sushhnost' i osobennosti processual'nyh form realizacii norm vodnogo prava // Eurasian Scientific Journal of Law. No. 1. P. 81–93. (In Russian)

4 Zijabekova L.M. (2023) Sovershenstvovanie sistemy upravlenija vodnymi resursami Respubliki Kazahstan. URL: https://repository.apa.kz/handle/123456789/1211 (data obrashhenija: 10.01.2026) (In Russian)

5 Morozova T.G. (2023) Jekologicheskie osnovy prirodopol'zovanija: uchebnoe posobie dlja SPO. P. 34 (In Russian)

6 Santos L., Birk S., Ferreira M.T. (2025) River conservation and restoration in croplands: can we improve the common agriculture policy as an instrument of practice? // Restoration Ecology. e70088. (In English)

7 He Q., Cai H., Chen L. (2024) Concept and method of land use conflict identification and territorial spatial zoning control // Sustainability. Vol. 16. No. 24. P. 11177. (In English)

8 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 4 oktjabrja 2023 g. No. 863 «O merah po dal'nejshemu sovershenstvovaniju sistemy gosudarstvennogo upravlenija Respubliki Kazahstan. Nekotorye voprosy Ministerstva vodnyh resursov i irrigacii Respubliki Kazahstan». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000863 (data obrashhenija: 10.01.2026). (In Russian)

9 Kusmambetov K.D. (2023) Pravovoe regulirovanie vodnyh resursov Respubliki Kazahstan: sovremennoe sostojanie i perspektivy: dis... na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD). Almaty.139 p. (In Russian)

БЕКОВ К.А.,*[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: k.bekov@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-9655-3176
АЮПОВА З.К.,[2]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: 1971bkv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5925-1619
РАХМЕТУЛЛИНА Б.С.,[3]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: 1999mdr05@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6578-2208
[1]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[3]Көкшетау мемлекеттік КЕАҚ
Ш. Уәлиханов атындағы университет,
Көкшетау қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СУ ЗАҢНАМАСЫ АЯСЫНДА СУ РЕСУРСТАРЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақаланың мақсаты – кешенді тәсілдің су қорғау аймақтарын құқықтық реттеудің ерекшеліктерін-кеңістіктік жоспарлаудың, экологиялық нормалар мен жер иелерінің құқықтарын қорғау тетіктерінің үйлесімін қарастыру. Мақалада Қазақстан Республикасының аумағындағы жер учаскелері шегінде су қорғау аймақтары мен жағалау бойындағы қорғаныш белдеулерін белгілеудің құқықтық негіздері қарастырылған. Қолданыстағы

заңнамаға талдау жасалып, мемлекеттік және жергілікті билік органдары арасындағы өкілеттіктерді бөлу саласындағы құқықтық олқылықтар мен қайшылықтар анықталды. Сондай-ақ кадастрлық есепке алу, су қорғау режимін бұзғаны үшін жауапкершілік және экологиялық бақылау жүйесіне заманауи цифрлық технологияларды енгізу мәселелеріне ерекше назар аударылады. Ішкі және шетелдік тәжірибе негізінде су нысандарын қорғау тиімділігін арттыру мен құқықтық реттеуді жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірленген. Заңнаманы өңірлік деңгейде қолдану тәжірибесі талданды. Су қорғау аймақтарын реттеудің шетелдік тәжірибесі қаралды және оны Қазақстанда бейімдеу мүмкіндіктері айқындалды. Жерді бөлуге және су ресурстарын қорғауға байланысты негізгі проблемалар мен құқықтық қайшылықтар анықталды. Заңнаманы және құқық қолдану тетіктерін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді.

Тірек сөздер: су қорғау аймағы, жағалау бойындағы қорғаныш белдеуі, жер құқығы, экологиялық заңнама, су ресурстары, құқықтық реттеу.

BEKOV K.A.,*[1]
c.l.s., associate professor.
*e-mail: k.bekov@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-9655-3176
AYUPOVA Z.K.,[2]
d.l.s., professor.
e-mail: 1971bkv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5925-1619
RAKHMETULLINA B.S.,[3]
c.l.s, associate professor.
e-mail: 1999mdr05@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6578-2208
[1]Turan University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Kazakh National University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan
Kokshetau State University
Sh. Ualikhanov University,
Kokshetau, Kazakhstan

PROBLEMS OF STATE REGULATION AND MANAGEMENT OF WATER RESOURCES IN THE LIGHT OF THE WATER LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The purpose of the article is to consider the features of the legal regulation of water protection zones of an integrated approach – a combination of spatial planning, environmental standards and mechanisms for protecting the rights of landowners. Problems of state regulation and management of water resources in the light of the water legislation of the Republic of Kazakhstan. The study analyzes the current legislation, identifies legal gaps and inconsistencies in the distribution of powers between state and local authorities. Particular attention is paid to issues of cadastral registration, liability for violation of water protection regimes, and the implementation of modern digital technologies in environmental monitoring. Based on domestic and international experience, the paper proposes measures to improve legal regulation and increase the effectiveness of water resource protection. The practice of applying legislation at the regional level is analyzed. The foreign experience of regulating water protection areas is reviewed and the possibilities of its adaptation in Kazakhstan are identified. The main problems and legal conflicts related to the delimitation of lands and the protection of water resources are identified. Proposals have been developed to improve legislation and enforcement mechanisms.

Keywords: water protection zone, coastal protective strip, land law, environmental legislation, water resources, legal regulation.

Дата поступления статьи в редакцию: 09.01.2026

ҒТАХР 10.15.59.
ӘОЖ 342.7
JEL K10

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-50-60

БОТАГАРИН Р.Б.,*[1]
PhD, қауымдастырылған профессор,
постдокторант.
*e-mail: botagarinruslan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9633-8182
МУСИН К.С.,[1]
PhD, профессор.
e-mail: mkuat80@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-6008-1303
[1]Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық
зерттеу университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан

ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Мемлекеттердің қалыптасуы жағдайында әскери қызмет саласындағы адам құқықтарын қамтамасыз ету мен қорғау мәселесі әрқашанда өзекті болып келеді. Елді қорғауда конституцияда бекітілген міндеттерін атқарып отырған әскери қызметкерлер Қазақстан Республикасы Конституциясында және халықаралық құқық нормаларында бекітілген негізгі құқықтар мен бостандықтарды иемденеді. Осы ретте олардың құқықтарын қорғаудың тиімді механизмдерін зерделеу ғылыми және тәжірибелік мәнге ие. Зерттеу мақсаты – әскери қызметшілердің құқықтарының қорғалуының қолданыстағы механизмдеріне талдау жүргізу және оларды жетілдіруге бағытталған ғылыми негізді ұсыныстар әзірлеу. Зерттеудің негізгі бағыты әскери заңнамалар, қорғау құралдары және құқықтардың іске асырылуындағы негізгі бірқатар мәселелерді қамтиды. Әскери қызметшілердің құқықтарын қорғау мәселесінің кешенді зерттелуі жұмыстың ғылыми маңыздылығын айқындаса, зерттеу нәтижелерінің заңнаманы және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруде пайдалану мүмкіндігі тәжірибелік маңызын білдіреді. Зерттеу әдіснамасы жалпы формальды-құқықтық, салыстырмалы құқықтық, жүйелік және талдау әдістеріне негізделеді. Нәтижесінде әскери қызметкерлердің құқықтарын қорғаудағы негізгі мәселелер анықталып, оларды авторлық көзқарастағы шешу жолдары ұсынылады. Зерттеудің құндылығы әскери және конституциялық құқық ғылымының дамуына қосқан үлесімен анықталады, ал тәжірибелік маңызы мемлекеттік органдар мен құқық қорғау институттарының қызметінде, әскери қызметкерлердің тиісті заңмен бекітілген құқықтарын қолдану мүмкіндігімен көрінеді.

Тірек сөздер: адам құқығы, әскери қызметшілер, азамат құқықтары, құқықтық мемлекет, қорғау тетіктері, құқықтық шектеулер, мемлекеттік органдар.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы өзінің құқықтық және және әлеуметтік мемлекет ретінде жариялай отырып, басты орынға адам және адамының құқықтары мен бостандықтарын қояды [1]. Бұл тек біздің елімізге ғана тән құбылыс емес, ол сонымен бірге құқық үстемдігін, адамның өмірі мен құқықтарын жоғары мәртебеге қойған құқықтық, демократиялық мемлекеттерде көрініс табады. Жалпы адам құқықтары өзінің бастауын ертеден алады. Қазіргі әлем елдерінің жан-жақты дамуы уақытында азаматтардың құқықтық жағдайлары, қорғалу деңгейлері, мемлекеттерде ол құқықтардың қамтамасыз етілуі және шектелуі басты назарда ұстау ерекше маңызға ие. Адамдарды құқықтық қорғау барлық құқықтық мемлекеттердің негізгі қызметі болып табылады. Алайда, мемлекеттегі құқықтық қорғау тетігі барлығына бірдей жалпы белгіге ие болса да, кей жағдайда маңызды мемлекеттік қызметті атқарып жүрген адамдардың арнайы топтары үшін өзгеше түрде болуы мүмкін. Мұндай адамдар тобына жататын ел қауіпсіздігін

қамтамасыз етіп жүрген әскери қызметкерлердің құқықтарының қамтамасыз етілуі, олардың құқықтық мәртебесі жалпы адамдардың құқықтық жағдайынан ерекше.

Зерттеу тақырыбы әскери қызметшілердің құқықтарын қорғау және қамтамасыз ету тетіктерін заманауи құқықтық мемлекеттің негізгі институттарының бірі ретінде ғылыми тұрғыда зерделеу қажеттілігімен обьективті қажеттілігімен тікелей байланысты. Отандық ғалымдардың еңбектерінде адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтары теорияларының іргелі ережелері, жағдайлары жалпылай қарастырылады. Сонымен бірге, ғылыми еңбектерге жүргізілген талдаулар Қазақстан Республикасындағы әскери қызметті өткеру барысындағы әскери қызметкерлердің құқықтарын қорғау және жүзеге асыру мәселелеріне жүргізілген зерттеулердің жеткіліксіздігін көрсетіп отыр. Шет елдік ғалымдардың әскери қызметкерлердің құқықтары саласындағы жұмыстары жалпы адам құқықтары доктринасына негізделгендіктен отандық құқықтық жүйе ерекшелігін қарастырмайды.

Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері және ұлттық қауіпсіздік жүйесін реформалау үрдістері, заңдылық қағидасының сақталуына талаптардың артуы және адам құқықтарының халықаралық стандарттарының ұлттық заңнамаға енгізілуінің кеңеюі тұрғысында зерттеудің өзектілігі артып отыр. Әдетте, жалпы адам құқықтарының қорғалуы алдымен сол тұлғаның өзге адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауымен тікелей қарым қатынас сипатына ие. Яғни, адам құқықтарының өзара сақталуы, және де олардың сақталуын мемлекеттік тұрғыда реттеу, тиімді қамтамасыз ету сәйкесінше белгілі бір құқықтық талаптардың орындалуының басты кепілі.

Әскери қызмет саласындағы адам құқықтарының жүзеге асырылуымен және қорғалуымен байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар, әскери қызметкерлердің құқықтарын қамтамасыз етудің институционалдық және құқыққолдану тетіктері, ұлттық және халықаралық құқық нормаларының қолданылуы әскери қызметкерді құқықтық қорғау мәселесінің кешенді сипатқа ие екенін білдіреді.

Зерттеуде көзделіп отырған басты мақсат Қазақстан Республикасында әскери қызметшілердің құқықтарының бекітілуі негізін, адам құқықтары саласындағы құқықтық құжаттарда әскери қызметкерлердің құқықтарының қорғалуы деңгейін және қабылданып, әрекет етіп отырған тетіктеріне кешенді ғылыми зерттеу жүргізе негізінде ғылыми негізделген қорытынды, ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Осы тұрғыда зерттеудің толықтығы үшін келесідей міндеттер қойылады:

- Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарының қалыптасуына талдау жүргізу;
- Әскери саладағы адам құқықтарының мәртебесі, олардың бекітілуін, әрекет етіп отырған қорғау тетіктеріне кешенді талдау жүргізу;
- Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарының шектелуін қарастыру және оған қатысты ғалымдардың көзқарастарына талдау жүргізу;
- Әскери қызметкерлердің құқықтық қорғалуы дәрежесін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығын төмендегілер құрап отыр:

- еліміздегі әскери қызметшілердің құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық тетіктер мазмұнының нақтылануы;
- әскери қызметшілердің ерекше мәртебеге ие болуына байланысты конституциялық құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудағы ерекшеліктердің негізделуі;
- қорғауды жүзеге асыратын институционалдық тетіктердің тәуелсіздігін нығайту жайында, құқықтық мәдениетті көтеру, сот арқылы қорғау мүмкіндіктерін кеңейту сынды ұсыныстардың берілуі;
- әскери қызметшілердің құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету бойынша терең әрі кешенді зерттеу жұмысының жасалуы.

Зерттеу әдістемесі адам құқықтары саласындағы құқықтық құжаттар, әскери саладағы отандық және шет елдік заңнамаларға, ғылыми еңбектерді зерттеу және талдау әдістеріне негізделеді.

Зерттеу барысында авторлар Қазақстан Республикасындағы әскери қызметкерлердің құқықтарының қамтамасыз етуші құқықтық актілерге, құқықтық құжаттарға, қорғалу тетіктеріне жан-жақты салыстырмалы-құқықтық талдау жасау арқылы адам құқықтары саласындағы

ерекшеліктерді, жетілдірілуі қажет жақтарды ашып, негіздеуі зерттеудің тың әрі өзекті екенін білдіреді. Сонымен бірге жасалған зерттеу кешенді сипатқа ие болғандықтан заң ғылымындағы, жалпы адам құқықтарын қамтамасыз ету саласындағы олқылықтарды болдырмауға себебін тигізбек.

Материалдар мен әдістер

Қазақстан Республикасындағы әскери қызметкерлердің құқықтарын қорғау тетігіне, оларды қамтамасыз ету сұрақтарына толық зерттеу жүргізуде теориялық негізді отандық және шет елдік ғалымдардың ғылыми еңбектері құрады. Сонымен бірге мемлекетіміздегі адам құқықтарына қатысты құқықтық актілер: адам және азамат құқықтарының бастауы бекітілген – Қазақстан Республикасының Конституциясы, әскери қауіпсіздік пен қорғанысты қамтамасыз етуші әскери қызметшінің құқықтық мәртбесін арттыруда маңызды болып табылатын Қазақстан Республикасы Әскери доктринасы [2], жалпы әскери қызмет саласын реттейтін Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының Заңы [3], Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының заңы [4], Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы ҚР Заңы [5], Қазақстан Республикасының қорғанысы және Қарулы Күштері туралы ҚР заңы және де адам құқықтары бекітіліп, қарастырылған халықаралық құқықтық құжаттар, стандарттар зерттеудің нормативтік негізін құрады [6].

Зерттеудің теориялық негізі болған ғылыми еңбектер мен құқықтық құжаттар, нормативтік актілерді зерделеуде талдау қолданылды, негізгі адам құқықтары бекітілген отандық, шет елдік ғалымдардың еңбектерімен және халықаралық актілермен жұмыс жасау барысында салыстырмалы-құқықтық әдіс пайдаланылса, әскери қызметшілердің негізгі құқықтарының пайда болуы, бекітілуі және дамуы сұрақтары қарастырылғанда тарихи және нормативтік талдау әдістері, және де әскери қызметшілердің құқық мәртебесін реттейтін заңнамаларға кешенді талдау жұмыстарын жүргізу үшін жүйелік әдісі кеңінен қолданыс тапты.

Бұл әдістер Қазақстан Республикасындағы адам құқықтары және әскери қызметшілердің құқықтарының қамтамасыз етілуі деңгейін анықтап баға беруде, салыстырмалы талдау жүргізу негізіде белгілі бір қорытындылар жасауда және ұтымды ұсыныстар әзірлеуде ерекше мааңызға ие болды.

Сонымен қатар, бұл зерттеу барысында еліміздегі әскери қызмет, әскери саясат, әскери қызметшілердің құқықтарының бағыттарына арналған келісімдер, халықаралық ұйымдардың актілері, есептері, және де зерттеуге қатысты ғалымдардың ғылыми еңбектер мен ізденістері зерделенді.

Аталған тақырыпты кеңінен аша түсу мақсатында болашақ отан қорғаушылар, әскери міндетті азаматтардың арасында әскери қызметшілердің құқықтық мәртебесі, жалпы құқықтары мен міндеттері жайында көзқарастарын, ойларын білу үшін жүргізілген сауалнама зерттеу міндеттерін шешуде, білгілі бір қорытындылар жасауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтары әркез жалпы мемлекет пен құқық дамуы кезеңіндегі басты маңызды сұрақтардың қатарынан табылып келеді. Оған дәлел ретінде әлемдік деңгейде Біріккен Ұлттар Ұйымы қабылдаған Адам құқықтары туралы Жалпыға бірдей декларация бекіткен адамның құқықтары мен бостандықтарының мемлекеттердің өз заңдарына енгізуін айтуға болады [7]. Бұл үрдіс Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітіліп, кепіл берілген адам құқықтары мен бостандықтары тізілімінде жалғасын тауып отыр. Осыған сәйкес еліміздің әскери қызметшілерінің құқықтық мәртебесіне қатысты сұрақтар да өз маңыздылығын ие. Жалпы құқықтарды мойындап, бекітумен бірге оларды жүзеге асыру және қамтамасыз ету сұрақтары да әрқашан күн тәртібінен түспейтін мәселелердің қатарында. Әскери қызметшілердің құқықтары мен бостандықтарын қорғау механизмі бұл мемлекет тарапынан жүргізілуі тиіс кешенді шаралардың шеңберінен тұрады. Мемлекеттегі саяси, қорғаныс, қауіпсіздік және өзге мемлекеттермен ынтымақтастық саласындағы өмірінің үнемі өзгеріп, дамып отыруы елдегі әскери қызмет саласына деген көзқарастың нақтыланып, дамуымен шартты болып келеді.

Мысалы, Г.Ф. Дубовцев шет елдік және өз тәжірибеміздің әскери саланы кешенді ғылыми зерттеу әскери құрылыс дамуының тиімді бағытын табуға көмегін тигізетінін айтады [8, 82 б.]. Сонымен бірге, ол өз әскерінің жағдайын жасамаған өзге әскерге қызмет етеді деген қалыптасқан түсінікті сөзге тиек етеді. Мұндай кешенді ғылыми зерттеу бағыты жалпы әскери қызметтегі негізгі бағыттардың бірі – адамның құқықтарының қамтамасыз етілуі жағдайына арналуы орынды. Себебі елдегі әскери қызметтің тиісті талаптарға сай қалыптасуы еліміздің әскери қауіпсіздігінің қамтамасыз етілуі деңгейіне, әскери қызметкерлердің әлеуетіне тікелей ықпал етуші фактор деп санаймыз.

Жалпы, құқықтық тұрғыда әскери қызметкерлердің құқықтарын қорғау механизмі елімізде жалпы адам құқықтары мен бостандықтарын заңды түрде бекітуден, тиісті бір құқықтық мәртебе беру арқылы, әлеуметтік тұрғыда қорғау, сот жүйесі арқылы құқықтардың қорғалуы, соттан тыс Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты арқылы қорғалу сияқты бағыттарды қамтиды.

Жүргізілген зерттеу барысында әскери қызметшілердің құқықтарын қорғау сұрақтары қарастырылған доктриналды қайнар көздер, құқық қолдану тәжірибесі және Қазақстан Республикасының құқықтық актілері кеңінен зерделенген болатын. Нәтижесінде әскери қызметшілердің құқықтарын қорғаудағы нақты тетіктердің құрылымдары анықталып сараланды. Қол жеткізілген нәтиже еліміздегі әскери қызметшілерді қорғауды құқықтық тұрғыда реттеудің көпдеңгейлі жүйесі қалыптасқанын дәлелдеп отыр. Оған конституциялық тұрғыда бекітілген құқықтардың кепілі, әскери заңнамалардағы адам құқықтары қамтылған нормалар және сот және соттан тыс қорғау тетіктерін жатқызуға болады. Жіктелген жүйе құқықтық мемлекеттің негізгі талаптарына сәйкес келеді, алайда ішкі қарама-қайшылықтар мен кейбір шектеулер де жоқ емес.

Еліміздің құқықтық актілері еліміздегі әскери қызмет Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарында көзделген құқықтар мен бостандықтар берілген мемлекеттік қызметтің ерекше түрі ретінде қарастырылатынын анықтап отыр. Бұл құқықтар мен бостандықтар белгілі бір заң жүзінде шектелетіні де айтылады.

Еліміздің Конституциясындағы нормаларға жүргізілген талдау әскери қызметшілердің ондағы 12-бапта бекітілген азаматтардың конституциялық мәртебесіне ие екендігін біл-діреді. Сонымен қатар, әскери қызметшілердің құқықтарының жүзеге асырылуы әскери қызмет жағдайына байланысты ерекше сипатқа екенін байқаймыз. Қазақстан Республикасы Конституциясының 39-бабында мемлекет қауіпсіздігі, констиуциялық құрылысты қорғау және қоғамдық тәртіпті сақтау барысында бұл құқықтардың белгілі бір көлемі заң негізінде шектелетіні айтылады. Бұл мәліметтер ұлттық заңнамада жоғарыда айтылған белгілі бір шектеулердің негізін жүйелі түрде анықтайтын біртұтас нормативтік құжаттың жоғын растайды. Мұндай әртүрлілік арнайы заңдардағы нормалардың түсінілу ауқымын кеңейтіп, құқықтық нақтылығы деңгейін төмендетеді.

Әскери қызметшілердің құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету сұрақтары отандық және шет елдік ғалымдардың еңбектерінде қарастырылғанымен әлі күнге дейін өзіндік дербес ғылыми зерттеу бағыты ретінде қалыптаспаған. Қазақстандық заң ғылымында адам құқықтары мен бостандықтарының іргелі негізі адам құқықтарын конституциялық құндылық ретінде қарастырған ғалымдар ұстанымы әскери қызметшілердің құқықтарының шектелуі шектеріне деген теориялық негізді қалыптастырады.

А.Ф. Сулейманов тың пікірінше, адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы мәселелерінің теориялық және тәжірибелік тұрғыда оң шешімін табуы мемлекет пен қоғамның тағдырына тікелей ықпал етеді. Бұл пікірде тағы маңызды мәселе мемлекет пен қоғам тағдыры онда өмір сүріп жатқан азаматтардың сол мемлекетті қорғауға, қауіпсіздігін қамтамасыз етуге деген дайындығы деңгейіне байланысты. Ол дайындық алдымен азаматтардың құқықтық қорғалуы дәрежесіне, жан-жақты қамтамасыз етілуіне тәуелді [9, 37 б.].

Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде, республикадағы жағдайды бақылауда 2022 жылғы конституциялық реформа нәтижесінде Қазақстан Республикасының Конституциялық Сотының қайта құрылуы маңызды қадам болды.

М.Т. Жунусова Қазақстан Республикасының аумағында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етуді реттейтін институционалдық негіздердің дамуын және

қалыптасуына зерттеу жасай келе Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты институты және басқа да құралдар бұл бағыттағы жұмыстарды тиімді атқарылуының кепілі бола отырып құқық қорғаушылық механизмдердің титімділігін арттырады деп санайды [10, 52 б.].

Тағы бір шет елдік ғалым D.C. Valea адам құқықтарын қорғау механизміндегі маңызды мекеме Конституциялық соттың жалпы міндеттерін саралай отырып, аталмыш мекеменің негізгі міндеттерінің дұрыс орындалуы мемлекеттегі жалпы адам құқықтарының сақталуын және адам құқықтарының зиян келтіретін қандай да бір халықаралық келісімдердің жасалмауына кепіл болуы тиіс және де олар қабылдаған барлық шешімдер құқықтық ағарту шараларын қамтамасыз ету үшін жариялануы тиіс дейді [11].

Қазіргі уақытта шынымен де елімізідің азаматтарының өз құқықтарын қалпына келтіру мақсатында қайта құрылған Конституциялық Сотқа жүгіне алуы мемлекет тарапынан жасалып отырған маңызды қадам болып табылады.

Ресей ғалымы Т.М. Резер адам құқықтары, оларды жүзеге асыру және қорғау механизмдерінің толы жүзеге асырылу үшін алдымен адамның белгілі құқыққаблеттілігі болуын сипаттайды. Өз еңбектерінде құқық және адам терминологиясына жан жақты түсінік бере келе адам құқықтарының жүзеге асырылуы мен қорғалу механизмдеріне ортақ мақсаттарды айқындайды. Олар, адамның оның құқықтарымен байланысты барлық мүдделердің қорғалуы үшін жағдай жасау, құқықтарын қорғау механизмдеріне қол жетімділік, адам құықтарының бұзылуының алдын алу, кепілдік берілген өзге құқық субьектілердің құқықтары мен міндеттері арасындаы тиімді ара салмақты қамтамасыз ету [12, 9 б.]. Әрі бұл механимздер нормативті және ұйымдастырушылық құралдарды қажет ететінін атап өтеді. Бұл біздің басты тұжырым ретінде санайтын адам құқықтарының тек декларативті түрде болуы ғана жеткілікті еместігін растайды.

К.А. Мами құқықтық мемлекетте адам құқықтары құқыққа негізделеді, құқықпен шектеледі және құқық арқылы жүзеге асырылады деген пікір білдіреді. Құқықтық мемлекеттіліктің қалыптасуы жағдайында жеке тұлға бостандығы үшін барлық жағдай жасалуы тиіс. Құқықтық мемлекеттің мәні мемлекетті құқық арқылы шектеу, яғни құқық адам құқықтарының тапталуына, биліктің асыра сілтенуіне қарсы құрал екенін атап өтеді [13, 54 б.].

Қазақстанда адам құқықтарын қорғау үшін Қазақстан Республикасы жанында адам құқықтары бойынша Комиссия, омбудсмен институты құрылған және осы бағыттағы міндеттер Үкімет, Конституциялық Сот, прокуратура және өзге де органдарына жүктелген. Бұл пікір жалпы заң ғылымындағы адам құқықтарының ажырамастығы, әркез жоғары құрметке ие болуы тиіс деген ұстанымды сәйкес. Адам құқықтарын қорғауды жүзеге асыру үшін мемлекет тарапынан барлық шаралардың жүзеге асырылуы, жетілдіріліп отыруы құқықтық мемлекеттерге тән белгі екенін көреміз.

Жоғарыда келтірілген ғалымдардың жалпы көзқарастарынан қандай да бір адам құқықтарының мемлекет зандарында бекітілуі бір басқа, олардың нақты іс жүзінде атқарылуы екі басқа екенін байқауымыз біздің жалпы пікірімізді растап, өзекті ете түседі.

Әскери қызметшілерге қатысты нақты салалық құқықтық акт - Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының Заңы әскери қызметшілердің құқықтарын, міндеттері мен әслеуметтік кепілдіктерін қамтиды, және де олардың негізгі құқықтық мәртебесінің ерекшеліктерін анықтайды. Бұл заң еліміздегі жалпы әскери қызмет саласын реттейтін ең маңызды заңның бірі болып табылады. Әскери қызмет саласының маңызды тұстарын реттей келе, бірқатар құқықтарды шектейтін нормалардың да барын айта кетуіміз керек. Заңның нормаларына сәйкес әскери қызметшілердің еркін жүріп тұру бостандығының шектелуі, ереуілдер мен наразылық акцияларына қатысуға тыйым салынуы сияқты конституциялық құқықтарынының шектелуі бекітілген. Бұл шектеулердің орнын өтеу немесе толтыру тетігі көбіне әлеуметтік сипатқа ие яғни, әлеуметтік жеңілдіктер, зейнетақылық қамтамасыз ету сияқты шаралармен алмастырылғаны анықталып отыр.

Бұл жерде жалпы тұрғыда жария етілген әскери қызметшілердің құқықтары мен бостандықтары жоққа шығарылмайды, бірақ қызметтік міндеттерді орындау үшін қажетті шектерде ғана шектелетінін білдіреді. Формальды түрде әскери қызметшілердің құқықтық мәртебесі институционалдық кепілдіктерге ие, алайда құқықтарды жариялау мен олардың нақты жүзеге асырылуы арасында сәйкеспеушіліктер бары байқалады. Бұл үрдіс әскери қызмет және әскери

қызметшілердің құқықтарын қорғау жөніндегі заңдарды жетілдіру қажеттілігін нұсқаған зерттеулермен де расталады. Мысалы, А.Б. Қайжақпарова бастаған зерттеушілер әскери қызмет өткеру саласындағы заңнамаларды тиімділігіне зерттеу жүргізе келе әскери қызметшілердің құқықтарын нақты шектеудің қажет еместігін сипаттауы және әскреи саладағы нормативтік актілердің құқық қолданушылық келісімділігін арттыруды ұсынуы ортақ көзқарасқа ие [13, 263 б.].

Қазақстан Республикасының Конституциясы жалпы адам құқықтарын құқықтық тәртіптің бірден бір негізі деп мойындай келе нақты анықталған шектерде заң шеңберінде шектелетініне жол беретінін байқаймыз. Заңдылық қағидасы және құқықтық шектеулердің болжамдылығы әскери қызмет жағдайындағы әскери қызметшілердің құқықтарын жүзеге асыруы үшін маңызды.

Әскери қызметшілердің құқықтарының толықтығы мәселесі, заңды түрде шектелген құқықтарының қалпына келтірілуі немесе өтелуі тек ғылыми теориялық тұрғыда айтылып отырған мәселе емес, бұл жайында әскери қызметтегі азаматтардың да пікірлері үндес. Қазақстан Республикасының Әуе қорғаныс күштерінің офицері А.М. Алькенов әлемдік деңгейде Адам құқықтарының жалпы декларациясының маңыздылығына тоқтала отырып, әскери қызметшілердің қызмет ету уақытында жалпы бекітілген құқықтардың белгілі шектеулерге ұшырағандықтан ішінара пайдаланылатынын атап өтеді. Және де мәселеленің орнын толтырудағы шешім ретінде әскери қызметшінің қызметтен кеткеннен кейін құқықтарының қалпына келтірілуін, тұрғын үй, кәсіп таңдау, білім алу жәін әлеуметтік қамсыздандырылу сұрақтарының шешімін табуды атап өтеді [14, 45 б.].

Тағы бір құқық қорғаудағы тетік ол әскери қызкетшілердің құқықтарын қорғаудағы сот арқылы бұзылған құқықтардың қалпына келтірілуі. Әскери қызметшілер қарапайым азамат ретінде азаматтық немесе әкімшілік заңнама арқылы өздерінің құқықтарын сот арқылы қорғау теориялық тұрғыда орынды әрекет. Алайда, әскери қызметтің арнайы сипатына және тәртіптік бағыныстылық бұл қорғау жүйесінің тәжірибеде аз болатынын анық. Шет елдік құқықтық зерттеулерде әскери қызметшілер әскери саладағы соттардың тәуелсіздігінің болмауы және моральдық қысымдардың себебінен сотта қорғалуда кедергілер тап болатынын атап өтеді. Бұл мысал формальды құқықтық кепілдіктер құқықтардың іс жүзінде тәжірибеде нақты қорғалуы толық мүмкіндікке ие болмайтынын білдіреді.

Демек, заң ғылымы саласындағы отандық және шет елдік ғалымдардың барлығының пікірі әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету бағытындағы мемлекеттік қызметте жүрген әскери қызметшілердің құқықтары әркез жоғары қорғауды қажет ететін, мемлекет тарапынан ол құқықтарды қамтамасыз ету бойынша барынша тиімді әрі қажетті шаралардың жасалуы тиіс деген біздің пікірімізбен толық үйлеседі.

Зерттелген ғылыми қайнар көздерде келтірілген пікірлер мен ғылыми көзқарастарды жалпылай келе жалпылама көзқарасты байқауға болады. Ол дегеніміз біріншіден, әскери қызметшілердің құқықтарының конституциялық кепілдіктері қорғаудың бірден бір негізі, бірақ әскери тұрғыда арнайы саралауды қажет етіп отыр; екіншіден, құқықтық шектеулер бүгінгі күндегі даму жағдайларына сәйкес ойластырылған болуы тиіс; үшіншіден, әлеуметтік кепілдіктер құқықтық қорғалғандықты арттырғанымен жеке қорғау механизмін алмастыра алмайды; төртіншіден, әскери қызметшілердің құқықтарын қорғайтын тәуелсіз құқық қорғау институттары белсенділік танытуы тиіс.

Зерттеу жүргізу барысында болашақта әскери борышын өтейтін немесе әскери қызметші болуы мүмкін деген университеттегі заң факультетінде білім алып жатқан студенттерге сауалнама жүргізілді. Ондағы мақсат олардың әскери қызметшілердің құқықтық мәртебесі, жалпы құқықтары мен міндеттері жайында көзқарастарын білу болды. Әскери қызметшілердің құқықтарын қорғау тиімділігінің бір бағыты – алдымен сол құқықтарды олардың өздерінің білуімен байланысты деп санаймыз.

Бұл пікірді сауалнамаға жауап берген студенттерде де ұстанып отырғанын байқаймыз. Мысалы, «азаматтардың әскери қызметшілердің құқықтық жағдайы туралы білуі қаншалықты маңызды?» деген сұраққа көбісі өте маңызды деп жауап берген.

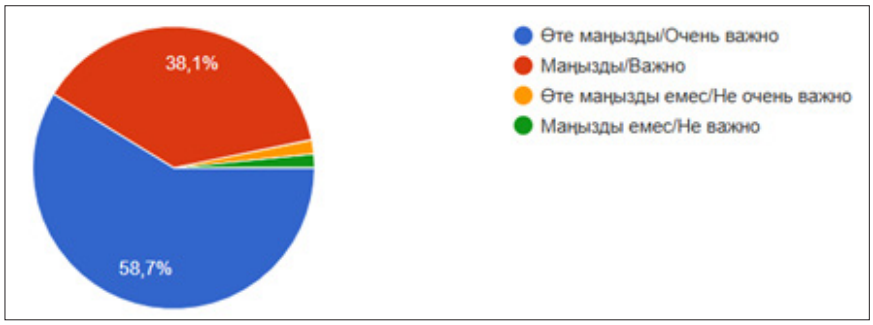

Сурет 1 – азаматтардың әскери қызметшілердің құқықтық жағдайы туралы білуінің маңыздылығы жайында студенттер жауаптары

Ескертпе: Талдау 2025 ж. студенттер арасында жүргізілген сауалнама сұрақтары негізінде авторлармен құрастырылған.

Сонымен бірге, мемлекет қауіпсіздігі үшін әскери қызметшілерді құқықтық қорғау маңызды екендігі расталады.

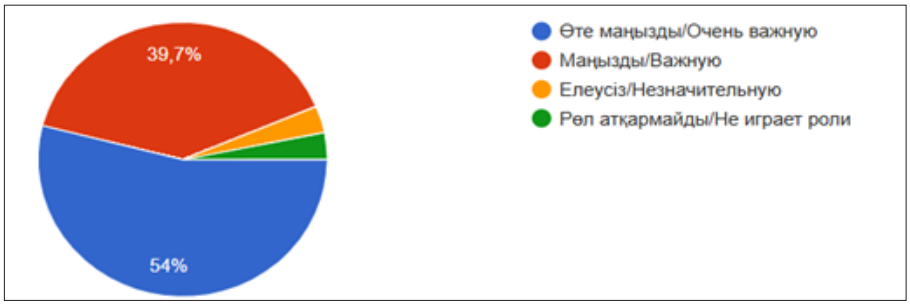

Сурет 2 – мемлекет қауіпсіздігі үшін әскери қызметшілерді құқықтық қорғау маңыздылығы жайында студенттер жауаптары

Ескертпе: Талдау 2025 ж. студенттер арасында жүргізілген сауалнама сұрақтары негізінде авторлармен құрастырылған.

Зерттеу барысында алынған нәтижелер әскери қызметшілердің құқықтарын қорғаудың институционалдық және процедуралық механизмдерін нығайту қажеттігі жөніндегі зерттеу гипотезасын растайды.

Қорытынды

Қазақстан Республикасындағы әрекет етіп отырған заінама және құқық қолдану тәжірибелері әскери қызметшілердің құқықтарының бірқатар оң қырларын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Алдымен, әскери қызметшілердің құқықтық мәртебесі адамның құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттің басты құндылығы деп таныған Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделген. Әскери қызметшілер азамат құқықтық мәртебесін сақтап қалады және заңмен нақты анықталып шектелмеген конституциялық құқықтар мен бостандықтарды иеленеді.

Сонымен бірге, әскери қызмет саласын реттейтін «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» арнайы заңның қабылдануы ерекше мәнге ие. Онда әскери қызметшілердің құқықтары, әлеуметтік кепілдіктер, міндеттер және лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеттеріне шағымдану мүмкіндіктері қамтылып отыр. Мұнда құқықтарды қорғауда әскери прокуратура органдарының заңдылықтықадағалаушы орган ретіндегі қызметі маңызды рөлге ие.

Әскери қызметшілердің құқықтарын қорғаудағы оң жақтармен қатар тәжірибеде әскери қызметшілердің құқықтарын қорғау тиімділігін төмендететін бірқатар мәселелі сұрақтар да жоқ емес.

Біріншіден, әскери қызметшілердің нақты толық түрде анықталған құқықтарын шектеудің шектері анықталған заңды түрде бекітілген механизмнің жоқтығын тиісті шараларды қабылдауды талап етеді.

Екінші, әскери қызметкерлердің командирлердің әрекеттеріне шағымданумен байланысты сұрақтар бойынша сотқа жүгінуде шектеу болып табылатын жағдай ретінде қызметтік бағыныштылықты, мұндай әрекеттердің кері салдарға алып келуінен қауіптену, әскери ортаның жабық сипатын айта кету керек.

Үшінші, соттан тыс қорғауда маңызды институт ретінде Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтының әскери қызметшілердің арыз шағымдарын қарастыруы үшін арнайы процедуралық мүмкіндіктердің болмауы соттан тыс құқық қорғау механизмінің тиімділігінің жеткіліксіздігі. Қосымша мәселе қатарына әскери қызметшілердің құқықтық мәдениеттері мен құқықтық ақпараттар берілуі деңгейінің төмендігін жатқызуға болады. Мұндай құқықтық білім мен мәдениеттің төмендігі немесе болмауы әскер қатарында қазіргі күні орын алып отырған жағымсыз жағдайлардың туындауының бір себебі деуге болады.

Жүргізілген зерттеу барысында қол жеткізілген нәтижелер Қазақстан Республикасындағы әскери қызметшілердің құқықтарын қорғау механизмін жетілдіру бойынша төмендегідей бірқатар маңызды ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді.

Бірінші, әскери қызмет туралы заңнаманы заңдылық қағидасына және сәйкес мөлшерлікке негізделген әскери қызметшілердің құқықтарын шектеудің нақты анықталған критерилерімен толықтыру қажет. Бұл жеке тұлға құқықтарын қорғау мен мемлекеттің қорғанысы мүдделерін арасындағы тепе теңдікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Екінші, қорғауды жүзеге асыратын институционалдық механизмдердің тәуелсіздігін нығайту керек. ол үшін әскери прокуратураның қызметінің құқық қорғаушылық құрамын кеңейту, әскери қызметшілердің өтініштерін Адам құқықтарын қорғау жөніндегі Уәкіл институты шегінде қарастырудың арнайы тәртібін жасау керек.

Үшінші, әскери қызметшілердің сот арқылы құқықтарын қорғау мүмкіндіктерін кеңейту, арыз бергені үшін қандай да бір құдалауға жол бермейтін процессуалдық кепілдерді бекіту.

Төртінші, әскери қызметшілердің құқықтық мәдениет деңгейін көтеру. Бұл мақсатта жүйелі түрде құқықтық білім беру, әскери даярлық бағдарламаларына адам құқықтары туралы пәнді енгізу және де қорғау механизмдері жайында түсіндіру жұмыстарын жүргізу.

Сонымен қатар, әскери қызметшілердің құқықтарының толық қамтамасыз етілуі үшін мемлекетте алдымен әскери қызметшілердің құқықтары біріктіріліп, біртұтас анықталған нақты құқықтық акті қажеттігі туындайды. Яғни, тек қана құқықтарды жариялап қана қоймай, нақты жүзеге асырылуы, қорғау механизмі анықталған, жүйелі құжат қажеттігі анықталып отыр. Бұл әскери қызметшілердің құқықтарын тиімді пайдаланып, жүзеге асыруда, олар бұзылған жағдайда қалпына келтіруде жеңілдік тудырары сөзсіз. Жалпы әскери қызметшілердің құқықтарын тиімді қорғау ол тек қана құқықтарды жария етіп, бекітумен шектелмейді, оның тиімділігі оларды тәжірибеде қорғау механизмін үнемі дамытумен тікелей байланысты.

Қаржыландыру туралы ақпарат. «Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды» (грант № AP22686829 – Әскери қызметшілердің конституциялық-құқықтық мәртебесін ғылыми зерттеу: мәселелер және оларды шешу жолдары).

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (өтініш берілген күн: 10.12.2025)

2 Қазақстан Республикасының Әскери доктринасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 29 қыркүйектегі № 554 Жарлығы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1700000554 (өтініш берілген күн: 11.12.2025)

3 ҚР Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы № 561-IV Заңы, 16.02.2012 ж. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000561 (өтініш берілген күн: 11.12.2025)

4 Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 155-VII ҚРЗ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000155 (өтініш берілген күн: 15.12.2025)

5 Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 154-VII ҚРЗ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000154 (өтініш берілген күн: 15.12.2025)

6 Қазақстан Республикасының қорғанысы және Қарулы Күштері туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 7 қаңтардағы N 29 Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000029_ (өтініш берілген күн: 15.12.2025)

7 Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001 (өтініш берілген күн: 16.12.2025)

8 Дубовцев Г.Ф. Военная безопасность Республики Казахстан: опыт, актуальные проблемы, основные направления обеспечения: монография. – Астана: КИСИ при Президенте РК, 2018. – 218 с.

9 Сулейманов А.Ф. Защита прав и свобод человека и гражданина в правоприменительной практике правоохранительных органов Республики Казахстан // Eurasian Scientific Journal of Law. – 2022. – № 1. – С. 37–46. URL: https://esjl.turan-edu.kz/jour/article/view/22/5 (дата обращения: 16.12.2025)

10 Джунусова М.Т. Конституционно-правовые аспекты защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы. – 2024. – № 2(147). – С. 52–62.

11 Valea D.C. The role of the romanian constitutional court in protecting and promoting human fundamental rights and freedoms // Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2012. No. 46. P. 5548–5552. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812022094 (accessed: 12.12.2025)

12 Резер Т.М, Кузнецова Е.В., Лихачев М.А. Механизмы реализации и защиты прав человека и гражданина: учеб.пособие. М-во науки и высш. образования Рос.Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 110 с.

13 Қайжақпарова А.Б., Жадауова Ж.Ә., Жақсылықова А.Қ. Әскери қызмет өткеру саласындағы заңнама тиімділігін талдаудың кейбір өзекті мәселелері // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы. – 2025. – № 2. – Б. 263–270.

14 Алькенов А.М., Курбанова М.Н. Защита государством граждан Республики Казахстан во время вооруженных конфликтов, происходящих на территории другого государства. Актуальные вопросы международного, регионального и национального права: современное состояние, взаимодействие и перспективы развития: Материалы международной научно-практической конференции, юбилею подготовки специалистов посвященной 10-летнему юбилею и 5-летию специализированной кафедры Международного права ЕНУ им. Л.Н.Гумилева. – Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2013. – 327 с.

REFERENCES

1 Qazaqstan Respublikasynyñ Konstitusiasy. 1995 jyly 30 tamyzda respublikalyq referendumda qabyldandy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (ötınış berılgen kün: 10.12.2025) (In Kazakh)

2 Qazaqstan Respublikasynyñ Äskeri doktrinasyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Prezidentınıñ 2017 jylğy 29 qyrküiektegı No. 554 Jarlyğy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1700000554 (ötınış berılgen kün: 11.12.2025) (In Kazakh)

3 QR Äskeri qyzmet jäne äskeri qyzmetşılerdıñ märtebesı turaly No. 561-IV Zañy, 16.02.2012 j. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000561 (ötınış berılgen kün: 11.12.2025) (In Kazakh)

4 Prokuratura turaly Qazaqstan Respublikasynyñ Konstitusialyq zañy 2022 jylğy 5 qaraşadağy No. 155-VII QRZ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000155 (ötınış berılgen kün: 15.12.2025) (In Kazakh)

5 Qazaqstan Respublikasyndağy Adam qūqyqtary jönındegı uäkıl turaly Qazaqstan Respublikasynyñ Konstitusialyq zañy 2022 jylğy 5 qaraşadağy No. 154-VII QRZ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000154 (ötınış berılgen kün: 15.12.2025) (In Kazakh)

6 Qazaqstan Respublikasynyñ qorğanysy jäne Qaruly Küşterı turaly Qazaqstan Respublikasynyñ 2005 jylğy 7 qañtardağy No. 29 Zañy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000029_ (ötınış berılgen kün: 15.12.2025) (In Kazakh)

7 Adam qūqyqtarynyñ jalpyğa bırdei deklarasiasy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001 (ötınış berılgen kün: 16.12.2025) (In Kazakh)

8 Dubovcev G.F. (2018) Voennaja bezopasnost' Respubliki Kazahstan: opyt, aktual'nye problemy, osnovnye napravlenija obespechenija: Monografija. Astana: KISI pri Prezidente RK. 218 p. (In Russian)

9 Sulejmanov A.F. (2022) Zashhita prav i svobod cheloveka i grazhdanina v pravoprimenitel'noj praktike pravoohranitel'nyh organov Respubliki Kazahstan // Eurasian Scientific Journal of Law. No. 1. P. 37–46. URL: https://esjl.turan-edu.kz/jour/article/view/22/5 (data obrashhenija: 16.12.2025) (In Russian)

10 Dzhunusova M.T. (2024) Konstitucionno-pravovye aspekty zashhity prav i svobod cheloveka i grazhdanina v Respublike Kazahstan // L.N. Gumilev atyndağy Eurazia ūlttyq universitetınıñ HABARŞYSY. Qūqyq seriasy. No. 2(147). P. 52–62. (In Russian)

11 Valea D.C. (2012) The role of the romanian constitutional court in protecting and promoting human fundamental rights and freedoms // Procedia – Social and Behavioral Sciences. Vol. 46. P. 5548–5552. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812022094 (accessed: 12.12.2025) (In English)

12 Rezer T.M, Kuznecova E.V., Lihachev M.A. (2019) Mehanizmy realizacii i zashhity prav cheloveka i grazhdanina: ucheb. posobie. M-vo nauki i vyssh. obrazovanija Ros. Federacii, Ural. feder. un-t. Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta. 110 p. (In Russian)

13 Qaijaqparova A.B., Jadauova J.Ä., Jaqsylyqova A.Q. (2025) Äskeri qyzmet ötkeru salasyndağy zañnama tiımdılıgın taldaudyñ keibır özektı mäseleleri // Qazaqstan Respublikasy Zañnama jäne qūqyqtyq aqparat institutynyñ habarşysy. 80 T. No. 2. P. 263–270. (In Kazakh)

14 Al'kenov A.M., Kurbanova M.N. (2013) Zashhita gosudarstvom grazhdan Respubliki Kazahstan vo vremja vooruzhennyh konfliktov, proishodjashhih na territorii drugogo gosudarstva. Aktual'nye voprosy mezhdunarodnogo, regional'nogo i nacional'nogo prava: sovremennoe sostojanie, vzaimodejstvie i perspektivy razvitija: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, jubileju podgotovki specialistov posvjashhennoj 10-letnemu jubileju i 5-letiju specializirovannoj kafedry Mezhdunarodnogo prava ENU im. L.N.Gumileva. Astana: ENU im. L.N. Gumileva. 327 p. (In Russian)

БОТАГАРИН Р.Б.,*[1]
PhD, ассоциированный профессор,
постдокторант.
*e-mail: botagarinruslan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9633-8182
МУСИН К.С.,[1]
PhD, профессор.
e-mail: mkuat80@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-6008-1303
[1]Карагандинский национальный
исследовательский университет им. Е.А. Букетова,
г. Караганда, Казахстан

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ И СВОБОД ВОЕННОСЛУЖАЩИХ: ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация

В условиях становления государств всегда актуален вопрос обеспечения и защиты прав человека в сфере военной службы. Военнослужащие, выполняющие закрепленные Конституцией обязанности по защите страны, приобретают основные права и свободы, закрепленные Конституцией Республики Казахстан и нормами международного права. При этом изучение эффективных механизмов защиты их прав имеет научное и практическое значение. Цель исследования – проведение анализа существующих механизмов защиты прав военнослужащих и выработка научно обоснованных предложений, направленных на их совершенствование. Основное направление исследования охватывает ряд основных вопросов военного законодательства, средств защиты и реализации прав. В то время как комплексное изучение вопроса защиты прав военнослужащих определяет научную значимость работы, практическая значимость представляет возможность использования результатов исследования в совершенствовании законодательства и правоприменительной практики. Методология исследования базируется на общих формально-правовых, сравнительно-правовых, системных и аналитических методах. В результате будут выявлены основные вопросы защиты прав военнослужащих и предложены пути их решения с авторской точки зрения. Ценность исследования определяется вкладом в развитие науки военного и конституционного права, а практическое значение выражается в деятельности государственных органов и правоохранительных институтов, в возможности применения соответствующих законодательно закрепленных прав военнослужащих.

Ключевые слова: права человека, военнослужащие, права гражданина, правовое государство, механизмы защиты, правовые ограничения, государственные органы.

BOTAGARIN R.B.,*[1]
PhD, associate professor,
postdoctoral researcher.
*e-mail: botagarinruslan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9633-8182
MUSIN K.S.,[1]
PhD, professor.
e-mail: mkuat80@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-6008-1303
[1]Karaganda National Research
University named after E.A. Buketov,
Karaganda, Kazakhstan

ENSURING THE CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF MILITARY PERSONNEL: A LEGAL STUDY

Abstract

In the context of state formation, ensuring and protecting human rights in military service remains crucial. Military personnel, fulfilling their constitutional duty to protect the country, acquire fundamental rights and freedoms as outlined in the Constitution of Kazakhstan and international law. The study of effective mechanisms for protecting these rights holds both scientific and practical significance. The aim of this study is to analyze existing mechanisms for safeguarding the rights of military personnel and propose scientifically grounded improvements. The focus is on key issues of military legislation, protection measures, and the realization of rights. While the scientific significance of this study lies in its comprehensive analysis of military personnel's rights, its practical value is in applying the findings to enhance legislation and law enforcement practices. The methodology includes formal legal, comparative legal, systemic, and analytical methods. Ultimately, the study aims to identify key challenges in protecting military personnel's rights and propose potential solutions. This study contributes to the development of military and constitutional law and has practical applications in the activities of government and law enforcement agencies.

Keywords: human rights, military personnel, civil rights, rule of law, protection mechanisms, legal restrictions, government agencies.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 15.01.2026

2 CIVIL LAW, CIVIL PROCESS
АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ, АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО, ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

ҒТАХР 10.55.01
ӘОЖ 349
JEL K39

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-61-70

АБАЙҚЫЗЫ М.,*[1]
з.ғ.м., аға оқытушы.
*e-mail: m.abaikyzy@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0006-7094-6741
РЗАБАЙ А.И.,[2]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: toty_r@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2243-6804
НЕСИПБАЕВА И.С.,[3]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: Nesipbaeva83@bk.ru
ORCID ID: 0000-0003-0550-0242

[1]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан

[2]М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті,
Тараз қ., Қазақстан

[3]Ш. Мұртаза атындағы
халықаралық Тараз университеті,
Тараз қ., Қазақстан

ЖЕР СЕРВИТУТЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ЗАТТЫҚ ЖӘНЕ МІНДЕТТЕМЕЛІК ҚҰҚЫҚ ШЕКАРАЛАРЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада жер сервитутының азаматтық және жер заңнамасындағы құқықтық табиғаты жан-жақты зерттеледі. Зерттеу сервитут институтының тарихи қалыптасу эволюциясын, оның заттық құқық және міндеттемелік құқық элементтерінің арақатынасын, сондай-ақ сервитуттың қазіргі құқықтық жүйедегі функционалдық рөлін анықтауға бағытталған. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Қазақстан Республикасының азаматтық және жер заңнамасында сервитут объектісін белгілеу, оның айналым қабілеттілігі, жеке және жария сервитуттардың шекараларын ажырату мәселелерінде құқықтық коллизиялар бар. Бұл қайшылықтар сервитутты белгілеу тәртібін, сервитут үшін төлемді айқындау механизмдерін және ауыртпалық келтірілген жер учаскесі иелерінің құқықтарын қорғау тетіктерін бірыңғай түсіндіруді қиындатады. Мақаланың ғылыми жаңалығы – сервитуттың құқықтық табиғатын заттық құқық ретінде ғана емес, сонымен бірге міндеттемелік элементтері бар күрделі құқықтық құрылым ретінде түсіндіру, сондай-ақ сервитуттың шектерін нормативтік тұрғыдан айқындаудың қажеттілігін негіздеу. Практикалық маңыздылығы сервитуттарды мемлекеттік тіркеу, құқық қолдану практикасын жетілдіру, жер қатынастары субъектілерінің мүдделер тепе-теңдігін қамтамасыз ету және ұлттық заңнаманы жаңғыртуға бағытталған ұсыныстарда көрінеді. Зерттеу нәтижелері сервитут институтын одан әрі дамыту үшін теориялық және қолданбалы негіз қалыптастырады.

Тірек сөздер: сервитут, жер заңнамасы, заттық құқық жүйесі, азаматтық заңнама, құқықтық реттеу, шектеулі құқық.

Кіріспе

Жер сервитуты институты қазіргі заманауи құқықтық жүйелердің ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады және жылжымайтын мүлікті ұтымды пайдалану барысында туындайтын әлеуметтік-экономикалық қатынастарды құқықтық реттеудің маңызды механизмі ретінде қарастырылады.

Қазақстандағы меншік қатынастарының трансформациялануы, жерге жеке меншік құқығын конституциялық деңгейде тану және урбанизация үдерістерінің жеделдеуі сервитут институтының құқықтық табиғатын қайта қарауды, оның мәнін, шектерін және құқықтық режимін нақтылауды қажет етеді. Осыған байланысты тақырыптың өзектілігі еліміздегі жылжымайтын мүлік айналымының күрделенуі, жер ресурстарын көпсалалы пайдалану, инфрақұрылымдық жобалардың артуы және жерді шектеулі пайдалануға байланысты даулар санының көбеюімен тікелей айқындалады.

Жер сервитутының маңыздылығы, ең алдымен, әрбір жер учаскесінің барлық қажетті қасиеттер мен мүмкіндіктерге ие болмауымен байланысты. Кей жағдайларда басқа тұлға меншігіндегі жер учаскесін шектеулі пайдалану – азаматтық айналым тиімділігінің алғышарты. Сондықтан сервитут институты меншік иесінің субъективтік құқықтарын шектей отырып, басқа тұлғаның белгілі бір қажеттіліктерін қанағаттандыру арқылы мүдделер теңгерімін қамтамасыз ететін құқықтық құрал ретінде ерекше рөл атқарады.

Тақырыптың ғылыми өзектілігі сервитуттың құқықтық табиғатын түсіндірудегі теориялық олқылықтармен де байланысты. Қазақстандық құқықтық доктринада сервитуттың заттық құқықтар жүйесіндегі орны, оның міндеттемелік құқық элементтерімен сабақтастығы, сервитут объектісінің құқықтық режимі, жеке және жария сервитуттардың шекараларын нақты айқындау мәселелері әлі де жеткілікті зерттелмеген. Азаматтық кодекс пен Жер кодексі нормалары арасындағы үйлесімсіздік құқық қолдану тәжірибесінде қайшылықтар туындатып, сервитутты белгілеу, оның тоқтатылуы, сервитут үшін төлемді анықтау және ауыртпалық келтірілген жер учаскесі иесінің құқықтарын қорғау механизмдеріне қатысты әртүрлі түсіндірулерге әкеледі.

Ғылыми-тәжірибелік маңыздылық жағы да осы мәселенің өзектілігін күшейтеді. Қазіргі уақытта сервитут саласына қатысты даулар санының артуы, сот тәжірибесінің бірізді болмауы, мемлекеттік тіркеу рәсімдеріндегі құқықтық айқындықтың жетіспеуі, нормативтік базаның фрагменттелуі зерттеуді қажет етеді. Тиісті құқықтық механизмдер жетілдірілмейінше, жер қатынастары саласында дау-жанжалдар циклдік түрде қайталана береді, бұл нарықтық экономикада жылжымайтын мүлікке құқықтардың тұрақтылығына қауіп туғызады.

Зерттеу шеңберіндегі негізгі ғылыми проблема - сервитут институтының заттық және міндеттемелік құқық элементтерін біріктіретін күрделі құқықтық конструкция екенін ескерсек, оның құқықтық табиғатын қайта түсіндіру қажеттілігі. Бұл институттың құқықтық реттелуіндегі ішкі қайшылықтарды еңсеру, сервитутты белгілеу мен пайдаланудың шектерін анықтау, оны жүзеге асыру кезінде туындайтын мүдделер қақтығысының құқықтық шешімдерін табу – зерттеудің басты өзегі.

Зерттеу гипотезасы сервитут институтының Қазақстан заңнамасында толыққанды қалыптасуы үшін оның құқықтық табиғатын жаңаша түсіндіру қажет деген ұстанымға негізделеді. Яғни сервитутты тек заттық құқық ретінде емес, сонымен бірге міндеттемелік қатынастар элементтері бар кешенді құқықтық институт ретінде тану нормативтік айқындықты арттырады, құқық қолдану практикасын жетілдіреді және мүдделер теңгерімін сақтаудың тиімді моделін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл гипотеза сервитутты жүзеге асырудың шектерін нормативтік нақтылау, сервитут объектісінің құқықтық режимін қайта тұжырымдау және жеке-жария сервитуттардың арақатынасын айқындаудың маңыздылығын көрсетеді.

Осы зерттеудің міндеттері мынадай:

- сервитут институтының тарихи эволюциясын жүйелі талдау;
- азаматтық және жер заңнамасы нормалары арасындағы қайшылықтарды анықтау және жүйелеу;
- сервитут объектісінің құқықтық табиғатын, оның айналым қабілеттілігін және жүзеге асырылу шектерін нақтылау;
- жеке және жария сервитуттардың белгілерін ажырату;

- сервитут үшін төлемді белгілеу тәртібін құқықтық талдау;
- сервитутты мемлекеттік тіркеу мәселелерін және құқық қолдану практикасын бағалау;
- сервитутты жетілдіруге бағытталған ғылыми-тәжірибелік ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеудің әдістемелік базасын диалектикалық әдіс, салыстырмалы-құқықтық талдау, тарихи әдіс, формальды-заңдық тәсіл, жүйелік-құрылымдық әдіс, эмпирикалық деректерді талдау құрайды. Бұл тәсілдер сервитут институтының құқықтық табиғатын жан-жақты ашуға, оның құқықтық режиміндегі ерекшеліктерді айқын көрсетуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы – сервитут мәселелерін заңнамалық деңгейде жетілдіру, құқық қолдану практикасын біріздендіру, мемлекеттік тіркеу рәсімдерін нақтылау және жер қатынастары субъектілерінің мүдделер теңгерімін қамтамасыз ету үшін қолданылуында. Мақалада ұсынылған тұжырымдар жер сервитуты институтын одан әрі дамытуға, ұлттық заңнаманың құқықтық айқындылығын арттыруға және жер қатынастарын тиімді реттеуге бағытталған.

Осылайша, сервитут институтын жаңаша түсіндіру, оның құқықтық табиғатын нақтылау және нормативтік реттеу тетіктерін жетілдіру – Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі үшін стратегиялық маңызы бар міндет. Жұмыста жасалған қорытындылар сервитуттық қатынастарды дамытудың теориялық негізін және практикалық шешімдер пакетінің бастапқы платформасын қалыптастырады.

Материалдар мен әдістер

Осы тақырыпты зерттеу барысында бөтеннің жер учаскесін шектеулі пайдалану құқығы ұғымына талдау берілген. Рим құқығынан бастау алған бөтеннің жер учаскесін шектеулі пайдалану құқығын дамытудың тарихи аспектісі қарастырылған. Қазіргі заманғы заттық құқық жүйесінде бөтеннің жер учаскесін шектеулі пайдалану құқығының негізгі проблемалары белгіленді.

Құқықтық реттеу тәжірибесін, жер сервитутының пайда болу және тоқтатылу негіздерін зерделеу, қорыту және құқықтық талдау жүргізілді. Жер сервитутын белгілеуге байланысты құқық қатынастарындағы меншік иелерінің құқықтарын қорғау тетігі және осы институтты практикада қолдану қарастырылды. Заттық құқықтар жүйесінде жер сервитутының даму перспективаларын талдау әрекеті орындалды.

Зерттеудің әдіснамалық базасын танымның жалпы ғылыми диалектикалық әдісі, талдаудың және синтездің жалпы ғылыми әдістері құрайды. Сонымен қатар, заң ғылымдары үшін дәстүрлі жеке-ғылыми әдістер қолданылды. Атап айтқанда, жүйелік, құрылымдық, салыстырмалы талдау әдісі, тарихи әдіс, сондай-ақ формальды-заңдық және эмпирикалық әдістер.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы Қазақстан Республикасының азаматтық және жер заңнамасы нормаларының арақатынасының ерекшеліктерін ескере отырып, жер сервитутын кешенді азаматтық-құқықтық талдаудан тұрады. Жұмыста жер сервитутының қосарланған құқықтық табиғаты туралы ереже негізделеді, ол заттық құқық болып қала отырып, сонымен бірге ауыртпалықты жер учаскесінің иесі мен сервитуарлық субъект арасындағы міндетті құқықтық қатынастардың элементтерін тудырады.

Авторлар Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі мен Қазақстан Республикасы Жер кодексінің нормалары арасындағы сервитут объектісін, оның айналым қабілеттілігін және оны жүзеге асыру шектерін айқындау бөлігінде қайшылықтарды анықтады және жүйелендірді. Сервитуттың шектеулі басқарылуын шектеулі меншік құқығының дербес белгісі ретінде түсінуге авторлық тәсіл ұсынылды, бұл оның меншік құқықтары жүйесіндегі орнын нақтылауға және құқық қолдану практикасының тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің ақпараттық базасы төмендегідей:

- Қазақстандық және шетелдік ғалымдардың заттық құқықтар мен жер қатынастары мәселелеріне арналған зерттеулері мен өзге де еңбектері;
- бөтеннің жер учаскесін шектеулі пайдалану құқығымен байланысты мәселелерді реттейтін отандық және шетелдік заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілер;
- шетелдік тәжірибе;
- отандық және шетелдік сот тәжірибесінің материалдары.

Зерттеудің теориялық негізін құқық пен өркениеттің жалпы теориясы саласындағы отандық және шетелдік А.И. Косарев, В.М.Хвостов, М. Бартошек, С.А. Муромцев, В.В. Ефимов, А.В. Копылев сынды ғалымдардың еңбектеріндегі ережелер мен қорытындылар, тұжырымдар пайдаланылды. Сондай-ақ қазіргі заманғы ғалымдардың заттық құқықтар мен сервитуттарға байланысты проблемалары бойынша еңбектері пайдаланылды. Яғни, Б.Ж. Абдраимов, С.А.Боголюбов, К.М. Ильясова, Ж.Н. Нурланова, И.В. Амирханова, Еркінбаева Л.Қ. және т.б. еңбектері құрайды.

Нәтижелер мен талқылау

Сервитут азаматтық айналымға қатысушыларға бөтеннің мүлкін шектеулі көлемде, оның ішінде өту, жол жүру, су құбырларын жүргізу және өзге де қажеттіліктер үшін пайдалануға мүмкіндік беретін аса маңызды құқықтық институттардың бірі болып табылады. Бұл құқықтың әлеуметтік-экономикалық маңыздылығы осы жағдайда туындайтын қатынастарды құқықтық реттеудің маңыздылығын анықтайды. Атап айтқанда, құқықтық реттеу саласына сервитуттардың түсінігі мен түрлері, олардың пайда болуы мен тоқтатылуының негіздері, Сервитуттарды қорғау сияқты мәселелер кіреді. Аталған мәселелерді тиісті реттеусіз меншік қатынастарының тиімді жұмыс істеуі және сервитуттар туралы нормалардың қолданылуы туралы айтуға болмайды. Сервитуттық қатынастарды құқықтық реттеуге байланысты мәселелерден басқа, бірқатар теориялық мәселелердің маңызы зор.

Атап айтқанда, олардың ішіндегі ең маңыздылары:

1) сервитут ұғымы және оның заттық құқықтар жүйесіндегі орны;

2) сервитуттың өзге заттық құқықтардан айырмашылығы;

3) сервитуттар мен меншік құқығының шекараларын (шектерін) ажырату;

4) Сервитуттарды сатып алу, тоқтату және қорғау ерекшеліктері.

Сонымен қатар, нормативтік базаларды құқықтық талдау сервитуттық қатынастарды құқықтық реттеу тұрғысынан тиісінше жетілмегендігін көрсетеді. Сервитуттық құқықтар объектісінде әлі де болса сенімділік жоқ.

ҚР Жер кодексі бұл мәселені бір жағынан тек жер учаскелерін сервитуттық құқықтар объектісі деп тани отырып, екінші жағынан, жер учаскесінің белгілері әрдайым бола бермейтін объектілерге қатысты сервитуттар белгілеу туралы нормаларды көздей отырып, даулы түрде шешеді [1]. Атап айтқанда, біз жалпы қол жетімділік үшін жабық емес жер учаскелерінде болу құқығы туралы айтып отырмыз. Жалпыға ортақ пайдаланылатын жерлерде (тротуарлар, қоғамдық жолдар және т.б.) жер учаскелері құрылмағаны белгілі. Жоғарыда айтылғандар жер учаскесінде қалыптаспаған жер бетін пайдалану кезінде туындайтын қатынастардың құқықтық сипатын белгісіз етеді.

Сервитут институты (servitutes, servitus) – римдік жеке құқықтың ежелгі институттарының бірі, ол басқа біреудің затын қандай да бір жолмен пайдалану құқығын білдіреді. Рим құқығындағы сервитут институтының пайда болуы мен дамуы жазушы ғалымдар жерге жеке меншік институтының дамуымен тығыз байланысты. Мәселен, мысалы, қазіргі романист А.И. Косарев былай деп жазады: «жерге жеке меншіктің өсуімен және жер учаскелерінің көбеюімен меншік иесі өз учаскесіне көршісінің учаскесі арқылы басқаша жақындай алмады. Осылайша ауылдық сервитуттар институты құрылды, яғни көршінің учаскесінен өту немесе өту, ол арқылы мал айдау немесе су бұру құқығы» [2, 31 б.].

Сонымен қатар, біз оны Рим құқығынан белгілі басқалардан, біреудің затын пайдалану құқығынан, мысалы, жалдаудан ерекшелендіретін сервитуттың тән ерекшелігі сервитуттың затпен тығыз байланысты екендігі және оның болуы (жарамдылығы) сервитутпен ауыртпалық түсіретін заттың иесінің өзгеруіне байланысты емес екенін атап өтеміз. жалдау кезінде орын алды. Сервитут заттың ауыртпалығы сияқты болды және онымен бірге осындай заттың иесі болған кез-келген үшінші тұлғаға көшті. «Бір мүлікке басқа мүліктің пайдасына сервитут орнатылған кезде, сервитуттар сатылған кезде мүлікті қадағалайды», – деп атап өтті рим заңгері Павел [3, 311 б.] Осы пікірге сай, сервитут өз субъектісіне затқа тікелей, үшінші тұлғаларға тәуелсіз, заңды үстемдік беретіндігі туындады. Бұл ереже кейіннен романистердің

Рим құқығындағы сервитут өзінің заңды табиғаты бойынша заттық құқық болды деген пікірін тудырды [4, 126 б.; 5, 299 б.; 6, 294 б.].

Сервитут жеке құқық емес, жер учаскесіне (dominant tenement) басым құқық болуы керек. Мұндай сервитуттар тараптардың мұрагерлеріне қарсы қамтамасыз етілуі мүмкін мүліктік құқықты жасайды. Басым және ауыртпалықты жер учаскесінің болуы – сервитуттың пайда алатын жер (dominant tenement) және сервитут ауыртпалығын көтеретін жер (servient tenement) болуынан көрініс табады.Сервитут басымдық берілген жер учаскесіне құқық (accommodate) белгілі бір адамға ғана емес, сол шектеулі пайдаланатын жерге де өз пайдасын тигізуі керек. Ол жерді қалыпты пайдаланумен байланысты болуы керек, әйтпесе бұл тек келісімшарттық немесе жеке құқық болады. Жеке меншік сервитуттың пайда алатын жері (dominant tenement) және сервитут ауыртпалығын көтеретін жерлер (servient tenement) бір пайдаланушының меншігінде болмауы тиіс, әйтпесе құқықтық мүдде сервитут болып саналмайды. Сервитут грант нысанасын (grant) құра алуы тиіс: берілген құқық жер құқығының бір бөлігі ретінде болуы үшін жеткілікті түрде нақты тұжырымдалуы керек, себебі, кейін бұл шектеулі құқықты жерге құқықтың бір бөлігі ретінде қарастыратындай негіз болуы қажет (capable of forming the subject-matter of a grant). Сервитутты жер учаскесімен берілетін құқықтар ретінде қарастырғанда ол шектеулі мүліктік құқық болғандықтан, аталған мүлікті сату немесе көшіру кезінде басымдық және ауыртпалық жер учаскесімен қоса беріледі (runs with the land) [5, 78–80 бб.].

Сервитуттардың пайда болу тәсілдеріне келетін болсақ, олар Рим құқығында өте алуан түрлі болды. Рим құқығының қайнар көздерін талдау келісім-шарт, сот шешімі, ескіру, өсиеттен бас тарту (legata) және заң сияқты сервитуттың пайда болу негіздерін анықтауға мүмкіндік береді [6, 283–314 бб.]. Сервитуттың пайда болуының ең көп тараған тәсілі келісім-шарт болды. Шарттың тараптары жер учаскесі немесе өзге де мүлік қызметшісінің меншік иесі және сервитут сатып алатын тұлға болды. Алдын ала сервитут белгіленгенде, мұндай тұлға пайдасына сервитут белгіленген жер учаскесінің иесі болды. Жеке сервитут белгіленген жағдайда жеке және заңды тұлға сервитуттық құқықтардың құқық иесі бола алады. Жер учаскелерінің немесе басқа мүліктің иелерінен басқа, эмфитевт пен суперфициар Рим құқығы туралы шартта тараптар бола алады. Соңғы жағдайда сервитут құқығы осы құқықтар болған кезде ғана жарамды деп саналды. Егер шарт тараптарының бірінде бірнеше тең меншік иелері болған жағдайда, сервитутты тек барлық тең меншік иелері бірге белгілей алады [7, 106 б.]. Шарт сервитуттың пайда болуының негізі ретінде тәуелсіз де, қосымша да (жанама) болуы мүмкін. Дербес заңды акт ретінде шарттың нысаны тарихи кезеңге байланысты өзгерді. Мәселен, мысалы, ежелгі өркениеттік құқықта сервитут мансипация (mancipatio) немесе Юра цессиясында (in iure cessio) жасалған шарт арқылы орнатылды. Манципация Римнің алғашқы жерлерінде ауылдық сервитуттарды орнатуда қолданылды, өйткені ауылдық сервитуттар res mancipi. Юрада цессия басқа жер сервитуттарын белгілеу кезінде қолданылды. Бұл мәмілелер провинциялық жерлерге сервитут белгілеу кезінде қолданылмады. Соңғысына қатысты бейресми шарттар – пактілер (pactiones) қолданылды, оларды іске асыру стипуляциямен қамтамасыз етілді (stipulationes), пактіні орындамаған жағдайда тұрақсыздық айыбын төлеуге уәде берді.

Сот шешімі негізінде (adiudicatio) сервитуттар, әдетте, ортақ мүлікті бөлу кезінде немесе мұраны бөлу кезінде белгіленді. Бірінші жағдайда судья, мысалы, қоғамдық жолға қол жеткізе алмайтын жаңадан құрылған жер учаскелерінің иелерінің бірінің пайдасына өту сервитутын белгілей алады. Екінші жағдайда, мысалы, судья бір мұрагер үшін мұрагерлік мүлікке меншік құқығын, екіншісі үшін берілген мүлікке узуфрукты белгілей алады. Мұндай сервитуттар сот шешімі заңды күшіне енген сәттен бастап күшіне енді [8, 283–314 бб.].

Сервитуттарды тоқтату үшін негіздер, олардың пайда болу негіздері сияқты, олар да әртүрлі болды. Атап айтқанда, предиалды сервитуттар қызметтік заттың жойылуына (жойылуына) байланысты тоқтатылды. Заңды өлім физикалық өліммен теңестірілді, яғни зат азаматтық айналымның мәні болуды тоқтатқан кезде. Жеке сервитут сервитут объектісі болып табылатын зат айтарлықтай өзгерген жағдайда да тоқтатылды [8, 316 б.]. Сонымен қатар, сервитуттар сервитут субъектісінің өзіне тиесілі сервитут құқығынан (derelictio) бас тартуы нәтижесінде қызметтік заттың меншік иесі мен сервитут субъектісінің (confusio) бір тұлғада бірігуі кезінде де тоқтатылды [8, 362 б.].

Ақырында, сервитуттар белгілі бір уақыт аралығында (non usus) пайдаланылмағандықтан тоқтатылды. Ежелгі өркениет заңында бұл кезең жылжымалы заттар үшін бір жыл, ал жылжымайтын заттар үшін екі жыл болды. Юстинианның кодификациясында бұл кезең он жылдық және жиырма жылдық кезеңмен анықталды. Бұл ретте, егер қызметтік затты сервитут субъектісі емес, өзге тұлға пайдаланса, сервитут пайдаланылмау себебінен тоқтатылмады. Ең бастысы, бұл адам өз құқығын үстем жер учаскесінің мүддесі үшін алдын-ала сервитуттарда немесе жеке сервитуттарда белгілі бір адамның «мүддесінде» жүзеге асырады. Көріп отырғаныңыздай, бұл ережелер жеке және ауылдық предиальды сервитуттарға қолданылды. Сервитут субъектілерін қорғау мәселесіне қатысты олар арнайы қорғауды қолданды деп айтуға болады, өйткені Рим құқығындағы сервитуттар сервитутты бұзған кез келген үшінші тұлғаға қарсы сервитут субъектісінің талабы болып табылатын арнайы интердикттер мен конфессиялық талап арқылы қорғалды[9, 215 б.].

Осылайша, Рим құқығындағы сервитуттардың пайда болу тарихын қарастыра отырып, оның тұжырымдамасын, белгілерін, түрлерін, сондай-ақ пайда болу және тоқтату негіздерін зерттей отырып, Рим құқығындағы сервитуттардың даму тарихы жеке меншіктің даму тарихымен тығыз байланысты деген қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар, меншік құқығы туралы идеялар неғұрлым жетілдірілсе, сервитуттың тәуелсіз меншік құқығы ретінде анықтайтын құрамдас элементтері соғұрлым мұқият және тереңірек дамиды. Біздің заңнамаға келетін болсақ, ол иелік ету мен ұстау арасындағы айырмашылықты жасамайды, осыған байланысты «иелік ету» терминін адамның затқа нақты үстемдігінің күнделікті мағынасында түсіну керек.

Ежелгі рим құқығынан бастау алған құқықтық негіздер отандық заң нормаларымен де расталады, атап айтқанда ҚР Азаматтық кодексінің 188-бабы, оған сәйкес иелену құқығы затты нақты иеленуді жүзеге асырудың заңды түрде қамтамасыз етілген мүмкіндігі болып табылады. Әрі қарай, ҚР Азаматтық кодекстің 265-бабына сәйкес, кез-келген заңды иелер затты өздері ретінде иемдену ниетіне қарамастан, иелік қорғауды пайдаланады [10].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде мынаны айтуға болады: сервитут субъектісі басқа біреудің затын іс жүзінде иелену үшін заңды түрде қамтамасыз етілген мүмкіндікке ие болғандықтан және мұндай иелену ерікті сәтке қарамастан иелену құқығы ретінде танылатындықтан, сервитуттың мазмұнына шектеулі пайдалану құқығынан басқа, иелену құқығы да кіреді деп болжауға болады.

Өкімнің өкілеттігіне келетін болсақ, меншік құқығының ең тән белгісі ретінде заңды тұрғыдан алғанда, осы өкілеттіктің сол немесе басқа заттық құқықтың мазмұнына кіретіндігі туралы мәселені шешу субъектінің қандай құқықты басқаратындығына байланысты. Әрине, шектеулі меншік құқығы субъектісі меншік құқығын басқара алмайды, бірақ оның шектеулі меншік құқығына билік ету құқығы болуы мүмкін. Мәселен, ҚР Жер кодексінің 37-бабына сәйкес мемлекеттен сатып алынған уақытша ұзақ мерзімді жер пайдалану құқығын иеліктен шығаруға жол беріледі. Сервитутқа билік ету құқығына келетін болсақ, ҚР Жер кодексінің 73-бабының 2-тармағына сәйкес сервитут мәміленің, оның ішінде сатып алу-сату мен кепілдің дербес нысанасы бола алмайды[1]. Сервитутты қамтамасыз ету үшін сервитут белгіленген құқықпен бірге басқа адамдарға ғана ауыса алады. Сонымен қатар, ҚР Жер кодексінің 74-бабының 1-тармағында сервитуттың қолданысы бас тарту нәтижесінде тоқтатылатыны анықталды [1]. Сервитуттан бас тарту өзінің құқықтық сипаты бойынша құқықты басқару тәсілі болып табылады.

К.М. Ілиясованың пікірі бойынша, егер құқықтық нормаларда өзгеше белгіленбесе, кез келген құқықтан бас тартуға болады, бұл сервитуттарды реттеудің әлемдік тәжірибесін растайды [13, 353–354 бб.].

Шетелдік құқықтық тәртіпті салыстырмалы-құқықтық талдау континенттік құқықтық жүйе елдерінде жер сервитуты жылжымайтын мүлік объектісімен тығыз байланысты және міндетті түрде жария тіркеуге жататын тұрақты шектеулі меншік құқығы ретінде қарастырылатынын көрсетеді. Германия (BGB) және Франция (Code civil) құқығында сервитуттар жоғары құқықтық сенімділікке ие, бұл іргелес жер учаскелерінің иелері арасындағы мүдделер қақтығысын азайтады [14, 95 б.].

Ағылшын-американдық құқықтық жүйеде (common law) сервитут институты жерді ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету функциясын да орындайды, бірақ құқықтық реттеудің прецеденттік сипатына байланысты үлкен икемділікпен сипатталады [14, 98 б.]. Қазақстан

Республикасының заңнамасынан айырмашылығы, бірқатар шетелдік құқықтық тәртіптерде жеке және жария сервитуттар неғұрлым нақты бөлінген, сондай-ақ ауыртпалықты мүліктің меншік иесінің құқықтарын өтеу және қорғау мәселелері егжей-тегжейлі регламенттелген.

Аталған ережелер жер сервитуттарының құқықтық режимін нақтылау және азаматтық айналымның тұрақтылығына әсер ететін нормативтік олқылықтарды жою бөлігінде Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасын одан әрі жетілдіру қажеттігін куәландырады.

Қорытынды

Сервитуттың меншік құқығы ретіндегі ерекшелігі – оның құқық иесі өз құқығын өз әрекеттерімен жүзеге асырады. Осыған байланысты ол адамның затқа тікелей нақты қатынасы ретінде заттық құқықтың осындай белгісіне ие. Сервитутты заттық құқық ретінде сипаттау, сонымен бірге сервитуарий мен жылжымайтын мүлік объектісі қызметшісінің құқық иесі арасында міндетті құқықтық қатынастар орнатуды жоққа шығармайды. Сонымен, егер сервитуттың пайда болуының негізі сервитут үшін төлем белгіленген шарт болып табылса, тараптар ақшалай міндеттемені орындауға байланысты міндеттемелік құқықтарға ие болады. Басқа да құқықтар міндетті сипатқа ие болуы мүмкін (өтемақы төлеу, ауыртпалықты жылжымайтын мүлікке қол жетімділікті қамтамасыз ету және т.б.). Қазақстан Республикасында нарықтық қатынастардың дамуы меншік қатынастарының өзгеруімен, оның ішінде жер учаскелері мен өзге де жылжымайтын мүлікке жеке меншіктің енгізілуімен ерекшеленді. Бұл, өз кезегінде, оларды нормативтік реттеу арқылы заттық құқықтар жүйесінің дамуына себеп болды. Қазақстан Республикасындағы жылжымайтын мүлікке заттық құқықтардың бірі сервитут болып табылады, ол алғаш рет ҚР Азаматтық кодексінің 118-бабында көзделген, содан кейін жер туралы заңнамада толығырақ реттелген [10]. Қазіргі уақытта сервитуттық қатынастар әртүрлі нормативтік құқықтық актілерді, соның ішінде ҚР Азаматтық кодексі, ҚР Жер кодексі, ҚР Тұрғын үй қатынастары туралы заңында, Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы заңнамада және т.б. нормативтік құқықтық актілерде реттеу нысаны болып табылады.

Әлемдік тәжірибеде сервитуттарды құқықтық реттеудің мың жылдық тарихы бар және сервитут ұғымы римдік жеке құқық заманынан бері белгілі болғанына қарамастан, қазақстандық құқық үшін бірқатар теориялық және практикалық мәселелер әзірленбеген немесе жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр.

Бірқатар әдебиеттерде меншік қатынастарының маңыздылығы заң шығарушыдан үлкен назар аударуды талап ететіндігі, яғни экономиканың трансформациялық өзгерістерін жүзеге асыру кезеңінде құқықтық қамтамасыз ету көптеген жағдайларда жаңа экономикалық жүйені қалыптастыру үшін шешуші мәнге ие екендігі дұрыс көрсетілген, оның негізі, әрине, меншік қатынастары болып табылады [15, 5–6 бб.].

Сонымен қатар, сервитуттың басқа шектеулі мүліктік құқықтардан айырмашылығы, сервитутқа билік ету құқығы өте шектеулі және тек заңдарда қарастырылған әдістерге ғана байланысты екенін атап өткен жөн. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, заң актілерінде белгіленген жағдайларда сервитуария өзіне тиесілі құқыққа ие бола алады деген қорытынды жасауға болады. Осылайша, Қазақстан Республикасындағы қолданыстағы заңнамаларында көзделген сервитут заттық құқықтардың қарастырылып отырған белгісіне жауап береді.

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесіндегі жер сервитуты жер учаскелері иелерінің және азаматтық айналымның өзге де субъектілерінің мүдделерінің теңгерімін қамтамасыз етуге бағытталған шектеулі заттық құқықтардың дербес институты болып табылатыны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сервитуттың құқықтық табиғаты заттық және міндеттемелік құқық элементтерін біріктіре отырып, жан-жақты сипатта болатындығы анықталды, бұл оны жүзеге асыру шегін неғұрлым нақты нормативтік құқықтық бекітуді талап етеді.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының азаматтық және жер заңнамасының нормалары арасындағы, атап айтқанда сервитут объектісін және оның айналым қабілеттілігін айқындау мәселелерінде анықталған қайшылықтар оларды жүйелі түрде келісу қажеттігін куәландырады. Сервитутқа билік етудің шектелуі оның имманентті белгісі болып табылады және оның заттық-құқықтық сипатына қайшы келмейді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы сервитуттар туралы заңнаманы жетілдіру кезінде тұжырымдалған тұжырымдарды пайдалану мүмкіндігінде, сондай-ақ жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеуді жүзеге асыратын соттар мен органдардың құқық қолдану қызметінде жатыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Жер кодексі: 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442 (өзгертулер мен толықтыруларымен). – 2023. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442 (өтініш берілген күн: 25.12.2025)

2 Косарев А.И. Римское право: учебник. – М.: Юридическая литература, 2006. – 160 с.

3 Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 2007. – 608 с.

4 Хвостов В.М. Система римского права: учебник. – М.: Спарк, 2016. – 522 с.

5 Gray K., Gray S.F. Elements of Land Law. 6th ed. Oxford: Oxford University Press, 2020. Ch. “Characteristics of Easements”. P. 78–80.

6 Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения. – М.: Юридическая литература, 2009. – 488 с.

7 Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима. – М.: Типография А.И. Мамонтова и К., 2003. – 675 с.

8 Ефимов В.В. Догма римского права. Вещное право. – СПб., 2018. – 640 с.

9 Копылов А.В. Вещные права на землю в римском, русском дореволюционном и современном российском гражданском праве. – М.: Статут, 2000. – 255 с.

10 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII. (өзгертулер мен толықтыруларымен). URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_(өтініш берілген күн: 25.12.2025)

11 Абдраимов Б.Ж., Боголюбов С.А. Земельное право России и Казахстана: проблемы развития. – М.: Юрист, 2007. – 454 с.

12 Нурланова Ж.Н. Государственная регистрация сервитутов: проблемы совершенствования законодательства // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2006. – № 4. – С. 150–155.

13 Ильясова К.М. Правовое значение государственной регистрации прав на недвижимое имущество в Казахстане // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2013. – № 1(26). – С. 93–96.

14 United Nations. Land Administration and Easements in Land Law Systems. Geneva: United Nations, 2016. 98 p.

15 Амирханова И.В. Реализация права собственности и иных вещных прав в предпринимательской сфере. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 100 с.

REFERENCES

1 Qazaqstan Respublikasynyñ Jer kodeksı: 2003 jylğy 20 mausymdağy № 442 (özgertuler men tolyqtyrularymen). 2023. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442 (ötınış berılgen kün: 25.12.2025) (In Kazakh)

2 Kosarev A.I. (2006) Rimskoe pravo: uchebnik. M.: Juridicheskaja literatura. 160 p. (In Russian)

3 Pamjatniki rimskogo prava: Zakony XII tablic. Institucii Gaja. Digesty Justiniana. M.: Zercalo, 2007. 608 p. (In Russian)

4 Hvostov V.M. (2016) Sistema rimskogo prava: uchebnik. M.: Spark. 522 p. (In Russian)

5 Gray K., Gray S.F. (2020) Elements of Land Law. 6th ed. Oxford: Oxford University Press. Ch. “Characteristics of Easements”. P. 78–80. (In English)

6 Bartoshek M. (2009) Rimskoe pravo: ponjatija, terminy, opredelenija. M.: Juridicheskaja literatura. 488 p. (In Russian)

7 Muromcev S.A. (2003) Grazhdanskoe pravo Drevnego Rima. M.: Tipografija A.I. Mamontova i K. 675 p. (In Russian)

8 Efimov V.V. (2018) Dogma rimskogo prava. Veshhnoe pravo. SPb. 640 p. (In Russian)

9 Kopylov A.V. (2000) Veshhnye prava na zemlju v rimskom, russkom dorevoljucionnom i sovremennom rossijskom grazhdanskom prave. M.: Statut. 255 p. (In Russian)

10 Qazaqstan Respublikasynyñ Azamattyq kodeksı (Jalpy bölım) Qazaqstan Respublikasynyñ Kodeksı 1994 jylğy 27 jeltoqsandağy № 268-HIII. (özgertuler men tolyqtyrularymen). URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_(ötınış berılgen kün: 25.12.2025) (In Kazakh)

11 Abdraimov B.Zh., Bogoljubov S.A. (2007) Zemel'noe pravo Rossii i Kazahstana: problemy razvitija. M.: Jurist. 454 p. (In Russian)

12 Nurlanova Zh.N. (2006) Gosudarstvennaja registracija servitutov: problemy sovershenstvovanija zakonodatel'stva // Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan. No. 4. P. 150–155. (In Russian)

13 Il'jasova K.M. (2013) Pravovoe znachenie gosudarstvennoj registracii prav na nedvizhimoe imushhestvo v Kazahstane // Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja. No. 1(26). P. 93–96. (In Russian)

14 United Nations. Land Administration and Easements in Land Law Systems. Geneva: United Nations, 2016. 98 p. (In English)

15 Amirhanova I.V. (2014) Realizacija prava sobstvennosti i inyh veshhnyh prav v predprinimatel'skoj sfere. Almaty: Қазақ universiteti, 100 p. (In Russian)

АБАЙКЫЗЫ М.,*[1]
м.ю.н., ст. преподаватель.
*e-mail: m.abaikyzy@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0006-7094-6741
РЗАБАЙ А.И.,[2]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: toty_r@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2243-6804
НЕСИПБАЕВА И.С.,[3]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: Nesipbaeva83@bk.ru
ORCID ID: 0000-0003-0550-0242

[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан

[2]Таразский университет им. М.Х. Дулати,
г. Тараз, Казахстан

[3]Таразский международный университет
им. Ш. Муртазы,
г. Тараз, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО СЕРВИТУТА: ГРАНИЦЫ ВЕЩНОГО И ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕННОГО ПРАВА

Аннотация

В статье представлено комплексное исследование правовой природы земельного сервитута в системе гражданского и земельного законодательства Республики Казахстан. Анализ охватывает исторические этапы формирования института сервитута, соотношение его вещно-правовых и обязательственных элементов, а также современное значение сервитутов для обеспечения баланса интересов участников имущественного оборота. Полученные результаты демонстрируют наличие коллизий между нормами гражданского и земельного права в части определения объекта сервитута, его оборотоспособности, правовых границ частного и публичного сервитута. Выявлено, что существующие пробелы негативно влияют на единообразие правоприменительной практики, особенно при установлении размера платы за сервитут, прекращении сервитутного права и защите интересов собственников обремененного имущества. Научная новизна работы заключается в обосновании двойственной природы сервитута как сложного правового института, сочетающего признаки вещного и обязательственного права, а также в доказательстве необходимости нормативного уточнения пределов осуществления сервитутного права. Практическая значимость исследования состоит в возможности использования разработанных выводов для совершенствования законодательства, повышения правовой определенности, улучшения механизмов государственной регистрации и обеспечения эффективного урегулирования земельных споров. Результаты статьи формируют основу для дальнейшего развития института земельного сервитута в Казахстане.

Ключевые слова: земельный сервитут, земельное законодательство, система вещного права, гражданское законодательство, правовое регулирование, ограниченное право.

ABAIKYZY M.,*[1]
m.l.s, senior lecturer.
*e-mail: m.abaikyzy@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0006-7094-6741
RZABAI A.I.,[2]
PhD, associate professor.
e-mail: toty_r@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2243-6804
NESIPBAYEVA I.S.,[3]
PhD, associate professor.
e-mail: Nesipbaeva83@bk.ru
ORCID ID: 0000-0003-0550-0242

[1]Turan University,
Almaty, Kazakhstan

[2]M.H. Dulati Taraz University,
Taraz, Kazakhstan

[3]Taraz International University
named after Sh. Murtaza,
Taraz, Kazakhstan

MODERN PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF LAND EASEMENT: BOUNDARIES OF PROPERTY AND OBLIGATION LAW

Abstract

This article provides a comprehensive examination of the legal nature of land easements within the framework of Kazakhstan's civil and land legislation. The study explores the historical development of easements, the interplay between their property-law and obligation-law components, and their contemporary significance in ensuring the balance of interests among participants in land and property relations. The findings reveal inconsistencies between civil and land law norms relating to the definition of the easement object, its alienability, and the distinction between private and public easements. These discrepancies hinder uniform interpretation in practice, particularly in establishing easement fees, determining the grounds for termination, and protecting the rights of owners of burdened land parcels. The scientific novelty of the study lies in substantiating the dual legal nature of easements as complex constructs combining features of both property and obligation law. The research also emphasizes the need for clearer statutory limitations on the scope and exercise of easement rights. The practical significance of the article is reflected in recommendations for improving legislative regulation, enhancing legal certainty, optimizing state registration mechanisms, and strengthening judicial practice in resolving land disputes. The results provide a theoretical and applied foundation for further development of the land easement institution in Kazakhstan.

Keywords: land easement, land legislation, system of property law, civil legislation, legal regulation, limited law.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 15.01.2026

МРНТИ 10.31.01
УДК 347.9
JEL K15

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-71-85

АСКАРБЕК А.А.,*[1]
эксперт.
*e-mail: allmasss@list.ru
ORCID ID: 0009-0009-3353-1768
[1]Управление правового обеспечения
и кадровой работы РГП на ПХВ
«Ғылым ордасы» КН МНВО РК,
г. Алматы, Казахстан

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ЦИФРОВЫХ СУДЕБНЫХ РАСХОДОВ КАК ПОДКАТЕГОРИИ СУДЕБНЫХ ИЗДЕРЖЕК В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ПРАВОСУДИЯ

Аннотация

В условиях ускоренной цифровизации правосудия трансформируется не только процессуальная форма, но и экономическая структура судебной деятельности. Использование онлайн-заседаний, электронного документооборота, цифровых доказательств и платформ дистанционного участия создает новые категории расходов, не охваченные традиционной моделью судебных издержек. Действующая гражданско-процессуальная система, основанная на дуальном разделении государственной пошлины и судебных издержек, не отражает технологически обусловленные затраты, что формирует нормативный разрыв между цифровой практикой и правовым регулированием. Цель исследования – разработка целостной доктринальной модели цифровых судебных расходов и определение их места в системе процессуальных издержек. Методологическая основа сочетает системный, функциональный и сравнительно-правовой подходы, а также анализ судебной практики. Обосновывается, что расходы на интернет-трафик, цифровые платформы, техническое обеспечение дистанционного участия и электронные доказательства обладают признаками судебных издержек и подлежат процессуальной компенсации. Научная новизна работы заключается в концептуализации цифровых судебных расходов как самостоятельного подвида судебных издержек и формулировании четких критериев их квалификации.

Ключевые слова: цифровые судебные расходы, судебные издержки, цифровизация правосудия, институционализация, гражданское судопроизводство, процессуальные издержки, электронное правосудие.

Введение

Внедрение цифровых технологий в систему правосудия обусловило расширение использования информационно-коммуникационных инструментов, в том числе видео-конференц-связи, электронных сервисов подачи процессуальных документов, а также механизмов мониторинга движения судебных материалов. Указанные цифровые практики приобрели особую значимость и актуальность в период пандемии COVID-19, когда в целях обеспечения санитарно-эпидемиологической безопасности было временно ограничено осуществление личного приема граждан в судебных органах. Начиная с указанного периода, в судебной практике проведение судебных заседаний с использованием дистанционных форм участия приобрело устойчивый и системный характер.

Благодаря процессу цифровизации значительно уменьшаются временные интервалы рассмотрения дел, снижается нагрузка на судей, иных сотрудников судов, сокращается риск допущения судебной ошибки [1].

Таким образом, современный этап развития правосудия характеризуется интенсивной цифровизацией, которая охватывает все элементы судебной системы – от подачи исков в электронном виде до проведения заседаний посредством видеоконференции.

В условиях глобальных трендов e-justice и перехода к дистанционным формам взаимодействия между судом и участниками процесса особую значимость приобретает вопрос о транс-

формации института судебных расходов. Если ранее основные затраты сторон ограничивались оплатой государственной пошлины и судебных издержек в традиционном понимании (услуги адвокатов, экспертов, свидетелей, почтовые расходы и др.), то в цифровую эпоху возникает новая группа расходов, прямо связанная с использованием информационно-коммуникационных технологий. При этом одним из актуальных вопросов становится возможность отнесения затрат на интернет-трафик к судебным расходам. С одной стороны, Интернет является базовой инфраструктурной услугой, необходимой в повседневной жизни, и традиционно не рассматривается в качестве специального процессуального расхода. С другой стороны, участие в онлайн-заседании, загрузка и пересылка электронных доказательств, использование специализированных платформ для видео-конференц-связи порождают реальные затраты, без которых доступ к правосудию в цифровом формате оказывается невозможным.

В научной литературе и законодательстве большинства стран вопрос компенсации таких расходов практически не рассматривается, что создает правовой пробел и вызывает риски ограничения принципа равного доступа к правосудию. Особенно это проявляется в условиях, когда суд обязывает стороны участвовать дистанционно, а отсутствие технической возможности или финансовых ресурсов для покрытия расходов на Интернет становится препятствием для реализации процессуальных прав.

Цель данной статьи – концептуализировать цифровые судебные расходы как новую подкатегорию издержек, выявить нормативные пробелы в их регулировании и предложить критерии компенсации затрат на интернет-трафик и цифровые сервисы в гражданском процессе.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые в отечественной и зарубежной доктрине предпринимается попытка комплексного анализа проблемы возмещения затрат на интернет-трафик в гражданском судопроизводстве.

Существующая дуальная модель (государственная пошлина и издержки) не отражает в полной мере реалий XXI века. Интеграция цифровых расходов обеспечит гибкость регулирования и адаптацию к современным вызовам. Цифровизация правосудия (онлайн-заседания, «Суд кабинет», ЭЦП) создает новые реальные затраты, которые законодательством пока не урегулированы, что ставит участников процесса в неравные условия.

Цифровизация различных сфер общественной жизни, включая правовую систему и механизм правоприменения, на современном этапе приобрела статус самостоятельного междисциплинарного направления научных исследований, характеризующегося формированием собственной понятийной базы и доктринальных подходов.

В работе обосновывается необходимость выделения цифровых расходов как особого вида судебных издержек, обусловленных цифровизацией правосудия, и формулируются предложения по их нормативному закреплению.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составил комплекс общенаучных и специальных юридических методов познания, обеспечивших всесторонний анализ трансформации института судебных расходов в условиях цифровизации правосудия.

Эмпирическую базу исследования сформировали нормы действующего процессуального законодательства Республики Казахстан, прежде всего положения Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан, регулирующие структуру судебных расходов, а также положения Цифрового кодекса Республики Казахстан, содержащие нормативное определение цифровизации и формирующие правовой контекст цифровой трансформации государственных институтов.

В сравнительно-правовом аспекте были проанализированы материалы зарубежных правопорядков и международные документы, включая доклад European Commission «EU Justice Scoreboard 2024», а также положения UNCITRAL, изложенные в документе «UNCITRAL Technical Notes on Online Dispute Resolution». Кроме того, исследованы научные публикации американских авторов, посвященные распределению расходов на электронное раскрытие доказательств (e-discovery), в которых рассматриваются подходы к возмещению цифровых процессуальных затрат.

Эмпирический анализ судебной практики включал изучение отдельных судебных актов государств СНГ с целью выявления фактического подхода судов к компенсации расходов, связанных с использованием цифровых средств коммуникации.

В рамках исследования применялись следующие методы:

1. Формально-юридический метод – при анализе нормативных положений, регулирующих структуру судебных расходов, выявлении пробелов правового регулирования и определении возможности расширительного толкования действующих норм применительно к цифровым затратам.
2. Системный метод – при рассмотрении института судебных расходов как целостного правового механизма и определении места цифровых затрат в его структуре. Судебные расходы анализировались во взаимосвязи с принципами равенства сторон, доступности правосудия и процессуальной экономии.
3. Функциональный метод – при сопоставлении цифровых расходов (например, интернет-трафика) с традиционными почтовыми и коммуникационными расходами, исходя из их процессуальной функции, а не материальной формы.
4. Сравнительно-правовой метод – при анализе международных подходов к цифровизации правосудия и распределению технологически обусловленных затрат, что позволило выявить отсутствие институционализированной категории цифровых судебных расходов в зарубежных правопорядках.
5. Доктринальный анализ – при исследовании научных работ, посвященных цифровизации правосудия и проблематике электронных доказательств, что позволило провести аналогию между формированием самостоятельной категории электронных доказательств и возможной институционализацией цифровых судебных расходов.
6. Метод правового моделирования – при формулировании авторской дефиниции цифровых судебных расходов, разработке квалифицирующих критериев (процессуальная обусловленность, объективная необходимость, разумность, документальная подтверждаемость, индивидуализация) и предложений по их нормативному закреплению.

Исследование носит теоретико-правовой характер и основано на анализе нормативных актов, судебной практики и научных источников. Эмпирическое социологическое исследование не проводилось; выводы сформированы посредством юридического анализа действующего регулирования и его сопоставления с фактическими процессами цифровой трансформации правосудия.

Комплексное применение указанных методов позволило выявить нормативный вакуум в части правовой квалификации цифровых процессуальных затрат и обосновать возможность формирования доктринальной категории «цифровых судебных расходов» как подвида судебных издержек в условиях цифровизации правосудия.

Результаты и обсуждение

Институт судебных расходов является одним из ключевых элементов процессуального права, обеспечивающим как фискальные интересы государства, так и баланс прав сторон в гражданском процессе.

Важность данного процессуального института и его совершенствования демонстрирует тот факт, что ни одно гражданское дело, как правило, не может быть рассмотрено без разрешения вопроса о судебных расходах [2].

Традиционно судебные расходы подразделяются на две основные группы: государственная пошлина и издержки, связанные с производством по делу. Такое деление закреплено в Гражданском процессуальном кодексе Республики Казахстан, в аналогичных кодексах стран СНГ, а также в процессуальном законодательстве многих зарубежных государств.

Основное отличие судебной пошлины от издержек, связанных с рассмотрением дела, заключается в правовой природе их установления и распределения. Размер судебной пошлины определяется в порядке, прямо закрепленном законом, а поступающие суммы зачисляются в доход государственного бюджета. В то же время судебные издержки, возникающие в связи с рассмотрением дела, представляют собой фактические затраты сторон на совершение конкрет-

ных процессуальных действий. Они подлежат возмещению лицам, их понесшим, и лишь в исключительных случаях зачисляются в доход бюджета. Вследствие этого размер издержек определяется индивидуально и зависит от реально понесенных расходов. Данное обстоятельство объясняет различие в порядке их уплаты: государственная пошлина, как правило, вносится до совершения юридически значимых действий, тогда как судебные издержки возмещаются по факту их возникновения.

Государственная пошлина представляет собой обязательный платеж в доход государства за совершение процессуально значимых действий суда. Ее основное назначение – выполнение фискальной функции, а также частично превентивной, поскольку уплата пошлины препятствует подаче необоснованных исков. Размер пошлины определяется законом и зависит от цены иска либо характера заявленного требования.

К издержкам, связанным с производством по делу, законодатель отнес:

1) суммы, подлежащие выплате свидетелям, экспертам и специалистам;
2) расходы, связанные с производством осмотра на месте;
3) расходы, связанные с хранением вещественных доказательств;
4) расходы по розыску ответчика и (или) ребенка;
5) расходы, связанные с публикацией и объявлениями по делу;
6) расходы по извещению и вызову в суд сторон и других лиц, участвующих в деле;
7) расходы по проезду сторон и третьих лиц и найму жилых помещений, понесенные ими в связи с явкой в суд;
8) расходы по оплате помощи представителя;
9) другие расходы, признанные судом подлежащими возмещению, в том числе понесенные сторонами в процедурах обязательного досудебного урегулирования спора при последующем обращении в суд [3].

Из анализа законодательства и практики следует, что для признания тех или иных затрат судебными расходами должны выполняться три условия:

Наличие прямой связи с процессом (затраты возникают исключительно в связи с судебным разбирательством).

Процессуальная необходимость (расходы обусловлены обязательными требованиями закона, суда либо объективной необходимостью защиты прав).

Документальное подтверждение (наличие квитанций, договоров, счетов).

Вместе с тем анализ действующего законодательства и сложившейся практики позволяет констатировать, что существующая модель судебных расходов формировалась в условиях традиционного, преимущественно очного судопроизводства. Все перечисленные виды издержек – от почтовых отправлений до транспортных расходов и оплаты услуг представителей – исходят из материально осязаемой природы процессуальных действий и физического взаимодействия сторон с судом.

Однако современный этап развития правосудия характеризуется активным внедрением электронных форм процессуальной коммуникации. Подача исков и иных документов осуществляется через информационные системы, доказательства представляются в цифровом формате, участие в судебных заседаниях возможно посредством видео-конференц-связи. Тем самым реализация права на судебную защиту все чаще опосредуется использованием информационно-коммуникационных технологий. В этих условиях традиционная бинарная конструкция судебных расходов демонстрирует ограниченность и не охватывает специфические затраты.

В результате возникает объективная ситуация, при которой определенные затраты сторон обладают всеми признаками судебных расходов – они непосредственно связаны с процессом, обусловлены необходимостью участия в деле и подлежат подтверждению, – однако по своей природе не вписываются в традиционную классификацию (государственная пошлина и судебные издержки).

Указанное обстоятельство свидетельствует о трансформации института судебных расходов под воздействием цифровизации правосудия и предопределяет необходимость его теоретического переосмысления.

Именно в данном контексте представляется обоснованным формирование авторской концепции «цифровых судебных расходов» как самостоятельной категории затрат, обусловленных цифровой формой осуществления процессуальных прав.

Цифровизация процессуальной деятельности порождает качественно новую группу затрат, которые не могут быть в полной мере квалифицированы в рамках существующих категорий без расширительного толкования закона.

Под цифровыми судебными расходами предлагается понимать затраты участников процесса, возникающие исключительно вследствие применения цифровых технологий при осуществлении процессуальных прав и обязанностей и объективно необходимые для реализации права на судебную защиту в условиях электронного правосудия.

Данная дефиниция имеет принципиальное значение по следующим основаниям:

1. Она фиксирует причинно-следственную связь между цифровой формой процесса и возникновением новых видов расходов.
2. Позволяет систематизировать разрозненные затраты, ранее не объединенные единым критерием.
3. Формирует теоретическую основу для дальнейшей нормативной институционализации указанной категории.
4. Создает предпосылки для единообразного подхода к распределению таких расходов.

В рамках предлагаемой категории могут быть выделены следующие подвиды:

1. Расходы на интернет-трафик, непосредственно использованный для участия в онлайн-заседаниях, подачи процессуальных документов и передачи электронных доказательств.
2. Расходы на аренду либо приобретение оборудования и программного обеспечения, необходимого для видео-конференц-связи и цифрового взаимодействия с судом.
3. Расходы на получение и использование средств цифровой идентификации и электронных подписей в случаях, когда их оформление или продление носит платный характер.
4. Расходы на хранение, обработку и пересылку электронных доказательств, включая использование специализированных облачных сервисов и цифровых архивов.

Во избежание произвольного расширительного толкования представляется целесообразным закрепление следующих квалифицирующих критериев цифровых судебных расходов:

- наличие прямой процессуальной связи (затраты понесены исключительно в целях участия в конкретном судебном деле);
- объективная необходимость (без понесенных затрат реализация процессуальных прав была бы невозможна либо существенно затруднена);
- разумность и соразмерность объема расходов;
- документальная подтверждаемость;
- индивидуализация (возможность соотнесения расхода с конкретным процессуальным действием).

Для практической реализации предложенных критериев целесообразно систематизировать их в виде матрицы квалификации цифровых расходов:

Таблица 1 – Критерии квалификации и подтверждения цифровых судебных расходов

Критерий	Содержание требования	Пример цифрового расхода	Способ документального подтверждения
1. Процессуальная связь	Затраты возникли исключительно для участия в деле	Оплата трафика для онлайн-заседания	Справка от провайдера с детализацией трафика по времени (совпадающему с заседанием)
2. Объективная необходимость	Без расхода участие было бы невозможно	Покупка лицензии на ПО для ВКС	Определение суда о проведении заседания через конкретную платформу + чек оплаты
3. Разумность	Расход не превышает рыночные значения	Услуги облачного хранения доказательств	Сравнение с тарифами других провайдеров, коммерческое предложение
4. Индивидуализация	Возможность соотнесения с конкретным делом	Услуга ЭЦП (если платная)	Акт выполненных работ с указанием назначения платежа
5. Документальность	Наличие первичных учетных документов	Оплата услуг цифрового нотариуса	Квитанция, выписка из банка, договор оферты
Примечание: Составлено автором.			

Данная схема позволит судам унифицировать подход к оценке ходатайств о взыскании цифровых издержек.

Предлагаемая концепция цифровых судебных расходов обладает двояким значением:

◆ теоретическим – она формирует новую подкатегорию в структуре института судебных расходов, позволяя систематизировать затраты, ранее не охватываемые классической моделью, и создает основу для дальнейших научных исследований в области электронного правосудия;

◆ практическим – открывает возможность законодательного закрепления компенсации таких расходов, что обеспечивает справедливое распределение финансового бремени между сторонами, минимизирует цифровое неравенство и повышает доверие участников процесса к функционированию электронного правосудия.

К цифровым судебным расходам можно условно отнести также и расходы государства на поддержание цифровой судебной инфраструктуры. Электронные платформы, обеспечивающие подачу исков и иных процессуальных документов (например, порталы Верховного суда), требуют значительных затрат: обновления программного обеспечения, внедрения систем кибербезопасности, оплаты труда IT-специалистов и т.п. По своей природе эти расходы не относятся к издержкам сторон, являясь институциональными затратами государства на организацию правосудия.

Теоретически они могут косвенно учитываться при формировании размера государственной пошлины, поскольку последняя поступает в бюджет и частично финансирует судебную систему. Однако чрезмерное повышение пошлины с целью покрытия цифровизации может ограничивать доступ к правосудию, особенно для социально уязвимых категорий граждан. Мировая практика показывает, что государственные расходы на цифровизацию правосудия, как правило, сохраняются в качестве институциональных, а не перекладываются на участников процесса через пошлины или судебные издержки.

Между тем цифровизация правосудия радикально трансформирует не только процессуальные формы, но и экономическую основу судебной деятельности. Если традиционная классификация судебных расходов ограничивается государственной пошлиной и издержками, связанными с рассмотрением дела, то в условиях электронного правосудия формируется новая группа затрат, непосредственно обусловленных использованием цифровых технологий.

Анализ показывает, что расходы на интернет-трафик и иные цифровые сервисы пока не подпадают под классическую модель судебных расходов: они воспринимаются как бытовые, трудно поддающиеся документальному подтверждению и не имеют нормативного закрепления. Вместе с тем такие затраты являются объективно процессуально необходимыми и могут прямо влиять на доступ к правосудию, особенно в случаях обязательного дистанционного участия сторон в судебных заседаниях.

Таким образом, введение категории цифровых судебных расходов не представляет собой механического расширения перечня издержек, а отражает институциональную трансформацию механизма судебной защиты в условиях цифровой процессуальной среды. В рамках этой концепции автором предлагается выделить новую категорию – «цифровые судебные расходы». Данная модель служит теоретической основой для адаптации института судебных расходов к новым технологическим реалиям.

Учитывая изложенное, предлагается авторское определение понятия «цифровые судебные расходы»: это документально подтвержденные затраты участников процесса, являющиеся подвидом судебных издержек и непосредственно возникающие в связи с применением цифровых технологий и электронных сервисов при осуществлении процессуальных прав и выполнении процессуальных обязанностей, подлежащие возмещению в порядке, установленном процессуальным законодательством.

Между тем с точки зрения классической доктрины судебных расходов затраты на интернет-трафик традиционно не рассматриваются как самостоятельный процессуальный расход по следующим причинам:

◆ они преимущественно имеют бытовой характер, так как Интернет используется не только для судебных целей, но и для повседневной деятельности;

◆ отсутствует возможность точного разграничения объема трафика, непосредственно использованного для участия в конкретном судебном процессе, и трафика, расходуемого для иных целей;

◆ законодательство не закрепляет интернет-трафик в перечне расходов, подлежащих возмещению сторонам.

Таким образом, интернет-трафик в рамках действующей модели не рассматривается как судебный расход. Вместе с тем развитие онлайн-правосудия ставит под сомнение достаточность традиционной классификации и требует переосмысления состава судебных издержек.

Возможно, в процессе теоретического исследования понятия электронного правосудия, будут сформулированы новые понятия, конкретизирующие, заменяющие или раскрывающие определенные аспекты изучаемого явления, что вполне возможно как ввиду активного развития интернет-технологий, так и адаптации концепции электронного правосудия под процессуальное законодательство [4].

Развитие электронного правосудия и переход судов к онлайн-формату взаимодействия объективно ставят вопрос о правовой природе расходов на интернет-трафик: могут ли они признаваться судебными издержками и подлежать компенсации стороне, в пользу которой вынесено судебное решение.

Так, расходы на интернет-трафик в ряде случаев приобретают характер процессуально обусловленных затрат. С точки зрения классической доктрины судебных расходов возмещению подлежат затраты, которые отвечают совокупности критериев: они должны быть необходимыми, непосредственно связанными с рассмотрением дела, разумными по размеру и документально подтвержденными. При использовании интернет-трафика для подключения к судебной платформе (например, для участия в онлайн-заседании) прослеживается прямая причинно-следственная связь между расходом и процессуальным действием, что позволяет говорить о наличии признака процессуальной необходимости.

Следует отметить, что исторически к судебным издержкам относились почтовые расходы, связанные с направлением процессуальных документов. В условиях цифровизации интернет-трафик функционально выполняет аналогичную роль средства коммуникации между участниками процесса и судом, что позволяет рассматривать его как цифровой эквивалент традиционных почтовых затрат.

Системное толкование положений статьи 108 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан в их взаимосвязи с правоприменительной практикой позволяет сделать вывод о том, что расходы по извещению и вызову сторон включаются в состав судебных издержек вне зависимости от используемой технологической формы коммуникации. В современных условиях к таким расходам относятся не только традиционные бумажные почтовые отправления, но и затраты на использование услуг сотовой связи при направлении смс-сообщений, обеспечивающих фиксацию факта извещения [5, 6].

Данное обстоятельство имеет принципиальное значение. Законодатель, признавая допустимость цифровых способов извещения и относя связанные с ними затраты к судебным издержкам, фактически исходит из функционального, а не материального критерия квалификации расходов. Решающим является не носитель информации (бумажный либо электронный), а процессуальная направленность затрат – их связь с обеспечением реализации права лица на участие в судебном разбирательстве.

Такой подход соответствует конституционному принципу равного доступа к правосудию и процессуальному принципу равенства сторон. Если государство использует цифровые технологии как обязательный либо преимущественный способ процессуальной коммуникации, то связанные с этим расходы объективно становятся элементом механизма судебной защиты. Игнорирование их правовой природы способно привести к неравномерному распределению финансовой нагрузки между участниками процесса и, как следствие, к косвенному ограничению доступа к правосудию.

В этом контексте признание расходов на смс-уведомления судебными издержками свидетельствует о начавшейся институциональной трансформации института судебных расходов под постепенным воздействием цифровизации правосудия. При этом возникает вопрос внутренней согласованности правового регулирования: если цифровая форма извещения признается процессуально значимой и компенсируемой, то по каким основаниям иные технологически обусловленные затраты – например, расходы на интернет-трафик, необходимый для участия

в судебных заседаниях посредством видео-конференц-связи либо представления электронных доказательств, – не получают аналогичной правовой оценки?

Отсутствие единообразного подхода создает нормативный дисбаланс, при котором одни цифровые расходы интегрированы в механизм распределения судебных издержек, тогда как другие, выполняющие сопоставимую процессуальную функцию, остаются вне сферы правового регулирования. С точки зрения принципов процессуального равенства и справедливости распределения судебных расходов такая ситуация требует доктринального и законодательного переосмысления.

Следовательно, практика взыскания расходов, связанных с цифровыми способами извещения, подтверждает не только допустимость, но и теоретическую обоснованность дальнейшего развития категории цифровых судебных расходов как подвида судебных издержек. Речь идет о последовательной адаптации института судебных расходов к трансформированной, технологически опосредованной модели осуществления правосудия.

Вместе с тем правовая квалификация таких расходов сталкивается с рядом серьезных затруднений. Интернет используется одновременно для различных целей – профессиональных, образовательных, личных. В отличие от почтовой пересылки конкретного процессуального документа и смс-уведомлений расход интернет-трафика носит неделимый характер. Счета операторов связи, как правило, не содержат детализации по направлениям использования трафика, что делает затруднительным доказывание того, что конкретный объем мегабайтов был израсходован исключительно в судебных целях, конкретном судебном деле. Тем самым нарушается критерий документальной подтверждаемости и индивидуализации расхода.

Тем временем с точки зрения технической возможности подтверждения цифровых расходов следует отметить, что интернет-провайдеры фиксируют метаданные соединений: дату и время подключения, объем переданного и полученного трафика, IP-адрес пользователя и в некоторых случаях доменные имена посещаемых ресурсов. Эти данные в принципе позволяют удостоверить факт использования интернет-услуг и рассчитать сопутствующие расходы. Однако содержание передаваемой информации остается недоступным из-за применения современных протоколов шифрования и сквозного шифрования, что исключает точное разграничение трафика по целевому назначению. Следовательно, невозможно достоверно, досконально определить, какая именно часть интернет-трафика была использована исключительно для участия в конкретном судебном процессе или подачи процессуальных документов.

Таким образом, технически подтверждается факт понесенных расходов на Интернет как услуги связи, но процессуально значимая привязка этих расходов к конкретному делу требует разработки специализированных правил доказательства цифровых судебных расходов. Это подчеркивает необходимость нормативного и методологического закрепления критериев документальной подтверждаемости, соразмерности и процессуальной необходимости цифровых расходов в рамках института судебных издержек.

Между тем, в настоящее время расходы на интернет-трафик и услуги связи в абсолютном выражении, как правило, уступают по размеру традиционным судебным издержкам, таким как оплата услуг представителя, расходы по проезду сторон, проведение экспертизы или привлечение переводчика. Данное обстоятельство может обусловливать сдержанную позицию судов, опасающихся чрезмерной детализации и усложнения процедуры распределения судебных расходов при включении в нее относительно небольших сумм.

Однако подобный подход представляется методологически уязвимым. Во-первых, критерий незначительности не является правовым основанием для исключения определенных затрат из состава судебных издержек, если они объективно связаны с совершением процессуальных действий. Правовая квалификация расходов должна основываться на их функциональной обусловленности процессом, а не на их абсолютном размере.

Во-вторых, динамика тарифной политики операторов сотовой связи и интернет-провайдеров свидетельствует о систематическом увеличении стоимости телекоммуникационных услуг. В условиях цифровизации правосудия зависимость участников процесса от устойчивого интернет-соединения и мобильной связи становится постоянной, а соответствующие затраты – регулярными. Следовательно, совокупный финансовый эффект таких расходов не может оцениваться исключительно через призму их единичной незначительности.

Наконец, игнорирование цифровых расходов по мотиву их сравнительно небольшого размера способно сформировать латентное неравенство между участниками процесса, особенно в делах с длительным рассмотрением либо при активном использовании дистанционных форм участия (видео-конференц-связь, электронный документооборот). В таких ситуациях совокупный объем цифровых затрат может приобретать существенный характер.

Таким образом, аргумент о «незначительности» интернет-расходов не может служить достаточным основанием для их исключения из механизма распределения судебных издержек. Напротив, по мере институционализации цифровых форм правосудия данные расходы объективно трансформируются в структурный элемент процессуальной экономической нагрузки, подлежащий доктринальному осмыслению и нормативному закреплению.

При этом в рамках действующей классической модели судебных расходов затраты на интернет-трафик не в полной мере отвечают всем установленным критериям, прежде всего в части доказуемости и индивидуализации. Однако объективные процессы цифровизации правосудия формируют предпосылки для трансформации института судебных издержек и возможного выделения новой категории – цифровых судебных расходов, включающей затраты, прямо обусловленные использованием цифровых технологий при осуществлении процессуальных прав.

Также интересно отметить, что в статье 110 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан установлено право экспертов, специалистов, свидетелей и переводчиков на возмещение расходов, связанных с выполнением процессуальных обязанностей, включая оплату коммунальных услуг и использование оборудования. Хотя Интернет не относится к коммунальным услугам в строгом юридическом смысле, принцип, лежащий в основе указанной нормы, заключается в том, что возмещаются объективно необходимые расходы, понесенные для исполнения процессуального действия.

В современных условиях цифровизации правосудия многие процессуальные действия требуют использования интернет-сервисов и специализированных электронных платформ. Доступ к онлайн-платформам, подача документов в электронном виде, участие в видеоконференциях становятся процессуально необходимыми средствами реализации права на судебную защиту. Если законодатель допускает возмещение расходов на коммунальные услуги и использование оборудования, обеспечивающего выполнение работы, логично поставить вопрос о признании аналогично необходимыми и возмещаемыми расходов на Интернет и цифровые сервисы.

Необходимо также отметить еще один интересный аспект, который по аналогии может быть применим также и к вопросу о цифровых судебных расходах. Речь идет о проблеме правовой природы электронных доказательств. На современном этапе в научной среде ведутся дискуссии относительно их процессуальной квалификации – относить их к письменным либо к вещественным доказательствам.

Часть исследователей обосновывает возможность их включения в категорию вещественных доказательств, исходя из материального носителя информации. Другие авторы склоняются к их отнесению к письменным доказательствам, акцентируя внимание на содержательной стороне передаваемой информации.

Вместе с тем в доктрине гражданского процессуального права постепенно и устойчиво формируется позиция, согласно которой электронные доказательства обладают самостоятельными информационно-технологическими характеристиками (цифровая форма существования, возможность модификации, специфика хранения и воспроизведения, необходимость специальных технических средств для восприятия), что позволяет рассматривать их как независимое и самостоятельное средство доказывания [7].

По аналогии с указанной дискуссией представляется обоснованным и вопрос о выделении цифровых судебных расходов в самостоятельную категорию, поскольку их природа также обусловлена особенностями цифровой среды и не полностью охватывается традиционными конструкциями процессуальных издержек.

Таким образом, аргумент о возмещении расходов на цифровые технологии вытекает из уже существующей практики признания процессуально необходимых затрат, что создает теоретическую и правовую основу для введения категории цифровых судебных расходов.

В мировой практике аналогичные вопросы начинают обсуждаться в контексте концепции Access to justice in digital era» (Концепция доступа к правосудию в цифровую эпоху). Например: в ЕС в докладе EU Justice Scoreboard отмечается необходимость учитывать цифровой разрыв и

затраты на информационно-коммуникационные технологии при обеспечении равного доступа к правосудию [8].

В рамках ООН (UNCITRAL Technical Notes on ODR, 2017) акцентируется внимание на минимизации расходов сторон при использовании онлайн-процессов [9].

В процессуальной доктрине США обоснованно указывается, что справедливое распределение расходов, связанных с цифровыми процессуальными действиями, возможно преимущественно по завершении рассмотрения дела по существу, когда суд располагает полной информацией о фактической процессуальной ценности таких действий и добросовестности поведения сторон. Подчеркивается, что распределение подобных расходов на ранних стадиях процесса осуществляется в условиях неполноты информации и носит во многом вероятностный характер, тогда как итоговая оценка позволяет соотнести понесенные цифровые расходы с достигнутым процессуальным результатом. При этом возможность последующего возмещения цифровых судебных расходов рассматривается не как ограничение доступа к правосудию, а как механизм процессуальной дисциплины, стимулирующий стороны к разумному и соразмерному использованию цифровых инструментов и препятствующий злоупотреблениям в ходе судебного разбирательства [10, 11, 12].

Анализ практики стран СНГ выявляет сохраняющийся консерватизм судов. Показательным является дело №А55-10132/2022 (Арбитражный суд Самарской области), где заявитель пытался взыскать расходы на мобильный Интернет и связь. Несмотря на фактически понесенные затраты, суд отказал в их компенсации отдельной строкой. В определении суда отсутствовала мотивировка относительно правовой природы интернет-трафика. Суд не применил аналогию закона, ограничившись формальным отсутствием пункта «Интернет» в перечне издержек. Это демонстрирует риск «судебного нигилизма» к цифровым затратам: даже при наличии чеков и процессуальной необходимости расходы поглощаются общими накладными расходами представителя. Данный кейс подтверждает необходимость законодательного закрепления категории, чтобы исключить дискреционный отказ судов [13].

Вместе с тем обращение к первоисточнику – тексту соответствующего судебного акта – показало, что в самом решении отсутствует самостоятельная правовая оценка указанных затрат. Суд не выделяет расходы на мобильную связь или использование сети Интернет в качестве отдельного вида судебных издержек, не анализирует их правовую природу, допустимость компенсации, критерии разумности и относимости к предмету спора. Более того, в мотивировочной части судебного акта такие затраты не рассматриваются как самостоятельный объект распределения судебных расходов. Фактически они не получают процессуальной квалификации и не формируют отдельной правовой позиции суда.

Тем самым обнаруживается показательный разрыв между информационным (медийным) представлением вопроса и его реальным отражением в судебной практике. Даже при наличии фактического использования цифровых средств коммуникации в процессе осуществления представительства интересов стороны, соответствующие затраты не получают автономного правового статуса и не рассматриваются судами как самостоятельный элемент судебных расходов.

Данный пример свидетельствует о том, что в современной мировой судебной практике отсутствует сформированная доктринально и нормативно закрепленная категория цифровых судебных расходов. Использование информационно-коммуникационных технологий признается неотъемлемым элементом профессиональной деятельности представителя, однако связанные с этим расходы поглощаются общей стоимостью юридических услуг и не подлежат отдельной процессуальной оценке.

В зарубежных правопорядках цифровые судебные расходы, как правило, не институционализируются в самостоятельную категорию, а включаются в традиционную конструкцию процессуальных издержек. Так, в Германии § 91 Zivilprozessordnung закрепляет обязанность проигравшей стороны возместить «необходимые расходы на ведение процесса», не выделяя цифровые затраты отдельно, несмотря на нормативное признание электронного документооборота (§ 130a ZPO) [14]. Аналогичный подход прослеживается и в американском процессе: согласно Rule 54(d) Federal Rules of Civil Procedure [15], расходы возлагаются на проигравшую сторону, а затраты на e-discovery (Rule 26) компенсируются при условии их разумности и соразмерности [16].

Тем самым даже в условиях развитого электронного правосудия цифровые расходы интегрируются в общую модель судебных издержек, что демонстрирует альтернативу их нормативной институционализации, но одновременно выявляет пределы интегративного подхода.

Проведенный анализ подтверждает существование нормативного и правоприменительного вакуума в части квалификации и распределения расходов, обусловленных цифровизацией правосудия. Отсутствие самостоятельной правовой позиции судов по данному вопросу актуализирует необходимость научного осмысления категории цифровых судебных расходов и разработки критериев их процессуальной оценки. В современной правоприменительной практике соответствующие затраты, как правило, либо не получают самостоятельной процессуальной оценки, либо рассматриваются в составе общих расходов на представительство без выделения их в отдельную категорию. Хотя во многих развитых странах цифровые технологии в судебной системе применяются с 80-х годов XX века.

Это свидетельствует о том, что концепция «цифровых судебных расходов» в настоящее время не получила институционального оформления в системе процессуального права и не закреплена на уровне устойчивой судебной практики.

Также в ходе исследования не выявлено судебных актов, в которых интернет-трафик, мобильная связь либо иные цифровые затраты были бы прямо квалифицированы судами как самостоятельная подкатегория судебных расходов либо включены в состав возмещаемых издержек в качестве отдельного элемента. Анализ материалов судебной практики показывает, что суды продолжают применять традиционную классификацию судебных расходов – государственную пошлину и издержки, связанные с рассмотрением дела, не формируя специального подхода к компенсации затрат, обусловленных использованием цифровых технологий в процессуальной деятельности.

Между тем в действующем законодательстве Республики Казахстан отсутствует единое универсальное легальное определение понятия «цифровизация», закрепленное в качестве нормы-дефиниции общего характера. Термин используется преимущественно в стратегических, программных документах и в рамках отраслевого регулирования (информатизация, электронные документы, цифровые технологии), что свидетельствует о его концептуальном и политико-управленческом, а не строго кодифицированном юридическом характере.

Вместе с тем в Цифровом кодексе Республики Казахстан [17], который вводится в действие с июля 2026 г., предусматривается нормативное определение цифровизации. Однако данная дефиниция сформулирована для целей регулирования цифровых отношений и не трансформирует понятие «цифровизация» в универсальную межотраслевую категорию, применимую во всех сферах правового регулирования, включая гражданский процесс.

Таким образом, при отсутствии универсального легального определения цифровизации и единого правового режима цифровых объектов концепция цифровых судебных расходов как самостоятельного вида судебных издержек не имеет достаточной нормативной основы.

В условиях, когда сама категория цифровизации сохраняет преимущественно отраслевой, программно-стратегический и публично-управленческий характер, формирование автономной подкатегории «цифровых судебных расходов» представляется доктринальной конструкцией, не обеспеченной прямым законодательным закреплением.

Следовательно, на современном этапе, к сожалению, отсутствуют нормативные предпосылки для институционализации «цифровых судебных расходов» как самостоятельного вида судебных издержек. Соответствующие затраты, возможно, могут быть рассмотрены лишь как элементы традиционных судебных издержек, но не как самостоятельный вид процессуальных расходов.

Заключение

Цифровизация правосудия создает новые процессуально необходимые расходы, которые текущая модель судебных издержек не охватывает.

Проведенный анализ законодательства Республики Казахстан, судебной практики государств СНГ и зарубежных правопорядков свидетельствует об отсутствии нормативно закре-

пленной и доктринально оформленной категории «цифровые судебные расходы». Расходы на интернет-трафик, цифровые сервисы и техническое обеспечение участия в процессе либо не получают самостоятельной правовой квалификации, либо поглощаются традиционными видами издержек без их автономного осмысления.

Таким образом, перспективным направлением совершенствования отечественного законодательства является внесение изменений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан и иные процессуальные акты с целью включения цифровых расходов в состав судебных издержек при одновременном нормативном закреплении критериев их процессуальной необходимости, разумности и доказуемости. Такое решение обеспечит более справедливое распределение финансового бремени между участниками процесса, снизит риски цифрового неравенства и повысит предсказуемость правоприменения. В результате может быть сформирована современная и гибкая модель распределения судебных расходов, адекватная условиям цифровизации правосудия и обеспечивающая баланс интересов сторон.

ЛИТЕРАТУРА

1 Петров И.В., Кудрявцева Л.В. Актуальные вопросы цифровизации российского правосудия. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-tsifrovizatsii-rossiyskogo-pravosudiya/viewer (дата обращения: 15.01.2026)

2 Новая редакция Гражданского процессуального кодекса: оптимизация судебных расходов. URL: https://sud.gov.kz/rus/massmedia/novaya-redakciya-grazhdanskogo-processualnogo-kodeksa-optimizaciya-sudebnyh-rashodov?utm_source (дата обращения: 15.01.2026)

3 Статья 108 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан от 31.10. 2015 №377-V ЗРК. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377 (дата обращения: 15.01.2026)

4 Кононов Д.А. Электронное правосудие в гражданском и арбитражном процессе в условиях цифровизации. – 2025. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnoe-pravosudie-v-grazhdanskom-i-arbitrazhnom-protsesse-v-usloviyah-tsifrovizatsii/viewer (дата обращения: 15.01.2026)

5 Тілепова Ж.С. Судебные расходы // Информационная система «Параграф». 26.05.2017. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34352511 (дата обращения: 15.01.2026)

6 О взыскании судебных расходов // Пресс-служба Южно-Казахстанского областного суда. 11.11.2014. URL: https://sud.gov.kz/rus/news/o-vzyskanii-sudebnyh-rashodov (дата обращения: 15.01.2026)

7 Затеева Д.А. Электронные доказательства в гражданском судопроизводстве в эпоху цифровизации правосудия: теоретические и практические аспекты. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnye-dokazatelstva-v-grazhdanskom-sudoproizvodstve-v-epohu-tsifrovizatsii-pravosudiya-teoreticheskie-i-prakticheskie-aspekty/viewer (дата обращения: 15.01.2026)

8 2024 EU Justice Scoreboard (section on digitalisation – item 3.2.4 “Digitalisation”). URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en (accessed: 15.01.2026)

9 UNCITRAL Technical Notes on Online Dispute Resolution (2017, English, PDF). URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/v1700382_english_technical_notes_on_odr.pdf (accessed: 15.01.2026)

10 BaickerMcKee S. The Award of EDiscovery Costs to the Prevailing Party: An Analog Solution in a Digital World / Thomas R. Kline School of Law of Duquesne University. 2015. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3108522 (accessed: 15.01.2026)

11 What Courts Consider When Deciding EDiscovery Cost Awards / Los Angeles Lawyer, October 2014. URL: https://www.robinskaplan.com/assets/htmldocuments/uploads/pdfs/8f8e92a33917473e8d2952ff2a6138cc__what-courts-consider-when-deciding-e-discovery-cost.pdf (accessed: 15.01.2026)

12 The Cost of Producing Electronic Documents in Civil Lawsuits Can They Be Sharply Reduced Without Sacrificing Quality? Nicholas M. Pace, Laura Zakaras Research Summary Published Apr 11, 2012. URL: https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB9650.html?utm_source (accessed: 15.01.2026)

13 Решение арбитражного суда Самарской области от 20 июля 2023 г. Дело №А55-10132/2022, «Тюменское проектное бюро» vs «Самаранефтегеофизика». URL: https://pravo.ru/story/255156/ (дата обращения: 24.02.2026); URL: https://kad.arbitr.ru/Document/Pdf/dca15470-e3ff-40bb-a251-a3bb6e7989dc/b4c0f8d8-875f-44db-92d3-f7c1f6361952/A55-10132-2022_20240822_Opredelenie.pdf?isAddStamp=True (дата обращения: 15.01.2026)

14 Code of Civil Procedure, Germany, Zivilprozessordnung (ZPO), amended up to Act of 24 October 2024. URL: https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/23180?utm_source (accessed: 15.01.2026)

15 Rule 26 – Duty to Disclose; General Provisions Governing Discovery. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/frcp/rule_26?utm_source (accessed: 15.01.2026)

16 Rule 54(d) Federal Rules of Civil Procedure. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/frcp/rule_54?utm_source (accessed: 15.01.2026)

17 Цифровой кодекс Республики Казахстан от 09 января 2026 г. №255-VIII ЗРК. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000255/info?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 15.01.2026)

REFERENCES

1 Petrov I.V., Kudrjavceva L.V. Aktual'nye voprosy cifrovizacii rossijskogo pravosudija. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-tsifrovizatsii-rossiyskogo-pravosudiya/viewer (data obrashhenija: 15.01.2026) (In Russian)

2 Novaja redakcija Grazhdanskogo processual'nogo kodeksa: optimizacija sudebnyh rashodov. URL: https://sud.gov.kz/rus/massmedia/novaya-redakciya-grazhdanskogo-processualnogo-kodeksa-optimizaciya-sudebnyh-rashodov?utm_source (data obrashhenija: 15.01.2026) (In Russian)

3 Stat'ja 108 Grazhdanskogo processual'nogo kodeksa Respubliki Kazahstan ot 31.10. 2015 No. 377-V ZRK. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377 (data obrashhenija: 15.01.2026) (In Russian)

4 Kononov D.A. (2025) Jelektronnoe pravosudie v grazhdanskom i arbitrazhnom processe v uslovijah cifrovizacii. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnoe-pravosudie-v-grazhdanskom-i-arbitrazhnom-protsesse-v-usloviyah-tsifrovizatsii/viewer (data obrashhenija: 15.01.2026) (In Russian)

5 Tilepova Zh.S. (26.05.2017) Sudebnye rashody // Informacionnaja sistema «Paragraf». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34352511(data obrashhenija: 15.01.2026). (In Russian)

6 O vzyskanii sudebnyh rashodov // Press-sluzhba Juzhno-Kazahstanskogo oblastnogo suda. 11.11.2014. URL: https://sud.gov.kz/rus/news/o-vzyskanii-sudebnyh-rashodov (data obrashhenija: 15.01.2026). (In Russian)

7 Zateeva D.A. Jelektronnye dokazatel'stva v grazhdanskom sudoproizvodstve v jepohu cifrovizacii pravosudija: teoreticheskie i prakticheskie aspekty. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnye-dokazatelstva-v-grazhdanskom-sudoproizvodstve-v-epohu-tsifrovizatsii-pravosudiya-teoreticheskie-i-prakticheskie-aspekty/viewer (data obrashhenija: 15.01.2026) (In Russian)

8 2024 EU Justice Scoreboard (section on digitalisation – item 3.2.4 "Digitalisation") URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en (accessed: 15.01.2026) (In English)

9 UNCITRAL Technical Notes on Online Dispute Resolution (2017, English, PDF). URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/v1700382_english_technical_notes_on_odr.pdf (accessed: 15.01.2026) (In English)

10 BaickerMcKee S. (2015) The Award of EDiscovery Costs to the Prevailing Party: An Analog Solution in a Digital World / Thomas R. Kline School of Law of Duquesne University. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3108522 (accessed: 15.01.2026) (In English)

11 What Courts Consider When Deciding EDiscovery Cost Awards / Los Angeles Lawyer, October 2014. URL: https://www.robinskaplan.com/assets/htmldocuments/uploads/pdfs/8f8e92a33917473e8d2952ff2a6138cc__what-courts-consider-when-deciding-e-discovery-cost.pdf (accessed: 15.01.2026) (In English)

12 The Cost of Producing Electronic Documents in Civil Lawsuits Can They Be Sharply Reduced Without Sacrificing Quality? Nicholas M. Pace, Laura Zakaras Research Summary Published Apr 11, 2012. URL: https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB9650.html?utm_source (accessed: 15.01.2026) (In English)

13 Reshenie arbitrazhnogo suda Samarskoj oblasti ot 20 ijulja 2023 g. Delo №A55-10132/2022, «Tjumenskoe proektnoe bjuro» vs «Samaraneftegeofizika». URL: https://pravo.ru/story/255156/ (data obrashhenija: 24.02.2026); URL: https://kad.arbitr.ru/Document/Pdf/dca15470-e3ff-40bb-a251-a3bb6e7989dc/b4c0f8d8-875f-44db-92d3-f7c1f6361952/A55-10132-2022_20240822_Opredelenie.pdf?isAddStamp=True (data obrashhenija: 15.01.2026) (In Russian)

14 Code of Civil Procedure, Germany, Zivilprozessordnung (ZPO), amended up to Act of 24 October 2024. URL: https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/23180?utm_source (accessed: 15.01.2026) (In English)

15 Rule 26 – Duty to Disclose; General Provisions Governing Discovery URL: https://www.law.cornell.edu/rules/frcp/rule_26?utm_source (accessed: 15.01.2026) (In English)

16 Rule 54(d) Federal Rules of Civil Procedure. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/frcp/rule_54?utm_source (accessed: 15.01.2026) (In English)

17 Cifrovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 09 janvarja 2026 g. No. 255-VIII ZRK. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000255/info?utm_source=chatgpt.com (data obrashhenija: 15.01.2026) (In Russian)

АСҚАРБЕК А.А.,*[1]
сарапшы.
*e-mail: allmasss@list.ru
ORCID ID: 0009-0009-3353-1768
[1]ҚР ҒЖБМ ҒК «Ғылым ордасы»
ШЖҚ РМК,
Алматы қ., Қазақстан

СОТ ТӨРЕЛІГІН ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА СОТ ШЫҒЫНДАРЫНЫҢ ҚОСАЛҚЫ САНАТЫ РЕТІНДЕ ЦИФРЛЫҚ СОТ ШЫҒЫНДАРЫН ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯЛАУ

Аңдатпа

Сот процесін жедел цифрландыру жағдайында тек процессуалдық форма ғана емес, сот қызметінің экономикалық құрылымы да өзгеруде. Онлайн отырыстарды, электрондық құжат айналымын, цифрлық дәлелдерді және қашықтықтан қатысу платформаларын пайдалану дәстүрлі сот шығындарының моделінде қарастырылмаған жаңа шығын категорияларын туындатады. Қолданыстағы азаматтық процестік жүйе мемлекеттік баж және сот шығындары деген дуалдық бөлуге негізделгендіктен, технологиялық шығындарды көрсетпейді, бұл цифрлық тәжірибе мен құқықтық реттеу арасында нормативтік алшақтық тудырады. Зерттеудің мақсаты – цифрлық сот шығындарының тұтас доктриналық моделін жасау және олардың процессуалдық шығындар жүйесіндегі орнын анықтау. Методологиялық негізі жүйелік, функционалдық және салыстырмалы-құқықтық тәсілдерді, сондай-ақ сот практикасын талдауды біріктіреді. Интернет трафигі, цифрлық платформалар, қашықтықтан қатысуды техникалық қамтамасыз ету және электрондық дәлелдерге байланысты шығындардың сот шығындарының белгілеріне ие екені және олар процессуалдық өтемге жататыны дәлелденеді. Жұмыстың ғылыми жаңалығы цифрлық сот шығындарын сот шығындарының жеке түрі ретінде концептуализациялау және олардың біліктілігі үшін нақты критерийлерді айқындаудан тұрады.

Тірек сөздер: цифрлық сот шығындары, сот шығындары, сот төрелігін цифрландыру, институционализация, азаматтық сот ісін жүргізу, процессуалдық шығындар, электрондық сот төрелігі.

ASKARBEK A.A.,*[1]
expert.
*e-mail: allmasss@list.ru
ORCID ID: 0009-0009-3353-1768
[1]RSE on REM “Ғылым ордасы”
CS MSHE RK,
Almaty, Kazakhstan

INSTITUTIONALIZATION OF DIGITAL LITIGATION COSTS AS A SUBCATEGORY OF COURT EXPENSES IN THE CONTEXT OF JUDICIAL DIGITALIZATION

Abstract

In the context of accelerated judicial digitalization, not only the procedural form but also the economic structure of court activity is transforming. The use of online hearings, electronic document management, digital evidence, and remote participation platforms generates new categories of expenses not covered by the traditional model of court costs. The existing civil procedural framework, based on the dual division between state duty and litigation expenses, fails to reflect technology-driven expenditures, creating a regulatory gap between digital practice and legal regulation. The purpose of this study is to develop a coherent doctrinal model of digital litigation costs and to

determine their place within the system of procedural expenses. The methodological framework combines systemic, functional, and comparative legal approaches, together with analysis of judicial practice. It is argued that expenses related to internet traffic, digital platforms, technical support for remote participation, and electronic evidence possess the characteristics of litigation costs and should be subject to procedural compensation. The novelty of the research lies in conceptualizing digital litigation costs as a distinct subtype of litigation expenses and defining clear criteria for their qualification.

Keywords: digital litigation costs, court expenses, judicial digitalization, institutionalization, civil procedure, procedural costs, electronic justice.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.01.2026

МРНТИ 10.27.01
УДК 347.1
JEL K10

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-86-96

КАРАГУСОВ Ф.С.,[1]
д.ю.н., профессор.
e-mail: fsk2906@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-9905-0811
АКИМБЕКОВА С.А.,*[1]
д.ю.н., профессор.
*e-mail: asaida74@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5295-2642
[1]Каспийский университет,
г. Алматы, Казахстан

«ЗАКОН – ЭТО ВЕЛЕНИЕ РАЗУМА»: ЧТО ДОЛЖНО СТАТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ ОСНОВОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ЧАСТНОГО ПРАВА КАЗАХСТАНА

Аннотация

Закон является ключевой основой для модернизации частного права, поскольку именно он устанавливает правовые рамки, стандарты и механизмы для внесения изменений и улучшений в существующие правовые нормы. Модернизация частного права через закон позволяет адаптировать его к меняющимся социальным и экономическим условиям, что включает в себя разработку новых норм, реформирование устаревших и обеспечение согласованности между различными правовыми актами. Цель этой статьи заключается в теоретическом исследовании концептуальных представлений о вопросах, являющихся, на наш взгляд, модернизацией частного права Республики Казахстан. Научная значимость статьи заключается в обосновании перехода от формального позитивизма к концепции «разумного права», где основой модернизации частного права Казахстана должны стать принципы справедливости, автономии воли и добросовестности, отражающие рациональные потребности общества, а не только волю законодателя. Практическая значимость данной статьи заключается в том, что в настоящее время, в период информатизации и глобализации экономики вопросы частного права являются крайне актуальными. И, соответственно, неправильное определение баланса между частным и публичным правом может негативно отразиться на качестве законов, что, в свою очередь, может отрицательно повлиять на развитие экономики в стране. Методология статьи базируется на принципах рационализма и естественного права, рассматривая закон не как принуждение, а как воплощение разумности и справедливости. Основой модернизации частного права Казахстана предлагается сделать принципы защиты прав человека, верховенства права и внедрение принципа «Закон и порядок». В ходе написания статьи мы пришли к выводу о том, что закон позволяет синхронизировать нормы частного права с положениями других отраслей, например, с процессуальным, административным или уголовным правом, обеспечивая их взаимное соответствие. Закон является инструментом для изменения и совершенствования уже действующих норм, устранения устаревших положений и их приведения в соответствие с современными реалиями.

Ключевые слова: частное право, публичное право, закон, право, модернизация гражданского права, концепция законодательства, правоотношение.

Введение

Частное право играет важную роль в достижении целей создания единого внутреннего рынка. Оно поддерживает принципы частной автономии и свободы заключения договоров, позволяя частным лицам и предприятиям заключать контракты, которые наилучшим образом соответствуют их интересам. Кроме того, частное право регулирует взаимодействие между участниками рынка, обеспечивая ясность в отношении взаимных прав и обязанностей в ходе юридических сделок. Кроме того, оно служит защите как имущественных, так и неимущественных прав физических и юридических лиц.

Поскольку частное право отражает национальную правовую традицию и национальную самобытность, оно является частью правовой культуры каждой страны. Речь идет не только о

нормативных актах, но и об образе жизни, поскольку частное право является частью правовой культуры каждой страны.

Возрождение частного права в современной ситуации Казахстана связано с социально-экономическими обстоятельствами, произошедшими в начале 1990-х годов. Частное право вобрало в себя идеи естественного права, которые проявляются в таких принципах, как справедливость, добросовестность, разумность, диспозитивность, правовая определенность, недопустимость вмешательства в частные дела, неприкосновенность права собственности и свобода договора.

Правовое обеспечение трансформации рынка включало широкую огласку и повлияло на базовые основы права. Для его полной реализации была запланирована правовая реформа. Основные направления правовой реформы 1994 г. касались именно дальнейшего развития частного права.

В законодательство о собственности были внесены фундаментальные изменения с целью устранения правового режима, основанного на социалистической концепции собственности, различающей социальную, личную и частную собственность, каждая из которых имела разный уровень правовой защиты. Высший уровень правовой защиты был зарезервирован для «социалистической государственной собственности», а низший – для частной собственности как средства производства, рассматриваемой как пережиток прошлой капиталистической эпохи. Эта дифференциация между различными видами собственности с соответствующей разницей в объеме и интенсивности их правовой защиты должна была быть упразднена, и была вновь введена традиционная унитарная концепция собственности, отражающая равенство в законе всех собственников, будь то государственные или частные.

Таким образом, развитие частного права стало важным элементом проводимых правовых реформ. Исследование было проведено на основе анализа и обобщения общетеоретических и отраслевых научных работ казахстанских ученых-цивилистов.

Среди отечественных авторов, основательно занимающихся проблемами частного права в целом, необходимо назвать академика НАН РК, доктора юридических наук, профессора М.К. Сулейменова. Особого внимания заслуживает его фундаментальный многотомный труд «Частное право Республики Казахстан: история и современность».

Отечественная цивилистика представлена широким кругом ученых, которые также изучают различные аспекты частного права, среди которых Г.А. Алиханова, А.Г. Диденко, А.Е. Дуйсенова, К.М. Ильясова, С.И. Климкин, Г.Т. Казиева, С.П. Мороз, М.К. Сулейменов и др.

Вопросы модернизации частного права Республики Казахстан казахстанскими цивилистами также раскрываются и в ряде научных статей, рецензируемых в научных изданиях базы Scopus [1, 2].

Анализ их научных трудов позволяет нам заключить, что на современном этапе развития общества, человечество, как никогда ранее, нуждается в расширении сферы применения частного права.

Научная значимость статьи заключается в обосновании перехода от формального позитивизма к концепции «разумного права», где основой модернизации частного права Казахстана должны стать принципы справедливости, автономии воли и добросовестности, отражающие рациональные потребности общества, а не только волю законодателя.

Практическая значимость данной статьи заключается в том, что в настоящее время, в период информатизации и глобализации экономики, вопросы частного права являются крайне актуальными. И, соответственно, неправильное определение баланса между частным и публичным правом может негативно отразиться на качестве законов, что, в свою очередь, может отрицательно повлиять на развитие экономики в стране.

Методы и материалы

При написании данной статьи авторы использовали общие и специальные методы научного познания. Среди них – методы анализа, синтеза, моделирования, прогнозирования, формально-юридический и сравнительно-правовой методы. Метод анализа был использован авторами статьи для изучения объективного состояния общественных отношений, которые развиваются

в сфере частного права как в Казахстане, так и за рубежом. Метод синтеза используется для обобщения положительного опыта правового регулирования частных отношений в зарубежных странах. Метод прогнозирования был использован для определения возможных путей развития отечественного частного права.

Формально-юридический метод позволил провести анализ действующих нормативных актов Республики Казахстан, регулирующих вопросы частного права. В частности, Конституция Республики Казахстан (1995); Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) (1999); Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) (1999). Данный метод обеспечивает системное толкование норм права, выявление противоречий и пробелов в правовом регулировании, а также позволяет обоснованно предложить пути совершенствования законодательства. Сравнительно-правовой метод был использован авторами для изучения особенностей моделей частноправового регулирования общественных отношений в разных странах.

Результаты и обсуждение

Дискуссии о содержании частного права ведутся до сих пор, и в этой связи оно по своей структуре и по форме выражения является уникальным. На современном этапе развития общества человечество, как никогда ранее, нуждается в расширении сферы применения частного права. Вместо этого, к сожалению, в современных условиях сфера применения частного права скорее ослабевает.

Современное частное право должно быть преобразовано и усовершенствовано, чтобы быть способным отвечать вызовам современности и устойчивого развития.

Таким образом, важнейшей задачей законодателя является адаптация частного права и публичного права к реалиям сегодняшнего дня, а именно расширение сферы применения частного права, реформирование гражданского законодательства с учетом возникновения новых общественных отношений, развитие и расширенное применение частноправовых инструментов регулирования отношений и т.д.

То есть основной задачей частного права должно стать не только регулирование имущественных и личных неимущественных отношений, обеспечение защиты частных интересов физических и юридических лиц, но и установление ориентиров для гражданского общества.

Частное право не только остается актуальным, но и часто становится наиболее эффективным ответом на глубокие современные проблемы. Уникальные структурные особенности частного права делают его более гибким, приспосабливаемым и быстро реагирующим на изменения. Институты частного права по разным причинам также менее подвержены захвату и могут противостоять последствиям политической поляризации. Действительно, рост значимости частного права обусловлен прежде всего упадком наших политических институтов. Не только частное право обладает различными структурными преимуществами перед регулированием, но оно также более демократично в том смысле, что предоставляет платформу для множества разнообразных предпочтений.

Как отмечает Мюррей Рафф, современное гражданское право возникло в результате многовекового развития [3, с. 24].

Что мы ожидаем от гражданского права сегодня – экономические и юридические функции? Важнейшая роль гражданского права сегодня заключается в создании основ для правовых институтов, доктрин и сделок, лежащих в основе гражданского общества и коммерческого права, при одновременном обеспечении баланса между правами частных лиц и юридическими обязательствами и ответственностью.

Частное право Казахстана нуждается в существенной модернизации. Прежде всего требуется заметное обновление Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее ГК – РК) [4, 5], уточнение самой его концепции.

С учетом заявленных направлений и задач развития Казахстана может потребоваться и пересмотр некоторых конституционных основ частного права. Например, уже сегодня мы знаем, что собственность однородна, а режим права собственности государства принципиально не

должен отличаться от правового режима любой частной собственности; в то же время целесообразно конституционное закрепление публичной собственности, полноценных правовых основ публичного имущества (public property), определение экономических основ для местного самоуправления (поскольку его простого признания в ст. 89 Конституции [6] очевидно недостаточно для целей развития местных сообществ и территорий), а также возможное решение каких-то других аспектов в создании конституционного фундамента экономических и иных имущественных отношений в нашей стране.

Собственность – это важный объект регулирования конституционного права Казахстана. В Конституции Республики Казахстан можно выделить несколько норм, которые непосредственно регулируют вопросы собственности. Это п. 1 ст. 6, который закрепляет существование двух форм собственности (государственной и частной) и принцип равенства данных форм собственности, а также п. 3 данной статьи, который предусматривает, что земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы принадлежат народу. От имени народа право собственности осуществляет государство. Земля может находиться также в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом. Положение ст. 26 Конституции предусматривает, что граждане РК могут иметь в частной собственности любое законное имущество. Тем не менее восприятия только этих норм недостаточно для полного понимания конституционного регулирования собственности, ведь оно проявляется через множество других конституционных принципов, таких как принцип социального государства, принцип демократичности и т.д.

Полагаем, что для реализации данных конституционных положений необходима реализация гражданско-правовых, административно-правовых и уголовно-правовых отношений. Данные правоотношения также позволяют оценить качество реализации конституционных норм в Казахстане и выявить их проблемы.

И в данной ситуации полагаем, что закрепление двух форм государственной собственности не в полной мере отражает современные экономические реалии.

Если мы обратимся к опыту других стран, то можно констатировать, что, например, в Финляндии, Литве, Латвии, Азербайджане наряду с государственной и частной собственностью в Конституциях отражена муниципальная форма. В Конституциях Китая, Бразилии, Индии к ним добавлена коллективная или кооперативная собственность. В некоторых странах особо выделяется публичная собственность, то есть собственность компаний, котирующихся на публичном фондовом рынке. В ряде других стран в целях стимулирования экономического разнообразия перечень форм собственности в Конституциях вообще не ограничен [7].

Можно радоваться тому, что местных акимов жители административно-территориальных единиц избирают уже не только на уровне аулов и поселков, но и в крупных городах (областных центрах) [8]. Но едва ли эти выборы можно считать свидетельством самоуправления граждан в местах их проживания: во всяком случае, в отсутствие признания и правового обеспечения муниципальной собственности, без экономической самостоятельности территорий местное самоуправление не будет эффективным (если вообще в таких условиях можно говорить о существовании местного самоуправления).

Без некоторых из таких конституционных уточнений полноценная модернизация ГК РК может быть не столь эффективной (например, в установлении презумпции частноправового регулирования, реформировании норм ГК РК об объектах и субъектах гражданских прав, определении понятия и установлении правового статуса юридических лиц публичного права, регулировании права собственности и других вещных прав).

В этой связи представляется очень важным то, что Президент Республики Казахстан Ж.-К. Токаев демонстрирует значимость основополагающего принципа, который должен быть положен в основу социально-экономического развития страны на текущем этапе развития [9].

В частности, в настоящее время им выбран принцип «Закон и порядок», и он требует его соблюдения от уполномоченных органов Республики Казахстан: например, в рамках недавней его встречи с Генеральным прокурором Республики Казахстан он снова «поручил продолжить работу по обеспечению законности во всех сферах и утверждению в обществе принципа «Закон и порядок» [10].

При этом мы знаем, что в ст. 1 Конституции Республики Казахстан наша страна уже объявлена правовым государством и в ст. 4 определено, что является правом Казахстана, а в ст. 34 закреплена обязанность каждого «соблюдать Конституцию и законодательство Республики Казахстан, уважать права, свободы, честь и достоинство других лиц». Для обеспечения соблюдения закона функционирует государственный аппарат, а права граждан защищаются судами.

В связи с этим логика в требуемых Президентом Республики Казахстан усилиях государственного аппарата по внедрению упомянутого принципа видится в том, чтобы способствовать повышению уровня правовой культуры в целом: как следует из пресс-релизов, даже в рамках встреч с иностранными гостями Глава государства подчеркивает, «что в Казахстане реализуется принцип «Закон и порядок»: … в обществе последовательно формируется высокая правовая культура» [11].

Вместе с тем представляется, что высокая правовая культура наилучшим образом формируется только в атмосфере свободы, демократии и уважения прав. И конечно же, именно высокая правовая культура является решающим условием как для издания разумных законов, так и для формирования устойчивой практики их соблюдения (то есть правопорядка).

В то же время, согласно результатам современных исторических и политологических исследований, концепция «Закон и порядок» во многих случаях встречает внутреннюю настороженность у людей ввиду его восприятия как направленного на необоснованное ограничение свободы и формирование авторитарного или тоталитарного режима (хотя и неустойчивого в долгосрочной перспективе, но вредоносного для социального благополучия, экономического процветания и перспектив развития нации как субъекта международных политических и гуманитарных отношений) [12, с. 130].

Как указывает Р. Геллатели в его исследовании, то, что воспринимается многими как «закон и порядок», например, обусловило создание в Германии в 1933–1939 гг. нацистского режима. Историки и социологи отмечают, что амбиции или цели создателей таких режимов (как и мотивы «молчаливого большинства», которое поддерживает режим, относится к нему с энтузиазмом либо не выступает против него или даже с минимальной критикой в отношении него) могут быть разными, но результат будет один – формирование в стране «бесконфликтной народной общности». Такой режим представляет собой систему власти, которую исследователи определяют, как «консенсусную диктатуру» – «своеобразную систему, в которой переплетены принуждение и популизм» (при этом, например, в основе формирования такого режима в гитлеровской Германии была его идея создания «компактного авторитарного государства» и уничтожения «рака демократизма»). В этой связи отмечается исторически обоснованным понимание того, что, во-первых, такие режимы не знают пределов в их усилении и распространении (в т.ч. за границы государства), во-вторых, со временем появляется и начинает возрастать недовольство режимом со стороны народа, а в какой-то момент это народное недовольство вырывается наружу в разных формах, но независимо от формы выражения такого недовольства режим прибегает к массовому террору внутри страны, стараясь растоптать ростки инакомыслия; однако в итоге такой режим неизбежно ждет крах и политическое или по крайней мере общественное осуждение.

Согласно Р. Геллатели, и в наше время даже в демократических странах есть немало граждан, симпатизирующих идеям диктаторов и создателей таких режимов, в связи с чем исследователи видят опасность нацизма (в частности, германского нацизма в период с 1933 до 1945 гг.) не только в том, что он проявлял беспрецедентную жестокость, но и в том, что у нацизма появляются влиятельные симпатизанты.

Более того, подчеркивает Р. Геллатели, очевидно, что через поколения возникают новые политические режимы, которые на основе популизма и заявленной политики «закон и порядок» формируют автократические и диктаторские системы. Вместе с тем подчеркивается необходимость понимания, что создание и функционирование сегодня таких политических режимов приводит к интеллектуальной и нравственной деградации государственного аппарата и общества в целом, неспособности народа способствовать устойчивости своего развития и своему благополучию в долгосрочной перспективе. И также следует понимать, что если (или когда) гражданское общество найдет силы противостоять формированию такого режима и/или его существованию, диктатура неизбежно падет, открыв путь для сохранения национальной культу-

ры данного народа и эффективному созданию им открытого общества, широкой, эффективной и устойчивой интеграции страны в систему открытой экономики, свободных гуманитарных, социальных, культурных и политических связей между народами и государствами на равноправной основе в соответствии с принципами международного права и концепциями международного частного права [12, с. 128].

В связи с этим представляется теоретически обоснованным и исторически подтвержденным, что не «закон и порядок» обусловливают высокий уровень правовой культуры, а высокая правовая культура является условием как принятия полноценных законов, так и существования правопорядка.

Закон формируется (по крайней мере, должен формироваться) на основе четких базовых ценностей, определенных нацией. Например, в Казахстане такие ценности определены в Преамбуле и п. 1 ст. 1 Конституции, а «закон и порядок» даже не отнесены к числу основополагающих принципов функционирования нашего государства (см. п. 2 ст. 1 Конституции): соблюдение закона закреплено лишь как обязанность каждого, а все, что угрожает самим основам казахстанского правопорядка просто не подлежит исполнению и поддержке со стороны государства и общества. При этом в настоящее время в проекте новой Конституции РК принцип «Закон и порядок» закреплен в Преамбуле [13].

Как представляется, наиболее перспективной в деятельности государственного аппарата, общественных институтов и в поведении граждан является приверженность ценностям свободы, равенства и защиты прав человека. В итоге именно это определяет вектор развития права, а также служит препятствием для формирования практик, не свойственных демократическому и социальному государству, а также миролюбивому гражданскому обществу, ответственному перед настоящим и будущими поколениями (каким себя определил народ Казахстана в Конституции) [14, с. 46].

Напомним историческую мотивацию в создании системы Европейской конвенции по правам человека – остановить превращение малозначительного нарушения в более крупное [15].

И в этом нет ничего нового, эти постулаты сформированы столетия назад, история человеческого общества доказывает их обоснованность и действенность в долгосрочной перспективе.

Уже более века назад Г.Ф. Пухта утверждал, что свобода представляет собой основное понятие права: «Свобода человека есть фундамент права, все юридические отношения вытекают из нее; в силу свободы человек – субъект права». Одновременно он называл равенство настоящим принципом самого права: оно служит обоснованием права, поскольку «право есть признание свободы, равномерно принадлежащей всем людям как субъектам воли» [16, с. 42].

Вместе с тем содержание закона и рациональность создаваемого на основе него порядка обусловливаются разумом: издревле известна юридическая максима «Lex est dictamen rationis» («Закон – это веление разума»), означающая, что закон должен основываться на здравом смысле, а его толкование должно приводить к логичному и справедливому результату.

Разум есть условие реализации свободы в определении содержания норм права: Г.Ф. Пухта совершенно четко определил, что «свобода человека для своего существования должна быть разумною, то есть пребывать в границах человеческой природы», подчеркивая, что «разум не есть принцип свободы, а, напротив, элемент, противоположный свободе» [16, с. 43].

Эту максиму целесообразно помнить и в процессе совершенствования казахстанского права, реформирования национальной правовой системы, создания новых правовых рамок для инноваций и дальнейшего развития общества и государства. В том числе следовать голосу разума необходимо при внедрении в национальную правовую систему иностранных правовых моделей и юридических конструкций.

Если мы обратимся к зарубежному опыту, то можно заметить, что частное право также подвергалось реформированию в большинстве стран мира. Так, например, во Франции в 2016 г., как отмечает профессор Solène Rowan, частное право за последние 200 лет подверглось «капитальному ремонту» в вопросах договорного права. Вследствие данной реформы в Гражданский кодекс Франции было внесено 353 новые статьи [17, с. 807].

Если обратимся к опыту Германии, в 2001 г. была осуществлена крупная реформа гражданского права, которая затронула более 300 разделов законодательства [18, с. 36].

В 2019 г. Директивы ЕС о продаже товаров и о цифровом контенте и услугах также повлекли за собой ряд важных изменений в Гражданский кодекс Германии. И как отмечает Д. Гетш, полная гармонизация двух директив призвана создать большую правовую определенность, особенно в международной торговле цифровыми продуктами [19].

Заключение

Частное право в Казахстане преодолело сложный исторический путь, прежде чем оформилось в целостную систему, мегаотрасль права. Реформы частного права в современном Казахстане представляют собой динамичный процесс, направленный на адаптацию правовой системы к стремительно меняющимся реалиям цифровой эпохи, глобализации и трансформации социально-экономических отношений. Эти изменения затрагивают ключевые институты гражданского, семейного, предпринимательского и корпоративного права, формируя новую правовую архитектуру, которая должна балансировать между сохранением традиционных ценностей и интеграцией инновационных подходов.

Реформы частного права в Казахстане демонстрируют попытку совместить гибкость, необходимую для цифровой экономики, с защитой традиционных прав субъектов. Однако противоречия между инновациями и консерватизмом, внутренними и международными нормами создают «правовые разрывы», которые замедляют развитие. Успех дальнейших преобразований будет зависеть от способности законодателя находить баланс между свободой предпринимательства, защитой граждан и интеграцией в глобальный правовой контекст.

Частное право будет претерпевать изменения неоднократно. Ценность частного права обусловлена факторами наличия способов негосударственного регулирования отношений между субъектами права. Конечно, изначально нормы, позволяющие такое регулирование, делегированы государством, но в то же время субъекты конкретных правоотношений сами способны устанавливать регуляторы, выражающиеся в нормах договоров и соглашений.

Сочетание частноправового и публично-правового регулирования как в сфере частных, так и в сфере публичных отношений является закономерным процессом правового развития. Все элементы единой системы права тесно переплетены. Частное право не может существовать без публичного, которое обеспечивает и защищает нормальное функционирование частного. При всей важности деления права на частное и публичное, они выполняют общую задачу – регулирование общественных отношений для обеспечения прав и свобод их субъектов, а потому в этом смысле они едины.

Таким образом, на сегодняшний день одной из основных задачи реформирования гражданского законодательства является адаптация частного права и публичного права к реалиям сегодняшнего дня.

Главными направлениями, которые способствовали бы развитию современного частного и публичного права, являются создание, систематизация и рационализация законодательства, которое обеспечивало бы стабильное, непротиворечивое и эффективное правовое регулирование общественных отношений в этой сфере.

Требуется реформирование также и норм Конституции РК по вопросам, касающимся норм частного права.

Так, например, есть необходимость конституционного закрепления публичной собственности, полноценных правовых основ публичного имущества, определение экономических основ для местного самоуправления.

Исследование вопроса состояния частного права в современных условиях правовой жизни общества важно как для научного сообщества, так и для практикующих юристов, экономистов, а также ряда представителей других профессий, так как частное право позволяет регулировать значительную часть общественных отношений путем договоренности сторон по реализации корреспондирующих прав и обязанностей.

Создание законов не должно быть привилегией государственного аппарата и не должно отдаваться в руки коммерсантов от права. Как отмечал профессор Ю. Базедов, развитие права есть процесс коллективный, требующий взаимодействия всех общественных институтов данного общества [20, с. 353].

В том числе принципиально важно участие в правотворчестве и модернизации права научного сообщества, включая как тех ученых, кто является хранителем исторической памяти и обеспечивает преемственность правовых идей в национальном законе, так и нового поколения правоведов.

Более того, история свидетельствует, что именно беззаветный труд правоведов является условием создания юридических шедевров, прославляющих в веках и нацию, и ее правителей, а также служащих источниками трансграничного перемещения и восприятия сформулированных в них юридических идей, структур и конструкций. При этом любая комплексная модернизация гражданского права невозможна без действенного патронажа с самых верхов государственной власти и активного ключевого участия в этом ученых-цивилистов, без взаимодействия и доверия между ними.

ЛИТЕРАТУРА

1 Suleimenov M., Kot O., Pohribnyi S. A Pan-European Dimension to the Implementation and Protection of Civil Rights // Global Journal of Comparative Law. 2021. Vol. 10. Issue 1–2. P. 61–72.

2 Baturin M., Moroz S. AIFC Courttheory and practice // Revista jurídica Portucalense. 2024. No. 3. P. 602–618.

3 Murray Raff. The importance of reforming civil law in formerly socialist legal systems // International Comparative Jurisprudence. 2015. No. 1. P. 24–32.

4 Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) от 27 декабря 1994 года № 268-XIII // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан. – 1994. – № 23–24 (приложение).

5 Гражданский кодекс Республики Казахстан (особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409 // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1999. – № 16–17. – Ст. 642.

6 Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1996. – № 4. – Ст. 217.

7 Перуашев А. Защиту всех форм собственности предложили закрепить в Конституции РК. URL: https://www.inform.kz/ru/zashitu-vseh-form-sobstvennosti-predlozhili-zakrepit-v-konstitutsii-rk-4e7d3f

8 Абди А. Историческое событие: жители Семея впервые выберут городского акима. URL: https://www.zakon.kz/sobytiia/6491257-istoricheskoe-sobytie-zhiteli-semeya-vpervye-vyberut-gorodskogo-akima.html

9 Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм». URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014

10 Московчук А. Берик Асылов рассказал Токаеву о борьбе с коррупцией, пытками и возврате активов. URL: https://www.zakon.kz/politika/6490668-berik-asylov-rasskazal-tokaevu-o-borbe-s-korruptsiey-pytkami-i-vozvrate-aktivov.html

11 КазТАГ – Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев встретился с участниками Международного форума конституционного правосудия. URL: https://news.mail.ru/politics/67842771/?frommail=1&utm_partner_id=515

12 Геллатели Р. Гитлеровская «консенсусная диктатура» в 1933–1939 гг. / Перевод с английского А.С. Огановой // Научный журнал «Берегиня 777 Сова». – 2016. – № 4(31). – С. 128–139.

13 Проект Новой Конституции Республики Казахстан. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/1159830?lang=ru

14 McGoldrick D. The compatibility off an Islamic // Islam and English Law: Rights, Responsibilities and the Place of Shari'a. Cambridge University Press, 2014. P. 42–71.

15 Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (г. Рим, 4.11.1950 г.). URL: https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols

16 Пухта Г.Ф. Энциклопедия права / под ред. П. Карасевича – Ярославль: тип. Г. Фальк, 1872. – 99 с.

17 Solène Rowan. The new French law of contract // International and Comparative Law Quarterly. 2017. Vol. 66. Issue 4. P. 805–831.

18 Хасенов М.Х. Реформирование гражданского законодательства в Европе: сравнительно-правовой обзор. Статья 1 // Құқық және мемлекет. – 2020. – № 3–4(88–89). – С. 30–45.

19 Goetsch J. Änderungen im Bürgerlichen Gesetzbuch zum 1. Neues Vertragsrecht, 2022. URL: https://www.hoganlovells.com/en/publications/changes-to-the-german-civil-code-from-january-1-2022-new-contract-law_1

20 Basedow J. EU Private Law: Anatomy of a Growing Legal Order. Intersentia, 2021. 785 p.

REFERENCES

1 Suleimenov M., Kot O., Pohribnyi S. (2021) A Pan-European Dimension to the Implementation and Protection of Civil Rights // Global Journal of Comparative Law. Vol. 10. Issue 1–2. P. 61–72. (In English)

2 Baturin M., Moroz S. (2024) AIFC Courttheory and practice // Revista jurídica Portucalense. No. 3. P. 602–618. (In English)

3 Murray Raff. (2015) The importance of reforming civil law in formerly socialist legal systems // International Comparative Jurisprudence. No. 1. P. 24–32. (In English)

4 Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (obshhaja chast') ot 27 dekabrja 1994 goda № 268-XIII // Vedomosti Verhovnogo Soveta Respubliki Kazahstan. 1994. No. 23–24 (prilozhenie). (In Russian)

5 Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (osobennaja chast') ot 1 ijulja 1999 goda № 409 // Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazahstan. 1999. No. 16–17. P. 642. (In Russian)

6 Konstitucija Respubliki Kazahstan prinjata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda // Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazahstan. 1996. No. 4. P. 217. (In Russian)

7 Peruashev A. Zashhitu vseh form sobstvennosti predlozhili zakrepit' v Konstitucii RK. URL: https://www.inform.kz/ru/zashitu-vseh-form-sobstvennosti-predlozhili-zakrepit-v-konstitutsii-rk-4e7d3f (In Russian)

8 Abdi A. Istoricheskoe sobytie: zhiteli Semeja vpervye vyberut gorodskogo akima. URL: https://www.zakon.kz/sobytiia/6491257-istoricheskoe-sobytie-zhiteli-semeya-vpervye-vyberut-gorodskogo-akima.html (In Russian)

9 Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Spravedlivyj Kazahstan: zakon i porjadok, jekonomicheskij rost, obshhestvennyj optimizm». URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014 (In Russian)

10 Moskovchuk A. Berik Asylov rasskazal Tokaevu o bor'be s korrupciej, pytkami i vozvrate aktivov. URL: https://www.zakon.kz/politika/6490668-berik-asylov-rasskazal-tokaevu-o-borbe-s-korruptsiey-pytkami-i-vozvrate-aktivov.html (In Russian)

11 KazTAG – Prezident Kazahstana Kasym-Zhomart Tokaev vstretilsja s uchastnikami Mezhdunarodnogo foruma konstitucionnogo pravosudija. URL: https://news.mail.ru/politics/67842771/?frommail=1&utm_partner_id=515 (In Russian)

12 Gellateli R. (2016) Gitlerovskaja «konsensusnaja diktatura» v 1933–1939 gg. / Perevod s anglijskogo A.S. Oganovoj // Nauchnyj zhurnal «Bereginja 777 Sova». No. 4(31). P. 128–139. (In Russian)

13 Proekt Novoj Konstitucii Respubliki Kazahstan. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/1159830?lang=ru (In Russian)

14 McGoldrick D. (2014) The compatibility off an Islamic // Islam and English Law: Rights, Responsibilities and the Place of Shari'a. Cambridge University Press. P. 42–71. (In English)

15 Evropejskaja konvencija o zashhite prav cheloveka i osnovnyh svobod (g. Rim, 4.11.1950 g.). URL: https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols (In Russian)

16 Puhta G.F. (1872) Jenciklopedija prava / pod red. P. Karasevicha – Jaroslavl': tip. G. Fal'k. 99 p. (In Russian)

17 Solène Rowan. (2017) The new French law of contract // International and Comparative Law Quarterly. Vol. 66. Issue 4. P. 805–831. (In English)

18 Hasenov M.H. (2020) Reformirovanie grazhdanskogo zakonodatel'stva v Evrope: sravnitel'no-pravovoj obzor. Stat'ja 1 // Құқық zhəne memleket. No. 3–4(88-89). P. 30–45. (In Russian)

19 Goetsch J. (2022) Änderungen im Bürgerlichen Gesetzbuch zum 1. Neues Vertragsrecht. URL: https://www.hoganlovells.com/en/publications/changes-to-the-german-civil-code-from-january-1-2022-new-contract-law_1 (In English)

20 Basedow J. (2021) EU Private Law: Anatomy of a Growing Legal Order. Intersentia. 785 p. (In English)

ҚАРАҚУСОВ Ф.С.,[1]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: fsk2906@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-9905-0811
АКИМБЕКОВА С.А.,*[1]
з.ғ.д., профессор.
*e-mail: asaida74@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5295-2642
[1]Каспий университеті,
Алматы қ., Қазақстан

«ЗАҢ – АҚЫЛДЫҢ ӘМІРІ»: ҚАЗАҚСТАНДА ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ НЕГІЗІ ҚАНДАЙ БОЛУЫ ТИІС

Аңдатпа

Заң жеке құқықты модернизациялаудың негізгі негізі болып табылады, өйткені ол қолданыстағы құқықтық нормаларға өзгерістер мен жақсартулар енгізудің құқықтық негіздерін, стандарттары мен тетіктерін белгілейді. Заң арқылы жеке құқықты модернизациялау оны жаңа нормаларды әзірлеуді, ескіргендерді реформалауды және әртүрлі құқықтық актілер арасындағы келісімді қамтамасыз етуді қамтитын өзгермелі әлеуметтік және экономикалық жағдайларға бейімдеуге мүмкіндік береді. Бұл мақаланың мақсаты – біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының жеке құқығын жаңғырту болып табылатын мәселелер туралы тұжырымдамалық түсініктерді теориялық зерттеу. Мақаланың ғылыми маңыздылығы – формальды позитивизмнен "ақылға қонымды құқық" тұжырымдамасына көшуді негіздеу, мұнда Қазақстанның жеке құқығын жаңғыртудың негізі заң шығарушының еркі ғана емес, қоғамның ұтымды қажеттіліктерін көрсететін әділдік, ерік-жігер дербестігі және адалдық қағидаттары болуға тиіс. Бұл баптың практикалық маңыздылығы қазіргі уақытта экономиканы ақпараттандыру және жаһандану кезеңінде жеке құқық мәселелері өте өзекті болып табылады. Тиісінше, жеке және мемлекеттік құқық арасындағы тепе-теңдікті дұрыс анықтамау заңдардың сапасына теріс әсер етуі мүмкін, бұл өз кезегінде елдегі экономиканың дамуына теріс әсер етуі мүмкін. Мақаланың әдістемесі – заңды мәжбүрлеу ретінде емес, парасаттылық пен әділеттіліктің көрінісі ретінде қарастыра отырып, рационализм мен табиғи құқық принциптеріне негіздеу. Қазақстанның жеке құқығын жаңғыртудың негізін адам құқықтарын қорғау, құқық үстемдігі қағидаттарын жасау және "Заң және тәртіп" қағидатын енгізу ұсынылады. Мақаланы жазу барысында біз Заң жеке құқық нормаларын басқа салалардың ережелерімен, мысалы, процессуалдық, әкімшілік немесе қылмыстық заңдармен синхрондауға мүмкіндік береді, олардың өзара сәйкестігін қамтамасыз етеді деген қорытындыға келдік. Заң қолданыстағы нормаларды өзгерту және жетілдіру, ескірген ережелерді жою және оларды қазіргі шындыққа сәйкестендіру құралы болып табылады.

Тірек сөздер: жеке құқық, жария құқық, заң, құқық, азаматтық құқықты жаңғырту, заңнама тұжырымдамасы, құқықтық қатынас.

KARAGUSSOV F.S.,[1]
doctor of law, professor.
e-mail: fsk2906@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-9905-0811
AKIMBEKOVA S.A.,*[1]
doctor of law, professor.
*e-mail: asaida74@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5295-2642
[1]Caspian University,
Almaty, Kazakhstan

"THE LAW IS THE DICTATE OF REASON": WHAT SHOULD BECOME A CONCEPTUAL THE BASIS FOR THE MODERNIZATION OF PRIVATE LAW IN KAZAKHSTAN

Annotation

The Law is a key basis for the modernization of private law, as it establishes the legal framework, standards and mechanisms for making changes and improvements to existing legal norms. The modernization of private

law through the law makes it possible to adapt it to changing social and economic conditions, which includes the development of new norms, the reform of outdated ones, and ensuring consistency between various legal acts. The purpose of this article is a theoretical study of conceptual ideas about issues that, in our opinion, are the modernization of private law in the Republic of Kazakhstan. The scientific significance of the article lies in substantiating the transition from formal positivism to the concept of "reasonable law", where the principles of justice, autonomy of will and good faith reflecting the rational needs of society, and not only the will of the legislator, should become the basis for the modernization of private law in Kazakhstan. The practical significance of this article lies in the fact that at the present time, in the period of informatization and globalization of the economy, the issues of private law are extremely relevant. And, accordingly, an incorrect definition of the balance between private and public law can negatively affect the quality of laws, which in turn can negatively affect the development of the economy in the country. The methodology of the article is based on the principles of rationalism and natural law, considering the law not as coercion, but as the embodiment of reasonableness and justice. It is proposed to make the principles of human rights protection, the rule of law and the introduction of the principle of "Law and Order" the basis for the modernization of private law in Kazakhstan. During the writing of the article, we came to the conclusion that the law allows us to synchronize the norms of private law with the provisions of other branches, for example, with procedural, administrative or criminal law, ensuring their mutual compliance. The law is a tool for changing and improving existing regulations, eliminating outdated provisions and bringing them into line with modern realities.

Keywords: private law, public law, law, law, modernization of civil law, concept of legislation, legal relationship.

Дата поступления статьи в редакцию: 11.01.2026

3 CRIMINAL LAW, CRIMINAL PROCESS
ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

ҒТАХР 10.77.35
ӘОЖ 343.241
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-97-107

УРБИСИНОВА Н.Е.,*[1]
докторант.
*e-mail: nukon_81@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-4380-2292
АКИМЖАНОВ Т.К.,[1]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: akimzhanovtk@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-0402-7441
ЖУГРАЛИНА Б.М.,[1]
з.ғ.к., қаумдастырылған профессор.
e-mail: ba.zhugralina@turan-egu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5786-5713
БУКАЛЕРОВА Л.А.,[2]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: l_a_buka@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-2794-5074.
[1]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Мәскеу энергетика институты,
Мәскеу қ., Ресей

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗА МАҚСАТТАРЫНЫҢ ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУ ИНСТИТУТЫНДА ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық жаза мақсаттарын ҚР Қылмыстық Кодексінде және Қылмыстық-атқару Кодексінде заңнамалық бекітудің негізгі ережелерінің мазмұны ашылатын болады және олардың қазіргі кездегі шынайылығына сәйкестігі тұрғысынан егжей-тегжейлі талдау жасалады. Автор өз зерттеуінде кеңестік және посткеңестік дәуірлерде жұмыс істеген ғалымдардың, сондай-ақ Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының зерттеушілерінің қылмыстық жаза ұғымының жалпы мазмұнын қалыптастыруға және оның қазіргі түсінігін айқындауға қосқан үлестерін қарастырады. Сонымен қатар, жұмыста қылмыстық жаза мақсаттарын анықтау мәселесіне қатысты ғылыми көзқарастар жүйеленіп, жазаларды орындау саласындағы құқық қолдану тәжірибесінде кездесетін бірқатар қайшылықтар көрсетілген. Зерттеудің басты мақсаты – жаза мақсатының заңнамалық тұрғыдан бекітілуінің ерекшеліктерін ашып көрсету, сондай-ақ жаза тағайындау процесіне және жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтының қызметіне оның ықпал ету мүмкіндігін талдау болып табылады. Зерттеу барысында жаза мақсаттарының қылмыстық-құқықтық ықпал ету жүйесіндегі мәні мен рөлін айқындау көзделген. Жұмыстың ғылыми жаңалығы жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату тегі арқылы жаза мақсаттарына қол жеткізу мүмкіндіктерін жан-жақты талдау нәтижесінде негізделген жаңа тұжырымдамалық қорытындыларды ұсынуымен айқындалады. Тәжірибелік маңыздылығы – жаза мақсаттарын мақсатқа сай қолдану мүмкіндігін ашады. Зерттеу барысында тақырыпқа сәйкес әдістер мен қажетті нормативтік құқықтық актілер қолданылды.

Тірек сөздер: қылмыстық жаза, жазаның мақсаты, жазалау тиімділігі, жалпы және арнайы алдын алу, қылмыстылықтың профилактикасы, шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты.

Кіріспе

Қазақстан Республикасында қабылданған қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамалары елдің құқықтық жүйесінің дамуындағы маңызды кезең болып табылады және ұлттық құқықтық кеңістіктің жетілуін айқындайтын елеулі құқықтық құбылыс ретінде бағаланады.

Біріншіден, аталған заңнамалардың қабылдануы еліміздегі құқық қорғау қызметін жетілдіруге, сондай-ақ қылмыстық және қылмыстық-атқару салаларындағы құқықтық реттеуді одан әрі дамытуға бағытталған мемлекеттік саясаттың нәтижесі болып табылады.

Екіншіден, Қазақстанның қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамаларының қалыптасуына құқық қолдану тәжірбиесінде жинақталған практикалық тұжырымдар мен құқық қорғау органдарының қызметіндегі нақты қажеттіліктер де айтарлықтай әсер етті, бұл әсіресе елдегі қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі бас бостандығынан айыру жазасын өтеп жатқандардың жоғары деңгейімен де түсіндіріледі.

Үшіншіден, халықаралық ынтымақтастықты кеңейту және Қазақстанның халықаралық құқық нормаларын орындауға деген ұмтылысы да маңызды рөл атқарды.

Аталған мәселе шеңберінде жаза мақсаттарын нормативтік тұрғыдан бекіту қағидалары зерделеніп, олардың жүзеге асу ерекшеліктері шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтының тәжірбиесі негізінде талданады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 39-бабының 2-бөлігінде қылмыстық жазаның мәні мен мақсаттары айқын көрсетілген: жаза қоғамдағы әділеттілікті қалпына келтіруге, сотталған адамды түзетуге, сондай-ақ өзіне және басқа адамдарға жаңа қылмыс жасауға мүмкіндік бермеуге бағытталуы тиіс.

Сонымен бірге, заң жазаның адамға тән азабын шектіруді немесе қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейтінін де атап көрсетеді [1].

Осы заң нормаларына сүйене отырып, жаза мақсаттары мәселесі сырт көзге қарағанда айқын болып көрінгенімен, шын мәнінде ол күрделі әрі көпқырлы ұғым болып табылады. Себебі, жаза тек құқықтық шара ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік және тәрбиелік мазмұнға ие күрделі институт ретінде сипатталады.

Осы себепті, кеңеске дейінгі, кеңестік және посткеңестік кезеңдердің көптеген ғалымдарының оған мұқият назар аударғанына қарамастан, жалпыға бірдей танылатын ұстаным қалыптаспады.

Қылмыстық жаза мақсаттарының теориялық және практикалық мәселелерін шешудегі жеткіліксіздігін заң әдебиеттеріне талдау нәтижесі дәлелдейді.

Сонымен, қылмыстық жаза мақсаттарын дұрыс түсіну теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да маңызды болып табылады. Қоғамдағы өмірде кез келген әрекет саналы ниет пен нақты мақсатсыз жүзеге аспайтыны жалпыға белгілі қағида болып саналады.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу қылмыстық жазаның мақсаттарының шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтында іске асырылу тетіктерін теориялық және тәжірибелік тұрғыдан кешенді талдауға негізделген. Осы бағытта зерттеу барысында қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамаларының нормалары, пробация қызметінің деректері және ресми статистикалық мәліметтер пайдаланылды. Сонымен қатар, қылмыстық саясат пен жазалау жүйесіне қатысты отандық және шетелдік ғылыми еңбектер, баяндау сипатындағы дереккөздер, анықтамалық әдебиеттер қамтылған материалдар қолданылды. Зерттеу әдістемесі кешенді ғылыми тәсілге негізделді. Оның негізінде өзекті зерттеулерді анықтау, бағалау және біріктіру мақсатында жүйелі шолу әдісі қолданылды. Тақырыпқа қатысты мақалалар, конференция материалдарын жинақтау үшін академиялық деректер базаларында іздеу жүргізілді.

Құқықтық-нормативтік талдау арқылы жазаның мақсаттарына қатысты заң нормаларының мәні мен мазмұны анықталды, ал догматикалық тәсіл қылмыстық жаза мақсатының теориялық негіздерін айқындауға мүмкіндік берді. Салыстырмалы-құқықтық әдіс арқылы мемлекеттердің құқықтық тәжірибесі салыстырылды.

Зерттеу барысында қылмыстық құқық ғылымында жүйелі түрде қолданылатын тарихи, құрылымдық, салыстырмалы құқықтық және тәжірибелік талдау, сонымен қатар деректерді өңдеу мен тақырып аясында әлеуметтік маңызы бар тұжырымдарды объективтендіруге мүмкіндік беретін диалектикалық әдіс қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Қоғамдағы қылмыстық жазаның мақсаты көпқырлы болып, мемлекеттің тұрақтылығын сақтау және қоғамдық қатынастарды әлеуметке қауіпті әрекеттерден қорғау бағытында жүзеге асады.

Осыған орай, жаза жеке тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қылмыстық қолсұғушылықтан қорғау арқылы қоғамдағы құқықтық тәртіпті, қоғамдық қауіпсіздікті және жалпы әлеуметтік әл-ауқатты нығайтуға ықпал етеді. Жаза – бұл мемлекет тарапынан қылмыстық құқық бұзушылыққа, оның ішінде қылмыстық теріс қылыққа немесе қылмысқа қарсы қолданатын заңды ықпал ету шарасының нысаны болып саналады. Ол қоғамға қауіпті іс-әрекетке берілетін мемлекеттік құқықтық реакция ретінде көрініс табады. Жазаның мазмұны мен оның ауырлық дәрежесі жасалған құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілік деңгейіне, сондай-ақ оны жасаған адамның жеке және әлеуметтік ерекшеліктеріне байланысты белгіленеді.

Белгілі қазақстандық ғалым У.С. Джекебаев қылмыстық жаза мақсаттарын дұрыс ұғынудың теориялық әрі практикалық тұрғыдан маңызды екенін ерекше атап өткен. Бұл тұрғыда қылмыстық жаза мақсаттары туралы нақты түсінік олардың мағыздылығын айқындайды. Сонымен қатар, заң шығарушы белгіленген мақсаттар арқылы қолданылатын құқықтық құралдарды таңдау процесіне де әсер етеді, екінші жағынан, сол құралдардың өзі көзделген мақсатқа жету жолдары мен тәсілдерін айқындайды. Мұндай өзара байланыстар мен тәуелділіктерді терең түсіну қылмыстық заңнаманы жетілдіру ісінде де, оның нақты тәжірибелік қолданылуында да ерекше маңызға ие [2, 2 б.].

Осылайша, жазаларды тағайындаудың жоғары тиімділігін қамтамасыз ету үшін алдымен қылмыстық жаза мақсаттарының нақты мазмұнын тұжырымдамалық түрде анықтау керек, содан кейін оларды қолдану туралы талқылау керек.

ҚР ҚК-нің 39-бабының 2-бөлігіне сәйкес, жазаның алғашқы міндеті – әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру болып табылады. Бұл ұғым өзінің табиғаты жағынан абстрактілі санатқа жатады және оны жай ғана әділеттілік түсінігінен ажырату қажет. Мұндағы айырмашылық – әділеттілікті тек іс-әрекет пен жазаның сәйкестігі ретінде емес, қоғам, мемлекет, жәбірленуші мен сотталған тұлғаның мүдделерінің теңгерімі ретінде қарастыруында.

Әлеуметтік әділеттілік мәселесіне ғылыми талдау жүргізген ғалымдардың бірі – ресейлік зерттеуші Ю.И. Бытко, ол өз еңбегінде әділеттіліктің қылмыстық саясаттағы рөлін жан-жақты сипаттайды [3, 109 б.].

Айта кетерлігі, Қазақстан мен ТМД мемлекеттерінің қылмыстық-құқықтық жүйесінде жазаның негізгі мақсаты ретінде әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруді көрсету мәселесі әлі күнге дейін ғылыми қауымдастықта пікірталас тудырып отыр. Мысалы, David Garland өз зерттеулерінде жазаны әлеуметтік институт ретінде қарастырып, оның қоғамдағы қызметтік рөлін ерекше атап өтеді [4, 381 б.].

Бірқатар ғалымдар жазаның әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру функциясын мойындамайды. Олардың пікірінше, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруді мақсат ету қылмыстық жазаның табиғатына сәйкес келмейді, себебі жәбірленушінің құқықтарын қайта орнына келтіру және шығынды өтеу азаматтық-құқықтық қатынастар арқылы ғана жүзеге асуы мүмкін. Осылайша, қылмыстық жаза нақты материалдық немесе моральдық шығынды өтей алмайды, тек қоғамдағы әлеуметтік әділеттілік сезімен ішінара қамтамасыз етеді [5, 364 б.].

Сонымен қатар, кейбір зерттеушілер жазаның қайта қалпына келтіруші әлеуеті бар екенін алға тартады [6, 364 б.]. Олардың пікірінше, жаза белгілі бір дәрежеде өтемақылық сипатқа ие болып, қоғам мен жәбірленушінің әділет сезімін орнына келтіруге ықпал етеді.

Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру дегеніміз – қылмыстық әрекет нәтижесінде бұзылған жеке тұлғалардың, қоғамның және мемлекеттік мүдделерді бастапқы тепе-теңдік жағдайына қайтару процесі болып табылады. Бұл ұстанымды бірқатар ресейлік ғалымдар да қолдайды [7, 222 б.].

Дегенмен, әлеуметтік әділеттілікті толық көлемде қалпына келтіру әрдайым мүмкін емес. Мысалы, ауыр қылмыстар – адам өлтіру немесе зорлық-зомбылық істерінде, жәбірленушіге келген зиян орны толмас сипатта болады. Сондықтан мұндай жағдайларда жазаның басты мәні кек алу емес, қоғамдық әділет сезімін орнату және алдын алу әсерін күшейту болып табылады.

Біздің көзқарасымызша, қазіргі таңда мемлекеттің қылмыстық-құқықтық саясаты жазаның мәнін де, мақсатын да қайта қарауды қажет етеді. Бұл бағытта жазаның алдын алу және қайта тәрбиелеу функциялары басым болуы тиіс, себебі дәл осы элементтер қылмыстық әділет жүйесін адамгершілік және әлеуметтік тұрғыдан тиімді етеді.

Қылмыстық заңнаманы жетілдіруде маңызды орын қылмыстық жазаның мәні мен мақсаттарын нақтылау мәселелеріне жатады. Бұл мәселе қазіргі уақытта жазаға қатысты жаңа тұжырым қалыптастыруға бағыттайды.

Мысалы, осы саланы зерттеуші ресей ғалымдары жазаның тиімділігі негізінен жазаны қолдану нәтижесінің оны қолдану мақсаттарына сәйкестігімен анықталады деген ұстанымы мен тұжырымдары ерекше назар аударуға тұрарлық. Олар бастапқы қылмыстық статистиканы, рецидивтік және пенитенциарлық қылмыстылық деңгейін талдай отырып, Ресей заңнамасында жазалау мақсаттарының іске асу тиімділігінің төмен екенін көрсетеді. Ағымдағы заңнамада жаза осы мақсаттарға жетудің негізгі құралы болып саналады, ал сот оларды іске асырудың сапасына жауапты орган болып табылады. Автордың пікірі нақты шынайылықты көрсетті [8, 595 б.]. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 43-бабы [9] тиімді деп бағаланғанымен, ол утопиялық көзқарасты білдіреді: бұл бапқа сәйкес жаза тек қылмыскерді түзетіп қана қоймай, жалпы қылмыстылықпен күресуге де қабілетті болуы тиіс.

Елімізде жазаға қатысты және оны тағайындау барысында тиімділігін бағалауда келесі маңызды аспектілерді ескеру қажет.

Біріншіден, жаза дұрыс тағайындалды ма?

Екіншіден, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің тиісті баптары сотталған тұлғаға қандай жаза түрі қолданылатын нақты анықтады ма деген сұрақ туындайды.

Үшіншіден, жазаның ҚР ҚК 39-бабының 2-бөлігінде [1] белгіленген мақсаттарына қол жеткізу мүмкіндігіне назар аудару қажет.

Жазаның екінші негізгі мақсаты – сотталған тұлғаны түзеу болып табылады. Түзеу процесі сотталғанның бойында құқыққа құрметпен қарау дағдысын қалыптастыруға, жеке тұлғаға, қоғамға және еңбекке оң көзқарас орнатуға, сондай-ақ қоғамдық тәртіп нормалары мен мінез-құлық ережелерін қабылдауға бағытталған.

Сотталған адамды түзеудің басты мақсаты – оның құқыққа қайшы көзқарастары мен мінез-құлқын өзгертіп, қоғам талаптарына сай заңды құрметтейтін тұлға ретінде қалыптастыру болып табылады. Бұл үдерістің нәтижесінде сотталған адам бірден жоғары моральдық деңгейге көтеріледі дегенді білдірмейді. Негізгі міндет – жазаның бұлтартпас сипаты арқылы оны болашақта жаңа қылмыстар жасаудан тежеп, құқық бұзушылықтан саналы түрде бас тартуға жетелеу.

Түзеу процесі кінәлі тұлғаға қатысты қылмыстық іс қозғалған сәттен басталады және ол қылмыстық жауапкершілікке тартылған кезден бастап жүзеге асады. Бұл процесс сот талқылауы мен үкім шығару кезеңінде жалғасып, ең белсенді түрде жазаны өтеу барысында көрініс табады.

Түзеу тек қана сотталғанның қоғамға қарсы әрекеттерін бейтараптандырумен шектелмейді. Сонымен қатар оның әлеуметтік және моральдық дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Мұндай тәрбиелік ықпалдың түпкі нәтижесі – сотталған тұлғаның заңға бағынатын мінез-құлқын қалыптастырып, оны әлеуметтік өмірге қайта бейімдеу болып саналады.

Мысалы, Америка Құрама Штаттарында жаза тағайындаудың қатаң саясаты «түрмедегі» ұзақ, міндетті ең төменгі мерзімдер, түрме тұрғындарының жасының ұлғаюына әкелді [10].

Қолданыстағы шартты түрде мерзімінен бұрын босату жүйелері көптеген Штаттарда өте дискрециялық сипатқа ие, тиісті процедуралар мен қадағалаудың болмауына және объективті қарау стандарттарына байланысты артық жазаларды азайту тұрғысынан тиімсіз [11].

Заңнамада көрсетілген қылмыстық жазаның үшінші мақсаты – сотталған тұлғаны белгілі бір ортадан оқшаулау арқылы оның жаңа құқық бұзушылықтар жасауына жол бермеу. Ғылыми әдебиеттерде бұл міндет әдетте жеке алдын алу ретінде қарастырылады.

Аталған мақсатқа тиімді қол жеткізу үшін сотталған адамның тұлғалық ерекшеліктерін жан-жақты зерделеу қажет. Мұндай зерттеу жазаны тағайындау сәтінде айрықша мәнге ие, себебі әділ шешім қабылдау әр адам − соның ішінде заң талаптарына қайшы келетін әрекет жасаған тұлғаның − психологиялық, биологиялық және әлеуметтік сипаттарын ескеруді талап етеді.

Осыған байланысты құқықтық критерийлер қажет болған жағдайда әлеуметтік-психологиялық көрсеткіштермен толықтырылуы тиіс. Бұл тәсіл қылмыскердің тұлғасында қоғамға қайшы бағыттылықтың немесе жеке теріс қасиеттердің бар-жоғын анықтауға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, әрбір қылмыс субъектісінің дара психологиялық және әлеуметтік белгілерін талдау қылмыстардың туындау себептері туралы маңызды ақпарат береді және жаңа құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын қалыптастыруға ықпал етеді. Кейбір жағдайларда жалпы алдын алу әсері сот процесіне қатыспаған немесе оқиғаны бұқаралық ақпарат құралдары арқылы білген өзге азаматтарға да ықпал етеді.

Бұдан басқа, Қазақстанда заңнамалық деңгейде Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» заңының 20-бабында құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларының жүйесі бойынша жалпы ережелер бекітілген. Бұл заңға сәйкес профилактикалық әрекеттер, яғни жалпы, арнайы және жеке шаралар арқылы жүзеге асырылады [12].

Қылмыстық заңнамада жазаның төртінші мақсаты – болашақта белгілі бір жағдайларды, жеке тұлғалардың субъективті ерекшеліктеріне байланысты қылмыс жасау мүмкіндігі бар адамдардың құқық бұзушылықтарының алдын алу (қағида бойынша: біреуді жазалай отырып, көпшілігін қорқыту) немесе жалпы алдын алу деп аталады.

Сонымен соңғысы. ҚР ҚК-нің 39-бабы 2-бөлігінде жаза адамның тәніне азап келтіруді немесе оның ар-намысын қорлауды мақсат етпейтіні көрсетілген.

Біздің ойымызша, бұл норма нақтылауды қажет етеді.

Мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы болып табылатын қылмыстық жазаны тағайындау кезінде басты назар сотталған адамның физикалық азап шекпеуін және оның ар-намысы мен қадір-қасиетінің қорланбауын қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Бұл ретте, мысалы, қол кісендерін қолдану, айдауылмен алып жүру, арнайы көлікте тасымалдау, сот процесінде немесе камерада ұстау, сондай-ақ тұлғаны бұқаралық ақпарат құралдарында жария көрсету сияқты шаралар кезінде адам құқықтары барынша сақталуы қажет.

Зерттеуші Б.К. Шнарбаев атап өткендей, жаза институты өз табиғатынан белгілі бір шектеулер мен зардаптарға алып келетін ықпал ету шарасы болып табылады. Қылмыстық жаза қолданылған кезде туындайтын азаптар адамның физикалық күйіне, моральдық-рухани жағдайына, материалдық ахуалына немесе өзге де өмірлік салаларына әсер ететін түрлі сипатта көрініс табуы мүмкін. Мысалы, бас бостандығын айыру жазасы сотталған адамның негізгі құқықтары, ең алдымен еркіндігін шектеуге бағытталған, ал айыппұл салу немесе мүлікті тәркілеу оның материалдық жағдайына теріс әсерін тигізеді [13, 65 б.].

Қылмыстық заңнама қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында ауыр және қасақана қылмыс жасаған, бірнеше рет сотталған тұлғаларға қатысты қатаң шараларды қолдануды көздеуі тиіс. Мұндай адамдарды қоғамнан оқшалау – басқа азаматтардың қауіпсіздігін қорғаудың қажетті механизмі болып табылады.

Сонымен қатар, бірінші рет қылмыс жасаған немесе абайсыздықпен құқық бұзған тұлғаларға қатысты қылмыстық саясат жеңілдетілген, түзетуші сипатта жүргізуі қажет.

Бас бостандығынан айырумен байланысты шектеулер мен жазаны орындаудың жалпы қағидалары, сондай-ақ түзеу мекемелерінің түрлері ҚР-ның Қылмыстық-атқару кодексінің 16-тарауында нақты көрсетілген [14].

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 43-бабында [9] жазаның мазмұны мен мақсаттары салыстырмалы түрде нақты көрсетілген. Алайда, бұл бапта жазаның адамның тәніне қасақана азап келтіруді немесе оның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлауды мақсат етуге жол берілмейтіні жөнінде арнайы норма көзделмеген.

Бұл, біздің ойымызша, қисынды, өйткені сотталған адамды түзеу мекемесіне жіберудің өзі − оның өмір сүру жағдайларына байланысты белгілі бір физикалық және моральдық қиындықтарды қамтиды.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде бекітілген жаза мақсаттары ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 4-бабының 1 және 3-тармақтарында да көрініс тапқан. Онда жазаларды сонымен қатар, өзге қылмыстық-құқықтық сипаттағы ықпал ету құралдарын қолдану, адамның қадір-қасиетін кемсітуге не қорлауға немесе физикалық азап келтіруге бағытталмауы тиіс екені нақты белгіленген [1].

Қарастырылып отырған мәселенің келесі аспектісі – біздің ойымызша, жазаны орындау процесінде жеткілікті тиімді емес маңызды және тиімді қылмыстық құқық институты ретінде жазаларды өтеуден шартты негіздегі ерте босату тетігін іске асыру қылмыстық жазалардың тиімділігін арттыруға бағытталған маңызды құрал болып табылады.

ҚР-да қылмыстық жазаларды тағайындаудың тиімділігінің жеткіліксіздігіндегі проблемалар үкім шығару кезінде соттардың жаппай жіберген қателіктерімен де куәландырылады.

Мысалы, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитеті жариялаған сот қызметі туралы есептердің деректеріне сүйенсек (№10 нысан), 2014 жылғы ҚР ҚК күшіне енген сәттен бастап ақталған тұлғалардың саны төмендегідей болады: 2015 ж. – 619 ақталушы, 2016 ж. – 784 ақталушы, 2017 ж. – 831, 2018 ж. – 815, 2019 ж. – 840, 2020 ж. – 474, 2021 ж. – 413, 2022 ж. – 379, 2023 ж. – 309 ақталушы болған. 2014 жылғы ҚР ҚК күшіне енген сәттен бастап ақталғандардың саны – 5464 адамды құрады [15].

2025 жылдың жарты жылдығында қылмыстық сот ісін жүргізуде ақталған адамдар саны 49%-ға (90-нан 134-ке дейін), ал жеке айыптау істерін есепке алмағанда – 128%-ға, яғни екі еседен астам (26-дан 58-ге дейін) өсті. Ақталғандардың мұндай өсуі соттардың жұмысында айыптаудың төмендеуін көрсетеді [16].

Жазаның қалған бөлігін шартты негізде мерзімінен бұрын өтеуден босату институтының мәні ҚР ҚК-нің 72-бабының 3-нақты көрсетілген. Бұл бапқа сәйкес, аталған институт жазаның белгілі бір бөлігі өтелгеннен кейін және оның түзелу деңгейі сот тарапынан мойындалған жағдайда, сот тағайындаған бас бостандығынан айыру немесе бас бостандығын шектеу түріндегі жазаны мерзімінен бұрын тоқтату мүмкіндігін қарастырады.

Сонымен бірге, атап өткен жөн, шартты түрде мерзімінен бұрын босату барлық жаза түрлеріне қолданылмайды. Ол тек бас бостандығынан айыру немесе бас бостандығын шектеу жазаларына сотталған адамдарға қатысты қолданылады. Яғни, бұл институт уақытша немесе өмір бойына бас бостандығынан айыру сияқты ең қатаң жаза түрлеріне байланысты қолданылады және оның мақсаты − түзелу жолына түскен тұлғаға қоғамға қайта бейімделуге мүмкіндік беру болып табылады.

Бұл қылмыстық құқық институты сала аралық институт болып табылады, өйткені ол қылмыстық құқық шеңберінен шығады (ҚР ҚК 72-бабы) және қылмыстық процестік құқығын (ҚР ҚПК 480-бабы) және қылмыстық-атқару құқығын (ҚР ҚАК 161 және 162-баптары) қамтиды.

Мысалы, ҚР ҚК 72-бабының 1-бөлігінде көрсетілгендей, аталған баптың үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде белгіленген мерзім толық орындалғаннан кейін, бас бостандығынан айыру немесе бас бостандығынан шектеу түріндегі жазаны өтеп жүрген адамды сот, егер оның түзелуі үшін жазаны ары қарай өтеу қажеттілігі жоқ деп тапса, шартты түрде мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі заңнамамен қарастырылған.

ҚР ҚПК-нің 480-бабында жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қараудың іс жүргізу тәртібі айқындалған. Аталған нормаға сәйкес, жазаның өтелмеген бөлігін сотталған адамның өтініші түскен жағдайда, оны шартты түрде мерзімінен бұрын босату не жазаны жеңіл түріне өзгерту мәселесі сот қарауына шығарылады. Сонымен қатар, ҚР ҚПК-нің 478 баптың 5-бөлігінде көзделген жекелеген жағдайларда, сондай-ақ ынтымақтастық туралы процессуалдық келісім шеңберінде, мұндай мәселе соттың қарауына Қазақстан Республикасы Бас Прокуроры немесе оның орынбасарының өтінішхаты бойынша енгізілуі мүмкін (ҚР ҚПК-нің 476-бабының 5 тармағы) [17].

Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесінде бас бостандығын айыруға немесе бас бостандығын шектеуге сотталған адамдарға шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолдану ерекше процессуалдық тәртіппен жүзеге асырылады. Бұл тәртіптің құқықтық негіздері Қылмыстық-атқару кодексінде айқындалған.

Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінің (ҚАК) 161-бабының 1-тармағы 33) тармақшасында шартты түрде мерзімінен бұрын босату, жазадан босату, жазаны өтеуден босатудың заңды тетіктерінің бірі ретінде көрсетілген. Сонымен қатар, аталған Кодекстің 162-бабының 1-тармағына сәйкес, сот үкімімен жазаны өтеп жүрген тұлға заңнамада белгіленген жаза мерзімінің қажетті бөлігін орындаған соң, жазаны атқаруға уәкілетті мекеме не орган бес жұмыс күні ішінде оған шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қарау құқығы бар екендігі туралы жазбаша хабарлама беруге міндетті.

Осы арқылы атқару органы сотталған тұлғаның мұндай құқықты іске асыру мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Жазаны толық өтемей еркіндікке шығару тәртібін рейтейтін институты – мемлекеттің қылмыстық саясатындағы ізгілендіру бағытының маңызды көрінісі болып табылады. Бұл институт сотталған тұлғаларға қатысты әлеуметтік әділеттілікті сақтай отырып, адамгершілік қағидаттарына сүйенген құқықтық ықпал ету тетігі ретінде қарастырылады.

Аталған құқықтық институттың негізгі мақсаты бірнеше бағытты қамтиды: 1) сотталған тұлғаның түзелуіне ықпал ету – түзеу мекемелерінде қалыптасқан оң мінез-құлықты нығайту және құқыққа құрмет сезімін арттыру; 2) қылмыстық әділет жүйесінің жүктемесін азайту – жазаны мерзімінен бұрын тоқтату арқылы сотталғандарды бақылау мен түзетуге жұмсалатын ресурстарды оңтайландыру; 3) сотталған тұлғаларды әлеуметтік бейімдеу – олардың қоғамға қайта бейімделуіне және құқық бұзушылықтан арылуына жағдай жасау; 4) түзеу мекемелеріндегі контингентті азайту – елдегі «түрме халқының» үлесін төмендету арқылы қылмыстық-атқару жүйесін гуманизациялау.

Шартты түрде босату − жаза мақсаттарына жету үшін ерекше маңызды қылмыстық және әлеуметтік саясаттың шарасы. Сондықтан, сотталғандарды оңалту және әлеуметтік қайта бейімделу процесін жеделдетуге бағытталған, бас бостандығынан айыру жазасын қысқарту арқылы түзетуді көрсететін сотталғандар үшін ынталандыру ретінде қарастырылады [18].

Жалпы алғанда, шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты тек қылмыстық жазаны жеңілдетудің нысаны ғана емес, сонымен қатар қоғамның құқықтық мәдениетін арттыру мен қылмыстық саясаттың тиімділігін қамтамасыз етудің маңызды құралы ретінде қарастырылады.

2014 жылдың 3 шілдесінде қабылданып, 2015 ж. күшіне енген ҚР Қылмыстық коднксінің енгізілуімен бірге Қазақстан Республикасы бойынша жазасын өтеуден шартты түрде босатылған адамдардың статистикасын келтірейік.

Мәселен, 2015 ж. Қазақстан Республикасында шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған сотталғандардың саны ҚР ІІМ Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің деректері бойынша – 5674, 2016 ж. – 4632, 2017 ж. – 2786, 2018 ж. – 3962, 2019 ж. – 2993, 2020 ж. – 2256, 2021 ж. – 2217, 2022 ж. – 2689 адамды құрады [15].

Сонымен қатар, құқық қолдану тәжірибесі шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың практикалық тиімділігі күткендей жоғары еместігін көрсететін қосымша деректерді байқатады.

ҚР ІІМ Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің статистикалық мәліметтеріне жүгінсек, 2015 жылдан бері жыл сайын шамамен екі мыңға жуық сотталған адамға мерзімінен бұрын босатудан бас тарту туралы шешім қабылданады. Бұған қоса, заң бойынша шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға әлеуетті түрде жата алатын тұлғалардың жалпы санын ескергенде, бұл көрсеткіш тағы да 1500–2000 адамға көбейетіні анық. Осы деректер аталған институттың толық көлемде пайдаланылмай отырғанын айқын көрсетеді.

В.А. Авдеевтің еңбектерінде көрсетілгендей, шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтының алғашқы элементтері XIX ғасырдың 20-жылдары Англиядағы жер аудару тәжірибесі барысында қалыптаса бастаған. Ғалымның пікірінше, бұл құқықтық институттың енгізілуі бірнеше әлеуметтік және экономикалық мақсаттарды көздей отырып, отарланған аумақтарға сәйкес жаңа қоныстарды халықпен қамтамасыз ету міндетін шешуге, жер аударылғандардың еңбек өнімділігін арттыру және оларды қоғамдық пайдалы еңбекке тартуға, шартты түрде мерзімінен бұрын босату тетігі сотталғандардың заңға бағынатын мінез-құлқын ынталандыруға бағытталды [19, 22 б.].

Нәтиже. Жүргізілген зерттеулер мен тәжірибелік деректер Қазақстан Республикасында шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтының әлеуеті толық жүзеге асырылмай отырғанын көрсетеді. Қолданыстағы құқықтық тетік сотталғандарды түзеу және олардың

қоғамға қайта бейімделу міндетін орындауда өз миссиясын толық көлемде жүзеге асыра алмай отыр. Мысалы, жыл сайын бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан тұлғалардың бірқатарына қатысты жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы өтініштерді соттың қарауына жібермеу жағдайлары тіркеледі. Бұл құбылыс аталған институттың іс жүзінде жүзеге асырылуында белгілі бір әкімшілік және ұйымдастырушылық шектеулер бар екенін байқатады.

Жүргізілген статистикалық талдау нәтижелері көрсеткендей, шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы өтініш берген сотталғандардың небәрі 35–40 пайызы ғана бұл құқықты түрде жүзеге асыру мүмкіндігіне ие болады. Бұл көрсеткіш аталған институттың қолданылу деңгейінің әлі де шектеулі екенін айғақтайды. Ал жаза мерзімінің заңда белгіленген бөлігін өтеп, шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға ресми түрде жататындардың 60 пайыздан астамы өз құқықтарын пайдалану мүмкіндігінен тыс қалып отыр.

Мұндай жағдай қылмыстық-атқару жүйесінің тиімділігін төмендетіп қана қоймай, сонымен қатар жазаның түзету және әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру мақсаттарының толық орындалмауына әкеледі. Осыған байланысты, шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын жетілдіру және оны қолдану тетіктерін оңтайландыру – қылмыстық саясатты ізгілендіру мен сотталғандарды әлеуметтік бейімдеудің маңызды бағыты болып табылады.

Қорытынды

Жұмысты қорытындылай отырып, төмендегі ұсыныстарды келтіруге болады:

1. Шет мемлекеттерде қалыптасқан шартты түрде мерзімінен бұрын босату тетіктерін зерделеу бұл институтты жетілдірудің бірқатар бағыттарын айқындайды, сол себепті шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану бойынша босатылған барлық сотталғандарды ҚР Үкіметі белгілеген еліміздің өңірлеріне жіберуге болады, соңғысы оның құрылысына тұрғын үй немесе учаске бөле отырып, оның жаңа өмір бастауы және бұл ретте өзіне де, елге де пайда әкелуі мүмкін.

Бұл бағытты тиімді іске асыру үшін, ең алдымен, Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық кодексі мен Қылмыстық-атқару кодексіне тиісті түзетулер енгізу талап етіледі. Сонымен қатар, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталған жаңа мемлекеттік саясатты (оның ішінде азық-түлік бағдарламасын) қалыптастыру маңызды. Мұндай бастамаларды жүзеге асыруға азаматтық қоғам институттарымен қатар қылмыстық-атқару жүйесінің қызметі, ең алдымен, сотталғандардың әлеуметтік бейімделуіне қолайлы жағдай жасауға, сондай-ақ елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және ауыл шаруашылық әлеуетін күшейтуге бағытталуы тиіс.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 72-бабында көзделген шартты түрде мерзіменнен бұрын босату институтын жетілдіру мақсатында жазаны өтеудің міндетті шекті мерзімдерін қайта қарау орынды деп есептеледі.

Атап айтқанда, аталған баптың 3-бөлігінде көрсетілген шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың міндетті алғышарты болып табылатын жаза бөлігін өтеу мерзімдерін оңтайландыру қажеттілігі туындып отыр. Осыған сәйкес, жеңіл санаттағы қылмыстар бойынша – бір жылға дейін, орташа ауырлықтағы қылмыстарға қатысты – екі жылға дейін, ауыр қылмыстар үшін-үш жылға дейін, ал аса ауыр қылмыс жасағандар бойынша – төрт жылға дейін қысқарту тиімді болар еді. Мұндай түзету шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану мүмкіндігін кеңейтіп, оның профилактикалық және әлеуметтік қайта бейімдеу әлеуетін арттыра алады.

Ұсынылған тетікті құқықтық реттеуге енгізу сотталғандардың мінез-құлқын оңалтуға бағытталған қылмыстық жазаның негізгі мақсаттарын тиімдірек жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл тетік түзеу мекемелеріндегі сотталғандар санын азайтуға және аталған мекемелер қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігі мен бақылау деңгейін арттыруға ықпал етеді.

3. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығын пайдалануға мүмкіндік берілген негіздер тізбесін кеңейту. Бұл ретте жаза тағайындауды дараландыру қағидатын сақтау үшін жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған жекелеген санаттарға қатысты белгілі бір шектеулерді сақтау қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231#z189/ (өтініш берілген күн: 27.01.2026)

2 Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан − А.: Жеті жарғы, 2001. − 216 с.

3 Бытко Ю.И. Справедливость и уголовная политика: монография. – М.: Юрлит. Информ, 2017. – 211 с.

4 Garland D. Sociological Perspectives on Punishment // Principled Sentencing. Oxford: Hard Publishing, 1998, p. 448

5 Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть: курс лекций. – М., 1996. –560 с.

6 Российское уголовное право: курс лекций. Т. 2. – Владивосток, 1999. – 642 с.

7 Современное уголовное право. Общая и Особенная части: учебник. – М.: Илекса, 2007. – 780 с.

8 Уголовное право. Общая часть. Наказание. Академический курс. Т.1 − М., 2021. – 820 с.

9 Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 29.12.2025). URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_ LAW_/ (дата обращения: 27.01.2026)

10 Komar L., Nellis A., Budd K. Counting Down: Paths to a 20-year Maximum Prison Sentence. Washington, DC: The Sentencing Project. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/368533465_ Counting_down_Paths _to_ a_20-year_maximum_prison_sentence/ (accessed: 25.08.2025)

11 By Becky Feldman // The Second Look Movement: A Review of the Nation's Sentence Review Laws. 2025. URL: https://www.sentencingproject.org/reports/ the-second-look-movement-a-review-of-the-nations-sentence-review-laws/#footnote-ref-8/ (accessed: 25.08.2025)

12 О профилактике правонарушений. Закон РК от 29 апреля 2010 года № 271-IV. URL: https:// adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000591_ (дата обращения: 24.03.2025)

13 Шнарбаев Б.К. Наказание по уголовному законодательству Республики Казахстан: учебное пособие. – Астана: Институт законодательства Республики Казахстан, 2008. – 106 с.

14 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі. 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234 (өтініш берілген күн: 24.05.2025)

15 Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің есептері: шартты түрде мерзімінен бұрын босағандар саны; соттардың қызметі туралы есептер; қылмыстық қудалау органының негізгі көрсеткіштері. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat// files/ (өтініш берілген күн: 11.07.2025)

16 Итоги работ за 1 полугодие 2025 года Верховного суда. URL: https://online.zakon.kz/ Document/?doc_id=36262566 (дата обращения: 10.07.2025)

17 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V. URL: https://kodeksy-kz.com/ugolovno-protsessualnyj_kodeks.htm / (өтініш берілген күн: 24.01.2026)

18 Hegheș N-E., Cristiean V. Conditional Liberation – One of the Measures to Achieve the Purpose of Criminal Punishment // RAIS Conference Proceedings. The 12th International RAIS Conference on Social Sciences & Humanities. 2019. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3388041 (accessed: 24.12.2025)

19 Авдеев В.А. История формирования института условно-досрочного освобождения. – Иркутск, 2012. – 158 с.

REFERENCES

1 Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq kodeksi 2014 jylğy 3 şildedegı No. 226-V QRZ. URL: https:// adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231#z189/ (ötınış berılgen kün: 27.01.2026) (In Kazakh)

2 Dzhekebaev U.S. (2001) Osnovnye principy ugolovnogo prava Respubliki Kazahstan A.: Jetı jarğy. 216 p. (In Kazakh)

3 Bytko Ju.I. (2017) Spravedlivost' i ugolovnaja politika: monografija. M.: Jurlit. Inform. 211 p. (In Russian)

4 Garland D. (1998) Sociological Perspectives on Punishment // Principled Sentencing. Oxford: Hard Publishing, p. 448. (In English)

5 Naumov A.V. (1996) Ugolovnoe pravo. Obshhaja chast': kurs lekcij. M. 560 p. (In Russian)

6 Rossijskoe ugolovnoe pravo: kurs lekcij. V. 2. Vladivostok, 1999. 642 p. (In Russian)

7 Sovremennoe ugolovnoe pravo. Obshhaja i Osobennaja chasti: uchebnik. M.: Ileksa, 2007. 780 p. (In Russian)

8 Ugolovnoe pravo. Obshhaja chast'. Nakazanie. Akademicheskij kurs. V. 1. M., 2021. 820 p. (In Russian)

9 Ugolovnyj kodeks Rossijskoj Federacii ot 13.06.1996 N 63-FZ (red. ot 29.12.2025). URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_ LAW_/ (data obrashhenija: 27.01.2026) (In Russian)

10 Komar L., Nellis A., Budd K. Counting Down: Paths to a 20-year Maximum Prison Sentence. Washington, DC: The Sentencing Project. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/368533465_Counting_down_Paths _to_ a_20-year_maximum_prison_sentence/ (accessed: 25.08.2025). (In English)

11 By Becky Feldman // The Second Look Movement: A Review of the Nation's Sentence Review Laws. 2025. URL: https://www.sentencingproject.org/reports/ the-second-look-movement-a-review-of-the-nations-sentence-review-laws/#footnote-ref-8/ (accessed: 25.08.2025). (In English)

12 O profilaktike pravonarushenij. Zakon RK ot 29 aprelja 2010 goda No. 271-IV. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000591_ (data obrashhenija: 24.03.2025) (In Russian)

13 Shnarbaev B.K. (2008) Nakazanie po ugolovnomu zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan: uchebnoe posobie. Astana: Institut zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan. 106 p. (In Russian)

14 Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq-atqaru kodeksı. 2014 jylğy 5 şıldedegı № 234-V QRZ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234 (ötınış berılgen kün: 24.05.2025) (In Kazakh)

15 Qazaqstan Respublikasy Bas prokuraturasynyñ Qūqyqtyq statistika jäne arnaiy esepke alu komitetınıñ esepterı: şartty türde merzımınen būryn bosağandar sany; sottardyñ qyzmetı turaly esepter; qylmystyq qudalau organynyñ negızgı körsetkışterı. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat//files/ (ötınış berılgen kün: 11.07.2025) (In Kazakh)

16 Itogi rabot za 1 polugodie 2025 goda Verhovnogo suda. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36262566 (data obrashhenija: 10.07.2025) (In Russian)

17 Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq-prosestık kodeksi 2014 jylğy 4 şıldedegı. No. 231-V. URL: https://kodeksy-kz.com/ugolovno-protsessualnyj_kodeks.htm / (ötınış berılgen kün: 24.01.2026) (In Kazakh)

18 Hegheș N-E., Cristiean V. (2019) Conditional Liberation – One of the Measures to Achieve the Purpose of Criminal Punishment // RAIS Conference Proceedings. The 12th International RAIS Conference on Social Sciences & Humanities. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3388041 (accessed: 24.12.2025) (In English)

19 Avdeev V.A. (2012) Istorija formirovanija instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija. Irkutsk, 158 p. (In Russian)

УРБИСИНОВА Н.Е.,*[1]
докторант.
*e-mail: nukon_81@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-4380-2292
АКИМЖАНОВ Т.К.,[1]
д.ю.н., профессор.
e-mail: akimzhanovtk@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-0402-7441
ЖУГРАЛИНА Б.М.,[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: ba.zhugralina@turan-egu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5786-5713
БУКАЛЕРОВА Л.А.,[2]
д.ю.н., профессор.
e-mail: l_a_buka@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-2794-5074.
[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
[2]Московский энергетический институт,
г. Москва, Россия

РЕАЛИЗАЦИЯ ЦЕЛЕЙ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ В ИНСТИТУТЕ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ

Аннотация

В статье раскрываются основные положения законодательного закрепления в УК и УИК РК целей уголовного наказания и сделан подробный их анализ на предмет соответствия реалиям современности. В работе проанализированы взгляды ряда советских и постсоветских исследователей, включая ученных Российской

Федерации и Республики Казахстан, относительно содержания и наказания уголовного наказания. Представленные авторами концепции отражают исторически сформировавшееся и в настоящие время общепринятое понятие целей наказания. Одновременно обращается внимание на существующие в доктрине и правоприменительной практике противоречия, касающиеся формулирования и их реализации в процессе исполнения наказания. Целью исследования является выявление отдельных аспектов законодательного закрепления целей наказания, а также анализ их возможного влияния на процесс назначения наказания и условно-досрочного освобождения от его отбывания. Кроме того, в ходе исследования предусмотрен анализ влияния целей наказания. Научная значимость исследования заключается в комплексном анализе возможности реализации целей наказания в процессе условно-досрочного освобождения от его отбывания. Практическая значимость заключается в раскрытии возможности целесообразного применения целей наказания. В процессе исследования были использованы соответствующие методы и необходимые нормативные правовые акты.

Ключевые слова: наказание, цели наказания, эффективность наказания, превентивные механизмы, профилактика преступности, институт условно-досрочного освобождения.

URBISINOVA N.E.,*[1]
doctoral student.
*e-mail: nukon_81@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-4380-2292
AKIMZHANOV T.K.,[1]
d.l.s., professor.
e-mail: akimzhanovtk@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-0402-7441
ZHUGRALINA B.M.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: ba.zhugralina@turan-egu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5786-5713
BUKALEROVA L.A.,[2]
d.l.s., professor.
e-mail: l_a_buka@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-2794-5074.
[1]Turan University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Moscow Power Engineering Institute (MPEI),
Moscow, Russia

REALIZATION OF THE OBJECTIVES OF CRIMINAL PUNISHMENT WITHIN THE INSTITUTION OF CONDITIONAL EARLY RELEASE

Abstract

This article examines the main principles of legislative codification of the objectives of criminal punishment in the Criminal Code and the Criminal Executive Code of the Republic of Kazakhstan. The paper analyzes the views of a number of Soviet and post-Soviet researchers, including scholars from the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan, regarding the content and punishment of criminal punishment. The concepts presented by the authors reflect the historically formed and currently generally accepted concept of the goals of punishment. At the same time, attention is drawn to existing contradictions in doctrine and law enforcement practice regarding their formulation, formulation, and implementation during the execution of punishment. The purpose of this study is to identify specific aspects of the legislative definition of punishment goals and analyze their potential impact on the sentencing and parole process. Furthermore, the study includes an analysis of the impact of punishment goals. The scientific significance of this study lies in its comprehensive analysis of the feasibility of implementing punishment goals during the parole process. Its practical significance lies in its exploration of the feasibility of appropriately applying punishment goals. The study utilized relevant methods and relevant legal frameworks.

Keywords: punishment, the purposes of punishment, effectiveness of punishment, preventive mechanisms, crime prevention, the institution of parole (early conditional release).

Мақаланың редакцияға түскен күні: 02.01.2026

МРНТИ 10.77.51
УДК 343.346.5
JEL K42

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-108-117

КУСАИНОВА А.М.,*[1]
м.ю.н.
*e-mail: al.kussainova23@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-8419-8540
КУЛМУХАНБЕТОВА Б.А.,[1]
к.ю.н., доцент.
e-mail: b.kulmukhanbetova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9852-458X
[1]Академия управления МВД,
г. Астана, Казахстан

К ВОПРОСУ О ДЕФИНИЦИИ ПОНЯТИЯ «ПОМЕХИ УПРАВЛЕНИЮ ВОЗДУШНЫМ СУДНОМ»

Аннотация

Целью данной научной статьи является правовой анализ и выработка единообразного толкования определения «создание помех управлению воздушным судном» (статья 352-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан). Задачи: исследовать место данного деяния в системе категорий «общественная безопасность», «авиационная безопасность» и «безопасность полетов»; проанализировать его соотношение с классическими «актами незаконного вмешательства» по международному и национальному праву; выявить правовой пробел и сформулировать определение. Методология включает сравнительно-правовой, формально-юридический и системный анализ норм международных конвенций, уголовного и авиационного законодательства и научной литературы. Проблема исследования заключается в отсутствии законодательного определения понятия «помехи управлению», что создает риски для единообразного толкования и правоприменения новой уголовной нормы. Анализ показал, что данный состав не входит в перечень актов незаконного вмешательства, а представляет собой самостоятельную категорию умышленных действий, непосредственно препятствующих работе экипажа в полете. Результатом работы стало определение помех управлению воздушным судном как общественно опасного последствия умышленных противоправных действий, создающих угрозу безопасности полета. Теоретическая значимость – в развитии понятийного аппарата института охраны транспортной безопасности. Практическая значимость – сформулированное определение может быть использовано правоприменителями для квалификации деяний и отграничения от смежных составов. Введение новой статьи восполняет существующий пробел в правовой науке и правоприменительной практике. Для эффективной ее реализации необходимо определение, предложенное в рамках настоящей статьи, что будет способствовать единообразию судебной практики и усилению защиты безопасности воздушного транспорта.

Ключевые слова: безопасность полетов, авиационная безопасность, общественная безопасность, управление воздушным судном, помехи управлению воздушным судном, акты незаконного вмешательства, транспортная безопасность.

Введение

Противодействие актам незаконного вмешательства в управление воздушным судном представляет собой одну из наиболее актуальных проблем обеспечения безопасности в гражданской авиации. Значимость данной задачи обуславливает необходимость системного и последовательного развития правовых механизмов ее решения, в рамках которых особая роль отводится совершенствованию нормативно-правовой базы. Современные угрозы авиационной безопасности характеризуются высокой динамичностью, технологической сложностью и трансграничным характером, что требует своевременной адаптации уголовно-правовых средств защиты.

Введение законодателем в 2025 г. уголовной ответственности за создание помех управлению воздушным судном путем наведения на воздушное судно лазерных устройств или беспилотных летательных аппаратов (статья 352-1 УК) является закономерным ответом на возникающие вызовы. Однако отсутствие определения данного деяния в нормативных актах создает

существенные трудности для единообразного правоприменения, а также для разграничения данного состава от смежных преступлений против авиационной безопасности. Это повышает риск неоднородной следственной и судебной практики. Особую актуальность проблеме придают участившиеся инциденты, связанные с лазерным воздействием на экипажи воздушных судов. Доступность подобных технических средств, их широкое распространение и отсутствие у значительной части населения осознания потенциальной опасности таких действий формируют новый спектр угроз безопасности полетов. В большинстве случаев подобные воздействия не приводят к катастрофическим последствиям, однако создают реальные предпосылки для авиационных происшествий, что обуславливает необходимость правового реагирования.

Целью настоящего исследования является анализ содержания понятия «помехи управлению воздушным судном» на основе изучения международных и национальных правовых источников, а также научной литературы с последующей выработкой научно обоснованного определения, способствующего единообразному толкованию и применению статьи 352-1 УК Республики Казахстан.

Авиация является неотъемлемым элементом глобальной транспортной системы, играющим ключевую роль в социально-экономическом развитии. Как отмечено в Концепции по продвижению в обществе идеологии закона и порядка на 2025–2030 гг., преступность постоянно трансформируется под влиянием социально-экономических и технологических факторов [1]. В условиях цифровизации и роста значения транспортной инфраструктуры, отмеченных в Послании Президента Республики Казахстан, обеспечение авиационной безопасности становится одной из приоритетных задач национальной безопасности [2].

Материалы и методы

Методологическую основу работы составляют общенаучные (логический, системный анализ) и частнонаучные (сравнительно-правовой, формально-юридический) методы. Системный метод позволил рассматривать новую норму не изолированно, а во взаимосвязи с иными институтами уголовного и авиационного законодательства, а также с охраняемыми общественными отношениями. Это дало возможность определить место рассматриваемого состава преступления в более широкой системе категорий общественной, авиационной и национальной безопасности.

При помощи логического метода обработаны нормативные и научно-теоретические материалы, что позволило выявить внутренние противоречия и пробелы, а также сформировать последовательное и обоснованное определение анализируемого понятия.

Сравнительно-правовой метод позволил определить место нового состава преступления в существующей правовой системе, проведя детальное сопоставление норм уголовного и авиационного законодательства Республики Казахстан с положениями международных конвенций и подходами, выработанными в зарубежной правовой литературе. Формально-юридический метод использовался для проведения точного, буквального анализа текста правовых норм, выявления их структуры, содержания и потенциальных противоречий.

В эмпирической части исследования использован социологический метод анкетирования сотрудников органов внутренних дел Республики Казахстан. Анкетирование было направлено на выявление уровня осведомленности практических работников о проблематике создания помех управлению воздушными судами, а также на анализ восприятия и практики выявления соответствующих противоправных деяний. Опрос проводился в онлайн-формате и носил анонимный характер, что обеспечило репрезентативность и достоверность полученных данных. Обработка результатов осуществлялась с применением методов описательной статистики, что позволило систематизировать эмпирические данные и использовать их для подтверждения и уточнения теоретических выводов.

Комбинация этих методов позволила не просто описать новую норму, а провести полноценное правовое исследование: выявить проблему (пробел и неопределенность), проанализировать ее в контексте международного и национального права, систематизировать полученные данные и на этой основе предложить научно обоснованное решение – четкое определение, устраняющее неопределенность и служащее целям единообразного правоприменения.

Результаты и обсуждение

Для обеспечения национальных интересов Республики Казахстан необходимо формирование комплекса мер, включающих как защитительные, так и профилактические действия, направленные на обеспечение как национальной безопасности в целом, так и безопасности полетов и авиационной безопасности в частности. Современный подход к обеспечению авиационной безопасности предполагает «приоритет предупредительных и профилактических мер над исключительно репрессивным реагированием, что соответствует общим тенденциям развития уголовной политики и концепции многоуровневого противодействия преступности» [3, с. 40].

В национальном законодательстве «общественная безопасность» определена как «состояние защищенности жизни, здоровья и благополучия граждан, духовно-нравственных ценностей общества от реальных и потенциальных угроз, обеспечивающее целостность и стабильность общества» [4].

Впервые определение «общественная безопасность» в Республике Казахстан закреплено в Концепции общественной и экологической безопасности 1996 г., которое определялось как «состояние защищенности личности, общества и государства от возможных опасностей и угроз, способных нанести им существенный ущерб» [5].

Анализ законодательства свидетельствует, что понятие «общественная безопасность» входит в состав «национальной безопасности», обладающая более широким смысловым содержанием и рассматривается как один из ее разновидности. Данного мнения придерживается С.К. Амандыкова, которая отнесла «общественную безопасность к одному из элементов национальной безопасности» [6, с. 4]. Вместе с тем применительно к понятиям «безопасность полетов» и «авиационная безопасность», которые обоснованно рассматриваются как ее составная часть, следует учитывать, что в отдельных ситуациях данные категории могут выходить за пределы национальной безопасности. Авиакатастрофы и инциденты способны затрагивать интересы нескольких государств, международных организаций и иностранных граждан, что придает угрозам авиационной безопасности трансграничный характер. В качестве наглядного примера можно привести крушение самолета Азербайджанских авиалиний в городе Актау в декабре 2024 г. [7].

В сфере авиации выделяются две взаимосвязанные, но самостоятельные категории: «безопасность полетов – состояние, при котором риск причинения вреда жизни или здоровью людей или нанесения ущерба имуществу снижен до приемлемого уровня и поддерживается на этом либо более низком уровне посредством непрерывного процесса выявления источников опасности и контроля факторов риска» [8]. И «авиационная безопасность – защита гражданской авиации от актов незаконного вмешательства путем реализации комплекса организационных и технических мер» [8].

Если безопасность полетов ориентирована преимущественно на минимизацию случайных или непреднамеренных рисков, то авиационная безопасность сосредоточена на противодействии умышленным противоправным действиям.

Обе данные категории бесспорно входят в состав безопасности воздушного транспорта, которая является многогранной категорией. При этом высокий уровень одного вида безопасности не гарантирует общего состояния защищенности авиационной деятельности, что подтверждается исследованиями в области транспортной безопасности [9, с. 728].

Впервые внимание международного сообщества обращено на акты незаконного вмешательства в деятельность объектов гражданской авиации в г. Токио 1963 г., тогда же подписана Конвенция о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушного судна, которая установила базовые принципы ответственности за незаконное вмешательство, однако не квалифицировала захват воздушного судна как международное преступление. Уже Гаагской конвенцией 1970 г. закреплен акт незаконного захвата как международное преступление. И только Монреальской конвенцией 1971 г. расширен перечень преступлений, включая акты насилия, разрушения воздушного судна и вмешательства в аэронавигационное оборудование.

После расширения перечня преступлений международными конвенциями, включая насилие, разрушение воздушного судна и вмешательство в аэронавигационное оборудование, ука-

занные «международно-правовые акты обязывают государства закреплять в национальном законодательстве финансирование актов терроризма, включая акты незаконного вмешательства, как преступления и предусмотреть за них ответственность в такой степени, в какой она является соразмерной с тяжестью указанных правонарушений [10, с. 61].

Вместе с тем анализ указанных конвенций показывает, что они ориентированы преимущественно на физические формы вмешательства, характерные для периода их принятия. Дистанционные воздействия, связанные с применением лазерных устройств или беспилотных летательных аппаратов, в них прямо не предусмотрены. Это свидетельствует о необходимости формирования национальных правовых механизмов реагирования.

Термин «акты незаконного вмешательства в деятельность гражданской авиации» в самом общем виде определен в документе Международной организации гражданской авиации «Безопасность. Защита гражданской авиации от актов незаконного вмешательства» как «акты или попытки совершения актов, создающие угрозу безопасности гражданской авиации» с приведением открытого перечня таких актов, в том числе: незаконный захват воздушных судов; разрушение воздушного судна, находящегося в эксплуатации; захват заложников на борту воздушных судов или на аэродромах и др. [11]. Подобные угрозы оказывают влияние не только на безопасность и защищенность аэропортов, но и на экономическую и политическую стабильность государств [12, с. 142].

Перечень правонарушений, относящихся к актам незаконного вмешательства, закреплен в статье 105 Закона Республики Казахстан «Об использовании воздушного пространства и деятельности авиации» и практически воспроизводит положения документов Международной организации гражданской авиации, включая:

- незаконный захват воздушного судна (далее – ВС);
- разрушение ВС, находящегося в эксплуатации;
- захват заложников на борту или в аэропорту;
- насильственное проникновение на борт ВС, в аэропорт или на объекты аэронавигации;
- помещение на борт ВС опасных устройств;
- использование ВС как орудия для причинения вреда;
- сообщение заведомо ложной информации, угрожающей безопасности [8].

В научной доктрине предлагались различные классификации преступлений в авиасфере. Ю.Н. Малеев систематизировал терминологию, выделив такие понятия, как угон, воздушное пиратство, незаконный захват и акты, направленные против безопасности гражданской авиации, объединив их все в общую категорию «акты незаконного вмешательства» [13]. По мнению А.С. Конюховой, в международном праве категория «акты незаконного вмешательства» носит обобщающий характер и охватывает совокупность составов, выражающихся в умышленных противоправных действиях, которые, как правило, совершаются физическими лицами, при этом не исключается возможность их осуществления и со стороны государств [14].

Анализ данного исчерпывающего перечня позволяет сделать важный вывод: состав рассматриваемого правонарушения не относится напрямую к классическим актам незаконного вмешательства, перечисленным в авиационном законодательстве. Это указывает на намерение законодателя охватить иную, возможно, более широкую или специфическую категорию противоправных деяний.

Расширение перечня актов незаконного вмешательства в международном авиационном праве «свидетельствует о признании новых форм угроз, не ограничивающихся классическим захватом или разрушением воздушного судна» [15, с. 77].

В рамках исследования проведено анкетирование сотрудников органов внутренних дел Республики Казахстан с целью выявления уровня осведомленности практических работников о проблематике создания помех управлению воздушными судами и анализа практики выявления соответствующих правонарушений. Опрос осуществлялся в анонимном онлайн-формате, в нем приняли участие 700 сотрудников полиции, представляющих различные подразделения и регионы Республики Казахстан. Большинство респондентов проходили службу в районных подразделениях (72,9%) и имели значительный стаж работы, что позволяет рассматривать полученные данные как практико-ориентированные и репрезентативные.

Результаты анкетирования показали, что 80,3% опрошенных осведомлены об уголовной ответственности за создание помех управлению воздушным судном. В качестве наиболее распространенных источников угроз управлению воздушными судами респонденты указали использование лазерных устройств (25,7%), беспилотных летательных аппаратов (10%), а также несанкционированный доступ в предполетные зоны (9,3%). Указанные данные подтверждают, что в практической деятельности органов внутренних дел преобладают формы противоправного воздействия, не связанные с классическими актами незаконного вмешательства, а выражающиеся в создании условий, затрудняющих нормальное управление воздушным судном.

Полученные эмпирические данные свидетельствуют о том, что на практике сотрудники органов внутренних дел сталкиваются преимущественно с такими формами противоправного воздействия, которые не укладываются в традиционные конструкции актов незаконного вмешательства, закрепленные в международном и национальном авиационном законодательстве. Указанные формы воздействия носят фрагментарный, зачастую трудно выявляемый характер и выражаются не в прямом посягательстве на воздушное судно, а в создании условий, затрудняющих или нарушающих нормальное функционирование системы управления полетом и деятельность экипажа.

В этой связи особую значимость приобретает проблема корректного понятийного определения категории «помех управлению воздушным судном», поскольку отсутствие чёткого разграничения между «актами незаконного вмешательства» и иными формами опасного воздействия существенно осложняет как квалификацию деяний, так и выработку эффективных мер профилактики и противодействия.

Проведенный анализ научной литературы и национального законодательства, находящихся в открытом доступе, подтверждает отсутствие определения «помех».

Под «помехами», согласно толковому словарю С.И. Ожегова, понимается «все то, что мешает, препятствует нормальной работе» [16]. В авиационном контексте наиболее близким является понятие «вмешательства» в деятельность авиации.

Для эффективного правоприменения понятия «помех» в юриспруденции требуется комплексное использование знаний инженерного, медицинского и психологического характера, связанных с эксплуатацией воздушных судов и функционированием аэродромной инфраструктуры [17, с. 137].

Исходя из общетехнического понимания «помехи как стороннего возмущающего воздействия, нарушающего нормальное функционирование системы передачи информации и препятствующего корректному приему сигналов» [18, с. 65], данное понятие применимо и к сфере авиации. В научно-технической литературе помехи рассматриваются как «нарушение функционирования электронных систем или устройств, возникающее вследствие воздействия внешних электромагнитных излучений в соответствующем радиочастотном диапазоне, что препятствует их нормальной работе и корректному приему сигналов» [19].

В условиях управления воздушным судном помехи проявляются в виде внешних либо внутренних воздействий на системы связи, навигации, управления и визуального восприятия, которые искажают поступающую пилоту или автоматическим системам информацию, затрудняют принятие управленческих решений и создают угрозу безопасности полета.

Ключевым последствием помех управлению воздушным судном является искажение или блокирование информации, необходимой для принятия управленческих решений экипажем либо автоматическими системами.

Анализ открытой научной литературы и национального законодательства показывает, что единое или общепринятое определение понятия «помех управлению воздушным судном» в имеющихся источниках не прослеживается. Несмотря на развитый понятийный аппарат в области авиационной безопасности, термин «помех управлению» в указанном контексте не получил самостоятельной научной разработки. Вместе с тем в авиационном законодательстве понятие «помехи» применяется фрагментарно и преимущественно в техническом контексте, главным образом при регулировании функционирования радиотехнических и навигационных систем воздушного движения. При этом системного нормативного раскрытия данного термина в аспекте управления воздушным судном не содержится [8]. Анализ документов Международной организации гражданской авиации, напротив, свидетельствует о преобладающем использо-

вании категории «угрозы безопасности полетов», посредством которой охватывается широкий круг факторов и условий, способных негативно повлиять на безопасное выполнение полета. Указанный подход ориентирован не столько на фиксацию отдельных технических сбоев, сколько на выявление и управление потенциальными источниками риска, трансформирующимися в реальные опасности для авиационной деятельности [20].

Снова согласно словарю С.И. Ожегова под «угрозой понимается запугивание, обещание причинить кому-нибудь вред, зло» [16].

В соответствии с положениями Приложения 14 к Конвенции о международной гражданской авиации, любые объекты, расположенные в пределах летной полосы и способные создать угрозу безопасности воздушных судов, подлежат квалификации в качестве препятствий и должны по возможности, устраняться либо минимизироваться. Аналогичный подход применяется и в отношении не аэронавигационных наземных источников света, размещенных вблизи аэродромов и потенциально влияющих на безопасность полетов. Такие источники подлежат устранению, экранированию либо иной технической модификации в целях исключения или снижения опасного воздействия [20].

В авиационном законодательстве помеха рассматривается не как самостоятельное явление, а как результат реализации угроз безопасности полетов, что позволяет интерпретировать создание помех управлению воздушным судном как форму трансформации потенциальной угрозы в фактическое противоправное воздействие на процесс управления полетом.

В условиях управления воздушным судном помехи могут носить различный характер: визуальный (лазерное ослепление), физический (создание препятствий с использованием БПЛА). Современные беспилотные летательные аппараты способны эксплуатироваться на высотах, представляющих опасность для маневров воздушных судов.

Общим последствием таких воздействий является искажение или блокирование информации, необходимой для принятия управленческих решений.

Таким образом, исходя из системного толкования норм УК Республики Казахстан и авиационного законодательства, а также учитывая умышленный характер деяния, предлагается следующее определение: Помехи управлению воздушным судном следует рассматривать как общественно опасное последствие совершения умышленных противоправных действий, заключающееся в возникновении угрозы безопасности полета, обусловленной нарушением либо затруднением нормального функционирования системы управления воздушным судном и деятельности экипажа.

При этом помехи управлению воздушным судном не отождествляются с самим действием (наведением лазерного излучения, использованием беспилотного летательного аппарата и т.п.), а выступают результатом такого воздействия, имеющим самостоятельное уголовно-правовое значение и подлежащим установлению при квалификации деяния.

Заключение

Введение ответственности за создание помех управлению воздушным судном восполняет существовавший правовой пробел. Отсутствие легального определения данного деяния в уголовном и авиационном законодательстве Республики Казахстан формирует правовую неопределенность, затрудняющую единообразное толкование и применение статьи 352-1 УК. Во-первых, анализ международных правовых актов, норм национального законодательства и научных подходов позволил установить, что рассматриваемый состав не относится напрямую к классическим актам незаконного вмешательства в деятельность гражданской авиации, закрепленным в конвенционном и отраслевом регулировании. Это свидетельствует о формировании самостоятельной группы противоправных деяний, направленных не на захват или разрушение воздушного судна, а на создание условий, препятствующих нормальному процессу управления полетом и создающих реальную угрозу безопасности. Во-вторых, проведенный анализ подтвердил, что введение уголовной ответственности за создание помех управлению воздушным судном является своевременным и обоснованным шагом законодателя, направленным на противодействие новым формам угроз авиационной безопасности в условиях технологического развития и усложнения воздушного движения. Установлено, что в нормативных источниках

отсутствует единое и общепринятое понимание категории «помехи управлению воздушным судном». В этой связи предложенное в рамках статьи определение, основанное на системном толковании норм уголовного и авиационного законодательства, а также на общетехническом понимании помех как стороннего воздействия, позволяет восполнить выявленный понятийный пробел. Закрепление данного подхода способствует четкому отграничению рассматриваемого состава от смежных преступлений против авиационной безопасности и обеспечивает более точную квалификацию умышленных противоправных действий, создающих препятствия для пилотирования. В-третьих, практическая значимость полученных выводов заключается в возможности их использования в правоприменительной деятельности органов уголовного преследования и судов, а также при разработке разъяснений и методических рекомендаций. С учетом формирования правоприменительной практики дальнейшее развитие данного института предполагает его всестороннее научное исследование и методическое сопровождение.

Таким образом, формирование четкого и научно обоснованного понимания помех управлению воздушным судном является необходимым условием эффективного применения уголовно-правовых средств защиты авиационной безопасности, укрепления безопасности полетов и реализации приоритетов национальной безопасности Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1 Концепция по продвижению в обществе идеологии закона и порядка на 2025–2030 годы от 1 апреля 2025 года. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2500000200 (дата обращения: 03.12.2025)

2 Токаев К.К. Послание Президента Республики Казахстан «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию» от 08 сентября 2025 года. URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-kazahstan-v-epohu-iskusstvennogo-intellekta-aktualnye-zadachi-i-ih-resheniya-cherez-cifrovuyu-transformaciyu-885145 (дата обращения: 03.12.2025)

3 Акимжанов Т.К. Профилактика правонарушений как главное направление противодействия современной преступности в Республике Казахстан // Вестник Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М. Букенбаева. – 2024. – № 1(14). – С. 39–45.

4 О национальной безопасности Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527 (дата обращения: 03.12.2025)

5 О концепциях общественной и экологической безопасности Республики Казахстан: Распоряжение Президента Республики Казахстан от 30 апреля 1996 года № 2967. Утратило силу распоряжением Президента Республики Казахстан от 5 апреля 2011 года № 471. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/N960002967_ (дата обращения 03.12.2025)

6 Амандыкова С.К. Конституционно-правовые основы национальной безопасности Республики Казахстан // Вестник Карагандинского университета. Серия: Право. – 2012. – № 2(66). – С. 3–8.

7 Казахстан готовится завершить расследование крушения самолета AZAL в Актау. Tengrinews.kz. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazahstan-gotovitsya-zavershit-rassledovanie-krusheniya-587130/?ysclid=mipwb5xd47640251691 (дата обращения: 03.12.2025)

8 Об использовании воздушного пространства Республики Казахстан и деятельности авиации: Закон Республики Казахстан от 15 июля 2010 года № 339-IV. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000339_ (дата обращения: 03.12.2025)

9 Elisov L., Ovchenkov N., Gorbanchenko V. The Paradoxes of Aviation Security and Some Approaches to their Formal Description // Transportation Research Procedia. 2021. Vol. 54. P. 726–732.

10 Мошняга Л.В., Єрмоленко-Князєва Л.С. Акти незаконного втручання в діяльність цивільної авіації: теоретико-правовий аналіз // Правовий часопис. –2024. – № 1. – С. 60–64.

11 Документ ИКАО №7300/9 Приложение 17 к Конвенции о международной гражданской авиации от 7 декабря 1944 года. URL: http://mtc.gov.kz/images/stories/contents/an17_ru.pdf (дата обращения: 03.12.2025)

12 Alnuaimi A.A.S., Sharif S.M. Unlawful Interference and Airport Economics: A Conceptual Framework for Enhancing Employee Awareness at Abu Dhabi International Airport // International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences. 2025. Vol. 14(2). P. 140–166.

13 Малеев Ю.Н. Акты незаконного вмешательства в деятельность гражданской авиации. Понятийно-терминологический аппарат // Советский ежегодник международного права. – 1973. – С. 249–257.

14 Конюхова А.С. Акты незаконного вмешательства в деятельность гражданской авиации: система понятий и правовая природа деяний (международно-правовой аспект) // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. – 2013. – С. 107–117.

15 Dayetova A.A., Seraliyeva A.M. Historical essay on the formation of legal norms in the field of air traffic safety or operation of air transport // Scientific and practical journal ESJL. 2024. No. 1(6). P. 74–82.

16 Ожегов С. Толковый словарь русского языка. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/172398?ysclid=mja7cbj55g94087430 (дата обращения: 17.12.2025).

17 Ölçen O. Securitization and Unlawful Interferences in Civil Aviation // International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries. 2025. Vol. 9(17). P. 136–143.

18 Павлов И.И., Павлова М.С., Гусельников И.А., Тагаков С.С. Общее понятие о помехе в инвариантных системах передачи информации // Colloquium-journal. – 2018. – № 11(22). – Ч. 6. – С. 64–66.

19 Morales-Ferre R., Richter Ph., Falletti E., Fuente A., Lohan E.S. A Survey on Coping with Intentional Interference in Satellite Navigation for Manned and Unmanned Aircraft // IEEE Communications Surveys & Tutorials. 2020. Vol. 22. No. 1(1Q). P. 249–291.

20 Annex 14 to the Convention on International Civil Aviation. Aerodromes. Volume I. Aerodrome Design and Operations. Ninth Edition. July 2022: Standard by International Civil Aviation Organization. URL: https://www.bazl.admin.ch/dam/de/sd-web/PzvzqQpFptul/icao_annex_14_aerodromesvolumei-aerodromedesignandoperations.pdf (accessed: 30.12.2025)

REFERENCES

1 Koncepcija po prodvizheniju v obshhestve ideologii zakona i porjadka na 2025–2030 gody ot 1 aprelja 2025 goda. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2500000200 (data obrashhenija: 03.12.2025). (In Russian)

2 Tokaev K.K. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan «Kazahstan v jepohu iskusstvennogo intellekta: aktual'nye zadachi i ih reshenija cherez cifrovuju transformaciju» ot 08 sentjabrja 2025 goda. URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-kazahstan-v-epohu-iskusstvennogo-intellekta-aktualnye-zadachi-i-ih-resheniya-cherez-cifrovuyu-transformaciyu-885145 (data obrashhenija: 03.12.2025). (In Russian)

3 Akimzhanov T.K. (2024) Profilaktika pravonarushenij kak glavnoe napravlenie protivodejstvija sovremennoj prestupnosti v Respublike Kazahstan // Vestnik Aktjubinskogo juridicheskogo instituta MVD Respubliki Kazahstan im. M. Bukenbaeva. No. 1(14). P. 39–45. (In Russian)

4 O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan: Zakon Respubliki Kazahstan ot 6 janvarja 2012 goda No. 527-IV. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527 (data obrashhenija: 03.12.2025). (In Russian)

5 O koncepcijah obshhestvennoj i jekologicheskoj bezopasnosti Respubliki Kazahstan: Rasporjazhenie Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 30 aprelja 1996 goda No. 2967. Utratilo silu rasporjazheniem Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 5 aprelja 2011 goda No. 471. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/N960002967_ (data obrashhenija 03.12.2025). (In Russian)

6 Amandykova S.K. (2012) Konstitucionno-pravovye osnovy nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija: Pravo. No. 2(66). P. 3–8. (In Russian)

7 Kazahstan gotovitsja zavershit' rassledovanie krushenija samoleta AZAL v Aktau. Tengrinews.kz. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazahstan-gotovitsya-zavershit-rassledovanie-krusheniya-587130/?ysclid=mipwb5xd47640251691 (data obrashhenija: 03.12.2025). (In Russian)

8 Ob ispol'zovanii vozdushnogo prostranstva Respubliki Kazahstan i dejatel'nosti aviacii: Zakon Respubliki Kazahstan ot 15 ijulja 2010 goda No. 339-IV. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000339_ (data obrashhenija: 03.12.2025). (In Russian)

9 Elisov L., Ovchenkov N., Gorbanchenko V. (2021) The Paradoxes of Aviation Security and Some Approaches to their Formal Description // Transportation Research Procedia. Vol. 54. P. 726–732. (In English)

10 Moshnyaga L.V., Єrmolenko-Knyazєva L.S. (2024) Akti nezakonnogo vtruchannya v diyal'nist' civil'noï aviaciï: teoretiko-pravovij analiz // Pravovij chasopis. No 1. P. 60–64. (In Ukrainian)

11 Dokument IKAO No. 7300/9 Prilozhenie 17 k Konvencii o mezhdunarodnoj grazhdanskoj aviacii ot 7 dekabrja 1944 goda. URL: http://mtc.gov.kz/images/stories/contents/an17_ru.pdf (data obrashhenija: 03.12.2025). (In Russian)

12 Alnuaimi A.A.S., Sharif S.M. (2025) Unlawful Interference and Airport Economics: A Conceptual Framework for Enhancing Employee Awareness at Abu Dhabi International Airport // International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences. Vol. 14(2). P. 140–166. (In English)

13 Maleev Ju.N. (1973) Akty nezakonnogo vmeshatel'stva v dejatel'nost' grazhdanskoj aviacii. Ponjatijno-terminologicheskij apparat // Sovetskij ezhegodnik mezhdunarodnogo prava. P. 249–257. (In Russian)

14 Konjuhova A.S. (2013) Akty nezakonnogo vmeshatel'stva v dejatel'nost' grazhdanskoj aviacii: sistema ponjatij i pravovaja priroda dejanij (mezhdunarodno-pravovoj aspekt) // Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 11: Pravo. P. 107–117. (In Russian)

15 Dayetova A.A., Seraliyeva A.M. (2024) Historical essay on the formation of legal norms in the field of air traffic safety or operation of air transport // Scientific and practical journal ESJL. No. 1(6). P. 74–82. (In English)

16 Ozhegov S. Tolkovyj slovar' russkogo jazyka. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/172398?ysclid=mja7cbj55g94087430 (data obrashhenija: 17.12.2025). (In Russian)

17 Ölçen O. (2025) Securitization and Unlawful Interferences in Civil Aviation // International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries. Vol. 9(17). P. 136–143. (In English)

18 Pavlov I.I., Pavlova M.S., Gusel'nikov I.A., Tagakov S.S. (2018) Obshhee ponjatie o pomehe v invariantnyh sistemah peredachi informacii // Colloquium-journal. No. 11(22). Part. 6. P. 64–66. (In Russian)

19 Morales-Ferre R., Richter Ph., Falletti E., Fuente A., Lohan E.S. (2020) A Survey on Coping with Intentional Interference in Satellite Navigation for Manned and Unmanned Aircraft // IEEE Communications Surveys & Tutorials. Vol. 22. No. 1(1Q). P. 249–291. (In English)

20 Annex 14 to the Convention on International Civil Aviation. Aerodromes. Volume I. Aerodrome Design and Operations. Ninth Edition. July 2022: Standard by International Civil Aviation Organization. URL: https://www.bazl.admin.ch/dam/de/sd-web/PzvzqQpFptul/icao_annex_14_aerodromesvolumei-aerodromedesignandoperations.pdf (accessed: 30.12.2025). (In English)

КУСАИНОВА А.М.,*[1]
з.ғ.м.
*e-mail: al.kussainova23@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-8419-8540
КУЛМУХАНБЕТОВА Б.А.,[1]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: b.kulmukhanbetova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9852-458X
[1]ІІМ Басқару академиясы,
Астана қ., Қазақстан

«ӘУЕ КЕМЕСІН БАСҚАРУҒА КЕДЕРГІ КЕЛТІРУ» ҰҒЫМЫНЫҢ ДЕФИНИЦИЯСЫ МӘСЕЛЕСІНЕ

Аңдатпа

Бұл ғылыми мақаланың мақсаты «Әуе кемесін басқаруға кедергі келтіру» анықтамасының (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 352-1-бабы) және бірыңғай түсіндірмесін әзірлеу және құқықтық талдау жасау болып табылады. Мақсаты: бұл әрекеттің «қоғамдық қауіпсіздік», «авиациялық қауіпсіздік» және «ұшу қауіпсіздігі» санаттары ішіндегі орнын зерттеу; оның халықаралық және ұлттық құқық бойынша классикалық «заңсыз араласу актілерімен» байланысын талдау; құқықтық олқылықты анықтау және анықтамасын тұжырымдау. Әдістеме – халықаралық конвенциялардың, қылмыстық және авиациялық заңнаманың, ғылыми әдебиеттердің нормаларын салыстырмалы-құқықтық, формальды-құқықтық және жүйелі талдау нормаларын қамтиды. Зерттеудің мәселесі – «Әуе кемесін басқаруға бөгеуіл жасау» ұғымының заңнамалық анықтамасының болмауын қамтиды, бұл – жаңа қылмыстық норманы құқықтық қолдану және бірыңғай түсіндіру үшін қауіп төндіреді. Талдау көрсеткендей, бұл аталған құрам заңсыз араласу актілерінің тізіміне кірмейді, бірақ ұшу кезінде экипаждың жұмысына тікелей кедергі келтіретін қасақана әрекеттердің тәуелсіз санатын білдіреді. Жұмыс нәтижесінде, ұшу қауіпсіздігіне қауіп төндіретін, әуе кемесін басқаруға бөгеуіл жасауды қоғамдық қауіп төндіретін қасақана құқыққа қайшы әрекеттердің салдары ретінде анықтау болып табылады. Теориялық маңызы – көлік қауіпсіздігін қорғау институтының тұжырымдамалық аппаратын әзірлеу. Практикалық маңызы – тұжырымдалған анықтаманы құқыққорғау органдары аралас құрамдарды шектеуде және іс-әрекеттерді саралауда пайдалана алады. Жаңа баптың енгізілуі – құқықтық ғылым мен құқық қорғау тәжірибесіндегі бар олқылықты толтырады. Оны тиімді енгізу үшін осы баптың шеңберінде ұсынылған анықтама қажет, ол сот тәжірибесіндегі бірізділікті арттырады және әуе көлігінің қауіпсіздігін қорғауды күшейтеді.

Тірек сөздері: ұшу қауіпсіздігі, авиациялық қауіпсіздік, қоғамдық қауіпсіздік, әуе кемелерін басқару, әуе кемелерін басқаруға кедергі келтіру, заңсыз араласу актілері, көлік қауіпсіздігі.

KUSSAINOVA A.M.,*[1]
m.l.s.
*e-mail:al.kussainova23@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-8419-8540
KULMUKHANBETOVA B.A.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: b.kulmukhanbetova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9852-458X
[1]Management Academy of the Ministry of Internal Affairs,
Astana, Kazakhstan

ON THE ISSUE OF DEFINING THE CONCEPT OF «INTERFERENCE WITH AIRCRAFT CONTROL»

Abstract

The purpose of this study is to conduct a legal analysis and develop a uniform interpretation of the concept of "interference with aircraft control" (Article 352-1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), introduced as an independent offence in 2025. The research examines the place of this act within the system of public safety, aviation safety, and flight safety, analyzes its correlation with classical acts of unlawful interference under international and national law, identifies a legislative gap, and formulates a legal definition. The methodological framework is based on comparative, formal-legal, and systematic analysis, allowing for the comparison of criminal and aviation legislation, international conventions (Tokyo, Hague, and Montreal), and scientific literature. The key problem addressed is the absence of a statutory definition of this concept, which creates risks of inconsistent interpretation and enforcement. The analysis shows that this offence is not included in the statutory list of acts of unlawful interference but constitutes an independent category of intentional actions directly affecting the crew's work during flight. The main result is a proposed legal definition that can be used to qualify offences and distinguish them from related crimes, thereby strengthening air transport safety.

Keywords: flight safety, aviation safety, public safety, aircraft control, interference with aircraft control, acts of unlawful interference, transport security.

Дата поступления статьи в редакцию: 14.01.2026

МРНТИ 10.77.51
УДК 343.3/7
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-118-127

ГАИТОВ А.А.,*[1]
к.ю.н., доцент.
*e-mail: Gaitov.alisher@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-6211-8252
УМУРЗАКОВ Е.А.,[2]
к.ю.н., доцент.
e-mail: uea-76@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-4723-9948
ЖУМАЕВА М.С.,[2]
м.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: mariya_dsa@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-2793-9183
[1]Аграрный национальный
исследовательский университет,
г. Алматы, Казахстан
[2]Международный
транспортно-гуманитарный университет,
г. Алматы, Казахстан

ВЛИЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ НА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА

Аннотация

В представленной статье анализируются процессы криминализации отечественного агропромышленного комплекса (далее – АПК), а также ее причины и условия. Авторы проводят анализ статистических данных о совершаемых хищениях и других правонарушениях в АПК, статей и публикаций в печатных изданиях и сети Интернет. Цель научного исследования – на основе изучения и анализа имеющихся официальных данных, юридической литературы и иной информации исследовать процесс криминализации АПК в Казахстане. Выявить основные причины и условия, способствующие уголовным правонарушениям в данной сфере, и на этой основе предложить ряд мер по их предупреждению. Статья подготовлена с использованием общих и частных методов, применяемых в подобного рода исследованиях. Все это позволило авторам дать максимально объективную криминологическую характеристику как по республике в целом, так и по отдельным ее регионам (выборочно).

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, преступность, хозяйство, коррупция, схемы, фермер, криминализация.

Введение

Как известно, агропромышленный комплекс является одним из ключевых секторов экономики, от устойчивого развития которого зависит не только продовольственная, но и национальная безопасность страны. Агропромышленный комплекс – это комплекс, в состав которого входят несколько отраслей экономики, производящих и перерабатывающих сельскохозяйственное сырье и получающих из него продукцию, которая идет на потребление. Также эта совокупность включает в себя сельское хозяйство и смежные с ним отрасли промышленности, которые осуществляют перевозку, хранение, переработку продукции сельхозпроизводетелей, осуществляют поставку товара до потребителей, обеспечивают сельское хозяйство орудиями производства и труда, а также обслуживают их.

В сельской местности проживает около 38% населения страны, что составляет почти 7,6 млн человек. В настоящее время агропромышленный комплекс обеспечивает рабочими местами 11% от общего числа занятого населения.

В последние годы устойчивому развитию АПК уделяется особое внимание, об этом, в частности, свидетельствует Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 гг. (далее – Концепция). Благодаря этой программе только валовая продукция сельского хозяйства выросла за последние шесть лет в 1,8 раза – до 8,3 трлн тенге [1], объем экспорта увеличился в 1,7 раза, составив 5,1 млрд долларов США в 2024 г. (по сравнению с 3,1 млрд долларов США в 2018 г.) [2].

Президент К. Токаев поставил перед отраслью конкретные задачи по выведению ее на новый рубеж развития в течение пяти лет, в том числе по увеличению объема валовой продукции сельского хозяйства в два раза [3].

Реализация данной программы сопровождается серьезными финансовыми вливаниями. За этот период на поддержку АПК было направлено 2,5 трлн тенге, при этом на 2025 г. предусмотрено дополнительное финансирование в размере 655,2 млрд тенге [2].

Все это, с одной стороны, способствует устойчивому развитию агропромышленного комплекса, с другой – активизации криминальной среды, деятельность которой направлена на хищение денежных средств, выделяемых на развитие агропромышленного комплекса.

Материалы и методы

Исследование опирается на анализ сферы АПК, оперативной обстановки, имеющихся в сети интернет-изданий публикаций на данную тему, изучение используемых преступниками новых схем совершения преступлений, а также на нормативно-правовые акты Республики Казахстан (Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 гг., действующий Уголовный закон Республики Казахстан), материалы пленарного заседания Мажилиса Парламента, итоги аудита Высшей аудиторской палаты и т.д.

Кроме того, обращается внимание на отдельные преступления и опыт борьбы с ними в ряде зарубежных стран.

В ходе написания данной научной работы были использованы различные методы научного исследования: сравнительно-правовой анализ, системный подход, методы индукции и дедукции, а также метод анализа конкретных ситуаций (кейс-стади).

Методы исследования включали тематический подбор законодательных и нормативных источников, составление соответствующей библиографии по кругу исследуемых вопросов, их изучение на предмет выявления проблемных аспектов законодательного и теоретико-правового характера.

В процессе работы над настоящей тематикой применялись традиционные для правовой науки методы: логико-правовой, аналитический, сравнительно-правовой. Из частных методик – краткий экскурс в генезис проблемы

Комбинация формально-юридического анализа, прецедентного подхода и сравнительно-правовой методологии позволила получить научно значимые результаты, обладающие практической применимостью для дальнейшего развития национального законодательства.

Результаты и обсуждение

Анализ оперативной обстановки сферы АПК свидетельствует о достаточно высоком уровне криминализации данного сектора экономики, использовании преступниками новых схем совершения преступлений. В настоящее время прослеживается тенденция к слиянию преступных групп экономической направленности, орудующих на объектах АПК, включая появление у них новых экономических интересов.

На основе анализа имеющихся в интернет-изданиях публикаций на данную тему можно выделить следующие выявленные и описываемые схемы хищений бюджетных средств и других преступлений в АПК и в сельском хозяйстве в целом:

◆ хищение бюджетных средств, выделенных на финансирование определенных целевых программ. Например, в Актюбинской области выявлена преступная группа, возглавляемая работником этого центра, который через ИП, оформленные на родственников, организовал хищение при поставке солнечных панелей. Он сам выходил на фермеров, вводил их в заблуждение,

сам от них оформлял заявки и финансовые документы. Дальше сам же вносил изменения в систему. При этом цена на оборудование завышалась в два-три раза, а разница присваивалась;

◆ хищение бюджетных средств, выделенных на закупку оборудования. Так, еще в 2019 г. должностные лица МСХ закупили оборудование на 886 млн тенге для интеграции информационных систем в сфере сельского хозяйства. Однако должная интеграция до сегодняшнего дня не сделана;

◆ фальсификация базы данных сельскохозяйственных животных, предназначенной для учета поголовья скота, с целью получения завышенных субсидий. В качестве примера можно привести преступления, совершаемые на системной основе среди работников Национального аграрного научного центра при Минсельхозе. Центр администрирует базу идентификации сельскохозяйственных животных, которая предназначена для учета поголовья скота, и ее данные используются при получении субсидий. Работники НАНОЦ фальсифицировали данные, за что получали на системной основе незаконные вознаграждения [4];

◆ хищение денежных средств из республиканского бюджета, которые выделяются на компенсацию части затрат производителей сельхозпродукции. Так, в Актюбинской и ряде других областей выявлена преступная группа, которая через ИП, оформленные на родственников, организовала хищение при поставке солнечных панелей для питания водонасосов. Члены этой группы выходили на фермеров, вводили их в заблуждение, сами от них оформляли заявки и финансовые документы. Дальше сами же вносили изменения в систему. При этом цена на оборудование завышалась в два-три раза, а разница уходила в карман. Та же самая картина по колодцам: составляются акты на непробуренные метры. При этом заявки в базе на получение субсидий подаются от имени фермеров с помощью их цифровых подписей. Из-за таких преступных действий субсидии уходят на ветер. Государство несет траты, скот остается без воды;

◆ махинации по обороту поголовья животных. Субсидируется несуществующий скот. Просубсидированные бычки сразу же без целевого использования перепродаются, отправляются на убой или вовсе вывозятся за границу. Приобретение одного и того же скота проходит через двойное, даже тройное субсидирование. Такие факты, по словам главы Антикоррупционной службы, выявлены в Алматинской, Акмолинской, Актюбинской, Кызылординской, Павлодарской, Туркестанской областях, ЗКО и СКО. Также в базах данных искажается и изменяется количество, возраст, пол и номер животных;

◆ коррупционные схемы по вывозу продуктов животноводства (в частности, скота и мяса) за границу. Так, в центральном аппарате МСХ пресечена деятельность преступной группы из числа должностных лиц Комитета ветеринарного контроля и его областных подразделений. Они организовали схему получения регулярных взяток от предпринимателей за незаконный вывоз КРС в Узбекистан. По карточке только одного специалиста инспекции Туркестанской области прошло более 47 миллионов тенге. Таким образом, была организована налаженная коррупционная вертикаль [5].

Также к типичным способам хищений бюджетных средств на объектах АПК можно отнести:

◆ хищение бюджетных средств, выделенных на реализацию республиканских целевых программ, связанных с возмещением процентных ставок по целевым кредитам;

◆ хищение денежных средств, выделенных в качестве грантов на развитие сельского хозяйства;

◆ сокрытие денежных средств либо имущества организации, за счет которых должно производиться взыскание налогов и (или) сборов;

◆ хищение денежных средств из республиканского бюджета, которые выделяются на компенсацию части затрат производителей сельхозпродукции в области страхования урожая в страховых организациях, в счет исполнения обязательств производителей товаров по уплате страхового взноса по договору страхования урожая;

◆ неправомерное получение денежных средств из федерального бюджета страховыми организациями за страхование урожая в результате завышения посевных площадей, средней урожайности, прогнозируемых цен на эту продукцию.

В декабре 2024 г. на пленарном заседании Мажилиса председатель Высшей аудиторской палаты А. Смаилов представил депутатам итоги аудита эффективности использования государственных средств, выделенных на субсидирование сельского хозяйства.

В конце выступления А. Смаилов назвал цифры по нарушениям, выявленным аудитом в аграрной отрасли:

- 142 млрд тенге неэффективного планирования и использования бюджетных средств;
- 2 млрд тенге финансовых нарушений;
- экономические потери и упущенная выгода оценочно составили 5 млрд тенге;
- в бюджет возмещено и восстановлено почти 2 млрд тенге;
- по четырем фактам материалы переданы в правоохранительные органы;
- 322 материала направлены для привлечения к административной ответственности [6].

Все это негативно сказывается на дальнейшем развитии агрокомплекса, поскольку в результате хищений ключевые сектора АПК недополучают колоссальные суммы денежных средств, которые были направлены на обновление материально-технической базы, возведение объектов инфраструктуры для АПК, селекционные мероприятия и др.

Все эти злоупотребления происходят в результате имеющихся причин и условий, способствующих их совершению. Сами причины и условия преступлений в сельском хозяйстве называются представителями правоохранительных и контролирующих органов, описываются в специальной литературе.

Так, по мнению главы антикоррупционой службы М. Ахметжанова, один из факторов, способствующих таким махинациям, – это изъяны информационных систем. Сегодня таких систем четыре: это ИСЖ, ИСС, Колдау и плем.кз. Из-за их непрозрачности сотрудниками УСХ продается инсайдерская информация отдельным получателям субсидий. Создается недобросовестная конкуренция.

Манипуляции с поголовьем происходят и в другой базе – ИСЖ, администратором которой является подведомственный МСХ Национальный аграрный научный центр, сокращенно – НАНОЦ. Его работники, имея расширенный доступ к системе, фальсифицируют данные и участвуют в преступных схемах [5].

Ряд системных проблем был озвучен главой Высшей аудиторской палаты А. Смаиловым.

Первое: недостатки стратегического планирования и отсутствие преемственности в развитии отрасли.

За последние 10 лет Министерством сельского хозяйства принималось несколько программных документов. И большинство из них не были доведены до логического завершения. Все они ставились на утрату досрочно, на середине пути их реализации, констатировал Смаилов. «Виды и направления субсидий постоянно меняются. Механизмы их предоставления также менялись в процессе реализации. Более 70 изменений только за 5 лет, – напомнил он. – В таких условиях сельхозтоваропроизводителям требуется немало усилий для адаптации к новшествам. Это справедливо порождает недоверие к мерам господдержки».

По некоторым экспертным оценкам, из-за распыленности по отдельным направлениям поддержки потребности субсидирования в целом недофинансированы в два раза. Отмечено долгое (до двух лет) ожидание исполнения по большинству заявок на выплату субсидий.

Все это привело к выплате 5 млрд тенге субсидий более 2,5 тыс. субъектов, которые прекратили свою деятельность до или после получения субсидий. Почти 3 тыс. получателей субсидий на 5,4 млрд тенге и вовсе не являлись субъектами АПК.

Второе: отсутствие встречных обязательств. Большинством получателей субсидий такие меры поддержки расценивались как обязанность государства по компенсации затрат аграриев, без ориентира на конечный результат. Выплата субсидий приобрела «социальный» характер, считает глава ВАП. Не выстроен алгоритм верификации их исполнения. Формы отчетности, подтверждающие факт исполнения обязательств, отсутствуют по 15 направлениям субсидий, добавил он.

Третье: формализм в оценке эффектов от субсидий. К определению экономического эффекта от бюджетных субсидий на этапе планирования Министерство сельского хозяйства приступило только в 2022 г. Но далеко не по всем направлениям. При этом показатель экономического эффекта от бюджетных субсидий в животноводстве и растениеводстве ограничен простым приростом объема производства.

Четвертое: автоматизация процесса субсидирования. Внедренная информационная система «Gosagro.kz» функционирует в режиме опытной эксплуатации два года и не прошла проверку

на информационную безопасность. Она не обеспечивает полноценный контроль за обоснованным выделением субсидий, уверен глава ВАП [6].

В научной литературе также приводится некоторый анализ причин преступности в сельском хозяйстве.

По мнению А.К. Байжановой, в Казахстане преступность в агросекторе порождается непрозрачностью субсидирования, отсутствием эффективного контроля и коррупцией на местном уровне [7].

Также в литературе отмечаются следующие факторы:

- слабая правовая грамотность фермеров;
- ограниченный доступ к юрисдикционым средствам защиты прав;
- недостаточная автоматизация и цифровизация аграрных процессов [8].

Следует отметить, что преступность в АПК имеет место не только в нашей стране. Как показали исследование и анализ имеющихся интернет-изданий, научных публикаций, преступления в сельском хозяйстве – довольно распространенное явление во многих зарубежных странах

В США. Наиболее популярными являются угоны (кражи) сельскохозяйственных транспортных средств (тракторы, комбайны, вездеходы и автомобили) и различные формы хищения сельскохозяйственного оборудования.

Кража сельскохозяйственного оборудования не только влияет на способность фермеров и владельцев сельскохозяйственного бизнеса зарабатывать на жизнь, но и парализует их производство коммерческих товаров в виде продуктов питания, текстильных материалов и воды.

Благодаря работе местных правоохранительных органов удалось увеличить объемы возмещения ущерба, однако всегда имелась потребность остановить преступление до того, как оно произойдет.

Калифорния впервые разрешила Программу профилактики преступлений в сельской местности Центральной долины (Уголовный кодекс, § 14170) в округе Туларе. В 1999 г. она была расширена и включила несколько соседних округов.

Эта программа наряду с Программой профилактики преступности в сельской местности Центрального побережья, учрежденной в 2003 г., предоставляет участвующим правоохранительным органам партнеров и ресурсы для борьбы с сельскохозяйственной и сельской преступностью [9].

В сельских районах Австралии в наиболее густонаселенных Австралийских штатах наблюдается высокий уровень виктимизации, высокий уровень опасений, низкий и средний уровень доверия к полиции, и сохраняется разрыв между опытом столкновения с преступлениями на фермах и сообщениями о них. Есть полицейские, специально занимающиеся борьбой с преступлениями на фермах. В полиции Виктории есть офицеры по связям с преступностью на фермах, специализирующиеся на оказании помощи в борьбе с преступлениями, связанными с фермерскими хозяйствами, однако это добровольная работа, которая является частью более обширной рабочей нагрузки офицера. В отличие от них, группа по предотвращению сельской преступности полиции Нового Южного Уэльса – это специализированная группа, состоящая из следователей по сельским преступлениям и специалистов по разведке, сосредоточенная на превентивных мерах по борьбе с преступлениями на фермах [10].

В Ирландии, согласно исследованиям ирландских ученых-криминологов, отношение фермеров к безопасности и преступности представляет собой дихотомию: страх стать жертвой был относительно высок, однако лишь немногие участники сообщили о том, что стали жертвами преступлений, и существовало мнение, что уровень сельскохозяйственной преступности высок в Ирландии, но низок в их местности. Чувство незащищенности частично было обусловлено закрытием сельских полицейских участков и неравномерным распределением информационных технологий. Участники больше всего беспокоились о краже мелкой техники, насильственном принуждении, связанном с мошеннической деятельностью, незаконном сбросе мусора и проникновении на чужую территорию, а не о кражах дорогостоящей техники и скота. Участники сообщили о невозможности позволить себе некоторые меры по предотвращению преступлений и/или о недостаточном времени для их реализации. В заключение статьи подчеркивается актуальность концепции «элегантной безопасности» Фаррелла и Тиллея (2020) для сельскохозяйственной преступности и обсуждается роль общинной полиции [11].

Заключение

Сельское хозяйство играет ключевую роль в экономике каждой страны, обеспечивая продовольственную безопасность, рабочие места и устойчивое развитие сельских территорий.

Однако эта сфера также сталкивается с высокими рисками коррупции, которые могут негативно повлиять на эффективность использования государственных средств, развитие отрасли и благосостояние фермеров. В ответ на эти вызовы необходимо внедрять эффективные и комплексные подходы к противодействию коррупции в сельском хозяйстве, направленные на повышение прозрачности процессов, усиление контроля и развитие антикоррупционной культуры.

Такое положение дел в сельском хозяйстве, и в АПК в частности, требует разработки и незамедлительного принятия мер борьбы с подобного рода преступлениями. В этой связи на основе изучения и анализа имеющихся предложений и положительного опыта внедрения нами предлагаются следующие меры:

1. Прозрачность и подотчетность в государственных закупках

Одним из важнейших направлений противодействия коррупции в сельском хозяйстве является повышение прозрачности процессов государственных закупок, субсидирования и распределения государственных средств. Коррупционные риски часто возникают на этапах предоставления субсидий, государственных закупок и тендеров, когда не обеспечивается должный уровень открытости и конкуренции.

Предлагается:

- внедрение электронных платформ для проведения тендеров и закупок, что позволит исключить факторы субъективности и скрытого влияния на процессы;
- внедрение цифровых инструментов мониторинга и контроля, таких как платформа Subsidy Monitoring System;
- повышение уровня открытости при предоставлении субсидий, в том числе с использованием портала государственных закупок. Это позволит не только усилить контроль за расходованием бюджетных средств, но и стимулировать активное участие гражданского общества;
- установление четких и прозрачных критериев для участия в тендерах и предоставления субсидий, чтобы предотвратить возможность манипуляций и несанкционированного вмешательства [12].

2. Внедрение антикоррупционных стандартов в систему управления

Эффективная борьба с коррупцией требует внедрения комплексной антикоррупционной политики в саму систему управления сельским хозяйством. Это включает в себя создание системы превентивных мер, которые позволят минимизировать риски коррупции на всех уровнях – от местных органов управления до национальных институтов.

Предлагается:

- разработка и внедрение антикоррупционных стандартов, таких как ISO 37001, которые помогут формализовать процессы управления и снизить возможности для коррупционных проявлений;
- обучение государственных служащих и сотрудников министерств и комитетов принципам антикоррупционной этики и профилактики конфликтов интересов;
- создание независимых органов внутреннего контроля и внешних аудиторов, которые будут осуществлять проверку реализации антикоррупционных мер и следить за их соблюдением.

3. Участие гражданского общества и прозрачность решений

Одним из эффективных способов борьбы с коррупцией является привлечение гражданского общества к процессам контроля и принятия решений в сфере сельского хозяйства. Общественный контроль и участие граждан в принятии решений позволяют повысить уровень доверия к государственным институтам и снизить возможность скрытого влияния на процессы.

Предлагается:

- создание платформ для общественного обсуждения и обратной связи по вопросам государственной политики в сфере сельского хозяйства. Это даст возможность людям высказать свои предложения и выявить потенциальные коррупционные риски;

◆ привлечение независимых экспертов для оценки программ и проектов в сфере сельского хозяйства, что позволит повысить объективность и прозрачность процесса принятия решений;

◆ разработка механизмов для легкодоступного мониторинга и оценки выполнения государственных программ и проектов с возможностью публичного отчета.

4. Усиление ответственности и наказания за коррупционные правонарушения

Никакие антикоррупционные меры не будут эффективными без системы строгой ответственности и наказания за коррупционные правонарушения. Укрепление правового поля, где коррупционные деяния будут пресекаться на всех уровнях, является важным элементом комплексного подхода.

Предлагается:

◆ введение в Уголовный закон Республики Казахстан изменений в части усиления уголовной ответственности в виде повышение наказания за нецелевое расходование государственных средств, манипуляции с тендерами и другими коррупционными действиями в сельском хозяйстве;

◆ введение системы антикоррупционных проверок на всех этапах реализации государственных программ, начиная от планирования до завершения проектов, с обязательным отчетом перед общественностью;

◆ разработка и внедрение профилактических мер для предотвращения коррупции среди государственных служащих, включая обязательные декларации о доходах и имуществе, а также ограничение на принятие подарков и взяток.

5. Использование инновационных технологий для борьбы с коррупцией

Инновационные технологии могут сыграть ключевую роль в противодействии коррупции, обеспечивая повышение прозрачности и контроль за использованием государственных средств.

Предлагается внести дополнения в Закон Республики Казахстан «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий», в главу 3-1 Государственное регулирование обеспечения продовольственной безопасности:

◆ внедрение блокчейн-технологий для учета и отслеживания государственных средств, что обеспечит невозможность фальсификации данных и манипуляций с финансовыми потоками;

◆ разработка мобильных приложений и интернет-платформ, которые позволят фермерам и другим заинтересованным сторонам оперативно получать информацию о государственных программах, а также подавать жалобы на возможные коррупционные действия.

Противодействие коррупции в сельском хозяйстве требует комплексного подхода, включающего улучшение прозрачности, внедрение антикоррупционных стандартов, участие гражданского общества, усиление ответственности за нарушения и использование инновационных технологий. Только слаженная работа государственных органов, общественности и частного сектора может обеспечить эффективное и справедливое управление в сельском хозяйстве, что, в свою очередь, поспособствует устойчивому развитию этой ключевой отрасли экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1 Мухамедиярова Ж. За шесть лет на субсидирование АПК Казахстана выделено 2,5 трилиона тенге. – Астана: МИА «Казинформ», 2025. URL: https://www.inform.kz/ru/za-shest-let-na-subsidirovanie-apk-kazahstana-videleno-25-trln-tenge-8cd5a4 (дата обращения: 15.07.2025)

2 В 1.8 раза увеличился объем валовой продукции сельского хозяйства за последние 6 лет. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/ details / опубликована 19.03.2025 г. (дата обращения: 22.07.2025)

3 Касым-Жомарт Токаев принял министра сельского хозяйства Айдарбека Сапарова. URL: https://www.akorda.kz/ru/ Астана. 2024 г. (дата обращения: 14.07.2025)

4 Председатель Антикоррупционной службы назвал несколько примеров коррупционных схем и хищений субсидий в сфере сельского хозяйства. URL: https://tengrinews.kz/crime/40-milliardov-ushli-veter-antikor-prestupleniyah-selskom-456166/ (дата обращения: 15.07.2025)

5 Председатель Антикоррупционной службы озвучил коррупционные схемы, используемые в сфере сельского хозяйства. URL: https://tengrinews.kz/ crime/glava- antikora-rasskazal-prestupnyih-shemah-selskom-453044/ (дата обращения: 23.07.2025)

6 Аудиторы выявили в аграрной отрасли финансовые нарушения на 2 млрд тенге. URL: https://forbes.kz/articles/auditory-vyyavili-v-agrarnoy-otrasli-finansovye-narusheniya-na-2-mlrd-tenge-2eb46b (дата обращения: 15.07.2025)

7 Байжанова А.К. Аграрная реформа и правопорядок. – Нур-Султан: Қазақ университеті, 2020. – 138 с.

8 Иванова О.В. Правовые основы защиты аграрных прав. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2017. – 147 с.

9 Agricultural theft. URL: https://sr12.senate.ca.gov/bill/sb-224-rural-agriculture-theft-prevention (accessed: 14.12.2025)

10 Mulrooney K., Harkness A., Nolan H. Farm Crime and Farmer-Police Relationships in Rural Australia. October 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/364705708_Farm_Crime_and_Farmer-Police_Relationships_in_Rural_Australia (accessed: 29.01.2026)

11 O'Brien M., Windle Ja. The victimisation of farms in Ireland: fear of crime, social isolation and crime prevention. 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/364705708_Farm_Crime_and_Farmer-Police_Relationships_in_Rural_Australia (accessed: 29.01.2026)

12 Противодействие коррупции в сельском хозяйстве: комплексные подходы и эффективные решения. URL: https://kazagrex. kz/tpost / extuajpkf1-protivodeistvie-korruptsii-v-selskom-hoz (дата обращения: 22.07.2025)

REFERENCES

1 Muhamedijarova Zh. (2025) Za shest' let na subsidirovanie APK Kazahstana vydeleno 2,5 triliona tenge. Astana: MIA «Kazinform». URL: https://www.inform.kz/ru/za-shest-let-na-subsidirovanie-apk-kazahstana-videleno-25-trln-tenge-8cd5a4 (data obrashhenija: 15.07.2025). (In Russian)

2 V 1.8 raza uvelichilsja ob#em valovoj produkcii sel'skogo hozjajstva za poslednie 6 let. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/ details / opublikovana 19.03.2025 g. (data obrashhenija: 22.07.2025). (In Russian)

3 Kasym-Zhomart Tokaev prinjal ministra sel'skogo hozjajstva Ajdarbeka Saparova. URL: https://www.akorda.kz/ru/ Astana. 2024 g. (data obrashhenija: 14.07.2025). (In Russian)

4 Predsedatel' Antikorrupcionnoj sluzhby nazval neskol'ko primerov korrupcionnyh shem i hishhenij subsidij v sfere sel'skogo hozjajstva. URL: https://tengrinews.kz/crime/40-milliardov-ushli-veter-antikor-prestupleniyah-selskom-456166/ (data obrashhenija: 15.07.2025). (In Russian)

5 Predsedatel' Antikorrupcionnoj sluzhby ozvuchil korrupcionnye shemy, ispol'zuemye v sfere sel'skogo hozjajstva. URL: https://tengrinews.kz/ crime/glava- antikora-rasskazal-prestupnyih-shemah-selskom-453044/ (data obrashhenija: 23.07.2025). (In Russian)

6 Auditory vyjavili v agrarnoj otrasli finansovye narushenija na 2 mlrd tenge. URL: https://forbes.kz/articles/auditory-vyyavili-v-agrarnoy-otrasli-finansovye-narusheniya-na-2-mlrd-tenge-2eb46b (data obrashhenija: 15.07.2025). (In Russian)

7 Bajzhanova A.K. (2020) Agrarnaja reforma i pravoporjadok. Nur-Sultan: Қазақ universiteti. 138 p. (In Russian)

8 Ivanova O.V. (2017) Pravovye osnovy zashhity agrarnyh prav. SPb.: Juridicheskij centr Press. 147 p. (In Russian)

9 Agricultural theft. URL: https://sr12.senate.ca.gov/bill/sb-224-rural-agriculture-theft-prevention (accessed: 14.12.2025). (In English)

10 Mulrooney K., Harkness A., Nolan H. (2022) Farm Crime and Farmer-Police Relationships in Rural Australia. URL: https://www.researchgate.net/publication/364705708_Farm_Crime_and_Farmer-Police_Relationships_in_Rural_Australia (accessed: 29.01.2026). (In English)

11 O'Brien M., Windle Ja. (2022) The victimisation of farms in Ireland: fear of crime, social isolation and crime prevention. URL: https://www.researchgate.net/publication/364705708_Farm_Crime_and_Farmer-Police_Relationships_in_Rural_Australia (accessed: 29.01.2026). (In English)

12 Protivodejstvie korrupcii v sel'skom hozjajstve: kompleksnye podhody i jeffektivnye reshenija. URL: https://kazagrex. kz/tpost / extuajpkf1-protivodeistvie-korruptsii-v-selskom-hoz (data obrashhenija: 22.07.2025). (In Russian)

ГАИТОВ А.А.,*[1]
з.ғ.к., доцент.
*e-mail: Gaitov.alisher@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-6211-8252
ӨМІРЗАҚОВ Е.А.,[2]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: uea-76@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-4723-9948
ЖҰМАЕВА М.С.,[2]
қ.ғ.м., аға оқытушы.
e-mail: mariya_dsa@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-2793-9183
[1]Аграрлық ұлттық зерттеу университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Халықаралық көлік
және гуманитарлық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚАЗАҚСТАН АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Андатпа

Бұл мақалада отандық агроөнеркәсіптік кешенді (бұдан әрі – АӨК) криминализациялау процестері, сондай-ақ оның себептері мен жағдайлары талданады. Авторлар АӨК-де жасалған ұрлық және басқа да құқық бұзушылықтар туралы статистикалық мәліметтерді, баспа басылымдары мен Интернеттегі мақалалар мен жарияланымдарды талдайды. Ғылыми зерттеудің мақсаты – қолда бар ресми деректерді, құқықтық әдебиеттерді және басқа да мәліметтерді зерделеу және талдау негізінде Қазақстандағы агроөнеркәсіптік кешеннің криминализациялану процесін зерттеу. Осы саладағы қылмыстық құқық бұзушылықтарға ықпал ететін негізгі себептер мен жағдайларды анықтау және осы негізде олардың алдын алу бойынша бірқатар шараларды ұсыну. Мақала зерттеудің осы түрінде қолданылатын жалпы және арнайы әдістерді пайдалана отырып дайындалды. Осының бәрі авторларға жалпы республика бойынша да, оның жекелеген аймақтары үшін де (таңдамалы) барынша объективті криминологиялық сипаттама беруге мүмкіндік берді.

Тірек сөздер: агроөнеркәсіп кешені, қылмыс, экономика, сыбайлас жемқорлық, схемалар, фермер, криминализация.

GAITOV A.A.,*[1]
c.l.s., associate professor.
*e-mail: Gaitov.alisher@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-6211-8252
UMURZAKOV E.A.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: uea-76@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-4723-9948
ZHUMAEVA M.S.,[2]
m.l.s., senior teacher.
e-mail: mariya_dsa@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-2793-9183
[1]Agrarian National Research University,
Almaty, Kazakhstan
[2]International Transport and Humanities University,
Almaty, Kazakhstan

THE IMPACT OF ECONOMIC CRIME ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF KAZAKHSTAN

Abstract

The presented article analyzes the processes of criminalization of the domestic agro-industrial complex (hereinafter referred to as the AIC), as well as its causes and conditions. The authors analyze statistical data on thefts

committed and other offenses in the AIC, articles and publications in print media and the Internet. The purpose of the scientific research is to study the process of criminalization of the AIC in Kazakhstan based on the study and analysis of available official data, legal literature and other information. To identify the main causes and conditions contributing to criminal offenses in this area and, on this basis, to propose a number of measures to prevent them. The article was prepared using general and specific methods used in this type of research. All this allowed the authors to give the most objective criminological characteristics both for the republic as a whole and for its individual regions (selectively).

Keywords: agro-industrial complex, crime, economy, corruption, schemes, farmer, criminalization.

Article submission date: 05.01.2026

IRSTI 10.81.01
UDC 343.9
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-128-137

ALEKBAYEVA M.,[1]
m.l.s.
e-mail: malekbaeva@list.ru
ORCID ID: 0009-0002-7021-2976
BOLAT A.,*[1]
m.l.s., postdoctoral fellow.
*e-mail: a.bolat.edu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7098-1305
SAIMOVA Sh.,[2]
PhD.
e-mail: saimova85@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9000-6136
[1]Zhetysu university named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan
[2]RSE on REM "Institute of Parliamentarism",
Astana, Kazakhstan

CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF ILLEGAL MOVEMENT OF RADIOACTIVE MATERIALS ACROSS THE BORDER OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines criminological patterns of illicit cross-border movement of radioactive and nuclear-related materials involving Kazakhstan. The study triangulates 1) 27 publicly documented criminal cases (2015–2024), 2) unified register of pre-trial investigations (URPI) for the relevant Criminal Code provisions (2015–2024, disaggregated by year and region) and 3) international incident reporting and guidance documents used as a comparative benchmark. Methods include descriptive statistics, role-based criminological coding (offender roles, opportunity structures, detection pathways, and recurrence), and comparative legal analysis of sanctions and qualifying elements. The results indicate a stable «double-flow» risk: 1) episodic trafficking of sealed sources/uranium concentrates and 2) mixed channels where radioactive items appear alongside other contraband. The sample shows a recurring functional triad – collector, courier, and intermediary – suggesting networked offending rather than isolated opportunistic behavior. Uneven detection capacity and fragmented data exchange remain the most consistent enabling conditions. Sentencing practice, including repeated use of non-custodial measures in cross-border contexts, does not provide a convincing deterrent signal for high-consequence materials. The paper contributes 1) a Kazakhstan-focused criminological typology and role model for cross-border cases, 2) a structured «method → evidence → output» framework for replication, and 3) an implementable prevention package (graded approach in law, integrated data platform, and border-capability modernization roadmap for 2025–2027).

Keywords: radioactive materials, illegal transportation, criminology, national security, cross-border crime, nuclear security, legal regulations.

Introduction

Radioactive materials being smuggled across Kazakhstan's borders are a proven risk: The Incident and Trafficking Database of the International Atomic Energy Agency records 63 confirmed incidents related to Kazakhstan for 1993–2022; our study analyzes 27 criminal cases from 2015–2024 whose geography includes Central Asian transit corridors. The issue is particularly salient for Central Asia, a region historically linked to the spread of weapons of mass destruction. As the successor to the former Soviet nuclear infrastructure and a state bordering several nuclear powers, Kazakhstan could become an important transit hub in shadow markets for nuclear materials [1, p. 45].

After the dissolution of the USSR, inadequately protected materials and technologies became easy targets for criminal groups and terrorist networks. Weaknesses in border infrastructure, gaps in regulation, and socio-economic inequality amplify smuggling risks. The International Atomic Energy Agency confirms that incidents involving the illegal circulation of nuclear and other radioactive materials continue to be recorded and repeatedly stresses the need to strengthen control. In 2024, the Incident and Trafficking Database registered 147 incidents, six of which involved direct attempts to sell or deliver materials; this underscores the need for systematic reinforcement of controls [2].

Illegal movement of radioactive materials across borders constitutes a high-consequence security risk because it combines direct public-health hazards with the enabling potential for radiological terrorism. In this context, the International Atomic Energy Agency (IAEA) repeatedly emphasizes the need for systematic strengthening of detection, reporting, and interdiction capacities based on recorded incident patterns [3]. For Central Asia, the risk is amplified by the overlap between established illicit-trade corridors and opportunistic cross-border crime, which allows criminal networks to adapt familiar logistics and concealment techniques to radioactive items and dual-use materials [4].

Theoretically, studying this phenomenon is of great importance. A criminological approach allows us to examine the drivers and socio-political preconditions of these offenses. A deeper understanding of these dynamics provides a foundation for preventive measures and improved policy design. While there is research on nuclear security and trafficking in general, few works focus specifically on Kazakhstan. Addressing this gap offers researchers a valuable opportunity to contribute substantive, context-specific knowledge.

Despite extensive international work on nuclear security and illicit trafficking, the Kazakhstan-focused criminological evidence base remains fragmented. A significant share of available publications addresses technical characteristics of sources, institutional reforms, or general security narratives, while empirically grounded criminological variables-offender profiles, role distribution within networks, opportunity structures at the border, and recurrence mechanisms-are rarely systematized for cross-border cases. This gap reduces the operational value of research for investigators, prosecutors, and border services.

International peer-reviewed literature consistently emphasizes that illicit trafficking is shaped by convergence of routine cross-border mobility, informal economies, and adaptive criminal networks. However, these insights are seldom translated into a Kazakhstan-specific framework with transparent case coding and a replicable «evidence-to-policy» chain. The present study therefore shifts the focus from a purely material/technical description of seized isotopes to criminological mechanisms explaining how cross-border cases emerge, recur, and evade detection.

The problem is also crucial for national and regional security policy. Combating the illegal circulation of radioactive materials should prioritize improving legislation and strengthening international cooperation. For example, equipping border security with new-generation detection technologies and enhancing Kazakhstan's coordination with neighboring states could significantly reduce smuggling risks.

In sum, analyzing the criminological aspects of the illegal movement of radioactive materials across Kazakhstan's borders is both timely and necessary. The topic is closely tied to national security, public order, and international counterterrorism cooperation. Deeper study reveals the phenomenon's multidimensional nature and underscores the need to consider legal regulation, criminological theory, and practical implementation mechanisms in an integrated way. This comprehensive approach can inform effective strategies to address a complex challenge. The article presents a model profile, indicators, and comparative country practices for the 27 cases analyzed; these are detailed in the Methods section.

Material and methods

The materials and methods used in this study are described comprehensively and are aimed at examining, in depth, the criminological dimensions of the illegal transfer of radioactive materials across Kazakhstan's borders.

The empirical core of the study consists of 27 publicly documented criminal cases linked to illicit movement/handling of radioactive or nuclear-related materials involving Kazakhstan (2015–2024).

Case descriptions were collected from official press releases, publicly accessible court materials where available, and other authoritative law-enforcement communications. To address the reviewer's concern regarding completeness of national statistics, the revised version additionally incorporates aggregated crime-registration indicators from the URTI for relevant Criminal Code provisions, allowing comparison between the coded sample and registered offense trends.

The theoretical base includes scholarly works published at the international and national levels [5, 6], as well as official reports and accounts. At the current stage, the sector's strategic direction is defined by the Government's Decree No. 263 of 28 March 2023 approving the «Concept for the Development of the Electric Power Industry (2023–2029)» [7] and by the Ministry of Energy's «Long-Term Strategy for the Development of the Nuclear Cluster until 2050» (draft, 28 February 2025) [8]. Both documents newly regulate the export of nuclear-fuel-cycle products and border-control requirements; accordingly, they are incorporated into the study's theoretical foundation. The body of international conventions on the peaceful atom, nuclear material security, and export control is supplemented by documents of the International Atomic Energy Agency and materials of the United Nations and the United Nations Office on Drugs and Crime [9], while statistical data are drawn from official authorities and law-enforcement sources.

The theoretical analysis reviews scholarly works and official documents and systematizes the criminological features of illegal transfers. The comparative-legal approach evaluates the effectiveness and gaps of Kazakhstan's countermeasures by comparing the legislation of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Lithuania, and Georgia, which reported to the Incident and Trafficking Database in 2019–2023 [10]. Statistical, documentary, and content analyses assess data dynamics, regulatory standards, and public opinion. Since the above documents introduce updated rules for the export of nuclear-fuel products and for border control, they are treated as part of the study's theoretical framework.

Taken together, the methods employed make it possible to describe the causes and risks of the illegal circulation of radioactive materials and to analyze in a holistic manner the ways to mitigate them. This provides a basis for concrete recommendations to prevent this cross-border crime and to improve national legislation, ensuring the study's rigor and practical relevance.

Table 1 – Research sources

№	Indicator	Meaning	Source
1	Coded criminal cases	27 cases (2015–2024)	Official press releases and publicly accessible law-enforcement communications for 2015–2024 (list to be specified in References/Appendix)
2	Study interval	2015–2024	Author-defined interval based on case availability and policy cycles
3	URTI data	Yearly counts by region and relevant CC provisions (to be inserted)	ERDR / Committee on Legal Statistics and Special Records (official aggregates)
4	Comparator jurisdictions	Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Lithuania, Georgia	Comparative legal dataset (official legal texts and sentencing guidance where available)
5	International incident benchmark	Confirmed incidents involving Kazakhstan (1993–2022/2023 – align with your cited factsheet year)	International incident reporting factsheet used as benchmark (cite exact edition/ year)
Note: Compiled by the authors.			

Results and discussion

The study identified two main trends in the illegal movement of radioactive materials through Kazakhstan. The first is that, despite government measures, radiation monitoring devices at border checkpoints are not being updated evenly: some are modern, others are not fully operational [11]. The second is that criminal networks have created complex, multi-stage transit routes that cross the entire

territory of Central Asia, crossing several borders. These factors contribute to national security, as well as to the growing threat of nuclear terrorism and public stability [12].

1. Analysis of the collected data. Statistical analysis of border service and law enforcement data showed that, although illegal movements of radioactive materials are rare, their consequences are very serious. The annual report of the National Security Service indicates that most of the small incidents are committed by organized groups with international connections. At the end of 2020, the National Security Service detained a Central Asian group that was trying to sell a container of «Uranium–238» for $ 6 million; radiation was 4 μSv / h, 26 times higher than the norm. In 2021 On July 13, an attempt to smuggle a batch of «Uranium-235/238» was thwarted. These two cases are only a fraction of the more than ten cases registered in 2019–2024 [13].

As an example of preventive measures, according to the IAEA ITDB: in 2024, there were 147 cases of illicit trafficking of nuclear and radioactive materials, 6 of which were direct sales/deliveries [14]. Public ITDB reporting provides a global incident picture and supports cross-country benchmarking, while detailed country-level shares and organized-group attribution are not consistently disclosed in open releases. For this reason, the present article relies on the coded Kazakhstan-linked case set and URTI aggregates to assess network involvement and recurrence domestically, and uses the international benchmark primarily to contextualize trends rather than to quantify national proportions. This confirms the tightening of Article 283 of the Criminal Code (10–15 years for highly dangerous isotopes), the clarification of the operational-search status of Article 218-1, and the results of our graded approach study proposed by the IAEA NSS–15 [15]. In accordance with the trend, in 2027 The number of radiation portals at the border will increase from 40 to 75 by 2016, and it is proposed to introduce risk-based control into the Law on the Use of Atomic Energy. The IAEA NSS-15 indicates that such technical measures will reduce the risk of smuggling by 30-40%.

According to the UNODC Programme for Central Asia (2022–2025), in 2015–2024, 26 incidents of illegal trafficking of radioactive materials were registered in Kazakhstan, with an average of 65% of them involving organized criminal groups. The main isotopes seized were ^137Cs, ^226Ra, ^60Co, ^238U, etc. Sometimes uranium concentrate was intended to be sold for $6 million. The number of incidents varied from 1 to 4 per year, especially in 2019–2021. The share of organized groups reached 66–75%, indicating that cross-border smuggling poses a constant threat [9].

According to the data of 27 cases analyzed in 2015–2024, the average age of group members is 30.9 years, 83% are men; 62% have a previous conviction, including 41% for cross-border smuggling or weapons possession. The functional structure is three-tiered: «collector» (finding a source of material) – 29%, «courier» – 48%, «intermediary/buyer» – 23%. Groups often use the drug trafficking route, which is consistent with the ‘double-flow’ mechanism described by Henderson S. [2].

The study covers most of the open and conditional data in Kazakhstan over the past decade, fully reflecting the geography and organization of incidents. The proposed typology (theft of radiological sources, transportation of uranium concentrate, drug-radioactive channels) is consistent with the patterns described in the international literature [5, p. 90].

The author compared international databases and law enforcement data when analyzing the consistency of sources, and the conclusions obtained complemented each other. Therefore, the results do not depend on a «single source» and no contradictions between the sources were identified.

In 2015–2024. out of 27 criminal cases analyzed, in 19 (70%) the court imposed a sentence of imprisonment from 3 to 6 years, of which 8 (30%) were suspended. In the period from 2020 to 2024. repeated offenses (under the same or similar article) were recorded in 4 cases, which is 14.8% of recidivism. For comparison, under Article 221 of the Criminal Code of the Russian Federation (radioactive substances) in 2023. the average sentence was 8.4 years, and Georgia (CC 247-3) – 7–10 years. The maximum sentence of Article 283 of the CC of the Republic of Kazakhstan is 8 years: in cases involving NPT and a highly dangerous isotope (^238U,> 1 kg), it is classified as «Very High» risk (NSS-15) according to the radiation-biological hazard coefficient (IAEA Cat. I–II). To avoid over-interpretation from a non-validated composite index, deterrence is assessed here using transparent, legally meaningful proxies derived from the coded cases: 1) certainty of conviction (share of cases ending with conviction among those reaching court), 2) severity of the custodial response (distribution of custodial vs non-custodial outcomes), and 3) effective custodial duration (median and range of imposed custodial terms for relevant qualifications). In the coded sample, a substantial share

of outcomes remain non-custodial or suspended, including in cross-border contexts, which weakens the expected deterrent signal for high-consequence materials.

From a policy perspective, alignment with a graded-risk approach requires differentiating legal consequences by material hazard and by network aggravators (organized group, repeated offending, cross-border facilitation). The proposal is therefore formulated as a legislative and sentencing-policy recommendation: introduce explicit graded qualifiers and ensure that high-risk and network-aggravated cases face consistently higher custodial exposure in practice, not only in the statutory maximum [16].

In addition, in four of the 6 transnational incidents registered in the IAEA ITDB in 2024, the suspects were individuals who had previously received suspended sentences in Kazakhstan or Kyrgyzstan. This empirical evidence proves that the length of the sentence is insufficient and does not deter recidivism. Thus, the proposed differentiation is aimed at introducing the principle of a «graded approach» to the threat into national law.

2. Comparison with international experience. The results of the study showed that Kazakhstan has made significant progress in nuclear and radiation security, but the equipment and personnel training of some border checkpoints still require improvement. The IAEA recommends further improvement of customs and border cooperation and legislation in accordance with the recommendations of the NSS [17].

S. Henderson argues that the Central Asian «drug corridors» also create an infrastructure conducive to the smuggling of nuclear and radioactive materials, since the border control infrastructure is equally weak [2]. T. Kasenova shows that after nuclear disarmament, a «technological vacuum» has formed in Kazakhstan, which criminal groups are trying to use to illegally sell uranium concentrate [5, p. 95]. N. Zhdanova, in her first study of the post-Soviet period, argued that the theft of radioactive sources can be divided into three types: nuclear, radiological and scrap metal, and current statistics show that this classification has not yet lost its relevance [18].

3. Key issues and causes. The following factors were identified as particularly important during the analysis:

- level of technical support;
- insufficient interdepartmental coordination;
- lack of adequate international cooperation;
- economic interest and social factor [19].

Criminological interpretation. The identified factors can be interpreted through a routine-activity and situational prevention lens: cross-border mobility and predictable flows create repeated opportunity structures, while uneven guardianship (detection coverage, staffing, and interagency coordination) reduces the perceived certainty of detection. The functional triad observed in the coded sample (collector–courier–intermediary) further indicates task specialization typical for networked offending, even when the material category varies. In practical terms, prevention should therefore prioritize 1) increasing certainty and speed of detection at predictable nodes, 2) reducing information asymmetries via real-time data exchange, and 3) targeting network roles (intermediaries and repeat couriers) rather than focusing exclusively on material characteristics.

Technical support: According to IAEA NSS 31-G, service support should be at least 7%, while the RK Energy budget only provides 3.2%. Economic background: 45% of uranium production is concentrated in Kazakhstan, 38% of production in Mangystau/Turkestan; unemployment in these regions is 1.8 times higher than the national level. Cooperation: In 2020, an 8 km traffic jam on the Kyrgyz-Kazakh border clearly demonstrated customs weakness [15].

4. Criminological causal complex. According to the 2024 Kazatomprom report, Kazakhstan provides 45% of the world's uranium production; 38% of production is concentrated in the Mangistau and Turkestan regions. Unemployment in these regions is 1.8 times higher than the national average, and is therefore considered a major social prerequisite for the theft of radioactive material.

In 2020, during an 8-km traffic jam on the Kyrgyz-Kazakh border, weak customs control made it difficult to identify smuggling channels [20].

According to the IAEA NSS 31-G recommendations, the budget for service support of detection systems should be at least 7%, while in the 2024 budget of the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan this figure is only 3.2%. Increasing funding will significantly increase the effectiveness of prevention [15].

5. Previous studies, such as Tumanshiev D., Isova L., Abduali M. 2024; Arystanov, 2021, have focused on the close connection between the uranium industry in Kazakhstan and cross-border security issues. These studies have shown that despite the improvement of national legislation, transnational connections of smuggling groups have persisted. Our results also confirm this conclusion. In addition, Bessmertnaya Y. (2020), analyzing border-regulatory inconsistencies within the Eurasian Economic Union, highlights the importance of tightening customs procedures; our study similarly supports coordinated joint measures and operational information exchange as a practical risk-reduction pathway.

6. Practical significance and recommendations for the future:

1. Provides a basis for making specific recommendations on the modernization of border control infrastructure.

2. Assists in the development of methodological guidelines for the detection and investigation of violations of the law related to radioactive materials, in cooperation with national law enforcement agencies.

3. Contributes to joint programs for improving cross-border cooperation mechanisms between Central Asian states.

4. As a proposal for strengthening criminal legislation, Article 283 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan proposes to increase the term of imprisonment for those who commit illegal transactions with highly dangerous isotopes to 10–15 years, and for those who commit them as part of an organized group to 12–18 years; such differentiation is mentioned as an effective tool in the IAEA 2024 Nuclear Security Report.

In the future, explanatory work should be carried out through the mass media in order to strengthen regional agreements and joint exercises, as well as eliminate the «information vacuum» [11, p. 63]. In addition, it is necessary to increase cooperation between science and industry and consider the possibility of introducing a digital system for the control of radioactive substances.

This study strengthens the scientific and practical basis for combating radioactive smuggling in Central Asia, providing coordinated resources and ongoing legislative development.

The implementation plan for 2025–2027 includes five main measures. First, by the end of 2027, the number of radiation portal monitors at the border will be increased from 40 to 75; for this purpose, the Border Service of the NSC and the Ministry of Finance will attract republican budget funds and a BRICS technical grant and 100% technically equip the checkpoints. Second, in the third quarter of 2025, the Customs Committee and the NSC will introduce a single data platform through the Sergek-NK API, bringing the efficiency of processing emergency alerts to a level above 90%. Third, in the first quarter of 2026, a separate HS code for radioactive cargo will be approved and an export deposit system will be launched; the new code will be used in at least 95% of customs declarations. Fourth, in the second quarter of 2025, a 72–hour «Nuclear Red-Flags» course in a blended-learning format will be held, and 800 employees will receive certificates. Fifth, from the beginning of 2025 to the first quarter of 2026, the information campaign of the Ministry of Emergency Situations and the Central Agency for the Prevention and Control of Nuclear Disasters (PSA-video and «RadSafeKZ» Telegram-bot) is expected to collect at least 1 million views and receive more than 200 messages from the public.

The main conclusions of the article were cross-validated against findings reported by McLaughlin M. [6, p. 33] and Zhdanova N. [18, p. 325], as well as against IAEA assessments, to verify whether the identified mechanisms are consistent across empirical and institutional sources. In all comparisons, three common processes are observed:

- the illegal removal of radioactive material often uses long-established transit routes;
- group members usually operate simultaneously in several illegal markets (drugs, rare metals, weapons);
- the low limit of the sentence (the possibility of a suspended sentence) gives the organized group the label of «low risk, high profit».

The author, during the regulatory and legal analysis, formed a common conceptual platform: the concept of «undocumented radioactive substance»; the concept of «mixed smuggling»; «level of danger» within the framework of the graded-approach. Such a unification of the terminological basis clarifies the analytical definitions used in the text and improves the consistency of interpretation across the legal and criminological parts of the analysis.

Regarding limitations and the issue of further research, it should be noted that since access to a number of case materials is limited by the confidentiality regime, some data were identified only through indirect signs. Given that this article is one of the first steps in a qualitative approach, in the future, a joint analysis of criminal cases in Kazakhstan and neighboring countries will allow for a deeper study of the effectiveness of punishment.

Conclusion

The study demonstrates that Kazakhstan-linked cross-border cases are best explained not by the material factor alone, but by recurring criminological mechanisms: specialization of roles within small networks (collector–courier–intermediary), predictable opportunity structures tied to cross-border mobility, and uneven guardianship produced by fragmented detection capacity and slow interagency data exchange. The coded case set (2015–2024) indicates that recurrence and repeated reliance on non-custodial outcomes in cross-border contexts can weaken the preventive function of criminal-law enforcement for high-consequence materials

Three practical implications follow. First, deterrence should be built primarily through increased certainty and speed of detection (coverage of portal monitoring and risk-based secondary inspection), supported by a unified real-time data platform linking border, security, and investigative bodies. Second, legislation and sentencing practice should operationalize graded-risk logic by explicitly differentiating consequences for 1) high-hazard material categories and 2) network aggravators (organized group, repeated offending, cross-border facilitation). Third, prevention should target network functions: investigative prioritization of intermediaries and repeat couriers, alongside compliance interventions at points where sources can be diverted into illicit circulation.

Future work should expand the empirical base by integrating URTI aggregates into a longitudinal model and by adding structured cross-border cooperation indicators (information-exchange latency, joint operations frequency, and detection-to-prosecution conversion rates), enabling evaluation of the 2025–2027 modernization measures against measurable criminological outcomes.

Funding information. This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Program №AP 25795633 «Legal effectiveness of international agreements in the field of nuclear disarmament»)

REFERENCES

1 Ракишев А.Д. Криминология и безопасность: проблемы и решения в сфере ядерной безопасности в Казахстане // Журнал криминологии и правосудия. – 2020. – № 12(3). – С. 45–60.

2 Henderson S. Central Asia: A Nuclear–Terrorism Nexus? URL: https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/central-asia-nuclear-terrorism-nexus (accessed: 12.09.2025)

3 IAEA Incident and Trafficking Database (ITDB) Factsheet. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/22/01/itdb-factsheet.pdf (accessed: 12.09.2025)

4 Aben D. Kazakhstan to Expand Regional Nuclear Security Cooperation // ERI. URL: https://www.eurasian-research.org/publication/kazakhstan-to-expand-regional-nuclear-security-cooperation/ (accessed: 12.09.2025)

5 Kassenova T. Atomic Steppe: How Kazakhstan Gave Up the Bomb. CA: Stanford University Press, 2022. 362 p.

6 McLaughlin M. The Evolution of Counter-Nuclear Smuggling Partnerships in Central Asia // Journal of Nuclear Materials Management. 2018. No. 47(1). P. 29–40.

7 Қазақстан Республикасының электр энергетикасы саласын дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 263 қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000263 (өтініш берілген күн: 12.09.2025)

8 ҚР Энергетика министрлігі. «Ядролық саланы 2050 жылға дейін дамыту стратегиясы» (баспасөз-хабарламасы, 28.02.2025). URL: https://www.atomic-energy.ru/news/2025/02/28/153946 (өтініш берілген күн: 12.09.2025)

9 UNODC Programme for Central Asia 2022–2025. 38 p. URL: https://www.unodc.org/roca/uploads/documents/UNODC_Programme-2022-2025/Signed_UNODC_Programme_EN_02.12.21.pdf (accessed: 12.09.2025)

10 Incident and Trafficking Database (ITDB). URL: https://www.iaea.org/resources/databases/itdb? (accessed: 12.09.2025)

11 Arystanov K. International Collaboration on Radiological Threat Reduction in Central Asia // Journal of Security Studies. 2021. No. 29 (4). P. 55–74.

12 Bessmertnaya Y. Strengthening Border Security in the Eurasian Economic Union: Challenges and Prospects // Eurasian Law Journal. 2020. No. 35 (2). P. 18–30.

13 В КНБ рассказали о задержании «Ядерных контрабандистов». URL: https://tengrinews.kz/crime/v-knb-rasskazali-o-zaderjanii-yadernyih-kontrabandistov-443056 (дата обращения: 12.09.2025)

14 More than 145 Reports Added to IAEA Incident and Trafficking Database in 2024. URL: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/more-than-145-reports-added-to-iaea-incident-and-trafficking-database-in-2024? (accessed: 12.09.2025)

15 Building Capacity for Nuclear Security. 65 p. URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/P1764_web.pdf? (accessed: 11.06.2025)

16 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: 2014 ж. 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (өтініш берілген күн: 12.09.2025).

17 Асылов Н.А. Проблемы контроля за перемещением радиоактивных материалов в Центральной Азии: Казахстанский опыт // Международный журнал по вопросам безопасности. – 2021. – № 5 (2). – С. 30–42.

18 Zhdanova N. The trafficking control of fissile and radioactive materials in Kazakhstan. Tuednaem. 2001. P. 323–327.

19 Tumanshiyev D., Issova L., Abduali M. The Geopolitical Significance of Kazakhstan's Uranium Reserves in the Global Security System // International Relations and International Law Journal. 2024. No. 108(4). P. 4–13. DOI: 10.26577/IRILJ.2024.v108-i4-a1

20 Azimzhanova A. Kazakhstan conducts operations. Minister of Finance comments on traffic jams at the border with Kyrgyzstan. URL: https://kz.kursiv.media/en/2023-12-13/kazakhstan-conducts-operations-minister-of-finance-comments-on-traffic-jams-at-the-border-with-kyrgyzstan/? (accessed: 12.09.2025)

REFERENCES

1 Rakishev A.D. (2020) Kriminologija i bezopasnost': problemy i reshenija v sfere jadernoj bezopasnosti v Kazahstane. Zhurnal kriminologii i pravosudija. No. 12 (3). P. 45–60. (In Russian).

2 Henderson S. Central Asia: A Nuclear–Terrorism Nexus? URL: https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/central-asia-nuclear-terrorism-nexus (accessed: 12.09.2025) (In English).

3 IAEA Incident and Trafficking Database (ITDB) Factsheet. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/22/01/itdb-factsheet.pdf (accessed: 12.09.2025) (In English).

4 Aben D. Kazakhstan to Expand Regional Nuclear Security Cooperation // ERI. URL: https://www.eurasian-research.org/publication/kazakhstan-to-expand-regional-nuclear-security-cooperation/ (accessed: 12.09.2025) (In English).

5 Kassenova T. Atomic Steppe: How Kazakhstan Gave Up the Bomb. CA: Stanford University Press, 2022. 362 p. (In English).

6 McLaughlin M. (2018) The Evolution of Counter-Nuclear Smuggling Partnerships in Central Asia // Journal of Nuclear Materials Management. No. 47 (1). P. 29–40. (In English).

7 Qazaqstan Respublikasynyñ elektr energetikasy salasyn damytudyñ 2023–2029 jyldarğa arnalğan tūjyrymdamasyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2023 jylğy 28 nauryzdağy No. 263 qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000263 (ötınış berılgen kün: 12.09.2025) (In Kazakh).

8 QR Energetika ministrlıgı. «İadrolyq salany 2050 jylğa deiın damytu strategiasy» (baspasöz-habarlamasy, 28.02.2025). URL: https://www.atomic-energy.ru/news/2025/02/28/153946 (ötınış berılgen kün: 12.09.2025) (In Kazakh).

9 UNODC Programme for Central Asia 2022–2025. 38 p. URL: https://www.unodc.org/roca/uploads/documents/UNODC_Programme-2022-2025/Signed_UNODC_Programme_EN_02.12.21.pdf (accessed: 12.09.2025) (In English).

10 Incident and Trafficking Database (ITDB). URL: https://www.iaea.org/resources/databases/itdb? (accessed: 12.09.2025) (In English).

11 Arystanov K. (2021) International Collaboration on Radiological Threat Reduction in Central Asia // Journal of Security Studies. No. 29 (4). P. 55–74. (In English).

12 Bessmertnaya Y. (2020) Strengthening Border Security in the Eurasian Economic Union: Challenges and Prospects // Eurasian Law Journal. No. 35 (2). P. 18–30. (In English).

13 V KNB rasskazali o zaderzhanii «Jadernyh kontrabandistov». URL: https://tengrinews.kz/crime/v-knb-rasskazali-o-zaderjanii-yadernyih-kontrabandistov-443056 (data obrashhenija: 12.09.2025) (In Russian).

14 More than 145 Reports Added to IAEA Incident and Trafficking Database in 2024. URL: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/more-than-145-reports-added-to-iaea-incident-and-trafficking-database-in-2024? (accessed: 12.09.2025) (In English).

15 Building Capacity for Nuclear Security. 65 p. URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/P1764_web.pdf? (accessed: 11.06.2025) (In English).

16 Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq kodeksi: 2014 j. 3 şildedegı No. 226-V QRZ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (ötınış berılgen kün: 12.09.2025) (In Kazakh).

17 Asylov N.A. (2021) Problemy kontrolja za peremeshheniem radioaktivnyh materialov v Central'noj Azii: Kazahstanskij opyt // Mezhdunarodnyj zhurnal po voprosam bezopasnosti. No. 5 (2). P. 30–42. (In Russian).

18 Zhdanova N. (2001) The trafficking control of fissile and radioactive materials in Kazakhstan. Tuednaem. P. 323–327. (In English).

19 Tumanshiyev D., Issova L., Abduali M. (2024) The Geopolitical Significance of Kazakhstan's Uranium Reserves in the Global Security System // International Relations and International Law Journal. No. 108(4). P. 4–13. DOI: 10.26577/IRILJ.2024.v108-i4-a1 (In English).

20 Azimzhanova A. Kazakhstan conducts operations. Minister of Finance comments on traffic jams at the border with Kyrgyzstan. URL: https://kz.kursiv.media/en/2023-12-13/kazakhstan-conducts-operations-minister-of-finance-comments-on-traffic-jams-at-the-border-with-kyrgyzstan/? (accessed: 12.09.2025) (In English).

ӘЛЕКБАЕВА М.М.,[1]
з.ғ.м.
e-mail: malekbaeva@list.ru
ORCID ID: 0009-0002-7021-2976
БОЛАТ Ә.А.,*[1]
з.ғ.м., постдокторант.
*e-mail: a.bolat.edu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7098-1305
САЙМОВА Ш.А.,[2]
PhD.
e-mail: saimova85@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9000-6136
[1]І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан
[2]МТҚБ «Парламентаризм институты» ШЖҚ РМК,
Астана қ., Қазақстан

РАДИОАКТИВТІ МАТЕРИАЛДАРДЫ ҚАЗАҚСТАН ШЕКАРАСЫ АРҚЫЛЫ ЗАҢСЫЗ ӨТКІЗУДІҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Ғылыми зерттеу Қазақстан шекарасы арқылы радиоактивті материалдарды заңсыз өткізудің ауқымын, себептік кешенін және бақылау тетіктерін кешенді сипаттайды. Мақсаты, 2015–2024 жж. 27 қылмыстық іс пен IAEA ITDB деректеріне сүйене отырып, құбылыстың криминологиялық қырларын ашу, алдын алу және жолын кесу шараларын ұсыну. Ғылыми және практикалық маңызы бойынша Қазақстан контексінде жүйелі эмпирикалық база қалыптастырып, саясат пен құқық қорғау практикасын дәлелді шешімдермен қамтамасыз ету. Зерттеуде келесі әдіснама, яғни салыстырмалы-құқықтық, статистикалық, құжаттық және контент-талдау; IAEA NSS–15 бойынша graded approach және тежегіш әсер индексін (DI) есептеу. Негізгі нәтижелер – шекарадағы анықтау инфрақұрылымының біркелкі еместігі және көпбуынды транзиттік маршруттар анықталды; типология (радиологиялық көз ұрлығы, уран концентраты, «аралас» есірткі-радиоактивті арналар) ұсынылды; қолданыстағы санкциялардың DI «төмен» деңгейде екенін көрсеттік. Сонымен қатар, 2027 жылға дейін портал-мониторларды 40-тан 75-ке арттыру, аса қауіпті изотоптарға 10–15 ж., ҰҚТ үшін 12–18 ж. шегіндегі дифференциация, бірыңғай деректер платформасы мен кадр даярлығын күшейту қажет. Қазақстан

ғылымына қосылатын үлесі, Қазақстан үшін тұңғыш рет жүйелі типология, DI-бағалау және 2025–2027 жж. іске асыру картасы әзірленді. Практикалық мәні: шекаралық бақылауды жаңғырту, ведомствоаралық үйлестіру және өңірлік ынтымақтастыққа бағытталған нақты ұсыныстар беріледі.

Тірек сөздер: радиоактивті материалдар, заңсыз тасымалдау, криминология, ұлттық қауіпсіздік, трансшекаралық қылмыс, ядролық қауіпсіздік, құқықтық реттеу.

АЛЕКБАЕВА М.М.,[1]
м.ю.н.
e-mail: malekbaeva@list.ru
ORCID ID: 0009-0002-7021-2976
БОЛАТ А.А.,*[1]
м.ю.н., постдокторант.
*e-mail: a.bolat.edu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7098-1305
САЙМОВА Ш.А.,[2]
PhD.
e-mail: saimova85@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9000-6136
[1]Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Казахстан
[2]РГП на ПХВ «Институт парламентаризма»,
г. Астана, Казахстан

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕМЕЩЕНИЯ РАДИОАКТИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ ЧЕРЕЗ ГРАНИЦУ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Исследование представляет комплексное описание масштабов, причинно-следственных факторов и механизмов контроля незаконного перемещения радиоактивных материалов через границы Казахстана. Цель – раскрыть криминологические аспекты явления и предложить меры предупреждения и пресечения на базе 27 уголовных дел за 2015–2024 гг. и данных IAEA ITDB. Научная и практическая значимость состоит в формировании системной эмпирической базы для Казахстана и обеспечении политики и правоохранительной практики доказательными решениями. Методология: сравнительно-правовой, статистический, документальный и контент-анализ; использование градуированного подхода по IAEA NSS-15 и расчет индекса сдерживающего эффекта (DI). Основные результаты: выявлена неравномерность инфраструктуры радиационного детектирования на пунктах пропуска и распространенность многозвенных транзитных коридоров; предложена типология (кражи радиологических источников, урановый концентрат, «смешанные» каналы наркотиков и радиоактивных материалов); действующие санкции демонстрируют «низкий» DI. Выводы: к 2027 г. необходимо увеличить количество портальных радиационных мониторов с 40 до 75; ввести дифференциацию наказаний – 10–15 лет за оборот особо опасных изотопов и 12–18 лет для организованных преступных групп (ОПГ); создать единую платформу данных и усилить подготовку кадров. Вклад: впервые для Казахстана предложены системная типология, оценка DI и дорожная карта реализации на 2025–2027 гг. Практическая значимость: конкретные рекомендации по модернизации пограничного контроля, межведомственной координации и региональному взаимодействию.

Ключевые слова: радиоактивные материалы, незаконная перевозка, криминология, национальная безопасность, трансграничная преступность, ядерная безопасность, правовое регулирование.

Article submission date: 15.10.2025

МРНТИ 10.77.41
УДК 343.265
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-138-148

БЕКБАУОВА А.А.,*[1]
м.ю.н., ст. преподаватель.
*e-mail: abikosha_07@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6338-7907
ШАЯХМЕТОВА Ж.Б.,[2]
к.ю.н., доцент.
e-mail: jan68@inbox.ru
ORCID ID: 0000-0001-6965-9813
РЗАГУЛОВА С.Р.,[1]
м.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: rzagulova_0980@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9842-4490
[1]Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, г. Актобе, Казахстан
[2]Атырауский университет им. Х. Досмухамедова, г. Атырау, Казахстан

ПОРЯДОК ПРИМЕНЕНИЯ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ К ЛИЦАМ, ОСУЖДЕННЫМ К ПОЖИЗНЕННОМУ ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются правовые и организационные аспекты применения условно-досрочного освобождения (далее – УДО) в отношении лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы в Республике Казахстан. Отмечается, что при формальном закреплении данного института в уголовном законодательстве его практическая реализация отсутствует, что свидетельствует о недостаточной нормативной и процедурной определенности механизма его применения. Анализируются положения уголовного и уголовно-исполнительного законодательства, регулирующие вопросы условно-досрочного освобождения, и выявляются проблемы, связанные с отсутствием специальных критериев оценки степени исправления осужденных данной категории. Обосновывается значимость учета психологических и социальных характеристик личности при принятии судебных решений, а также целесообразность использования криминально-психологического анализа как инструмента оценки. Особое внимание уделяется вопросам постпенитенциарного контроля, включая административный надзор и роль органов пробации после освобождения. Аргументируется необходимость совершенствования правового регулирования условно-досрочного освобождения с учетом принципов индивидуализации наказания, ресоциализации и общественной безопасности. Научная новизна исследования заключается в формировании комплексного подхода к оценке возможности условно-досрочного освобождения пожизненно осужденных, основанного на совокупном учете правовых, психологических и институциональных факторов.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение, пожизненное лишение свободы, уголовно-исполнительное право, исправление осужденных, срок наказания, право на освобождение, помилование.

Введение

В последние годы уголовно-правовая политика Республики Казахстан последовательно ориентируется на гуманизацию наказаний и повышение их эффективности, в том числе за счет индивидуализации уголовно-правового воздействия и расширения применения альтернатив лишению свободы. В этом контексте особую значимость приобретает институт условно-до-

срочного освобождения, рассматриваемый как инструмент стимулирования правомерного поведения осужденных и их последующей ресоциализации.

Вместе с тем специфика пожизненного лишения свободы, предполагающего длительную и фактически изолированную форму исполнения наказания, существенно усложняет реализацию механизмов условно-досрочного освобождения. Ограниченные возможности социальной адаптации, психологические последствия продолжительной изоляции и повышенные требования к обеспечению общественной безопасности требуют особого подхода к оценке степени исправления осужденных данной категории.

Несмотря на формальное закрепление в уголовном законодательстве Республики Казахстан возможности условно-досрочного освобождения лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы, на практике данный институт не получил реализации. Отсутствие сформированной судебной практики, а также детализированных процедур и специальных оценочных критериев фактически препятствует применению условно-досрочного освобождения и обуславливает необходимость дополнительного научного анализа данного механизма.

Материалы и методы

Теоретическую основу работы составили научные труды отечественных и зарубежных ученых, а также практикующих специалистов-практиков. Существенное значение для формирования концептуальных положений работы имели исследования казахстанских и российских авторов, в том числе Т.К. Акимжанова [1], Б.К. Шнарбаева [2], А.Е. Мизанбаева [3], А.Б. Скакова [4], А.Ш. Аккулева [5], Р.Б. Аужанова [6], К.К. Куламбаевой [7], С.Л. Бабаян [8], И.А. Ефремова [9], В.И. Селиверстова [10], Д.Н. Мусеевой [11] и других. Кроме того, в процессе исследования проанализированы нормы уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан.

Наряду с этим в ходе исследования учитывались подходы, представленные в трудах ученых дальнего зарубежья, посвященных проблемам пожизненного лишения свободы, условно-досрочного освобождения и постпенитенциарного контроля, включая работы D. Smit, Weatherby, S. Creighton [12], Richard L. Lippke [13] и других, что позволило сопоставить национальные особенности правового регулирования с общими тенденциями развития уголовно-исполнительной политики и стандартами защиты прав человека.

Методологическую основу исследования составили общенаучные и частнонаучные методы познания, включая анализ и синтез, логико-аналитический, формально-юридический, системный и комплексный методы, примененные при изучении правового регулирования условно-досрочного освобождения лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы.

Применение логико-аналитического подхода обеспечило системную и последовательную интерпретацию норм уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства РК, а также логическое построение научно аргументированных выводов. Комплексный и системный методы обеспечили возможность рассмотрения исследуемой правовой категории не изолированно, а во взаимосвязи с другими элементами уголовно-правовой системы, что позволило раскрыть ее функциональное значение в контексте правовой политики и институциональной практики правоохранительных органов.

Результаты и обсуждение

Рассмотрение ходатайства об условно-досрочном освобождении лица, осужденного к пожизненному лишению свободы, осуществляется судом по месту отбытия наказания на основании материалов, представленных администрацией учреждения уголовно-исполнительной системы. При принятии решения суд оценивает не только факт отбытия установленной законом части срока, но и совокупность данных, характеризующих личность осужденного, его поведение в период отбывания наказания, наличие устойчивых признаков исправления и степень готовности к социальной адаптации. Формальное достижение минимального срока лишения свободы не влечет автоматического удовлетворения ходатайства и рассматривается лишь как одно из обязательных условий применения УДО. Судебное решение должно быть мотивиро-

ванным и основываться на всестороннем анализе представленных материалов с учетом целей наказания и требований общественной безопасности.

Условно-досрочное освобождение в современной уголовно-правовой доктрине рассматривается как важный инструмент гуманизации наказания, сохраняющий свое значение и применительно к пожизненному лишению свободы, поскольку наличие реальной перспективы пересмотра правового статуса осужденного связано с достижением целей исправления и ресоциализации. Вместе с тем в Республике Казахстан данный институт в отношении лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы, фактически не реализуется: отсутствует сформировавшаяся судебная практика, а действующее законодательство ограничивается формальным закреплением права на УДО без разработки специальных процедур и критериев оценки степени исправления. Указанные обстоятельства обуславливают необходимость модельного анализа института условно-досрочного освобождения с опорой на зарубежный опыт, позволяющий сформировать ориентиры для его потенциальной практической реализации.

В науке уголовного права часто прослеживаются споры и дискуссии, касающиеся значения и роли исследуемого института. Согласимся с мнением исследователей, которые рассматривают условно-досрочное освобождение как правовую меру, обладающую заметными аналогиями с институтом помилования [3, с. 86].

Уголовное законодательство Республики Казахстан не разрешает применение УДО к лицам, осужденным за совершение террористического или экстремистского преступления с тяжкими последствиями, а также за преступления против половой неприкосновенности малолетних и несовершеннолетних из-за повышенной общественной опасности таких деяний. К данному виду наказания само по себе применение УДО теоретически обусловлено особенностями исполнения пожизненного лишения свободы, предусмотренного уголовным законодательством Республики Казахстан.

УДО представляет собой важный институт уголовного права, который, несмотря на свою теоретическую природу, имеет практическое значение в контексте пожизненного лишения свободы. В уголовном законодательстве Республики Казахстан пожизненное лишение свободы рассматривается как одна из форм лишения свободы, однако оно не выделяется в качестве самостоятельного вида наказания. Это обстоятельство создает определенные правовые и практические возможности для применения условно-досрочного освобождения.

Согласно действующему законодательству, условно-досрочное освобождение может быть применено к лицам, отбывающим наказание в виде лишения свободы, включая тех, кто осужден к пожизненному лишению свободы. Это означает, что даже в условиях, когда осужденный отбывает наказание бессрочно, существует возможность пересмотра его дела и применения УДО при соблюдении определенных условий.

Ключевым аспектом, который следует учитывать, является то, что возможность применения УДО в отношении осужденных к пожизненному лишению свободы зависит от ряда факторов, таких как поведение осужденного, его участие в реабилитационных программах, а также наличие положительных характеристик от администрации учреждения.

Вопрос о целесообразности применения данного института в контексте пожизненного лишения свободы вызывает значительное количество споров.

Поэтому крайне сложно определить конкретные критерии, которые должны применяться при решении вопроса о досрочном освобождении осужденного, отбывающего пожизненное лишение свободы. Отсутствие сформировавшейся правоприменительной практики приводит не только к неопределенности оценочных подходов, но и к повышенной осторожности судебных органов при рассмотрении ходатайств об УДО, что фактически блокирует применение данного института. Аналогичные проблемы ранее отмечались и в зарубежных правовых системах, где пожизненное лишение свободы долгое время фактически исключало возможность освобождения. Как подчеркивается в научных исследованиях, формальное закрепление права на освобождение без четких процедур и критериев не обеспечивает его реальной реализации [12].

Сходная позиция последовательно развивается в трудах В.И. Селиверстова, который обращает внимание на то, что пожизненное лишение свободы не может рассматриваться как наказание, полностью исключающее перспективу освобождения. По мнению ученого, отсутствие реального механизма пересмотра правового положения осужденного фактически трансформи-

рует пожизненное лишение свободы в форму бессрочной изоляции, не связанную с достижением целей исправления и ресоциализации. В этом контексте условно-досрочное освобождение должно рассматриваться не как исключительная мера гуманности, а как необходимый элемент индивидуализации наказания и уважения человеческого достоинства осужденного [10].

Пожизненное лишение свободы не должно рассматриваться как абсолютное исключение из механизмов дифференциации и индивидуализации наказания. В современной уголовно-правовой доктрине все чаще подчеркивается, что даже при назначении наиболее строгих видов наказания у осужденного должна сохраняться реальная, а не формальная перспектива пересмотра его правового статуса. Зарубежные исследователи указывают, что отсутствие такой перспективы вступает в противоречие с принципом уважения человеческого достоинства и подрывает цели исправления и ресоциализации [13]. В этой связи лица, осужденные к пожизненному лишению свободы, при наличии устойчивых положительных изменений в поведении и признаков исправления должны сохранять надежду на возвращение к нормальной жизни в обществе.

Предоставление такой возможности может служить дополнительным стимулом для их ресоциализации и правомерного поведения в местах лишения свободы.

Согласно п.6 ст. 72 УК РК, «лицо, отбывающее назначенное судом пожизненное лишение свободы, может быть условно-досрочно освобождено, если суд признает, что осужденный не нуждается в дальнейшем отбывании наказания и фактически отбыл не менее двадцати пяти лет лишения свободы. При этом в случае, если осужденный исполнил все условия заключенного процессуального соглашения, УДО может быть применено после фактического отбытия не менее пятнадцати лет лишения свободы» [14].

В этой связи представляется интересным опыт применения исследуемого правового института в зарубежных государствах. Так, в Соединенных Штатах минимальный срок подачи ходатайства об УДО составляет 15 лет, однако в некоторых штатах такая возможность полностью исключена. В Казахстане лицо, отбывающее пожизненное лишение свободы, может подать ходатайство об УДО после фактического отбытия 25 лет, при условии соблюдения прочих требований, предусмотренных законом и процессуальным соглашением. В случае заключения процессуального соглашения о сотрудничестве вводится особый порядок оценки поведения осужденного и достижения им условий, необходимых для рассмотрения ходатайства об УДО.

В действующем законодательстве Республики Казахстан условно-досрочное освобождение от отбытия наказания, включая пожизненное лишение свободы, регулируется ст. 72 УК РК, и в ней предусмотрены несколько специальных требований и ограничений, помимо обязательного условия фактического отбытия не менее 25 лет лишения свободы. В отношении данной категории осужденных применяются общие требования: отсутствие нарушений установленного порядка отбывания наказания, наличие положительных характеристик, подтверждающих исправление. Ключевым условием для применения УДО является установление факта исправления осужденного, выражающегося в отсутствии признаков его общественной опасности и подтвержденного материалами, предоставленными уполномоченными органами. Указанные обстоятельства позволяют суду оценить степень исправления осужденного и принять решение о наличии оснований для применения УДО.

Осужденные к пожизненному лишению свободы отбывают наказание в условиях строгой и длительной изоляции, что оказывает существенное влияние на их психоэмоциональное состояние, систему социальных навыков и поведенческие установки. Длительное пребывание в условиях ограниченного социального взаимодействия затрудняет формирование устойчивых признаков ресоциализации и объективную оценку степени исправления, что обуславливает необходимость разработки специальных критериев и процедур их оценки при рассмотрении вопроса об условно-досрочном освобождении.

При рассмотрении ходатайства суд также учитывает характер и степень общественной опасности совершенного преступления, наличие возмещения вреда потерпевшему (полного или частичного), отсутствие злостных нарушений установленного порядка отбывания наказания, а при необходимости – заключения администрации учреждения и других уполномоченных органов.

Суд принимает решение о возможности применения условно-досрочного освобождения на основании всесторонней оценки представленных доказательств и приходит к выводу о нецелесообразности дальнейшего отбывания наказания с учетом степени исправления осужденного.

Законодательством РК установлены ограничения, направленные на недопущение преждевременного освобождения лиц, чье поведение, а также характер и степень общественной опасности совершенного преступления свидетельствуют о сохраняющейся угрозе для общества. В соответствии с положениями статьи 72 УК РК и статьи 162 УИК РК решение об условно-досрочном освобождении осужденного, в том числе приговоренного к пожизненному лишению свободы, принимается исключительно судом. Основанием для рассмотрения данного вопроса являются материалы, предоставленные администрацией учреждения уголовно-исполнительной системы, в котором осужденный отбывает наказание, либо ходатайство самого осужденного.

В случае отказа суда в удовлетворении ходатайства об УДО лица, отбывающего пожизненное лишение свободы, без наличия к тому достаточных оснований, повторное обращение с аналогичным ходатайством допускается не ранее чем по истечении трех лет со дня вынесения соответствующего судебного решения.

В экспертном сообществе Республики Казахстан в сфере уголовно-исполнительной системы ранее высказывалось мнение о потенциальной возможности первого применения условно-досрочного освобождения в отношении лица, осужденного к пожизненному лишению свободы, по истечении минимально установленного срока фактического отбытия наказания. В качестве примера упоминался осужденный, приговоренный более двадцати лет назад, который, по оценкам специалистов, демонстрировал стабильное и социально приемлемое поведение, проявлял устойчивую мотивацию к самообразованию и в целом характеризовался положительно.

Тем не менее, принимая во внимание тяжесть совершенного преступления, изначально отмечалась высокая вероятность, что его первое ходатайство об УДО будет отклонено. Данный случай тем не менее подчеркивает важность готовности уголовно-исполнительной системы к применению механизма условно-досрочного освобождения в отношении осужденных к пожизненному лишению свободы, включая разработку четких критериев и процедур оценки их готовности к возвращению в общество [15].

Как и при применении УДО к другим категориям осужденных, в отношении лиц, отбывающих наказание в виде пожизненного лишения свободы, его применение допускается исключительно при наличии достаточных правовых и фактических оснований, подтвержденных соответствующими материалами.

К таким материалам относятся сведения, характеризующие личность осужденного, его поведение в период отбывания наказания, степень исправления, а также иные существенные обстоятельства. Учет индивидуальных данных, представленных уголовно-исполнительным учреждением, является обязательным элементом при принятии судом обоснованного решения.

Персонализированный подход к принятию решений об условно-досрочном освобождении лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы, предполагает индивидуальную оценку каждого конкретного случая с учетом характера и степени общественной опасности совершенного преступления, данных о личности осужденного, степени его исправления, уровня ресоциализации и поведения в период отбывания наказания. Оценка указанных факторов не может быть оторвана от анализа условий отбывания наказания, поскольку длительная изоляция непосредственно влияет на личностные изменения осужденного и перспективы его ресоциализации.

Особое значение приобретает разрешение вопроса о возможности изменения условий содержания осужденных, приговоренных к пожизненному лишению свободы, по истечении срока, дающего право на подачу ходатайства об УДО. При этом речь идет не о переводе осужденного в иное учреждение уголовно-исполнительной системы, а о модификации режима и условий его содержания в пределах действующего учреждения, с учетом степени исправления и соблюдения им установленных требований. Целью такого изменения является создание условий, способствующих социальной адаптации осужденных, претендующих на УДО. Предполагается постепенная подготовка к освобождению путем расширения возможностей взаимодействия с социальной средой, участия в программах ресоциализации и формирования устойчивых поведенческих навыков, необходимых для жизни на свободе. Такой подход направлен на снижение риска повторной криминализации, а также на преодоление последствий длительной изоляции, которая может затруднить последующую интеграцию в общество.

На современном этапе одной из актуальных задач уголовно-исполнительной политики является обеспечение эффективности исполнения наказания в отношении лиц, находящихся в условиях длительной изоляции, с учетом как карательных, так и превентивных и реабилитационных целей. Следует отметить, что наряду с необходимостью исполнения наказания за особо тяжкое преступление важным остается достижение цели исправления осужденного.

При этом с учетом высокой степени общественной опасности лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы, принятие решений о возможности их УДО требует всестороннего и комплексного анализа не только продолжительности фактически отбытого срока наказания, но и степени их исправления, устойчивости положительных поведенческих изменений, а также оценки потенциальных рисков для общественной безопасности.

С учетом возможных глубоких личностных деформаций и нарушений нравственных установок, характерных для некоторых осужденных данной категории, обоснованным представляется проведение обязательной комплексной психологической или психолого-психиатрической экспертизы в отношении лиц, ходатайствующих об условно-досрочном освобождении. Такие меры позволяют объективно оценить уровень социальной опасности, степень ресоциализации и возможность безопасной интеграции в общество после освобождения.

Постпенитенциарная пробация является обязательным элементом механизма условно-досрочного освобождения и направлена на контроль поведения освобожденного, а также на содействие его социальной адаптации. В отношении лиц, ранее отбывавших пожизненное лишение свободы, значение пробационных мер существенно возрастает, поскольку длительная изоляция оказывает устойчивое влияние на личность и социальные навыки. Пробационный контроль позволяет отслеживать соблюдение установленных судом ограничений, а также своевременно выявлять риски дезадаптации и рецидивного поведения [16].

Зарубежные исследования подтверждают, что сочетание пробационного контроля с поддерживающими мерами социальной и психологической направленности способствует снижению риска рецидива и формированию более устойчивых механизмов социальной реинтеграции лиц, освобожденных из мест лишения свободы [17].

С учетом характера и степени общественной опасности преступлений, за которые назначается пожизненное лишение свободы, обоснованным представляется установление административного надзора в отношении лиц, условно-досрочно освобожденных от отбывания данного наказания. Административный надзор в данном случае должен рассматриваться не как самостоятельная карательная мера, а как элемент постпенитенциарного контроля, дополняющий пробационный надзор и направленный на минимизацию рисков повторной преступности. В этой связи целесообразно нормативное закрепление специальной категории лиц, условно-досрочно освобожденных от пожизненного лишения свободы, в отношении которых административный надзор применяется в обязательном порядке с учетом индивидуальных характеристик личности и степени достигнутого исправления [18].

Результаты комплексной психологической экспертизы могут использоваться судом не только для оценки степени исправления осужденного, но и для определения объема последующего пробационного и административного контроля после освобождения.

Правозащитные организации отмечают, что в отношении осужденных к длительным срокам лишения свободы, включая пожизненное заключение, постепенно пересматриваются наиболее жесткие условия содержания. Основной целью этих изменений является приведение национальной уголовно-исполнительной практики в соответствие с принципами гуманизма и международными обязательствами Республики Казахстан. Однако, учитывая категорию осужденных и уровень общественной опасности совершенных ими преступлений, кардинального смягчения установленного режима содержания в учреждениях чрезвычайной безопасности в обозримом будущем не предполагается [11, с. 200].

В законодательстве недостаточно четко определены критерии для оценки личности осужденного, который находится в длительной изоляции от общества. Однако, на наш взгляд, именно особенности личности осужденного должны определять возможность его досрочного освобождения. Одним из таких критериев должна стать психологическая характеристика осужденного, которая поможет ему адаптироваться в обществе в дальнейшем.

При рассмотрении ходатайства об условно-досрочном освобождении суд осуществляет комплексную оценку поведения осужденного за весь период отбывания наказания, а также ана-

лизирует наличие устойчивых признаков его исправления и готовности к социальной адаптации.

На основе проведенного анализа и обобщения нормативных и практических проблем применения условно-досрочного освобождения в отношении лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы, сформулированы авторские предложения, направленные на совершенствование законодательства и правоприменительной практики:

1. С учетом того, что в судебной практике на сегодняшний день отсутствуют прецеденты фактического применения норм, регулирующих условно-досрочное освобождение лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы, а принимая во внимание наличие в уголовном и уголовно-исполнительном законодательстве РК лишь обобщенных положений, касающихся порядка реализации данного института, обоснована необходимость его дальнейшей законодательной конкретизации, в том числе путем закрепления в Уголовно-исполнительном кодексе РК самостоятельного порядка рассмотрения ходатайства об УДО лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы.

2. Осужденным к пожизненному лишению свободы, содержащимся в одиночных камерах в условиях изоляции от общества, предоставляется право на подачу ходатайства об УДО лишь по истечении 25 лет отбывания наказания. Продолжительность пребывания в условиях полной изоляции может повлечь трудности в адаптации осужденного к жизни в обществе. Это обуславливает необходимость индивидуального подхода к лицам, имеющим право претендовать на досрочное освобождение, с целью подготовки их к возвращению к нормальной жизни. В этой связи следует разработать комплексные мероприятия социального, правового, психологического характера в отношении данной категории осужденных.

3. Длительное пребывание осужденного в условиях изоляции от общества при отбывании наказания в виде лишения свободы оказывает негативное влияние на личность. В случае пожизненного лишения свободы речь идет, фактически о двадцати пяти годах полной социальной изоляции. Такие особенности исполнения наказания могут способствовать деградации личности осужденного, утрате социальных связей и, как следствие, повышению уровня общественной опасности данного лица. В этой связи обоснованной представляется необходимость внедрения системы психологической поддержки, а также закрепления обязательного проведения психологической либо психолого-психиатрической экспертизы при рассмотрении ходатайства об УДО.

4. Процесс рассмотрения ходатайства об УДО от пожизненного лишения свободы должен включать всесторонний анализ индивидуальных характеристик осужденного на основании материалов, предоставленных администрацией учреждения уголовно-исполнительной системы. Представляется обоснованным установление обязанности по представлению психологической характеристики осужденного, подавшего соответствующее ходатайство, в качестве обязательного элемента процедуры рассмотрения вопроса об УДО.

5. Предлагается внедрение системы административного надзора в отношении лиц, условно-досрочно освобожденных от отбывания пожизненного лишения свободы. Учитывая, что данная мера наказания применяется исключительно к лицам, осужденным за особо тяжкие преступления, представляющие повышенную общественную опасность, установление административного надзора необходимо для обеспечения общественной безопасности. Реализация контроля за поведением условно-досрочно освобожденных и соблюдением ими установленных ограничений позволит своевременно выявлять факты нарушений условий освобождения и принимать соответствующие меры реагирования. Введение такого механизма будет способствовать снижению риска рецидивной преступности, а также успешной социальной адаптации и реинтеграции указанных лиц.

Заключение

Отсутствие сформировавшейся практики применения условно-досрочного освобождения в отношении лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы, свидетельствует не о формальном характере данного института, а о недостаточной нормативной и процедурной определенности механизма его реализации. Проведенное исследование позволило не только выявить пробелы правового регулирования, но и сформировать прикладную модель оценки

возможности условно-досрочного освобождения лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы, ориентированную на обеспечение баланса между принципами гуманизма и требованиями общественной безопасности. Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что действующее уголовное и уголовно-исполнительное законодательство РК закрепляет право на УДО в отношении данной категории осужденных, однако не содержит инструментов, обеспечивающих его практическую применимость.

В результате исследования установлено, что ключевой проблемой является отсутствие специальных критериев оценки степени исправления лиц, длительное время находящихся в условиях изоляции. Применение к ним общих подходов, используемых в отношении иных категорий осужденных, не учитывает специфики пожизненного лишения свободы и фактически лишает суд возможности объективной оценки готовности лица к освобождению.

На основании проведенного анализа обоснована целесообразность нормативного закрепления обязательного комплексного психологического обследования осужденных, ходатайствующих об условно-досрочном освобождении от пожизненного лишения свободы. Такая экспертиза должна рассматриваться не как факультативная мера, а как самостоятельный элемент процедуры принятия судебного решения, позволяющий минимизировать риски формального подхода и обеспечить баланс между гуманизмом и общественной безопасностью.

Обоснована необходимость дифференциации условий содержания осужденных, достигших минимального срока, дающего право на обращение с ходатайством об УДО, путем постепенной модификации режима внутри учреждения уголовно-исполнительной системы. Такой подход может рассматриваться как подготовительный этап к возможному освобождению и как инструмент оценки устойчивости положительных поведенческих изменений.

Сделан вывод о том, что постпенитенциарный контроль в отношении лиц, условно-досрочно освобожденных от пожизненного лишения свободы, требует особого правового режима. В этой связи аргументирована необходимость законодательного закрепления административного надзора в качестве обязательной меры, дополняющей пробационный контроль и направленной на снижение риска рецидивной преступности.

Реализация предложенных мер позволит сформировать в Республике Казахстан функциональный и юридически определенный механизм условно-досрочного освобождения лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы, соответствующий принципам индивидуализации наказания, уважения человеческого достоинства и обеспечения общественной безопасности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Акимжанов Т.К. О некоторых аспектах уголовного наказания как эффективного инструмента воздействия на преступность и преступников // Уголовно-исполнительное право. – 2021. – Т. 16(1–4). – № 3. – С. 341–347. DOI: 10.33463/2687- 122X.2021.16(1-4).3.341-347 (дата обращения: 30.01.2026)

2 Шнарбаев Б.К. Преступления небольшой тяжести и уголовные проступки: Монография. 2-е изд., перераб. и доп. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2020. – 295 с.

3 Мизанбаев А.Е., Шнарбаев Б.К. Уголовно-исполнительное право Республики Казахстан: учебник. – Алматы: Жеты Жаргы, 2017. – 474 с.

4 Скаков А.Б. Реализация института условно-досрочного освобождения в отношении пожизненно осужденных // Профессиональное юридическое образование и наука. Санкт-Петербургский университет Федеральной службы исполнения наказаний. – 2023. – № 4(12). – С. 69–72.

5 Аккулев А.Ш. Проблемы правоприменения института условно-досрочного освобождения по законодательству Казахстана // Молодой ученый. – 2011. – № 3(26). – Т. 2. – С. 49–51. URL: https://moluch.ru/archive/26/2788 (дата обращения: 30.01.2026)

6 Аужанов Р.Б. К вопросу условно-досрочного освобождения лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы в Казахстане // Проблемы и перспективы развития уголовно-исполнительной системы России на современном этапе. Материалы Всероссийской научной конференции обучающихся и молодых ученых с международным участием. Часть 1. – Самара: Самарский юридический институт ФСИН РФ, 2023. – 238 с.

7 Куламбаева К.К. Воспитательная работа с осужденными // Достояние нации: Научное приложение международного научно-педагогического журнала «Высшая школа Казахстана». – 2006. – № 1. – 238 с.

8 Бабаян С.Л. Поощрительные институты уголовно-исполнительного права (теория и практика применения): дис. … д-ра юрид. наук. – М., 2014. – 592 с.

9 Ефремов И.А. Теоретические и практические проблемы применения освобождения от наказания. – San Francisco: B&M Publishing, 2017. – 126 с.

10 Селиверстов В.И. Пожизненное лишение свободы и право на освобождение: проблемы правового регулирования // Вестник университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – 2017. – № 7. – С. 42–49.

11 Мусеева Д.Н. Некоторые вопросы совершенствования института условно-досрочного освобождения по уголовному законодательству Республики Казахстан // Инновационные научные исследования: теория, методология, практика. – Пенза, 2019. – С. 180–185.

12 Smit D., Weatherby Pete, Creighton S. Whole Life Sentences and the Tide of European Human Rights Jurisprudence: What Is to Be Done? // Human Rights Law Review. 2014. Vol. 14. P. 59–84. DOI: 10.1093/HRLR/NGT046 https://www.semanticscholar.org/paper/Whole-Life-Sentences-and-the-Tide-of-European-Human-Smit-Weatherby/0bc8acc16365f54d17a8a946a4dac5ebdb21bc58 (accessed: 30.01.2026)

13 Irreducible Life Sentences and Human Dignity: Some Neglected and Difficult Issues Get access Arrow. Richard L. Lippke // Human Rights Law Review. September 2017. Vol. 17. Issue 3. P. 383–398. DOI:10.1093/hrlr/ngx018 (accessed: 30.01.2026)

14 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.09.2024 г.). URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31575252#pos=923;140 (дата обращения: 23.11.2025)

15 Сборник материалов онлайн-форума «Пенитенциарная система в новой реальности». Астана, 8 июля 2021 г. URL: https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2021/08/Kazakhstan-Forum-Report_Russ.pdf (дата обращения: 12.12.2025)

16 Закон Республики Казахстан «О пробации» от 30 декабря 2016 г. № 38-VI (с изменениями и дополнениями на 27.06.2022 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36232217 (дата обращения: 01.12.2025)

17 Maruna S., Mann R. Reconciling ‘Desistance’ and ‘What Works’ HM Inspectorate of Probation. Academic Insights 2019/1. URL: https://golab.bsg.ox.ac.uk/documents/Academic-Insights-Maruna-and-Mann-Feb-19-final.pdf (accessed: 30.01.2026)

18 Закон Республики Казахстан «Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы» №28-I от 15.07.1996 г. в редакции № 223-VII ЗРК от 19.04.2023 г. (по состоянию на 15.11.2023 г.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000028_ (дата обращения: 30.01.2026)

REFERENCES

1 Akimzhanov T.K. (2021) O nekotoryh aspektah ugolovnogo nakazanija kak jeffektivnogo instrumenta vozdejstvija na prestupnost’ i prestupnikov // Ugolovno-ispolnitel’noe pravo. V. 16(1–4). No. 3. P. 341–347. DOI: 10.33463/2687- 122X.2021.16(1-4).3.341-347 (data obrashhenija: 30.01.2026) (In Russian).

2 Shnarbaev B.K. (2020) Prestuplenija nebol’shoj tjazhesti i ugolovnye prostupki: Monografija. 2-e izd., pererab. i dop. Almaty: TOO «Lantar Trejd». 295 p. (In Russian).

3 Mizanbaev A.E., Shnarbaev B.K. (2017) Ugolovno-ispolnitel’noe pravo Respubliki Kazahstan: Uchebnik. Almaty: Zhety Zhargy. 474 p. (In Russian).

4 Skakov A.B. (2023) Realizacija instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija v otnoshenii pozhiznenno osuzhdennyh // Professional’noe juridicheskoe obrazovanie i nauka. Sankt-Peterburgskij universitet Federal’noj sluzhby ispolnenija nakazanij. No. 4 (12). P. 69–72. (In Russian).

5 Akkulev A.Sh. (2011) Problemy pravoprimenenija instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija po zakonodatel’stvu Kazahstana // Molodoj uchenyj. No. 3 (26). V. 2. P. 49–51. URL: https://moluch.ru/archive/26/2788 (data obrashhenija: 30.01.2026) (In Russian).

6 Auzhanov R.B. (2023) K voprosu uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija lic, osuzhdennyh k pozhiznennomu lisheniju svobody v Kazahstane // Problemy i perspektivy razvitija ugolovno-ispolnitel’noj sistemy Rossii na sovremennom jetape. Materialy Vserossijskoj nauchnoj konferencii obuchajushhihsja i molodyh uchenyh s mezhdunarodnym uchastiem. Part 1. Samara: Samarskij juridicheskij institut FSIN RF. 238 p. (In Russian).

7 Kulambaeva K.K. (2006) Vospitatel’naja rabota s osuzhdennymi // Dostojanie nacii: Nauch¬noe prilozhenie mezhdunarodnogo nauchno-pedagogicheskogo zhurnala «Vysshaja shkola Kazahstana». No. 1. 238 p. (In Russian).

8 Babajan S.L. (2014) Pooshhritel’nye instituty ugolovno-ispolnitel’nogo prava (teorija i praktika primenenija): dis. … d-ra jurid. nauk. M. 592 p. (In Russian).

9 Efremov I.A. (2017) Teoreticheskie i prakticheskie problemy primenenija osvobozhdenija ot nakazanija. San Francisco: B&M Publishing.126 p. (In Russian).

10 Seliverstov V.I. (2017) Pozhiznennoe lishenie svobody i pravo na osvobozhdenie: problemy pravovogo regulirovanija // Vestnik Universiteta imeni O.E. Kutafina (MGJuA). No. 7. P. 42–49. (In Russian).

11 Museeva D.N. (2019) Nekotorye voprosy sovershenstvovanija instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija po ugolovnomu zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan // Innovacionnye nauchnye issledovanija: teorija, metodologija, praktika. Penza. P. 180–185. (In Russian).

12 Smit D., Weatherby Pete, Creighton S. (2014) Whole Life Sentences and the Tide of European Human Rights Jurisprudence: What Is to Be Done? // Human Rights Law Review. Vol. 14. P. 59–84. DOI: 10.1093/HRLR/NGT046 https://www.semanticscholar.org/paper/Whole-Life-Sentences-and-the-Tide-of-European-Human-Smit-Weatherby/0bc8acc16365f54d17a8a946a4dac5ebdb21bc58 (accessed: 30.01.2026). (In English).

13 Irreducible Life Sentences and Human Dignity: Some Neglected and Difficult Issues Get access Arrow. Richard L. Lippke // Human Rights Law Review. September 2017. Vol. 17. Issue 3. P. 383–398. DOI:10.1093/hrlr/ngx018 (accessed: 30.01.2026) (In English).

14 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda No. 226-V ZRK (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 09.09.2024 g.). URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31575252#pos=923;140 (data obrashhenija: 23.11.2025) (In Russian).

15 Sbornik materialov onlajn-foruma «Penitenciarnaja sistema v novoj real'nosti». Astana, 8 ijulja 2021 g. URL: https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2021/08/Kazakhstan-Forum-Report_Russ.pdf (data obrashhenija: 12.12.2025) (In Russian).

16 Zakon Respubliki Kazahstan «O probacii» ot 30 dekabrja 2016 g. No. 38-VI (s izmenenijami i dopolnenijami na 27.06.2022 g.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36232217 (data obrashhenija: 01.12.2025) (In Russian).

17 Maruna S., Mann R. (2019/1) Reconciling 'Desistance' and 'What Works' HM Inspectorate of Probation. Academic Insights. URL: https://golab.bsg.ox.ac.uk/documents/Academic-Insights-Maruna-and-Mann-Feb-19-final.pdf (accessed: 30.01.2026) (In English).

18 Zakon Respubliki Kazahstan «Ob administrativnom nadzore za licami, osvobozhdennymi iz mest lishenija svobody» No. 28-I ot 15.07.1996 g. v redakcii No. 223-VII ZRK ot 19.04.2023 g. (po sostojaniju na 15.11.2023 g.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000028_ (data obrashhenija: 30.01.2026) (In Russian).

БЕКБАУОВА А.А.,*[1]
з.ғ.м., аға оқытушы.
*e-mail: abikosha_07@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6965-9813
ШАЯХМЕТОВА Ж.Б.,[2]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: jan68@inbox.ru
ORCID ID: 0000-0001-6965-9813
РЗАГУЛОВА С.Р.,[1]
з.ғ.м., аға оқытушы.
ORCID ID: 0000-0001-9842-4490
[1]Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе
өңірлік университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан
[2]Х. Досмұхамедов атындағы
Атырау университеті,
Атырау қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ӨМІР БОЙЫНА БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУҒА СОТТАЛҒАН АДАМДАРҒА ЖАЗАНЫ ӨТЕУДЕН ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫ ҚОЛДАНУ ТӘРТІБІ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды (бұдан әрі – ШМБ) қолданудың құқықтық және ұйымдастырушылық аспектілері қарастырылады. Қылмыстық заңнамада аталған институттың формальды түрде бекітілуіне қарамастан, оны іс жүзінде қолдану тәжірибесінің жоқ екені атап өтіледі, бұл оны іске асыру тетігінің нормативтік және рәсімдік тұрғыдан жеткілікті деңгейде айқындалмағанын көрсетеді. Шартты түрде мерзімінен

бұрын босатуға қатысты қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасының нормалары талданып, осы санаттағы сотталғандардың түзелу дәрежесін бағалаудың арнайы өлшемшарттарының болмауына байланысты туындайтын мәселелер айқындалады. Сот шешімдерін қабылдау барысында жеке тұлғаның психологиялық және әлеуметтік сипаттамаларын ескерудің маңыздылығы, сондай-ақ бағалаудың қосымша құралы ретінде қылмыстық-психологиялық талдауды қолданудың орындылығы негізделеді. Босатылғаннан кейінгі бақылау мәселелеріне, оның ішінде әкімшілік қадағалауды белгілеу және босатылғаннан кейін пробация органдарының рөлін айқындау мәселелеріне ерекше назар аударылады. Шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды құқықтық реттеуді жазаны даралау, қайта әлеуметтендіру және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қағидаттарын ескере отырып жетілдіру қажеттігі дәлелденеді. Зерттеудің ғылыми жаңалығы өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды шартты түрде мерзімінен бұрын босату мүмкіндігін бағалауға арналған, құқықтық, психологиялық және институционалдық факторларды кешенді түрде ескеруге негізделген тұжырымдамалық тәсілді қалыптастырумен айқындалады.

Тірек сөздер: қылмыстық-атқару заңнамасы, өмір бойына бас бостандығынан айыру, шартты түрде босату, сотталған, шартты түрде мерзімінен бұрын босату негіздері, өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталған адамның жеке басы.

BEKBAUOVA A.A.,*[1]
m.l.s., senior lecturer.
*e-mail: abikosha_07@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6338-7907
SHAYAKHMETOVA Zh.B.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: jan68@inbox.ru
ORCID ID: 0000-0001-6965-9813
RZAGULOVA S.R.,[1]
m.l.s., senior lecturer.
e-mail: rzagulova_0980@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9842-4490
[1]K. Zhubanov Aktobe regional university,
Aktobe, Kazakhstan
[2]Atyrau University named after Kh. Dosmukhamedov,
Atyrau, Kazakhstan

THE PROCEDURE FOR APPLYING CONDITIONAL EARLY RELEASE FROM SERVING A SENTENCE TO PERSONS SENTENCED TO LIFE IMPRISONMENT UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines the legal and organizational aspects of applying conditional early release (hereinafter-parole) in relation to persons sentenced to life imprisonment in the Republic of Kazakhstan. It is noted that, despite the formal consolidation of this institution in criminal legislation, its practical implementation remains absent, which indicates insufficient normative and procedural clarity of the mechanism for its application. The study analyzes the provisions of criminal and penal enforcement legislation governing conditional early release and identifies problems related to the absence of specific criteria for assessing the rehabilitation of this category of convicted persons. The importance of considering psychological and social characteristics of the individual in judicial decision-making is substantiated, as well as the expediency of using criminal-psychological analysis as an assessment tool. Special attention is paid to issues of post-penitentiary control, including administrative supervision and the role of probation authorities after release. The necessity of improving the legal regulation of conditional early release is argued with regard to the principles of individualization of punishment, resocialization, and public safety. The scientific novelty of the study lies in developing a comprehensive approach to assessing the possibility of conditional early release for life-sentenced prisoners based on the integrated consideration of legal, psychological, and institutional factors.

Keywords: penal legislation, life imprisonment, parole, convicted offender, grounds for parole, identity of a person sentenced to life imprisonment, parole procedure.

Дата поступления статьи в редакцию: 12.01.2026

ҒТАХР 10.77.51
ӘОЖ 343
JEL K49

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-149-158

АПАХАЕВ Н.Ж.,*[1]
з.ғ.к., профессор.
*e-mail: apahaev_nurlan@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7795-2518
ЗУЛЕЕВА А.Ж.,[1]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: ainagul.z@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-1049-6038
ШИДЕМОВ А.Г.,[1]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: Sh_azem@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-8643-4058
[1]Q университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ІІО ҚЫЗМЕТІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ЕНГІЗУ АРҚЫЛЫ КИБЕРҚАУІПСІЗДІКТІ АРТТЫРУ ТЕТІКТЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі таңда жасанды интеллект технологиялары құқық қорғау саласында түбегейлі өзгерістердің катализаторына айналып отыр. Киберқылмыстардың күрделенуі, трансшекаралық сипатқа ие болуы және цифрлық кеңістіктегі қылмыстық белсенділіктің көбеюі Ішкі істер органдарының жаңа тәсілдер мен құралдарды қолдануын талап етеді. Осы мақалада ІІО қызметіне жасанды интеллектіні енгізудің негізгі тетіктері, оның киберқауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлі және практикалық іске асырудың институционалдық, құқықтық және техникалық аспектілері жан-жақты қарастырылған. Зерттеу барысында халықаралық ұйымдардың Interpol, Europol, UNICRI және OECD стратегиялық құжаттары мен ұсынымдарына, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ұлттық цифрландыру және киберқауіпсіздік стратегияларына талдау жасалды. Зерттеу барысында ЖИ ІІО қызметіне енгізудің тиімділігін бағалау және оның киберқауіпсіздік жүйесіне ықпалын анықтау мақсатында жүйелі талдау әдісі, шетелдік және отандық тәжірибелерді салыстыру негізінде ІІО қызметінде ЖИ қолданудың ерекшеліктері мен артықшылықтары зерттелді.

Тірек сөздер: жасанды интеллект, киберқауіпсіздік, киберқылмыс, деректерді талдау, машиналық оқыту, цифрлық трансформация, құқықтық реттеу.

Кіріспе

Қазіргі заманда цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы мен ақпараттық қоғамның қалыптасуы құқық қорғау органдарының қызметіне түбегейлі өзгерістер енгізіп отыр. Киберкеңістік адам өмірінің барлық саласына еніп, жаңа экономикалық, әлеуметтік және құқықтық қатынастарды туындатуда. Алайда, осы үдерістермен қатар киберқылмыстың түрлері мен әдістері де күрделеніп, оның ауқымы жылдан жылға кеңейіп келеді. Бұл өз кезегінде ұлттық қауіпсіздік пен қоғам тұрақтылығына елеулі қауіп төндіреді.

Киберқылмыстармен күрес – дәстүрлі тергеу және жедел-іздестіру тәсілдерімен шектелмейтін, жоғары технологиялық құралдар мен интеллектуалды талдауды қажет ететін күрделі процесс. Осы тұрғыда жасанды интеллект (әрі қарай – ЖИ) технологияларын Ішкі істер органдары (әрі қарай – ІІО) қызметіне енгізу – киберқауіпсіздікті қамтамасыз етудің жаңа кезеңіне жол ашатын өзекті бағыт. ЖИ негізінде құрылған жүйелер үлкен деректер көлемін

талдап, қауіптердің пайда болуын болжауға, күдікті әрекеттерді автоматты түрде анықтауға және тергеу процестерін оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары әлемдік тәжірибеде құқық қорғау саласында ЖИ-дің қолданылуы айтарлықтай кеңейді. Мысалы, АҚШ, Ұлыбритания, Жапония және Сингапур секілді елдерде ІІО құрылымдары ЖИ негізінде жұмыс істейтін кибербарлау, деректерді визуалды талдау және қылмыстық мінез-құлықты болжау жүйелерін белсенді пайдалануда. Бұл технологиялар нақты уақыт режимінде деректерді өңдеу арқылы киберқылмыстық әрекеттерді ерте анықтау мен олардың алдын алуға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы да цифрлық мемлекет қалыптастыру жолында ақпараттық қауіпсіздік пен құқық қорғау жүйесін жетілдіруді стратегиялық басымдықтардың бірі ретінде айқындаған. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасында цифрлық трансформацияны жеделдету, мемлекеттік қызметтерді автоматтандыру және ақпараттық инфрақұрылымның қауіпсіздігін күшейту мақсаттары қойылған. Осы контексте ІІО қызметіне ЖИ енгізу – тек техникалық жаңғырту ғана емес, сонымен қатар басқару мәдениетін, шешім қабылдау жүйесін және қылмыспен күрес парадигмасын түбегейлі өзгертетін қадам болып табылады.

ЖИ технологияларын құқық қорғау саласында қолдану тек тиімділікті арттырумен шектелмейді. Бұл үдеріс белгілі бір құқықтық, этикалық және ұйымдастырушылық қиындықтарды да туындатады. Ақпараттың құпиялылығы мен деректер қауіпсіздігін сақтау, алгоритмдердің әділдігі мен айқындылығы, адам факторының сақталуы сияқты мәселелер осы бағыттағы негізгі зерттеу нысандарының бірі болып отыр.

Осылайша, ІІО қызметінде ЖИ пайдалану – қылмыстық процестердің тиімділігін арттырумен қатар, қоғамдағы сенім деңгейін нығайтуға, деректер қауіпсіздігін қорғауға және ұлттық киберқауіпсіздікті жаңа деңгейге көтеруге бағытталған стратегиялық міндет болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Бұл ғылыми мақала кешенді әдіснамалық тәсілге негізделіп, теориялық және эмпирикалық зерттеу әдістерінің өзара үйлесімі арқылы жүзеге асырылды. Зерттеу үдерісінде ЖИ технологияларын ІІО қызметіне енгізудің тиімділігін бағалау, оның құқық қорғау қызметінің сапалық және құрылымдық трансформациясына, сондай-ақ ұлттық киберқауіпсіздік жүйесіне ықпал ету тетіктерін айқындау басты мақсат ретінде қойылды.

Зерттеу барысында жүйелі талдау әдісі қолданылып, ЖИ технологияларын құқық қорғау саласында пайдалану үрдістері мен олардың институционалдық деңгейдегі әсері кешенді түрде зерделенді. Бұл тәсіл ІІО қызметінің құрылымдық элементтері мен ақпараттық-инновациялық процестерін өзара байланысты тұтастықта қарастыруға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, салыстырмалы талдау әдісі негізінде шетелдік және отандық тәжірибелер салыстырылып, ІІО қызметінде ЖИ қолданудың тиімді үлгілері, ұйымдастырушылық тетіктері мен регламенттік ерекшеліктері анықталды. Мұндай салыстырмалы талдау халықаралық тәжірибеден алынған озық тәсілдерді Қазақстан жағдайына бейімдеу мүмкіндігін айқындауға бағытталды.

Зерттеуде мазмұндық және нормативтік-құқықтық талдау әдістері кеңінен қолданылды. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік, дербес деректерді қорғау, цифрлық даму, жасанды интеллектіні дамыту және ІІО қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық актілеріне жан-жақты сараптама жасалды. Бұл талдау құқықтық реттеу тетіктерінің қазіргі жай-күйін, олардың ЖИ технологияларын енгізуге дайындығын және құқықтық олқылықтар мен шектеулерді айқындауға мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында сондай-ақ индуктивтік және дедуктивтік әдістер, логикалық және құрылымдық талдау тәсілдері қолданылды. Индуктивтік тәсіл нақты эмпирикалық материалдар негізінде жалпы заңдылықтарды тұжырымдауға мүмкіндік берсе, дедуктивтік тәсіл арқылы жалпы теориялық қағидалар ІІО қызметінің нақты тәжірибесімен салыстырыла отырып бағаланды.

Эмпирикалық зерттеу аясында ІІО қызметінде ЖИ элементтерін қолдану тәжірибесіне қатысты ашық деректер базасы, мемлекеттік бағдарламалар, салалық есептер мен халықаралық

ұйымдардың талдамалық материалдары пайдаланылды. Бұл материалдар ІІО жүйесінің цифрлық трансформациясына әсер ететін факторларды нақтылай түсіп, ЖИ енгізудің әлеуетін бағалауға негіз болды.

Жалпы алғанда, қолданылған әдіснамалық тәсілдер мен зерттеу әдістері ЖИ технологияларын құқық қорғау саласында қолданудың теориялық және практикалық аспектілерін кешенді түрде талдауға, оның тиімділігін арттырудың институционалдық шарттары мен құқықтық негіздерін анықтауға мүмкіндік берді.

Қазіргі кезеңде киберқауіптердің сипаты мен ауқымы түбегейлі өзгерді. Киберқылмыстар жеке тұлғалар мен шағын ұйымдарға бағытталған алаяқтықтан бастап, мемлекеттік инфрақұрылымдарға бағытталған күрделі, көпдеңгейлі шабуылдарға дейін өрбіді.

Сондықтан ІІО жүйесінде деректерді талдаудың автоматтандырылған әдістерін енгізу қажеттілігі туындап ЖИ технологиялары негізгі құралға айналуда. Мұндай жүйелер ірі деректер ағындарын өңдеуге, цифрлық іздерді сәйкестендіруге және ықтимал қауіптерді алдын ала болжауға мүмкіндік береді [1, 12 б.].

Халықаралық деңгейде ІІО қызметіне ЖИ енгізу үдерісі белсенді дамуда. Europol-дың «AI and Policing» есебінде ЖИ алгоритмдерінің бейнебақылау, дауыс және мәтін тану, сондай-ақ криминологиялық болжам жасау салаларында жоғары нәтижелер көрсеткені атап өтіледі [2, 15 б.]. Мысалы, Ұлыбританияда National Crime Agency (NCA) деректерді талдау орталығында қылмыстық топтардың желілік байланысын анықтау үшін нейрондық талдау жүйелерін қолданады.

Interpol мен UNICRI бірлесе әзірлеген «Responsible AI Innovation in Law Enforcement Toolkit» құжатында ЖИ қолданудың құқықтық, этикалық және басқарушылық стандарттары нақты белгіленген [1, 8 б.]. Бұл халықаралық құрал ІІО қызметінде технологияны тек тиімді емес, сонымен қатар этикалық және құқықтық тұрғыдан қауіпсіз енгізуге мүмкіндік береді.

Қазақстанда киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері 2023–2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасы [3] және «Киберқалқан – 2022» тұжырымдамасы арқылы жүйелі түрде реттелуде. 2023 ж. Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі ІІО құрылымдарымен бірлесіп кибершабуылдарға қарсы әрекет ету ұлттық орталығын күшейту шараларын қабылдады [4].

Алайда, ІІО құрылымдарында ЖИ құралдарын пайдалану әзірге бастапқы деңгейде. Бұл жағдай кадрлық ресурстардың жеткіліксіздігімен, деректер сапасының төмендігімен және нормативтік-құқықтық шектеулермен байланысты. «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 36-бабында [5] мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерін біріктіру тәртібі белгіленгенімен, нақты ЖИ алгоритмдерін қолдану аспектілері нақты көрсетілмеген.

Бұдан бөлек, «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заң ЖИ қолдану кезінде жеке тұлғалардың деректерін өңдеу мен сақтау тәртібіне шектеу қояды, бұл өз кезегінде ІІО-ның талдау процесіне әсер етеді [6].

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ІІО қызметінде киберқауіпсіздікті қамтамасыз етудің тиімділігін шектейтін бірқатар факторлар бар:

- Инфрақұрылымдық әлсіздік – аппараттық және бағдарламалық құралдардың ескіруі;
- Кадрлық даярлықтың жеткіліксіздігі – ІІО қызметкерлері арасында ЖИ мен Big Data технологияларын меңгерген мамандардың аздығы;
- Нормативтік-құқықтық олқылықтар – ЖИ қолданудың құқықтық реттелуі әлі қалыптасу кезеңінде.

ЖИ технологиялары – бұл автоматтандырылған жүйелер, машиналық оқыту, нейрондық желілер, табиғи тілдерді өңдеу (NLP) және үлкен деректерді талдау секілді әдістер арқылы ақпараттық кеңістікте әрекет ететін күрделі мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін технологиялық кешен. Құқық қорғау органдарының қызметінде ЖИ технологияларының маңызы қазіргі кезде айтарлықтай артып келеді, себебі киберқылмыстардың сипаты, масштабы және күрделілігі бұрынғыдан әлдеқайда жоғары.

Киберқылмыстармен күресте қолданылатын ақпараттық ағындар өте үлкен, күрделі және кейде құрылымсыз болады – мысалы, әлеуметтік желілер жазбалары, мәтіндік чаттар, лог-

деректер, желілік трафик, бейне-аудио жазбалар. ЖИ-ның машиналық оқыту, табиғи тілдерді өңдеу (NLP) және талдаушы алгоритмдері құқық қорғау органдарына осы деректерді автоматты түрде өңдеуге, шабуыл паттерндерін анықтауға және болжам жасауға мүмкіндік береді [7].

ЖИ алгоритмдері өткен деректерге негізделген заңдылықтарды анықтай отырып, болашақта болуы мүмкін қауіптер мен шабуылдарды болжауға қызмет етеді. Бұл құқық қорғау органдарын тек жедел жауап беру функциясынан – алдын алу функциясына қарай жылжытып отыр [8]:

- Аномалия анықтау жүйелері – ЖИ-мен жабдықталған жүйелер дәстүрлі сигнатураларға қарағанда жаңа және белгісіз шабуылдарды да табуға қабілетті [9];
- OSINT (Open Source Intelligence) құралдарында ЖИ-ны пайдалану – әлеуметтік желілердегі қылмыстық топтардың желісін анықтау, чат-боттар арқылы алдау әрекеттерін модельдеу;
- Әлеуметтік инженерия мен deepfake-қа қарсы жүйелер – генеративті модельдерді танитын және шабуыл жасаушы модульдерді бейтараптайтын шешімдер.

ЖИ-ны енгізу құқық қорғау органдарының ұлттық деңгейден трансшекаралық ынтымақтастыққа өтуін жеңілдетеді. Мысалы, Europol Innovation Lab ЖИ-ны құқық қорғау қызметінде қолдану перспективаларын талдау үшін факторлық талдаулар мен сценарийлік модельдер ұсынады [10]. Сонымен бірге, Interpol-дың «AI Toolkit» құралы құқық қорғау органдарына ЖИ-ны енгізуге көмек ретінде қызмет етеді, технологиялық, құқықтық және этикалық компоненттерге көңіл бөледі [11].

Осы күнде қылмыскерлер бір орында тұрмайды. Олар генеративті модельдер, автоматтандырылған phishing шабуылдары, интеллектуалды боттар, клонингау және deepfake технологияларын қолданады. Бұл жағдайда құқық қорғау органдары ЖИ-ға қарсы ЖИ-ны (AI vs AI) әзірлеп, шабуылдарды автоматты түрде анықтайтын, блоктайтын және оперативті түрде жауап беретін жүйелерді енгізуі қажет [12].

ЖИ-ды құқық қорғауда қолдану кейбір мәселелерді туындатады: алгоритмдік ашықтықтың болмауы, деректер сапасының төмендігі, жеке өмір мен дербес деректерді қорғау мәселелері және құқықтық-этикалық шектеулер.

Осылайша, ЖИ технологиялары киберқылмыстармен тиімді күрестегі маңызды құралға айналуда. Бірақ олардың толық әлеуетіне жету үшін құқық қорғау органдарының басқарушылық, нормативтік, кадрлық және технологиялық жүйелері бірдей жаңартылуы қажет.

ЖИ жүйесін құқық қорғау органдарында, мысалы, Europol-да немесе басқа елдердегі ІІО-да – пайдалануға енгізу алдында негізгі қадамдар: қажеттілікті айқындау, деректер инфрақұрылымын бағалау, нормативтік базаны қарастыру сияқты жұмыстарды қамтиды. Халықаралық ұйымдар бұл кезеңде пилоттық жобалар жасау, қауіп-талдау жүргізу және тиімділік критерийлерін айқындауды ұсынады. Мысалы, Interpol / UNICRI бірлесе әзірлеген құжатында «Pilot projects for evaluation of AI in law enforcement» маңызды екені белгіленген [13].

ІІО жүйелері үшін ЖИ алгоритмдерін енгізуде деректер сапасы мен қолжетімділігі басты рөл атқарады. Деректер құрылымды болуы, ал алгоритмдер бейімделіп оқытылатын болуы тиіс. Сонымен қатар алгоритмдік әділдік, айқындық, жауапкершілік талаптары қарастырылады.

ЖИ-ны толық енгізуден бұрын пилоттық режимде қолдану – тәуекелдерді азайту және жүйенің жұмысын бақылау үшін тиімді тәсіл. Пилоттық жобада алгоритмнің мінез-құлқын, деректердің динамикасын, қолданушы пікірлерін жинау және модельдің нақты жұмысын тексеру жүргізіледі.

ІІО жүйесіне ЖИ енгізу басқарушылық, нормативтік-құқықтық, кадрлық аспектілерді қамтиды. Осындай механизмдерге: ЖИ қолдану қағидаларын бекіту, алгоритмдердің ашықтығы мен жауапкершілігін қамтамасыз ету, ішкі бақылау жүйесін құру, қызметкерлерді оқыту жатады.

ЖИ енгізуі – тек технологияны орнату емес, қызметкерлердің дайындық деңгейін көтеруді, ұйымдық мәдениетті өзгерту мен жаңа жұмыс үрдістерін қалыптастыруды талап етеді. ІІО-ларда аналитиктер, ІТ-мамандар мен тергеушілер ЖИ құралдарын үйлестіріп жұмыс істеу қабілетін меңгеруі тиіс. Сонымен бірге, азаматтық сенімді нығайту үшін қоғамдық түсіністік пен диалог жүргізу маңызды [14].

ЖИ жүйесін енгізу аяқталғаннан кейін оның нәтижелілігін бағалау тетіктері қажет: алгоритмдердің әсерін өлшеу, жан-жақты тәуекелдерді қайта қарау, этикалық және құқықтық сәйкестікті үнемі тексеру. Бұл – жүйені уақыт өте келе жетілдіруін және жаңа қауіптерге бейімделуін қамтамасыз етеді.

Жасанды интеллектіні (ЖИ) құқық қорғау саласында қолдану мәселесіне арналған ғылыми және халықаралық зерттеулер соңғы жылдары айтарлықтай қарқын алды. Әлемдік ғылыми қауымдастықта ЖИ технологияларының қауіпсіздік, құқықтық реттеу және этикалық аспектілерін талдау бағытында бірқатар еңбектер жарық көрді.

Europol-дың «AI and Policing» атты баяндамасында [2, 15 б.] ЖИ алгоритмдерінің құқық қорғау жүйесіндегі тиімділігі нақты мысалдар арқылы сипатталады. Бұл есепте бейнебақылау жүйелерін интеллектуалды өңдеу, дауыс пен мәтінді тану, сондай-ақ криминологиялық болжау бағыттарындағы жетістіктер атап өтіледі. Мұндай жүйелердің көмегімен Еуропа елдерінде киберқылмыстарды анықтау уақыты қысқарып, деректерді талдау дәлдігі артқаны көрсетілген.

Interpol және UNICRI бірлесе әзірлеген «Responsible AI Innovation in Law Enforcement Toolkit» құжатында [1, 8 б.] ЖИ технологияларын құқық қорғау органдарына енгізу кезінде этикалық қағидаттардың маңызына ерекше назар аударылған. Құжатта «алгоритмдік әділдік», «деректер қауіпсіздігі» және «адам құқығын сақтау» принциптері халықаралық стандарт ретінде ұсынылады.

Батыс елдерінің тәжірибесіне сүйенсек, Ұлыбританияның National Crime Agency (NCA) құрылымында ЖИ жүйелері ұйымдасқан қылмыстық топтардың желілік байланысын анықтау үшін нейрондық талдау әдістерін қолданады. АҚШ-тағы Predictive Policing жобалары қылмыс ықтималдығын болжау арқылы полиция күштерін тиімді бөлуге мүмкіндік берген [7].

Қазақстан жағдайында ЖИ мен киберқауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысты ғылыми зерттеулер әлі қалыптасу сатысында. Дегенмен, «Цифрлық Қазақстан» [3] мемлекеттік бағдарламасы мен «Киберқалқан–2022» тұжырымдамасы ұлттық деңгейде ақпараттық қауіпсіздікті күшейту мен Ішкі істер органдарының цифрлық трансформациясын жеделдету бағыттарын нақты айқындаған.

Сонымен қатар, 2023 ж. қабылданған жаңа Кибершабуылдарға қарсы әрекет ету ұлттық орталығы туралы ережелер [4] ЖИ жүйелерін пайдалану арқылы киберқұқықбұзушылықтарды талдау және болжау тетіктерін енгізуге жол ашты.

Дегенмен, ЖИ-ды құқық қорғау қызметіне толыққанды енгізу барысында бірқатар шектеулер байқалады. Қазақстан Республикасының «Ақпараттандыру туралы» Заңы [5] мен «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңы [6] ЖИ қолдану кезінде деректердің құқықтық мәртебесін нақтыламаған. Бұл – құқықтық регламенттің жетілмегендігін көрсетеді.

Зерттелген әдебиеттер ЖИ-дың ІІО жүйесіндегі тиімділігін, сонымен қатар оның тәуекелдері мен этикалық аспектілерін тең дәрежеде қарастыру қажеттілігін айғақтайды. Авторлардың көпшілігі (Europol, Interpol, UNICRI, OECD зерттеулері) ЖИ-ды енгізу – тек технологиялық жетістік емес, сонымен бірге құқықтық және әлеуметтік жауапкершілік екенін атап өтеді. Сондықтан ЖИ технологияларын енгізу кезінде халықаралық тәжірибені ескере отырып, ұлттық құқықтық және кадрлық жүйелерді бейімдеу – ең өзекті ғылыми және практикалық міндеттердің бірі болып табылады.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу нәтижелері Ішкі істер органдарының (ІІО) қызметінде ЖИ технологияларын енгізу құқық қорғау жүйесінің тиімділігін арттыруда айтарлықтай әлеуетке ие екенін көрсетті. ЖИ негізінде құрылған жүйелер киберқауіптерді автоматты түрде анықтап, талдау жүргізуге, сондай-ақ алдын алу шараларын нақты уақыт режимінде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Біріншіден, ЖИ-ды пайдалану арқылы ІІО құрылымдарына тән үлкен деректер көлемін өңдеу сапасы артты. Машиналық оқыту және нейрондық желілер негізінде құрылған алгоритмдер кибершабуыл үлгілерін, шабуыл траекторияларын және цифрлық іздерді жоғары дәлдікпен сәйкестендіре алады [9]. Бұл қылмыстық процестердің жеделдігін арттырып, ресурстарды үнемдеуге жағдай жасайды.

Екіншіден, киберқылмыстармен күресте қолданылатын аномалия анықтау жүйелері жаңа және белгісіз қауіптерді дәстүрлі сигнатураларға қарағанда ертерек табуға мүмкіндік берді. Мұндай жүйелердің тиімділігі Europol және Interpol құрылымдарының тәжірибесінде дәлелденген [10, 11].

Үшіншіден, OSINT (Open Source Intelligence) технологияларын ЖИ-мен ұштастыру әлеуметтік желілер мен ашық деректердегі күдікті белсенділікті бақылауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл киберқылмыстық топтардың байланыс арналарын, жалған аккаунттар мен фишингтік шабуыл үлгілерін ерте анықтауға мүмкіндік берді [12].

Төртіншіден, зерттеу ІІО жүйесінде кадрлық және нормативтік кедергілер бар екенін көрсетті. Қызметкерлердің ЖИ мен Big Data технологияларын меңгеру деңгейі жеткіліксіз, ал заңнамалық негіз алгоритмдік ашықтық пен жауапкершілік тетіктерін толық реттемейді. Бұл жағдай ЖИ технологияларын тек техникалық емес, институционалдық тұрғыдан енгізу қажеттілігін көрсетеді.

Бесіншіден, халықаралық ұйымдардың ұсынымдарына сәйкес ІІО жүйесіне ЖИ енгізу үш кезеңнен тұруы тиіс:

1. Пилоттық жоба кезеңі – алгоритмнің тиімділігін, этикалық сәйкестігін және қауіпсіздігін тексеру.

2. Құқықтық және техникалық үйлестіру кезеңі – деректер инфрақұрылымын, нормативтік-құқықтық базаны бейімдеу.

3. Толық енгізу және бағалау кезеңі – нәтижелілікті бағалау, жүйені жетілдіру және тәуекелдерді азайту.

Зерттеу нәтижелерін талқылай келе, ЖИ технологияларын ІІО қызметіне енгізу тек киберқауіпсіздікті күшейтумен шектелмей, құқық қорғау қызметінің жаңа сапалық деңгейіне шығуға мүмкіндік беретіні анықталды. Бұл бағытта басты назар үш стратегиялық компонентке аударылуы тиіс:

- құқықтық қамтамасыз ету;
- қадрлық әлеуетті дамыту;
- қоғамдық сенім мен ашықтық.

Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері ЖИ шешімдерінің тиімділігі ІІО-ның деректерді басқару инфрақұрылымына тікелей байланысты екенін көрсетті. Орталықтандырылған деректер платформаларының болмауы, ведомствоаралық үйлестірудің жеткіліксіздігі және деректер сапасының біркелкі еместігі алгоритмдердің жұмыс дәлдігіне әсер ететін шектеуші факторлар ретінде айқындалды. Сондықтан ЖИ жүйелерін енгізу процесінде деректер сапасын стандарттау, бірыңғай ақпараттық кеңістік қалыптастыру және киберқауіпсіздік протоколдарын жетілдіру шешуші рөл атқарады.

Талдау көрсеткендей, ЖИ технологияларын жедел-іздестіру, тергеу және профилактикалық қызметке интеграциялау құқық қорғау жүйесінің операциялық тиімділігін арттырып қана қоймай, қауіп-қатерлерді басқарудың болжамдық моделіне көшуге мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде ІІО қызметін реактивті тәсілден проактивті модельге көшірудің стратегиялық маңызын дәлелдейді.

Жалпы алғанда, ЖИ-дың ІІО қызметіндегі әлеуетін толық іске асыру үшін технологиялық жаңғыртумен қатар институционалдық тұрақтылық, заңнамалық айқындық және адами капиталды жүйелі дамыту талап етіледі. Осындай кешенді тәсіл ғана құқық қорғау органдарының цифрлық эволюциясына негіз бола отырып, заманауи киберқауіптерге қарсы тұру қабілетін арттыра алады.

Қорытынды

Қазіргі кезеңдегі ақпараттық-технологиялық серпін мен цифрлық трансформация қоғам өмірінің барлық саласына еніп, құқық қорғау органдарының қызметіне түбегейлі жаңа талаптар қоюда. Әсіресе киберқылмыстардың күрделенуі, ұйымдасқан қылмыстық топтардың анонимді және трансшекаралық сипат алуы Ішкі істер органдарының дәстүрлі тәсілдерінің тиімділігін төмендетіп, жаңа буындағы интеллектуалды технологиялық шешімдерді қажет етуде. Осы тұрғыдан алғанда, ЖИ технологияларын ІІО қызметіне енгізу – бұл тек инновациялық жаңашылдық емес, ұлттық және қоғамдық қауіпсіздіктің жаңа парадигмасын айқындайтын стратегиялық және жүйелік бағыт болып табылады.

Біріншіден, ЖИ технологиялары киберқылмыстарға қарсы іс-қимылда жедел талдау, үлкен деректер негізінде болжамдық модельдерді құру және қылмыстық тәуекелдерді алдын

ала анықтау арқылы құқық қорғау қызметінің тиімділігін айтарлықтай арттырады. Бұл тәсіл ІІО жүйесінде деректерге негізделген басқару мәдениетін қалыптастырып, шешім қабылдауда дәлдік пен жеделдікті қамтамасыз етеді.

Екіншіден, тергеу және жедел-іздестіру қызметтерінде ЖИ-дың енгізілуі Big Data, машиналық оқыту, бейне және мәтіндік талдау, автоматтандырылған тану және үлгілеу құралдарын кеңінен пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде жедел ақпараттық ағындарды өңдеу сапасын арттырып, тергеу мен дәлелдеу процесін ғылыми-техникалық деңгейге көтереді.

Үшіншіден, ІІО жүйесіне ЖИ технологияларын енгізу құқықтық және этикалық жауапкершілік тетіктерін жетілдіруді қажет етеді. Алгоритмдердің әділдігі, ашықтығы мен түсіндірмелілігін қамтамасыз ету, шешім қабылдау процесінде адамдық бақылауды сақтау – азаматтардың құқықтарын қорғау мен қоғамдық сенімді нығайтудың басты шарты.

Төртіншіден, ЖИ-ды енгізу тек технологиялық жаңару емес, сонымен қатар ұйымдық, кадрлық және мәдени трансформация үдерісі болып табылады. Сол себепті ІІО қызметкерлерін цифрлық сауаттылыққа, алгоритмдік ойлауға, деректермен және интеллектуалды жүйелермен өзара әрекеттесуге бейімдеу – стратегиялық маңызы бар міндет.

Сонымен қатар, ЖИ технологияларын тиімді енгізу мемлекеттік құрылымдар, ғылыми ұйымдар және жеке сектор арасындағы интеграцияны талап етеді. Мұндай көпдеңгейлі кооперация Қазақстанда да қалыптасып келе жатқан ғылыми-инновациялық экожүйенің дамуына серпін береді.

ЖИ технологияларын құқық қорғау қызметінде қолдану ІІО жүйесінің ашықтығы мен тиімділігін арттырып қана қоймай, азаматтардың қауіпсіздігі мен құқықтарының қорғалуын сапалық жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді. Алайда бұл үдеріс үздіксіз мониторингті, тәуекелдерді бағалауды және халықаралық этикалық стандарттарға сәйкестікті сақтауды талап етеді.

Жалпы алғанда, ІІО жүйесіне ЖИ технологияларын кешенді енгізу:

- киберқылмыстардың алдын алу мен ашу тиімділігін еселеп арттырады;
- тергеу және талдау процестерін интеллектуалдық автоматтандыруға мүмкіндік береді;
- ресурстарды оңтайлы және дәл бөлуді қамтамасыз етеді;
- азаматтардың жеке деректері мен құқықтарының қорғалуын жаңа деңгейге шығарады.

Болашақта ІІО қызметінде ЖИ технологияларын жүйелі түрде пайдалану Қазақстан Республикасының «Цифрлық мемлекет» тұжырымдамасымен, сондай-ақ Ұлттық киберқауіпсіздік тұжырымдамасымен үйлесімді дамуы қажет. Бұл бағыттағы ғылыми-тәжірибелік ізденістер, халықаралық ынтымақтастық және инновациялық жобаларды іске асыру ІІО қызметінің интеллектуалды әлеуетін арттырып, ұлттық қауіпсіздік жүйесінің тұрақтылығы мен сенімділігін жаңа сапалық деңгейге көтереді.

Сонымен бірге, ЖИ технологияларын енгізу барысында нормативтік-құқықтық базаны кезең-кезеңімен жаңғырту да ерекше маңызға ие. Алгоритмдер жұмысының регламенттері, деректерді жинау мен өңдеу шектері, цифрлық дәлелдемелердің процессуалдық мәртебесі сияқты мәселелер нақты құқықтық бекітуді қажет етеді. Бұл ІІО жүйесінің цифрлық трансформациясы құқықтық айқындық пен тұрақтылық негізінде жүзеге асуына жағдай жасайды.

Қорытындылай келе, ЖИ-ды құқық қорғау саласына енгізу – тек техникалық жаңғыру емес, сонымен қатар басқару мәдениетін, кәсіби стандарттарды және қылмыспен күрес стратегиясын жаңаша түсіндіруді қажет ететін күрделі көпфакторлы процесс. Осы бағыттағы үйлесімді саясат, кадрлық әлеуетті дамыту және ғылыми-техникалық прогресті уақытылы институционализациялау ІІО қызметінің тиімділігін арттырып, заманауи қауіп-қатерлерге қарсы тұра алатын орнықты және интеллектуалды құқық қорғау жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Responsible AI Innovation in Law Enforcement Toolkit // United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute. 2024. P. 8–13. URL: https://unicri.org (accessed: 12.10.2025)

2 AI and Policing: The Benefits and Challenges of Artificial Intelligence for Law Enforcement. The Hague: European Union Agency for Law Enforcement Cooperation. URL: https://www.europol.europa.eu (accessed: 10.10.2025)

3 2023–2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269/history (өтініш берілген күн: 10.10.2025)

4 Кибершабуылдарға қарсы әрекет ету ұлттық орталығын күшейту туралы: баспасөз ақпараты. – Астана, 2025. URL: https://www.gov.kz (өтініш берілген күн: 10.10.2025)

5 Ақпараттандыру туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ Заңы. URL: https://www.adilet.zan.kz (өтініш берілген күн: 10.10.2025)

6 Дербес деректер және оларды қорғау туралы: Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 мамырдағы № 94-V Заңы. URL: https://www.adilet.zan.kz (өтініш берілген күн: 10.10.2025)

7 Қылмыспен күресте жасанды интеллект әдістерін қолдану // Russian Law Journal. – № 12 (2). URL: https://www.russianlawjournal.org.

8 Құқық қорғау органдарындағы жасанды интеллект: заңсыз ақша ағындарын бұзуға арналған жасанды интеллект шешімдері // eucrim – The European Criminal Law Associations' Forum. 2023. No. 1. P. 60–66. URL: https://eucrim.eu (accessed:: 11.10.2025)

9 Цифрлық Әлемнің қауіпсіздігін қамтамасыз ету: жасанды интеллект (AI) қолдайтын зиянды бағдарламалар мен интрузияны анықтау арқылы интеллектуалды инфрақұрылымдар мен цифрлық индустрияларды қорғау. URL: https://arxiv.org (өтініш берілген күн: 10.10.2025)

10 Жасанды интеллект және полиция қызметі: жасанды интеллекттің құқық қорғау органдары үшін артықшылықтары мен қиындықтары // Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: https://op.europa.eu (өтініш берілген күн: 12.10.2025)

11 Құқық қорғау органдарындағы жасанды интеллекттің жауапты инновацияларына арналған құралдар жинағы. – Lyon: INTERPOL. URL: https://www.interpol.int (өтініш берілген күн: 10.10.2025)

12 Жасанды интеллектті өзгерту: Еуропол ауыр ұйымдасқан қылмыс пен терроризммен күресу үшін жасанды интеллектті қалай пайдаланады // Академиялық журнал. – 2023. – № 72(9). URL: https://belugyiszemlejournal.org (өтініш берілген күн: 10.10.2025)

13 Principles for Responsible AI Innovation in Law Enforcement. URL: https://ai-lawenforcement.org (accessed: 10.10.2025)

14 Application of AI in Law Enforcement and Crime Prevention: MNU Research-Based Evaluation Enhances the Legislative Process in Kazakhstan. URL: https://mnu.kz/news (accessed: 10.10.2025)

REFERENCES

1 Responsible AI Innovation in Law Enforcement Toolkit // United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute. 2024. P. 8–13. URL: https://unicri.org (accessed: 12.10.2025). (In English)

2 AI and Policing: The Benefits and Challenges of Artificial Intelligence for Law Enforcement. The Hague: European Union Agency for Law Enforcement Cooperation. URL: https://www.europol.europa.eu (accessed: 10.10.2025). (In English)

3 2023–2029 jyldarğa arnalğan sifrlyq transformasia, aqparattyq-komunikasialyq tehnologialar salasyn jäne kiberqauıpsızdıktı damytu tūjyrymdamasyn bekıtu turaly: Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2023 jylğy 28 nauryzdağy No. 269 qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269/history (ötınış berılgen kün: 10.10.2025). (In Kazakh)

4 Kiberşabuyldarğa qarsy äreket etu ūlttyq ortalyğyn küşeitu turaly: baspasöz aqparaty. Astana. URL: https://www.gov.kz (ötınış berılgen kün: 10.10.2025). (In Kazakh)

5 Aqparattandyru turaly: Qazaqstan Respublikasynyñ 2015 jylğy 24 qaraşadağy № 418-V QRZ Zañy. URL: https://www.adilet.zan.kz (ötınış berılgen kün: 10.10.2025). (In Kazakh)

6 Derbes derekter jäne olardy qorğau turaly: Qazaqstan Respublikasynyñ 2013 jylğy 21 mamyrdağy № 94-V Zañy. URL: https://www.adilet.zan.kz (ötınış berılgen kün: 10.10.2025). (In Kazakh)

7 Qylmyspen küreste jasandy intelekt ädısterın qoldanu // Russian Law Journal. No. 12(2). URL: https://www.russianlawjournal.org. (In Kazakh)

8 Qūqyq qorğau organdaryndağy jasandy intelekt: zañsyz aqşa ağyndaryn būzuğa arnalğan jasandy intelekt şeşımderı // eucrim – The European Criminal Law Associations' Forum. 2023. No. 1. P. 60–66. URL: https://eucrim.eu (accessed: 11.10.2025). (In Kazakh)

9 Sifrlyq Älemnıñ qauıpsızdıgın qamtamasyz etu: Jasandy intelekt (AI) qoldaityn ziandy bağdarlamalar men intruziany anyqtau arqyly intelektualdy infraqūrylymdar men sifrlyq industrialardy qorğau. URL: https://arxiv.org (ötınış berılgen kün: 10.10.2025). (In Kazakh)

10 Jasandy intelekt jäne polisia qyzmetı: jasandy intelekttıñ qūqyq qorğau organdary üşın artyqşylyqtary men qiyndyqtary. Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: https://op.europa.eu (ötınış berılgen kün: 12.10.2025). (In Kazakh)

11 Qūqyq qorğau organdaryndağy jasandy intelekttıñ jauapty innovasialaryna arnalğan qūraldar jinağy. Lyon: INTERPOL. URL: https://www.interpol.int (ötınış berılgen kün: 10.10.2025). (In Kazakh)

12 Jasandy intelekttı özgertu: Europol auyr ūiymdasqan qylmys pen terorizmmen küresu üşın jasandy intelekttı qalai paidalanady // Akademialyq jurnal. 2023. No. 72(9). URL: https://belugyiszemlejournal.org (ötınış berılgen kün: 10.10.2025). (In Kazakh)

13 Principles for Responsible AI Innovation in Law Enforcement. URL: https://ai-lawenforcement.org (accessed: 10.10.2025). (In English)

14 Application of AI in Law Enforcement and Crime Prevention: MNU Research-Based Evaluation Enhances the Legislative Process in Kazakhstan. URL: https://mnu.kz/news (accessed: 10.10.2025). (In English)

АПАХАЕВ Н.Ж.,*[1]
к.ю.н., профессор.
*e-mail: apahaev_nurlan@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7795-2518
ЗУЛЕЕВА А.Ж.,[1]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: ainagul.z@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-1049-6038
ШИДЕМОВ А.Г.,[1]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: Sh_azem@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-8643-4058
[1]Q University,
г. Алматы, Казахстан

МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ ПУТЕМ ВНЕДРЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОВД

Аннотация

В настоящее время технологии искусственного интеллекта становятся катализатором кардинальных изменений в правоохранительной сфере. Усложнение киберпреступлений, обретение трансграничного характера и рост преступной активности в цифровом пространстве требуют применения органами внутренних дел новых подходов и инструментов. В данной статье подробно рассмотрены основные механизмы внедрения искусственного интеллекта в деятельность ОВД, его роль в обеспечении кибербезопасности и институциональные, правовые и технические аспекты практической реализации. В ходе исследования был проведен анализ стратегических документов и рекомендаций международных организаций Interpol, Europol, UNICRI и OECD, а также национальных стратегий цифровизации и кибербезопасности Республики Казахстан. В ходе исследования были изучены особенности и преимущества применения ИИ в деятельности ОВД на основе метода системного анализа, сопоставления зарубежного и отечественного опыта с целью оценки эффективности внедрения ИИ в деятельность ОВД и определения его влияния на систему кибербезопасности.

Ключевые слова: искусственный интеллект, кибербезопасность, киберпреступность, анализ данных, машинное обучение, цифровизация, правовое регулирование.

APAKHAEV N.ZH.,*[1]
c.l.s., professor.
*e-mail: apahaev_nurlan@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7795-2518
ZULEEVA A.ZH.,[1]
PhD, associate professor.
e-mail: ainagul.z@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-1049-6038
SHIDEMOV A.G.,[1]
PhD, associate professor.
e-mail: Sh_azem@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-8643-4058
[1]Q University,
Almaty, Kazakhstan

MECHANISMS FOR INCREASING CYBERSECURITY THROUGH THE INTRODUCTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ACTIVITIES OF THE DEPARTMENT OF INTERNAL AFFAIRS

Abstract

Currently, artificial intelligence technologies are becoming a catalyst for radical changes in the field of law enforcement. The complication, transboundary nature of cybercrime and the increase in criminal activity in the digital space require the use of new approaches and tools by the internal affairs bodies. In this article, the main mechanisms for introducing artificial intelligence into the activities of the Department of internal affairs, its role in ensuring cybersecurity and institutional, legal and technical aspects of practical implementation are considered in detail. The study analyzed the strategic documents and recommendations of international organizations Interpol, Europol, UNICRI and OECD, as well as the National digitalization and cybersecurity strategies of the Republic of Kazakhstan. In the course of the study, in order to assess the effectiveness of the introduction of AI into the activities of the IAB and determine its impact on the cybersecurity system, the features and advantages of the use of AI in the activities of the IAB were studied on the basis of a systematic analysis method, a comparison of foreign and domestic experience.

Keywords: artificial intelligence; cybersecurity; cybercrime; data analytics; machine learning; digital transformation; legal regulation.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 30.10.2025

IRSTI 10.81.51
UDC 343.61
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-159-166

SAFUANOV F.S.,[1]
d.ps.s., professor.
e-mail: info@serbsky.ru
ORCID ID: 0000-0002-1703-7956
KUDAYBERGENOVA A.Zh.,*[2]
m.ps.s., professor's assistant.
*e-mail: info@kaznmu.kz
ORCID ID: 0009-0000-0219-2470
TOKTYBEKOV T.A.,[3]
c.l.s., associate professor.
e-mail: t.toktybekov@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-1990-7193
[1]V.P. Serbsky National Medical Research Center for Psychiatry and Narcology, Moscow, Russia
[2]Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan
[3]Turan University, Almaty, Kazakhstan

EXPERT EVALUATION CRITERIA FOR "ACCUMULATED" AFFECT IN THE INVESTIGATION OF VIOLENT CRIMES

Abstract

Modern forensic expertise requires refined criteria for mental states influencing the volitional and intellectual components of human activity. This study provides a scientific substantiation of expert criteria for cumulative affect within the Complex Forensic Psychological and Psychiatric Examination (CFPPE). The primary objective is to differentiate states of total disorganization in voluntary regulation to ensure uniform interpretation of "sudden onset of strong mental distress" under Articles 101 and 111 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The study's significance lies in its comprehensive analysis of terminological inconsistencies between general psychology and criminal law. Utilizing a systematic analysis of regulatory acts and international databases (Scopus, PubMed, eLibrary.ru), the research identifies conceptual differences in interpreting affect. The findings justify the necessity for strict determination of expert concepts to ensure legal certainty. Ultimately, this research advances CFPPE methodology by offering approaches to align expert conclusions with Kazakhstani legislation. By clarifying the diagnostic boundaries of cumulative affect, the study supports more accurate judicial qualification of criminal acts, bridging the gap between psychological theory and forensic practice.

Keywords: diagnostics of emotional state, affect, violence, crime, murder, psychological and psychiatric examination.

Introduction

The current stage of development of the legal system of the Republic of Kazakhstan is characterised by the need to improve mechanisms for combating crimes against individuals. According to data from the information database of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan (Qamqor.gov.kz), in recent years there has been a steady increase in offences involving violence, sexual harassment and sexual assault [1]. These acts, which have serious psychological and physical consequences, represent a global problem that destabilises the fundamental foundations of personal and social security. In these circumstances, scientific and theoretical understanding of the expert criteria

for assessing the emotional states of persons who have committed violent crimes is of particular importance.

The purpose of this study is to substantiate and refine expert criteria for cumulative ("accumulated") affect within the framework of comprehensive forensic psychological and psychiatric examination (CFPE). The scientific significance of the work is due to the need to differentiate between states characterised by total disorganisation of voluntary regulation of activity in order to ensure a uniform interpretation of the criminal law category of "sudden strong emotional excitement" (Articles 101 and 111 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) [2].

The methodological basis of the study is based on a systematic analysis of normative legal acts and judicial practice of the Republic of Kazakhstan, as well as a search for relevant sources in international bibliographic databases (Scopus, PubMed, eLibrary.ru). The analysis revealed significant conceptual differences between the general psychological understanding of affect and its legal interpretation, which creates risks of broad interpretation of this condition. The study aims to eliminate terminological conflicts and develop practical recommendations for expert activities that contribute to achieving legal certainty in the classification of violent crimes.

Materials and methods

The dialectic of victimhood transformation. The current scientific paradigm and law enforcement practice are characterized by a pronounced focus on the victimological vector – the description of the victim's personality and the minimization of psychotraumatic consequences. A vast body of research is aimed at developing protocols for social and legal rehabilitation and algorithms for ensuring public safety.

Nevertheless, there is an epistemological gap in the current field of research: the phenomenon of role reversal, in which the victim is transformed into the perpetrator of violence, has not been sufficiently explored. A deep understanding of the genesis of violent crime requires the disclosure of the intrapsychic mechanisms of aggression: its aetiology, phase dynamics, and long-term consequences of traumatisation, which are determinants of the transition to delinquent behavior [3]. The study of individuals who have committed violent acts in a state of cumulative affect is a critically important but insufficiently developed area [4].

The scientific novelty of the work lies in the systematisation and verification of the KSPPE expert toolkit, which focuses on objectifying cumulative conditions in individuals with a history of victimisation [5]. This not only improves the accuracy of legal classification, but also forms a theoretical basis for the prevention of transgenerational reproduction of violence.

Theoretical and methodological foundations and the genesis of violence In contemporary interdisciplinary discourse, the categories of "violence" and "abuse" are interpreted as mechanisms of coercive control implemented through psychophysical expansion. The phenomenology of violence is classified according to its spheres of manifestation: from the microsocial (family and domestic) level to global political processes.

Cyclicality and transgenerational transmission Systemic intra-family violence determines the formation of permanent distress, leading to the social disintegration of the victim. The key concept here is the "cycle of violence": the internalisation of aggressive patterns in the process of primary socialisation. This leads to a transgenerational relay of destructive roles, in which exogenous aggression is transformed into an internal behavioural norm of the individual. The transformation of a victim into an aggressor is a multifactorial process determined both by the sociocultural context (gender stereotypes, imbalance of power) and by mechanisms of psychological accumulation. Recurrent acts of aggression intensify affective states and lead to a qualitative complication of manipulative strategies, forming stable psychophysical deformations [6].

Expert phenomenology of cumulative affect. The concept of "cumulation" is considered as an aggregation of influences leading to an emergent amplification of the result. In deviance studies, this construct describes the dynamic accumulation of aggressive tendencies adapted to the situational context which leads to the fixation of destructive behavioural stereotypes.

Cumulative affect is classified as a state of mental decompensation that develops under conditions of prolonged psychotraumatic exposure. Phasic dynamics of the cumulative process: Stage of emotional

accumulation: Progressive increase in tension as adaptive reserves are depleted. Somatisation of stress, activation of dysfunctional defences and a subjective feeling of "hopelessness" are observed.

Culmination stage (affective explosion): Total disorganisation of mental activity in response to a trigger. Characterised by partial narrowing of consciousness, fragmentary perception, and loss of the ability to regulate one's will. Dissociation and motor automatisms are typical phenomena.

Post-effective stage: Profound asthenia, mental disorder, and partial amnesia of the completed act. Expert paradox: Subjects of cumulative affect often demonstrate a high level of pre-delict self-regulation and an absence of premorbid aggression. The explosion of aggression is the result of the exhaustion of internal coping resources (coping strategies) under the pressure of a critical amount of accumulated tension.

Methodological approach and goal setting. The current stage of development of forensic expert activity marks a paradigm shift: the object of scientific understanding is no longer the isolated psyche of the subject, but rather the verified experience of professional interaction with it. The methodological foundation of the study is the concept of "psychology of practice" which involves scientific and theoretical reflection on expert activity. This approach allows empirical experience to be converted into conceptual models and diagnostic criteria.

The aim of the study: Theoretical justification and practical translation of verified expert criteria that ensure the objectification of the assessment of mental states in criminal proceedings.

Results and discussion

Expert legal opinion on the condition of the subject A.Sh. (in the context of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) 1. Neurological status and organic background: An objective examination has established that A.Sh. has cerebrastenic syndrome against a background of residual organic CNS insufficiency and a history of mechanical head injuries. This pathology forms an unstable psychosomatic foundation (locus minoris resistentiae). In the context of a forensic psychiatric assessment, this is classified as a condition that contributes to the disorganisation of mental activity and lowers the threshold of resistance to stressors in the event of a vital threat.

Psychological characteristics of the individual: A.Sh.'s psychological profile is characterised by pronounced emotional rigidity and heightened social normativity. It has been established that for a long period of time, the subject was in a systematic psychologically traumatic situation (in accordance with the provisions of Article 101 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) caused by the unlawful actions of the victim. Qualification of the state at the time of the act: The dynamics of A.Sh.'s mental state at the time of the incident fully meets the criteria for physiological affect, which proceeded in a cumulative manner:

Preparatory phase (accumulative): As a result of many years of victimisation and systematic violence, A.Sh. developed a state of chronic distress. The mechanism of mental defence was implemented through the suppression of protest reactions, which led to the extreme exhaustion of volitional resources.

Explosion phase (affective discharge): The victim's aggressive actions (strangulation, threatening the lives of children) acted as the "last straw" (trigger). At this moment, A.S. experienced a state of sudden intense emotional agitation. There was a narrowing of consciousness (fragmented perception), loss of control over volitional processes, and a transition of actions into the category of motor automatisms.

Final phase (post-affective): The onset of deep asthenia and mental stupor immediately after the act (recorded by law enforcement officers) is an objective diagnostic sign of the completion of the affective cycle.

The established circumstances allow us to classify A.Sh.'s state at the time of the alleged offence as a sudden strong emotional disturbance (physiological affect). According to the provisions of the General and Special Parts of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, this affect is cumulative in nature,

Being the result of: Violence and abuse on the part of the victim; A prolonged psychologically traumatic situation arising from his systematic unlawful and immoral behaviour. The defendant's organic background legally confirms A.Sh.'s inability to fully comprehend the actual nature and social

danger of his actions or to control them at the moment of acute vital threat. Thus, the act committed is subject to classification under the relevant articles of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which provide for liability for acts committed in a state of affect, which excludes the presence of direct unjustified intent [7].

Expert assessment of mental status and volitional control Based on a multidisciplinary analysis of data (clinical, psychopathological, and neurological), the expert commission has reached the following conclusions regarding A.Sh.: Absence of medical criteria for insanity: The examinee shows no signs of chronic mental illness, dementia or other mental disorders. Cognitive and mnemonic functions correspond to the lower limit of the age norm. Organic background: Residual organic damage to the central nervous system in the form of cerebrasthenic syndrome has been verified. This condition is characterised by emotional lability and a reduced stress tolerance threshold, which in forensic practice is classified as an individual typological feature that facilitates the occurrence of affective reactions [8].

Capacity for conscious volitional control: The specified organic substrate does not reach a psychotic level. Under normal conditions, A.Sh. retains the ability to recognise the actual nature and social danger of his actions and to control them.

Retrospective assessment of the condition at the time of the offence. Reconstruction of A.S.'s mental state during the period of the alleged offence indicates the presence of a cumulative physiological affect, characterised by the following features:

Cumulative phase (accumulative): The subject was in a prolonged psychologically traumatic situation (systematic violence and abuse), which led to the formation of a state of persistent emotional tension and depletion of the personality's defence mechanisms.

Discharge phase (explosive): The victim's final unlawful behaviour acted as a catalyst for a sudden release of accumulated tension. This phase was accompanied by a narrowing of consciousness and a transition to automated motor acts.

Objective diagnostic markers: The condition is confirmed by the presence of partial amnesia of the details of the act and pronounced post-affective asthenia (physical and mental exhaustion), which is a classic sign of the affective cycle.

Legal significance: This condition fully corresponds to the provisions of Articles 101 and 112 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan as "sudden strong emotional excitement". At the moment of the climax of the affect, the volitional regulation of the subject was disrupted by the dominant emotional state [2].

Final conclusions and recommendations for the judicial authorities Based on the results of the investigation, the commission formulates the following conclusions: Sanity: A.S. is recognised as sane in relation to the act she is accused of. However, her ability to fully exercise volitional control at the time of the crime was significantly limited by a brief affective state.

Legal classification: The commission recommends that the court consider the established fact of cumulative affect as grounds for classifying the act under special provisions (Articles 101 or 112 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), which excludes intent to commit murder under aggravating circumstances.

Medical measures: A.Sh. does not require the application of compulsory medical measures. Her condition was reactive and situational in nature and does not pose a permanent danger to society.

Preventive and rehabilitation assessment: Taking into account that the act was a pathopsychological reaction to systemic aggression, measures of social and psychological rehabilitation aimed at correcting PTSD outside of clinical isolation are recommended.

Assessment of mental status in the context of criminal responsibility (Article 16 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan):

An objective examination confirms that A.Sh. shows no signs of chronic mental illness or temporary mental disorder. The subject is recognised as sane. The established intellectual and mnemonic integrity and adequacy of perception indicate the ability to understand the actual nature of one's actions. II. Qualification of the composition of "strong emotional excitement" (Articles 101, 112 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan): Clinical and psychological analysis of the dynamics of the act allows us to classify the state of A.Sh. at the time of the incident as a physiological affect of a cumulative type [2].

From a legal point of view, this state is determined by the following legal factors: Prolonged psychotraumatic situation: Systematic unlawful and immoral behaviour of the victim (physical violence, bullying), confirmed by the case materials.

Objective cause (trigger): Another act of aggression that posed an immediate threat to the life and health of minors, which served as a legally significant cause for the affect.

Subjective aspect: A.Sh.'s personal rigidity and high social normativity led to the inability to adequately control her will at the moment of an emotional outburst. III. Conclusion of the expert commission: Based on a systematic analysis and guided by the norms of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, the commission reached the following final conclusions:

Legal status: At the moment of committing the incriminated act, A.Sh. was in a state of strong emotional excitement (affect), provided for by the privileged provisions of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Nature of actions: The motor activity (stabbing) was of an automatic nature, which, in legal terms, limits the possibility of attributing direct unjustified intent to take a life. Medical and legal measures: There are no grounds for applying compulsory medical measures (Article 91 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan). The prognosis for behaviour is favourable, provided that psychotraumatic factors are excluded.

Summary for the court: The totality of the facts indicates that A.Sh.'s actions were a reaction to years of victimisation and should be considered through the prism of Article 101 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (Murder committed in a state of affect), which significantly changes the limits of criminal liability compared to the general norm (Article 99 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

Conclusion

Judicial-psychological verification and the prejudicial significance of expert examination in the law of the Republic of Kazakhstan. The integration of the results of a comprehensive forensic psychological and psychiatric examination (CFPE) into judicial acts under Article 101 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan ("Murder committed in a state of affect") and Article 112 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan ("Causing serious harm to health in a state of affect") is a prerequisite for the methodological verification of the criteria for strong emotional distress [2]. According to the Normative Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan "On Certain Issues of the Classification of Murders," the establishment of a state of affect directly influences the type and severity of criminal punishment [9]. In this context, the KSPPE acts as an instrument for implementing the principle of justice (Article 4 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), ensuring the individualisation of responsibility depending on the psychophysiological state of the person [2].

The introduction of special psychological and scientific knowledge into criminal proceedings (in accordance with Article 117 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan) requires a clear conceptualisation of the legal basis for expert activity [10]. A systematic methodology allows experts to distinguish between diagnostic tasks and observe the boundaries of professional competence. In the jurisdiction of the Republic of Kazakhstan, scientifically based verification of "cumulative affect" serves as a guarantee against judicial errors and unjustified charges under Article 99 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (intentional murder) [2].

Pathopsychological determination of cumulative states and legal norms A retrospective analysis of criminal case materials confirms that a prolonged psychotraumatic situation caused by the unlawful behaviour of the victim is the basic determinant of the destruction of volitional regulation. The established link between chronic psychological trauma and reactive aggression correlates with the requirements of Article 101 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, where violence and abuse are recognised as legitimate grounds for the occurrence of affect [2].

Unlike "classical" affect, the cumulative variant is characterised by a phase of accumulation of emotional tension. The final "explosion" is classified as a catastrophic breakdown of the regulatory system. This obliges the expert to identify the specific legal "trigger" (the last straw) that led to the

volitional disorganisation. The court is obliged to take these conclusions into account when assessing the subjective aspect of the crime.

Medical and social consequences and preventive potential of expertise In the legal paradigm of the Republic of Kazakhstan, especially in light of the Law "On Combating Domestic Violence," the phenomenon of aggression is considered a critical socio-legal problem [11]. Overcoming its consequences requires cooperation between law enforcement agencies and social protection institutions. The consequences of systemic aggression (PTSD, affective syndromes) have a high degree of comorbidity with violent behaviour. In this context, the diagnosis of cumulative affect is transformed from a narrow task of justice into a tool for monitoring latent domestic violence. By revealing the profile of the "victim who became an offender," the CSPPE identifies pathogenic factors that require measures under Article 98-1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (establishment of special requirements for the behaviour of the offender) [2]. Thus, the role of the expert allows the court not only to deliver a lawful sentence, but also to initiate rehabilitation programmes aimed at breaking the cycle of violence.

REFERENCES

1 Интернет-портал правовой статистики создан Комитетом по правовой статистике и специальным учётам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан. URL: https://qamqor.gov.kz/ (дата обращения: 09.01.2026)

2 Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 09.01.2026)

3 Сафуанов Ф.С., Макушкин Е.В. Аффект: практика судебно-психологической и психиатрической экспертизы. Хрестоматия. – М.: ФГБНУ «ГНЦССП им. В.П. Сербского» Минздрава России, 2013. – 320 с.

4 Верезанцев А.Ю., Борисов Д.М. Поведенческие установки: морально-этические и психосоматические аспекты // Практика судебно-психиатрической экспертизы. – М., 2005. – С. 314–325.

5 Сафуанов Ф.С., Савина О.Ф., Морозова М.В., Исаева И.В. Критерии судебно-психологической экспертизы юридически значимых эмоциональных состояний обвиняемых: методические рекомендации. – М., 2016. – 56 с.

6 McCarthy R. J., Elson M. A Conceptual Review of Lab-Based Aggression Paradigms // Collabra: Psychology. 2018. Vol. 4. No. 1. P. 1–17.

7 Choi K. W., Sikkema K. J. Childhood Maltreatment and Perinatal Mood and Anxiety Disorders: A Systematic Review // Trauma, Violence & Abuse. 2016. Vol. 17. No. 5. P. 427–453.

8 Anastas J.W., Payne N.A., Ghuman S.J. Adverse Childhood Experiences and Complex Post-Traumatic Stress in Pregnant Teens: A Pilot Study // Maternal and Child Health Journal. 2021. Vol. 25. No. 5. P. 741–750.

9 Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4. О некоторых вопросах назначения уголовного наказания. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000004S (дата обращения: 10.01.2026)

10 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (дата обращения: 10.01.2026)

11 Закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214_/z090214.htm (дата обращения: 10.01.2026)

REFERENCES

1 Internet-portal pravovoj statistiki sozdan Komitetom po pravovoj statistike i special'nym uchjotam General'noj Prokuratury Respubliki Kazahstan. URL: https://qamqor.gov.kz/ (data obrashhenija: 09.01.2026). (In Russain)

2 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (data obrashhenija: 09.01.2026). (In Russain)

3 Safuanov F.S., Makushkin E.V. (2013) Affekt: praktika sudebno-psihologicheskoj i psihiatricheskoj jekspertizy. Hrestomatija. M.: FGBNU «GNCSSP im. V.P. Serbskogo» Minzdrava Rossii. 320 p. (In Russain)

4 Verezancev A.Ju., Borisov D.M. (2005) Povedencheskie ustanovki: moral'no-jeticheskie i psihosomaticheskie aspekty // Praktika sudebno-psihiatricheskoj jekspertizy. M. P. 314–325. (In Russain)

5 Safuanov F.S., Savina O.F., Morozova M.V., Isaeva I.V. (2016) Kriterii sudebno-psihologicheskoj jekspertizy juridicheski znachimyh jemocional'nyh sostojanij obvinjaemyh: metodicheskie rekomendacii. M. 56 p. (In Russain)

6 McCarthy R.J., Elson M. (2018) A Conceptual Review of Lab-Based Aggression Paradigms // Collabra: Psychology. Vol. 4. No. 1. P. 1–17. (In English)

7 Choi K.W., Sikkema K.J. (2016) Childhood Maltreatment and Perinatal Mood and Anxiety Disorders: A Systematic Review // Trauma, Violence & Abuse. Vol. 17. No. 5. P. 427–453. (In English)

8 Anastas J.W., Payne N.A., Ghuman S.J. (2021) Adverse Childhood Experiences and Complex Post-Traumatic Stress in Pregnant Teens: A Pilot Study // Maternal and Child Health Journal. Vol. 25. No. 5. P. 741–750. (In English)

9 Normativnoe postanovlenie Verhovnogo suda Respubliki Kazahstan ot 25 ijunja 2015 goda No. 4. O nekotoryh voprosah naznachenija ugolovnogo nakazanija. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000004S (data obrashhenija: 10.01.2026). (In Russain)

10 Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (data obrashhenija: 10.01.2026). (In Russain)

11 Zakon Respubliki Kazahstan «O profilaktike bytovogo nasilija». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214_/z090214.htm (data obrashhenija: 10.01.2026). (In Russain)

САФУАНОВ Ф.С.,[1]
пс.ғ.д., профессор.
e-mail: info@serbsky.ru
ORCID ID: 0000-0002-1703-7956
ҚҰДАЙБЕРГЕНОВА А.Ж.,*[2]
пс.ғ.м., профессордың ассистенті.
*e-mail: info@kaznmu.kz
ORCID ID: 0009-0000-0219-2470
ТОҚТЫБЕКОВ Т.А.,[3]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: t.toktybekov@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-1990-7193
[1]РФ ДСМ «В.П. Сербский атындағы психиатрия және наркология ұлттық медициналық зерттеу орталығы» ФМБМ, Мәскеу қ., Ресей
[2]С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Алматы қ., Қазақстан
[3]«Тұран» университеті, Алматы қ., Қазақстан

ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫН ТЕРГЕУ КЕЗІНДЕГІ «ЖИНАҚТАЛҒАН» АФФЕКТІНІ САРАПТАМАЛЫҚ БАҒАЛАУ КРИТЕРИЙЛЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі сот-сараптама қызметі адам қызметінің ерік-жігері мен зияткерлік компоненттеріне әсер ететін психикалық күйлер критерийлерін нақтылауды талап етеді. Бұл зерттеу кешенді сот психологиялық-психиатриялық сараптамасы (КСППС) шеңберіндегі кумулятивтік аффектінің сараптамалық критерийлерін ғылыми негіздейді. Негізгі мақсат – Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 101 және 111-баптарындағы «кенеттен пайда болған қатты жан күйзелісі» ұғымын біркелкі түсіндіру үшін ерікті реттеудің толық бұзылу күйлерін саралау. Зерттеудің маңыздылығы жалпы психология мен қылмыстық құқық арасындағы терминологиялық сәйкессіздіктерді кешенді талдауында жатыр. Нормативтік актілерді жүйелі талдау және халықаралық деректер базасын (Scopus, PubMed, eLibrary.ru) пайдалану арқылы аффектіні түсіндірудегі тұжырымдамалық айырмашылықтар анықталды. Нәтижелер құқықтық белгілілікті қамтамасыз ету үшін сараптамалық ұғымдарды қатаң детерминациялау қажеттілігін дәлелдейді. Зерттеу сараптамалық қорытындыларды отандық заңнамаға сәйкестендіру тәсілдерін ұсына отырып, КСППС әдіснамасын дамы-

тады. Кумулятивтік аффектінің диагностикалық шекараларын нақтылау арқылы жұмыс психологиялық теория мен сот практикасы арасындағы алшақтықты жойып, қылмыстық әрекеттерді дәл саралауға ықпал етеді.

Тірек сөздер: эмоционалдық күй диагностикасы, аффект, зорлық-зомбылық, қылмыс, кісі өлтіру, психологиялық-психиатриялық сараптама.

САФУАНОВ Ф.С.,[1]
д.пс.н., профессор.
e-mail: 23 info@serbsky.ru
ORCID ID: 0000-0002-1703-7956
КУДАЙБЕРГЕНОВА А.Ж.,*[2]
м.пс.н., ассистент профессора.
*e-mail: info@kaznmu.kz
ORCID ID: 0009-0000-0219-2470;
ТОКТЫБЕКОВ Т.А.,[3]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: t.toktybekov@turan-edu.kz
ORCID ID:0000-0002-1990-7193
[1]ФГБУ «Национальный медицинский исследовательский центр психиатрии и наркологии им. В.П. Сербского» Министерства здравоохранения РФ, г. Москва, Россия
[2]Казахский национальный медицинский университет им. С.Д. Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан
[3]Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

КРИТЕРИИ ЭКСПЕРТНОЙ ОЦЕНКИ «НАКОПЛЕННОГО» АФФЕКТА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация

Современная судебная экспертиза нуждается в уточнении критериев психических состояний, влияющих на волевой и интеллектуальный компоненты деятельности человека. Данное исследование посвящено научно-теоретическому обоснованию экспертных критериев кумулятивного аффекта в рамках комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы (КСППЭ). Основная цель – дифференциация состояний полной дезорганизации волевой регуляции для обеспечения единообразного толкования категории «внезапно возникшее сильное душевное волнение» в контексте статей 101 и 111 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Значимость работы заключается в комплексном анализе терминологических несоответствий между общей психологией и уголовным правом. На основе системного анализа нормативных актов и международных баз данных (Scopus, PubMed, eLibrary.ru) выявлены концептуальные различия в трактовке аффекта. Полученные результаты обосновывают необходимость строгой детерминации экспертных понятий для обеспечения правовой определенности. Исследование вносит вклад в развитие методологии КСППЭ, предлагая подходы к соотнесению экспертных выводов с требованиями казахстанского законодательства. Уточнение диагностических границ кумулятивного аффекта способствует более точной судебной квалификации деяний, устраняя разрыв между психологической теорией и экспертной практикой.

Ключевые слова: диагностика эмоционального состояния, аффект, насилие, преступление, убийство, психолого-психиатрическая экспертиза.

Article submission date: 14.01.2026

ҒТАМР 10.81.01
ӘОЖ 343.24
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-167-177

АБУТАЕВА С.Б.,*[1]
қ.ғ.м., аға оқытушы.
*e-mail: asb_8008@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-3989-9260
КИМ Э.П.,[1]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: kkmep_1504@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3963-3334
БОЛАТБЕКОВА Л.А.,[1]
з.ғ.м., аға оқытушы.
e-mail: loza-1721@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3417-1209
[1]М. Әуезов атындағы Оңтүстік
Қазақстан университеті,
Шымкент қ., Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ЖАЗАНЫ ЖЕҢІЛДЕТУ ЖӘНЕ АУЫРЛАТУ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығындағы жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының тиімділігін кешенді ғылыми талдауға арналған. Зерттеу тақырыбының өзектілігі жаза тағайындау практикасының біркелкі еместігімен, соттардың дискрециялық өкілеттіктерінің кеңеюімен және жаза индивидуализациясын қамтамасыз ету қажеттілігімен айқындалады. Зерттеудің мақсаты – жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының қылмыстық-құқықтық табиғатын ашу, олардың жаза тағайындау процесіне ықпалын бағалау және құқық қолдану тәжірибесіндегі тиімділігін анықтау. Жұмыстың негізгі идеясы аталған институттардың тиімділігі оларды формалды қолданумен емес, мазмұндық және уәжді бағалауға негізделуі тиіс деген тұжырымға сүйенеді. Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы жазаны индивидуализациялау мәселелерін жүйелі түрде зерделеуімен және сот практикасын жетілдіруге бағытталған ұсыныстар ұсынуымен айқындалады. Әдіснамалық негізін формальды-құқықтық, жүйелік талдау, салыстырмалы-құқықтық және статистикалық әдістер құрайды. Зерттеу нәтижелері жеңілдету және ауырлату мән-жайларының жазаға ықпалы біркелкі емес екенін, ал олардың формалды қолданылуы жаза әділеттілігі қағидатын әлсірететінін көрсетті. Зерттеудің құндылығы қылмыстық құқықтағы жаза тағайындау тетіктерін жетілдіруге қосқан үлесінде, ал практикалық мәні – сот практикасын біріздендіру және қылмыстық саясаттағы теңгерімді қамтамасыз ету мүмкіндігінде көрініс табады.

Тірек сөздер: қылмыстық құқық, жаза тағайындау, жеңілдететін мән-жайлар, ауырлататын мән-жайлар, жаза индивидуализациясы, сот практикасы.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығында жазаны жеңілдету және ауырлату институттары жаза тағайындау жүйесінің іргелі элементтері ретінде қылмыстық жауаптылықты даралау қағидатын іске асыруда орталық орын алады. Аталған институттар қылмыстық құқықтың әділеттілік, пропорционалдық және изгілендіру қағидаттарымен тікелей байланыса отырып, қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларының мақсатқа сай әрі теңгерімді болуын қамтамасыз етуге бағытталған. Жаза тағайындау барысында соттың нақты қылмыстық істің мән-жайларын ескеру мүмкіндігі дәл осы жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар арқылы жүзеге асырылады. Осыған байланысты бұл институттардың тиімділігі тек жеке сот шешімдерінің әділеттілігімен ғана емес, тұтастай алғанда Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатының нәтижелілігімен тығыз байланысты.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлардың тізбесі бекітілгенімен, оларды қолданудың құқықтық салдары мен практикалық нәтижелері біркелкі сипатқа ие емес [1]. Құқық қолдану тәжірибесінде біртектес қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындауда елеулі айырмашылықтардың орын алуы жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының тиімділігі мәселесін күн тәртібіне шығарады. Мұндай айырмашылықтар кей жағдайда соттардың дискрециялық өкілеттіктерін кеңінен пайдаланумен, кей жағдайда аталған институттардың формалды немесе механикалық түрде қолданылуымен түсіндіріледі. Бұл өз кезегінде жаза индивидуализациясының мазмұнын әлсіретіп, қылмыстық құқықтың әділеттілік қағидатын толық көлемде іске асыруға кедергі келтіреді.

Тақырыпты таңдаудың негіздемесі отандық қылмыстық-құқықтық ғылымда жазаны жеңілдету және ауырлату институттары көбінесе жаза тағайындаудың қосалқы элементтері ретінде қарастырылып, олардың нақты тиімділігіне жүйелі талдау жеткіліксіз жүргізілуімен айқындалады. Қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде жаза ұғымы, оның мақсаттары, жаза индивидуализациясы және соттың жаза тағайындаудағы өкілеттіктері кеңінен талданғанымен, жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлардың жазаға ықпал ету тетіктері көбіне сипаттамалық деңгейде қалып отыр [2]. Сонымен қатар бұл институттардың қылмыстық саясаттың ізгілендіру бағытына сәйкестігі, сондай-ақ жазалау мен алдын алу функцияларына әсері арнайы зерттеу нысанына сирек айналады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі Қазақстан Республикасында соңғы жылдары жүргізіліп жатқан қылмыстық-құқықтық реформалармен және қылмыстық заңнаманы ізгілендіру үрдістерімен тығыз байланысты. Қылмыстық репрессияны шектеу, бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалардың үлесін арттыру, сондай-ақ кінәлінің жеке басын ескере отырып жаза тағайындау қажеттілігі жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының маңызын айтарлықтай арттырды. Бұл институттар бір жағынан жаза қаталдығын даралауға мүмкіндік берсе, екінші жағынан қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілік деңгейін ескеруге жағдай жасайды. Алайда олардың теңгерімсіз қолданылуы жаза әділеттілігіне нұқсан келтіріп қана қоймай, сот шешімдерінің болжамдылығын төмендетуі мүмкін [3].

Практика көрсеткендей, жазаны ауырлататын мән-жайларды қолдану кезінде қылмыстың ауырлығын екі мәрте есепке алу қаупі, ал жазаны жеңілдету барысында негізсіз жұмсарту тәуекелі орын алады. Мұндай жағдайлар жаза тағайындаудың мақсаттарына қол жеткізуге кедергі келтіріп, құқық қолдану қызметінде қайшылықтар туындатады. Осы тұрғыдан алғанда жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының тиімділігін бағалау тек жекелеген нормаларды талдаумен шектелмей, олардың сот практикасына нақты ықпалын айқындауды талап етеді [4]. Бұл мәселе Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығында жаза тағайындаудың біркелкілігін қамтамасыз ету үшін ерекше маңызға ие.

Зерттеудің объектісі Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығында жаза тағайындау процесіндегі туындайтын қоғамдық қатынастар болып табылады. Зерттеудің пәні жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының қылмыстық-құқықтық табиғаты, олардың заңнамалық реттелуі және Қазақстан Республикасының сот тәжірибесінде қолданылу ерекшеліктері болып айқындалады. Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы аясында жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының тиімділігін кешенді түрде бағалау және олардың жаза тағайындау жүйесіндегі рөлін анықтау болып табылады.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылады: жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының теориялық негіздерін талдау; олардың қылмыстық құқықтағы жаза индивидуализациясы қағидатымен өзара байланысын айқындау; Қазақстан Республикасының сот практикасы негізінде аталған институттардың қолданылу тиімділігін бағалау; жазаны жеңілдету және ауырлату институттарын жетілдірудің негізгі бағыттарын негіздеу.

Зерттеу барысында формальды-құқықтық, жүйелік талдау, салыстырмалы-құқықтық және логикалық әдістер қолданылды. Зерттеудің гипотезасы жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының тиімділігі оларды формальды түрде қолданумен емес, Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығында жаза тағайындаудың мазмұндық индивидуализациясына негізделген сараланған тәсіл арқылы қамтамасыз етіледі деген тұжырымға сүйенеді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы алынған қорытындыларды Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдіруде, сот практикасын біріздендіруде және құқық қолдану қызметін әдістемелік қамтамасыз етуде пайдалану мүмкіндігімен айқындалады.

Материалдар мен әдістер

Осы зерттеуде қолданылған материалдар мен әдістердің жиынтығы жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығындағы тиімділігін кешенді әрі объективті бағалауға бағытталған. Зерттеу процесі логикалық бірізділік қағидатына негізделіп, нормативтік талдаудан бастап құқық қолдану тәжірибесін бағалауға дейінгі бірнеше өзара байланысты кезеңдерді қамтиды. Мұндай құрылым қазіргі қылмыстық-құқықтық зерттеулерде кеңінен қолданылатын әдістемелік тәсілдерге сәйкес келеді және алынған нәтижелердің сенімділігі мен тексерілу мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Зерттеудің эмпирикалық және нормативтік базасын Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің жаза тағайындауға қатысты нормалары, сондай-ақ жазаны жеңілдету және ауырлату мән-жайларын қолдануға байланысты сот практикасының жалпыланған материалдары құрайды. Сонымен қатар зерттеу әдістемесін қалыптастыру барысында соңғы жылдардағы шетелдік ғылыми еңбектерде ұсынылған эмпирикалық және салыстырмалы зерттеу тәсілдері ескерілді. Атап айтқанда, қылмыстық жаза тағайындау кезінде жеңілдететін және ауырлататын факторлардың қолданылуындағы әркелкілікті анықтауға бағытталған сандық және сапалық талдау әдістері халықаралық зерттеулерде кеңінен пайдаланылатыны көрсетілген.

Зерттеу барысында ашық қолжетімді сот актілері, сот практикасын қорыту нәтижелері және ресми құқықтық ақпарат көздерінде жарияланған статистикалық деректер пайдаланылды. Бұл тәсіл қылмыстық құқықтағы жаза тағайындаудың нақты үлгілерін айқындауға мүмкіндік береді және шетелдік эмпирикалық зерттеулерде қолданылатын деректерге негізделген әдістемемен үндес келеді. Мәселен, бірқатар халықаралық еңбектерде соттардың жеңілдету және ауырлату мән-жайларын бағалаудағы айырмашылықтары нақты істердің массивін талдау арқылы анықталған.

Зерттеудің эмпирикалық бөлігін нақтылау мақсатында 2019–2024 жж. аралығында әртүрлі санаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жарияланған 120 сот актісі іріктеліп, мазмұндық және салыстырмалы талдауға алынды. Іріктеу кездейсоқ емес, мақсатты (purposive sampling) әдіс негізінде жүргізілді: жаза тағайындау бөлігінде жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлар қолданылған істер ғана қамтылды. Істер аймақтық соттардың (облыстық және қалалық деңгей) шешімдерінен таңдалды, бұл талдаудың географиялық әртүрлілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Әрбір іс бойынша келесі индикаторлар жүйеленді:

- қолданылған жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлардың саны;
- олардың жаза түрі мен мөлшеріне нақты ықпалы;
- санкция шегіндегі жаза позициясы (төменгі шекке жақын, орташа, жоғарғы шекке жақын);
- сот уәждемесінің көлемі мен құрылымы;
- мән-жайлардың мазмұндық талдану деңгейі.

Сапалық талдау (qualitative content analysis) сот актілерінің уәждемелік бөлігін құрылымдық кодтау арқылы жүргізілді. Сандық өңдеу барысында салыстырмалы-статистикалық тәсіл қолданылып, мән-жайлардың жаза мөлшеріне ықпалының жиілік және үлестік көрсеткіштері анықталды. Арнайы күрделі статистикалық модельдер қолданылған жоқ, бұл зерттеудің қайталанымдылығын қамтамасыз етеді және алынған нәтижелердің тексерілу мүмкіндігін арттырады.

Осы әдіснамалық құрылым зерттеу нәтижелерінің эмпирикалық негізін күшейтіп, жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының нақты құқық қолдану тәжірибесіндегі рөлін объективті бағалауға мүмкіндік берді.

Зерттеу әдістері ретінде жалпы ғылыми және арнайы құқықтық әдістер кешені қолданылды. Жалпы ғылыми әдістердің ішінде талдау және синтез әдістері жазаны жеңілдету және ауыр-

лату институттарының құрылымдық элементтерін айқындау және олардың өзара байланысын анықтау үшін пайдаланылды. Индукция және дедукция әдістері жекелеген сот шешімдерін талдау негізінде жалпы заңдылықтарды тұжырымдауға мүмкіндік берді. Бұл тәсілдер халықаралық зерттеулерде қолданылатын логикамен сәйкес келеді, онда жекелеген істерді зерттеу арқылы жаза тағайындаудың жалпы үрдістері мен үлгілері анықталады.

Арнайы құқықтық әдістердің ішінде формальды-құқықтық әдіс жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының заңнамалық мазмұнын, олардың құқықтық табиғатын және нормативтік конструкцияларын талдау үшін қолданылды. Салыстырмалы-құқықтық әдіс жаза тағайындауда жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлардың жазаға ықпалын бағалау кезінде пайдаланылды. Бұл әдіс шетелдік ғылыми әдебиеттерде ұсынылған салыстырмалы және бағалау тәсілдерімен үйлеседі, онда жаза факторларының қолданылуы сот уәждемесінің сапасымен және әділеттілік өлшемдерімен байланыстырылады.

Зерттеу процесінде дайын статистикалық деректерді талдау әдісі де қолданылды. Бұл әдіс жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының жаза түрлері мен мөлшеріне ықпалын сандық тұрғыдан бағалауға бағытталды. Халықаралық зерттеулерде дәл осындай тәсілдер жаза факторларының нәтижеге әсерін анықтау үшін пайдаланылады, соның ішінде сот шешімдеріндегі уәждеме мен факторлардың өзара байланысын бағалау кезінде. Статистикалық деректерді өңдеу және жүйелеу үшін жалпыға қолжетімді электрондық құқықтық дерекқорлар мен стандартты кеңселік бағдарламалық қамтамасыз ету құралдары пайдаланылды. Арнайы бағдарламалық модельдер немесе жасанды интеллект құралдары қолданылған жоқ, бұл зерттеу нәтижелерінің қайталанымдылығын қамтамасыз етеді.

Нәтижелерді бағалау әдістемесі жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының тиімділігін сапалық және салыстырмалы талдау арқылы анықтауға негізделді. Бағалау өлшемдері ретінде жаза индивидуализациясының деңгейі, сот шешімдерінің уәжділігі, жаза мөлшерлерінің біркелкілігі және құқықтық әділеттілік қағидатының сақталуы алынды. Мұндай өлшемдер шетелдік ғылыми зерттеулерде қолданылатын бағалау критерийлерімен сәйкес келеді және жаза тағайындаудың әділеттілігі мен тиімділігін кешенді бағалауға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдістердің кешенді сипаты зерттеу нәтижелерінің сенімділігін қамтамасыз етеді және жазаны жеңілдету мен ауырлату институттарының Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығындағы нақты рөлін объективті түрде бағалауға жағдай жасайды. Сонымен қатар, шетелдік ғылыми зерттеулерде сыналған әдістемелік тәсілдерді ескеру алынған қорытындылардың ғылыми негізділігін арттырып, оларды ұлттық қылмыстық-құқықтық контексте қолдану мүмкіндігін кеңейтеді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Зерттеу нәтижелері жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығында жаза тағайындау жүйесінің құрылымдық әрі мазмұндық өзегін құрайтынын айқын көрсетті. Бұл институттар жаза тағайындау кезінде заңмен белгіленген жалпы шектер аясында соттың әділетті, негізді және дараланған шешім қабылдауын қамтамасыз ететін негізгі құқықтық құралдардың бірі болып табылады. Берілген зерттеуде қылмыстық жаза институты мемлекеттің қылмыстық саясатын жүзеге асырудың негізгі құралы ретінде қарастырылады. Авторлар жазаның мақсаты тек жазалау ғана емес, сонымен қатар әділеттілікті қалпына келтіру, құқық бұзушылықтың алдын алу және кінәлінің мінез-құлқына тәрбиелік ықпал ету екенін атап өтеді. Осы тұрғыдан алғанда жаза тағайындау кезінде мән-жайларды есепке алу міндетті элемент болып табылады, себебі ол жазаның қылмыстың нақты қоғамдық қауіптілік дәрежесіне сәйкестігін қамтамасыз етеді.

Жаза қылмыстық-құқықтық ықпал етудің негізгі нысаны ретінде тек репрессивтік шара емес, сонымен қатар әділеттілікті қалпына келтіру мен алдын алу функцияларын жүзеге асыруға бағытталған кешенді институт болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда жаза тағайындау кезінде кінәлінің жеке басына, қылмыстың сипатына және оның жасалу жағдайларына мән беру жазаның қоғамдық қауіптілік дәрежесіне сай болуын қамтамасыз етеді. Жазаның әділеттілігі

оны даралау арқылы көрініс табады, ал бұл даралау тікелей жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды мазмұндық тұрғыдан есепке алумен байланысты [5].

Аталған институттардың басты маңыздылығы жаза индивидуализациясын қамтамасыз етуімен байланысты, яғни қылмыстық жауаптылықтың тек жасалған әрекетке ғана емес, оны жасаған тұлғаның жеке ерекшеліктеріне, мінез-құлқына және іс-әрекеттің нақты мән-жайларына сәйкестендіріле отырып белгіленуіне мүмкіндік беруінде көрініс табады.

Жеңілдететін мән-жайлар қылмыстық жауаптылықты даралаудың пәрменді құқықтық тетігі ретінде сотқа кінәлінің жеке басын жан-жақты бағалауға жағдай жасайды. Атап айтқанда, сот кінәлінің қылмыстық құқық бұзушылыққа дейінгі өмір салтын, құқыққа бағынушылық деңгейін, әлеуметтік байланыстарын, сондай-ақ қылмыс жасалғаннан кейінгі мінез-құлқын, соның ішінде өз әрекетіне көзқарасын, өкінуін, келтірілген зиянды өтеуге бағытталған белсенді қадамдарын ескеруге мүмкіндік алады. Бұл мән-жайлар жазаның тек жазалаушы емес, сонымен қатар түзетуші және тәрбиелік функцияларын іске асыруға ықпал етеді.

Сот практикасын талдау нәтижелері жеңілдететін мән-жайлар ретінде көбіне кінәні толық немесе ішінара мойындау, шынайы өкіну, жәбірленушімен татуласу, келтірілген зиянды ерікті түрде өтеу сияқты факторлардың көрсетілетінін анықтады. Бұл факторлар сот актілерінде тұрақты түрде аталғанымен, олардың құқықтық мәні мен жазаға нақты ықпалы барлық істерде бірдей көрініс таппайтыны байқалды.

Эмпирикалық талдау көрсеткендей, зерттелген істердің 78%-ында кемінде бір жеңілдететін мән-жай қолданылған. Алайда олардың жаза мөлшеріне нақты ықпалы әркелкі сипатта болды. Істердің 42%-ында жеңілдететін мән-жайлар сот актісінде көрсетілгенімен, жаза санкцияның орташа деңгейінде белгіленіп, мән-жайлардың сандық әсері уәждемелік тұрғыдан ашылмаған. 27% жағдайда ғана жаза түрі немесе мөлшері айтарлықтай жеңілдетіліп, санкцияның төменгі шегіне немесе балама жазаға көшу жүзеге асырылған.

Бұл деректер жеңілдететін институттың формалды және мазмұндық қолданылуы арасындағы айырмашылықты айқын көрсетеді. Жаза индивидуализациясының нақты іске асуы соттың уәждемелік қызметінің сапасына тікелей тәуелді екені анықталды: уәждемесі кең әрі логикалық құрылымдалған сот актілерінде мән-жайлардың жазаға ықпалы айқын көрініс тапқан.

Ұқсас қылмыстық істер бойынша жаза тағайындауда айырмашылықтардың сақталуы соттардың шешім қабылдауында субъективті бағалау элементтерінің елеулі рөл атқаратынын көрсетеді. Тіпті бірыңғай кәсіби даярлық пен институционалдық талаптар жағдайында да жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлардың жазаға әсері әртүрлі бағалануы мүмкін. Бұл жаза тағайындаудың бірізділігі тек нормативтік реттеуге ғана емес, соттардың бағалау тәсілдерінің үйлесімділігіне де тәуелді екенін айқындайды [6].

Бірқатар жағдайларда аталған мән-жайлар жаза мөлшерін елеулі түрде төмендетуге, тіпті жаза түрін өзгертуге негіз болса, басқа істерде олар тек формалды түрде көрсетіліп, нақты жаза мөлшеріне айтарлықтай әсер етпеген. Мұндай әркелкілік жеңілдететін мән-жайларды қолданудың бірізді әдістемесінің жоқтығын және соттардың оларды бағалаудағы субъективті факторлардың жоғары үлесін көрсетеді. Жаза тағайындау барысында жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлардың формальды түрде көрсетілуі олардың нақты салмағы мен ықпалын әрдайым қамтамасыз етпейді. Бірдей мән-жайлар әртүрлі істерде жаза мөлшеріне әрқилы әсер етуі мүмкін, бұл соттың бағалау логикасы мен уәждемелік құрылымына тікелей байланысты. Мұндай жағдай жаза факторларын есепке алуда сапалық және дәлелді тәсілдің маңыздылығын көрсетеді [7].

Зерттеу жеңілдететін мән-жайлардың жаза тағайындауға әсер ету тетігі соттың дискрециялық өкілеттігінің ауқымына және осы өкілеттікті іске асыру кезіндегі бағалау тәсілдеріне тікелей тәуелді екенін көрсетті. Салыстырмалы-статистикалық талдау жеңілдететін мән-жайлардың болуы жаза мөлшерін төмендетуге жалпы үрдіс ретінде ықпал ететінін растағанымен, бұл ықпалдың деңгейі біркелкі емес екені анықталды. Кейбір жағдайларда жеңілдететін мән-жайлар бас бостандығынан айыру жазасын шектеу, айыппұл немесе шартты жаза сияқты балама санкциялармен алмастыруға алып келсе, басқа істерде жаза тек санкцияның төменгі шегіне жақындатумен ғана шектелген. Бұл жағдай жаза индивидуализациясының нақты іске асуы

көбіне сот актілерінің уәждемелік бөлігінің сапасына, яғни соттың өз шешімін қаншалықты терең әрі логикалық тұрғыдан негіздейтініне байланысты екенін көрсетеді.

Зерттеу барысында қолданыстағы заңнамада көзделген жеңілдететін мән-жайлар тізбесінің жалпы алғанда жеткілікті екені анықталды. Сонымен қатар, оның кейбір аспектілерде нақтылауды қажет ететіні байқалды. Ашық тізбенің болуы соттарға икемділік пен кең мүмкіндіктер бергенімен, әлеуметтік және мінез-құлықтық сипаттағы бірқатар маңызды факторлардың заңда нақты бекітілмеуі сот тәжірибесінде әртүрлі, кейде бір-біріне қайшы тәсілдердің қалыптасуына әкеледі. Нәтижесінде ұқсас жағдайлар әртүрлі бағаланып, жаза тағайындаудағы бірізділік пен болжамдылық деңгейі төмендейді. Бұл жеңілдететін институттың тиімділігі тек нормативтік реттеуге ғана емес, оны қолданудың әдістемелік және практикалық бірізділігіне де тәуелді екенін айқын көрсетеді.

Соттың жаза тағайындаудағы дискрециялық еркіндігі жаза индивидуализациясын қамтамасыз етуге мүмкіндік бергенімен, оның нақты шектері айқындалмаған жағдайда құқық қолдану тәжірибесінде болжамдылықтың төмендеуіне әкелуі мүмкін. Бірдей құқықтық жағдайларда әртүрлі шешімдердің қабылдануы соттардың жеңілдету және ауырлату мән-жайларын бағалауда бірыңғай әдістемеге сүйенбейтінін көрсетеді. [8]. Алайда зерттеу нәтижелері бұл еркіндіктің шектен тыс кең болуы құқықтық айқындық пен сот шешімдерінің болжамдылығын әлсіретуі мүмкін екенін көрсетті. Кейбір сот актілерінде жеңілдететін мән-жайлардың не себепті жазаға елеулі әсер еткені немесе, керісінше, неліктен есепке алынбағаны жеткілікті деңгейде уәжделмеген. Мұндай кемшіліктер сот шешімдерінің негізділігіне күмән тудырып, жеңілдету институтының практикалық тиімділігін төмендететін факторлардың бірі ретінде көрініс табады.

Жазаны ауырлататын мән-жайларға қатысты зерттеу нәтижелері олардың негізгі мақсаты қылмыстық құқық бұзушылықтың жоғары қоғамдық қауіптілігін және кінәлінің қоғам үшін төндіретін қауіп деңгейін есепке алу екенін көрсетті. Ауырлататын мән-жайлар жаза қаталдығын арттыру арқылы қылмыстық жауаптылықтың бұлтартпастығын қамтамасыз етуге, сондай-ақ жалпы және арнайы алдын алу функцияларын күшейтуге бағытталған. Сот практикасын талдау бұл мән-жайлардың көбіне қылмыстың қайталануы, ұйымдасқан түрде жасалуы, бірнеше адамның қатысуы немесе ауыр зардаптардың туындауы сияқты жағдайларда қолданылатынын көрсетті. Дегенмен, ауырлататын мән-жайларды қолдану барысында бірқатар құқықтық тәуекелдер де анықталды.

Талданған істердің 34%-ында кемінде бір ауырлататын мән-жай қолданылған. Оның ішінде 15% жағдайда қылмыс құрамының міндетті белгісі жаза тағайындау кезінде қосымша ауырлататын мән-жай ретінде қайта есепке алынғаны байқалды. Бұл қосарланған есепке алу тәуекелінің тәжірибеде нақты орын алатынын көрсетеді.

Санкция шегінде жаза тағайындау құрылымын талдау ауырлататын мән-жай қолданылған істердің 61%-ында жаза санкцияның жоғарғы жартысында белгіленгенін көрсетті. Дегенмен 18% істе ауырлататын мән-жай формалды түрде аталып, жаза мөлшеріне елеулі ықпал етпеген. Бұл соттардың бағалау тәсілдерінің бірізді еместігін және жаза қаталдығын анықтауда бірыңғай әдістемелік өлшемдердің жоқтығын айғақтайды.

Атап айтқанда, зерттеу ауырлататын мән-жайларды қолдану кезінде қосарланған есепке алу қаупінің бар екенін айқындады. Кейбір істерде қылмыстың ауырлататын белгісі қылмыс құрамының міндетті элементі ретінде ескеріліп, сонымен қатар жаза тағайындау кезінде ауырлататын мән-жай ретінде қайта есепке алынған. Мұндай тәсіл жаза қаталдығын негізсіз арттырып, жаза әділеттілігі мен пропорционалдық қағидаттарының бұзылуына алып келуі мүмкін. Жаза тағайындау процесінде кейбір мән-жайлардың автоматты түрде белгілі бір нәтижеге әкелуі жаза индивидуализациясының мазмұнын әлсіретеді. Судьялардың шешім қабылдауында құқықтық нормалармен қатар когнитивтік және институционалдық факторлардың да әсер етуі жаза қаталдығының пропорционалдылық қағидатына әрдайым сай болмауына ықпал етуі мүмкін. Бұл жаза тағайындауда формализмнің пайда болу қаупін күшейтеді [9]. Сонымен қатар, зерттеу ауырлататын мән-жайлардың кейбір сот актілерінде автоматты түрде жаза қаталдатудың факторы ретінде қабылданатынын көрсетті. Бұл автоматизм жаза тағайындаудың мазмұндық, бағалау сипатын әлсіретіп, жаза индивидуализациясын формалды деңгейге түсіреді. Жаза тағайындау

кезінде соттың бағалау қызметі тек құқықтық нормалармен шектелмей, ғылыми және фактілік деректерді де қамтуы мүмкін. Мұндай деректер кінәлінің әрекетін, оның жауаптылық деңгейін және жазаның мақсаттылығын бағалауға әсер етеді. Бұл жағдай жеңілдететін мән-жайларды есепке алу кезінде соттың уәждемелік қызметінің күрделілігін арттырып, жаза әділеттілігін қамтамасыз етудің қосымша өлшемдерін қалыптастырады [10].

Ауырлататын мән-жайларды қолдану адам құқықтары тұрғысынан да кешенді бағалауды талап етеді. Зерттеу нәтижелері жаза қаталдығының шамадан тыс артуы жазаның пропорционалдық қағидатын бұзу қаупін туындататынын көрсетті, әсіресе ауырлататын мән-жайлар сот тарапынан жеткілікті уәждемесіз қолданылған жағдайларда. Бұл қылмыстық құқықтағы жазалау мен ізгілендіру арасындағы құқықтық тепе-теңдікті сақтау қажеттігін және ауырлататын институтты қолдануда сақтық пен дәлелділік қағидаттарының маңыздылығын айқын көрсетеді. Сот тәжірибесін кешенді талдау ұқсас қылмыстық істер бойынша жаза тағайындауда елеулі айырмашылықтардың бар екенін көрсетті. Бұл айырмашылықтар ең алдымен жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды бағалаудағы әртүрлі тәсілдермен байланысты. Бірдей мән-жайлар кейбір соттарда жаза мөлшерін елеулі өзгертуге негіз болса, басқа жағдайларда тек формалды түрде аталып, нақты жазаға әсер етпеген. Сонымен қатар сот актілерін салыстырмалы талдау соттардың дәлелдеу логикасы әрқашан біркелкі құрылмағанын көрсетті: кейбір шешімдерде мән-жайлардың жазаға ықпалы нақты әрі жүйелі түрде түсіндірілсе, басқа істерде бұл байланыс жеткілікті деңгейде ашылмаған.

Жаза тағайындау кезінде кейбір жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлардың сот тарапынан ескерілмеуі немесе жеткіліксіз бағалануы жаза қаталдығының негізсіз артуына алып келуі мүмкін. Мұндай жағдайларда жаза пропорционалдық пен әділеттілік қағидаттарына толық сәйкес келмей, сот шешімінің уәжділігіне күмән туындайды. Бұл мән-жайларды селективті немесе формалды қолдану жаза тағайындаудың сапасына тікелей әсер ететін фактор ретінде көрініс табады [11].

Зерттеу барысында жеңілдету және ауырлату институттарының формалды түрде қолданылу жағдайлары да анықталды. Мұндай формализм жаза тағайындаудың сапасын төмендетіп қана қоймай, сот әділдігіне деген қоғамдық сенімді әлсіретеді. Бұл аталған институттардың тиімділігі олардың формалды аталуына емес, мазмұндық тұрғыдан негізделуіне және уәждемелік бөлікте нақты көрініс табуына тікелей байланысты екенін көрсетеді. Алынған нәтижелер жазаны жеңілдету және ауырлату институттарын жетілдірудің бірнеше негізгі бағытын айқындауға мүмкіндік берді. Бірінші бағыт – заңнамалық нақтылау қажеттілігі, әсіресе мән-жайлардың жазаға ықпал ету механизмін айқындау тұрғысынан. Екінші бағыт – соттарға әдістемелік бағдар беру, бұл жаза тағайындау кезінде мән-жайларды бағалаудың бірізді және болжамды тәсілдерін қалыптастыруға ықпал етеді. Үшінші бағыт – жаза индивидуализациясын нақты мазмұнмен толықтыру, яғни формализмнен бас тартып, істің нақты мән-жайларын терең әрі кешенді бағалауға көшу. Төртінші бағыт – қылмыстық саясаттағы теңгерімді қамтамасыз ету, онда жаза қаталдығы мен ізгілендіру арасындағы тепе-теңдік жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының дәлелді әрі тиімді қолданылуы арқылы сақталуы тиіс.

Жаза тағайындау процесіндегі дискреция деңгейін талдау соттардың бағалау қызметі нормативтік шектермен ғана емес, институционалдық тәжірибемен және кәсіби құқықтық мәдениетпен де айқындалатынын көрсетті. Бұл жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының тиімділігі тек заң мәтініне емес, сот уәждемесінің сапасына және бағалау стандарттарының бірізділігіне тәуелді екенін білдіреді. Осы тұрғыдан алғанда аталған институттардың тиімділігі нормативтік емес, функционалдық категория ретінде қарастырылуы тиіс.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығында жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының мазмұнын, құқықтық табиғатын және жаза тағайындау үдерісіндегі функционалдық рөлін жан-жақты талдауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері аталған институттардың жаза индивидуализациясының іргелі тетігі ретінде қылмыстық саясаттың әділеттілік, пропорционалдық және ізгілендіру қағидаттарын іске асыруда шешуші

маңызға ие екенін көрсетті. Бұл институттардың тиімділігі тек Қылмыстық кодекстегі нормалардың болуымен емес, олардың құқық қолдану тәжірибесінде қаншалықты уәжді, жүйелі және мазмұндық тұрғыдан негізделіп қолданылуымен анықталатыны дәлелденді. Осыған байланысты зерттеу нәтижелері Қазақстандағы жаза тағайындау жүйесінің қазіргі ахуалын объективті бағалап қана қоймай, оның дамуындағы негізгі проблемалық аймақтарды ашып көрсетті.

Жеңілдететін мән-жайларды талдау олардың жаза әділеттілігін қамтамасыз етуде, кінәлінің жеке ерекшеліктерін, оның тұлғалық және әлеуметтік факторларын, қылмыстан кейінгі мінез-құлқын есепке алуда маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Алайда зерттеу барысында жеңілдететін мән-жайлардың ықпалы біркелкі емес екені, жаза мөлшерін азайту деңгейі әртүрлі соттарда түрліше бағаланатыны, ал кейбір жағдайларда бұл мән-жайлар тек символдық деңгейде көрсетіліп, нақты шешімге әсер етпейтіні анықталды. Мұндай формализм жаза индивидуализациясының құқықтық мазмұнын әлсіретіп, жаза әділеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған институттың тиімділігін төмендетеді. Бұл құбылыс зерттеу гипотезасын толық растай отырып, жеңілдететін мән-жайлардың шынайы ықпалын анықтау сот уәждемесінің сапасына және сот шешімінің логикалық құрылымына байланысты екенін айқын көрсетті.

Ауырлататын мән-жайлар бойынша жасалған талдау олардың қоғамға қауіпті қылмыстық мінез-құлықты бағалауда маңызды рөл атқаратынын растаса да, құқық қолдану тәжірибесінде айтарлықтай қиындықтардың бар екенін анықтады. Ең өзекті мәселенің бірі – қосарланған есепке алу тәуекелі, яғни қылмыс құрамының өзінде бар белгіні жаза тағайындау кезінде қайтадан ауырлататын мән-жай ретінде қолдану жағдайлары. Бұл жаза қаталдығын негізсіз арттыруға, пропорционалдық қағидатына қайшы келуге және сот шешімдерінің әділеттілігіне күмән тудыруға алып келеді. Сонымен қатар зерттеу ауырлататын мән-жайлардың кейбір соттарда автоматты түрде жаза қаталдататын фактор ретінде қабылданатынын көрсетті. Мұндай автоматизм жаза индивидуализациясының мазмұнын жоя отырып, соттың аналитикалық-құқықтық бағалау қызметінің деңгейін төмендетеді және сот әділдігінің сапасына әсер етеді.

Сот практикасын кешенді талдау жеңілдету және ауырлату мән-жайларын қолданудағы аймақтық, институционалдық және әдістемелік айырмашылықтарды анықтады.

Жүргізілген эмпирикалық зерттеу 120 сот актісін қамти отырып, ұқсас санаттағы қылмыстар бойынша жаза мөлшерінің 20–35% аралығында ауытқитынын көрсетті. Бұл ауытқулардың негізгі себебі жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды бағалаудағы әртүрлі тәсілдермен, сондай-ақ сот уәждемесінің құрылымдық айырмашылықтарымен байланысты екені анықталды. Алынған деректер зерттеу гипотезасын растай отырып, жаза тағайындаудағы тиімділік формалды факторлар санымен емес, олардың мазмұндық және дәлелді бағалануымен қамтамасыз етілетінін дәлелдейді.

Ұқсас мазмұндағы қылмыстық істер бойынша әртүрлі соттардың айтарлықтай алшақ жаза тағайындауы құқық қолдану тәжірибесінің жеткілікті түрде біріздендірілмегенін, ал уәждеме құрылымындағы айырмашылықтар жаза мөлшерінің тиісінше негізделмегенін көрсетті. Бұл жағдай жаза тағайындаудың болжамдылық деңгейін төмендетіп, құқықтық айқындық қағидатын әлсіретеді және азаматтардың сот билігіне деген сеніміне теріс әсер етеді. Сот тәжірибесіндегі мұндай әркелкілік аталған институттарды қолданудың бірыңғай әдістемесін әзірлеу қажеттігін нақты айқындайды.

Зерттеу нәтижелерінің теориялық және практикалық маңыздылығы олардың заңнамалық және құқық қолдану практикасын жетілдіруге бағытталған нақты ұсыныстар қалыптастыруымен айқындалады. Ең алдымен, ҚР ҚК-нің 53 және 54-баптарындағы нормаларды нақтылау, қылмыс құрамының міндетті белгілерін ауырлататын мән-жай ретінде қайта есепке алуға заңнамалық тыйым енгізу, сондай-ақ соттардың жеңілдету мен ауырлатуды бағалау және уәждеу жөніндегі міндеттемелерін күшейту қажеттігі анықталды. Бұдан бөлек, жаза тағайындаудың бірыңғай әдістемелік стандарттарын әзірлеу, мән-жайлардың ықпал ету дәрежесін үш деңгейлі шкала бойынша бағалау және сот шешімдерінің уәждемелік бөлігіне қойылатын талаптарды заңнамалық тұрғыда белгілеу – сот практикасының сабақтастығын қамтамасыз ететін негізгі құралдар ретінде ұсынылды.

Жалпы алғанда, жүргізілген зерттеу жазаны жеңілдету және ауырлату институттарының құқықтық табиғатын терең ашып, олардың тиімді қолданылуына кедергі келтіретін фактор-

ларды анықтап қана қоймай, қылмыстық жаза тағайындау тетіктерін жетілдірудің ғылыми негізделген бағыттарын ұсынды. Алынған ғылыми нәтижелер қылмыстық заңнаманы жетілдіруде, сот практикасын біріздендіруде, құқық қолдану қызметінің сапасын арттыруда және болашақ зерттеулерге әдістемелік база қалыптастыруда кеңінен пайдалануға мүмкіндік беретінімен ерекшеленеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 ж. 3 шілде, № 226 V ҚРЗ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (өтініш берілген күн: 12.01.2026)

2 Кулбаева М.М. Уголовное право Республики Казахстан (Общая часть). – Караганда: ИП «LP-Zhasulan», 2021. – 272 с.

3 Нуртаев Р.Т. Актуальные проблемы соблюдения принципов уголовного права // Вестник Института законодательства РК. – 2017. – № 1(46). – С. 128–135.

4 «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S (өтініш берілген күн: 12.01.2026)

5 Бижанова А., Османова Г., Тұрлыханқызы Қ. Қылмыстық жаза, оның мақсаттары жайлы // Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық унивеситетінің Хабаршысы. Құқық сериясы. – 2022. – Т. 139. – № 2. – Б. 88–99. DOI: 10.32523/ 2616-6844-2022-139-2-88-99

6 Uhl A., Mamak K. Are sentencing disparities unavoidable? Lessons from centralized judicial training // Journal of Criminal Justice. 2026. Vol. 102. P. 102582. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2025.102582.

7 Berryessa C.M., de Vel-Palumbo M., Caliman C.R., Baczuk M. Honesty as a “communicative tool” in sentencing: A study of judges in the U.S. and Australia // Journal of Criminal Justice. 2026. Vol. 102. P. 102575. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2025.102575.

8 Guilfoyle E., Pina-Sánchez J. Racially Determined Case Characteristics: Exploring Disparities in the Use of Sentencing Factors in England and Wales // The British Journal of Criminology. 2025. Vol. 65. Issue 2. P. 241–260. DOI:10.1093/bjc/azae039

9 Thomaidou M.A., Berryessa C.M. Bio-behavioral scientific evidence alters judges’ sentencing decision-making: A quantitative analysis // International Journal of Law and Psychiatry. 2024. Vol. 95. P. 102007. DOI: 10.1016/j.ijlp.2024.102007.

10 Alimardani A. An empirical study of the use of neuroscience in sentencing in New South Wales, Australia // Frontiers in Psychology. 2023. Vol. 14. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1228354

11 Smith D., Bjerregaard B., Krupa J.M., Cochran J.K., Fogel S.J. Exploring the effects on capital punishment sentencing of aggravating and mitigating factors that are not accepted // Journal of Criminal Justice. 2025. Vol. 96. P. 102342. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2024.102342.

REFERENCES

1 Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq kodeksı. 2014 j. 3 şılde, № 226 V QRZ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (ötınış berılgen kün: 12.01.2026). (In Kazakh).

2 Kulbaeva M.M. (2021) Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan (Obshhaja chast’). Karaganda: IP «LP-Zhasulan». 272 p. (In Russian).

3 Nurtaev R.T. (2017) Aktual’nye problemy sobljudenija principov ugolovnogo prava // Vestnik Instituta zakonodatel’stva RK. No. 1(46). P. 128–135. (In Russian).

4 «Qylmystyq jaza tağaiyndaudyñ keibır mäseleleri turaly» Qazaqstan Respublikasy Joğarğy Sotynyñ 2015 jylğy 25 mausymdağy № 4 normativtık qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S (ötınış berılgen kün: 12.01.2026). (In Kazakh).

5 Bijanova A., Osmanova G., Tūrlyhanqyzy Q. (2022) Qylmystyq jaza, onyñ maqsattary jaily // L.N. Gumilev atyndağy Evrazia ūlttyq univesitetınıñ Habarşysy. Qūqyq seriasy. T. 139. No. 2. P. 88–99. DOI: 10.32523/ 2616-6844-2022-139-2-88-99 (In Kazakh).

6 Uhl A., Mamak K. (2026) Are sentencing disparities unavoidable? Lessons from centralized judicial training // Journal of Criminal Justice. Vol. 102. P. 102582. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2025.102582. (In English).

7 Berryessa C.M., de Vel-Palumbo M., Caliman C.R., Baczuk M. (2026) Honesty as a “communicative tool” in sentencing: A study of judges in the U.S. and Australia // Journal of Criminal Justice. Vol. 102. P. 102575. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2025.102575. (In English).

8 Guilfoyle E., Pina-Sánchez J. (2025) Racially Determined Case Characteristics: Exploring Disparities in the Use of Sentencing Factors in England and Wales // The British Journal of Criminology. Vol. 65. Issue 2. P. 241–260. DOI:10.1093/bjc/azae039 (In English).

9 Thomaidou M.A., Berryessa C.M. (2024) Bio-behavioral scientific evidence alters judges' sentencing decision-making: A quantitative analysis // International Journal of Law and Psychiatry. Vol. 95. P. 102007. DOI:10.1016/j.ijlp.2024.102007. (In English).

10 Alimardani A. (2023) An empirical study of the use of neuroscience in sentencing in New South Wales, Australia // Frontiers in Psychology. Vol. 14. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1228354 (In English).

11 Smith D., Bjerregaard B., Krupa J.M., Cochran J.K., Fogel S.J. (2025) Exploring the effects on capital punishment sentencing of aggravating and mitigating factors that are not accepted // Journal of Criminal Justice. Vol. 96. P. 102342. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2024.102342. (In English).

АБУТАЕВА С.Б.,*[1]
магистр права, ст. преподаватель.
*e-mail: asb_8008@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-3989-9260
КИМ Э.П.,[1]
к.ю.н., доцент.
e-mail: kkmep_1504@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3963-3334
БОЛАТБЕКОВА Л.А.,[1]
м.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: loza-1721@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3417-1209
[1]Южно-Казахстанский
университет им. М. Ауэзова,
г. Шымкент, Казахстан

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНСТИТУТОВ СМЯГЧЕНИЯ И ОТЯГЧЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Аннотация

Статья посвящена комплексному исследованию эффективности институтов смягчения и отягчения наказания в уголовном праве Республики Казахстан. Актуальность темы обусловлена неоднородностью судебной практики, расширением дискреционных полномочий судов и необходимостью обеспечения индивидуализации наказания. Цель исследования заключается в раскрытии уголовно-правовой природы институтов смягчения и отягчения наказания, оценке их влияния на процесс назначения наказания и анализе эффективности их применения в правоприменительной практике. Основная идея работы состоит в том, что эффективность указанных институтов должна определяться не формальным учетом обстоятельств, а их содержательной и мотивированной оценкой. Научная и практическая значимость исследования проявляется в систематизации подходов к индивидуализации наказания и формулировании рекомендаций по совершенствованию судебной практики. Методологическую основу исследования составляют формально-юридический, системный, сравнительно-правовой и статистический методы. В результате исследования установлено, что влияние смягчающих и отягчающих обстоятельств на размер и вид наказания носит неоднородный характер, а их формальное применение снижает реализацию принципа справедливости наказания. Ценность исследования заключается во вкладе в развитие теории назначения наказания, а практическая значимость – в возможности использования выводов для унификации судебной практики и обеспечения баланса уголовной политики.

Ключевые слова: уголовное право, назначение наказания, смягчающие обстоятельства, отягчающие обстоятельства, индивидуализация наказания, судебная практика.

ABUTAYEVA S.B.,*[1]
master of law, senior lecturer.
*e-mail: asb_8008@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-3989-9260
KIM E.P.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: kkmep_1504@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3963-3334
BOLATBEKOVA L.A.,[1]
m.l.s., senior lecturer.
e-mail: loza-1721@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3417-1209
[1]M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan

EFFECTIVENESS OF MITIGATING AND AGGRAVATING FACTORS IN CRIMINAL LAW

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the effectiveness of mitigating and aggravating factors in the criminal law of the Republic of Kazakhstan. The relevance of the research is determined by inconsistencies in sentencing practice, the expansion of judicial discretion, and the growing need to ensure individualized sentencing. The purpose of the study is to examine the criminal-law nature of mitigating and aggravating factors, assess their impact on sentencing decisions, and evaluate their effectiveness in judicial practice. The core idea of the research is that the effectiveness of these institutions should be based not on their formal consideration but on a substantive and reasoned assessment. The scientific and practical significance of the study lies in its systematic approach to sentencing individualization and the development of recommendations aimed at improving judicial practice. The methodology of the research includes formal-legal, systemic, comparative legal, and statistical methods. The findings demonstrate that the influence of mitigating and aggravating factors on sentencing outcomes is inconsistent, while their formal application undermines the principle of fairness in criminal punishment. The value of the study consists in its contribution to the theory of sentencing, whereas its practical significance is reflected in the possibility of applying the results to unify judicial practice and maintain balance in criminal policy.

Keywords: criminal law, sentencing, mitigating factors, aggravating factors, individualization of punishment, judicial practice.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 14.01.2026

ҒТАХР 10.17.65
ӘОЖ 342.9
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-178-191

ЕРНИШЕВ К.А.,[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: yernishev.k@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3687-3009
ЕЛИКБАЙ М.А.,[2]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: max_elikbai@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3679-2365
ШАХАЕВА Г.,[3]
құқық магистрі, оқытушы.
e-mail: gul2084@mail.ru
ORCID ID: 0009-0000-0347-2431
АБЛАЕВА Э.Б.,*[4]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: ablaeva_1981@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-3124-1248
[1]М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті,
Тараз қ., Қазақстан
[2]М.О. Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ., Қазақстан
[3]Ш. Есенов атындағы университет,
Ақтау қ., Қазақстан
[4]С.Д. Асфендияров атындағы ҚазҰУ,
Алматы қ., Қазақстан

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАРСЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ӘКІМШІЛІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕР

Аңдатпа

Кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылықтың алдын алуда қолданылатын әкімшілік-құқықтық тетіктердің тиімділігі кешенді түрде талданады. Балаларға қарсы зорлық-зомбылықтың таралу жиілігі, оның әлеуметтік тұрғыдан қауіпті салдары және оларды болдырмауда әкімшілік құқық құралдарының рөлі қарастырылады. Қолданыстағы әкімшілік жауаптылық жүйесінің алдын алу әлеуетіне ерекше назар аударыла отырып, айыппұл, қамаққа алу мен ескертулер сияқты әкімшілік жазалардың құқық бұзушылықтарды болдырмауда төмен тиімділігін ақтап көрсетеді. Зерттеу көрсеткендей, әкімшілік жазалар көбінесе формальды сипатта болып, құқық бұзушылардың мінез-құлқына нақты әсер етпейді және қайталанатын құқық бұзушылықтарды болдырмауға жеткіліксіз. Кәмелетке толмағандарға зорлық-зомбылық жасайтын адамдарға қолданылатын әкімшілік шаралардың жеңілдігі олардың заң алдындағы жауаптылық сезімін әлсіретіп, қылмыстардың қайталануына ықпал етеді. Қайталанатын немесе жүйелі құқықбұзушылықтарға қатысты қатаң әкімшілік шаралардың сирек қолданылуы құқық қорғау тәжірибесінің өзекті мәселелердің бірі ретінде белгіленді. Қолданыстағы әкімшілік заңнама нормалары және құқық қолдану тәжірибесі жан-жақты зерделеніп, олардың халықаралық құқықтық стандарттармен, соның ішінде бала құқықтарын қорғауға бағытталған халықаралық шарттармен сәйкестігі қарастырылады. Баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау қағидатының әкімшілік өндірісте жеткілікті деңгейде іске аспайтыны дәлелденді. Зерттеу соңында әкімшілік жауаптылық институтын жетілдіру қажеттілігі айқындалып, кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылықты болдырмауға бағытталған әкімшілік-құқықтық шараларды күшейту жайлы ұсыныстар берілді. Әсіресе, әкімшілік санкцияларды дифференциациялау, қайталанатын құқықбұзушылықтар үшін жауаптылықты қатаңдату, алдын ала есепке қою тетіктерін жетілдіру, сондай-ақ баланың мүддесін басым қою қағидатын құқық қолдану тәжірибесіне нақты енгізу қажеттілігі негізделеді.

Тірек сөздер: бала құқықтары, балаларға қатысты зорлық-зомбылық, әкімшілік жауаптылық, әкімшілік-құқықтық тетіктер, әкімшілік жазалар, құқық бұзушылықтың алдын алу, қайталанатын құқық бұзушылықтар.

Кіріспе

Қазіргі қоғамдағы өзекті әлеуметтік-құқықтық мәселелердің бірі – кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу және оның тиімді құқықтық тетіктерін қалыптастыру болып табылады. Баланың өмірі, денсаулығы, әл-ауқаты, олардың ең жақсы мүдделері мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мемлекеттің міндеттерінің бірі болғанымен, бұл бағытта қолданылып отырған әкімшілік-құқықтық ықпал ету шараларының тиімділігі әлі де жеткіліксіз деңгейде қалып отыр. Кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылық оқиғаларының сақталуы және олардың кейбір жағдайларда қайталануы қолданыстағы әкімшілік жауаптылық жүйесінің алдын алу әлеуетін қайта қарауды талап етеді.

Балаларға қарсы зорлық-зомбылықтың қоғамдық қауіптілігі оның жеке тұлғаның қалыптасуына, психикалық, әлеуметтік және физикалық дамуына ұзақ мерзімді теріс әсер етуімен айқындалады. Мұндай құқық бұзушылықтар тек жеке отбасы шеңберіндегі мәселе болып қана қоймай, жалпы қоғамның тұрақтылығы мен құқықтық қауіпсіздігіне елеулі қатер төндіреді. Осыған байланысты, зорлық-зомбылықтың алдын алу жүйесінде әкімшілік құқық маңызды орын алады, себебі ол қылмыстық жауаптылыққа дейінгі кезеңде құқық бұзушылықтың алдын алуға бағытталған негізгі құқықтық құралдардың бірі болып табылады. Яғни, әкімшілік жауаптылық қылмыстық жауаптылыққа дейінгі алдын алу сүзгісі ретінде әрекет етеді. Әкімшілік-құқықтық тетіктер қоғамдық тәртіп пен құқықтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталғанымен қылмыстық-құқықтық тетіктерден құқықтық табиғаты мен қолдану шектерімен ажыратылады. Әкімшілік құқық бұзушылық пен қылмыстық құқық бұзушылық арасындағы шекара, әдетте, әрекеттердің сипаты және қоғамдық қауіптілік дәрежесімен, келтірілген зиянның көлемімен айқындалады. Алайда, әкімшілік құқық бұзушылықтың қоғамда жүйелі түрде қайталануы немесе оның ауыр зардаптарға әкелуі криминализацияға ұшырауы мүмкін. Осылайша, әкімшілік-құқықтық және қылмыстық-құқықтық тетіктер бір-біріне қарсы қойылмай, өзара сабақтас және бір-бірін толықтырушы сипатқа ие. Өз кезегінде, әкімшілік жауаптылықтың тиімді қолданылуы қылмыстық құқықтың іске қосылу қажеттілігін азайтып, мемлекеттік құқықтық реттеудің кешенді және үйлесімді үлгісін қалыптастырады.

Қолданыстағы әкімшілік заңнамада кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылыққа жол берген тұлғаларға, әдетте, айыппұл және ескерту сияқты салыстырмалы түрде жеңіл әкімшілік жаза түрлері қолданылады. Алайда құқық қолдану тәжірибесі көрсеткендей, мұндай әкімшілік ықпал ету шараларының құқықбұзушылықтың алдын алудағы тиімділігі төмен болып отыр. Айыппұл салу көбінесе құқықбұзушының мінез-құлқына түзетуші және тәрбиелік әсер етпей, керісінше, отбасының материалдық жағдайын нашарлатып, жәбірленуші баланың әлеуметтік жағдайына кері әсерін тигізуі мүмкін. Ал ескерту шарасы өзінің формалды сипатына байланысты құқық бұзушының құқыққа қайшы әрекеттерін тоқтатуға жеткілікті ықпал ете алмайды. Сол себепті айыппұл қазіргі таңда қолданбайды десек қате болмас.

Сонымен қатар, қайталанатын құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауаптылықты күшейту тетіктерінің жеткіліксіз қолданылуы кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылықтың жүйелі сипат алуына жағдай жасайды. Құқық бұзушылықтың қайталану оқиғалары анықталған жағдайда да, әкімшілік жазаларды ауырлату қағидаты құқық қолдану тәжірибесінде әрдайым тиімді іске асырылмайды. Бұл жағдай құқық бұзушының жауапкершілік сезімін төмендетіп, әкімшілік жазаның алдын алу және тәрбиелік функцияларын әлсіретеді, нәтижесінде кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау деңгейі төмендейді.

Осыған байланысты, кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылықтың алдын алуда айыппұл, қамаққа алу, ескерту сияқты әкімшілік жаза түрлерінің тиімділігін, сондай-ақ қайталанатын құқықбұзушылықтар үшін қатаң әкімшілік шараларды қолданудың теориялық және тәжірибелік қырларын кешенді түрде ғылыми тұрғыдан талдау ерекше өзектілікке ие. Мұндай талдау әкімшілік-құқықтық ықпал ету шараларын жетілдіруге, баланың мүддесін басым қою қағидатын іске асыруға және балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың тиімділігін арттыруға бағытталған нақты ұсыныстар әзірлеуге негіз бола алады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің нормативтік материалдарын Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері, қоғамдық қауіпсіздікті қоғаммен әріптестік жасап қамтамасыз етудің 2024–2028 жж. арналған тұжырымдамасы, балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, өзіне өзі қол жұмсаудың алдын алу және олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023–2025 жж. арналған кешенді жоспары, Біріккен Ұлттар Ұйымының Балалар қорының (UNICEF) Қазақстандағы Өкілдігінің есебі, Қазақстан Республикасындағы отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы ұлттық баяндамасы құрады.

Зерттеудің теориялық материалдары болып отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері танылады.

Жұмыстың тәжірибелік материалдары ретінде 2021–2025 жж. аралығын қамтитын соңғы 5 жылдағы кәмелетке толмағандардың құқықтарына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы құқық қорғау органдарының ресми статистикалық деректері қолданылды.

Зерттеудің ұғымдық-теориялық негіздерін ғылыми қорытындылардың негізділігін және ұғымдық аппараттың бірізділігі мен мазмұндық айқындығын көрсететін әкімшілік құқық доктринасында қалыптасқан негізгі ұғымдар мен санаттар құрайды. Атап айтқанда «әкімшілік-құқықтық тетіктер» ұғымы қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған құқықтық нормалар, институттар және құқық қолдану құралдарының жиынтығы ретінде түсіндіріліп, құқыққа қайшы мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған алдын алу шарасы болып қарастырылады. «Алдын алу әлеуеті» ұғымы әкімшілік-құқықтық реттеу құралдарының құқықбұзушылықтардың туындауына дейін ықпал ету қабілетін сипаттап, әкімшілік бақылау, ескерту, шектеу және жауаптылық арқылы қоғамға қауіпті әрекеттердің алдын алуға мүмкіндік берді. Зерттеуде қолданылатын «қайталанатын құқық бұзушылық» санаты құқық бұзушының жаңа құқық бұзушылықтар жасауынан сақтандыру мақсатында қолданылып, алдын алу функциясының тиімділігін бағалауда маңызды көрсеткіш болып табылады. «Зорлық-зомбылық» ұғымы жеке тұлғаның өміріне, денсаулығына немесе психологиялық жағдайына зиян келтіретін, бірақ қылмыстық жауапкершілік деңгейіне жетпейтін және алдын алуға жататын әрекеттер жиынтығы ретінде қарастырылады.

Зерттеу барысында нормативтік құқықтық талдау, салыстырмалы-құқықтық, құқық қорғау органдарының құқық қолдану тәжірибесін зерттеу, статистикалық деректерді өңдеу, жүйелік талдау әдістері қолданылды.

Нақтырақ айтқанда нормативтік құқықтық талдау әдісі әкімшілік жауаптылықты реттейтін құқықтық нормалардың мазмұнын, айыппұл және ескерту сияқты әкімшілік жаза түрлерінің құқықтық табиғатын және олардың қолданылу ерекшеліктерін зерделеуге мүмкіндік берді.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылықтың алдын алу саласындағы ұлттық заңнаманы халықаралық құқықтық стандарттармен және шетелдік тәжірибемен салыстыруға көмектесті.

Құқық қорғау органдарының құқық қолдану тәжірибесін зерттеу әдісі арқылы әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша қабылданған шешімдер зерделеніп, әкімшілік жазалардың тиімділігі мен қайталанатын құқықбұзушылықтарға ықпал ету деңгейі айқындалды.

Статистикалық деректерді өңдеу әдісімен кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылық оқиғаларының жиілігі, әкімшілік жаза түрлерінің қолданылу үлесі және құқық бұзушылықтардың қайталану деңгейі бағаланды.

Жүйелік талдау әдісі әкімшілік-құқықтық тетіктерді өзара байланысты элементтер жиынтығы ретінде қарастырып, олардың алдын алу әлеуетін кешенді түрде анықтады.

Зерттеу нәтижелерінің ғылыми негізділігін қамтамасыз ету мақсатында алынған деректер логикалық, құрылымдық және мазмұндық тұрғыдан өңделді. Қолданылған әдістер жиынтығы айыппұл мен ескерту сияқты әкімшілік жаза түрлерінің алдын алу әлеуетін бағалауға, сондай-ақ қайталанатын құқық бұзушылықтар үшін қатаң әкімшілік шараларды қолдану қажеттігін негіздеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Өкінішке орай, жыл сайын Қазақстанда әкімшілік құқық бұзушылықтар саны артып келеді. Ал олардың арасында кәмелетке толмағандардың құқығына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар ерекше орын алады. Олар статистикалық деректерімен расталады. Кәмелетке толмағандардың құқығына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар саны туралы 2021–2025 жж. аралығындағы статистикалық деректерді қарастырайық.

Кесте 1 – Кәмелетке толмағандардың құқығына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы 2021–2025 жж. статистикалық деректер

Жылдар/ баптар	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	2024 ж.	2025 ж.
127 бап	6,602	7,803	12,332	21,087	29,218
127-1 бап	30	45	63	418	433
127-2 бап	жауаптылық жоқ	жауаптылық жоқ	жауаптылық жоқ	184	438
128 бап	44	66	60	71	101
129 бап	0	0	1	0	7
130 бап	1	0	0	2	0
131 бап	76	61	45	43	58
132 бап	1,165	1,760	1,981	2,469	2,683
133 бап	80	50	30	66	67
134 бап	1	0	1	4	1
135 бап	25	12	0	29	15
135-1 бап	жауаптылық жоқ	жауаптылық жоқ	жауаптылық жоқ	0	0
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.					

Сонымен, 2021 ж. кәмелетке толмағандардың құқықтарын бұзатын 8,024 әкімшілік құқық бұзушылық орын алды. Солардың ішінде: Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің (бұдан әрі қарай – ӘҚК) 127-бабымен – 6,602; 127/1-бабымен – 30; 128-бабымен – 44; 129 бабымен – 0; 130-бабымен – 1; 131-бабымен – 76; 132-бабымен – 1,165; 133-бабымен – 80; 134-бабымен – 1; 135-бабымен – 25 [1].

2021 ж. салыстырғанда 2022 ж. кәмелетке толмағандардың құқықтарын бұзатын әкімшілік құқық бұзушылықтардың саны 1,773 артып, жалпы 9,797 құрады. Егер біз құқық бұзушылықтардың үлесіне үңілсек, ӘҚК-тің 127-бабымен – 7,803, 127/1-бабымен – 45, 128-бабымен – 66, 129-бабымен – 0, 130-бабымен – 0, 131-бабымен – 61, 132-бабымен – 1,760, 133-бабымен – 50, 134-бабымен – 0, 135-бабымен – 12 [2].

Өздеріңіз кестеден байқап отырғандай, 2022 ж. кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу және (немесе) оған білім беру, оның құқықтарын және (немесе) мүдделерін қорғау жөніндегі міндеттерді, қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шараларды орындамау, сондай-ақ, кәмелетке толмағандардың түнгі уақытта ойын-сауық мекемелерінде болуына жол беру сияқты әкімшілік құқық бұзушылықтар күрт өсті.

2023 ж. кәмелетке толмағандардың құқықтарын бұзатын құқық бұзушылықтар саны одан сайын өсіп, 14,513 әкімшілік құқық бұзушылық тіркелгенін көрсетеді. Солардың ішінде: ӘҚК-тің 127-бабымен – 12,332, 127-1-бабымен – 63, 128-бабымен – 60, 129-бабымен – 1, 130-бабымен – 0, 131-бабымен – 45, 132-бабымен – 1,981, 133-бабымен – 30, 134-бабымен – 1, 135-бабымен – 0 [3].

Соңғы 2 жылдың статистикалық деректеріне көшпес бұрын, 2024 ж. бастап Қазақстандық заң шығарушы орган алғаш рет кәмелетке толмаған адамды жәбірлеу (буллинг, кибербуллинг) қорлау [4], лауазымды адамдардың жаңа туған баланы тастап кету, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың келіп түсу және жеткізілу оқиғалары туралы

хабарламауы [5] үшін әкімшілік жауаптылықты енгізгенін атап өткен жөн. Сол себепті 2024–2025 жж. аралығындағы статистикалық деректер ӘҚК-тің 127/2 және 135/1-баптары бойынша жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтармен толықтырылды.

2024 ж. статистикалық деректерге сүйенсек, кәмелетке толмағандардың құқықтарын бұзатын 24,199 әкімшілік құқық бұзушылық жасалды. Солардың ішінде: ӘҚК-тің 127-бабымен – 21,087, 127/1-бабымен – 418, 127/2-бабымен – 184, 128-бабымен – 71, 129-бабымен – 0, 130-бабымен – 2, 131-бабымен – 43, 132-бабымен – 2,469, 133-бабымен – 66, 134-бабымен – 4, 135-бабымен – 29, 135/1-бабымен – 0 [6].

Ал 2025 ж. елімізде кәмелетке толмағандардың құқықтарына қарсы әкімшілік құқық бұзушылықтардың саны 33,021-ге артты. Яғни, ӘҚК-тің 127 бабымен – 29,218, 127-1-бабымен – 433, 127-2 бабымен – 438, 128 бабымен – 101, 129 бабымен – 7, 130 бабымен – 0, 131 бабымен – 58, 132 бабымен – 2,683, 133 бабымен – 67, 134 бабымен – 1, 135 бабымен – 15, 135-1 бабымен – 0 [7].

Енді кәмелетке толмағандардың құқықтарына қарсы жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін тағайындалған әкімшілік жазалардың түрлеріне назар аударсақ, көбіне айыппұл, кейде қамаққа алу және өте сирек ескерту қолданады. Мәселен, 2021 ж. қолданды айыппұл – 7,133, қамаққа алу – 48, ескерту – 7; 2022 ж. айыппұл – 9,066, қамаққа алу – 47, ескерту – 5; 2023 ж. айыппұл – 13,647, қамаққа алу – 20, ескерту – 3. Тек 2024 ж. бастап қызметті немесе оның жекелеген түрлерін тоқтата тұру немесе оған тыйым салу, ал 2025 ж. бастап қоғамдық жұмыстар мен заңсыз тұрғызылып жатқан немесе тұрғызылған құрылысты мәжбүрлеп бұзу сияқты әкімшілік жазалар қолданды. Яғни, 2024 ж. айыппұл – 22,710, қамаққа алу – 33, ескерту – 194, қызметті немесе оның жекелеген түрлерін тоқтата тұру немесе оған тыйым салу – 4; 2025 ж. айыппұл – 30,677, қамаққа алу – 25, ескерту – 1, қызметті немесе оның жекелеген түрлерін тоқтата тұру немесе оған тыйым салу – 12, қоғамдық жұмысқа тарту – 1.

Әкімшілік жазалардың осы түрлерін қолдану құқық бұзушыларға қолданылатын әкімшілік жаза түрлерінің ҚР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамасында белгіленген мақсаттарға жетуде тиімсіз екендігі туралы пікірімізді тағы да растайды. Біздің ойымызша, құқық бұзушыларды қоғамдық жұмыстарға тарту олардың мінез-құлқын түзетуде және олардың кейіннен түзелуінде және болашақта әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуда тиімді. Бірақ қоғамдық жұмыстарға тарту әкімшілік жаза түрі ретінде бұрын қарастырылмаған еді. Тек 2025 жылдың 1 қыркүйегінен бастап, әкімшілік жаза жүйесі қоғамдық жұмыстармен толықтырылды [8].

Статистикалық деректерді қорытындылай келе, біріншіден, 2025 ж. бастап Қазақстанда ӘҚК-тің 135-бабында көзделген жетім балалардың, ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың және балаларды өз отбасына тәрбиелеуге қабылдауға тілек білдірген адамдардың республикалық деректер банкіне жетім балалар, ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалар туралы мәліметтерді ұсыну тәртібі мен мерзімдерін бұзу және оларды жария ету түріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтарды жасау үрдісі байқалады. Екіншіден, 2025 ж. бастап кәмелетке толмағандарға жасалатын жәбірлеудің (буллинг, кибербуллинг) 3,5 есе өсу үрдісі байқалды. Үшіншіден, лауазымды адамдардың жаңа туған баланы тастап кету, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың келіп түсу және жеткізілу оқиғалары туралы хабарламауы үшін әкімшілік жауаптылық енгізілгеніне қарамастан, оларды жасау үрдісі мүлдем байқалмайды. Төртіншіден, 2024 ж. бастап кәмелетке толмағандардың құқықтарына қарсы жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жаза ретінде ескертуді қолданудан бас тарту үрдісі байқалады.

Біз байқаған үрдістердің қалыптасуына құқықтық, әлеуметтік және институционалдық сипаттағы құбылыстар әсер ететіндігін атап кетейік. Құқықтық сипаттағы құбылыстар жағынан алып қарағанда, құқық бұзушылықтардың өсуі не қайталануына, мысалы, баптардың мазмұндық тұрғыда жеткілікті деңгейде нақтыланбауы, санкциялардың құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілікке сәйкес еместігі, алдын алу әлеуетінің шектеулілігі әсер етеді. Әлеуметтік сипаттағы құбылыстар жағынан, қоғамда орын алған әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздық, құқықтық мәдениет деңгейінің төмендігі және азаматтардың құқық пен заң туралы жеткілікті ақпараттандырылмауы әсер береді. Ал, институционалдық сипаттағы құбылыстарға ведомствоаралық үйлесімінің жеткіліксіздігін, алдын алу жұмыстардың жүйесіз жүргізілуін, әкімшілік-

құқықтық ықпал ету шараларын қолданудағы формализмді, құқық қолдану тәжірибесінің біркелкі болмауын жатқызуға болады.

Сонымен, кәмелетке толмағандардың құқықтарына қарсы жасалған барлық әкімшілік құқық бұзушылықтардың ішінде ең жиі кездесетіндері:

1) кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу және (немесе) оған білім беру, оның құқықтарын және (немесе) мүдделерін қорғау жөніндегі міндеттерді, қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шараларды орындамау (127-бап);

2) кәмелетке толмағандардың түнгі уақытта ойын-сауық мекемелерінде болуына жол беру (132-бап);

3) кәмелетке толмағандар жасаған немесе кәмелетке толмағандарға қатысты құқыққа қарсы іс-әрекеттер туралы хабарламау (127/1-бап);

4) кәмелетке толмаған адамды жәбірлеу (буллинг, кибербуллинг) (127/2-бап).

Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, олардың өзіне өзі қол жұмсауды алдын алу және құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023–2025 жылдарға арналған кешенді жоспарды жүзеге асыру нәтижесінде күтілетін 9 оң өзгерістердің ішінде кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған құқық бұзушылықтар санын жыл сайын 5 %-ға төмендету (2023 ж. – 1,904 оқиға, 2024 ж. – 1,808 оқиға, 2025 ж. – 1,717 оқиға) жоспарланған еді [9].

Дегенмен, кешенді жоспарда белгіленген іс шаралардан күтілетін нәтижелер үмітті ақтады деп біз толық айта алмаймыз. Өйткені кәмелетке толмағандардың құқықтарына қарсы 2023-2025 жж. аралығында жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтардың саны алдыңғы жылдармен салыстырғанда 2025 ж. – 8,833-ке, 2024 ж. – 9,574-ке, 2023 ж. – 4,716-ға артты.

Қоғамдық қауіпсіздікті қоғаммен әріптестік жасап қамтамасыз етудің 2024–2028 жылдарға арналған тұжырымдамасында (құқық бұзушылық профилактикасы саласында) қол жеткізілген нәтижелермен қатар отбасылық-тұрмыстық қатынас саласында жасалған қылмыстардың 2018 жылдан бастап өсуі келеңсіз құбылыстың бірі ретінде аталды. Олардың шамамен 60%-ы әйелдер мен кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған болса, жыл сайын балаларға қарсы 2 мыңнан астам жасалған 900 жыныстық сипаттағы қылмыстардың 70%-дан астамын олардың айналасындағы жақындары жасаған [10].

Бұл тұжырымдама Ресейде қылмыстың алдын алу саласындағы Қазақстан Республикасының оң тәжірибесін пайдалану қажет деп санайтын шетелдік зерттеушілерден жоғары баға алды. Ресейлік ғалым В.М. Редкоус Ресей Федерациясындағы қоғамдық қауіпсіздік тұжырымдамасының кемшіліктерінің бірі ретінде тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға бағытталған шаралардың жоқтығын анықтады [11, 28–29 бб.].

БҰҰ Балалар қорының (UNICEF) қазақстандық өкілдігі жүргізген 2024 ж. Қазақстандағы балалар мен жасөспірімдердің жағдайын талдауына сүйенсек, ата-аналардың, ересектер мен қамқоршылардың балаларға қатысты келесі күштеп тәртіпке салу шараларын қолданғанын көрсетеді: сөзбен қорлады, балаға айқайлады, оған дауысын көтерді немесе ұрысты, балағат сөздер айтты немесе оны мазақтады, ұрамын немесе үйден қуып жіберемін деп қорқытты, психикалық қысым мен физикалық күш қолданды [12].

Аталған мәселе қазақстандық қоғамдық даму институтын да алаңдатып отыр. Ғалымдардың айтуынша баланың құқығын қорғауды күшейту және зорлық-зомбылықты болдырмау үшін қадамдар жасалуына қарамастан, балаларға қарсы отбасындағы зорлық-зомбылық ең қауіпті және ауыр тиетін түрінің бірі болып қала береді. Бұл мәселенің жүйелі сипатта болуы одан әрі күш салуды, секторлар арасындағы үйлестіруді және орнықты ведомствоаралық өзара іс-қимылды талап етеді. Яғни, біріншіден, балаларды қорғау мақсатында алдымен әлеуметтік жұмыс саласында кадрлар даярлау жөніндегі мемлекеттік және ведомстволық саясатты түзету керек. Ол «Әлеуметтік қызметкер мәртебесі туралы» жеке заң қабылдауды талап етеді. Екіншіден, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбандарын қорғау және қолдау жүйесіндегі негізгі элементі болып денсаулық сақтау ұйымдары танылады, өйткені олар амбулаториялық және стационарлық деңгейде медициналық, оның ішінде психологиялық көмек көрсетеді. Ол «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР Кодексіне психикалық денсаулықты қамтамасыз етуге арналған психикалық денсаулықты сақтаудың негізгі қағидаттарын, субъектілер тобы және олардың құзыреті, ведомствоаралық өзара іс-қимыл тетіктерін, көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігі мен сапасының кепіл-

діктерін, нәтижелілікті мониторингілеу, есепке алу және бағалау тәртібін, психикалық және психоәлеуметтік бұзылулары бар адамдардың құқықтары мен мүдделерін қорғау құралдарын, басым өңірлерде мамандардың жұмысын ынталандыру шараларын қоса алғанда, кадрларды даярлау, қайта даярлау және бөлу жүйесін қамтитын жеке тарауды енгізуді қажет етеді. Үшіншіден, отбасылық зорлық-зомбылықпен күрестегі маңызды тетіктерінің бірі, ол тек құрбандармен ғана емес, сонымен қатар, агрессорлардың өздерімен де психологиялық түзету жұмыстарын істеу [13, 66–69 бб.].

Қазақстандық сарапшылардың ойып толық құптай отырып, шетелдік мамандар тұрмыстық зорлық-зомбылық пен қорлау өз табиғаты бойынша көбінесе «қоғамда жасырын» болғанымен, жәбірленушілер мен аман қалғандар денсаулыққа қатысты мәселелермен жалпы тәжірибе дәрігерлеріне жиі жүгінетінін айтады. Сол себепті Станден Дж. алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсетуде ерте анықтау және мамандандырылған қолдауға жолдама беру жәбірленушілер мен олардың отбасылары үшін нәтижелерді айтарлықтай жақсарта алады деген ойда [14, 532–534 бб.].

Шетелдік әріптестеріміздің зерттеулер нәтижелері көрсеткендей, бейресми қолдаушылар – достар, отбасы, әріптестер және қоғамдастық мүшелер зорлық-зомбылыққа ден қоюда және зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге қолдау көрсетуде шешуші рөл атқарады. Дегенмен, бейресми әлеуметтік қолдауға бағытталған саяси бастамалар шектеулі, себебі үкіметтік демеушілікпен жүргізілетін араласулар негізінен ресми арналар (мысалы, қылмыстық әділет немесе денсаулық сақтау саласы мен үкіметтік емес ұйымдар) арқылы қолдау көрсетуге бағытталған. Авторлардың ұсынысы бойынша, зорлық-зомбылықта қолдаушы рөлін атқаратын адамдарға қатысты арнайы мамандар оқыту бағдарламаларын әзірлеп, олармен бірлесіп жұмыс істеуі қажет, осы топтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін мемлекеттің саясаты білім беру іс-шараларын қаржыландыруға бағытталуы тиіс [15, 1580–1581 бб.].

Басқа да шетелдік авторлардың зерттеулерінде де осындай пікір байқалады. Куартас Дж. және т.б. авторлардың зерттеуінің ғылыми нәтижелерінің жиынтығы бүкіл әлемдегі мамандар үйді аралау, ата-аналарды оқыту, бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану, заңнама және экономикалық қолдау бағдарламаларын әзірлеу, енгізу және кеңейту, сондай-ақ балалық шақтағы зорлық-зомбылықтың алдын алуға бағытталған басқа да экологиялық стратегиялар бойынша күшейтілген жұмысты жалғастыруы керек екенін растайды. Олардың ойынша, бұлардың ішінде ата-аналарды қолдау шаралары көптеген аймақтарда жүзеге асырылуы перспективті болып табылады. Бұл әсіресе кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылыққа және балалық шақтағы басқа да жағымсыз оқиғаларға жиі тап болатын табысы төмен және орташа елдерде өте маңызды [16, 11 б.].

Өз кезегінде, қазақстандық автор поляк «Көк карта» тұжырымдамасына сүйене отырып, отбасылық және тұрмыстық қатынастардағы қайталанатын зорлық-зомбылық әрекеттерінің қаупін бағалау әдістерін Қазақстанның тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғаудың әкімшілік және құқықтық жүйесіне енгізуді ұсынады. Е.С. Акимжановтың айтуынша, бұл ең алдымен Қорғау нұсқамасын шығаруды және құқық бұзушының мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеуді қамтиды [17, 142–143 бб.].

Авторлардың берген ұсыныстарын қолдай отырып, әкімшілік құқық бұзушылықтардың қайталанбауын алдын алу үшін әкімшілік қадағалаудың да маңызы бар екендігін атап кеткіміз келеді. Бірақ әдетте әкімшілік қадағалау тек бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға орнатылады [18]. Қылмыстық заңнама пробациялық бақылау [19] мен әкімшілік қадағалауды көздейді, ал әкімшілік құқық мұндай тетіктерді қамтымайды.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылықтың алдын алу тетігі ретінде қолданылып жүрген әкімшілік жаза түрлерінің тиімділігі жеткіліксіз екенін көрсетеді. Құқық қолдану тәжірибесіне жүргізілген кешенді талдау аталған жаза түрлерінің басым көпшілігі формалды сипатта қолданылатынын және құқықбұзушының мінез-құлқына нақты тәрбиелік әрі түзетуші ықпал етпейтінін көрсетті.

Атап айтқанда, айыппұл салу шарасы көп жағдайда зорлық-зомбылық жасаған тұлғаның құқыққа қарсы әрекетінің қоғамдық қауіптілігін ұғынуына және жауапкершілік сезімінің қалыптасуына ықпал етпейді. Керісінше, ол отбасы ішіндегі экономикалық жағдайды күрделендіріп, жанама түрде жәбірленуші кәмелетке толмаған баланың психологиялық жай-күйі мен әлеу-

меттік бейімделуіне теріс әсер етуі мүмкін. Сол себепті отбасы-тұрмыстық қатынастар аясындағы құқыққа қарсы әрекеттер үшін айыппұл көзделмеген. Осы әрекеттер үшін айыппұл тек заңда көрсетілген әкімшілік қамаққа алынбайтын адамдарға ғана тағайындалады [20]. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы заңда да әкімшілік ұстаудың тәртібі, мерзімдері, әкімшілік ұстауға ұшыраған адамдардың құқықтары мен міндеттерін әкімшілік заңнама сілтейді.

Осы мән-жайлар әкімшілік жазаның тәрбиелік және түзетуші қызметінің толық көлемде іске аспай отырғанын көрсетеді, соның салдарынан оның құқықбұзушылықтың алдын алудағы әлеуеті айтарлықтай төмендейді. Бұл жағдай кәмелетке толмағандарды зорлық-зомбылықтан қорғау саласында қолданылатын әкімшілік ықпал ету шараларын қайта қарау және олардың мазмұнын құқықбұзушының мінез-құлқына нақты әсер ететін баламалы, кешенді тетіктермен толықтыру қажеттігін негіздейді.

Сонымен қатар, ескерту түріндегі әкімшілік жаза да құқықбұзушының мінез-құлқын түзетуге және құқықбұзушылықтың қайталануын болдырмауға бағытталған мақсаттарға жеткілікті деңгейде қол жеткізбей отыр. Аталған шара, әдетте, алғашқы құқықбұзушылық оқиғасы анықталған жағдайда қолданылғанымен, құқықбұзушы тарапынан зорлық-зомбылық сипатындағы әрекеттердің қайталануына нақты әрі тиімді тосқауыл бола алмайды.

Тақырыпты талдау соңында келесі нәтижелер алынды.

Біріншіден, құқық бұзушыларға қолданылатын айыппұл, қамаққа алу және ескерту түріндегі әкімшілік жазалар олардың түзелуінде тиімділігі жоқ.

Екіншіден, әкімшілік заңнамада ауырлататын мән-жай ретінде зорлық-зомбылық әрекеттерінің қайталануы бекітілмеген.

Үшіншіден, кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық істері бойынша ведомствоаралық ынтымақтастық тиісті деңгейде емес.

Төртіншіден, бала мүддесінің басымдығы қағидатының толыққанды сақталмауы.

Бесіншіден, әкімшілік жазаларды орындау кезінде бақылау тетіктерінің әлсіздігі, отбасылық және тұрмыстық қатынастардағы қайталанатын зорлық-зомбылық әрекеттерінің қаупін бағалау әдістерінің жоқтығы, кәмелетке толмағандарға қарсы әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адамдарға әкімшілік қадағалаудың жасалмауы, оларға қолданған шаралардың тиімділігін айқындауда мониторингтің жүргізілмеуі.

Алтыншыдан, құқық қорғау және сот органдарының қызметі туралы статистикалық есептерінде кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы бөлек есеп нысанының болмауы.

Зерттеу қорытындысы бойынша, кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылықтың алдын алу жүйесінде әкімшілік-құқықтық тетіктерді жетілдіру қажеттігі айқын көрінеді. Атап айтқанда, құқық қолдану тәжірибесіне тәрбиелік, түзетуші және алдын алу қызметін күшейтетін қосымша шаралар енгізу қажет. Бұл, өз кезегінде, құқық бұзушылықтың қайталануын азайтып, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау деңгейін көтеруге мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында қайталанатын құқық бұзушылықтарға қатысты әкімшілік шаралардың қатаң түрі сирек қолданылатыны анықталды. Құқық бұзушылықтың жүйелі сипатына қарамастан, әкімшілік жауаптылықты ауырлататын шаралар әрдайым уақтылы және дәйекті түрде қолданылмайды. Бұл жағдай құқық бұзушыда жазасыздық сезімін қалыптастырып, зорлық-зомбылық әрекеттерінің жалғасуына жағдай жасайды. Сонымен қатар, қайталанатын құқық бұзушылық оқиғаларын қарау барысында баланың қауіпсіздігін бірінші орынға қою қағидаты толық сақталмай отыр. Мұндай тәжірибе кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудағы әкімшілік-құқықтық тетіктердің жеткіліксіздігін айқын көрсетеді.

Алынған нәтижелер әкімшілік-құқықтық ықпал ету шараларын жетілдіру қажеттігін көрсетеді. Айыппұл, қамаққа алу мен ескерту сияқты дәстүрлі әкімшілік жазалардың алдын алу әлеуетін арттыру үшін оларға балама немесе қосымша алдын алу және түзетуші шараларды енгізу маңызды.

Қайталанатын құқық бұзушылықтар үшін қатаң әкімшілік шараларды қолданудың нақты әрі бірізді тетіктерін қалыптастыру ерекше маңызға ие. Мұндай тетіктерді заңнамалық және құқық қолдану деңгейінде айқындау әкімшілік жауаптылықты іске асыруда жүйелілік пен дәйектілікті қамтамасыз етіп, әкімшілік жазалардың алдын және тәрбиелік функцияларын едәуір күшейтуге ықпал етеді.

Нәтижесінде, кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау деңгейі арттырылып, балаларға қарсы зорлық-зомбылықтың алдын алу жүйесінің жалпы тиімділігін жоғарылатуға мүмкіндік туады.

Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу нәтижелері әкімшілік-құқықтық тетіктерді жетілдіру тек жазалық ықпал ету шараларын күшейтумен шектелмеуі тиіс екенін көрсетеді. Керісінше, мұндай жетілдіру тәрбиелік, түзетуші және алдын алу бағытындағы кешенді іс-шараларды жүйелі түрде енгізуді талап етеді. Атап айтқанда, құқық бұзушылармен жеке алдын алу жұмысын жүргізу, міндетті психологиялық және әлеуметтік түзету бағдарламаларды қолдану, сондай-ақ отбасымен жұмыс істеудің әкімшілік-құқықтық нысандарын кеңейту зорлық-зомбылықтың қайталану қаупін төмендетуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, әкімшілік-құқықтық ықпал ету шараларын іске асыру барысында ведомствоаралық өзара іс-қимылды күшейту, уәкілетті мемлекеттік органдардың, ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының, білім беру және әлеуметтік қорғау мекемелерінің үйлесімді қызметін қамтамасыз ету ерекше маңызға ие. Мұндай кешенді тәсіл жәбірленуші балаларды ерте кезеңде анықтауға, олардың құқықтары мен заңды мүдделерін уақтылы қорғауға, сондай-ақ қауіп факторларын азайтуға жағдай жасайды.

Жалпы алғанда, ұсынылған шараларды іске асыру балаларға қарсы зорлық-зомбылықтың алдын алу жүйесіндегі әкімшілік-құқықтық реттеудің тиімділігін арттырып, кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың пәрменді тетіктерін қалыптастыруға негіз болады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алуда қолданылатын әкімшілік-құқықтық тетіктердің қазіргі жағдайы олардың алдын алу әлеуеті жеткіліксіз екенін көрсетті. Әсіресе, айыппұл мен ескерту сияқты әкімшілік жаза түрлері құқықбұзушылықтың қайталануына нақты тосқауыл бола алмай, көбінесе формалды сипатта қолданылатыны анықталды. Мұндай жаза түрлері құқықбұзушының мінез-құлқын түзетуге бағытталмай, жәбірленуші баланың мүддесін екінші кезекке ысырып қою қаупін арттырады.

Зерттеу нәтижелері қайталанатын құқық бұзушылықтар үшін қатаң әкімшілік шаралардың жеткіліксіз қолданылуы зорлық-зомбылықтың жүйелі сипат алуына ықпал ететінін көрсетті. Әкімшілік жауаптылықты ауырлататын шараларды қолданудағы бірізділіктің болмауы құқық бұзушыларда жазасыздық сезімін қалыптастырып, кәмелетке толмағандардың құқықтары мен қауіпсіздігін қорғау деңгейін төмендетеді.

Осыған байланысты, кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу тиімділігін арттыру және әкімшілік-құқықтық тетіктерді жетілдіру мақсатында келесі ұсыныстарды енгізу ұсынылады:

Әкімшілік жаза жүйесін жетілдіру. Айыппұл, қамаққа алу және ескерту сияқты дәстүрлі әкімшілік жазалармен шектелмей, оларды баламалы ықпал ету шараларымен толықтыру ұсынылады. Құқық бұзушылардың мінез-құлқына тікелей әсер ететін міндетті түзету, агрессияны басқарудағы психологиялық оңалту және әлеуметтік ортаға бейімдеу бағдарламаларын енгізу қажет. Осындай кешенді шаралар әкімшілік жазалардың тек формалды сипатымен шектелмей, алдын алу, тәрбиелік және түзетуші функцияларын нығайтуға септігін тигізеді. Әкімшілік жаза ретінде қоғамдық жұмысқа тартуды көбіне қолдану қажет.

Қайталанатын құқықбұзушылықтар үшін жауаптылықты кезең-кезеңімен күшейту тетігін нақтылау. Әкімшілік заңнамада ауырлататын мән-жай ретінде зорлық-зомбылық әрекеттерінің қайталануы үшін қатаң әкімшілік шараларды қолдану құқық қолдану тәжірибесінде жүйелілік пен дәйектілікті қамтамасыз етіп, құқықбұзушының жауапкершілік сезімін қалыптастыруға, оның құқықбұзушылықты қайталамауға бағытталған нақты ықпал жасауға, әкімшілік жазаның тәрбиелік және түзетуші әлеуетін күшейтуге, кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін әкімшілік-құқықтық тетіктердің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл ретте жауаптылықты күшейтетін әкімшілік санкцияларды қолданудың нақты өлшем шарттарын белгілеу, олардың формалды сипатта емес, құқықбұзушылықтың сипаты мен оның салдарын ескере отырып қолданылуын қамтамасыз ету маңызды.

Ведомствоаралық өзара іс-қимылды жетілдіру. Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторлары, білім беру ұйымдары, қамқоршылық және қорғаншылық институты, әлеуметтік және медицина қызметкерлері арасындағы ақпарат алмасу мен үйлестірудің тиімді құқықтық тетіктерін қалыптастыру жәбірленуші балаларды уақтылы қорғауға, зорлық-зомбылыққа жедел әрі кешенді жауап беруге және құқықбұзушылықтардың алдын алуға ықпал етеді.

Бала мүддесінің басымдығы қағидатын қамтамасыз ету. Әкімшілік іс жүргізу барысында кәмелетке толмағанның қауіпсіздігін бірінші орынға қоятын арнайы рәсімдерді заңнамалық тұрғыдан нақтылау қажет. Бұл баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудағы стандарттарды қалыптастыруға, әкімшілік жауапкершілікті қолдану кезінде баланың қауіпсіздігі мен психологиялық әл-ауқатын ескеруді жүйелендіруге мүмкіндік береді.

Қайталанатын құқықбұзушылықтардың алдын алуында және балалармен қоса осал санаттағы адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету тұрғысынан әкімшілік жазаларды орындау кезінде бақылау тетіктерін барынша күшейту, отбасылық және тұрмыстық қатынастардағы қайталанатын зорлық-зомбылық әрекеттерінің қаупін бағалау әдістерін әзірлеу, кәмелетке толмағандарға қарсы әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адамдарды қадағалау, оларға қолданған шаралардың тиімділігін айқындауда мониторинг қажетті болып табылады. Қорғау нұсқамалары мен шектеу шараларының орындалуын бақылау тетіктерін жетілдіру, алдын алу бақылауын күшейту, әкімшілік қадағалау мүмкіндігін қарастыру мүмкіндіктері құқықбұзушының мінез-құлқындағы өзгерістерді уақтылы қадағалап, құқықбұзушылықтың алдын алуды қамтамасыз етуге, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың қауіпсіздігі мен құқықтарын қорғаудың тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Құқық қорғау және сот органдарының қызметінде кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы арнайы есеп нысанын әзірлеу. Мысалы, заңсыз есірткі айналымы, сыбайлас жемқорлық, экстремизм мен терроризмге қатысты құқықбұзушылықтарды, сондай-ақ жол-көлік оқиғаларын хабарлауға арналған есеп нысандары бар. Тұрмыстық зорлық-зомбылық пен кәмелетке толмағандарға қарсы құқықбұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігінің артуы, оларға қарсы арнайы іс қимылдарды қолдану, олардың жалпы мемлекет мүдделеріне келтіретін олардың жалпы мемлекет мүдделеріне келтіретін айтарлықтай зияндылығы бөлек нысандағы есеп жүргізу қажеттілігін негіздейді.

Ұсынылған шараларды жүйелі түрде іске асыру кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылықтың алдын алу жүйесін айтарлықтай күшейтеді, әкімшілік-құқықтық ықпал ету тетіктерінің тиімділігін арттырады және балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың сапалы жаңа деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ұсынылған шаралар құқық қорғау, әлеуметтік-педагогикалық және медициналық институттар арасындағы бірігуді нығайтып, қоғамдағы құқықтық мәдениетті және балалардың қауіпсіз ортасын қамтамасыз етуге бағытталған кешенді саясатты жүзеге асыруға негіз бола алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 2021 жылға арналған «Уәкілетті органдармен әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі істерді қарау нәтижелері туралы» № 1-ӘІ есеп. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (өтініш берілген күн: 31.12.2025)

2 2022 жылға арналған «Уәкілетті органдармен әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі істерді қарау нәтижелері туралы» № 1-ӘІ есеп. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (өтініш берілген күн: 31.12.2025)

3 2023 жылға арналған «Уәкілетті органдармен әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі істерді қарау нәтижелері туралы» № 1-ӘІ есеп. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (өтініш берілген күн: 31.12.2025)

4 Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 73-VIII ҚРЗ Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000073 (өтініш берілген күн: 11.11.2025)

5 Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне адам саудасына, вандализм көрінісіне және бөтеннің мүлкін бүлдіруге қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 5 шілдедегі № 112-VIII ҚРЗ Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000112 (өтініш берілген күн: 11.11.2025)

6 2024 жылға арналған «Уәкілетті органдармен әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі істерді қарау нәтижелері туралы» № 1-ӘІ есеп. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (өтініш берілген күн: 31.12.2025)

7 2025 жылға арналған «Уәкілетті органдармен әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі істерді қарау нәтижелері туралы» № 1-ӘІ есеп. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (өтініш берілген күн: 31.12.2025)

8 Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 10 қаңтардағы № 155-VIII ҚРЗ Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000155 (өтініш берілген күн: 30.11.2025)

9 Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу және олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023–2025 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 31 тамыздағы № 748 қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000748 (өтініш берілген күн: 30.11.2025)

10 Қоғамдық қауіпсіздікті қоғаммен әріптестік жасап қамтамасыз етудің 2024–2028 жылдарға арналған тұжырымдамасын (құқық бұзушылық профилактикасы саласында) бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 29 желтоқсандағы № 1233 қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300001233 (өтініш берілген күн: 30.11.2025)

11 Редкоус В.М. Вопросы профилактики насилия в семье и их отражение в концептуальных документах обеспечения общественной безопасности (на примере Республики Казахстан) // Государственная служба и кадры. – 2024. – № 1. – С. 107–110.

12 Қазақстандағы балалар мен жасөспірімдердің жағдайын талдау: 2024. Біріккен Ұлттар Ұйымының Балалар қорының (UNICEF) Қазақстандағы Өкілдігінің есебі. URL: https://www.unicef.org/kazakhstan/media/13631/file/2025%20SitAn_Summary%20report_final_Rus%20(21%20Sept%202025).pdf.pdf (өтініш берілген күн: 30.11.2025)

13 «Қазақстан Республикасындағы отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы» ұлттық баяндама / Б.К. Туреханова, М.К. Хасенов, Ж.Ж. Арғынбаева, А.Г. Кусманова, А.Б. Иманқұл, А.Т. Дюсенова, Г.Е. Утеулина, Б.К. Ермекбаева, З.С. Әскербек, А.М. Картова, А.Е. Мухаметкалиева. – Астана қ.: Indesign studio, 2025. – 300 б.

14 Standen J. Domestic violence and abuse in primary care // InnovAiT: Education and inspiration for general practice. 2022. Vol. 15. No. 9. P. 532–538. DOI:10.1177/17557380221106236

15 Schucan Bird K., Stokes N., Rivas C., Tomlinson M., Delve M., Gordon L., Gregory A., Lawrence K., O'Reilly N. Training Informal Supporters to Improve Responses to Victim Survivors of Domestic Violence and Abuse: A Systematic Review // Trauma, Violence, & Abuse. 2024. Vol. 25(2). P. 1568–1584.

16 Cuartas J., Salazar A., Backhaus S., Little M.T., McCoy D., Yoshikawa H., Bass M., Metheny N., Knaul F. Strategies to Prevent Violence Against Children in the Home: A Systematic Review of Reviews // Trauma, Violence, & Abuse. 2024. Vol. 25(4). P. 3419–3433. DOI: 10.1177/15248380241247018

17 Акимжанов Е.С. О перспективах оценивания вероятности повторного совершения домашнего насилия: международный опыт административно-правовой защиты // Труды Академии управления МВД России. – 2023. – № 1 (65). – С. 138–144.

18 Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 15 шілдедегі N 28 Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000028_ (өтініш берілген күн: 05.12.2025)

19 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (өтініш берілген күн: 05.12.2025)

20 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235 (өтініш берілген күн: 30.11.2025)

REFERENCES

1 2021 jylğa arnalğan «Üakılettı organdarmen äkımşılık qūqyq būzuşylyqtar jönındegı ısterdı qarau nätijeleri turaly» No. 1-ÄI esep. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (ötınış berılgen kün: 31.12.2025) (In Kazakh)

2 2022 jylğa arnalğan «Üakılettı organdarmen äkımşılık qūqyq būzuşylyqtar jönındegı ısterdı qarau nätijeleri turaly» No. 1-ÄI esep. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (ötınış berılgen kün: 31.12.2025) (In Kazakh)

3 2023 jylğa arnalğan «Uäkılettı organdarmen äkımşılık qūqyq būzuşylyqtar jönındegı ısterdı qarau nätijeleri turaly» No. 1-ÄI esep. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (ötınış berılgen kün: 31.12.2025) (In Kazakh)

4 Qazaqstan Respublikasynyñ Äkımşılık qūqyq būzuşylyq turaly kodeksıne äielderdıñ qūqyqtary men balalardyñ qauıpsızdıgın qamtamasyz etu mäseleleri boiynşa özgerıster men tolyqtyrular engızu turaly Qazaqstan Respublikasynyñ 2024 jylğy 15 säuırdegı No. 73-VIII QRZ Zañy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000073 (ötınış berılgen kün: 11.11.2025) (In Kazakh)

5 Qazaqstan Respublikasynyñ Äkımşılık qūqyq būzuşylyq turaly kodeksıne adam saudasyna, vandalizm körınısıne jäne bötennıñ mülkın büldıruge qarsy ıs-qimyl mäseleleri boiynşa özgerıster men tolyqtyrular engızu turaly Qazaqstan Respublikasynyñ 2024 jylğy 5 şıldedegı No. 112-VIII QRZ Zañy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000112 (ötınış berılgen kün: 11.11.2025) (In Kazakh)

6 2024 jylğa arnalğan «Uäkılettı organdarmen äkımşılık qūqyq būzuşylyqtar jönındegı ısterdı qarau nätijeleri turaly» No. 1-ÄI esep. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (ötınış berılgen kün: 31.12.2025) (In Kazakh)

7 2025 jylğa arnalğan «Uäkılettı organdarmen äkımşılık qūqyq būzuşylyqtar jönındegı ısterdı qarau nätijeleri turaly» No. 1-ÄI esep. URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (ötınış berılgen kün: 31.12.2025) (In Kazakh)

8 Qazaqstan Respublikasynyñ Äkımşılık qūqyq būzuşylyq turaly kodeksıne özgerıster men tolyqtyrular engızu turaly Qazaqstan Respublikasynyñ 2025 jylğy 10 qañtardağy No. 155-VIII QRZ Zañy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000155 (ötınış berılgen kün: 30.11.2025) (In Kazakh)

9 Balalardy zorlyq-zombylyqtan qorğau, suisidtıñ aldyn alu jäne olardyñ qūqyqtary men salamattyğyn qamtamasyz etu jönındegı 2023–2025 jyldarğa arnalğan keşendı jospardy bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2023 jylğy 31 tamyzdağy No. 748 qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000748 (ötınış berılgen kün: 30.11.2025) (In Kazakh)

10 Qoğamdyq qauıpsızdıktı qoğammen ärıptestık jasap qamtamasyz etudıñ 2024–2028 jyldarğa arnalğan tūjyrymdamasyn (qūqyq būzuşylyq profilaktikasy salasynda) bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2023 jylğy 29 jeltoqsandağy No. 1233 qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300001233 (ötınış berılgen kün: 30.11.2025) (In Kazakh)

11 Redkous V.M. (2024) Voprosy profilaktiki nasilija v sem'e i ih otrazhenie v konceptual'nyh dokumentah obespechenija obshhestvennoj bezopasnosti (na primere Respubliki Kazahstan) // Gosudarstvennaja sluzhba i kadry. No. 1. P. 107–110. (In Russian)

12 Qazaqstandağy balalar men jasöspırımderdıñ jağdaiyn taldau: 2024. Bırıkken Ūlttar Ūiymynyñ Balalar qorynyñ (UNICEF) Qazaqstandağy Ökıldıgınıñ esebı. URL: https://www.unicef.org/kazakhstan/media/13631/file/2025%20SitAn_Summary%20report_final_Rus%20(21%20Sept%202025).pdf.pdf (ötınış berılgen kün: 30.11.2025) (In Kazakh)

13 «Qazaqstan Respublikasyndağy otbasylyq-tūrmystyq zorlyq-zombylyqtyñ aldyn alu turaly» ūlttyq baiandama / B.K. Turehanova, M.K. Hasenov, J.J. Arğynbaeva, A.G. Kusmanova, A.B. İmanqūl, A.T. Düsenova, G.E. Uteulina, B.K. Ermekbaeva, Z.S. Äskerbek, A.M. Kartova, A.E. Muhametkalieva. Astana q.: Indesign studio, 2025. 300 p. (In Kazakh).

14 Standen J. (2022) Domestic violence and abuse in primary care // InnovAiT: Education and inspiration for general practice. Vol. 15. No. 9. P. 532–538. DOI: 10.1177/17557380221106236 (In English)

15 Schucan Bird K., Stokes N., Rivas C., Tomlinson M., Delve M., Gordon L., Gregory A., Lawrence K., O'Reilly N. (2024) Training Informal Supporters to Improve Responses to Victim Survivors of Domestic Violence and Abuse: A Systematic Review // Trauma, Violence, & Abuse. Vol. 25(2). P. 1568–1584. (In English)

16 Cuartas J., Salazar A., Backhaus S., Little M.T., McCoy D., Yoshikawa H., Bass M., Metheny N., Knaul F. (2024) Strategies to Prevent Violence Against Children in the Home: A Systematic Review of Reviews // Trauma, Violence, & Abuse. Vol. 25(4). P. 3419–3433. DOI: 10.1177/15248380241247018 (In English)

17 Akimzhanov E.S. (2023) O perspektivah ocenivanija verojatnosti povtornogo sovershenija domashnego nasilija: mezhdunarodnyj opyt administrativno-pravovoj zashhity // Trudy Akademii upravlenija MVD Rossii. No. 1(65). P. 138–144. (In Russian)

18 Bas bostandyğynan aiyru oryndarynan bosatylğan adamdardy äkimşilik qadağalau turaly Qazaqstan Respublikasynyñ 1996 jylğy 15 şildedegi No. 28 Zañy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000028_ (ötınış berılgen kün: 05.12.2025) (In Kazakh)

19 Qazaqstan Respublikasynyñ 2014 jylğy 3 şildedegı No. 226-V QRZ Qylmystyq kodeksi. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (ötınış berılgen kün: 05.12.2025) (In Kazakh)

20 Qazaqstan Respublikasynyñ 2014 jylğy 5 şıldedegı No. 235-V QRZ Äkımşılık qūqyq būzuşylyq turaly Kodeksı. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235 (ötınış berılgen kün: 30.11.2025) (In Kazakh)

ЕРНИШЕВ К.А.,[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: yernishev.k@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3687-3009
ЕЛИКБАЙ М.А.,[2]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: max_elikbai@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3679-2365
ШАХАЕВА Г.,[3]
м.ю.н., преподаватель.
e-mail: gul2084@mail.ru
ORCID ID: 0009-0000-0347-2431
АБЛАЕВА Э.Б.,*[4]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: ablaeva_1981@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-3124-1248
[1]Таразский университет им. М.Х. Дулати,
г. Тараз, Казахстан
[2]Южно-Казахстанский университет
им. М.О. Ауэзова,
г. Шымкент, Казахстан
[3]Университет им. Ш. Есенова,
г. Актау, Казахстан
[4]КазНМУ им. С.Д. Асфендиярова,
г. Алматы, Казахстан

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ НАСИЛИЯ ПРОТИВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация

Всесторонне анализируется эффективность административно-правовых механизмов, используемых для предотвращения насилия против несовершеннолетних. Рассматривается распространенность насилия в отношении детей, его социально-опасные последствия и роль инструментов административного права в их предотвращении. Уделяя особое внимание превентивному потенциалу существующей системы административной ответственности, обоснована низкая эффективность таких видов административных наказаний в предотвращении правонарушений, как штрафы, аресты, предупреждения. Исследование показывает, что административные наказания часто носят формальный характер, не оказывают реального воздействия на поведение правонарушителя и недостаточны в предотвращении повторных правонарушений. В частности, отмечается, что снисходительность административных мер, применяемых к лицам, совершившим насилие в отношении несовершеннолетних, ослабляет чувство правовой ответственности и способствует повторению правонарушений. Редкое применение строгих административных мер за повторные или систематические правонарушения указывается как одна из актуальных проблем правоохранительной практики. Представлен всесторонний анализ действующего административного законодательства и правоохранительной практики, а также рассмотрено их соответствие международным правовым стандартам, включая международные договоры, направленные на защиту прав ребенка. Доказано, что принцип защиты прав и законных интересов ребенка недостаточно реализуется в административном производстве. По итогам исследования выявлена необходимость совершенствования института административной ответственности и даны рекомендации по усилению административно-правовых мер, направленных на предотвращение насилия против несовершеннолетних. В частности, дифференциация административных санкций, ужесточение ответственности за повторные правонарушения, совершенствование превентивных механизмов, а также четкое внедрение в юридическую практику принципа приоритета наилучших интересов ребенка.

Ключевые слова: права ребенка, насилие против детей, административная ответственность, административно-правовые механизмы, административные взыскания, предупреждение правонарушений, повторные правонарушения.

ERNISHEV K.A.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: yernishev.k@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3687-3009
YELIKBAY M.A.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: max_elikbai@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3679-2365
SHAKHAEVA G.,[3]
master of law, senior lecturer.
e-mail: gul2084@mail.ru
ORCID ID: 0009-0000-0347-2431
ABLAEVA E.B.,*[4]
c.l.s., associate professor.
*e-mail: ablaeva_1981@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-3124-1248
[1]Dulaty University,
Taraz, Kazakhstan
[2]Auezov University,
Shymkent, Kazakhstan
[3]Yessenov University,
Aktau, Kazakhstan
[4]Asfendiyarov University,
Almaty, Kazakhstan

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR PREVENTING VIOLENCE AGAINST MINORS

Abstract

The article examines the effectiveness of administrative and legal mechanisms aimed at preventing violence against minors. It analyzes the prevalence of violence against children, its socially dangerous consequences, and the role of administrative law instruments in addressing this issue. Particular attention is paid to the preventive potential of the existing system of administrative liability. The study demonstrates that administrative penalties such as fines, administrative arrest, and warnings have limited effectiveness in preventing violence against minors. It is established that such sanctions are often formal in nature, have a weak impact on the offender's behavior, and do not prevent repeated offenses. The leniency of administrative measures applied to perpetrators reduces the sense of legal responsibility and contributes to recidivism. The article assesses current administrative legislation and law enforcement practice in terms of compliance with international legal standards on the protection of children's rights. It concludes that the principle of protecting the best interests of the child is insufficiently implemented in administrative proceedings. Based on the findings, proposals are formulated to improve administrative liability through differentiated sanctions, stricter measures for repeated offenses, and enhanced preventive mechanisms.

Keywords: rights of the child, violence against children, administrative responsibility, administrative and legal mechanisms, administrative penalties, prevention of offenses, repeated offenses.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 15.01.2026

МРНТИ 343.24
УДК 343.8
JEL K14, K42

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-192-203

ТАТИКОВ Р.У.,*[1]
докторант.
*e-mail: tatikov.renat17@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-7694-0450
БАЛТАБАЕВ К.Ж.,[1]
д.ю.н., профессор.
e-mail: baltabaev48@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-5885-5161
АБДУКАРИМОВА Н.Э.,[2]
д.ю.н., доцент.
e-mail: n.eshmuhamedovna@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6353-2528
ДРОКИН Ю.Н.,[1,3]
магистр, ст. преподаватель.
e-mail: drokinjurij@rambler.ru
ORCID ID: 0009-0008-5898-0108
[1]Казахстанско-Американский университет,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан
[2]Кыргызский национальный университет
им. Ж. Баласагына,
г. Бишкек, Кыргызстан
[3]Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Казахстан

УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ИНЫЕ МЕРЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются нормативные положения казахстанского законодательства, закрепляющие наряду с уголовным наказанием иные меры уголовно-правового принудительного воздействия. Указывается, что данные меры получили нормативное выражение как на уровне пенитенциарного законодательства, так и в положениях действующего Уголовного кодекса Республики Казахстан. Авторами проводится межотраслевой анализ указанного правового института с учетом его доктринальных интерпретаций, на основе которого формулируется собственное авторское понимание сущности принудительных мер уголовно-правового характера. В результате исследования делается вывод о том, что действующая редакция иных мер уголовно-правового воздействия не в полной мере соответствует их правовой природе и целям, что обусловливает необходимость совершенствования соответствующих законодательных положений. Особое внимание уделяется анализу Закона Республики Казахстан от 10 января 2018 г. «О Фонде компенсации потерпевшим», положения которого повлияли на трансформацию заключительного раздела Общей части УК РК, включая введение статей 98-1 и 98-2, регулирующих институт принудительного платежа. Авторы аргументируют позицию о том, что рассматриваемый механизм фактически обладает признаками двойной уголовной ответственности, что вступает в противоречие с конституционным запретом повторного применения принудительных мер. Отдельно подчеркивается проблема реализации данных мер уполномоченными органами, что требует дополнительного теоретического и практического осмысления.

Ключевые слова: уголовно-правовое воздействие, государственно-правовые принудительные механизмы, уголовное наказание, принудительный платеж, фонд компенсации потерпевшим, пенитенциарное законодательство, уголовное право.

Введение

Уголовный кодекс РК в положениях второй статьи закрепляет соответствующие задачи. В свою очередь, в качестве основного направления их реализации рассматривается применение к осужденным лицам регламентированного принудительного воздействия в формате наказания или уголовно-правовых мер иного, отличного от наказания характера. В принципиальном восприятии и то и другое рассматривается в качестве совершенно обоснованного результата совершения указанными правонарушителями опасных и запрещенных УК деяний.

Уголовный кодекс, как известно, рассматривается и воспринимается в качестве базового и первичного формализованного источника правовых положений уголовного законодательства. Однако применительно к нормативной конструкции иных принудительных уголовно-правовых мер не является единичным. В данном контексте мы имеем в виду другой кодифицированный источник – УИК РК. В рассматриваемом кодексе иные принудительные меры уголовно-правового свойства представлены, на наш взгляд, достаточно широко. В том или ином выражении их отражение можно увидеть в самой редакции целых трех глав УИК.

Обозначенные выводы убедительно свидетельствуют о том, что регулятивные начала правового института данных принудительных мер, по своей сущности и характеру, базируются и развиваются на основе взаимодействия между отраслями уголовного и непосредственно пенитенциарного законодательства. В редакции УИК данные меры также имеют место быть, хотя и в несколько ином, в отличие от УК состоянии с учетом особенностей предметного и методологического содержания данной отрасли.

Относительно предметного содержания уголовно-исполнительного права, составляют те общественные отношения правового характера, которые непосредственно связаны или вытекают из процесса исполнения наказаний. Исполнение иных мер уголовно-правового воздействия также входит в указанный предмет, как и применение к ним базовых средств достижения целей данных принудительных механизмов [1, 2].

Законом федерального уровня от 27 июня 2006 г. Общая часть Уголовного кодекса РФ (далее – УК РФ) была скорректирована российским законодателем. Исходя из содержательной концепции УК РФ, законодатель данной страны к принудительным уголовно-правовым механизмам иного характера на сегодняшний день относит: принудительные меры медицинского характера, конфискацию имущества и относительно новое понятие в виде судебного штрафа.

Подобные, достаточно смелые решения законодателя соседней страны не привели к конечным решениям. Уровень доктринального дискурса по данному поводу не только не был снижен, но стал еще более активным, что и заметно из содержания литературных источников.

Видные представители российской пенитенциарной науки полагают, что к иным мерам уголовно-правового воздействия следует относить отсрочку исполнения наказания, условно-досрочное освобождение, в вероятной степени меры воспитательного принудительного свойства и, возможно, также и другие меры императивного ограничительного свойства [3].

Материалы и методы

Исследование основывается на фундаментальных положениях доктрины уголовного и уголовно-исполнительного права, получивших нормативное закрепление в действующем законодательстве Республики Казахстан. Теоретической базой исследования послужили труды отечественных и зарубежных ученых в области уголовного права, пенитенциарной политики и теории правового принуждения, в которых раскрываются сущность, цели и формы реализации уголовной ответственности и наказания, а также иных мер уголовно-правового воздействия.

В качестве нормативного материала использованы положения Конституции Республики Казахстан, Уголовного кодекса Республики Казахстан, уголовно-исполнительного законодательства, а также специальные нормативные правовые акты, регулирующие порядок применения принудительных мер, включая нормы, связанные с функционированием Фонда компенсации потерпевшим. Дополнительно анализировались официальные разъяснения уполномоченных государственных органов и материалы правоприменительной практики.

Методологическую основу исследования составляют общенаучные и специальные методы познания. Применялись формально-юридический, системно-структурный, логико-правовой, сравнительно-правовой и межотраслевой методы анализа. Использование данных методов позволило выявить внутренние противоречия и коллизии в действующем уголовном и уголовно-исполнительном законодательстве, а также определить несоответствие отдельных правовых конструкций сущности института уголовно-правового принуждения. Полученные результаты послужили основой для формулирования авторских выводов и предложений по совершенствованию законодательства.

Результаты и обсуждение

Перманентно в фокусе внимания заинтересованных специалистов находится вопрос о тех свойствах мер принудительного иного характера, которые оражают внутренние свойства принуждения, но именно в том их состоянии, которое не является свойственным для базового принудительного инструмента, то есть для наказания.

Внимание исследователей при этом привлекают не только действующие правовые формы таких мер, но и те, которые не закреплены в законодательстве именно в данном качестве.

Прежде всего специалистов интересует вопрос о признаках и правовых особенностях принудительных мер уголовно-правового характера, не отражающих признаки и свойства наказания. Важно то, на каком уровне законодатель сформировал их содержательную сущность не только в рамках собственной формы, но и в плоскости их взаимосвязи со схожими уголовно-правовыми инструментами, имеющими характер принудительного воздействия.

Проблемные аспекты, связанные с применением данных уголовно-правовых принудительных мер, не относящихся к видам наказания и не подпадающих под его признаки, представляют несомненный и непроходящий интерес как в призме доктринальных исследований, так и в плане практического применения данных мер. Так, по нашему мнению, в достаточно острой форме в сегодняшних условиях стоит вопрос о возможной относимости конфискации имущества к иным мерам.

В данной связи важную роль играет как понятийное содержание данного правового явления, так и в целом его генезис.

На основе диалектического подхода акцентирует на себе внимание само происхождение данного понятия, особенно в плоскости истории его отражения и развития в отраслевом уголовном законодательстве. В данном контексте небезынтересной представляется позиция профессора В. Горобцова. Данный специалист акцентирует внимание на том, что современное уголовное законодательство многих стран мира, в своем содержании отражая принудительный компонент уголовной ответственности, не ограничивается только наказанием, а использует категорию иных мер правового принуждения. Данный подход, отмечает автор, не выглядит в полной мере традиционным в развитии уголовного законодательства. Для детализации данной позиции достаточно проанализировать законодательство отдельных европейских государств, в том числе и восточной части Европы (на примере УК Польши, Беларуси и др.) [4].

Данная тенденция, продолжает проф. В. Горобцов, была подмечена еще в конце 70-х годов прошлого столетия ученым-правоведом из Польши И. Андреевым на основании изучения уголовного законодательства государств социалистического лагеря [5].

Таким образом, заключает В. Горобцов, вытекает умозаключение о том, что расширение регулятивной сферы уголовного законодательства происходит за счет замены категории «наказание» на другое, более обширное по его восприятию и правовым свойствам. Под данным понятием и имеются в виду уголовно-правовые принудительные меры иного характера [6].

В свою очередь, согласно позиции И.Э. Звечаровского, в учебнике под редакцией Г.С. Гаверова можно наблюдать одну из первых попыток понятийного осмысления категории иных принудительных мер уголовно-правового характера [7, 8].

Вместе с тем некоторые вопросы по рассматриваемой проблематике нашли свое отражение еще в конце восьмидесятых годов прошлого столетия в доктринальной модели отраслевого уголовного законодательства, составленной и исследованной группой советских ученых [9].

В частности, глава 16 данной доктринальной модели называлась «Освобождение от уголовной ответственности с применением иных мер воздействия». Нормативные предписания восемьдесят третьей статьи данной главы отражали отдельные меры, которые позиционировались в формате альтернативы уголовной ответственности: 1) воспитательное воздействие принудительного характера в отношении правонарушителей, не достигших восемнадцати лет со стороны соответствующих коллегиальных органов по делам субъектов данной категории; 2) принудительное воздействие со стороны товарищеских судебных инстанций; 3) возможность передачи лица на поруки при условии принятия решения об отсрочке приговора в части его постановления.

Далее, семнадцатая глава в ее 86-й статье отражала отдельные основания уже освобождения от наказания, также с возможностью его замены следующими мерами со свойствами принуждения: а) направление на основании судебного решения лиц в возрасте до восемнадцати лет в специальное учреждение учебно-воспитательного или медико-воспитательного свойства.

С учетом изложенного следует добавить, что в рамках соответствующей теоретической модели из устойчивых уголовно-правовых институтов мер принудительного иного характера можно было бы обоснованно отнести принудительное воспитательное воздействие в отношении правонарушителей несовершеннолетнего возраста, а также осуждение условного характера.

Доктринальные источники демонстрируют единодушную позицию многих исследователей относительно необходимости дальнейшей модернизации правовых механизмов иных мер уголовно-правового воздействия. С другой стороны, как это нередко бывает, им сложно выработать по данному поводу единую консолидированную позицию не только относительно их конкретной правовой формы в УК, но самой нормативной сущности.

С позиции И. Звечаровского к данным мерам следует относить следующие позиции: 1) все те правовые механизмы Общей части Уголовного кодекса, которые связаны с возможностью освобождения от нормативной ответственности уголовного характера, включая амнистирование осужденных или привлекаемых к данной ответственности лиц. Особого внимания заслуживает предложение автора отнесения к иным мерам принудительного уголовно-правового воздействия и так называемых поощрительных норм Особенной части УК, отраженных, как правило, в примечаниях к соответствующим ее нормам; 2) освобождение правонарушителей несовершеннолетнего возраста от уголовной ответственности с ее заменой на воспитательное принудительное воздействие; 3) все основания освобождения лица от уголовного наказания; 4) правовые условия замены наказания в его неотбытой части более смягченным видом; 5) снятием судимости до истечения сроков, определенных УК [10].

О.В. Тюшнякова по данному поводу рассматривает в значительной степени аналогичный перечень мер принудительного уголовно-правового характера. В частности, в данном качестве автор рассматривает: 1) нормативные императивные механизмы, принимаемые по отношению к субъекту, вероятно, причастному к совершению уголовно-противоправного деликта в его первичной стадии или в рамках производства досудебного расследования в рамках определенной правовой; 2) принудительные механизмы медицинского характера, сочетаемые с применением конкретно наказания; 3) принудительное воздействие воспитательного содержания; 4) исполнение негативных морально-правовых последствий в виде судимости; 5) отсроченный порядок применения конкретных мер наказания применительно к женщинам при указанных в УК обстоятельствах; 6) применение правовых механизмов условного осуждения; 7) порядок досрочного снятия ограничений в рамках; 8) основания реализации мер принудительного медицинского характера в направленности субъектов с поведенческими расстройствами, связанными с состоянием невменяемости на разных стадиях привлечения к ответственности или непосредственно совершения самого преступления. Как видно из вышеперечисленного, позиция данного автора является достаточно развернутой, в чем-то даже не вполне основательно.

В данной сравнительной конфигурации, по нашему мнению, позиция Е. Медведева является, вероятно, наиболее обоснованной и реалистичной. Данный автор формирует следующие признаки принудительных уголовно-правовых иных мер:

1) иные меры принудительного характера в системе уголовно-правовых механизмов не связаны с применением именно карательного воздействия;

2) такого рода правовое воздействие, хотя и носит принудительный характер, тем не менее данные меры не затрагивают по крайней мере непосредственно права и свободы личности, те, которые составляют основу правосубъектности каждого человека;

3) отсутствие негативных изменений правового характера в части коррекции правового статуса или жизненных интересов человека.

В то же время вопрос об отсутствии правовых последствий при применении принудительных уголовно-правовых, по нашему мнению, не следует воспринимать однозначно прямолинейно, поскольку они в соответствующем виде практически неизбежны. В частности, применение принудительных мер медицинского характера образует, как известно, такие последствия, в том числе связанные с возможностью в дальнейшем привлечения лица к уголовной ответственности. По мнению большинства исследователей, применяемые принудительные меры медицинской направленности занимают центральное место в общем объеме установленных законодательством правовых механизмов данного правового свойства.

В связи с этим данный автор воспринимает иные меры уголовно-правового воздействия в качестве соответствующих принудительных форм, применяемых за совершение преступлений. Такие меры хотя и связаны с правоограничениями, но сами по себе не выражают карательных особенностей и применяются в качестве правовых инструментов воздействия на виновного субъекта параллельно с наказанием. В отдельных ситуациях они могут назначаться не параллельно, а вместо наказания, когда для решения задач уголовного законодательства назначение наказания не требуется и является явно избыточной мерой [11].

Профессор Е. Медведев полагает, что рассматривать такие меры и воспринимать их следует только сквозь призму их принудительного содержания и соответствовать они должны следующим особенностям: 1) применяться они должны исключительно при совершении уголовно-запрещенных деяний; 2) иные меры уголовно-правового воздействия должны восприниматься в качестве самостоятельного уголовно-правового института и обладать самостоятельным не только правовым, но и социальным значением.

Вторая особенность предполагает, в свою очередь, наличие у данных мер обособленных и достаточно специфических целей, способности оказывать принудительное сознательно-волевое воздействие на человека, отличать от наказания не только в смысловом и содержательном плане, но и исходя из наступивших правовых изменений в результате их применения на практике.

Е. Медведев возражает против позиции отдельных ученых, предлагающих в качестве мер иного уголовно-правового воздействия рассматривать процессуальные принудительные меры, в частности, меры пресечения или так называемые иные меры принуждения процессуального характера. Мы в полной мере согласны с данной позицией. Указанный исследователь не является сторонником относимости к категории иных мер соответствующих оснований освобождения лица от юридической ответственности данного вида с учетом того, что они не могут являться нормативными средствами реализации непосредственно самой правовой ответственности уголовного характера. Данные основания не имеют обособленного правового значения и являются в некоторой степени производными правовыми инструментами от самого понятия уголовной ответственности. Это есть предусмотренные в праве механизмы освобождения от уголовной ответственности. Несколько парадоксально, но фактически цели освобождения от ответственности образуют диалектическое единство с целями ее фактического применения, поэтому должны рассматриваться и восприниматься в рамках единой правовой формы.

Как известно, направленное принуждение при освобождении лица от правовой ответственности уголовного характера не предполагает применения к освобождаемому субъекту правовых ограничительных условий принципиального содержания. По таким основаниям относимость к мерам иной принудительной уголовно-правовой направленности в части освобождения субъекта, как от самой уголовной ответственности, так и от непосредственно наказания, является убедительной и достаточно обоснованной.

Если брать во внимание опыт российского законодательства, то, по нашему мнению, позиция Е. Медведева является в достаточной степени верной в ее относимости к большинству правовым условиям рассматриваемой направленности. Возможно, в качестве исключения в данном контексте можно рассматривать только такую принудительную меру, как судебный

штраф, применяемую в качестве основания освобождения от уголовной ответственности согласно условию ст. 76.2. Амнистия, равно как и помилование, также не может быть отнесена к данным мерам, согласно мнению данного исследователя, что мы также поддерживаем.

Не вполне определенным должно рассматриваться отнесение к механизмам такого принудительного свойства обозначенные в УК основания как освобождения от наказания, так и его возможной отсрочки, а также и вероятности замены той его части, которая является неотбытой, соответственно на менее строгий вид наказания.

Данный автор утверждает, что применительно к оценке содержательной части данных инструментов отсутствует такой важный признак иных принудительных мер, как их самостоятельность.

С одной стороны, данные основания, хотя и отличаются неодинаковым содержанием, имеют тем не менее равнонаправленные правовые задачи. Они, в свою очередь основаны на реализации таких важных уголовно-правовых принципов, как дифференциация ответственности и конкретизация применения наказания с учетом особенностей индивидуального характера.

По существу, они являются соответствующими элементами конструктивного характера, входящими в общую систему мер наказания. Развиваться вне рамок данной системы они не могут. Само по себе освобождение от наказания возможно только при реализации того или иного наказания. Такие средства не могут восприниматься в качестве альтернативы наказанию.

Указанный ученый говорит о том, что действующий Уголовный кодекс закрепляет в своем содержании различные правовые инструменты принудительного воздействия на виновных лиц. В то же время не все они обладают свойствами самостоятельности в институциональном плане. Он полагает, что помимо принудительных мер медицинского содержания, а также конфискации имущества под признаки и свойства иных уголовно-правовых принудительных мер могут быть подведены и иные правовые категории. К ним он относит принудительное воздействие воспитательного свойства, применяемое к субъектам, находящимся в возрасте до восемнадцати лет, а также осуждение лица в условном порядке. Данные правовые инструменты включают в себя именно такие механизмы с отражением всех признаков, свойственных иным принудительным мерам уголовно-правового воздействия.

В системе инструментов принудительного уголовно-правового характера данные меры занимают собственное нормативно и по смыслу обусловленное место и отражают все необходимые для этого признаки, а также характеризуются адресно направленным предназначением.

В пользу их самостоятельного характера говорит их институциональное значение, а также наличие собственных методов воздействия на поведение виновных лиц. Кроме этого, данные меры влекут за собой соответствующие нормативные ограничения не карательного содержания.

Данные меры существуют и реализуются наряду с наказанием уголовного характера, в параллельном с ним режиме, а также и отдельно от наказания. В принципе, данные правовые инструменты обладают не только свойством усиления наказания, но его коррекции. При наличии соответствующих условий они могут обеспечить его замену. По большому счету, такие правовые принудительные механизмы существенным образом позволяют снизить репрессивный характер уголовного законодательства при максимальном учете всех обстоятельств той или иной сложившейся ситуации. В целом данные меры позволяют вывести решение задач уголовного законодательства на более высокий качественный уровень.

По нашему мнению, в основе данных суждений можно рассматривать концепцию о том, что конечной формой реализации нормативной публичной ответственности уголовно-правового свойства должно рассматриваться не только непосредственно наказание как главный принудительный фактор. В определенной степени такими же свойствами должны обладать и меры иного принудительного характера. Данные меры, как нам представляется, являются более обширными по своему содержанию, чем обычный инструментарий уголовной ответственности. Это связано с тем, что в содержательном смысле они, хоть и не являются наказанием, но тем не менее включают в себя выраженный корректирующий принудительный компонент [12].

С.И. Кургинов обоснованно предлагает воспринимать данные меры в качестве альтернативной формы относительно отдельных видов уголовного наказания. Указанный автор выражает по данному поводу, так сказать, двухстороннюю концепцию. С одной стороны, любые

применяемые к лицам, признанным виновными в совершении преступлений, принудительные меры, предусмотренные положениями уголовного законодательства, должны рассматриваться в качестве правовой формы данного вида юридической ответственности. Во второй ситуации данные меры не имеют прямой связи с применением норм об ответственности данного вида, следовательно, применяются они по несколько иным основаниям.

В основе реализации уголовной ответственности лежит, как правило, достаточно устойчивая связь между самим общественно опасным деянием и назначенным за его совершение наказанием. Собственно говоря, это и есть непосредственно реализация данного вида правовой ответственности. Тем не менее данной вопрос, по нашему мнению, не находится в плоскости однозначных суждений. В некоторых правовых ситуациях меры иного принудительного характера не в полной мере подпадают под признаки формы уголовно-правовой ответственности.

В частности, нормативное содержание ст. 521 действующего УПК в случаях, когда судебным решением установлено, что запрещенное УК деяние совершено лицом, в установленном порядке признанном не соответствующим критериям вменяемости, в том числе если данное состояние лицо обрело уже после совершения уголовного правонарушения, и при невозможности в таких условиях применения к нему мер наказания суд в рамках процессуальных оснований, предусмотренных статьями 16 и 75 УПК, формирует решение в рамках соответствующей формализованной формы о применении к такому лицу мер принудительной медицинской направленности в их конкретном, строго определенном варианте с возможностью освобождения лица от рассматриваемого вида правовой ответственности.

В плоскости данных суждений многие исследователи считают, что признакам формы уголовной ответственности из общего объема данных принудительных мер соответствует только одна. Конкретно идет речь в данном случае о лечении у психиатра в рамках принудительного амбулаторного размещения с учетом положений ст. 92 УК. При аналогичной ситуации тем лицам, которые нуждаются в лечении, но уже не от психического заболевания, а от алкогольной, наркотической или токсикоманической зависимости, а также при проявлении поведенческих расстройств, сочетающихся с вменяемым состоянием, суд имеет право применить к таким субъектам наряду с наказанием и иные меры медицинского принудительного характера. Реализованы такие меры могут быть в условиях амбулатории.

Беря за основу вышесказанное, складывается мнение, что указанные правовые инструменты с высокой степенью обоснованности могут быть отнесены к одной из правовых основ для фактического применения ответственности публичного уголовно-правового характера в отношении отдельных фактов совершения уголовно наказуемых деликтов. Внешнее выражение и сущностное содержание таких мер непосредственно находит свое отражение в соответствующих правоограничениях, касающихся интересов виновных лиц. Такие правовые механизмы должны, на наш взгляд, носить по отношению к наказанию дополнительный характер, а также при соответствующих условиях могут рассматриваться как альтернативное воздействие на субъекта в соотношении с определенными правовыми ограничениями не карательного характера.

В действующем Уголовном кодексе, по нашему мнению, целесообразно в качестве иных мер принудительного уголовно-правового характера на формальном уровне закрепить следующие механизмы правового воздействия: меры принудительного медицинского характера, условное осуждение виновных субъектов, воспитательные принудительные меры в отношении лиц несовершеннолетнего возраста, а также осуждение в условном порядке, конфискацию имущества и отсрочку наказания.

Заслуживает в исследовательском плане внимания результат развития российского отраслевого законодательства по данному предмету. Анализ межотраслевого соотношения правовых положений УК и УИК данной страны говорит о некоторой незавершенности относительно формализации принудительных уголовно-правовых мер иного характера в содержании данных отраслевых кодексов. В частности, ст.7 УИК РФ отражена в названии: «Основания исполнения наказаний и применения иных мер уголовно-правового характера». Непосредственно 24 глава данного кодекса называется «Осуществление контроля за поведением условно осужденных». В то же время осуждение в условном порядке не отражено в 6-м разделе Уголовного кодекса данной страны [14].

Мнение ведущих ученых-юристов по данному вопросу также нельзя рассматривать как единодушное. Так, В.И. Селиверстов в части данной проблематики высказывает сомнение относительно возможности и необходимости формализации иных мер в содержании правовых источников пенитенциарного характера, в частности в УИК [14].

В то же время, несмотря на такого характера сомнения, данный ученый отмечает, что научно-доктринальная форма Общей части УИК РФ отражает в своем содержании регламентацию исполнения в одном случае и отбывания в другом как иных мер уголовно-правовой принудительной направленности, так и непосредственно относительно наказания [12].

Далее, сфокусируем внимание на положениях отраслевого законодательства РК, имеющих отношение к данной проблематике. В статье 2-й УК РК находит свое отражение термин «меры уголовно-правового воздействия». Помимо этого, данное понятие упоминается также в ч. 4 ст. 48 данного правового источника, где отражается правовое содержание конфискации имущества в качестве меры наказания дополнительного характера. В Уголовном кодексе указано на возможность принудительного изъятия имущества в виде его конфискации на основании решения судебного органа в качестве механизма уголовно-правового принудительного воздействия. Данное решение может быть принято исключительно с учетом правовых условий, предусмотренных императивами 15-го раздела УПК. Подобная мера также не может рассматриваться в качестве уголовного наказания.

Помимо данного обстоятельства, в соответствии с условиями 71 главы УПК РК, нормативный порядок реализации производства относительно конфискации имущества, которое было виновным получено неправомерным способом, с учетом положений 15-го раздела УПК имущество, полученное неправомерным путем, может быть конфисковано и до приговора суда. Следовательно, такая правовая процедура с учетом стадии уголовного процесса, на которой она применяется, а также положений принципа презумпции невиновности, не может восприниматься в формате исключительно наказания. Несомненно, наличие данных условий не позволяет рассматривать данную меру в качестве непосредственно наказания с учетом далеко неполного соответствия его признакам. Очевидно близкое соответствие такой меры к принудительным механизмам иного воздействия уголовно-правового характера.

С другой стороны, в уголовно-процессуальном законодательстве не наблюдается понятийного закрепления таких принудительных мер. Имеются в виду «меры уголовно-правового воздействия». Исходя из этого возникает вопрос о возможности использования данного понятия в условиях практического правоприменения без его отражения в отраслевом законодательстве на уровне профильных кодексов и без разъяснения его правового содержания.

Смысловая нагрузка данного понятия отражает то, что государство до вынесения приговора может предпринимать определенные меры в отношении лица, подозреваемого в совершении преступления, в данном случае применять конфискацию имущества. Закон Республики Казахстан «О Фонде компенсации потерпевшим», регулирующий порядок компенсационных возвещений потерпевшим по отдельным категориям преступлений, вступивший в силу с 1 июля 2018 г., был принят 10 января 2018 г.

Данное обстоятельство повлекло за собой соответствующую коррекцию нормативных условий действующего Уголовного кодекса. С учетом данного факта в действующий УК РК были внесены корректирующие изменения. Так, подверглось модернизации и было изменено название, а также содержательная часть заключительного, 7-го раздела УК. Название раздела на данный момент представлено в следующей редакции: «Принудительные меры медицинского характера. Иные меры уголовно-правового характера». На предметном уровне это связано с появлением в данном разделе совершенно новых норм, а именно ст. 98-1 и ст. 98-2, определяющих как понятие принудительного платежа, так и его размер.

Данные изменения подтверждают изменение позиции законодателя непосредственно к понятию иных мер принудительного уголовно-правового воздействия, которое было обозначено, как мы выше отметили, в ч. 2 ст. 2 УК и ст. 48 «Конфискация имущества». С учетом положений ст. 98-1 с виновного в совершении преступления лица взыскивается в строго определенном формате эквивалентная денежная сумма в виде платежа принудительного характера. Конкретный размер данного взыскания устанавливается на основании ст. 98-2. Данная правовая манипуляция, по мнению законодателя, направлена на повышение эффективности защиты интере-

сов потерпевшего от преступления лица. Принудительный платеж взыскивается на основании соответствующего судебного решения и с учетом регулятивных положений законодательства РК о Фонде компенсации потерпевшим лицам от совершения определенных преступлений.

Спорным и крайне неоднозначным остается вопрос о правовой сущности данного принудительного платежа. Дело в том, что осужденному за совершенное деяние уже установлено наказание также на основании соответствующего судебного решения, и почему он должен выплачивать вновь какой-то платеж? Ведь этот платеж ограничивает имущественные права осуждаемого и обладает, таким образом, выраженным карательным содержанием.

Как известно, в ч. 1. ст. 39 УК РК наказание установлено в качестве меры государственно-принудительного характера, назначаемой исключительно на основании судебного обвинительного вердикта, название новой меры и «взыскание» ее судом позволяет считать принудительный платеж наказанием. Таким образом, законодательно закрепляется назначение за одно правонарушение двух наказаний, что противоречит абзацу 2 п. 3 ст. 77 Основного закона нашего государства. На высоком конституционном уровне с учетом названных правовых положений запрещено повторное привлечение лица к разным видам правовой ответственности за одно и то же правонарушение, предусмотренное положениями отраслевого законодательства уголовного и административного характера.

Заключение

Формализованные законодателем изменения и дополнения в Уголовный кодекс на основании закона «О фонде компенсации вреда» от 10 января 2018 г. обнаруживают прямое несоответствие казахстанской Конституции, а также положениями ст. 4 самого Уголовного кодекса и на данном основании должны быть исключены.

На основании отмеченных обстоятельств в резолютивном моменте целесообразно обратить внимание на то, что закон «О Фонде компенсации потерпевшим» и скорректированное в связи с ним название и содержание раздела 7 УК РК способствовали развитию в отраслевом казахстанском законодательстве коллизионных правовых категорий и в связи с этим привели к созданию новых и усугублению имеющихся проблем не только непосредственно правового, но и доктринального характера:

1. Не придя к единому пониманию нормативной сущности иных мер уголовно-правового воздействия, законодатель Казахстана отнес к этому понятию «принудительный платеж», юридическая природа которого также не определена и который, как мы отметили выше, является не чем иным, как наказание, что противоречит нормам Конституции РК.

2. Законодатель, указав в УИК РК в качестве предмета регулируемой им отрасли права наряду с наказанием и иные меры уголовно-правового принудительного воздействия, в дальнейшем определил в данном качестве также и платеж принудительного характера с передачей его реализации Министерству финансов РК.

Мы обоснованно полагаем, что нежелание законодателя воспринимать состоятельность отмеченных предложений и рекомендаций относительно дальнейшего развития действующего отраслевого уголовного законодательстве в данном направлении не будет способствовать устранению возникших в результате такого решения коллизий и прямых противоречий конституционного, отраслевого и межотраслевого характера, возникших в связи с принятием закона «О компенсации вреда потерпевшим».

ЛИТЕРАТУРА

1 Уголовный кодекс Российской Федерации: федер.закон от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (ред. действующая). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=30397073&pos=597;217 (дата обращения: 13.03.2026)

2 Уголовно-исполнительное право России: учебник / под ред. В.И. Селиверстова. 9-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2023. – С. 51–52.

3 Уголовно-исполнительное право России: учебник / под ред. В.И. Селиверстова. 9-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2023. – С. 49–50.

4 Горобцов В. О перспективах расширения предмета уголовного права // Уголовное право. – 2004. – № 3. – С. 20–21.

5 Андреев И. Очерк по уголовному праву социалистических государств. – М., 1978. – С. 12–13.

6 Горобцов В. Очерк по уголовному праву социалистических государств. – М., 1978. – С. 20–21.

7 Звечаровский И.Э. Понятие, система, виды мер уголовно-правового характера / Российское уголовное право: курс лекций. Т. 2. Наказание. –Владивосток, 1999. – С. 3–8.

8 Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. – Иркутск, 1994. – С. 187–214.

9 Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования / под ред. В.Н. Кудрявцева, С.Г. Келина. – М., 1987. – С. 186–194.

10 Российское уголовное право: курс лекций. Т.2. Наказание / под. ред. А.И. Коробеева. – Владивосток, 1999. – С. 7–8.

11 Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений // Уголовное право. – 2009. – № 5. – С. 46–49.

12 Звечаровский И. Понятие мер уголовно-правового характера // Законность. – 2007. – № 1. – С. 12–14.

13 Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации: действующая редакция с изменениями и комментариями. URL: https://uikod.ru/ (дата обращения: 25.09.2025)

14 Общая часть нового Уголовно-исполнительного кодекса Российской Федерации: итоги и обоснование теоретического моделирования / под ред. д.ю.н., профессора В.И. Селиверстова. – М.: ИД «Юриспруденция», 2017. – С. 14–15.

15 Организация Объединенных Наций. Минимальные стандартные правила обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы): приняты резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 70/175 от 17 декабря 2015 г. URL: https://digitallibrary.un.org/record/816764 (дата обращения: 25.09.2025)

16 Дело «Херст против Соединенного Королевства (№ 2)». Жалоба № 74025/01: постановление Большой палаты. Европейский суд по правам человека от 6 окт. 2005 г. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70442 (дата обращения: 25.09.2025)

17 Ashworth A. Sentencing and Criminal Justice. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. P. 23–41.

18 Совет Европы. Рекомендация Комитета министров государствам-членам о Европейских тюремных правилах (принята 11 января 2006 г., пересмотрена 1 июля 2020 г.). URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2006/11978 (дата обращения: 25.09.2025)

REFERENCES

1 Ugolovnyj kodeks Rossijskoj Federacii: feder. zakon ot 13 ijunja 1996 g. No. 63-FZ (red. dejstvujushhaja) URL: https://prg.kz/document/?doc_id=30397073&pos=597;217 (data obrashhenija: 13.03.2026). (In Russian)

2 Ugolovno-ispolnitel'noe pravo Rossii: uchebnik / pod red. V.I. Seliverstova. 9-e izd., pererab. i dop. M.: Norma: INFRA-M, 2023. P. 51–52. (In Russian)

3 Ugolovno-ispolnitel'noe pravo Rossii: uchebnik / pod red. V.I. Seliverstova. 9-e izd., pererab. i dop. M.: Norma: INFRA-M, 2023. P. 49–50. (In Russian)

4 Gorobcov V. (2004) O perspektivah rasshirenija predmeta ugolovnogo prava // Ugolovnoe pravo. No. 3. P. 20–21. (In Russian)

5 Andreev I. (1978) Ocherk po ugolovnomu pravu socialisticheskih gosudarstv. M. P. 12–13. (In Russian)

6 Gorobcov V. (1978) Ocherk po ugolovnomu pravu socialisticheskih gosudarstv. M. P. 20–21. (In Russian)

7 Zvecharovskij I.Je. (1999) Ponjatie, sistema, vidy mer ugolovno-pravovogo haraktera / Rossijskoe ugolovnoe pravo: kurs lekcij. V. 2. Nakazanie. Vladivostok. P. 3–8. (In Russian)

8 Ugolovnoe pravo Rossijskoj Federacii. Obshhaja chast'. Irkutsk, 1994. P. 187–214. (In Russian)

9 Ugolovnyj zakon. Opyt teoreticheskogo modelirovanija / pod red. V.N. Kudrjavceva, S.G. Kelina. M., 1987. P. 186–194. (In Russian)

10 Rossijskoe ugolovnoe pravo: kurs lekcij. V. 2. Nakazanie / pod. red. A.I. Korobeeva. Vladivostok, 1999. P. 7–8. (In Russian)

11 Medvedev E. (2009) Ponjatie i vidy inyh mer ugolovno-pravovogo haraktera, primenjaemyh za sovershenie prestuplenij // Ugolovnoe pravo. No. 5. P. 46–49. (In Russian)

12 Zvecharovskij I. (2007) Ponjatie mer ugolovno-pravovogo haraktera // Zakonnost'. No. 1. P. 12–14. (In Russian)

13 Ugolovno-ispolnitel'nyj kodeks Rossijskoj Federacii: dejstvujushhaja redakcija s izmenenijami i kommentarijami. URL: https://uikod.ru/ (data obrashhenija: 25.09.2025) (In Russian)

14 Obshhaja chast' novogo Ugolovno-ispolnitel'nogo kodeksa Rossijskoj Federacii: itogi i obosnovanie teoreticheskogo modelirovanija / Pod red. d.ju.n., professora V.I. Seliverstova. M.: ID «Jurisprudencija», 2017. P. 14–15. (In Russian)

15 Organizacija Ob#edinennyh Nacij. Minimal'nye standartnye pravila obrashhenija s zakljuchennymi (Pravila Nel'sona Mandely): prinjaty rezoljuciej General'noj Assamblei OON 70/175 ot 17 dekabrja 2015 g. URL: https://digitallibrary.un.org/record/816764 (data obrashhenija: 25.09.2025) (In Russian)

16 Delo «Herst protiv Soedinennogo Korolevstva (No. 2)». Zhaloba № 74025/01: postanovlenie Bol'shoj palaty. Evropejskij sud po pravam cheloveka ot 6 okt. 2005 g. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70442 (data obrashhenija: 25.09.2025) (In Russian)

17 Ashworth A. (2015) Sentencing and Criminal Justice. Cambridge: Cambridge University Press. P. 23–41. (In English)

18 Sovet Evropy. Rekomendacija Komiteta ministrov gosudarstvam-chlenam o Evropejskih tjuremnyh pravilah (prinjata 11 janvarja 2006 g., peresmotrena 1 ijulja 2020 g.). URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2006/11978 (data obrashhenija: 25.09.2025) (In Russian)

ТАТИКОВ Р.У.,*[1]
докторант.
*e-mail: tatikov.renat17@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-7694-0450
БАЛТАБАЕВ К.Ж.,[1]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: baltabaev48@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-5885-5161
АБДУКАРИМОВА Н.Э.,[2]
з.ғ.д., доцент.
e-mail: n.eshmuhamedovna@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6353-2528
ДРОКИН Ю.Н.,[1,3]
магистр, аға оқытушы.
e-mail: drokinjurij@rambler.ru
ORCID ID: 0009-0008-5898-0108
[1]Қазақстан-Америка университеті,
Өскемен қ., Қазақстан
[2]Қырғыз ұлттық университеті
атындағы Ж. Баласағын,
Бішкек қ., Қырғызстан
[3]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЗАҢНАМАСЫ ЖӘНЕ ӨЗГЕ ДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЫҚПАЛ ЕТУ ШАРАЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық жазамен қатар қылмыстық-құқықтық мәжбүрлеп ықпал етудің өзге де шараларын бекітетін Қазақстан заңнамасының нормативтік ережелері қарастырылады. Бұл шаралар пенитенциарлық заңнама деңгейінде де, Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық кодексінің ережелерінде де нормативтік көрініс тапқаны көрсетіледі. Авторлар аталған құқықтық институттың доктриналық түсіндірмелерін ескере отырып, оның салааралық талдауын жүргізеді, оның негізінде қылмыстық-құқықтық сипаттағы мәжбүрлеу шараларының мәні туралы өзіндік авторлық түсінік қалыптастырылады. Зерттеу нәтижесінде қылмыстық-құқықтық ықпал етудің басқа шараларының қолданыстағы редакциясы олардың құқықтық табиғаты мен мақсаттарына толық сәйкес келмейді, бұл тиісті заңнамалық ережелерді жетілдіру қажеттілігін тудырады деген қорытынды жасалады. «Жәбірленушілерге өтемақы қоры туралы» 2018 жылғы 10 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңын талдауға ерекше назар аударылады, оның ережелері мәжбүрлі төлем институтын реттейтін 98-1 және 98-2-баптарды енгізуді қоса алғанда, ҚР ҚК жалпы

бөлімінің қорытынды бөлімін трансформациялауға әсер етті. Авторлар бұл механизмнің іс жүзінде екі жақты қылмыстық жауапкершіліктің белгілері бар деген пікірді алға тартады, бұл мәжбүрлеу шараларын қайта қолдануға конституциялық тыйым салуға қайшы келеді. Уәкілетті органдардың осы шараларды іске асыру проблемасы жеке атап өтіледі, бұл қосымша теориялық және практикалық түсінуді талап етеді.

Тірек сөздер: қылмыстық-құқықтық ықпал ету, мемлекеттік-құқықтық мәжбүрлеу тетіктері, қылмыстық жаза, мәжбүрлеп төлем, жәбірленушілерге өтемақы қоры, пенитенциарлық заңнама, қылмыстық құқық.

TATIKOV R.U.,*[1]
doctoral student.
*e-mail: tatikov.renat17@mail.ru.
ORCID ID: 0009-0004-7694-0450
BALTABAYEV K.Zh.,[1]
d.l.s., professor.
e-mail: baltabaev48@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-5885-5161
ABDUKARIMOVA N.E.,[2]
d.l.s., associate professor.
e-mail: n.eshmuhamedovna@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6353-2528
DROKIN YU.N.[1,3]
m.l.s., senior lecturer.
e-mail: drokinjurij@rambler.ru
ORCID ID: 0009-0008-5898-0108
[1]Kazakh-American University,
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan
[2]Kyrgyz National University
named after Zh. Balasagyn,
Bishkek, Kyrgyz Republic
[3]L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan

THE PENAL ENFORCEMENT LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND OTHER MEASURES OF CRIMINAL LEGAL IMPACT

Abstract

This article examines the regulatory framework of Kazakh legislation establishing other measures of criminal law coercion alongside punishment. These measures are normatively закреплены in penitentiary legislation and the current Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The authors conduct a legal analysis of this institution, consider doctrinal approaches, and formulate their understanding of the legal nature and essence of coercive criminal law measures. The study concludes that the existing system of other criminal law measures does not fully correspond to their legal nature and purposes, necessitating improvement of legislative regulation. Particular attention is paid to the Law of the Republic of Kazakhstan of January 10, 2018 "On the Victims Compensation Fund," which influenced the transformation of the final section of the General Part of the Criminal Code, including Articles 98-1 and 98-2 regulating compulsory payments. The authors argue that this mechanism contains elements of double criminal liability, contradicts constitutional prohibitions on repeated coercive measures, and presents problems in practical implementation.

Keywords: criminal legal impact, state-legal coercive mechanisms, criminal punishment, forced payment, compensation fund for victims, penitentiary legislation, criminal law.

Дата поступления статьи в редакцию: 05.01.2026

МРНТИ 10.77.51
УДК 343.3/.7; 343.9
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-204-214

ВОЛЧЕЦКАЯ Т.С.,[1]
д.ю.н., профессор.
e-mail: larty777@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9870-680X
НУРГАЛИЕВ Б.М.,[2]
д.ю.н., г.н.с., профессор.
e-mail: nbake@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3017-3610
НУРГАЛИЕВА А.Б.,[3]
докторант.
e-mail: n_zan_kz@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8797-7399
САДВАКАСОВА А.Т.,*[2]
PhD, с.н.с.
*e-mail: adel_sadvakasova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5959-3718
[1]Балтийский федеральный
университет им. И. Канта,
г. Калининград, Россия
[2]Карагандинский университет
Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан
[3]Евразийский Национальный
университет имени Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Казахстан

ФИШИНГ КАК ПОПУЛЯРНЫЙ СПОСОБ СОВЕРШЕНИЯ КИБЕРМОШЕННИЧЕСТВА: ПОНЯТИЕ, КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА, ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Аннотация

Представленная научная статья рассматривает вызовы, обусловленные эволюцией информационно-коммуникационных технологий, породившей новые формы общественных отношений, требующие нормативно-правового регулирования. Активное внедрение Интернета в повседневную жизнь повышает комфорт и безопасность, но создает возможности для совершения компьютерных преступлений. Цель исследования – рассмотрение одного из способов компьютерного мошенничества – фишинга, являющегося одной из самых опасных и распространенных киберугроз. Для достижения данной цели использованы исторический, диалектический, сравнительно-правовой, формально-юридический методы исследования. В центре исследования – анализ фишинга как разновидности кибермошенничества, реализуемого в отношении физических лиц. Приведено наиболее общепринятое понятие фишинга как метода мошенничества, связанного с получением личной информации и конфиденциальных данных путем введения жертвы в заблуждение. Рассмотрены типичные виды фишинга, а также изучены меры, используемые в сфере противодействия данному способу преступной деятельности в отдельных зарубежных странах. Авторами сделан обоснованный вывод о том, что проблема киберпреступности, в частности фишинга, носит глобальный характер и является серьезной проблемой для многих стран мира. Данному негативному уголовно наказуемому деянию способствуют недостаточная образованность населения в сфере информационных технологий, несовершенство законодательства в вопросах регулирования данной сферы общественных отношений, а также широкая доступность к цифровым ресурсам. В заключение авторами предлагается повысить эффективность противодействия фишингу путем принятия комплексных мер, направленных на совершенствование национального законодательства, повышение цифровой грамотности населения, расширение международного сотрудничества правоохранительных органов посредством разработки инновационных технологий безопасности.

Ключевые слова: искусственный интеллект, киберпол, компьютерные преступления, компьютерное мошенничество, фишинг.

Введение

Динамичная эволюция информационно-коммуникационной сферы в современную эпоху детерминировала формирование качественно новых социальных взаимодействий, требующих институционально-правовой регламентации. Активное внедрение систем и сетей Интернета в повседневную жизнь, с одной стороны, повышает комфорт и безопасность для граждан, а с другой – создает новые возможности для совершения противоправных действий и увеличивает угрозы в области информационной безопасности [1, 2].

Анализ многочисленных исследований показывает, что проблема киберпреступности носит глобальный характер. Ключевыми детерминантами интенсификации правонарушений в сфере информационных систем выступают низкий уровень цифровой грамотности населения и дефицит компетенций в области разработки и использования инновационных технологий, а также массовая доступность сети Интернет и разнообразных платформ электронных коммуникаций для широких групп населения.

Часто пожилые люди, не владеющие навыками общения в киберпространстве, становятся легкой «добычей» для киберпреступников.

Компьютерное мошенничество – это серьезная проблема, которая возникла из-за широкого использования информационных технологий и Интернета в повседневной жизни. С каждым годом все больше людей приобщаются к работе с виртуальными данными для осуществления различных дел: совершение покупок, платежей, оказание услуг, общение с близкими и знакомыми. Однако с развитием цифровых услуг такие изменения также принесли новые угрозы. Одной из таких угроз является мошенничество, связанное с использованием компьютерных технологий, что можно назвать кибермошенничеством.

Материалы и методы

Исследование носит междисциплинарный характер, сочетая исторический и диалектический подходы со сравнительно-правовым и формально-юридическим анализом. Криминологическая типология охватывает e-mail-, spear-, smishing-, vishing-, pharming- и spoofing-схемы. Эмпирическая база: международная и национальная статистика (в т.ч. IC3), данные Казахстана за 2024 г., сведения о работе «Киберпола», Центра противодействия мошенничеству и системы «Кибернадзор», а также практики США и Великобритании (учет, тренды). Использованы нормативные акты и стратегии (например, CFAA 1986). Применены контент-анализ, дескриптивная статистика, сравнительный анализ, кейс-стади, правовая герменевтика.

Результаты и обсуждение

По мнению большинства ученых и специалистов в области кибербезопасности, самый распространенный тип кибератак – это фишинг, который осуществляется в отношении отдельных лиц через электронную почту, текстовые сообщения, телефонные звонки и другие формы общения.

Генезис и эволюция фишинга как инструмента социальной инженерии восходят к рубежу XX в. По мере массовой диффузии сети Интернет в 1990-е годы возникли и получили распространение мошеннические модели, эксплуатирующие цифровые коммуникации. Первое зафиксированное употребление термина «фишинг» относится к 2 января 1996 г. и связано с инцидентом, затронувшим сервисы провайдера America Online (AOL): злоумышленники рассылали пользователям имитации корпоративных электронных сообщений с просьбами предоставить учетные данные для доступа к системе [3].

Фишинг – обозначение одной из наиболее распространенных и высокорисковых форм финансового мошенничества. Термин восходит к англ. fishing («ловля рыбы») как метафоре «вылавливания» конфиденциальных данных у жертв [4]. Образно говоря, мошенники на обманные «приманки» в интернет-пространстве ловят доверчивых либо нетерпеливых граждан, неопытных сотрудников компаний. Фишинг, таким образом, представляет собой извлечение мошенниками информации путем вхождения в доверие к лицам, которые далее становятся

потерпевшими [5]. Характерным образцом целевого фишинга выступает массовая отправка на электронные адреса сообщений, побуждающих адресата перейти по гиперссылке на поддельный ресурс либо загрузить программный файл, содержащий троянские модули или иные вредоносные компоненты, без информирования пользователя о таком содержимом. Ключевая установка фишинговых кампаний – посредством введения в заблуждение склонить получателя к совершению действий, выгодных атакующему, в частности к раскрытию платежных сведений, учетных реквизитов доступа к системам либо иной охраняемой информации. В научной литературе фишинг интерпретируется как манипулятивное воздействие на пользователя, формируемое средствами социальной инженерии и побуждающее его взаимодействовать с имитированным веб-ресурсом, в результате чего злоумышленник получает доступ к конфиденциальным сведениям либо инициирует запуск вредоносного программного обеспечения [6]. Фишинг включает в себя психологическую манипуляцию и обман [7], при которых злоумышленники маскируются под авторитетные организации, чтобы ввести пользователей в заблуждение и заставить их раскрыть личную информацию, например номера банковских счетов или данные кредитной карты. Фишинговые атаки становятся все более изощренными и включают в себя различные типы, такие как фишинг по электронной почте, целевой фишинг, смишинг, вишинг и уэйлинг, которые характеризуются определенными каналами и методами выполнения. В большинстве случаев фишинговые посягательства ориентированы как минимум на одну из следующих установок: изъятие охраняемых сведений посредством направления сомнительных сообщений, побуждающих адресата обманным путем разгласить аутентификационные реквизиты либо персональные данные; реализацию классической схемы мошенничества через массовую рассылку корреспонденции, визуально и стилистически имитирующей коммуникации от легитимных организаций [8].

Согласно позиции значительной части исследователей, фишинг относится к ключевым рискам в сфере кибербезопасности. Злоумышленники широко применяют имитационные вебстраницы для несанкционированного получения доступа к банковским счетам и персональным данным адресатов. Дополнительно они распространяют вложения с вредоносным кодом в электронных сообщениях с целью инсталляции зловредного программного обеспечения. К распространенным тактикам относятся атаки с применением разнообразных загрузчиков и инструментов, включая PDF-файлы, кейлоггеры и средства удаленного администрирования. Следует подчеркнуть, что фишинговые кампании демонстрируют растущую сложность, а атакующие постоянно модифицируют арсенал и поведенческие паттерны, снижая предсказуемость и повышая результативность посягательств. Рассматриваемые механизмы фишинга включают атаки-приманки, которые направлены на сбор информации для планирования будущих атак [9]. Они могут принимать форму электронных писем с пустым содержанием или коротких сообщений. Фишинг нацелен на конкретных людей или компании, используя персонализированные данные для создания более убедительных сообщений. Другой тип атаки – вишинг, который заключается в использовании телефонных звонков для обмана потенциальных жертв с целью раскрытия личной информации жертвы [10]. Другой метод, фарминг, заключается в отравлении кеша системы доменных имен для перенаправления пользователей на мошеннические вебсайт. Это хитрый способ обмануть пользователей, чтобы они предоставили личную информацию [11].

Далее, спуфинг представляет собой разновидность сетевого посягательства, при котором нарушитель, имитируя корректное соединение, добивается несанкционированного доступа к информационной инфраструктуре. Проведенный анализ акцентирует критическую значимость противодействия фишингу и необходимость для организаций и частных пользователей поддерживать высокий уровень киберзащиты [12]. С учетом постоянной эволюции техники и приемов фишинга своевременная актуализация средств безопасности, внедрение многофакторных механизмов аутентификации и систематическое обучение персонала выступают обязательными условиями нейтрализации данной серьезной киберугрозы.

Еще один вид – SMS-фишинг, он же смишинг, который является разновидностью фишингового воздействия, нацеленного на пользователей мобильных устройств и реализуемого через сервис коротких сообщений. Злоумышленник формирует текстовое обращение, побуждающее адресата выполнить целевое действие: перейти по гиперссылке, совершить телефонный вы-

зов либо направить электронное письмо. На следующем этапе инициируется запрос на предоставление персональных и аутентификационных сведений либо запускается установка вредоносного программного компонента. Специфика мобильной среды затрудняет своевременную идентификацию угрозы: URL-адреса нередко маскируются посредством сокращенных ссылок, что снижает распознаваемость подмены и повышает вероятность успешной компрометации. Злоумышленники используют также и генераторы голоса, сформированные на основе искусственного интеллекта (ИИ), чтобы звучать как личный авторитет или член семьи во время телефонного звонка. Это еще больше персонализирует попытку фишинга, увеличивая вероятность ее срабатывания. Злоумышленникам просто нужен образец голоса, поэтому используется небольшой аудиоклип менеджера или члена семьи жертвы.

Согласно результатам исследований Internet Crime Complaint Center (IC3), в мировой статистике распространенности киберпреступности в топ-20 наиболее уязвимых государств, помимо США и Великобритании, входят Австралия, Канада, Греция, Индия, Франция и Южно-Африканская Республика. Страны постсоветского пространства пока не входят в этот рейтинг, однако в последние годы наблюдается стремительный всплеск киберпреступности и особенно таких его проявлений, как фишинг.

Сходная динамика наблюдается и в Республике Казахстан: по итогам 2024 г. зарегистрировано 15 905 уголовных производств, квалифицированных как интернет-мошенничество, из которых раскрыто лишь 3286 дел; таким образом, показатель раскрываемости составляет около 20%. Несмотря на предпринимаемые меры, доля сетевых мошенничеств продолжает увеличиваться и в настоящее время достигает 47% от совокупного массива мошеннических посягательств в стране. В целях усиления противодействия указанным деяниям МВД РК во взаимодействии с Национальным банком и банками второго уровня сформировало специализированный Центр противодействия мошенничеству в финансовой сфере. Функционирование данного центра обеспечивает оперативную блокировку подозрительных банковских транзакций: с начала 2024 г. предотвращено свыше 5000 инцидентов, в «черный список» включено 835 дропперов, на счета которых наложены блокировки на сумму более 300 млн тенге.

Вместе с тем существенная доля телефонных и текстовых мошеннических коммуникаций генерируется из-за пределов страны. По оценке заместителя министра внутренних дел Республики Казахстан С. Сарсенова, функционируют специализированные колл-центры, физически размещенные на территории Казахстана, однако оперативно координируемые из-за рубежа, преимущественно с территории Украины, что значительно осложняет противодействие преступным практикам ввиду использования правонарушителями многоуровневых схем маскировки деятельности, включая международные каналы связи. Эффективная нейтрализация интернет-мошенничества предполагает тесную кооперацию с финансовыми организациями и зарубежными партнерами. По данным, представленным на заседании Межведомственной комиссии по профилактике правонарушений, новое подразделение МВД РК «Киберпол» обеспечило раскрытие более 2,5 тыс. кибердел и содействовало возмещению ущерба на сумму 962 млн тенге. В рамках целевых мероприятий задержано 914 фигурантов, пресечено 58 млн вызовов с подложных абонентских номеров и изъято свыше 6 тыс. незарегистрированных SIM-карт.

Помимо этого, в рамках функционирования специализированного центра по противодействию мошенничеству пресечен вывод средств за рубеж в сумме около 400 млн тг на стадии трансграничной транзакции. По данным Агентства по финансовому мониторингу, за прошедший год в сети выявлено 2024 схемы финансовых пирамид и закрыто 266 чатов в мессенджерах, через которые осуществлялись нелегальные операции. С использованием системы «Кибернадзор» заблокировано свыше 8 тыс. мошеннических веб-ресурсов; гражданам предложен профильный бот в Telegram для верификации компаний и сайтов на признаки пирамид, посредством которого подано более 9 тыс. обращений. Дополнительные меры по пресечению международных вызовов с подмененных номеров способствовали снижению уровня телефонного мошенничества и предотвращению многочисленных попыток вывода активов. Преступные группы активно задействовали фишинг, вишинг и так называемое микширование для несанкционированного доступа к банковским счетам, а также скимминговые устройства для компрометации платежных карт и изъятия реквизитов. В целом проблема интернет-мошенничества в Казахстане стоит остро, и, несмотря на принимаемые меры, количество зарегистрированных

случаев продолжает расти. Для повышения эффективности борьбы с данным видом преступлений требуется дальнейшее усиление межведомственного взаимодействия, международного сотрудничества и использование современных технологий [13].

Россия. Российские ученые с учетом современной геополитической реальности и увеличения компьютерных мошенничеств также уделяют значительное внимание актуальным вопросам борьбы с ними, и в частности с фишингом и различными его разновидностями, количество которых в настоящее время составляют 35% от всех случаев мошенничества с банковскими клиентами. Как и в нашей стране, в России распространены различные виды фишинга: классический фишинг, целенаправленные фишинговые приемы, фишинг против топ-менеджмента, фишинговые рассылки от Google и Dropbox, фишинговые письма с конкурентными вложениями, фарминг. В научном дискурсе преобладает оценка, согласно которой, несмотря на предпринимаемые правоохранительными органами меры, полная элиминация фишинга в обозримой перспективе маловероятна, поскольку ежедневно фиксируются тысячи подобных посягательств. Комплекс профилактики, ориентированный на минимизацию последствий, сводится к своевременному и исчерпывающему информированию пользователей о приемах злоумышленников, формированию критической настороженности к нетипичным и внезапным цифровым коммуникациям, а также к призыву строгого соблюдения регламентов кибергигиены и правил противодействия фишинговым атакам. Предлагается также проанализировать психологические аспекты, влияющие на успешность фишинговых атак, и разработать новые стратегии защиты, основанные на понимании поведения человека. В числе других мер предлагаются также и такие, как изучение и прогноз развития фишинговых технологий, включая новые виды атак, и, соответственно, разработка инновационных методов обнаружения и предотвращения таких угроз. Особое внимание должно быть уделено анализу последствий успешных фишинговых атак для организаций и частных лиц, оценке материального ущерба и разработке рекомендаций по минимизации потерь. Особого внимания заслуживают создание образовательных программ и тренингов для повышения осведомленности пользователей о фишинге с целью повышения их защищенности от интернет-мошенничества или кибермошенничества [14].

Заслуживает внимания и предлагаемые нововведения в законодательстве. Так, некоторые авторы предлагают скорректировать классификацию преступлений в уголовном законодательстве, внести уникальные определения и потенциально новые статьи в Уголовный кодекс для надлежащего реагирования на новые методы киберпреступников. Авторы предлагают ввести в Уголовный кодекс РФ специализированную статью, посвященную именно компьютерному мошенничеству, которая четко определяла бы сущность данных преступлений и включала бы квалифицирующие признаки, связанные с использованием компьютерных технологий, что повысило бы общую эффективность правоохранительных органов в этой области [15].

Учет показателей киберпреступности в Великобритании осуществляется различными государственными структурами. До 2018 г. для регистрации фактов кибермошенничества и ряда иных компьютерно опосредованных деяний применялась специальная временная форма, что осложняет сопоставление динамики за 2016–2020 гг. По оценкам опросного исследования Cybercrime Victim Survey, в 2020 г. в стране зафиксировано порядка 1,7 млн инцидентов киберпреступной активности. Экспертные интерпретации увязывают увеличение с расширением двух наиболее распространенных категорий злоупотреблений: фишинга, взломов аккаунтов в социальных сетях и электронной почты (прирост на 26%: с 11 101 до 14 004 случаев), а также распространения вирусов и иного вредоносного программного обеспечения (рост на 30%: с 5536 до 7192 эпизодов). Данная динамика, вероятно, коррелирует с увеличением масштабных утечек данных на глобальном уровне, позволяющих злоумышленникам использовать связки адресов электронной почты и паролей для компрометации учетных записей. Сходные тенденции сохранялись и в 2020–2021 гг., однако временные ряды демонстрировали волнообразный характер колебаний зарегистрированных киберправонарушений. Всего за этот период было зарегистрировано 493 325 сообщений, что свидетельствует, что киберпреступность в Великобритании продолжает оставаться серьезной проблемой. Несмотря на определенные трудности в учете и анализе статистических данных, имеющаяся информация свидетельствует о высоких масштабах киберпреступности и тенденциях ее роста. Наиболее распространенными видами киберпреступности являются различные формы мошенничества, прежде всего фишинг, взлом

аккаунтов социальных сетей и электронной почты, а также распространение вредоносного программного обеспечения. Эффективное противодействие этим угрозам требует комплексных усилий правоохранительных органов, бизнеса и общества в целом [16].

На основе изучения литературы и статистических данных о состоянии и тенденциях киберпреступности в Великобритании эксперты предлагают следующие выводы и предложения. Изучение факторов, влияющих на существенный рост наиболее распространенных видов киберпреступности, таких как фишинг, взлом социальных сетей, взлом электронной почты и распространение вредоносного ПО. Заслуживает внимания рекомендации по изучению влияния утечек персональных данных на распространение киберпреступности, включая взлом аккаунтов и обмен паролями. Ученые предлагают сравнить динамику и структуру киберпреступности в Великобритании с другими странами Европы или мира и оценить эффективность мер, принимаемых правоохранительными органами Великобритании для противодействия киберпреступности и разработки рекомендаций по их совершенствованию. Предлагается также изучение характеристик различных видов киберпреступности, таких как фишинг, и разработка мер по их предотвращению, а также анализ осведомленности и уровня кибербезопасности населения Великобритании и принятие эффективных мер по повышению цифровой грамотности граждан [16].

Подобно ряду европейских и американских юрисдикций, задача противодействия киберпреступности и определение роли правоохранительных институтов в США имеет первостепенное значение. По данным за 2020 г., зарегистрировано свыше 791 тыс. инцидентов, что подтверждает статус проблемы как одного из ключевых вызовов национальной безопасности. Формирование государственной политики в данной сфере восходит к принятию в 1986 г. закона о компьютерном мошенничестве и злоупотреблениях (CFAA). В настоящее время центральные функции координации и пресечения выполняют ФБР, Агентство по кибербезопасности и безопасности инфраструктуры (CISA) и Киберкомандование США. Исследователи выделяют узловые этапы эволюции подходов федеральной власти: утверждение Национальной стратегии защиты киберпространства (2003 г.) и запуск секретной Комплексной инициативы по кибербезопасности (2008 г.), что обеспечило институционализацию приоритетов, расширение межведомственного взаимодействия и усиление превентивных, оперативно-разыскных и технических мер противодействия киберугрозам.

Силовые и иные ведомства, вовлеченные в противодействие фишингу и другим киберпреступлениям, руководствуются стратегическими документами, такими, как Международная стратегия по киберпространству 2011 г. и Национальная стратегия США по развитию искусственного интеллекта 2016 г. Эти инициативы были направлены на построение системы международного сотрудничества по кибербезопасности на основе американских подходов, а также использование технологий ИИ для укрепления национальной безопасности.

Несмотря на развитую правовую базу и активные усилия государства, проблема роста киберпреступности в США остается актуальной – около 90% крупных американских компаний ежегодно сталкиваются с хакерскими атаками, что влечет за собой финансовые потери более чем в 100 млрд долларов.

Наиболее распространенными видами киберпреступности в США остаются фишинг, кибермошенничество, криптоджекинг и другие. США позиционируют себя как одну из самых безопасных стран мира с точки зрения кибербезопасности, занимая первое место в Индексе кибербезопасности IISS в 2023 г. Несмотря на то что правительство США принимает широкий спектр мер по противодействию глобальной киберпреступности, эти усилия характеризуются стремлением к продвижению американских интересов и гегемонии в киберпространстве.

Указанные выше документы заложили основы структурной и функциональной деятельности различных ведомств по борьбе с киберугрозами, при этом координирующая роль отводится Министерству внутренней безопасности. Резюмируя литературные источники, можно отметить, что правительство США принимает широкий комплекс мер по противодействию глобальной киберпреступности. Это включает в себя разработку правовых норм, обучение кадров, совершенствование технической защиты, налаживание международного сотрудничества. Несмотря на принимаемые меры, проблема киберпреступности остается актуальной для США, особенно в экономической сфере, что свидетельствует о необходимости дальнейшего совершенствования государственной политики в этой области [17].

Заключение

Резюмируя вышесказанное, хотелось бы отметить следующее. Интенсивная трансформация информационно-коммуникационной сферы и формирование качественно новых социальных взаимодействий обуславливают необходимость правового регулирования, соразмерного требованиям складывающейся цифровой реальности. Активное внедрение в повседневную жизнь интернет-систем и сетей повышает комфорт и безопасность граждан, но и создает новые возможности для компьютерных противоправных действий. Анализ многочисленных исследований в этой области показывает, что проблема киберпреступности носит глобальный характер.

Основными факторами, способствующими росту киберпреступности, являются недостаточная образованность населения в области развития информационных технологий, а также легкая доступность компьютеров и Интернета. Пожилые люди, не имеющие навыков работы с компьютером, гаджетами, часто становятся легкой добычей киберпреступников. Динамика интернет-мошенничества в Казахстане подтверждает, что одних лишь репрессивных мер и точечных блокировок недостаточно: почти при половинной доле сетевых схем в общей структуре мошенничества сохраняется низкая результативность их раскрытия и возврата активов. Отсюда вытекает необходимость смещения акцента на предупреждение: регламентированный порядок мгновенной приостановки спорных транзакций, формализованные «плейбуки» взаимодействия следствия и банковского сектора, обязательные «красные флаги» для антифрод-систем и процессуальная фиксация цифровых следов для последующего доказывания.

Одним из самых распространенных и опасных видов рассматриваемого мошенничества является фишинг – разновидность социальной инженерии, когда мошенники пытаются обманом заставить пользователей выдать личную и финансовую информацию. Проведенный анализ генезиса и эволюции фишинга демонстрирует, что данный феномен прошел стадию усложнения и дифференциации: в современном обороте фиксируются многочисленные модификации, включая e-mail-фишинг, адресный (spear-phishing), SMS-вариант (smishing), голосовые схемы (vishing) и другие форматы. Международные ориентиры и заимствование лучших практик. Сопоставление с юрисдикциями, где учет и противодействие киберугрозам институционализированы (Великобритания, США), показывает, что устойчивый эффект достигается там, где соединены единые стандарты отчетности о фишинговых инцидентах, межведомственный центр координации и закрепленная в стратегиях приоритизация профилактики и устойчивости инфраструктуры. Для Казахстана это обосновывает целесообразность создания единого национального реестра фишинговых доменов/телефонии с обязательной интеграцией операторов связи и финсектора и регулярной публикацией сводных индикаторов риска для граждан и бизнеса.

Сформулирован общий вывод исследования: ключевая установка фишинговых кампаний заключается в побуждении адресата к недобровольному разглашению охраняемых сведений – аутентификационных данных, реквизитов банковских карт и счетов. Для достижения этой цели злоумышленники применяют инструменты социальной инженерии, конструируя у жертвы ощущение срочности и неизбежности предоставления информации; далее пользователь перенаправляется на имитационный веб-ресурс, визуально воспроизводящий интерфейс легитимной площадки. Так, эволюция фишинга проявляется в переходе от массовых рассылок к персонализированным сценариям, ориентированным на смартфон пользователя и его голосовую биометрию. Комбинация смишинга с голосовыми подменами, синтезированными ИИ, нивелирует традиционные «подсказки настороженности» и требует отраслевых стандартов: фильтрации ссылок на уровне оператора, обязательной двухфакторной аутентификации по умолчанию в гос- и финсервисах, а также внедрения регулярных фишинг-симуляций для персонала организаций критически важного сектора.

Анализ типологии фишинговых посягательств – от адресных атак на конкретных лиц и организации до вишинга, фарминга и спуфинга – свидетельствует, что наибольший риск для информационной безопасности формирует SMS-фишинг, ориентированный на мобильную экосистему. Дополнительно фиксируется ускоренная диффузия техник, основанных на инструментах искусственного интеллекта: в частности, использование систем синтеза речи для генерации индивидуализированных голосовых обращений, что повышает правдоподобие коммуникации и результативность фишинговых звонков.

В совокупности полученные результаты подтверждают, что фишинг относится к наиболее массовым и высокорисковым формам киберпреступности современности. Несмотря на реализуемые контрмеры, число соответствующих инцидентов демонстрирует устойчивую тенденцию к росту. Эффективное противодействие требует интегральной междисциплинарной стратегии, сочетающей модернизацию нормативно-правовой базы, системное повышение цифровой грамотности пользователей, разработку и внедрение проактивных технологий киберзащиты, а также расширение международной кооперации компетентных органов. Критически значимым элементом профилактики выступает оперативное и достоверное информирование населения о механизмах фишинговых посягательств вкупе с формированием обоснованной настороженности к нетипичным и подозрительным коммуникациям, что способно существенно снизить вероятность успешной реализации данных мошеннических схем.

Информация о финансировании. Статья подготовлена в рамках выполнения договора на грантовое финансирование, заключенного с Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН проекта AP26198915).

ЛИТЕРАТУРА

1 Ханов Т.А., Жиенбеков Ж.Е. Система обеспечения информационной безопасности // Актуальные проблемы современности. – 2016. – № 2(12). – С. 37–43.

2 Ogonji M., Okeyo G., Wafula J. A survey on privacy and security of Internet of Things // Computer Science Review. 2020. Vol. 38. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1574013720304123 (accessed: 04.09.2025)

3 Orunsolu A.A., Abayomi-Alli O.O., Misra S. A predictive model for phishing detection // Journal of King Saud University – Computer and Information Sciences. 2022. Vol. 34. Issue 2. P. 232–247.

4 Ribeiro L., Sousa Guedes I., Cardoso C. Which factors predict susceptibility to phishing? An empirical study // Computers & Security. 2024. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167404823004686 (accessed: 04.09.2025)

5 Alkhalil Z., Hewage C., Nawaf L., Khan I. Phishing Attacks: A Recent Comprehensive Study and a New Anatomy // Frontiers in Computer Science. 2021. URL: https://www.frontiersin.org/journals/computer-science/articles/10.3389/fcomp.2021.563060/full (accessed: 04.09.2025)

6 Naqvi B., Perova K., Farooq A., Makhdoom I., Oyedeji S., Porras J. Mitigation strategies against the phishing attacks: a systematic literature review // Computers & Security. 2023. Vol. 123. URL: https://strathprints.strath.ac.uk/87505/1/Naqvi-etal-CS-2023-Mitigation-strategies-against-the-phishing-attacks.pdf (accessed: 05.09.2025)

7 Иванова Ю.А., Сарбаев Г.М. К вопросу о киберпреступности // Цифровые трансформации экономики и права. Сборник научных тезисов Национальной научно-практической конференции. – Волгоград, 2022. – С. 58–64.

8 Архипова А.Б., Нечаев Д.А. Технология формирования интегрированной антифишинговой системы в цифровом обществе // Вестник СибГУТИ. – 2023. – Т. 17. – № 2. – С. 93–103. DOI:10.5564 8/1998-692 0-2 023-17-2-93-103

9 Клевчук О. Обзор угроз: атаки-приманки. URL: https://blog.barracuda.com/2021/11/10/threat-spotlight-bait-attacks. (дата обращения: 12.09.2025)

10 Зигмунт О.А. Компьютерная преступность в Германии // Преступность и социальный контроль в обществе постмодерна: Сб. материалов международной Балтийской криминолог. конф. Ч. 1. – СПб.: Алеф-Пресс, 2015. – С. 157–159.

11 Chimuco F.T., Sequeiros J.B.F., Lopes C.G., Simões T.M.C., Freire M.M., Inácio P.R.M. Secure cloud-based mobile apps: attack taxonomy, requirements, mechanisms, tests and automation // International Journal of Information Security. 2023. Vol. 22. Issue 5. P. 1121–1158. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s10207-023-00669-z (accessed: 05.09.2025)

12 Sethuraman S.C., Devi Priya V.S., Reddi T., Reddy M.S.T., Khan M.K. A comprehensive examination of email spoofing: Issues and prospects for email security // Computers & Security. 2024. Vol. 137. URL: https://dl.acm.org/doi/10.1016/j.cose.2023.103600 (accessed: 06.09.2025).

13 Киберпреступность и киберконфликты: Казахстан. URL: https://tadviser.com/index.php/Article:Cybercrime_and_cyber_conflicts:_Kazakhstan#.2A_Online_Fraud_Detection_-_20.25 (дата обращения 12.09.2025).

14 Борисов В.Р. Иинформационные технологии и цифровизация как среда деятельности кибермошенников // Инновационное развитие экономики. – 2021. – № 6(66). – С. 69–79.

15 Кобец П.Н. Характеристика современных особенностей противоправных проявлений, совершаемых в киберпространстве // Современная наука. – 2022. – № 3. – С. 18–21.

16 Correia S.G. Making the most of cybercrime and fraud crime report data: a case study of UK Action Fraud // International Journal of Population Data Science. 2022. Vol. 7. No.1. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9152840/ (accessed: 06.09.2025)

17 Fahey E. The evolution of EU – US cybersecurity law and policy // Journal of European Integration. 2024. No. 46(7). P. 1073–1088. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07036337.2024.2411240#abstract (accessed: 13.09.2025)

REFERENCES

1 Hanov T.A., Zhienbekov Zh.E. (2016) Sistema obespechenija informacionnoj bezopasnosti // Aktual'nye problemy sovremennosti. No. 2 (12). P. 37–43. (In Russian)

2 Ogonji M., Okeyo G., Wafula J. (2020) A survey on privacy and security of Internet of Things // Computer Science Review. Vol. 38. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1574013720304123 (accessed: 04.09.2025) (In English)

3 Orunsolu A.A., Abayomi-Alli O.O., Misra S. (2022) A predictive model for phishing detection // Journal of King Saud University – Computer and Information Sciences. Vol. 34. Issue 2. P. 232–247. (In English)

4 Ribeiro L., Sousa Guedes I., Cardoso C. (2024) Which factors predict susceptibility to phishing? An empirical study // Computers & Security. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167404823004686 (accessed: 04.09.2025) (In English)

5 Alkhalil Z., Hewage C., Nawaf L., Khan I. (2021) Phishing Attacks: A Recent Comprehensive Study and a New Anatomy // Frontiers in Computer Science. URL: https://www.frontiersin.org/journals/computer-science/articles/10.3389/fcomp.2021.563060/full (accessed: 04.09.2025) (In English)

6 Naqvi B., Perova K., Farooq A., Makhdoom I., Oyedeji S., Porras J. (2023) Mitigation strategies against the phishing attacks: a systematic literature review // Computers & Security. Vol. 123. URL: https://strathprints.strath.ac.uk/87505/1/Naqvi-etal-CS-2023-Mitigation-strategies-against-the-phishing-attacks.pdf (accessed: 05.09.2025) (In English)

7 Ivanova Ju.A., Sarbaev G.M. (2022) K voprosu o kiberprestupnosti // Cifrovye transformacii jekonomiki i prava. Sbornik nauchnyh tezisov Nacional'noj nauchno-prakticheskoj konferencii. Volgograd. P. 58–64. (In Russian)

8 Arhipova A.B., Nechaev D.A. (2023) Tehnologija formirovanija integrirovannoj antifishingovoj sistemy v cifrovom obshhestve // Vestnik SibGUTI. Vol. 17. No. 2. P. 93–103. DOI:10.5564 8/1998-692 0-2 023-17-2-93-103 (In Russian)

9 Klevchuk O. Obzor ugroz: ataki-primanki. URL: https://blog.barracuda.com/2021/11/10/threat-spotlight-bait-attacks. (data obrashhenija: 12.09.2025) (In Russian)

10 Zigmunt O.A. (2015) Komp'juternaja prestupnost' v Germanii // Prestupnost' i social'nyj kontrol' v obshhestve postmoderna: Sb. materialov mezhdunarodnoj Baltijskoj kriminolog. konf. Ch. 1. – SPb.: Alef-Press. P. 157–159. (In Russian)

11 Chimuco F.T., Sequeiros J.B.F., Lopes C.G., Simões T.M.C., Freire M.M., Inácio P.R.M. (2023) Secure cloud-based mobile apps: attack taxonomy, requirements, mechanisms, tests and automation // International Journal of Information Security. Vol. 22. Issue 5. P. 1121–1158. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s10207-023-00669-z (accessed: 05.09.2025) (In English)

12 Sethuraman S.C., Devi Priya V.S., Reddi T., Reddy M.S.T., Khan M.K. (2024) A comprehensive examination of email spoofing: Issues and prospects for email security // Computers & Security. Vol. 137. URL: https://dl.acm.org/doi/10.1016/j.cose.2023.103600 (accessed: 06.09.2025) (In English)

13 Kiberprestupnost'ikiberkonflikty:Kazahstan.URL:https://tadviser.com/index.php/Article:Cybercrime_and_cyber_conflicts:_Kazakhstan#.2A_Online_Fraud_Detection_-_20.25 (data obrashhenija 12.09.2025) (In Russian)

14 Borisov V.R. (2021) Iinformacionnye tehnologii i cifrovizacija kak sreda dejatel'nosti kibermoshennikov // Innovacionnoe razvitie jekonomiki. No. 6 (66). P. 69–79. (In Russian)

15 Kobec P.N. (2022) Harakteristika sovremennyh osobennostej protivopravnyh projavlenij, sovershaemyh v kiberprostranstve // Sovremennaja nauka. No. 3. P. 18–21. (In Russian)

16 Correia S.G. (2022) Making the most of cybercrime and fraud crime report data: a case study of UK Action Fraud // International Journal of Population Data Science. Vol. 7. No.1. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9152840/ (accessed: 06.09.2025) (In English)

17 Fahey E. (2024) The evolution of EU – US cybersecurity law and policy // Journal of European Integration. No. 46(7). P. 1073–1088. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07036337.2024.2411240#abstract (accessed: 13.09.2025) (In English)

ВОЛЧЕЦКАЯ Т.С.,[1]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: larty777@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9870-680X
НУРГАЛИЕВ Б.М.,[2]
з.ғ.д., бас ғылыми қызметкер, профессор.
e-mail: nbake@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3017-3610
НУРГАЛИЕВА А.Б.,[3]
докторант.
e-mail: n_zan_kz@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8797-7399
САДВАКАСОВА А.Т.,*[1]
PhD, аға ғылыми қызметкер.
*e-mail: adel_sadvakasova@mail.ru
ORCID ID: 0009-0008-5744-336X
[1]И. Кант атындағы Балтық
федералды университеті,
Калининград қ., Ресей
[2]Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан
[3]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан

ФИШИНГ КИБЕР АЛАЯҚТЫҚ ЖАСАУДЫҢ ТАНЫМАЛ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ: ТҰЖЫРЫМДАМА, КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМА, ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Аңдатпа

Ұсынылған ғылыми мақала нормативтік-құқықтық реттеуді қажет ететін қоғамдық қатынастардың жаңа формаларын тудырған ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың эволюциясына байланысты сын-қатерлерді қарастырады. Интернетті күнделікті өмірге белсенді енгізу жайлылық пен қауіпсіздікті арттырады, бірақ компьютерлік қылмыс жасауға мүмкіндік береді. Компьютерлік алаяқтықтың бір әдісін қарастыру – ең қауіпті және кең таралған киберқауіптердің бірі болып табылатын фишинг. Осы мақсатқа жету үшін тарихи, диалектикалық, салыстырмалы-құқықтық, ресми-құқықтық зерттеу әдістері қолданылды. Жеке тұлғаларға қатысты жүзеге асырылатын кибер алаяқтықтың бір түрі ретінде талдау, жәбірленушіні адастыру арқылы жеке ақпарат пен құпия деректерді алуға байланысты алаяқтық әдісі ретінде фишингтің ең көп қабылданған тұжырымдамасы келтірілген. Фишингтің типтік түрлері қаралды, сондай-ақ жекелеген шет елдерде қылмыстық қызметтің осы әдісіне қарсы іс-қимыл саласында қолданылатын шаралар зерттелді. Авторлар киберқылмыс, атап айтқанда фишинг мәселесі жаһандық сипатқа ие және әлемнің көптеген елдері үшін маңызды мәселе болып табылады деген негізделген қорытынды жасады. Бұл теріс қылмыстық жазаланатын әрекетке халықтың ақпараттық технологиялар саласындағы білімінің жеткіліксіздігі, қоғамдық қатынастардың осы саласын реттеу мәселелерінде заңнаманың жетілмегендігі, сондай-ақ цифрлық ресурстарға кең қолжетімділік ықпал етеді. Қорытындылай келе, авторлар ұлттық заңнаманы жетілдіруге, халықтың цифрлық сауаттылығын арттыруға, қауіпсіздіктің инновациялық технологияларын әзірлеу арқылы Құқық қорғау органдарының халықаралық ынтымақтастығын кеңейтуге бағытталған кешенді шаралар қабылдау арқылы фишингке қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыруды ұсынады.

Тірек сөздер: жасанды интеллект, киберпол, компьютерлік қылмыстар, компьютерлік алаяқтық, фишинг.

VOLCHETSKAYA T.,[1]
d.l.s., professor.
e-mail: larty777@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9870-680X
NURGALIYEV B.M.,[2]
d.l.s., chief researcher, professor.
e-mail: nbake@mail.ru,
ORCID ID: 0000-0002-3017-3610
NURGALIYEVA A.B.,[3]
PhD student.
e-mail: n_zan_kz@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8797-7399
SADVAKASSOVA A.T.,*[2]
PhD, senior researcher.
*e-mail: adel_sadvakasova@mail.ru,
ORCID ID: 0000-0001-5959-3718
[1]Immanuel Kant
Baltic Federal University,
Kaliningrad, Russia
[2]Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Kazakhstan
[3]Eurasian National University
named after L.N. Gumilyov,
Astana, Kazakhstan

PHISHING AS A POPULAR METHOD OF COMMITTING CYBERBULLYING: CONCEPT, CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS, FOREIGN EXPERIENCE

Abstract

The article examines issues arising from the development of information and communication technologies, which have generated new social relations requiring legal regulation. The pervasive adoption of the Internet enhances everyday comfort and safety but also creates opportunities for computer crime. The study's purpose is to analyze phishing, one of the most dangerous and widespread cyber threats. To achieve this aim, the research employs historical, dialectical, comparative-legal, and formal-legal methods. The subject is phishing as a method of computer fraud perpetrated against individuals via email, text messages, phone calls, or other forms of digital communication. The commonly accepted definition of phishing is presented as a fraud method that obtains personal information and confidential data by deceiving the victim. Typical phishing variants are described. The paper also reviews measures used to counter this form of criminal activity in selected foreign jurisdictions. The authors conclude that cybercrime is global in scope and a serious challenge for many countries. Contributing factors include low public literacy in information technology, imperfect legislation regulating this sphere of social relations, and widespread access to digital resources. The conclusion proposes improving anti-phishing effectiveness through comprehensive measures: refining legislation, raising digital literacy, expanding international law-enforcement cooperation, and developing innovative security technologies.

Keywords: artificial intelligence, cyberpole, computer crimes, computer fraud, phishing.

Дата поступления статьи в редакцию: 19.10.2025

4 INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LAW
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚ
МЕЖДУНАРОДНОЕ И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

ҒТАМР 10.77
ӘОЖ 340.6
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-215-224

АПЕНОВ С.М.,[1]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: apienov68@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-1132-5022
НЫСАНБЕКОВА Л.Б.,*[1]
PhD, доценттің м.а.
*e-mail: lazzat_nb9@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1547-6816
ЖАЙЛАУ Ж.,[2]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: zhan1831@bk.ru
ORCID ID: 0000-0001-5326-6302
[1]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАРҒА СӘЙКЕСТЕНДІРУ БАҒЫТТАРЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын реформалаудың теориялық негіздері мен оның халықаралық-құқықтық стандарттарға сәйкестігі жан-жақты зерттеледі. Авторлар құқықтық реформалардың алғышарттары ретінде елдің саяси-экономикалық жағдайының өзгеруін, әлеуметтік қатынастардың жаңаруын, құқық ғылымының жетістіктерін енгізу қажеттілігін, халықаралық конвенциялар мен келісімдерге бейімделуді және шетелдік құқықтық тәжірибені қолдануды негіздейді. Сонымен қатар, заңдарды жетілдіру мен түбегейлі реформалау арасындағы айырмашылықтар ашылып, заңнамалық өзгерістердің тиімділігіне талдау жасалады. Авторлар отандық қылмыстық заңнаманың халықаралық стандарттарға сәйкестену деңгейін бағалап, реформалардың қоғам өміріндегі рөлі мен практикалық маңызын айқындайды. Зерттеуде тарихи, салыстырмалы-құқықтық және жүйелік талдау әдістері қолданылған. Мақалада Қазақстанның қылмыстық заң жүйесінде орын алған институционалдық және мазмұндық өзгерістердің себептері мен салдары сараланып, ұлттық құқықты халықаралық құқықпен үйлестірудің тиімді жолдары ұсынылады.

Тірек сөздер: реформалау, қылмыстық заң, жаза, құқықты жетілдіру, шетел заңдары, халықаралық-құқықтық стандарттар.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған сәттен бастап, құқықтық өзгерістер, оның ішінде қылмыстық-құқықтық бағыттағы заңнамаларды жетілдіру және оларды халықаралық стандарттарға сәйкестендіру үдерісі әлі де жалғасуда. Құқықтық реформаларды жүзеге асырудың алғышарттарын құқықтық заңдылықтың дамуымен байланысты табиғи құбылыс ретінде қарастыру қажет. Бұл ретте реформалардың кезеңдерін айқындап, олардың әрқайсысындағы кемшіліктерді нақтылау және қол жеткізілген нәтижелерге баға беру маңызды. Бұл өз кезегінде реформалардың мақсаттарына қаншалықты жеткенін анықтауға мүмкіндік береді.

Мақаланың тақырыбында көрсетілгендей, Қазақстанда құқықтық реформаларды кезеңдерге бөлу қажеттілігі екі негізгі факторға байланысты туындайды: біріншіден, бұрынғы реформаларда орын алған кемшіліктер; екіншіден, қоғам дамуының жаңа кезеңіне сай құқықтық институттарды жаңаша қалыптастыру қажеттілігі. Қазақстандық зерттеушілер құқықтық реформалардың себептері мен кезеңдері туралы жазғанымен, олардың тиімділігі мен кемшіліктері, әсіресе қылмыстық-құқықтық заңнама аясында жан-жақты қарастырылмаған.

Осыған байланысты әр кезеңде қабылданған қылмыстық-құқықтық заңдарға жүргізілген реформаларға ғылыми тұрғыдан баға беру қажет. 2014 ж. қайта қабылданған Қылмыстық, Қылмыстық-процессуалдық және Қылмыстық-атқару кодекстері түбегейлі өзгертілгенімен, оларда да бірқатар олқылықтар болғаны байқалады. Бұл жағдай қазіргі таңда қылмыстық-құқықтық заңнаманы жетілдіру мәселесінің тек құқық теориясында ғана емес, құқық қолдану практикасы үшін де өзекті екендігін көрсетеді.

Материалдар мен әдістер

Құқық әр салалы қоғамдық қатынастарды, мемлекеттік қызметті реттеумен, ал қылмыстық, әкімшілік құқық сияқты салалары қоғамдық қатынастарды қорғаумен айналысатындықтан заңгерлерде өз салаларына қатысты заңдарды өзгерту, оны қайта қарау, жетілдіре түсу мәселелерін қарастырған. Соған байланысты елде конституциялық реформаларды жүргізуге қатысты М.Т. Баймахановтың [1], Қ.К. Айтхожиннің [2] сот жүйесін реформалау туралы Г.Ж. Сүлейменованың [3], Қ. Мәминнің [4], қылмыстық заңды жетілдіру мәселелері туралы Ү.С. Жекебаевтың зерттеулері жүргізілген [5]. Бұл зерттеушілер өз салалары бойынша құқықтық реформаларға әр түрлі баға береді, мысалы Г.Ж. Сүлейменова «құқықтық реформаларды тоқтаусыз жүргізу арқылы құқықтың маңызды салаларында елеулі табыстарға қол жеткізілді және сот жүйесі құқықтық мемлекет талаптарына сай келеді» деп баға берсе [3], Ү.С. Жекебаев елдің тәуелсіздік алған алғашқы кездерінде жүргізілген реформалар айтарлықтай табысты бола алмады және оның объективті себептері де болды деп бағалайды [5]. Сонымен қатар заңды реформалау барысында өзгедей факторлар болуы мүмкін. Солардың бірі құқықты халықтың санасымен үйлестіру немесе байланыстыру болып саналады. Осы жағдай туралы академик М.Т. Баймаханов «Халықтың жеке мүдделерінің заңның мақсаттарымен сәйкес болуы, заңның бағыттарымен адамдардың да сондай бағыттарда қызметтер жасай отырып, олардың бергі мақсаттармен шектелмей барлық мақсаттарға жетуге тырысатындығына жағдай жасайды. Адамдардың бұл тырысушылығы құқықтан қолдау табуы керек, өйткені құқық осындай жағдайда адамдардың құқықты сыйлайтын жоғары деңгейдегі жүріс-тұрысымен сәйкестендіріледі» деген пікір келтіреді [1; 141].

Осындай бағалауларға қарай отырып бұл мақалада тарихи-құқықтық, салыстырмалы және жүйелі талдау әдістерін қолдану қажеттілігі туындайды.

Нәтижелер және талқылау

Бұл мәселеге толығырақ тоқталмас бұрын алдымен «құқықтық реформа дегеніміз не» деген сұраққа жауап бере кету керек болады. Себебі құқық дамуында қолданыстағы заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу жиі қолданылады. Заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу құқықтық реформаның құрамына жата ма деген сұрақ та туындайды. Құқықтық реформаларға қатысты жүрізілген еңбектерден құқықтық реформаға қатысты арнайы түсініктерді

кездестіру қиын. Тек әлеуметтік желідегі келесідей жалпы түсінікті кездестіруге болады: «Құқықтық реформа – бұл қолданыстағы заңдарды білу, сонымен бірге заңның әділеттілігін және тиімділігін арттыру мақсатында құқықтық жүйеге өзгерістер қолдану және жүргізу» [6]. Құқықтық реформалар әсіресе қоғам өз дамуының бағытын өзгерткенде немесе жаңадан әлеуметтік-экономикалық, саяси институттар пайда болғанда, яғни қоғамның даму деңгейіне қарай жүргізіледі. Сондықтан қылмыстық-құқықтық бағыттағы реформалар барлық кезде алдыңғы жүргізілген реформалардың сапасыздығына байланысты бола бермейді. Алдыңғы реформалардың сапасыздына қатысты емес жағдайда қылмыстық-құқықтық бағыттағы заңдарды реформалаудың (қайта қараудың) негіздері төмендегідей бола алады, олар:

◆ қоғамның, мемлекеттің саяси даму формациясының өзгеруіне байланысты заңды түпкілікті қайта қарау;

◆ әлеуметтік-саяси және қоғамдық санадағы өзгерістерге байланысты бұрын қылмысты болып саналған іс-әрекеттерді қылмыстық құқық бұзушылықтар қатарынан алып тастау. Мысалы, 1997 жылғы ҚР ҚК көп әйел алушылық, бір жыныстағы адамдарды жыныстық әрекеттерін қылмыстардың қатарынан алып тастау себебі, ол адамдардың құқықтары мен бостандықтарының кеңеюіне байланысты деп түсінуге болады;

◆ қоғамның даму деңгейіне немесе ғылым мен техниканың дамуына байланысты жаңадан құқықпен реттелуге және қорғалуға жататын қоғамдық қатынастардың пайда болуы. Мысалы медицина, экономика, ақпарат және байланыс саласында көптеген қылмысты іс-әрекеттер пайда болды;

◆ халықаралық ұйымдардың кей трансұлттық немесе халықаралық сипаттағы қылмыстар бойынша қабылдаған конвенцияларын мойындап, отандық заңдарды сәйкестікке келтіру. Мысалы азаптау, адам саудасы, экоцид, геноцид, терроризмді қаржыландыру сияқты қылмыстар бойынша БҰҰ конвенциялары бар. Мұндай әрекеттерді отандық заңға қылмыс ретінде енгізу, қазіргі қылмыстық кодекстің алдындағы 1997 ж. қабылданған ҚР қылмыстық заңның өмір сүру кезінде заңға толықтырулар енгізу түрінде басымырақ қолданылды;

◆ қылмыстық-құқықтық ғылымдардың теориялық тұрғыдан негізделген, сапалы ұсыныстарын заңға енгізу.

Құқықтық реформа жүргізу барысында жоғарыда аталған негіздердің барлығы да ескеріліп, олардың жиынтығы түрінде қайта қаралады. Ал заңдарды қайта қарау кезінде ескерілмей қалған немесе сапасыздық танытқан ережелер кейіннен заңға өзгерістер мен толықтырулар түрінде енгізіледі. Бұл жағдай Қазақстанда да, шет мемлекеттердің де заң практикасында үйреншікті, қалыптасқан жайт болып саналады. Алайда заңның мазмұнына Қазақстандағыдай әлсін-әлсін өзгерістер енгізе беру құқық теориясында айтылатын заңның тұрақтылығына кері әсерін тигізеді. Егер заңның теориялық және практикалық талаптарға сай келмейтін сапасыз ережелері кездессе, онда әрине оларды түзету қажет болады. Жоғарыда айтылғандардың негізінде құқықтық реформа – бұл қолданыстағы заңдарды қайта қарау негіздері пайда болғанда немесе бұрын арнайы заң болмағандықтан реттелмеген қатынастарды құқық арқылы реттеу қажет болғанда және оларды өзектілігіне байланысты кейінге қалдыруға жатпағанда заң шығарушы орган арқылы нормативтік-құқықтық актілерді түпкілікті қайта қарау және қабылдау болып табылады деген түсінік ұсынамыз.

«Қылмыстық-құқықтық бағыттағы заңдарды реформалау» мен «заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізе отырып жетілдіру» ұғымдарының айырмашылығы, ол реформа жүргізуде заңды түпкілікті қайта қарау негіздері кешенді түрде қолданылса, ал заңдарға өзгерістер енгізе отырып жетілдіру – бұл заңда кемшіліктің анықталуына байланысты тиісті кезеңдерімен жүргізіледі. Бұл кемшіліктер заңның теориялық және практикалық талаптарға сай еместігіне және халықаралық-құқықтық актілердің қабылдануына қарай анықталады. Түптеп келгенде құқықтық реформада, заңға өзгерістер енгізу арқылы жетілдіру де заңның тиімділігін көтеруге бағытталған.

Ал Қазақстанда осы күнге дейін жүргізілген қылмыстық-құқықтық бағыттағы реформалардың барысына назар аударсақ, оны жүргізудің себептері немесе алғышарттары бірнешеу болып табылады.

Біріншісі, елдің саяси-экономикалық жағдайы болып саналады. Бұл алғышарт тәуелсіздік алған жылдары өзектілік байқатып, социалистік қоғам идеологиясына негізделген заңдарды

өзгертіп, сол кездерде адам құқығы мен бостандықтарын кеңейту идеясына негізделді. Тәуелсіздік алған жылдары социалистік жоспарлы экономикадан да бас тату орын алғандықтан, экономиканы әр тараптандыру, яғни банкі жүйесін кеңейтіп, банкі операцияларын көбейту, кәсіпкерлік қызметті дамыту, бағалы қағаздар рыногын қалыптастыру, кей тауарларды акциздік маркамен шығару қажет болды. Мұнымен қатар құқық қорғау органдары, өзгедей мемлекеттік органдар ашықтық, жариялылық, демократиялық идеялары негізінде қызмет атқаруы заң жүзінде белгіленді. Демократизм қағидасы адамның саяси құқықтарының кеңеюін білдіреді және сайлауға немесе сайлануға қатысу, шеру, демонстрация өткізу сияқты сөз бостандығы, көп партиялық түрінде көрініс береді. Аталған құқықтарды азаматтарға бергендіктен, мұндай қылмыстық-құқықтық қорғау объектілерге қарсы іс-әрекеттер жасау да қылмысты болып саналуы керек.

Құқықтық реформаларды жүргізудің екінші алғышарты, ол қоғамның дамуына байланысты заңдарды да жетілдіру, заңдардың қоғамның шын келбетінен қалып қоймауын қамтамасыз ету болып табылады. Сондықтан құқық үнемі жетілдіріп отыруды қажет етеді деуге болады. Бұл мәселеде қоғам бірінші кезекте дами ма, әлде құқық бірінші ма деген сұрақ туындайды. Біздің пікірімізше қоғамдағы саяси өзгерістер бойынша құқық бірінші кезекте тұрады, яғни алдымен заң қабылданады (мысалы 1993 және 1995 жылдардағы ҚР Конституцияларының қабылдануы), сонан кейін сол заңдарда көрсетілген қоғамдық-саяси институттар пайда бола бастайды. Ал экономикалық, әлеуметтік бағыттағы даму бойынша құқық екінші кезекте болуы керек, яғни алдымен қандай да бір әлеуметтік, экономикалық бағыттардағы және құқықпен реттелуге жататын осы елде пайда болған немесе шет елдерден енген жаңа құбылыстар пайда болуы мүмкін. Мысалы ұялы телефонның, компьютердің пайда болуына және олардың функцияларының көбеюіне және бұл салада да қоғамға қауіпті іс-әрекеттердің кездесетіндігіне байланысты 2014 жылғы ҚР ҚК «Ақпарат және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деген жаңа тарау енгізілді.

Құқықтық реформаларды жүргізудің келесі үшінші себебі, ол отандық заңдарды халықаралық стандартты құжаттарға сәйкестендіру болып табылады. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алғаннан кейін бірнеше халықаралық ұйымдарға мүше ретінде енгендіктен ел заңын халықаралық стандарттаға сәйкестендіруі қажет болды. Себебі «халықаралық-құқықтық стандарттар» деген ұғым мағынасы бойынша БҰҰ, Еуропалық Кеңес, ТМД сияқты халықаралық ұйымдардың, сонымен қатар заңгерлердің халықаралық немесе аймақтық ассоциацияларының сот, адвокаттық, қылмыстық қудалау қызметтері бойынша заңгерлердің кәсіби және этикалық нормалары мен қағидаларын анықтайтын құжаттардан құрала отырып, жекелеген мемлекеттер үшін заңның прогрессивті даму деңгейін білдіреді. Бұл мәселе, әсіресе қылмыстық-құқықтық бағыттағы заңдардың және сот, құқық қорғау органдарының алдағы даму бағыттарын белгілейтін арнайы бір құрамдас бөлігі болып саналады.

Адам құқықтарына және сот-тергеу органдарының қызметтеріне қатысты халықаралық стандарттар негізінен қылмыстық процессуалдық құқыққа қатысты болып келеді. 1997 және 2014 жж. қабылданған ҚР ҚПК жаңаша ережелердің дені күдікті адамның құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейтуге, сот тәуелсіздігіне, қылмыстық қудалауды жүргізетін органдар қызметкерлеріне қатысты халықаралық актілерден алынған, яғни отандық заңдарды халықаралық-құқықтық стандарттаға сәйкестендіру анық байқалады.

БҰҰ-мен қылмыстық әділет органдарының қызметтеріне және олардың лауазымды адамдардың жүріс-тұрысына қатысты келесідей құжаттар қабылданған және олар осы саладағы халықаралық стандарттарды белгілейді:

1979 жылғы «Лауазымды адамдардың құқықтық тәртіпті қолдау бойынша жүріс-тұрыс Кодексі; 1985 жылғы «Билікті теріс пайдалану және қылмыстар құрбандары үшін әділсоттың негізгі қағидалары бойынша Декларация»; 1985 жылғы Қылмыстылықтың алдын алу және құқық бұзушылармен жұмыс істеу бойынша БҰҰ жетінші Конгресінде қабылданған «Сот органдары тәуелсіздігінің негізгі қағидалары»; 1988 жылғы «Қандай да бір формада болмасын ұсталған және қамауға алынған барлық адамдарды қорғау қағидаларының Жинағы»; 1990 жылғы «Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының алдын алуға қатысты БҰҰ Жетекші қағидалары» (Эр-Рияд жетекші қағидалары); 2000 жылғы «Ар-намысты қорлайтын, азаптайтын және басқа да қатігездікті, адамгершілікке жатпайтын қатынас түрлерін және жазаларды құжат-

тау және тиімді тергеу Қағидалары»; 2002 жылғы 26 қарашада Гаагада қабылданған «Судьялардың жүріс-тұрысының Банголор қағидалары»; 1985 жылғы «Сот органдары тәуелсіздігінің негізгі қағидалары»; 1990 жылғы «Құқықтық тәртіпті қолдау бойынша лауазымды адамдардың күш және атылатын қаруларды қолдануының негізгі қағидалары»; 1990 жылғы «Сот құдалауын іске асыратын адамдардың роліне қатысты Жетекші қағидалар».

Сонымен, қылмыстық-құқықтық бағыттағы (БҰҰ-ның қылмыстар бойынша қабылдаған конвенциялары) бойынша қабылдаған халықаралық-құқықтық стандарттарға жататын актілерінің мағынасы, ол мемлекеттердің заң шығарушылық қызметіне барлық жағдайда міндетті болмағанмен, бұл актілердің халықарылық деңгейді, стандартты білдіретіндігінде, яғни мемлекеттер өркениетті елдің заңын қалыптастырғысы келсе, үлгі ретінде қолдануға болатындығында, ал осы бағыттағы актілерді сақтамаса, онда отандық заңдары, сот және басқа да органдарының қызметтері, адам құқықтарын сақтау деңгейі халықаралық стандарттарға сәйкес келмейді деп баға берілетіндігінде. Осы себептен мемлекеттер халықаралық-құқықтық стандарттарды сақтауға тырысады, алайда толық көлемде сақтауға міндеттенбейді. Әділсотты қолдану және жаза атқарумен байланысты халықаралық стандарттар негізінен ұсыныстық сипаттаға актілерге жатады. Кейбір зерттеушілердің пікірінше қарастырып отырған саладағы халықаралық стандарттар ретінде адамның және азаматтардың құқықтарын қорғау қағидаларын анықтайтын және дамытатын халықаралық-құқықтық міндеттемелер танылады. Осы міндеттемелер негізінде мемлекеттер азаматтарға белгілі бір құқықтарды беріп, олардың сақталу кепілдіктерін анықтайды. Стандарттар жалпыға танымал құқықтардың, бостандықтардың көлемін анықтайды және құқықты іске асырудың төменгі стандартты деңгейін көрсетеді [7; 58], [8; 27]. Көріп отырғанымыздай, бұл зерттеушілердің шешімімен біздің бағытымыз мағынасы бойынша сәйкес келеді.

Сот-тергеу органдарының қызметтерін жетілдіруде біршама жетістіктер байқалғанмен, қылмыстық процессуалдық заңда әліде халықаралық стандарттарға сәйкестендіруді талап ететін ережелер кездеседі. Солардың бірі қорғаушымен (адвокатпен) күдіктінің, сотталушының арсындағы қатынас болып табылады. Қорғаушымен күдіктінің процессуалдық бағыттары бірдей, яғни қорғану тарабы болғанмен, олардың араларында мүдделер қақтығысы орын алатын кездер болады. Ондай мүдделер қақтығысы клиенттің өз құпияларын сақтауына, күдіктінің жалған жауап беруіне байланысты туындайды. Қорғаушы осындай мүдделер қақтығысы туындағанда халықаралық-құқықтық стандарттарға сәйкес мынандай ұстанымдарды басшылыққа алуға тиіс болады: Біріншісі, мүдделер қақтығысын заңгерлік этикаға байланысты шешу және екіншісі, қорғаушы ретіндегі процессуалдық бағытына сәйкес шешу.

Қолданыстағы ҚР ҚПК қорғаушымен күдіктінің, сотталушының араларындағы мүдделер қақтығысын тікелей атамағанмен, оның орын алуы мүмкін екендігін төмендегідей баптар бойынша жоққа шығармайды. Апелляциялық тәртіпте сот шешімдерін қайта қарау сатысына қатысты ҚР ҚПК 423 бабының 5 бөліміне сәйкес «Сотталған адам өзінің қорғаушысы, заңды өкілі берген шағымды кері қайтарып алуға құқылы, көрсетілген адамдардың шағымдарын оның кері қайтарып алуы сот үшін міндетті болып табылады». Сонымен қатар кассациялық сатыға қатысты ҚПК 488 бабының 6 бөлімі бойынша «Кассациялық шағымды, наразылықты берген адам іс кассациялық сатыда қаралғанға дейін оларды кері қайтарып алуы мүмкін. Сотталған адам өзінің мүддесінде өз қорғаушысы немесе заңды өкілі берген кассациялық шағымды кері қайтарып алуға құқылы». Бұл жерде процессуалдық бағыттары бірдей бола тұрып неліктен сотталушы өзінің пайдасына берілген қорғаушының шағымын қайтарып алуы мүмкін деген сұрақ туындайды. Қылмыстық процессуалдық құқық бойынша қорғаушы өзінің клиентінің мүддесіне қайшы келетін, яғни оның кінәсін дәлелдейтін нақтылы деректерді жинауға, оның жағдайын ауырлататын қандай да бір әрекеттерді жасауға өкілетті емес.

Осы қарастырылып отырған мәселе бойынша заңгерлердің халықаралық ассоциацияларында қабылданған актілеріне назар салып көрейік. Мысалы, 2000 ж. 25 қазанда Еуропа Кеңесі министрлері комитетінің 727 мәжілісінде қабылданған «Адвокаттық кәсіпті іске асыру бостандығы туралы» Нұсқаулықтың III қағидасы (адвокаттардың рөлі мен міндеттері). Бұл құжаттың в) пункті бойынша адвокаттар өз клиентінің мүдделерін сот алдында қорғау үшін іс қозғатуға құқылы [9]. Сонымен қатар 1990 ж. Нью-Йоркте заңгерлердің халықаралық ассоциациясында қабылданған «Заңгер мамандығы тәуелсіздігінің стандарттары» деген актіні

келтіруге болады. Бұл құжаттың 4-бөлімі бойынша «Белгіленген ережелерді, стандарттар мен этикалық нормаларды басшылыққа ала отырып, адвокаттар міндеттерін орындау кезінде әрқашан еркін, адал және қорқынышсыз, клиенттің заңды мүдделеріне сәйкес және билік немесе жұртшылық тарапынан қандай да бір араласусыз немесе қысымсыз әрекет етулері тиіс» [10]. Осы ереже 1983 жылғы Американ заңгерлерінің ассоциациясында қабылданған «Кәсіби жүріс-тұрыстың үлгі ережелері» деп аталатын құжатта да келтірілген [11].

Ал отандық құқықтық актілердің ішінен бұл мәселеге 2014 ж. адвокаттар алқасы делегаттарының Республикалық конференциясында бекітілген «Адвокаттардың кәсіптік әдебі Кодексі» назар аударған. Бұл Кодекстің 3 тарауының 15 тармағы бойынша «Егер айыпталушы өз кінәсін мойындаса, бірақ оның мойындауы басқа дәлелдемелермен бекітілмесе, ал іс материалдары айыптаудың негізсіздігін растаса, адвокат қорғауындағы адамның жағдайын нашарлатпайтын ұстанымда тұруға құқылы» [12]. Көріп отырғанымыздай, бұл жерде ҚР ҚПК жоғарыда аталған баптарымен Адвокаттардың кәсіптік әдебі Кодексінің арасында айырмашылық бар екендігін байқауға болады. Сондықтан ҚПК 423 және 488 баптардың аталған ережелері адвокаттық этиканы, олардың процессуалдық бағытын сақтауына қайшылық білдіре ме деген де сұрақ туындайды.

Жоғарыда айтқанымыздай, күдікті, сотталушы сот-тергеу алдында жалған жауаптар беруі мүмкін. Олардың өзін құтқару немесе керісінше жақын адамдарын, қылмысқа қатысушыларды құтқару үшін жалған жауаптар беретін кездері болады. Осындай жағдайды қорғаушы білген болса ол не істеуі керек деген сұрақ туындайды. Себебі адвокат сотталушыны қорғауға міндетті болғанмен, бірақ заңгер адам ретінде әділсот шешімі шығуына жағдай жасауы тиіс. Бұл туралы Уильям Х. Эриксон мынандай шешім келтіреді: «Адвокаттың клиенті алдындағы және сот алдындағы міндеттері арасындағы қайшылық, ол қорғауындағы адамның жалған жауап берген кездерінде туындайды. Мұндай кезде адвокат клиентіне жалған жауап бермеуді ұсына алғанмен, бірақ клиенттің жалған айғақ беруіне кедергі келтіре алмайды. Егер адвокат пен клиент маңызды мәселелер бойынша келісе алмаса, онда стандарттар бойынша адвокат клиентіне құпия жағдайда дұрыс кеңестер беруі тиіс» [13]. Әрине, мұндай жағдайларда адвокат жалған жауаптар бергені үшін жауаптылық жеңілдемей, керісінше қатаң белгіленетінін түсіндіре алады. Бір айта кететін жәйт, ол сотталушы жалған жауап беріп, ал адвокат шынайы дәлелдемелерге сүйенгенде, олардың мәліметтерінде елеулі айырмашылық болады және бұл жағдай қорғаушы үшін белгілі бір қиындықтар тудырады.

Осы тәріздес пікірді А.Б. Гафуровте келтірген. Ол «Адвокаттың өз міндетін адал атқаруы кейде құпиялылықты сақтау міндетінен жоғары болуы мүмкін. Адвокатта «әділсот қызметшісі» ретінде қоғам мен сот алдында өзінің клиентіне қатысты кей міндеттеріне қайшы келуі мүмкін міндеттері болады. Адвокаттың сот алдындағы міндетіне адалдық борышы кіреді. Егер адвокат клиентінің жалған жауап беретіндігін білсе, онда ол маңызды диелемма алдында тұрады. Заң адвокатқа сот алдына жалған дәлелдемелер келтіруге, сотты алдауға және бұл туралы клиентіне көмектесуге тиым салады. Осылайша адвокаттың клиентке қатысты міндеті сот алдында екінші дәрежеліге ие» дейді [14; 80]. Мұндай пікірлермен келісу керек, себебі мұндай жағдайда адвокат қорғануды білдіретін процессуалдық бағытты емес, заңгер адам ретіндегі адвокаттық этиканы басшылыққа алады.

Адвокатпен, клиенттің арасындағы мүдделер қақтығысы құпиялылықты сақтауға байланысты да туындайды. Күдіктінің, сотталушының кейбір құпиялары отбасылық, жыныстық өмірге қатысты болып жатады. Егер осы тәрізді сотталушы жариялауды құп көрмейтін мәліметтерді жасыру, дұрыс сот шешімінің шығуына кері әсер ететін болса, онда адвокат қандай шешім қабылдауы керек деген сұрақ туындайды. Мұндай жағдайды дұрыс шешу аса қиындық тудырмайды. Адвокат адамның ар-намысына келетін зиянның алдын алу үшін сот-тергеу органдарына істі жабық түрде қарауды ұсына алады. Осы себептенде кей дереккөздер заңды шешім шығу үшін қажеттілік болғанда адамның жеке құпиясына жататын мәліметтерді шектеуді ұсынады. Мұндай дереккөздер бойынша «құпия қатынастарға негізделген істер бойынша процестер әрбір нақты жағдайда жеке анықталуы керек» [15]. Біз кейбір жағдайларда айыпталушы мен адвокат арасындағы құпия ақпаратты шектеуге келісеміз. Бұл жерде құпия ақпаратты ашу мен жасыруды шектейтін өлшем ол соттың әділ шешім шығаруына және айыпталушының заңды мүдделеріне негізделуі тиіс.

Адвокатпен сотталушының арасындағы құпиялылық туралы айта отырып, мына нәрсеге назар аудару керек. Кейде сотталушы адвокатқа өзін айыптайтын дәлелдер туралы айтуы мүмкін. Мұндай жағдайда адвокат оларды жарияламауы тиіс. Бұл оның қорғану бойынша процессуалдық бағытына сай келмейді. Қылмысқа қатысты дәлелдемелерді табу, ол айыптау тарабының, тергеушінің, прокурордың процессуалдық бағытына жатады. Ал егер клиент жасалайын деп жатырған қылмыс туралы қорғаушысына айтса, онда ол бұл туралы тиісті органдарға хабарлауы тиіс. Мұндай жағдайда адвокат заңгер адам ретіндегі этиканы басшылыққа алған болып шығады.

Қорытынды

Жоғарыда айтынлғандардың негізінде адвокатпен сотталушының арасындағы мүдделер қақтығысын құқықтық реттеу бойынша отандық заңды жетілдіру мақсатында келесідей ұсыныстар келтіруге болады. Егер қылмыс жасауға байланысты құпия мәліметтерді сотталушының рұқсатынсыз жария ету оның ақталуына, жауапкершілігінің жеңілдетілуіне әкеп соғатын болса, онда ол жария етілуге тиіс және мұндай жағдайда адвокаттық этика сақталады, осыған байланысты сотталушының қорғаушыдан бас тартуы қанағаттандырылмауы тиіс.

Егер айыпталушы әділ шешім шығаруға ықпал ететін мәліметтерді қорғаушыға хабарламаса, бірақ қорғаушыға бұл мәліметтер іс бойынша материалдарды жинау кезінде белгілі болса, онда мұндай мәліметтер жария етілуі тиіс. Сотталушының ҚР ҚПК-нің 423 және 488-баптарында көрсетілген қорғаушы берген апелляциялық және кассациялық шағымдарды қайтарып алу құқығы да сол негізде өзгертілуі тиіс. Яғни «қорғаушының апелляциялық және кассациялық өтінішхаттарын сотталушының кері қайтарып алуға құқығы жоқ» деп белгіленуі керек.

Қылмыстық процессуалдық заңда «соттың заңды шешім шығаруына кедергі келтіретін мәліметтер құпия болып танылмайды» деген ереже көрсетілуі керек. Бұл қорғаушының позициясына да, адвокаттық этикаға да сай келеді.

Күдіктінің, сотталушының алдағы уақыттарда жасалуы мүмкін қылмыстар туралы қорғаушысына айтуы мүмкіндігіне байланысты Қылмыстық процестік кодексте қорғаушының өз қорғауындағы адамнан бас тарту себептері көрсетілуі керек.

Қорғаушымен айыпталушының арасында мүдделер қайшылығы туындағанмен, қорғаушы өз қызметтерін әрі қарай жалғастырғанда мынандай құқықтық талаптар, қағидалар сақталады:

- заңдылық;
- әділсот шешімі;
- адвокаттың өз процессуалдық бағытын заңды бұзбай сақтауы;
- адвокаттық этиканың сақталуы;
- қорғауындағы адамға толық құқықтық көмек көрсету.

Қазақстан Республикасының қылмыстық және қылмыстық-процессуалдық заңдары халықаралық-құқықтық актілер мен озық шетелдік тәжірибелерге негізделе отырып қалыптастырылған. Осы мақалада атап өтілген жекелеген кемшіліктердің кездесетіндігі болмаса, негізінен аталған заңдар халықаралық стандарттарға сәйкес келеді деген қорытынды жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Баймаханов М.Т. Право, сознание, поведение // Избранные труды по теории государства и права. – Алматы: АЮ-ВШП «Әділет», 2003. – С. 138–144.

2 Айтхожин К.К. Вопросы развития правовой системы Республики Казахстан в контексте реализации концепции правовой политики. – 2017. URL: https://www.zakon.kz/4846104-voprosy-razvitija-pravovojj-sistemy.html (дата обращения: 25.02.2025)

3 Сулейменова Г.Ж. Судебная реформа в Республике Казахстан: обзор основных этапов // Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе. Центр в Астане. – Алматы, 2010. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36866416 (дата обращения: 29.05.2025)

4 Мәми Қ. Қазақстандағы сот реформасының даму кезеңдері. – Астана: Астана полиграфия, 2003. – 264 б.

5 Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан. – Алматы: Жеті Жарғы, 2001. – 256 с.

6 Правовая реформа. URL: https://ru.qaz.wiki/wiki/Law_reform (дата обращения: 23.04.2025)

7 Оганесян С.М. Понятие международных стандартов прав человека // Международное публичное и частное право. – 2008. – № 2. – С. 56–60.

8 Бутылин В.Н., Гончаров И.В., Барбин В.В. Обеспечение прав и свобод человека и гражданина в деятельности органов внутренних дел. – М.: Академия управления МВД России, 2007. – 240 с.

9 Рекомендация № R(2000)21 Комитета министров Совета Европы «О свободе осуществления профессии адвоката»: принята 25 окт. 2000 г. // Гарант. URL: https://base.garant.ru/71493608/ (дата обращения: 19.12.2025)

10 Стандарты независимости юридической профессии: приняты на конференции Международной ассоциации юристов (Нью-Йорк, сент. 1990 г.). // Zakon.kz: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1045113 (дата обращения: 19.12.2025)

11 Model Rules of Professional Conduct – Примерные правила профессионального поведения / American Bar Association. 1983. URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21208791 (дата обращения: 19.12.2025)

12 Адвокаттардың кәсіби әдеп кодексі: бекітілген 2014 жылғы 26 қыркүйектегі Адвокаттар алқасы делегаттарының екінші республикалық конференциясында. URL: https://www.agka.kz/cms/wp-content/uploads/2014/12/CodexProfEtiki-KAZ.pdf (өтініш берілген күн: 20.12.2025)

13 Erickson W.H. The Perjurious Defendant: A Proposed Solution to the Defense Lawyer's Conflicting Ethical Obligations to the Court and to His Client // Denver Law Journal. 1981. Vol. 59. Iss. 1. P. 75–78.

14 Гафуров А.Б. Международные стандарты адвокатской деятельности. – М., 2014. – 240 с.

15 Relationship between Defense Lawyer and Defendant // Defense Wiki. URL: https://defensewiki.ibj.org/index.php/Relationship_between_Defense_Lawyer_and_Defendant (accessed: 23.08.2024)

REFERENCES

1 Bajmahanov M.T. (2003) Pravo, soznanie, povedenie // Izbrannye trudy po teorii gosudarstva i prava. Almaty: AJu-VShP «Ədilet». P. 138–144. (In Russian)

2 Ajthozhin K.K. (2017) Voprosy razvitija pravovoj sistemy Respubliki Kazahstan v kontekste realizacii koncepcii pravovoj politiki. URL: https://www.zakon.kz/4846104-voprosy-razvitija-pravovojj-sistemy.html (data obrashhenija: 25.02.2025) (In Russian)

3 Sulejmenova G.Zh. (2010) Sudebnaja reforma v Respublike Kazahstan: obzor osnovnyh jetapov // Organizacija po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evrope. Centr v Astane. Almaty. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36866416 (data obrashhenija: 29.05.2025) (In Russian)

4 Mämi Q. (2003) Qazaqstandağy sot reformasynyñ damu kezeñderı. Astana: Astana poligrafia. 264 p. (In Kazakh)

5 Dzhekebaev U.S. (2001) Osnovnye principy ugolovnogo prava Respubliki Kazahstan. – Almaty: Zheti Zharғy. 256 p. (In Russian)

6 Pravovaja reforma. URL: https://ru.qaz.wiki/wiki/Law_reform (data obrashhenija: 23.04.2025) (In Russian)

7 Oganesjan S.M. (2008) Ponjatie mezhdunarodnyh standartov prav cheloveka // Mezhdunarodnoe publichnoe i chastnoe pravo. No. 2. P. 56–60. (In Russian)

8 Butylin V.N., Goncharov I.V., Barbin V.V. (2007) Obespechenie prav i svobod cheloveka i grazhdanina v dejatel'nosti organov vnutrennih del. M.: Akademija upravlenija MVD Rossii. 240 p. (In Russian)

9 Rekomendacija № R(2000)21 Komiteta ministrov Soveta Evropy «O svobode osushhestvlenija professii advokata»: prinjata 25 okt. 2000 g. // Garant. URL: https://base.garant.ru/71493608/ (data obrashhenija: 19.12.2025) (In Russian)

10 Standarty nezavisimosti juridicheskoj professii: prinjaty na konferencii Mezhdunarodnoj associacii juristov (N'ju-Jork, sent. 1990 g.). // Zakon.kz: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1045113 (data obrashhenija: 19.12.2025) (In Russian)

11 Model Rules of Professional Conduct – Primernye pravila professional'nogo povedenija / American Bar Association. 1983. URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21208791 (data obrashhenija: 19.12.2025) (In English)

12 Advokattardyñ käsıbi ädep kodeksı: bekıtılgen 2014 jylğy 26 qyrküiektegı Advokattar alqasy delegattarynyñ ekınşı respublikalyq konferensiasynda. URL: https://www.agka.kz/cms/wp-content/uploads/2014/12/CodexProfEtiki-KAZ.pdf (ötınış berılgen kün: 20.12.2025) (In Kazakh)

13 Erickson W.H. (1981) The Perjurious Defendant: A Proposed Solution to the Defense Lawyer's Conflicting Ethical Obligations to the Court and to His Client // Denver Law Journal. Vol. 59. Iss. 1. P. 75–78. (In English)

14 Gafurov A.B. (2014) Mezhdunarodnye standarty advokatskoj dejatel'nosti. M., 240 p. (In Russian)

15 Relationship between Defense Lawyer and Defendant // Defense Wiki. URL: https://defensewiki.ibj.org/index.php/Relationship_between_Defense_Lawyer_and_Defendant (accessed: 23.08.2024) (In English)

АПЕНОВ С.М.,[1]
к.ю.н., доцент.
e-mail:apienov68@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-1132-5022
НЫСАНБЕКОВА Л.Б.,*[1]
PhD, и.о. доцента.
*e-mail: lazzat_nb9@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1547-6816
ЖАЙЛАУ Ж.,[2]
к.ю.н., доцент.
e-mail: zhan1831@bk.ru
ORCID ID: 0000-0001-5326-6302
[1]Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан
[2]Алматинский гуманитарно-экономический
университет,
г. Алматы, Казахстан

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО СООТВЕТСТВИЯ МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ

Аннотация

В статье всесторонне исследуются теоретические основы реформирования уголовного законодательства Республики Казахстан и его соответствие международно-правовым стандартам. Авторы обосновывают предпосылки правовых реформ, включая изменение социально-политической ситуации, обновление общественных отношений, необходимость внедрения достижений юридической науки, адаптацию к международным соглашениям и применение передового зарубежного опыта. Также разграничиваются понятия совершенствования законодательства и его кардинальной реформы, анализируется эффективность внесенных изменений. Авторы оценивают уровень соответствия казахстанского уголовного законодательства международным стандартам, раскрывая значение проведенных реформ для правоприменительной практики. В исследовании применяются историко-правовой, сравнительно-правовой и системный методы. Особое внимание уделяется институциональным и содержательным изменениям в уголовной правовой системе Казахстана, а также предлагаются эффективные пути гармонизации национального права с международными обязательствами.

Ключевые слова: предпосылки реформ, уголовное право, наказание, совершенствование права, зарубежное законодательство, международно-правовые стандарты.

APIENOV S.M.,[1]
c.l.s, associated professor.
e-mail: apienov68@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-1132-5022
NYSSANBEKOVA L.B.,*[1]
PhD, associated professor.
*e-mail: lazzat_nb9@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1547-6816
ZHAILAU Zh.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: zhan1831@bk.ru
ORCID ID: 0000-0001-5326-6302
[1]Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Almaty Humanitarian-Economic University,
Almaty, Kazakhstan

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND ITS ALIGNMENT WITH INTERNATIONAL STANDARDS

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations of criminal law reform in the Republic of Kazakhstan and its alignment with international legal standards. The authors identify key prerequisites for reform, including changes in the socio-political context, the emergence of new social relations, the need to integrate legal science achievements, the adaptation of international conventions, and the incorporation of advanced foreign legal practices. A distinction is made between legal improvement and full-scale reform, and the effectiveness of legislative changes is critically assessed. The paper evaluates the degree to which Kazakhstan's criminal law complies with international norms and explores the reforms' practical implications for legal policy and enforcement. Historical, comparative, and systemic research methods are employed. Special attention is given to institutional and substantive transformations within Kazakhstan's criminal justice system, with recommendations for harmonizing domestic legislation with international legal standards.

Keywords: prerequisites for reforms, criminal law, punishment, improvement of law, foreign legislation, international legal standards.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 12.07.2025

ҒТАМР 10.63.91
ӘОЖ 349.2; 341.2
JEL K31; L86

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-225-235

САРТАЕВА Ш.Ш.,*[1]
з.ғ.м., аға оқытушы.
*e-mail: sartaeva.72@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9066-2400
ЖУМАБЕКОВА М.М.,[1]
құқық магистрі, оқытушы.
e-mail: m_mukhidinovna@ mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-7639-2014
УТАРОВ К.А.,[1]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: koben_kok_koz@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-4285-9257
[1]М.О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ., Қазақстан

ОНЛАЙН ЕҢБЕКТІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Бұл зерттеуде онлайн еңбекті халықаралық-құқықтық реттеу қағидаттары және олардың дәстүрлі жұмыспен қамту нысандарынан ерекше белгілері талданады, олардың Қазақстан үшін қолданылуы мен маңыздылығына ерекше назар аударылады. Бұл мақалада әділ қарым-қатынас, кемсітушілікке жол бермеу, еңбек қауіпсіздігі, қауымдастық құқықтары, жеке өмірге қол сұғылмаушылық және деректерді қорғау және цифрлық платформа қызметкерлерін жіктеуге қатысты қиындықтарды қоса алғанда, онлайн еңбекті реттеудің негізгі аспектілері қарастырылады. Зерттеу онлайн еңбектің трансшекаралық сипатын және онымен байланысты юрисдикциялық қиындықтарды көрсетеді. Зерттеу әдіснамасы халықаралық құқық нормаларын, ғылыми еңбектерді және құқық қолдану тәжірибесін кешенді талдауға негізделеді. Зерттеу барысында алынған қорытындылар қолданыстағы құқықтық реттеу тетіктерін цифрлық экономиканың нақты талаптарына сәйкестендіру, сондай-ақ Қазақстанда онлайн еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің жаңа, инновациялық бағыттарын қалыптастыру қажеттігін айқындайды. Зерттеу нәтижелері онлайн еңбек қатынастарын құқықтық реттеу саласындағы халықаралық қағидалар мен үздік тәжірибелерді негізге ала отырып, Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын одан әрі жетілдіруге бағытталған нақты ұсыныстар жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: онлайн еңбек, халықаралық еңбек нормалары жүйесі, елдегі еңбек қатынастарын құқықтық реттеу, еңбек етушілердің құқықтық қорғалуы, цифрлық платформалар, цифрландырылған экономикалық орта.

Кіріспе

Жедел жүріп жатқан цифрландыру мен ғаламдық өзара байланыс жағдайында қашықтан орындалатын еңбекті халықаралық-құқықтық тұрғыдан реттеудің қағидалары бұрынғыдан да өзекті сипатқа ие болды. Цифрлық платформаларды қолданумен және қашықтықтан жұмысты орындаумен сипатталатын онлайн жұмыс еңбек қатынастарының дәстүрлі тұжырымдамаларына қарсы тұрады. Әділ қарым-қатынас, кемсітушілікке жол бермеу, жұмыс қауіпсіздігі және бірлестік құқығы сияқты іргелі қағидаттар цифрлық экономика контекстінде қайта қарауды талап етеді. Қазақстан инновациялық және цифрлық технологиялар бойынша аймақтық көшбасшы болуға ұмтылатындықтан, осы қағидаттарды түсіну және іске асыру жұ-

мысшылардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету және тұрақты экономикалық өсуді ынталандыру үшін маңызды.

Зерттеуде цифрлық ортадағы қызметкерлердің құпиялылығы мен деректерін қорғау, желідегі жұмысшылардың икемділігі мен қауіпсіздігі арасындағы тепе-теңдік, сондай-ақ цифрлық платформалардағы жұмысшылардың мәртебесін жіктеу және анықтау мәселелері сияқты аспектілерге ерекше назар аударылады. Бұл мәселелер Қазақстанның онлайн еңбекті реттеу саласындағы заңнамалық базасын дамытуға тікелей байланысты және халықаралық тәжірибе мен ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып мұқият талдауды талап етеді.

Онлайн-еңбектің трансшекаралық сипаты қолданыстағы заңнама мен юрисдикцияны анықтауда қосымша қиындықтар туғызады, бұл әсіресе жаһандық цифрлық еңбек нарықтарына қатысуын кеңейтуге ұмтылатын ел ретінде Қазақстан үшін өзекті болып табылады. Зерттеу осы мәселелерді шешудің халықаралық тәсілдерін және олардың қазақстандық контексте әлеуетті қолданылуын қарастырады.

Сонымен қатар, зерттеу жаһандық тұрақты даму мақсаттарына сәйкес келетін және инклюзивті және әлеуметтік жауапты цифрлық экономиканы құруға ұмтылысы контекстінде Қазақстан үшін ерекше маңызды болып табылатын онлайн жұмысындағы тұрақтылық пен этикалық стандарттар мәселелерін қарастырады. Осы саладағы халықаралық бастамалар мен озық тәжірибелерді талдау Қазақстандағы этикалық онлайн жұмысының ұлттық стандарттарын әзірлеуге негіз бола алады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізін қашықтан орындалатын еңбек қатынастарын реттеуге қатысты халықаралық-құқықтық актілердің, ғылыми еңбектердің және практикалық жағдайлардың жан-жақты сараптамасы құрайды. Әртүрлі елдердегі онлайн және дәстүрлі еңбек қатынастарын реттеу модельдерінің ерекшеліктерін салыстыру мақсатында салыстырмалы құқық әдісі пайдаланылды. Сонымен қатар Халықаралық еңбек ұйымы, Біріккен Ұлттар Ұйымы және Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы қабылдаған цифрлық экономика мен еңбек болашағына арналған негізгі құжаттар бөлек талдауға алынды.

Құқықтық реттеудегі жаһандық үрдістерді анықтау үшін әлемнің бірнеше юрисдикцияларында қабылданған маңызды сот актілері мен заң шығару бастамалары жүйеленіп қарастырылды. Онлайн еңбекке қатысты ғылыми еңбектер мен талдамалық есептерді зерттеу барысында мазмұнды талдау тәсілі қолданылды. Қазақстандық контексті ескеру мақсатында цифрландыру, еңбек қатынастары және цифрлық экономиканы дамыту бағыттарында қабылданған ұлттық заңнамалық актілер мен стратегиялық бағдарламалар зерттелді.

Онлайн еңбекке қатысты халықаралық қағидалардың Қазақстандағы еңбек заңнамасына ықтимал әсерін бағалау үшін сапалық талдау әдістері пайдаланылды. Сонымен бірге зерттеу шеңберінде елімізде қашықтан еңбек қызметін құқықтық реттеудің болашақ бағыттарын айқындауға арналған болжамдық талдау элементтері енгізілді.

Нәтижелер мен талқылау

Халықаралық онлайн еңбекті реттеу әділетті қарым-қатынасты қамтамасыз ететін, құқықтарды қорғайтын және цифрлық жұмыс ортасында кемсітушілікке жол бермейтін негізгі принциптерді басшылыққа алады. Бұл қағидаттар ХЕҰ еңбектегі негізгі принциптер мен құқықтар туралы Декларациясы сияқты дәстүрлі еңбек шеңберлерінен шыққанымен, цифрлық платформалардың делдалдық және трансшекаралық салдарларына байланысты оларды онлайн еңбекке қолдануда ерекше қиындықтарға кезігеді, реттеу және реттеуде бейімделу тәсілдерін талап етеді. орындау.

Онлайн еңбектегі әділеттілік белгіленген халықаралық еңбек стандарттарына сәйкес келетін қашықтағы және цифрлық жұмысшылар үшін тең еңбекақы мен жұмыс жағдайларына баса назар аударады. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 23-бабы «әділ және қолайлы еңбек жағдайларына» құқықты қамтамасыз етеді, ал ХЕҰ-ның №111 Конвенциясы жұмысқа және кәсіпке қатысты кемсітушілікке тыйым салады. Бұл қағидаттар онлайн

жұмысқа көбірек қолданылуда, мұны платформа жұмысшыларына тікелей әсер ететін еңбек жағдайлары мен қауіпті жұмыс туралы 2019 жылғы Еуропарламенттің қарары дәлелдейді. Калифорния ассамблеясының 5-ші заңы сияқты ұлттық заңнама концерттік жұмысшыларды қызметкерлер ретінде қайта жіктеу арқылы оларға әділ қарау ережелерін кеңейтуге тырысты. Дегенмен, онлайн-еңбекте әділеттілікті енгізу бірегей қиындықтарға тап болады, бұл Berg және басқалардың (2018) цифрлық еңбек платформалары бойынша зерттеуінде атап өтілгендей, айтарлықтай жалақы айырмашылығы мен желідегі жұмысшылар үшін жеңілдіктердің жоқтығын анықтады. Осылайша, онлайн еңбектегі әділеттілік принципі негізгі еңбекті қорғауды қамтамасыз ете отырып, цифрлық жұмыстың икемділігін ескеретін нюанстық көзқарасты талап етеді [1].

Интернеттегі еңбекте кемсітушілікке жол бермеу қағидаттары негізгі халықаралық еңбек стандарттары мен адам құқықтары туралы декларациялардан алынған. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің 7-бабы еңбек жағдайында кемсітуге тыйым салады, ал ХЕҰ-ның №111 конвенциясы бұл қорғауды нәсілдік, түсті, жынысты және ұлттық шығу тегін қоса алғанда, әртүрлі негіздер бойынша кеңейтеді. Бұл принциптердің онлайн еңбекке қолданылуы сот тапсырмаларды орындаудағы алгоритмдік кемсітушілікті қарастырған Bolger Amazon Logistics, Inc. сияқты істерде айқын көрінеді [2]. Ajunwa et al. (2016) сияқты академиялық әдебиеттер платформаға бейімділік бойынша жұмысы цифрлық еңбек нарықтарында кемсітушілікке жол бермеу мәселелерін көрсетеді [3]. Еурокомиссияның 2021 жылға арналған жұмысқа орналастыру шешімдерінде жасанды интеллектті реттеу туралы ұсынысы онлайн еңбектегі кемсітушіліктің алдын алуға бағытталған күш-жігердің дамып келе жатқан сипатын одан әрі көрсетеді. Желідегі жұмыста кемсітушілікке жол бермеуді қамтамасыз ету жаңа реттеу тәсілдері мен технологиялық шешімдерді талап ететін айқын бұрмалауды да, жасырын алгоритмдік кемсітушілікті де шешуді талап етеді.

Жұмысшылардың құқықтарын қорғайтын халықаралық стандарттар онлайн жұмыс контекстіне бейімделуде. 2011 ж. жаңартылған ЭЫДҰ көпұлтты кәсіпорындарға арналған нұсқаулықтары қазір цифрлық экономиканы қарастырады. ХЕҰ-ның 2019 жылғы 100 жылдық декларациясында көрсетілген лайықты еңбек күн тәртібі еңбекті қорғауды еңбектің барлық түрлеріне, соның ішінде цифрлық жұмыс түрлеріне де енгізу қажеттілігіне баса назар аударады. Еуропалық соттың C-434/15 ісіндегі шешімі (Asociación Profesional Elite Taxi қарсы. Uber Systems Spain SL) платформа жұмысшылары үшін дәстүрлі еңбекті қорғауды кеңейту үшін прецедент болды. ДеСтефаноның (2016) концерттік экономика мен еңбекті қорғауды талдауында атап өтілгендей, бұл стандарттарды цифрлық ортада қолдану қиынға соғады [4]. ХЕҰ-ның «Әлемдік жұмыспен қамту және әлеуметтік перспективалар 2021» есебінде алгоритмдік басқару және трансшекаралық жұмыс тәртібі сияқты онлайн жұмыстың бірегей аспектілерін үйлестіру үшін бейімделген нормативтік базалардың қажеттілігін атап өтеді.

Қауіпсіз және салауатты еңбек жағдайлары қағидасы онлайн жұмыста, әсіресе қашықтан жұмыс істеуге байланысты психикалық денсаулық пен эргономикалық тәуекелдерге қатысты жаңа өлшемдерге ие болады. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің 7-бабы қауіпсіз және салауатты еңбек жағдайларына құқықты мойындайды, ал ХЕҰ-ның №155 Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау конвенциясы тәуекелдердің алдын алудың негізін береді. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының 2021 жылға арналған жұмыс орнындағы психикалық денсаулық жөніндегі нұсқаулықтары қашықтан жұмыс істеудің қиындықтарын арнайы қарастырады. Eurofound 2020 есебі тележұмыс және АКТ қолдайтын мобильді жұмыс сияқты зерттеулер жұмыс өмірінің шекараларының бұлыңғырлығын және желідегі жұмысшылар арасындағы стресстің жоғарылауын көрсетеді. Тележұмыс туралы Еуропалық негіздемелік келісім (2002) қашықтан жұмыс істейтін орталардағы денсаулық пен қауіпсіздік мәселелерін шешу үшін негіз береді.

Бірлесу бостандығы және ұжымдық келіссөздер құқығы онлайн еңбек контекстінде ерекше қиындықтарға тап болады. ХЕҰ-ның № 87 Бірлесу бостандығы және ұйымдасу құқығын қорғау туралы конвенциясы және Ұйымдастыру және ұжымдық келіссөздер жүргізу құқығы туралы ХЕҰ № 98 конвенциясы осы құқықтардың негізгі негізін құрайды. Дегенмен, олардың онлайн еңбекке қолдануы күрделі, мысалы, IWGB v RooFoods Limited T/A Deliveroo ұйымындағы Ұлыбританияның Орталық Арбитраждық Комитетінің шешімі, ол бастапқыда

концерттік жұмысшыларға ұжымдық келіссөздер жүргізу құқығынан бас тартты. Платформа жұмысшылары үшін әділ еңбек жағдайлары туралы Еуропалық Парламенттің 2021 жылғы қарары цифрлық экономикада ұжымдық келіссөздерді ынталандыру шараларын талап етеді. Джонстон мен Лэнд-Казлаускастың (2018) ХЕҰ жұмыс құжаты сияқты академиялық зерттеулер гигабит жұмысшылары арасында ұжымдық ұйымның жаңа үлгілерін зерттейді [5]. Шығарылған цифрлық жұмысшыларды ұйымдастыру және платформалық компаниялармен келіссөздер жүргізу қиындықтары ұжымдық өкілдікке инновациялық тәсілдерді талап етеді, мысалы, цифрлық кәсіподақтар мен жұмысшылар ынтымақтастығы үшін онлайн форумдар.

Құпиялылық пен деректерді қорғау цифрлық еңбек платформаларының қарқынды сипатын ескере отырып, желідегі жұмысшылар үшін маңызды құқықтар болып табылады. ЕО-дағы Деректерді қорғаудың жалпы ережесі (GDPR) деректерді қорғаудың жаһандық стандартын белгілейді және 88-бап жұмыспен қамту контекстінде деректерді өңдеуге арнайы бағытталған. Еуропа Кеңесінің 108+ Конвенциясы цифрлық дәуірде жеке деректерге қосымша кепілдіктер береді. Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттағы Барбулеску Румынияға қарсы іс сияқты істер жұмыс орнын бақылаудың шектеулерін және онлайн еңбекке қатысты салдарын қарастырды. Ajunwa et al. (2017) сияқты академиялық әдебиеттер жұмыс орнын бақылау бойынша жұмысы цифрлық жұмыс ортасындағы құпиялылықтың бірегей мәселелерін көрсетеді [6]. ХЕҰ-ның 2020 жылға арналған «Еңбек әлемін түрлендірудегі цифрлық жұмыс платформаларының рөлі» атты баяндамасы платформа жұмысында мөлдір деректер тәжірибесінің қажеттілігін атап көрсетеді.

Икемділік пен автономия реттеуге сезімтал көзқарасты қажет ететін онлайн жұмысының сипаттамаларын анықтайды. 2016 жылғы ХЕҰ-ның дүние жүзіндегі қауіпті жұмыс туралы есебі икемділіктің маңыздылығын мойындайды, бірақ тиісті қорғауды талап етеді. Тележұмыс туралы Еуропалық негіздемелік келісім (2002) икемділік пен жұмысшылардың құқықтарын теңестіруге арналған нұсқаулар береді. Ұлыбританияның Жоғарғы сотындағы Uber BV және Aslam сияқты сот істері жұмысшылардың автономиясы мен платформаны бақылау арасындағы шиеленіспен күресті. Каллеберг пен Данның (2016) концерттік экономикадағы жұмыс сапасы туралы зерттеуі сияқты академиялық зерттеулер жұмысшылардың әл-ауқатына икемділіктің салдарын зерттейді [7]. ЭЫДҰ-ның 2019 жылғы Жұмыспен қамту болжамы цифрлық еңбек нарықтарындағы икемділік пен жұмыс қауіпсіздігін теңестіру мәселелерін қарастырады. Желідегі жұмыстағы икемділікті реттеу жұмысшылар үшін негізгі еңбекті қорғауды және экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ете отырып, автономияның артықшылықтарын сақтайтын инновациялық тәсілдерді қажет етеді.

Қолданыстағы еңбекті қорғауды анықтау үшін желідегі жұмысшылардың дәл жіктелуі маңызды. ХЕҰ-ның 2006 жылғы өнеркәсіптік қатынастар жөніндегі ұсынымы (№ 198) еңбек қатынастарының бар-жоғын анықтауға қатысты нұсқаулар береді. Еуропалық Комиссияның 2021 жылға арналған платформа жұмысындағы еңбек жағдайларын жақсарту жөніндегі директиваға ұсынысы платформа жұмысшыларын жіктеуге қатысты. Dynamex Operations West, Inc сияқты маңызды жағдайлар. Калифорниядағы Лос-Анджелес Жоғарғы соты концерттік экономикадағы жұмысшыларды жіктеу үшін сынақтар орнатты. Cherry and Aloisi (2017) сияқты академиялық әдебиеттер платформа жұмысының жіктелуінің салыстырмалы талдауы осы саладағы жаһандық мәселелерді атап көрсетеді[8]. 2019 жылғы ЭЫДҰ Саясатының қысқаша баяндамасы «Жұмыс болашағы» цифрлық еңбек нарықтарында нақты жіктеу критерийлерінің қажеттілігін көрсетеді.

Интернеттегі еңбектегі трансшекаралық жұмыспен қамту бірегей юрисдикциялық қиындықтарды тудырады. Рим I Ережесі (ЕС) № 593/2008 трансшекаралық еңбек келісім-шарттарында қолданылатын заңды анықтау ережелерін белгілейді. 2015 жылғы Гаагадағы халықаралық жеке құқықтың халықаралық коммерциялық келісім-шарттардағы құқықты таңдау қағидаттары бойынша конференциясы юрисдикция мәселелері бойынша басшылықты ұсынады. Ұлыбританияның Жоғарғы сотындағы Uber BV және т.б. Асламға қарсы және басқалары сияқты істер платформа жұмысшылары үшін юрисдикцияны анықтаудың күрделілігін көрсетеді. Черри (2019) сияқты академиялық зерттеулер виртуалды жұмыс пен реттеуді талдау шекаралар арқылы еңбек құқықтарын қамтамасыз ету мәселелерін зерттейді. ХЕҰ-ның 2021 жылға

арналған «Әлемдік жұмыспен қамту және әлеуметтік болжам» есебі трансшекаралық цифрлық еңбекті реттеу үшін халықаралық ынтымақтастық қажеттілігін көрсетеді.

Интернеттегі жұмыстағы тұрақтылық пен этикалық стандарттар кеңірек жаһандық даму мақсаттарына сәйкес келеді. Біріккен Ұлттар Ұйымының Тұрақты даму мақсаттары, атап айтқанда, лайықты еңбек және экономикалық өсу бойынша SDG 8 тұрақты еңбек тәжірибесі үшін негіз береді. 2019 жылғы ХЕҰ еңбектің болашағы туралы 100 жылдық декларациясы онлайн жұмысқа адамдарға бағытталған тәсілдің қажеттілігін көрсетеді. Fairwork Foundation-ның Gig экономикасындағы әділ жұмыс принциптері сияқты бастамалар этикалық платформа тәжірибесіне арналған нұсқауларды ұсынады. Грэм және басқалардың (2017) дамушы елдердегі цифрлық еңбек туралы зерттеуі сияқты академиялық зерттеулер тұрақты онлайн еңбектің әлеуеті мен қиындықтарын көрсетеді [9]. Дүниежүзілік экономикалық форумның 2020 жылғы Тиісті платформалық тәжірибелер Хартиясы цифрлық еңбек нарығындағы этикалық тәжірибеге қатысты салалық міндеттемелерді белгілейді. Онлайн жұмыста тұрақты және этикалық стандарттарды енгізу экономикалық өсуді жұмысшыларды қорғау және қоршаған ортаны қорғау мәселелерімен теңестіретін көп жақты көзқарасты талап етеді.

Интернеттегі еңбекті халықаралық-құқықтық реттеу қағидаттарын талдау Қазақстан үшін әсіресе өзекті бірқатар негізгі проблемалар мен мүмкіндіктерді ашады. Халықаралық еңбек стандарттарында бекітілген әділеттілік принципі цифрлық платформалар контекстінде жаңа міндеттерге тап болады. Қазақстан үшін бұл жұмыс істейтін еңбек заңнамасын қайта қарауды және цифрлық еңбек қатынастарын реттеудің жаңа нысандарын енгізуді талап етуі мүмкін желілік жұмысшыларға әділ жалақы мен еңбек жағдайларын қамтамасыз ету тетіктерін әзірлеу қажеттілігін білдіреді.

Желідегі жұмыста кемсітушілікке жол бермеу принципі алгоритмдік ауытқуға және цифрлық теңсіздікке қатысты жаңа өлшемдерге ие болады. Қазақстан цифрлық платформалар қолданатын алгоритмдердің ашықтығына қойылатын талаптарды және халықтың барлық топтары үшін онлайн жұмысқа тең қолжетімділікті қамтамасыз ету шараларын қамтуы мүмкін цифрлық ортада кемсітушілікке жол бермеу үшін нормативтік құқықтық актілерді әзірлеуі керек.

Онлайн жұмыс контекстінде қауіпсіз және салауатты еңбек жағдайларын қамтамасыз ету қашықтан жұмыс істеудің психоәлеуметтік тәуекелдері мен эргономикалық аспектілерін ескеретін инновациялық тәсілдерді талап етеді. Қазақстан үшін бұл еңбекті қорғау жүйесін жаңғыртудың маңызды бағыты бола алатын телемедицина мен жұмысшылардың денсаулығын бақылаудың цифрлық құралдарын дамытуға мүмкіндіктер ашады.

Бірлесу бостандығына және онлайн ортадағы ұжымдық келіссөздерге құқықтар жұмысшылардың географиялық таралуына байланысты ерекше қиындықтарға тап болады. Қазақстан еңбек заңнамасының инновациялық аспектісі болуы мүмкін платформалармен жұмысшыларды ұйымдастыру және ұжымдық келіссөздер жүргізудің цифрлық нысандары үшін құқықтық негіз құруды қарастыруы керек.

Интернеттегі жұмысшылардың құпиялылығы мен деректерін қорғау цифрлық платформалар арқылы жеке деректерді қарқынды жинау және өңдеу контекстінде ерекше назар аударуды қажет етеді. Қазақстанға GDPR қағидаттарын ұлттық контекстке бейімдеуді және цифрлық платформалар арқылы жұмысшылар деректерін өңдеуге қатаң талаптарды орнатуды қамтуы мүмкін қызметкерлердің деректерін қорғаудың кешенді стратегиясын әзірлеу қажет.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23-бапқа онлайн еңбек қатынастарының өсіп келе жатқан маңыздылығын және цифрлық қызметкерлердің құқықтарын қорғауды ерекше қарастыратын ережелерді қамтуы керек [10]. Қашықтықтан және штаттан тыс жұмыстарды ұйымдастыру үшін жұмыс берушінің құқықтары мен міндеттерінің ауқымын кеңейту маңызды. Жұмыс берушілерден жұмысшылардың онлайн деректерін қорғауды қамтамасыз ету, әділ жалақыға кепілдік беру және әлеуметтік сақтандыру төлемдеріне, соның ішінде медициналық сақтандыру мен ақылы демалысқа қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін барабар шараларды енгізу талап етілуі керек. Сонымен қатар, жұмыс берушілер қызметкердің дәстүрлі немесе онлайн еңбекпен айналысатынына қарамастан, тең құқылы қарым-қатынас пен кемсітушілікке жол бермеу арқылы халықаралық еңбек стандарттарына сәйкес келуі керек. Кодекс сондай-ақ қашықтағы жұмысшылардың заңды құқықтарының сақталуын қамтамасыз ететін онлайн жұмыс орталарына қатысты дауларды шешудің нақты ережелерін көрсетуі керек.

Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 138-бабында қашықтан жұмыс істеу ережелері көрсетілген, еңбек шарттарына, қажетті құрал-жабдықтармен қамтамасыз етілуге, шығындарды өтеуге, жұмыс уақытына нақты талаптар белгіленеді [10]. Дегенмен, қашықтағы жұмысшылардың қорғалуын күшейту үшін Кодекске цифрлық қауіпсіздікке, әсіресе құпия деректерді қорғауға және киберқауіптердің алдын алуға қатысты егжей-тегжейлі ережелерді енгізу ұсынылады. Жұмыс берушілерден қызметкердің де, жұмыс берушінің де мүдделерін қорғау үшін қауіпсіз байланыс арналарын және виртуалды жеке желілер (VPN) сияқты киберқауіпсіздік шараларын енгізу талап етілуі керек. Бұл түзетулер қашықтағы жұмысшылардың өз міндеттерін тиімді және қауіпсіз орындауына кепілдік бере отырып, жұмыс ортасын жақсартады.

Қазақстан Конституциясының 24-бабында еңбекке және еңбек жағдайларына байланысты негізгі құқықтар белгіленіп, қызметкерлерге негізгі кепілдіктер берілген [11]. Дегенмен, заманауи, жаһанданған еңбек нарықтары, соның ішінде онлайн жұмыс жағдайында, мақалада желідегі жұмысшылардың тең еңбекті қорғау құқығын нақты мойындау ұсынылады. Мақалада дәстүрлі еңбек қатынастары қамтылғанымен, ол цифрлық платформалардың жұмысшылардың құқықтарына әсері, қашықтан жұмыс істеу жағдайлары және онлайн орталардағы әділ өтемақы сияқты онлайн еңбек тудыратын бірегей қиындықтарды қарастырмайды. Сондықтан, осы конституциялық кепілдіктерді онлайн жұмыс істейтін қызметкерлерге кеңейтетін, олардың әділ жалақыға, қауіпсіз еңбек жағдайларына және онлайн еңбек құқықтарын қорғаудың халықаралық стандарттарына сәйкес дауларды шешу жолдарына қол жеткізуді қамтамасыз ететін түзетуді қарастырған жөн.

Шарт жасау бостандығын қамтамасыз ететін Қазақстан Азаматтық кодексінің 380-бабы жеке және заңды тұлғалардың келісімдер жасаудағы дербестігіне берік негіз береді [12]. Дегенмен, онлайн еңбек қатынастарының кеңеюін ескере отырып, мақалаға цифрлық жұмыс ортасы тудыратын бірегей қиындықтарды нақты шешу үшін түзетулер енгізу ұсынылады. Атап айтқанда, ережеде онлайн жұмысшыларды қанау тәжірибесінен қорғау, келісім-шарт бостандығы олардың құқықтарын бұзбауын қамтамасыз ететін кепілдіктерді қамтуы керек. Бұл онлайн келісім-шарттарда ашықтық, әділ келіссөздер және дауларды шешу тетіктері құқығы үшін міндетті ережелерді енгізуді қамтуы мүмкін. Осылайша, Қазақстанның заңнамалық базасы еңбек құқықтары жөніндегі жаһандық стандарттарға жақсырақ сәйкестендіріліп, келісімшарттық автономияны сақтай отырып, желідегі жұмысшыларды көбірек қорғауға мүмкіндік береді.

Еңбек нарығындағы қызметтерді цифрландыру және автоматтандырудың нақты және интеграцияланған негізін құру ұсынылады. Бұған жұмыспен қамту тенденцияларын бақылау, жұмыс күшіне сұраныс пен ұсынысты болжау процестерін оңтайландыру және жұмыс іздеушілер мен жұмысшыларға, әсіресе желідегі жұмысшылар сияқты осал топтарға белсенді қолдау көрсету кіреді. Оқыту, әлеуметтік қорғау және жұмыспен қамту қызметтерін уақтылы және тиімді енгізуді қамтамасыз ету үшін АҚДК мен жергілікті атқарушы органдар арасындағы ынтымақтастықты нығайту маңызды. Сонымен қатар, HRDC «Электрондық еңбек биржасы» платформасын үздіксіз жетілдіруге инвестиция салуы керек, оның қол жетімді, пайдаланушыға ыңғайлы және жұмысшылардың әртүрлі қажеттіліктерін қолдау үшін ұлттық және халықаралық еңбек нарығы жүйелерімен біріктірілген.

Қазақстанның кәсіптік одақтар туралы заңының 3-бабында заңның жекелеген санаттағы тұлғаларға, оның ішінде шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдарға қолданылуына қатысты маңызды ережелер қарастырылған [13]. Дегенмен, құқықтық негізде теңдік пен әділдікті одан әрі қамтамасыз ету үшін заңда онлайн жұмысшылардың, әсіресе шетелдік компаниялар үшін қашықтан жұмыс істейтіндердің құқықтарын нақты түсіндіру ұсынылады. Қолданыстағы ережелер Қазақстандағы азаматтарды, шетелдіктерді және азаматтығы жоқ адамдарды қамтумен бірге, трансшекаралық онлайн еңбек қатынастарының туындайтын проблемаларын шешу үшін кеңейтілуі керек. Сонымен қатар, олардың физикалық орналасқан жеріне немесе жұмыс берушінің мекен-жайына қарамастан кәсіподақ мүшелігіне және жарна төлеуге құқықтарын тиімді қорғауды қамтамасыз ету үшін, әсіресе халықаралық еңбекпен айналысатын қызметкерлердің кәсіподақ қызметіне онлайн режимінде қатысуы бойынша нақты нұсқауларды белгілеуді қарастыру қажет.

Мемлекеттік қызметшілердің қызметін бағалаудың әділдігі мен ашықтығын арттыру үшін бағалау процесіне мемлекеттік қызметтің барлық деңгейлерінде дәйекті түрде қолданылатын нақты және объективті критерийлерді енгізу ұсынылады. 33-бап Президент белгілеген рәсімдер негізінде бағалауға мүмкіндік бергенімен, осы бағалау өлшемдерінің стандартталған ғана емес, сонымен бірге жалпыға қолжетімді болуын қамтамасыз етуге баса назар аудару керек. Бұған қоса, бағалау процесін бақылау және қарау үшін оның біржақтылықтан немесе орынсыз әсерден бос болуын қамтамасыз ететін тәуелсіз қадағалау механизмі құрылуы керек. Мемлекеттік қызметшілердің құқықтарын қорғау және шағымдардың уақтылы және ашық түрде қаралуына кепілдік беру үшін апелляциялық шағымдарды қараудың анағұрлым сенімді үдерісін әзірлеу қажет. Ақырында, қанағаттанарлықсыз бағалаудан кейін лауазымын төмендету немесе жұмыстан шығару туралы ереже мемлекеттік қызметшілерді кәсіби дамытуда қолдау көрсету үшін қайта даярлау немесе тәлімгерлік бағдарламалары сияқты жетілдіру мүмкіндіктерімен біріктірілуі керек.

Көпұлтты кәсіпорындарға және әлеуметтік саясатқа қатысты қағидалардың үш жақты декларациясы (ҰЭМ Декларациясы) инклюзивті, жауапты және тұрақты жұмыс орнындағы тәжірибелерді қолдау бойынша баға жетпес нұсқаулар береді. Тәжірибе үшін негізгі ұсыныстардың бірі – көпұлтты және ұлттық кәсіпорындар үшін ҰЭМ Декларациясында көрсетілген принциптерді қабылдау және белсенді түрде енгізу. Бұған лайықты еңбекті ынталандыру, оқыту мен даму мүмкіндіктеріне тең қолжетімділікті қамтамасыз ету және әділ еңбек жағдайларын қолдау кіреді. Өз тәжірибесін халықаралық еңбек стандарттарына сәйкестендіру арқылы бизнес әлеуметтік әділеттілік пен теңдікті жүзеге асыруға үлес қоса алады. Сонымен қатар, үкіметтер жұмыс берушілер, жұмысшылар және басқа да мүдделі тараптар арасындағы әлеуметтік диалогты көтермелей отырып, жаһандық деңгейде жұмыс орнын жақсартуға бірлескен көзқарасты қамтамасыз ете отырып, осы корпоративтік күш-жігерді қолдайтын саясатты құруы маңызды.

Тұрақты дамудың 2030 күн тәртібін табысты іске асыруды қамтамасыз ету үшін басқарудың және саясатты қалыптастырудың барлық деңгейлерінде адам құқықтарына негізделген көзқарасты қабылдау маңызды. Негізгі ұсыныстардың бірі адам құқықтарының тұрақты дамудың ұлттық стратегияларына ықпалдасуын жақсарту үшін үкіметаралық ынтымақтастықты күшейту болып табылады. Бұған мемлекеттер, БҰҰ-ның даму жүйесі, ұлттық адам құқықтары институттары, азаматтық қоғам және басқа да мүдделі тараптар арасындағы серіктестікті дамыту арқылы қол жеткізуге болады. Деректерді дезагрегациялаудың маңыздылығын атап өту, әсіресе SDG 5 және 10 бойынша прогресті бақылау, ешбір топтың артта қалмауын қамтамасыз етеді. Үкіметті жауапкершілікке тарту және дамуды тиісті қаржыландыруды қамтамасыз ету арқылы халықаралық қауымдастық ешкімді артта қалдырмау мақсатына қол жеткізе отырып, адам құқықтары мен тұрақты даму мақсаттарын бірлесіп алға жылжыта алады.

Үкіметтер ашық бастапқы құралдарды, деректерді басқару негіздерін және этикалық стандарттарды қамтитын жан-жақты цифрлық үкіметтік экожүйелерді құруға және жақсартуға басымдық беруі керек. Бұл болашақ бұзылулар жағдайында үздіксіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Үкіметтер мемлекеттік қызметтерді көрсетуде дамып келе жатқан технологияларды біріктіруді қамтамасыз ете отырып, төтенше жағдайлар кезінде цифрлық құралдардың жетістіктеріне сүйену керек. Деректерді тиімді басқару және оған қол жеткізу, сонымен қатар секторлар арасында бірлесіп құру мен ынтымақтастықты ынталандыру азаматтардың дамып келе жатқан қажеттіліктерін шешу үшін маңызды. Сонымен қатар, халықтың сенімін арттыру үшін сандық технологияларды пайдалануда ашықтық, құпиялылық, қауіпсіздік және этикалық стандарттарға қатысты нақты ережелерді енгізу өте маңызды. Осы стратегияларды қабылдау арқылы үкіметтер болашақ қиындықтарға төтеп беруге және барлығына қолжетімді, тиімді қызметтерді ұсынуға жақсырақ жабдықталады.

Мемлекеттердің, бизнестің және құрбандардың жауапкершіліктеріне баса назар аудара отырып, бизнес контекстіндегі адам құқықтары мәселелерін шешу үшін негіз береді. Тәжірибе үшін негізгі ұсыныстардың бірі – бизнес адам құқықтарына ықтимал әсерлерін белсенді түрде анықтайтын, алдын алатын, жеңілдететін және есепке алатын адам құқықтарын тексерудің жан-жақты процестерін құруы керек. Бұл шешім қабылдау процестеріне адам құқықтарын бағалау-

ды біріктіруді, жеткізу тізбегін басқаруды және тиімді қорғау тетіктері арқылы шағымдарды қарауды қамтиды. Бұл қағидаттарды қолдану бизнестің адам құқықтарын құрметтеуін және бұзушылықтар орын алған кезде оларды жоюдың қолжетімді жолдарының болуын қамтамасыз етеді. Бұған қоса, мемлекеттер бизнестен адам құқықтары стандарттарына сай болуын талап ететін құқықтық негіздерді қамтамасыз етуі керек, адам құқықтары қорғалатын, құрметтелетін және корпоративтік әрекеттерден зардап шеккендер үшін қорғау құралдары қолжетімді болатын ортаны құруы керек.

Қорытынды

Қашықтан орындалатын еңбек қатынастарын халықаралық-құқықтық деңгейде реттеудің қағидаларын талдау, сондай-ақ олардың дәстүрлі офлайн еңбекпен салыстырғандағы ерекшеліктерін айқындау, қолданыстағы құқықтық жүйені цифрландырылған экономиканың талаптарына бейімдеудің өзектілігін айқын көрсетеді. Қазақстан үшін бұл үдеріс, бір жағынан, жаңа қиындықтар туындатса, екінші жағынан, сандық трансформация мен әлемдік экономикалық кеңістікке тереңірек кірігуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің басты қорытындылары онлайн еңбек қызметінің трансшекаралық сипаты, жоғары икемділік деңгейі және деректерге тәуелділігі сияқты ерекше белгілерін ескере отырып, оны реттеудің жаңашыл құқықтық тәсілдерін қалыптастыру қажеттігін көрсетеді. Еліміздің еңбек заңнамасы халықаралық қағидалар мен озық тәжірибелерге сүйене отырып қайта қаралуы тиіс, бұл өз кезегінде еңбек етушілердің құқықтарын қамтамасыз етуге, әділ еңбек жағдайларын орнықтыруға және жұмыспен қамту саласындағы цифрлық жаңашылдықтарды қолдауға ықпал етеді.

Ұсынылған бағыттарды іске асыру Қазақстанға қашықтан еңбек қызметімен айналысатын азаматтардың құқықтарын қорғау деңгейін арттырумен қатар, халықаралық цифрлық платформалар мен шетелдік инвесторлар үшін тартымды юрисдикция ретінде қалыптасуға мүмкіндік береді. Сонымен бірге онлайн еңбек қатынастарын тиімді құқықтық реттеу елдің цифрлық дамуында инклюзивті және инновациялық экономикалық модельді қалыптастырудың маңызды алғышарты бола алады. Бұл өз кезегінде цифрландыру дәуіріндегі тұрақты экономикалық өсу мен әлеуметтік әл-ауқатты қамтамасыз ететін негізгі факторлардың бірі ретінде көрінеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Berg J., Furrer M., Harmon E., Rani U., Silberman M.S. Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world. Geneva: International Labour Organization, 2018. URL: https://www.ilo.org/publications/digital-labour-platforms-and-future-work-towards-decent-work-online-world (accessed: 21.12.2025)

2 Bolger v. Amazon.com, LLC // Апелляционный суд штата Калифорния. – 2020. – Судебное решение. URL: https://caselaw.findlaw.com/court/ca-court-of-appeal/2080950.html.

3 Ajunwa I., Crawford K., Schultz J. Limitless worker surveillance // California Law Review. 2016. Vol. 105. No. 3. P. 735–776.

4 De Stefano V. The rise of the just-in-time workforce: On-demand work, crowdwork, and labor protection in the gig-economy // Comparative Labor Law & Policy Journal. 2016. Vol. 37. No. 3. P. 471–504.

5 Johnston H., Land-Kazlauskas C. Organizing on-demand: Representation, voice, and collective bargaining in the gig economy. Conditions of Work and Employment Series No. 94. Geneva: International Labour Office, 2018. 72 p.

6 Ajunwa I., Crawford K., Schultz J. Limitless worker surveillance // California Law Review. 2017. Vol. 105. No. 3. P. 735–776.

7 Kalleberg A.L., Dunn M. Good jobs, bad jobs in the gig economy // Perspectives on Work. 2016. Vol. 20. No. 1–2. P. 10–14.

8 Cherry M.A., Aloisi A. Dependent contractors in the gig economy: A comparative approach // American University Law Review. 2017. Vol. 66. No. 3. P. 635–689.

9 Graham M., Hjorth I., Lehdonvirta V. Digital labour and development: Impacts of global digital labour platforms and the gig economy on worker livelihoods // Transfer: European Review of Labour and Research. 2017. Vol. 23. No. 2. P. 135–162.

10 Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414 (өтініш берілген күн: 21.12.2025)

11 Қазақстан Республикасының Конституциясы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (өтініш берілген күн: 21.12.2025)

12 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (өтініш берілген күн: 21.12.2025)

13 Қазақстан Республикасының «Кәсіптік одақтар туралы» Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000211 (өтініш берілген күн: 21.12.2025)

REFERENCES

1 Berg J., Furrer M., Harmon E., Rani U., Silberman M.S. (2018) Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world. Geneva: International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/publications/digital-labour-platforms-and-future-work-towards-decent-work-online-world (accessed: 21.12.2025) (In English)

2 Bolger v. Amazon.com, LLC // Apelljacionnyj sud shtata Kalifornija. 2020. Sudebnoe reshenie. URL: https://caselaw.findlaw.com/court/ca-court-of-appeal/2080950.html. (In English)

3 Ajunwa I., Crawford K., Schultz J. (2016) Limitless worker surveillance // California Law Review. Vol. 105. No. 3. P. 735–776. (In English)

4 De Stefano V. (2016) The rise of the just-in-time workforce: On-demand work, crowdwork, and labor protection in the gig-economy // Comparative Labor Law & Policy Journal. Vol. 37. No. 3. P. 471–504. (In English)

5 Johnston H., Land-Kazlauskas C. (2018) Organizing on-demand: Representation, voice, and collective bargaining in the gig economy. Conditions of Work and Employment Series No. 94. Geneva: International Labour Office. 72 p. (In English)

6 Ajunwa I., Crawford K., Schultz J. (2017) Limitless worker surveillance // California Law Review. Vol. 105. No. 3. P. 735–776. (In English)

7 Kalleberg A.L., Dunn M. (2016) Good jobs, bad jobs in the gig economy // Perspectives on Work. Vol. 20. No. 1–2. P. 10–14. (In English)

8 Cherry M.A., Aloisi A. (2017) Dependent contractors in the gig economy: A comparative approach // American University Law Review. Vol. 66. No. 3. P. 635–689. (In English)

9 Graham M., Hjorth I., Lehdonvirta V. (2017) Digital labour and development: Impacts of global digital labour platforms and the gig economy on worker livelihoods // Transfer: European Review of Labour and Research. Vol. 23. No. 2. P. 135–162. (In English)

10 Qazaqstan Respublikasynyñ Eñbek kodeksı. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414 (ötınış berılgen kün: 21.12.2025) (In Kazakh)

11 Qazaqstan Respublikasynyñ Konstitusiasy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (ötınış berılgen kün: 21.12.2025) (In Kazakh)

12 Qazaqstan Respublikasynyñ Azamattyq kodeksı (Jalpy bölım). URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (ötınış berılgen kün: 21.12.2025) (In Kazakh)

13 Qazaqstan Respublikasynyñ «Käsiptik odaqtar turaly» Zañy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000211 (ötınış berılgen kün: 21.12.2025) (In Kazakh)

САРТАЕВА Ш.Ш.,*[1]
м.ю.н., ст. преподаватель.
*e-mail: sartaeva.72@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9066-2400
ЖУМАБЕКОВА М.М.,[1]
магистр права, преподаватель.
e-mail: m_mukhidinovna@ mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-7639-2014
УТАРОВ К.А.,[1]
к.ю.н., доцент.
e-mail: koben_kok_koz@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-4285-9257
[1]Южно-Казахстанский университет
им. М. Ауэзова,
г. Шымкент, Казахстан

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОНЛАЙН-ТРУДА: ПРИНЦИПЫ И ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

Данное исследование анализирует принципы международно-правового регулирования онлайн-труда и их отличительные черты от традиционных форм занятости, с особым фокусом на их применимость и значимость для Казахстана. В работе рассматриваются ключевые аспекты регулирования онлайн-труда, включая справедливое обращение, недискриминацию, безопасность труда, право на объединение, конфиденциальность и защиту данных, а также проблемы классификации работников цифровых платформ. Исследование подчеркивает трансграничный характер онлайн-труда и связанные с этим юрисдикционные вызовы. Методология исследования основана на комплексном анализе норм международного права, научных трудов и правоприменительной практики. Полученные в ходе исследования выводы свидетельствуют о необходимости адаптации действующих механизмов правового регулирования к конкретным требованиям цифровой экономики, а также формирования в Казахстане новых, инновационных подходов к правовому регулированию онлайн-трудовых отношений. Результаты исследования позволяют сформировать систему конкретных рекомендаций, направленных на дальнейшее совершенствование трудового законодательства Республики Казахстан с учетом международных принципов и передового опыта в сфере правового регулирования онлайн-трудовых отношений.

Ключевые слова: онлайн-труд, система международных трудовых норм, правовое регулирование трудовых отношений в стране, правовая защищенность трудящихся, цифровые платформы, цифровизированная экономическая среда.

SARTAEVA Sh.Sh.,*[1]
m.l.s., senior lecturer.
*e-mail: sartaeva.72@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9066-2400
ZHUMABEKOVA M.M.,[1]
master of law, lecturer.
e-mail: m_mukhidinovna@ mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-7639-2014
UTAROV K.A.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: koben_kok_koz@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-4285-9257
[1]M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF ONLINE LABOR: PRINCIPLES AND KEY FEATURES

Abstract

This study analyzes the principles of international legal regulation of online labor and their distinguishing features from traditional forms of employment, with a particular focus on their applicability and relevance to Kazakhstan. The paper examines key aspects of online labor regulation, including fair treatment, non-discrimination, occupational safety, the right to association, confidentiality and data protection, as well as the challenges of classifying digital platform workers. The research highlights the transnational nature of online labor and the jurisdictional challenges that arise as a result. The research methodology is based on a comprehensive analysis of international legal norms, academic literature, and law enforcement practice. The findings of the study indicate the need to adapt existing legal regulatory mechanisms to the specific requirements of the digital economy, as well as to develop new and innovative approaches to the legal regulation of online labor relations in Kazakhstan. The research results make it possible to formulate a set of concrete recommendations aimed at further improving the labor legislation of the Republic of Kazakhstan, taking into account international principles and best practices in the field of legal regulation of online labor relations.

Keywords: online labor, system of international labor standards, legal regulation of labor relations at the national level, legal protection of workers, digital platforms, digitalized economic environment.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 14.01.2026

МРНТИ 10.87.27
УДК 341.234
JEL K33

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-236-246

ЖАМБЕКОВА Ж.А.,*[1]
докторант.
*e-mail: zhambekovaaidana5@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-6825-9996
ЖАКСЫМБЕТОВ Б.П.,[2]
к.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: zhaksymbetova.zhanara@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-8284-1861
АДАМ А.Е.,[3]
м.ю.н., самостоятельный соискатель
докторской программы.
e-mail: ernar.adam75@gmail.com
ORCID ID: 0009-0001-2904-6315
БОГАТЫРЕВА Л.Б.,[4]
д. адм. права и адм. процесса.
e-mail: bogatyreva.l@kaznmu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5663-5473
[1]Карагандинский национальный исследовательский
университет им. Е.А. Букетова,
г. Караганда, Казахстан
[2]Казахский национальный аграрный
исследовательский университет,
г. Алматы, Казахстан
[3]Ташкентский государственный
юридический университет,
г. Ташкент, Узбекистан
[4]Казахский национальный медицинский
университет им. С.Д. Асфендиярова,
г. Алматы, Казахстан

ПРАВОВЫЕ ГАРАНТИИ ЗАЩИТЫ ПРАВ РЕБЕНКА ПРИ ИЗМЕНЕНИИ ГРАЖДАНСТВА: МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА И НАЦИОНАЛЬНАЯ ПРАКТИКА

Аннотация

В статье анализируются правовые гарантии защиты прав ребенка при изменении гражданства в контексте международно-правовых обязательств и национальной правоприменительной практики. Рассматривается право ребенка на гражданство как базовое право, закрепленное в Конвенции ООН о правах ребенка и Международном пакте о гражданских и политических правах, а также обязанности государства по предотвращению детского безгражданства, сохранению идентичности ребенка и учету наилучших интересов при изменении его статуса. На примере Республики Казахстан исследуются механизмы изменения гражданства ребенка при смене гражданства родителей, усыновлении и иных семейно-правовых обстоятельствах, включая роль судебной и конституционной защиты. Делается вывод о преимущественном соответствии национального регулирования международным стандартам при наличии отдельных проблемных вопросов, связанных с терминологией, запретом двойного гражданства и восстановлением гражданства лицами, утратившими его в детстве. Предлагаются меры по совершенствованию законодательства и практики в целях усиления гарантий и предотвращения безгражданства.

Ключевые слова: права ребенка, гражданство ребенка, изменение гражданства, безгражданство, международное право, национальная практика.

Введение

Вопрос защиты прав ребенка при изменении гражданства является крайне актуальным в современном мире, учитывая растущую мобильность населения, миграционные процессы и транснациональные семьи. Национальность и гражданство тесно связаны с правовым статусом ребенка, его идентичностью и возможностью пользоваться основными правами. Международное право признало гражданство фундаментальным правом каждого человека. Еще во Всеобщей декларации прав человека 1948 г. закреплено, что каждый человек имеет право на гражданство и не может быть произвольно этого права лишен. Специально в отношении детей Конвенция ООН о правах ребенка 1989 г. (далее – КПР) установила, что ребенок имеет право с момента рождения на имя и приобретение гражданства [1], а государства должны обеспечивать реализацию этого права, особенно если иначе ребенок оказался бы апатридом (лицом без гражданства). Аналогичное обязательство содержится и в Международном пакте о гражданских и политических правах 1966 г.: согласно ст. 24 (п. 3) МПГПП «каждый ребенок имеет право приобрести гражданство» [2]. Кроме того, КПР в ст. 8 гарантирует право ребенка сохранять свою идентичность, включая гражданство, имя и семейные связи, и обязывает государства оказывать помощь в восстановлении гражданства в случае его утраты в нарушение закона. Таким образом, международно-правовые обязательства Республики Казахстан включают охрану права ребенка на гражданство, недопущение случаев безгражданства детей, а также учет наилучших интересов ребенка при любых изменениях его правового статуса.

Научная литература уделяет внимание проблемам гражданства детей и предотвращения безгражданства. Исследования казахстанских и зарубежных авторов показывают, что законодательство о гражданстве детей должно соответствовать международным стандартам. Так, в работе Д.А. Абдакимовой и др. отмечается, что автоматическое определение «национальности» ребенка по происхождению родителей может создавать предпосылки для дискриминации, особенно в отношении детей-сирот и апатридов, и требуется пересмотр существующей модели регулирования в интересах добровольности самоидентификации ребенка и четкого разграничения понятий «национальность (этническая принадлежность)» и «гражданство» [3].

Эмпирические исследования показывают, что отсутствие гражданства и документов, подтверждающих правовой статус, помещает детей в правовой вакуум, препятствуя реализации их прав на образование, социальное обеспечение и правовую защиту, что усиливает необходимость эффективных юридических механизмов предотвращения статуса безгражданства у детей [4]. Так, исследование, посвященное странам Карибского региона, показало, что неэффективная система регистрации рождений и пробелы в законодательстве о гражданстве напрямую приводят к появлению детей-апатридов; автор делает вывод о необходимости специальных механизмов для предотвращения таких случаев [5]. Анализ Томаса Уорстера позволяет прийти к выводу о том, что даже государства, не присоединившиеся к Конвенции 1961 г. о сокращении безгражданства, под воздействием совокупности иных международно-правовых обязательств обязаны обеспечить предоставление гражданства ребенку, который в противном случае оказался бы без гражданства [6].

Особого внимания заслуживает роль конституционного контроля и судебной защиты прав ребенка в вопросах гражданства. В Казахстане с 2023 г. функционирует Конституционный суд, уполномоченный защищать конституционные права граждан, в том числе несовершеннолетних. Конституционный суд уже продемонстрировал приверженность приоритету прав ребенка: в постановлении по делу об определении национальной принадлежности ребенка (№ 6 от 30.10.2023) он подтвердил, что каждый ребенок с момента рождения имеет право на национальность и гражданство (ст. 9 закона РК «О правах ребенка») [7], а ограничительная норма Семейного кодекса о записи национальности ребенка только по родителям не в полной мере соответствует конституционному праву ребенка на самоопределение. Данный пример показывает значимость конституционной юрисдикции в устранении коллизий законодательства и практике, затрагивающих права детей при изменении их гражданства.

Материалы и методы

Исследование основано на анализе международных договоров и национальных правовых актов, регулирующих вопросы гражданства и защиты прав ребенка. К ключевым источникам относятся: Конвенция ООН о правах ребенка 1989 г. и другие международно-правовые акты – в части установления обязательств государства по обеспечению права ребенка на гражданство; Конституция Республики Казахстан – как основной закон, закрепляющий принципы гражданства и права человека; Закон Республики Казахстан «О гражданстве Республики Казахстан» от 20 декабря 1991 г. № 1017-XII (с посл. изм.) [8], содержащий специальные нормы о гражданстве детей; Закон РК от 8 августа 2002 г. № 345-II «О правах ребенка в Республике Казахстан», закрепляющий основные гарантии прав детей; а также Кодекс «О браке (супружестве) и семье» [9] и ряд подзаконных актов, касающихся порядка регистрации актов гражданского состояния. Кроме нормативных актов, исследованы постановления Конституционного суда РК, решения судов общей юрисдикции по спорам о гражданстве детей, материалы практики органов внутренних дел (миграционная служба) и Министерства иностранных дел РК, осуществляющих оформление вопросов гражданства.

Результаты и обсуждение

Республика Казахстан, являясь участником основных международных договоров о правах человека, несет обязательства по обеспечению права каждого ребенка на гражданство. Ключевым универсальным источником выступает Конвенция ООН о правах ребенка 1989 г., ратифицированная Казахстаном в 1994 г. Согласно ст. 7 КПР, ребенок подлежит регистрации сразу после рождения и имеет право на имя и приобретение гражданства, а государства обязаны обеспечивать реализацию этого права, в особенности в случаях, когда иначе ребенок оказался бы лицом без гражданства. Тем самым на Казахстан возлагается обязанность предотвращать ситуации детского безгражданства.

Статья 8 КПР дополнительно закрепляет право ребенка сохранять свою идентичность, включая гражданство, и обязывает государство содействовать восстановлению гражданства в случае его незаконной утраты. В совокупности данные нормы формируют стандарт, согласно которому ребенок не может быть произвольно лишен гражданства, а любые изменения его правового статуса должны осуществляться с учетом наилучших интересов ребенка и сохранения его идентичности. Комитет ООН по правам ребенка подчеркивает, что государства должны принимать все необходимые меры для обеспечения наличия гражданства у каждого ребенка, связанного с государством рождением или происхождением, руководствуясь принципом наилучших интересов ребенка.

Право ребенка на гражданство закреплено и в Международном пакте о гражданских и политических правах 1966 г., который в ст. 24 прямо устанавливает право каждого ребенка на приобретение гражданства. Пакт ратифицирован Казахстаном и подлежит непосредственному применению. Практика Комитета ООН по правам человека указывает, что государство обязано активно устранять неопределенность гражданского статуса ребенка, если без его вмешательства ребенок остается апатридом.

Ряд других универсальных договоров также опосредованно защищает право ребенка на гражданство. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW) [10] запрещает дискриминацию в вопросах передачи гражданства детям по признаку пола родителя (ст. 9). Конвенция о правах инвалидов гарантирует детям с инвалидностью равное право на приобретение гражданства [11], а Конвенция о ликвидации расовой дискриминации [12] запрещает дискриминацию в осуществлении права на гражданство (ст. 5). В совокупности эти договоры требуют недопущения дискриминации детей при приобретении или изменении гражданства и предотвращения безгражданства.

Следует отметить, что Казахстан не является участником специализированных конвенций о статусе апатридов 1954 г. [13] и о сокращении безгражданства 1961 г. [14]. Однако это не освобождает государство от соблюдения соответствующих принципов, поскольку они во многом отражены в универсальных договорах. Более того, отдельные положения Конвенции 1961 г.

фактически реализуются в национальном законодательстве, в частности в отношении подкидышей и детей лиц без гражданства. Кроме того, в рамках ООН Казахстан заявлял о намерении совершенствовать правовое регулирование в сфере идентификации и документирования лиц без гражданства, прежде всего детей, что свидетельствует о признании международных стандартов и стремлении к их реализации.

Нормативные гарантии в национальном законодательстве. В правовой системе Казахстана вопросы гражданства урегулированы прежде всего Конституцией и Законом «О гражданстве РК». Конституция РК в ст. 10 устанавливает единое и равное гражданство независимо от оснований приобретения, а также прямо запрещает лишение гражданина гражданства или права изменить его, за исключением случаев, предусмотренных законом, связанных с терроризмом и тяжким ущербом интересам государства. Это конституционное правило имеет важное значение и для детей: государство не может произвольно лишить ребенка гражданства, например, по мотивам изменения гражданства родителей, если только сам ребенок не приобретает иного гражданства и такая смена не противоречит закону. Кроме того, ст. 11 Конституции гарантирует защиту и покровительство гражданам РК за ее пределами, что актуально для казахстанских детей, выезжающих или проживающих за рубежом – государство обязано следить, чтобы их права в части гражданства не нарушались (например, в случаях усыновления иностранцами или перемены гражданства родителей).

Отдельного упоминания заслуживает Закон РК «О правах ребенка» (2002 г.), который в ст. 9 закрепляет право каждого ребенка на национальность и гражданство с момента рождения. Хотя термин «национальность» в тексте закона относится скорее к этнической принадлежности, сам факт упоминания гражданства означает признание на законодательном уровне значимости гражданско-правового статуса ребенка. Закон об основных гарантиях прав ребенка предписывает государству обеспечивать реализацию этих прав, что коррелирует с международными обязательствами по КПР. Таким образом, права ребенка на гражданство и на сохранение своего гражданства являются не только международным, но и внутренним юридическим императивом.

Центральным актом, детально регулирующим изменение гражданства детей, является закон о гражданстве РК. В главе 4 этого закона собраны статьи, определяющие порядок изменения гражданства ребенка при различных жизненных ситуациях: изменении гражданства родителей, усыновлении, установлении опеки и др. Рассмотрим ключевые нормы и оценим, насколько они соответствуют международным стандартам.

1. Изменение гражданства ребенка при изменении гражданства родителей. В соответствии со ст. 22 Закона «О гражданстве Республики Казахстан» при приобретении либо прекращении гражданства РК обоими родителями соответственно изменяется гражданство их ребенка, не достигшего 14-летнего возраста. Таким образом, если оба родителя одновременно выходят из гражданства Казахстана или, напротив, приобретают его, гражданство малолетнего ребенка изменяется автоматически. Данная норма отражает принцип единства гражданства семьи и направлена на предотвращение правовой разобщенности между ребенком и его законными представителями. Аналогичное правило применяется и при наличии одного юридически признанного родителя.

При этом законодатель четко устанавливает возрастной предел в 14 лет. В отношении детей от 14 до 18 лет изменение гражданства при смене гражданства родителей допускается только с согласия самого ребенка (ст. 28 закона). Тем самым закрепляется важная гарантия, соответствующая положениям Конвенции о правах ребенка о необходимости учитывать мнение ребенка с учетом его возраста и зрелости. На практике это реализуется посредством письменного согласия подростка; при его отсутствии гражданство ребенка не изменяется, даже если родители его изменили.

Закон также регулирует случаи различного гражданства родителей. Согласно ст. 23, если один из родителей является гражданином РК, а другой – иностранцем либо лицом без гражданства, ребенок до 14 лет может приобрести гражданство Казахстана по совместному ходатайству родителей. При этом гражданство не предоставляется автоматически, что позволяет учитывать интересы ребенка и конкретные жизненные обстоятельства семьи. Такой подход обеспечивает баланс между правом ребенка на устойчивый правовой статус и свободой семьи в выборе модели гражданства.

Обратная ситуация предусмотрена ст. 24 закона: если один из родителей выходит из гражданства РК, а другой его сохраняет, ребенок до 14 лет сохраняет гражданство Республики Казахстан. Выход ребенка из гражданства возможен лишь по совместному письменному ходатайству родителей и при наличии у ребенка иного гражданства. Это исключает возможность одностороннего лишения ребенка гражданства одним из родителей и соответствует международному принципу недопустимости ухудшения правового положения ребенка вследствие семейных конфликтов.

В случае спора между родителями вопрос о гражданстве ребенка может быть разрешен в судебном порядке. Закон о гражданстве предусматривает, что при отсутствии согласия гражданство ребенка определяется судом с учетом его интересов. Хотя подобные споры в практике встречаются редко, наличие судебного механизма является важной гарантией защиты прав ребенка.

2. Гражданство ребенка при усыновлении. Специальные нормы о гражданстве применяются и при усыновлении. В соответствии со ст. 25 закона, ребенок – иностранный гражданин или апатрид, усыновленный гражданином Республики Казахстан, приобретает гражданство Казахстана по ходатайству усыновителей. Это способствует правовой интеграции ребенка в семью и общество государства проживания.

Если же ребенок – гражданин РК усыновляется иностранными гражданами, за ним сохраняется гражданство Республики Казахстан, если иное не предусмотрено международным договором либо если ребенок не приобретает гражданство усыновителей (ст. 27). При международном усыновлении ключевым условием выступает принцип непрерывности гражданства: ребенок не должен оказаться апатридом ни на одном этапе процедуры. Государственные органы обязаны удостовериться, что изменение гражданства действительно отвечает интересам ребенка и сопровождается гарантированным приобретением иного гражданства.

Следует отметить, что еще Конституционный совет Республики Казахстан подчеркивал ответственность государства за судьбу детей – граждан Казахстана, усыновленных иностранцами. Хотя соответствующее решение напрямую не касалось гражданства, его правовая позиция подтверждает приоритет защиты прав ребенка и необходимость государственного контроля за международным усыновлением.

3. Национальная практика: органы и процедуры защиты прав ребенка. В Казахстане вопросы гражданства относятся к компетенции Министерства внутренних дел и Министерства иностранных дел. Законные представители ребенка обращаются в данные органы для оформления приобретения либо прекращения гражданства. Практика показывает строгое соблюдение процедурных требований, включая обязательное согласие второго родителя и самого ребенка по достижении им 14 лет. Положительным аспектом является межведомственное взаимодействие: органы внутренних дел, как правило, не оформляют выход ребенка из гражданства РК без подтверждения приобретения иного гражданства, что соответствует международному принципу недопущения безгражданства, закрепленному в Конвенции 1961 г., несмотря на то, что Казахстан не является ее участником.

Судебные споры о гражданстве детей в Казахстане встречаются редко, однако суды при их рассмотрении исходят из приоритета интересов ребенка. В практике подтверждается, что изменение гражданства либо постоянного места жительства ребенка возможно только с согласия обоих родителей либо по решению суда, принятому с учетом интересов ребенка. Дополнительной гарантией является правило о том, что изменение гражданства родителей, лишенных родительских прав, не влияет на гражданство ребенка.

Существенным этапом развития системы защиты прав ребенка стало создание в 2023 г. Конституционного суда Республики Казахстан. Возможность прямого обращения граждан позволила поставить вопрос о конституционности норм, затрагивающих идентичность ребенка. Рассматривая дело о национальной принадлежности несовершеннолетнего, Конституционный суд подчеркнул значение самоидентификации и недопустимость безальтернативного навязывания ребенку той или иной идентичности. Данная позиция имеет значение и для сферы гражданства, поскольку подтверждает, что при наличии пробелов или коллизий законодательства, затрагивающих права ребенка, возможна их конституционная коррекция.

В сравнительном плане практика Казахстана во многом совпадает с подходами других постсоветских государств, где дети до 14 лет следуют гражданству родителей, а после достижения этого возраста требуется согласие самого ребенка. Такой подход отражает модернизацию советской модели с учетом международных стандартов, прежде всего требований Конвенции о правах ребенка. В то же время в ряде государств ЕС, допускающих множественное гражданство, используется более гибкий подход, позволяющий детям сохранять гражданство по рождению наряду с приобретением нового. Казахстан, исходя из конституционного запрета двойного гражданства (ст. 10 Конституции), придерживается модели выбора гражданства, что требует особого внимания к предотвращению даже временной апатридии. На практике этот риск минимизируется за счет того, что прекращение гражданства оформляется только при наличии доказательств приобретения иного гражданства.

В части предотвращения безгражданства детей Казахстан демонстрирует позитивную практику. В 2020–2022 гг. при содействии УВКБ ООН была реализована масштабная кампания по выявлению лиц без гражданства, в рамках которой тысячи ранее недокументированных детей получили гражданство Республики Казахстан. Введение обязательной регистрации рождения всех детей независимо от статуса родителей также существенно снизило риск появления новых случаев детского безгражданства. Это свидетельствует о том, что защита права ребенка на гражданство осуществляется не только на нормативном, но и на практическом уровне.

Несмотря на общее соответствие международным стандартам, в национальном законодательстве сохраняются отдельные проблемные аспекты.

Во-первых, в правоприменении и нормативных формулировках иногда смешиваются понятия «гражданство» и «национальность», на что указал Конституционный суд в 2023 г. Требуется дальнейшая унификация терминологии для исключения правовой неопределенности.

Во-вторых, запрет двойного гражданства порождает сложности в ситуациях, когда ребенок по иностранному праву автоматически приобретает иное гражданство. Закон не содержит детально урегулированной процедуры выбора гражданства для таких случаев, что создает правовую неопределенность. Представляется целесообразным разработать специальный механизм уведомления и выбора гражданства с учетом интересов ребенка и мнения обоих родителей.

В-третьих, недостаточно урегулирован вопрос восстановления гражданства лицами, утратившими его в детстве по решению родителей. Отсутствие специальных льготных условий ставит таких лиц в менее благоприятное положение. Рассмотрение возможности упрощенного восстановления гражданства для лиц, утративших его в несовершеннолетнем возрасте, соответствовало бы принципу наилучших интересов ребенка и положениям Конвенции о правах ребенка о содействии восстановлению гражданства.

Зарубежная практика демонстрирует различные модели регулирования гражданства детей. В государствах, принадлежащих к романо-германской правовой семье, нередко действует схожий принцип «следования гражданству родителей». В странах общего права гражданство детей чаще всего определяется исключительно фактом рождения или происхождения, а изменение гражданства родителей не влияет автоматически на статус ребенка – требуется натурализация ребенка отдельно. Так, в США ребенок – гражданин США не утратит гражданства, даже если его родители сменят гражданство. Это противоположный подход: не семья во главе угла, а индивидуальные права. Однако в контексте Казахстана данный подход неприменим из-за другой доктрины гражданства. Тем не менее можно учесть, что индивидуализация статуса набирает силу по мере роста сознательности прав детей. Возможно, в будущем Казахстан или другие страны пересмотрят механизмы, позволив детям в определенных ситуациях сохранять исходное гражданство независимо от гражданства родителей. Уже сейчас семейное право идет по пути признания права ребенка на поддержание контактов с обоими родителями после развода, даже если они граждане разных стран. Аналогично и гражданственно-правовой статус ребенка может нуждаться в более гибких решениях, например, временное двойное гражданство до совершеннолетия с последующим выбором.

Подводя итог обсуждению, отметим: действующая национальная практика Казахстана по защите прав ребенка при изменении гражданства в целом соответствует международно-правовым обязательствам. Законодательство предусматривает необходимые гарантии – недопущение

безгражданства, учет мнения ребенка с разумного возраста, согласие обоих родителей, судебная защита при споре. Вместе с тем есть возможности для совершенствования: приведение терминологии к единообразию, регулирование статуса детей с множественным гражданством, упрощение восстановления гражданства. Решения Конституционного суда и практика применения законов выявили некоторые узкие места, и теперь важно внести изменения, опираясь на эти сигналы.

Заключение

Исходя из проведенного исследования, представляются обоснованными следующие рекомендации по совершенствованию национального законодательства и практики:

1. Закон Республики Казахстан «О гражданстве Республики Казахстан» от 20 декабря 1991 г. № 1017-XII. С целью институционального закрепления принципа недопущения безгражданства детей предлагается:

- дополнить главу 4 закона отдельной нормой, прямо устанавливающей, что выход ребенка из гражданства Республики Казахстан не допускается при отсутствии у него иного гражданства, даже при наличии согласия родителей либо законных представителей;
- уточнить статьи 22–24 закона, закрепив, что прекращение гражданства ребенка вступает в юридическую силу исключительно после документально подтвержденного приобретения другого гражданства, а не одновременно с выходом родителей.

Такая конкретизация будет соответствовать ст. 7 Конвенции ООН о правах ребенка и практике Комитета ООН по правам ребенка, а также устранит риск даже временной апатридии.

2. Закон Республики Казахстан «О гражданстве Республики Казахстан» (в части регулирования множественного гражданства детей)

В условиях запрета двойного гражданства (ст. 10 Конституции РК) предлагается:

- ввести специальную норму, регулирующую правовой статус детей, которые по рождению автоматически приобрели гражданство иностранного государства наряду с гражданством Республики Казахстан;
- предусмотреть обязанность родителей уведомлять уполномоченные органы о наличии у ребенка иностранного гражданства;
- закрепить право ребенка самостоятельно выбрать гражданство по достижении совершеннолетия, при этом до наступления данного возраста признавать за ним гражданство Республики Казахстан без требования отказа от иного гражданства.

Указанные изменения позволят устранить правовую неопределенность и приведут национальное регулирование в соответствие с принципом наилучших интересов ребенка.

3. Закон Республики Казахстан «О гражданстве Республики Казахстан» (в части восстановления гражданства)

В целях реализации ст. 8 Конвенции ООН о правах ребенка и принципа справедливости предлагается:

- дополнить Закон нормой об упрощенном порядке восстановления гражданства для лиц, утративших гражданство Республики Казахстан в несовершеннолетнем возрасте по инициативе родителей;
- освободить таких лиц от требований о длительном проживании, наличии вида на жительство и иных условий, применяемых в общем порядке восстановления гражданства.

Данная мера позволит устранить правовое неравенство лиц, чье гражданство было утрачено без их осознанного волеизъявления.

4. Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» от 8 августа 2002 г. № 345-II

С учетом правовой позиции Конституционного суда Республики Казахстан (Постановление № 6 от 30 октября 2023 г.) предлагается:

- уточнить содержание ст. 9 закона, четко разграничив понятия «гражданство» и «национальность (этническая принадлежность)»;

◆ исключить возможность смешения данных категорий в правоприменительной практике, что особенно важно при рассмотрении вопросов идентичности ребенка и его гражданско-правового статуса.

Казахстан уже достиг значительного прогресса в обеспечении права ребенка на гражданство и соответствующей защиты при изменении гражданства. Правовая система содержит большинство необходимых гарантий, а органы власти и суды демонстрируют готовность их применять. Дальнейшее совершенствование законодательства с учетом международных стандартов и динамики социальных отношений позволит укрепить правовые гарантии и обеспечить каждому ребенку максимальную защищенность его прав независимо от перипетий с гражданством его или его родителей. Это, в свою очередь, будет способствовать реализации принципа наилучших интересов ребенка на практике и укреплению авторитета Казахстана как государства, выполняющего свои международные обязательства в сфере прав человека.

ЛИТЕРАТУРА

1 Конвенция о правах ребенка: принята Генеральной Ассамблеей ООН 20 ноября 1989 г. // Организация Объединенных Наций. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child

2 Международный пакт о гражданских и политических правах: принят Генеральной Ассамблеей ООН 16 декабря 1966 г. // Организация Объединенных Наций. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

3 Abdakimova D.A., Saidzoda I.H., Akimzhanova M. On the issue of determining a child's nationality: national, international, and foreign legal regulatory mechanisms // Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan. 2025, vol. 80, no. 4, pp. 284–301. DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_4_284

4 Parsons L., Lawreniuk S. Seeing like the stateless: Documentation and the mobilities of liminal citizenship in Cambodia // Political Geography. 2018, vol. 62, pp. 1–11. DOI: 10.1016/j.polgeo.2017.09.016

5 Tobin, Catherine A. No Child is an Island: The Predicament of Statelessness for Children in the Caribbean // International Human Rights Law Journal. 2015, vol. 1, Iss. 1, Article 1. URL: https://via.library.depaul.edu/ihrlj/vol1/iss1/1

6 Worster W.T. The Obligation to Grant Nationality to Stateless Children Under Treaty Law // Tilburg Law Review. 2019, vol. 24, no. 2, pp. 204–216. DOI: https://doi.org/10.5334/tilr.154

7 Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан»: Закон РК от 8 августа 2002 г. № 345 // Информационно-правовая система «Әділет». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345

8 Закон Республики Казахстан «О гражданстве Республики Казахстан»: Закон РК от 20 декабря 1991 г. № 1017-XII // Информационно-правовая система «Әділет». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800

9 Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье»: Кодекс РК от 26 декабря 2011 г. № 518-IV // Информационно-правовая система «Әділет». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518

10 Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин: принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1979 г. // Организация Объединенных Наций. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml

11 Конвенция о правах инвалидов: принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи ООН от 13 декабря 2006 г. // Организация Объединенных Наций. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml

12 Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации : принята резолюцией 2106 (XX) Генеральной Ассамблеи ООН от 21 декабря 1965 г. // Организация Объединенных Наций. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/raceconv.shtml

13 Конвенция о статусе апатридов: принята 28 сентября 1954 г. Конференцией полномочных представителей, созванной в соответствии с резолюцией 526 (A) (XVII) Экономического и Социального совета от 26 апреля 1954 г. // Организация Объединенных Наций. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/apatride.shtml

14 Конвенция о сокращении безгражданства: принята 30 августа 1961 г. // Организация Объединенных Наций. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/statelessness.shtml

REFERENCES

1 Konvencija o pravah rebenka: prinjata General'noj Assambleej OON 20 nojabrja 1989 g. // Organizacija Ob#edinennyh Nacij. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child (In Russian)

2 Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskih pravah: prinjat General'noj Assambleej OON 16 dekabrja 1966 g. // Organizacija Ob#edinennyh Nacij. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (In Russian)

3 Abdakimova D.A., Saidzoda I.H., & Akimzhanova M. (2025) On the issue of determining a child's nationality: national, international, and foreign legal regulatory mechanisms // Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, vol. 80, no. 4, pp. 284–301. DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_4_284 (In English)

4 Parsons L., Lawreniuk S. (2018) Seeing like the stateless: Documentation and the mobilities of liminal citizenship in Cambodia // Political Geography, vol. 62, pp. 1–11. DOI: 10.1016/j.polgeo.2017.09.016 (In English)

5 Tobin, Catherine A. (2015) No Child is an Island: The Predicament of Statelessness for Children in the Caribbean // International Human Rights Law Journal, vol. 1, Iss. 1, Article 1. URL: https://via.library.depaul.edu/ihrlj/vol1/iss1/1 (In English)

6 Worster W.T. (2019) The Obligation to Grant Nationality to Stateless Children Under Treaty Law // Tilburg Law Review, vol. 24, no. 2, pp. 204–216. DOI: https://doi.org/10.5334/tilr.154 (In English)

7 Zakon Respubliki Kazahstan «O pravah rebenka v Respublike Kazahstan» : Zakon RK ot 8 avgusta 2002 g. No. 345 // Informacionno-pravovaja sistema «Ädılet». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345 (In Russian)

8 Zakon Respubliki Kazahstan «O grazhdanstve Respubliki Kazahstan»: Zakon RK ot 20 dekabrja 1991 g. No. 1017-XII // Informacionno-pravovaja sistema «Ädılet». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800 (In Russian)

9 Kodeks Respubliki Kazahstan «O brake (supruzhestve) i sem'e»: Kodeks RK ot 26 dekabrja 2011 g. No. 518-IV // Informacionno-pravovaja sistema « Ädılet». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518 (In Russian)

10 Konvencija o likvidacii vseh form diskriminacii v otnoshenii zhenshhin: prinjata rezoljuciej 34/180 General'noj Assamblei OON ot 18 dekabrja 1979 g. // Organizacija Ob#edinennyh Nacij. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml (In Russian)

11 Konvencija o pravah invalidov: prinjata rezoljuciej 61/106 General'noj Assamblei OON ot 13 dekabrja 2006 g. // Organizacija Ob#edinennyh Nacij. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml (In Russian)

12 Mezhdunarodnaja konvencija o likvidacii vseh form rasovoj diskriminacii: prinjata rezoljuciej 2106 (XX) General'noj Assamblei OON ot 21 dekabrja 1965 g. // Organizacija Ob#edinennyh Nacij. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/raceconv.shtml (In Russian)

13 Konvencija o statuse apatridov: prinjata 28 sentjabrja 1954 g. Konferenciej polnomochnyh predstavitelej, sozvannoj v sootvetstvii s rezoljuciej 526 (A) (XVII) Jekonomicheskogo i Social'nogo coveta ot 26 aprelja 1954 g. // Organizacija Ob#edinennyh Nacij. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/apatride.shtml (In Russian)

14 Konvencija o sokrashhenii bezgrazhdanstva: prinjata 30 avgusta 1961 g. // Organizacija Ob#edinennyh Nacij. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/statelessness.shtml (In Russian)

ЖАМБЕКОВА Ж.А.,*[1]
докторант.
*e-mail: zhambekovaaidana5@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-6825-9996
ЖАҚСЫМБЕТОВ Б.П.,[2]
з.ғ.к., аға оқытушы.
e-mail: zhaksymbetova.zhanara@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-8284-1861
АДАМ А.Е.,[3]
з.ғ.м., докторантура бағдарламасының
дербес ізденушісі.
e-mail: ernar.adam75@gmail.com
ORCID ID: 0009-0001-2904-6315
БОГАТЫРЕВА Л.Б.,[4]
әкімшілік құқық
және әкімшілік процесс докторы.
e-mail: bogatyreva.l@kaznmu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5663-5473
[1]Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды
ұлттық зерттеу университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан
[2]Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[3]Ташкент мемлекеттік заң университеті,
Ташкент қ., Өзбекстан
[4]С.Д. Асфендияров атындағы
Қазақ ұлттық медицина университеті,
Алматы қ., Қазақстан

БАЛАНЫҢ АЗАМАТТЫҒЫ ӨЗГЕРГЕН ЖАҒДАЙДА ОНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ КЕПІЛДІКТЕРІ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕР ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ПРАКТИКА

Аңдатпа

Мақалада халықаралық-құқықтық міндеттемелер мен ұлттық құқық қолдану практикасы аясында баланың азаматтығы өзгерген кезде оның құқықтарын қорғаудың құқықтық кепілдіктері талданады. Бала құқықтарының негізгілерінің бірі ретінде баланың азаматтық алу құқығы БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясында және Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде бекітілген құқық ретінде қарастырылады, сондай-ақ балалардың азаматтығы жоқ жағдайға жол бермеу, баланың жеке басы мен азаматтық сәйкестігін сақтау және оның құқықтық мәртебесі өзгерген кезде баланың ең жақсы мүдделерін ескеру жөніндегі мемлекеттің міндеттері ашып көрсетіледі. Қазақстан Республикасының заңнамасы мен құқық қолдану тәжірибесі мысалында ата-анасының азаматтығы өзгерген кезде, бала асырап алу және өзге де отбасылық-құқықтық мән-жайларға байланысты баланың азаматтығын өзгерту тетіктері, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғаудағы соттық және конституциялық қорғаудың рөлі зерттеледі. Ұлттық құқықтық реттеудің халықаралық стандарттарға жалпы алғанда сәйкестігі туралы қорытынды жасалып, сонымен қатар терминологиялық айқын еместікке, қос азаматтыққа тыйым салуға және балалық шағында азаматтығынан айырылған тұлғалардың оны қалпына келтіруіне қатысты жекелеген проблемалық мәселелер айқындалады. Баланың құқықтарын қорғау кепілдіктерін күшейту және азаматтығы жоқ жағдайлардың алдын алу мақсатында заңнаманы және құқық қолдану практикасын жетілдіру жөнінде ұсыныстар тұжырымдалады.

Тірек сөздер: бала құқықтары, баланың азаматтығы, азаматтықты өзгерту, азаматтығы жоқтық, халықаралық құқық, ұлттық практика, баланың ең жақсы мүдделері, конституциялық қорғау.

ZHAMBEKOVA ZH.A.,*[1]
PhD student.
*e-mail: zhambekovaaidana5@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-6825-9996
ZHAKSYMBETOV B.P.,[2]
c.l.s., senior lecturer.
e-mail: zhaksymbetova.zhanara@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-8284-1861
ADAM A.E.,[3]
m.l.s., independent applicant
for a doctoral program.
e-mail: ernar.adam75@gmail.com
ORCID ID: 0009-0001-2904-6315
BOGATYREVA L.B.,[4]
doctor of administrative law and
administrative procedure.
e-mail: bogatyreva.l@kaznmu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5663-5473
[1]E.A. Buketov Karaganda
National Research University,
Karaganda, Kazakhstan
[2]Kazakh National Agrarian Research University,
Almaty, Kazakhstan
[3]Tashkent State University of Law,
Tashkent, Uzbekistan
[4]Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
Almaty, Kazakhstan

LEGAL GUARANTEES FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE CHILD IN THE EVENT OF A CHANGE OF CITIZENSHIP: INTERNATIONAL LEGAL OBLIGATIONS AND NATIONAL PRACTICE

Abstract

The article analyzes legal guarantees for the protection of the rights of the child in the event of a change of citizenship in the context of international legal obligations and national law-enforcement practice. The child's right to citizenship is examined as a fundamental right enshrined in the UN Convention on the Rights of the Child and the International Covenant on Civil and Political Rights, as well as the state's obligations to prevent childhood statelessness, preserve the child's identity, and take into account the best interests of the child when changing his or her legal status. Using the Republic of Kazakhstan as a case study, the article explores mechanisms for changing a child's citizenship in connection with changes in the citizenship of parents, adoption, and other family-law circumstances, including the role of judicial and constitutional protection. It concludes that national regulation generally complies with international standards, while identifying certain problematic issues related to terminological ambiguity, the prohibition of dual citizenship, and the restoration of citizenship for persons who lost it in childhood. Measures are proposed to improve legislation and law-enforcement practice in order to strengthen legal guarantees and prevent statelessness.

Keywords: children's rights, child citizenship, change of citizenship, statelessness, international law, national practice, best interests of the child, constitutional protection.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.01.2026

МРНТИ 10.07.51
УДК 341:343.34
JEL K33

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-247-256

РАЗДЫКОВА Г.М.,*[1]
к.и.н., доцент.
*e-mail: gulnazkz@list.ru
ORCID ID: 0000-0001-6537-3463
ЖАМУЛДИНОВ В.Н.,[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: vicniczham@mail.ru
ORCID ID:0000-0001-9319-6636
[1]Торайгыров университет,
г. Павлодар, Казахстан

ПОНЯТИЕ «РЕЛИГИОЗНЫЙ ЭКСТРЕМИЗМ» В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Аннотация

В статье анализируется понятие «религиозный экстремизм» в соотношении международного права и национального законодательства Республики Казахстан как светского, демократического и правового государства с многонациональной и многоконфессиональной структурой общества. Отмечается отсутствие универсально признанного определения религиозного экстремизма в научной литературе и нормативно-правовых актах, что осложняет формирование согласованных механизмов противодействия и поддержание баланса между свободой совести и необходимостью защиты общества от деструктивных религиозных идеологий. Методологическую основу исследования составляют формально-юридический метод, сравнительно-правовой метод и междисциплинарный подход с опорой на положения Конституции Республики Казахстан, нормы Уголовного кодекса и законодательства о национальной безопасности, а также международно-правовые акты универсальных и региональных организаций, включая резолюции Совета Безопасности ООН, документы Совета Европы, СНГ, ОИС и ШОС. Показано, что в международном праве терминологически преобладает категория «насильственный экстремизм», в то время как понятие «религиозный экстремизм» не получило четкого официального закрепления, хотя фактически рассматривается как одна из его форм и тесно связано с международным терроризмом. Обосновывается целесообразность формирования специального международно-правового института противодействия международному религиозному экстремизму и разработки в рамках ООН отдельной международной конвенции. В качестве итогового результата предлагается авторская дефиниция религиозного экстремизма как совокупности умышленных преступных действий, направленных против охраняемых объектов международного и национального права и совершаемых под влиянием религиозно-насильственной идеологии.

Ключевые слова: религиозный экстремизм, международное право, национальное законодательство, противодействие экстремизму, насильственный экстремизм, международный терроризм, национальная безопасность.

Введение

Для Республики Казахстан, сформировавшейся как светское, демократическое и правовое государство с многонациональной и многоконфессиональной структурой общества, проблематика религиозного экстремизма приобретает особую научную и практическую значимость. Поддержание баланса между обеспечением свободы совести и необходимостью защиты общества от деструктивных религиозных идеологий представляет собой одну из ключевых задач государственной политики и правоприменительной практики. Важно знать, что религиозный экстремизм остается одной из серьезных глобальных угроз. Он проявляется в радикализации под религиозными лозунгами, террористических актах, вербовке через Интернет, межконфессиональных конфликтах и попытках насильственного навязывания идеологии. Наиболее активны сейчас джихадистские группы (ответвления ИГИЛ, Аль-Каиды, «Боко Харам», «Аш-

Шабааб»), а также отдельные ультраправые и ультраортодоксальные течения в разных религиях. Основные регионы: Ближний Восток, Сахель, Афганистан, Южная Азия, части Африки и отдельные ячейки в Европе и Центральной Азии. Основные причины – социальная несправедливость, войны, слабое госуправление, пропаганда в соцсетях и иностранное финансирование. При этом отметим, что противодействие требует сочетания силовых мер, профилактики радикализации, идеологической работы и международного сотрудничества, но универсального решения пока нет.

Материалы и методы

При написании статьи были использованы специальные юридические методы исследования. Формально-юридический метод применялся для анализа правовых норм, их структуры, содержания и терминологии. Сравнительно-правовой метод позволил выявить сходства и различия правовых институтов в различных правовых системах. Историко-правовой метод применяется для изучения эволюции правовых понятий и институтов в конкретных исторических условиях. Так был применен междисциплинарный подход, интегрирующий достижения философии, социологии, политологии, психологии и других наук. Это позволяет более полно раскрыть природу правовых явлений, особенно в сфере противодействия преступности, экстремизму и иным сложным социально-правовым процессам. Разнообразие используемых методов исследования позволило гарантировать объективность, системность и практическую значимость юридического исследования.

В научной литературе и нормативно-правовых актах отсутствует единое, универсально признанное определение понятия «религиозный экстремизм». Многообразие трактовок, различия в правовых подходах и методологических основаниях исследования данного феномена затрудняют формирование целостной системы противодействия. В этой связи особую актуальность приобретает комплексный анализ понятия религиозного экстремизма в контексте национального законодательства Республики Казахстан и международного права, а также выявление факторов и причин его возникновения и распространения.

В современном мире угроза экстремизма рассматривается как опасное явление не только для отдельного государства, но и для всего международного сообщества. При этом преступления религиозного характера являются наиболее опасной формой экстремизма. Это обусловлено не только их динамикой, но и многообразием проявлений, что придает религиозному экстремизму всеобъемлющий характер.

Тем не менее для выработки эффективной государственной политики по противодействию религиозному экстремизму в первую очередь необходимо формирование надежных правовых механизмов. В связи с этим данная работа рассматривает проблему религиозного экстремизма преимущественно в правовом контексте – в соответствии с Конституцией Республики Казахстан и принятыми на ее основе нормативными правовыми актами, с опорой на междисциплинарные научные методы и исследования в данной области.

Правовую основу анализа составляют следующие положения Конституции Республики Казахстан: пункт 1 статьи 1, пункты 3 и 4 статьи 5, пункт 2 статьи 14, пункт 3 статьи 20, а также пункты 1 и 2 статьи 39 [1]. В настоящее время к законодательным нормам, определяющим уголовно-правовую природу религиозного экстремизма, относятся: пункты 39 и 40 статьи 3 Уголовного кодекса Республики Казахстан, а также положения статей 4 (виды национальной безопасности) и 6 (основные угрозы национальной безопасности) Закона Республики Казахстан «О национальной безопасности», в частности пункты 1, 6, 7, 8, 15, 17 и 20 [2].

Результаты и обсуждение

В этой связи следует кратко рассмотреть труды отдельных ученых, изучавших историю религиозного экстремизма и терроризма. Так, согласно описанию американского исследователя Уолтера Локера, в 66–77 годах до н.э. на территории Палестины существовала религиозно-экстремистская и террористическая организация, известная под названием сикарии. Целью этой организации было сопротивление римской власти в Иерусалиме. Для устранения своих противников члены группы использовали короткие кинжалы [4, с. 8].

Другой американский исследователь Дэвид Рапопорт, придерживаясь аналогичной позиции, кратко описал деятельность еще двух религиозно-экстремистских и террористических организаций. Так, по его данным, организация под названием «Головорезы» осуществляла преступную деятельность в Индии и на Дальнем Востоке в XIII–XIV вв. Ее члены оправдывали убийства религиозными убеждениями, полагая, что богиня Кали якобы дарует им силу [4, с. 51.].

Кроме того, автор дал характеристику деятельности организации ассасинов, которые действовали на территориях Персии и Сирии в период с 1090 по 1275 гг. Ассасины специализировались на целенаправленных убийствах халифов, султанов, евнухов, военачальников, духовенства и других видных фигур того времени [4, с. 5–6] Предполагается, что как внешние, так и внутренние силы того периода использовали ассасинов для устранения своих политических оппонентов.

В настоящем исследовании мы продолжим отдельное рассмотрение историко-правовых основ закрепления понятия «религиозный экстремизм» в системе международного права и национального законодательства.

В содержании учебника «Международное право» [5], изданного в рамках программы «Рухани жаңғыру» в числе 100 новых учебников, профессор Т. Франк отмечает: «осознавая несовершенство структуры, процессов и исполнительных механизмов международного права», он стремился рассмотреть жизнеспособность и естественную природу действия международного права под иным углом – через анализ вопроса, почему государства подчиняются нормам международного права. Ответ, по мнению ученого, заключается в понятии соответствия закону, то есть легитимности. Он утверждает, что именно высокий уровень легитимности международных норм и институциональных рамок объясняет, почему государства соблюдают международное право [6, с. 65–66].

С данным научным мнением в целом можно согласиться. Действительно, жизнеспособность международного права и его действенность должны быть тесно связаны с его легитимностью. Это объясняется тем, что государства и их политические режимы признаны основными субъектами международного права. Основополагающие принципы международного права стоят выше национальных правовых систем. Это подтверждается как международными договорами, принятыми в рамках соответствующих международных организаций, так и правовыми актами самих организаций.

Согласно подсчетам коллектива кафедры международного права Государственной юридической академии г. Москвы, система международного права включает в себя 15 отраслей [6, с. 20]. Отечественный исследователь Е.Т. Бекбосынов в научном труде указывает, что структура международного права может быть согласована с подобной классификацией отраслей. По его мнению, основными направлениями борьбы с религиозным экстремизмом в рамках современной международно-правовой системы являются такие области, как:

- право международной безопасности;
- международное уголовное право;
- право по противодействию международному терроризму;
- международное уголовно-процессуальное право.

На сегодняшний день система противодействия международному терроризму оформлена в целостный и действующий правовой институт. За последние два десятилетия в международном праве сформировался обновленный правовой институт-право по противодействию международному терроризму.

В связи с этим представляется целесообразным выдвинуть идею формирования нового международно-правового института-права на противодействие международному религиозному экстремизму, аналогичного по структуре и значению праву по противодействию международному терроризму.

Тем не менее формирование такого института требует всестороннего анализа ряда факторов. В частности, особое значение имеет наличие соответствующей нормативной базы, представленной международными актами. Несмотря на то что в ряде международно-правовых документов используется термин «насильственный экстремизм», пока что речь идет лишь о совокупности норм, которые еще не оформлены в виде полноценного международно-правового института.

Хотя понятие «религиозный экстремизм» зачастую признается в научной и экспертной среде как одна из форм насильственного экстремизма, данный термин до настоящего времени не получил четкого и официального закрепления в международно-правовых актах.

На наш взгляд, право на противодействие международному религиозному экстремизму должно состоять из следующих правовых институциональных компонентов:

1. Обобщенные международно-правовые механизмы противодействия международному религиозному экстремизму.
2. Международные и государственно-правовые механизмы противодействия международному религиозному экстремизму.
3. Международные и внутригосударственные правовые идеологические механизмы противодействия международному религиозному экстремизму.

Опираясь на труды исследователей в Республике Казахстан и упоминая о зарубежном опыте в области безопасности, в 2022 г. в своем труде профессор А.С. Ибраева подчеркнула необходимость усиления борьбы с экстремистской деятельностью в целом и уделения большего внимания научным исследованиям [7, с. 209–210].

Система национального права (англ. National legal system) в Большом юридическом словаре трактуется как правовая система конкретного государства, включающая в себя правовую идеологию, сложившийся исторически массив нормативных актов, юридическую практику и приоритеты развития. В теории права система национального права рассматривается как совокупность всех форм и источников права, применяемых в пределах одного государства. Иногда понятие «национальное право» используется в более узком смысле – как обозначение именно внутренней правовой системы государства [8]. Поддерживая данное определение, можно отметить, что под системой национального права следует понимать систему юридических норм, действующих исключительно в пределах одного государства. Во многих авторитетных юридических источниках параллельно используются термины «международное право» и «национальное право», и проводится их правовая дифференциация.

В специальной резолюции № 1373, принятой 18 сентября 2001 г. на 4385-м заседании Совета Безопасности ООН, подчеркивается, что «нетерпимость и экстремизм» представляют собой основу или предлог для осуществления террористических актов [9, с. 371].

Аналогичная мысль содержится в резолюции № 1624 от 14 сентября 2005 г. (5261-е заседание СБ ООН), в которой говорится, что «нетерпимость и экстремизм лишь служат оправданием для подстрекательства к терроризму» [11].

Профессор Е.Т. Алимкулов, исследовавший проблему виктимизации в уголовном судопроизводстве, подчеркивает, что экстремизм с каждым годом приобретает все более массовый характер в глобальном масштабе. В связи с этим проблема профилактики религиозного экстремизма, в отличие от других его форм, приобретает особую актуальность [10, с. 82].

Согласно концепции исследователя Г.А. Куаналиевой, в условиях цифровой эпохи значительная часть преступлений экстремистского характера совершается с использованием социальных сетей и цифровых платформ. Это в значительной степени повышает риск реализации экстремистских намерений и требует комплексного изучения механизмов религиозного экстремизма как приоритета научных исследований.

Кроме того, как отмечает в своих научных публикациях генерал-майор А.Г. Мукашев, исследующий проблему наркозависимости, существует взаимосвязь между деятельностью религиозных экстремистов и употреблением ими определенных видов наркотических веществ. Этот аспект добавляет еще одно измерение в анализ природы религиозного экстремизма [11, с. 35–40].

В резолюции Совета Безопасности ООН № 2178 от 24 сентября 2014 г. содержится прямое осуждение экстремистских действий иностранных террористов, включая проявления межконфессионального насилия и насильственного экстремизма, способных создать благоприятную среду для осуществления террористических актов [9].

Наконец, в резолюции № 2354, принятой 24 мая 2017 г., содержится рекомендация, закрепляющая следующее: «Глобальная контртеррористическая стратегия ООН призывает государства – члены и систему ООН устранить в правомерной и соответствующей форме все факторы насильственного экстремизма, способствующие как внутреннему, так и внешнему терроризму, и предпринимать меры в рамках международного права» [12].

Теперь, рассматривая международно-правовые акты насильственного характера, принятые в рамках Совета Европы и организаций Европейского союза, в составе которых есть государства-члены, охватывающие романо-германскую и англосаксонскую системы права, можно заметить, что в рамках специальной компетенции Совета Европы, принятой в г. Страсбурге 27 января 1977 г., контекст Европейской конвенции «О борьбе с терроризмом» содержит следующую норму. «В первой статье настоящей Конвенции говорится, что акты терроризма не должны считаться политическими преступлениями» [13].

В 2005 г. в рамках заявления Парламентской ассамблеи Совета Европы № 10 (2005–2008 гг.) было отмечено, что в борьбе с терроризмом необходимо соблюдать демократические ценности и следовать специальным рекомендациям, выработанным международным сообществом. В документе подчеркивается, что динамика распространения терроризма через средства массовой информации ежегодно возрастает [13, с. 152–154].

Согласно ежегодному отчету Европейской комиссии по борьбе с расизмом и нетерпимостью (ECRN), опубликованному в 2023 г., применение законодательства и политики по противодействию терроризму и экстремизму оказывает негативное влияние на мусульман или лиц, ассоциируемых с исламом [19].

26 августа 2005 г. государства – участники СНГ приняли Решение о Концепции сотрудничества в борьбе с проявлениями терроризма и насильственного экстремизма.

На основании постановления Межпарламентской ассамблеи СНГ от 23 ноября 2012 г. № 38-16 были утверждены предложения по совершенствованию законодательства государств СНГ в сфере противодействия экстремизму [14].

Кроме того, постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 августа 2018 г. было ратифицировано Соглашение об обмене информацией в сфере борьбы с терроризмом, экстремизмом и их финансированием в рамках СНГ.

Уже в июле 1999 г. в статье 1 Конвенции Организации исламского сотрудничества по борьбе с международным терроризмом наряду с определением понятия «терроризм» была закреплена и терминологическая конструкция «террористическое преступление».

Международные и региональные организации приняли целый ряд международно-правовых актов, направленных на борьбу с экстремизмом, включая его религиозные формы. Так, Республика Казахстан утвердила Шанхайскую конвенцию «О борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом» законом № 316-II от 18 апреля 2002 г. Впоследствии Конвенция ШОС по противодействию экстремизму была ратифицирована Законом РК № 303-VI от 18 февраля 2020 г. [15].

21 апреля 2000 г. в г. Ташкенте между Казахстаном, Кыргызстаном, Таджикистаном и Узбекистаном был подписан Договор о совместных действиях по борьбе с терроризмом, политическим и религиозным экстремизмом, межнациональной организованной преступностью и иными угрозами стабильности и безопасности сторон. Этот международно-правовой акт был утвержден Законом РК № 9-II от 9 ноября 2000 г.

На практике международный терроризм и религиозный экстремизм рассматриваются как преступления международного характера. В этой связи в статье 3 Уголовного кодекса Республики Казахстан в пунктах 33, 34 и 35 закреплены понятия «транснациональное преступное сообщество», «транснациональная преступная организация» и «транснациональная преступная группа» [2]. Это связано с тем, что в составе террористических и религиозных экстремистских организаций присутствуют одни и те же иностранные элементы, совершающие преступления трансграничного характера.

В Уголовном кодексе Республики Казахстан содержится 12 статей, направленных на противодействие экстремизму: статьи 174, 179, 180, 181, 182, 184, 258, 259, 260, 267, 404 и 405.

Абстрактный анализ структуры УК РК показывает, что данные статьи имеют схожие признаки в наименовании и типологии расположения. В отличие от прежнего УК РК (до 2014 г.) в действующей редакции статьи, квалифицирующей экстремистские преступления, распределены по разным главам, а не объединены в рамках одного раздела. При этом санкции ужесточены, особенно в отношении преступлений политического, национального и религиозного характера.

В старой редакции УК (до 2014 г.) статья 164 подвергалась изменениям в 2000 и 2002 гг. Затем, спустя 9 лет, в нее были внесены три изменения: № 393–IV от 18.01.2011 г., № 490–IV

от 11.09.2011 г. и № 502–IV от 29.11.2011 г. [16]. Эти поправки были обусловлены серией террористических и экстремистских инцидентов, произошедших в Актюбинской, Атырауской, Астанинской, Алматинской областях и других регионах страны.

В последующем в 2014, 2016 и 2020 гг. были внесены изменения в Закон Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» [17], а в 2015–2020 гг. – в соответствующие статьи УК РК. Причинами стали как внутренние угрозы, так и участие граждан Казахстана в вооруженных конфликтах на территории Сирии и Ирака. Было установлено, что в данных конфликтах участвовали сторонники нетрадиционных религиозных течений совместно с семьями.

Указанные факторы актуализировали необходимость укрепления системы государственно-правовых действий в сфере национальной безопасности. В результате внесения изменений в законодательство была усилена правовая база, уточнены механизмы противодействия религиозному экстремизму и повышена эффективность работы правоохранительных и специальных государственных органов.

Следует отметить, что Республика Казахстан ратифицировала 19 международных конвенций по противодействию терроризму, утвердив подавляющее большинство их дополнительных протоколов. Очевидно, что содержание этих международно-правовых актов охватывает также проявления экстремизма, включая его крайнюю форму – религиозный экстремизм, переходящий в международный терроризм.

В ряде случаев фиксируются примеры резкого перехода от религиозно-экстремистской деятельности к террористическим действиям религиозного характера. В этой связи противодействие международному терроризму, включая его религиозную форму, осуществляется на основании действующих международно-правовых документов.

Тем не менее на сегодняшний день в международном праве все еще отсутствует универсальная, общепринятая конвенция, направленная конкретно на противодействие международному религиозному экстремизму.

В связи с этим целесообразным представляется предложение о разработке и принятии в рамках Организации Объединенных Наций проекта международной конвенции «О противодействии международному религиозному экстремизму», который должен быть вынесен на обсуждение Парламентской ассамблеи ООН. Такой международно-правовой акт послужил бы прочной правовой основой для системной и координированной борьбы с религиозным экстремизмом на глобальном уровне.

Термин «религиозный экстремизм» начал формироваться в XX в. и постепенно вошел в активный оборот в таких дисциплинах, как политология, социология и юриспруденция. Первоначально он был введен для описания радикальных форм религиозных убеждений, отклоняющихся от общепринятых правовых и этических норм и склонных к насильственным проявлениям.

Хотя подобные идеи обсуждались еще в начале XX в. преимущественно философами и социологами в контексте религиозного фанатизма, современное понимание термина «религиозный экстремизм» сложилось позднее. Его активное употребление началось во второй половине XX в., особенно после Второй мировой войны и в период холодной войны, когда он стал ассоциироваться с радикальными исламскими движениями на Ближнем Востоке.

В конце XX в. – начале XXI в. термин приобрел глобальную актуальность, особенно после терактов 11 сентября 2001 г. в США, став синонимом угрозы национальной и международной безопасности.

Изначально он применялся исключительно по отношению к религиозным радикалам, использующим насилие для достижения своих идеологических целей. Однако впоследствии его значение расширилось и стало охватывать любые формы религиозных экстремистских взглядов, способных дестабилизировать общество, даже без прямой связи с террористической деятельностью.

В XXI в. термин широко используется в политическом и правовом дискурсе для обозначения религиозно-мотивированных движений, угрожающих конституционному строю и государственной целостности.

Таким образом, на основании проведенного анализа можно сделать следующие научные выводы:

◆ утверждение понятия «религиозный экстремизм» в международном и национальном праве основано на исторических, правовых и научных фактах, подтверждающих его актуальность как самостоятельного объекта правового регулирования;

◆ возникновение, развитие и распространение религиозного экстремизма прослеживается на различных историко-правовых этапах, включая деятельность таких групп, как сикарии и ассасины, а также в более поздних проявлениях в контексте международных вооруженных конфликтов в Сирии, Ираке, Афганистане и ряде других стран.

Исследователи из разных областей науки, индивидуально изучив в научных трудах понятийную фразу «религиозный экстремизм», сделали свои научные выводы. Вместе с тем различные священные писания были определены результатами филологического, философского, религиозного, правового анализа книг и религиозной письменной литературы и религиозно-экстремистского материала, совокупности судебных филолого-психологических и различных герменевтических экспертиз.

Понятие «религиозный экстремизм» обосновывается тем, что оно либо прямо, либо косвенно закреплено в содержании международно-правовых актов, [18] принятых в рамках универсальных, межрегиональных и региональных международных организаций, формирующих систему современного международного права. Терминология и смысловое содержание конвенций, резолюций и других актов международного уровня включают в себя упоминание форм насильственного экстремизма, включая его религиозные проявления.

При этом данное понятие уточняется на уровне различных правовых систем – романско-германской, англосаксонской, исламской и социалистической, – где оно используется как ключевой правовой термин либо в наименовании, либо в тексте нормативных правовых актов. Следовательно, «религиозный экстремизм» выступает как юридическая категория, отражающая глобальное сотрудничество государств в рамках системы противодействия международной преступности.

На основании принципов и норм международного уголовного права предпринимаются меры по предупреждению и пресечению религиозного экстремизма. Суды Республики Казахстан, рассматривая уголовные дела по экстремистским статьям, подтверждают правовую квалификацию таких деяний и обеспечивают вступление приговоров в законную силу.

Наименования нормативных правовых актов, входящих в систему международного и национального права Республики Казахстан, в том числе Конституции РК, Уголовного кодекса РК, Закона «О противодействии экстремизму», «О противодействии терроризму» и других, содержат термин «религиозный экстремизм» как устоявшийся правовой термин, обладающий нормативной нагрузкой.

После террористических актов 2001 г. было принято множество международно-правовых документов, направленных на борьбу с насильственным экстремизмом. Это свидетельствует о том, что борьба с религиозным экстремизмом получила новый импульс в условиях глобальной угрозы терроризма.

Таким образом, анализируя исторические и правовые аспекты феномена религиозного экстремизма, можно заключить, что он имеет глубокие исторические корни, проявляясь как в деятельности древних сект (например, сикариев и ассасинов), так и в современных международных конфликтах на территориях Сирии, Ирака, Афганистана и других стран.

Исследования в области философии, филологии, герменевтики и других гуманитарных наук также демонстрируют, что понятие «религиозный экстремизм» используется не только в правовой, но и в междисциплинарной научной среде. Оно закреплено в ряде международных конвенций, резолюций и иных нормативных актов и не ограничивается рамками романо-германской или континентальной правовой системы.

На этой основе в результате международного сотрудничества и имплементации норм международного уголовного права в Казахстане был принят и реализуется Закон «О противодействии экстремизму» как важный элемент национального законодательства.

В качестве критериев понятия «религиозный экстремизм» можно выделить его проявления в религиозно-политической идеологии, а также его уголовно-правовые, политико-правовые,

социально-психологические и иные аспекты. Динамика и эскалация данного явления обусловлены определенными причинно-следственными факторами.

С учетом последствий религиозного экстремизма насильственного характера, на основе теории уголовного права и криминологии на основании статьи 1 п. 5, Закона «О противодействии экстремизму» от 13 июля 1999 г. № 416 нами сформулировано следующее понятие терроризма, под которым понимается идеология насилия и практика воздействия на принятие решения государственными органами, органами местного самоуправления или международными организациями путем совершения либо угрозы совершения насильственных и (или) иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству [19].

Заключение

Проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что религиозный экстремизм представляет собой сложное, многоуровневое и динамично развивающееся социально-правовое явление, оказывающее существенное влияние как на национальную, так и на международную систему безопасности. Анализ международно-правовых и национальных нормативных актов свидетельствует об отсутствии универсально закрепленного и общепризнанного определения понятия «религиозный экстремизм», что затрудняет формирование согласованных правовых механизмов противодействия данному явлению.

Установлено, что в системе международного права преобладает использование категории «насильственный экстремизм», в рамках которой религиозный экстремизм рассматривается преимущественно как одна из его форм, тесно связанная с международным терроризмом. Вместе с тем содержание резолюций Совета Безопасности ООН, а также актов региональных и межрегиональных организаций фактически охватывает проявления религиозного экстремизма, что подтверждает его признание в качестве самостоятельного объекта международно-правового регулирования.

Исследование национального законодательства Республики Казахстан показало, что в условиях современных угроз национальной безопасности сформирована разветвленная правовая база по противодействию экстремистской деятельности, включая ее религиозные формы. Нормы Конституции Республики Казахстан, уголовного и специального законодательства обеспечивают правовые основания для ограничения экстремистской деятельности при одновременном соблюдении принципа свободы совести. Важно отметить, что «своевременное распознавание…» признаков экстремизма… «позволит организовать эффективную борьбу с ним на более ранней стадии, что снизит различного рода риски со стороны правоохранительных органов и возможного ущерба от действий преступных групп» [20].

Таким образом, авторы приходят к выводу о необходимости дальнейшего совершенствования международно-правовых механизмов противодействия религиозному экстремизму. Особенно актуальной представляется разработка и принятие в рамках Организации Объединенных Наций отдельной международной конвенции, посвященной именно этой проблеме.

Реализация такого подхода позволит достичь нескольких важных целей: унифицировать правовые определения религиозного экстремизма на глобальном уровне, существенно укрепить международное сотрудничество в данной сфере, а также повысить эффективность как превентивных, так и правоприменительных мер по противодействию религиозному экстремизму.

ЛИТЕРАТУРА

1 Constitution of the Republic of Kazakhstan. Adopted at the national referendum on August 30, 1995. Resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan dated December 21, 2001, no. 18/2 (latest version), adilet.zan.kz (accessed: 28.10.2020)

2 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014, no. 226-V (latest version), adilet.zan.kz (accessed: 28.10.2020)

3 Law of the Republic of Kazakhstan “On National Security” dated January 6, 2012, no. 527-IV (latest version), adilet.zan.kz (accessed: 28.10.2020)

4 Rapoport D.C. The Four Waves of Modern Terrorism. Georgetown University Press, 2004. 238 p.
5 Sho M.N. International Law. Vol. 1. Almaty: National Translation Bureau, 2019. 584 p.
6 Bekbosynov E.T. Issues of Countering Religious Extremism in International Legal Regulation. PhD diss. (International Law). Astana, 2011. 134 p.
7 Ibrayeva A.S., et al. Legal Framework for External Security of the Republic of Kazakhstan // International Journal of Electronic Security and Digital Forensics. 2022, vol. 14, no. 2.
8 Large Law Dictionary. National Legal System (accessed: 25.06.2024)
9 UN Security Council. Resolution 1373 (2001), September 28, 2001 (accessed: 25.06.2024)
10 Alimkulov Y., et al. Examining the Potential Association between Perceived Life Expectations and Violent Behaviors // Journal of Criminal Justice. 2022, vol. 82, pp. 125–131.
11 Mukashev A.G. On the Concept of Narcotics Addiction // Pedagogical Bulletin of Kazakhstan. 2010, no. 1, pp. 54–62.
12 UN Security Council. Resolution 2354 (2017), May 24, 2017. (accessed: 25.06.2024)
13 European Convention for the Suppression of Terrorism. Strasbourg, January 27, 1977. (accessed: 25.06.2024)
14 Decision on the Concept of Cooperation of the CIS Member States in Combating Terrorism and Extremism dated August 25, 2005 (latest version), adilet.zan.kz (accessed: 28.10.2020)
15 Law of the Republic of Kazakhstan "On Ratification of the Shanghai Cooperation Organization Convention on Countering Extremism" dated February 18, 2020, no. 303-VI (latest version), adilet.zan.kz (accessed: 28.10.2020)
16 Law of the Republic of Kazakhstan "On Combating Extremism" dated February 18, 2005, no. 31 (latest version), adilet.zan.kz (accessed: 28.10.2020)
17 Law of the Republic of Kazakhstan "On Combating Extremism" dated February 18, 2005, No. 31 (latest version), adilet.zan.kz (accessed: 28.10.2023)
18 Akhmetov E.B. (ed.) Collection of Normative Legal Acts on Combating International Terrorism and Extremism. Almaty: Raritet, 2007. 330 p.
19 Law of the Republic of Kazakhstan "On Combating Extremism" dated February 18, 2005, no. 31 (latest version), adilet.zan.kz (accessed: 17.02.2026)
20 Akimzhanov T.K., Koshkinbaeva A.S. On the Reasons for the High Latency of Modern Organized Crime in the Republic of Kazakhstan // Eurasian Scientific Journal of Law. 2025, no. 2(11), pp. 45–52. DOI: 10.46914/2959-4197-2025-1-2-45-52

РАЗДЫКОВА Г.М.,*[1]
т.ғ.к., доцент.
*e-mail: gulnazkz@list.ru
ORCID ID: 0000-0001-6537-3463
ЖАМУЛДИНОВ В.Н.,[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: vicniczham@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9319-6636
[1]Торайғыров университеті,
Павлодар қ., Қазақстан

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМА КОНТЕКСТІНДЕГІ «ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ» ТҮСІНІГІ

Аңдатпа

Мақалада қоғамның көпұлтты және көпконфессиялы құрылымымен зайырлы, демократиялық және құқықтық мемлекет ретіндегі халықаралық құқық пен Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасына қатысты «діни экстремизм ұғымы талданады. Ғылыми әдебиеттерде және нормативтік-құқықтық актілерде Діни экстремизмнің жалпыға бірдей танылған анықтамасының жоқтығы байқалады, бұл ар-ұждан бостандығы мен қоғамды деструктивті діни идеологиялардан қорғау қажеттілігі арасындағы тепе-теңдікті сақтауды қиындатады. Зерттеудің әдіснамалық негізін Қазақстан Республикасы Конституциясының ережелеріне, Қылмыстық кодекстің және Ұлттық қауіпсіздік туралы заңнаманың нормаларына, сондай-ақ БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің қарарларын, Еуропа Кеңесінің, ТМД, ИЫҰ және ШЫҰ құжаттарын қоса алғанда, әмбебап және өңірлік ұйымдардың халықаралық-құқықтық актілеріне сүйене отырып, формальды-құқықтық әдіс, салыстырмалы-құқықтық әдіс және пәнаралық тәсіл құрайды. Халықаралық құқықта терминологиялық тұрғыдан «зорлық-зомбылық экстремизмі» категориясы басым екендігі көрсетілген, ал «діни экстремизм»

ұғымы нақты ресми бекітілмеді, дегенмен ол іс жүзінде оның формаларының бірі ретінде қарастырылады және халықаралық терроризммен тығыз байланысты. Халықаралық діни экстремизмге қарсы іс-қимылдың арнайы халықаралық-құқықтық институтын қалыптастырудың және БҰҰ шеңберінде жекелеген халықаралық конвенцияны әзірлеудің орындылығы негізделеді. Қорытынды нәтиже ретінде халықаралық және ұлттық құқықтың қорғалатын объектілеріне қарсы бағытталған және діни-зорлық-зомбылық идеологиясының ықпалымен жасалатын қасақана қылмыстық әрекеттердің жиынтығы ретінде діни экстремизмнің авторлық анықтамасы ұсынылады.

Тірек сөздер: діни экстремизм, халықаралық құқық, ұлттық заңнама, экстремизмге қарсы іс-қимыл, зорлық-зомбылық экстремизм, халықаралық терроризм, ұлттық қауіпсіздік.

RAZDYKOVA G.M.,*[1]
c.h.s., associate professor.
*e-mail: gulnazkz@list.ru
ORCID ID: 0000-0001-6537-3463
ZHAMULDINOV V.N.,[1]
c.l.s, associate professor.
e-mail: vicniczham@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9319-6636
[1]Toraigyrov University,
Pavlodar, Kazakhstan

THE CONCEPT OF "RELIGIOUS EXTREMISM" IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW AND NATIONAL LEGISLATION

Abstract

The article analyzes the concept of "religious extremism" in the context of international law and the national legislation of the Republic of Kazakhstan as a secular and democratic state with a multi-religious society. It highlights the absence of a universally recognized definition of religious extremism in legal doctrine and regulatory acts, which complicates effective counteraction and the protection of freedom of conscience. The study is based on formal legal and comparative legal methods and an interdisciplinary approach, using national legislation and international legal instruments, including UN Security Council resolutions and documents of regional organizations. It is shown that international law primarily operates with the concept of "violent extremism," while religious extremism is implicitly treated as its form and closely linked to international terrorism. The article substantiates the need for developing a special international legal framework within the UN and proposes an author's definition of religious extremism as deliberate criminal acts motivated by violent religious ideology and directed against protected legal interests.

Keywords: religious extremism, international law, national legislation, countering extremism, violent extremism, international terrorism, national security.

Дата поступления статьи в редакцию: 08.01.2026

ҒТАМР 10.01.41
ӘОЖ 342.1
JEL K33

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-257-267

ЖАМАНКАРАЕВА Г.С.,*[1]
құқық магистрі, аға оқытушы.
*e-mail: camankaraeva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7199-6488
ШАЛДАРБЕКОВА М.Б.,[1]
құқық магистрі, аға оқытушы.
e-mail: manat20@list.ru
ORCID ID: 0009-0007-1081-3813
ЖУМАГУЛОВА Ш.Р.,[2]
з.ғ.к., аға оқытушы.
e-mail: jumagulova_sholpan@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2033-6260
[1]М. Әуезов атындағы Оңтүстік
Қазақстан университеті,
Шымкент қ., Қазақстан
[2]Қорқыт Ата атындағы
Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ПЛЮРАЛИЗМ: ҰЛТТЫҚ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІҢ ӨЗАРА ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа

Бұл зерттеуде ұлттық конституциялық құндылықтар және халықаралық міндеттемелер арасындағы өзара әрекеттесу және олардың қақтығысуының құқықтық табиғаты Қазақстан Республикасы Конституциясы контексінде талданады. Зерттеу өзектілігі – халықаралық міндеттемелердің күшеюі, мемлекеттердің интеграциялық процестерге белсенді қатысуы және ұлттық құқықтық жүйелерге сыртқы ықпалдың артуымен байланысты. Зерттеудің мақсаты – халықаралық құқық нормаларының ұлттық конституциялық қағидаттармен ықтимал қайшылықтарын анықтап, оларды шешу тетіктерін зерделеу. Негізгі идеясы – ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, халықаралық нормаларды селективті түрде қабылдаудың құқықтық үлгісін ұсыну. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңызы халықаралық нормаларды ұлттық заңнамаға енгізуде конституциялық сүзгі механизмдерінің рөлін негіздеуінде. Әдіснамасы жүйелік талдау, салыстырмалы-құқықтық, тарихи-құқықтық және формальды-логикалық әдістерге сүйенеді. Германияның «Solange» доктринасы, конституциялық плюрализм теориялары, қазақстандық нормативтік актілер мен сот тәжірибесі қарастырылған. Зерттеу нәтижелері халықаралық нормалардың ұлттық құқыққа енгізілуі конституциялық құндылықтарға қайшы келмеуі тиіс екенін көрсетті. Сондай-ақ құқықтық тепе-теңдік ұлттық құқық үстемдігін қамтамасыз ететін сараланған тәсілді қажет ететіні дәлелденді. Жұмыстың құндылығы – халықаралық міндеттемелердің ұлттық құқықтық жүйеге әсерін ғылыми тұрғыда бағалауында. Практикалық мәні – құқықтық саясатты жетілдіру, имплементациялық тетіктерді нақтылау және конституциялық бақылау тәжірибесін дамыту бойынша ұсыныстар ұсынуында.

Тірек сөздер: ұлттық конституциялық құндылықтар, халықаралық міндеттемелер, конституциялық плюрализм, ұлттық құқық, имплементация, құқықтық тепе-теңдік, егемендік.

Кіріспе

XXI ғасырдың халықаралық құқықтық жүйесі бұрын-соңды болмаған көлемдегі өзара тәуелділікті қалыптастырды. Мемлекеттердің халықаралық аренада белсенді әрекет етуі, әлемдік ұйымдар мен аймақтық бірлестіктерге кіруі ұлттық құқықтық жүйелерге сыртқы ықпалдың күшеюіне әкелді. Мұндай жағдайда ұлттық құқық жүйесінің орталық бөлігі саналатын

конституциялық құндылықтардың халықаралық талаптармен өзара әрекеттесу сипаты күрделене түсті. Бұл құбылыс нәтижесінде екі түрлі құндылық деңгейі – ұлттық және ұлттықтан жоғары (супранационал) конституциялық құндылықтар – бір кеңістікте тоғысып, кей жағдайларда қақтығысуы мүмкін. Сондықтан қазіргі құқық ғылымында халықаралық міндеттемелердің ұлттық конституциялық нормаларға ықпалы мәселесі ерекше ғылыми қызығушылық тудырып отыр.

Қазақстан Республикасы үшін аталған мәселенің маңызы айрықша. Негізгі заң – Конституция – мемлекеттің құқықтық жүйесінің іргетасы ретінде адамның құқықтары мен бостандықтарын, мемлекеттің егемендігін, биліктің бөліну қағидатын және ұлттық тәуелсіздікті басты құндылықтар ретінде бекітіп отыр [1]. Сонымен қатар, Қазақстан халықаралық ұйымдардың белсенді мүшесі ретінде халықаралық шарттар мен келісімдер арқылы адам құқықтары, экономикалық интеграция, қоршаған ортаны қорғау, қауіпсіздік салаларында кең ауқымды міндеттемелерді мойнына алған. Бұл міндеттемелерді орындау – халықаралық құқықтың жалпы талаптарының бірі. Алайда міндеттемелерді орындау барысында конституциялық құндылықтармен үйлесу немесе кей жағдайда қақтығысу мүмкіндігі туындайды.

Жалпы әлемдік доктринада халықаралық құқықтың мемлекеттердің ішкі құқықтық тәртіптеріне ықпалы туралы мәселе әр алуан тұжырымдарға сүйенеді. А. Кассезе халықаралық құқық нормалары мемлекеттердің өзара қарым-қатынастарын реттеп қана қоймай, олардың ішкі құқықтық жүйесіне де әсер ететінін атап көрсетеді [2]. Сонымен қатар, халықаралық нормалардың ішкі құқықтағы орны мен күші әр мемлекеттің конституциялық құрылымына байланысты. Әсіресе халықаралық шарттардың ұлттық заңдардан жоғары тұратындығы туралы ереже көптеген мемлекеттің конституцияларынан көрініс табады. Қазақстан Конституциясының 4-бабындағы ережелер де осы тенденцияны растайды. Алайда аталған қағида абсолюттік сипатқа ие емес, себебі халықаралық нормалар ұлттық конституциялық ұстанымдармен қарама-қайшы келген жағдайлар әлемдік тәжірибеде жиі кездеседі.

Бұл мәселе Еуропада айқын көрінеді. Конституциялық плюрализм теориясының өкілдері, оның ішінде Л. Бесселинк, халықаралық және ұлттық құқық жүйелерінің қатар өмір сүре алатынын, оның ішінде олардың арасындағы қайшылықтарды табиғи процесс деп сипаттайды [3]. Мұндай плюрализм мемлекеттердің конституциялық автономиясын сақтауға мүмкіндік береді. Алайда ол құқықтық жүйелер арасындағы шекараларды айқындауды, құқықтық қайшылықтарды шешудің тиімді механизмдерін әзірлеуді талап етеді. Бұл ретте құқықтық үстемдіктің қай деңгейде болатынын нақты айқындау – іргелі міндет.

Германия тәжірибесі осы бағыттағы ең танымал үлгілердің бірі. Германияның Федералдық конституциялық соты халықаралық міндеттемелердің орындалуы конституциялық құндылықтарға қайшы келмеуі тиіс деген ұстанымды бірнеше рет атап өткен. «Solange» доктринасы халықаралық нормалар ұлттық конституциялық құқықтар мен бостандықтардың негізгі мазмұнына нұқсан келтірген жағдайда, олардың орындалуын шектеуге болатынын айтады [4]. Бұл тәжірибе халықаралық құқықтың ұлттық құқықтан автоматты түрде жоғары бола алмайтынын көрсетеді. Демек, халықаралық және ұлттық құқық жүйелері арасындағы тепе-теңдік біржақты иерархияға сүйенбейді, ол заңды-саяси келісімдердің нәтижесі де, құқықтық тәжірибенің жемісі де бола алады.

Қазақстандық контекстте халықаралық міндеттемелер мен ұлттық конституциялық қағидаттар арасындағы қайшылықтар туралы арнайы ғылыми зерттеулер әлі жеткілікті емес. Бұған бірнеше фактор әсер етеді: біріншіден, жаһандық құндылықтардың құқықтық жүйеге жылдам енуі; екіншіден, халықаралық міндеттемелердің жалпы сипаттан нақты құқықтық салаларға дейін кеңеюі; үшіншіден, ұлттық құқықтық саясаттың тұрақты модернизациясы. Осы факторлар конституциялық жүйенің жаңа сын-қатерлермен бетпе-бет келуіне әкелуде.

Зерттеудің өзектілігі – халықаралық міндеттемелердің мазмұны кеңейген сайын, олар ұлттық құқық, соның ішінде конституциялық құндылықтармен жиі жанасып, кейде қайшылық тудыруы мүмкін. Адам құқықтары, экология, ұлттық қауіпсіздік, халықаралық экономикалық интеграция салаларында халықаралық заңдық рөлдің күшеюі ұлттық мемлекеттің құқықтық еркіндігіне әсер ететіні сөзсіз. Мұндай жағдайда мемлекеттер үшін ең маңыздысы – ұлттық конституцияның түпқазығын сақтай отырып, халықаралық міндеттемелерді тиімді орындаудың жолын табу. Дж. Раз айтқандай, құқықтық нормалар иерархиялық сипаттан бұрын әлеуметтік-

құқықтық легитимдікке сүйенуі қажет [5]. Демек, халықаралық нормаларды имплементациялау кезінде ұлттық құқықтық мәдениет, қоғамның құқықтық санасы, мемлекеттің тарихи-саяси дамуы ескерілуі тиіс.

Зерттеу жұмысының объектісі – ұлттық және ұлттықтан жоғары конституциялық құндылықтардың өзара байланысы. Зерттеу пәні – халықаралық міндеттемелердің Қазақстан Республикасының Конституциясы контексіндегі құқықтық табиғаты және олардың арасындағы қайшылықтардың сипаты.

Зерттеудің мақсаты – халықаралық құқық нормаларының ұлттық конституциялық құндылықтармен ықтимал қақтығыстарын айқындау және оларды шешудің құқықтық тетіктерін талдау.

Осы мақсатқа байланысты төмендегідей міндеттер қойылды:

- ұлттық және ұлттықтан жоғары конституциялық құндылықтардың мәнін түсіндіру;
- ҚР Конституциясындағы халықаралық нормалардың орнын қарастыру;
- халықаралық міндеттемелердің имплементациялану тетіктерін талдау;
- құндылықтардың қақтығысы орын алған жағдайларды анықтау;
- шетелдік тәжірибелерді салыстырмалы-құқықтық талдау;
- құқықтық тепе-теңдікті сақтаудың ықтимал жолдарын ұсыну.

Зерттеу әдістері – жүйелік талдау, салыстырмалы-құқықтық әдіс, тарихи-құқықтық зерттеу, формальды-логикалық талдау. Бұл әдістер халықаралық құқық нормаларының ұлттық құқықтық кеңістікке әсерін жан-жақты қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу гипотезасы – халықаралық міндеттемелер мен ұлттық конституциялық құндылықтар қақтығысқа түскен жағдайда, құқықтық тепе-теңдік ұлттық конституциялық қағидаттардың басымдығын сақтай отырып, халықаралық нормаларды селективті түрде қабылдау арқылы қамтамасыз етіледі.

Осы зерттеу шеңберінде бірқатар ұғымдар нақты мазмұндық шеңберде қолданылады. «Конституциялық өзек» деп мемлекеттің егемендігі, аумақтық тұтастығы, билікті бөлу қағидаты, адам құқықтарының іргелі мазмұны және ұлттық конституциялық идентичность сияқты өзгермейтін негіздік құндылықтар жиынтығы түсініледі. «Конституциялық сүзгі» ұғымы халықаралық құқық нормаларын ұлттық конституциялық құндылықтар өлшемі бойынша бағалау және олардың толық, ішінара немесе шартты түрде енгізілуін айқындайтын құқықтық механизмді білдіреді. Ал «селективті енгізу» халықаралық нормаларды автоматты қабылдау емес, олардың мазмұнын ұлттық құқықтық жүйенің құрылымымен үйлестіру арқылы сараланған имплементациялауды білдіреді. Мұндай ұғымдық нақтылық зерттеу нәтижелерінің теориялық дәлдігін арттыруға бағытталған.

Практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелері құқықтық саясатты әзірлеуде, халықаралық шарттарды имплементациялау кезінде, конституциялық бақылау тетіктерін жетілдіру барысында, сондай-ақ жоғары құқықтық білім беруде пайдалануға болады.

Осылайша, ұлттық және ұлттықтан жоғары конституциялық құндылықтардың жаһандық қақтығысы – қазіргі заманғы құқық ғылымындағы маңызды әрі күрделі мәселелердің бірі. Ол мемлекеттің құқықтық егемендігі, билікті ұйымдастыру құрылымы, адам құқықтарын қорғау жүйесі сияқты негізгі салалармен тығыз байланысты. Сондықтан бұл мәселені теориялық және практикалық тұрғыдан тыңғылықты зерттеу, Қазақстанның құқықтық жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін стратегиялық маңызы бар ғылыми міндет болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу халықаралық міндеттемелер мен ұлттық конституциялық құндылықтардың өзара әрекеттесу динамикасын талдауға бағытталған. Зерттеудің әдіснамалық негізі құқық теориясы, конституциялық құқық, халықаралық құқық, салыстырмалы құқықтану және құқықтық әлеуметтану салаларындағы классикалық және қазіргі көзқарастарға сүйенеді. Әдістерді іріктеудің басты критерийі – олардың зерттеу нысанына сәйкестігі, нәтижелердің сенімділігі мен шынайылығын қамтамасыз етуі, және алынатын тұжырымдардың ғылыми негізділігі болды.

Зерттеудің негізгі материалы ретінде Қазақстан Республикасының Конституциясы, халықаралық құқықтың жалпы теориясына арналған А. Кассезенің еңбектері, конституциялық плюрализм туралы Л. Бесселинктің теориялық жұмыстары, Германия Федералдық Конституциялық сотының құқықтық ұстанымдары, сондай-ақ құқықтық авторитет туралы Дж. Раздың концепциясы пайдаланылды. Бұл дереккөздер зерттеудің теориялық базасын күшейтіп, конституциялық құндылықтар мен халықаралық міндеттемелердің өзара байланысын талдаудың ғылыми негізін құрады.

Зерттеу жоспары бірнеше дәйекті кезеңнен тұрды. Бірінші кезеңде зерттеу тақырыбына қатысты отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерге, халықаралық құқықтық актілерге, сот практикасына шолу жүргізілді. Бұл кезеңде халықаралық құқық нормаларының ұлттық құқыққа ықпалы, конституциялық құндылықтардың иерархиялық орны, ұлттық-халықаралық деңгейдегі қайшылықтарды шешу тәжірибесі талданды. Сонымен бірге, халықаралық құқық теориясындағы дуализм мен монизм тұжырымдамалары, конституциялық плюрализм идеясы, құқықтық орталықтандыру және дерационализация процестері сараланды.

Екінші кезеңде құқықтық салыстырмалы талдау (компаративистік әдіс) қолданылды. Бұл әдіс арқылы әртүрлі елдердегі құқықтық модельдер салыстырылды, атап айтқанда Германия, Италия, Франция, Польша сияқты елдердің конституциялық соттарының халықаралық міндеттемелерге қатынасы, олардың ішкі құқықтағы рөлі, коллизиялық жағдайларда ұстанатын қағидалары зерттелді. Бұл әдіс халықаралық міндеттемелерді имплементациялау практикасы мен ұлттық конституциялық нормалардың басымдығы арасындағы теңгерімді түсіндіруге мүмкіндік берді.

Үшінші кезеңде құқықтық-тарихи әдіс пайдаланылды. Бұл әдіс құқықтық нормалардың эволюциясын, халықаралық ұйымдардың күшеюінен кейінгі ұлттық құқықтық жүйелердегі трансформацияны, конституциялық құндылықтардың тарихи қалыптасуын, және олардың халықаралық міндеттемелермен арақатынасы қалай өзгергенін талдауға мүмкіндік берді. Бұл тұрғыда халықаралық құқық нормаларының ұлттық конституциялық идеологияға кезеңдік әсер ету ерекшеліктері қарастырылды.

Төртінші кезеңде формальды-логикалық және жүйелік талдау әдістері қолданылды. Олар құқықтық нормалардың мазмұнын, олардың өзара үйлесімділігін, құқықтық реттеу тетіктерін, құқықтық жүйенің әр деңгейіндегі құндылықтық конструкцияларды талдауға арналды. Бұл тәсіл халықаралық міндеттемелердің құқықтық табиғатын абстрактілі-теориялық деңгейде айқындап, олардың ұлттық құқықтағы функционалдық маңызын бағалауға мүмкіндік берді.

Жүйелік талдау ұлттық құқықтық тәртіптің тұтастығын, конституциялық құндылықтардың біртұтас жүйе ретіндегі орнын айқындауға мүмкіндік берді. Бұл талдау барысында халықаралық және ұлттық құқық нормаларының бір-біріне әсер етуін, олардың құқықтық кеңістіктегі конкуренциялық табиғатын, және халықаралық шарттардың нормативтік иерархиядағы орнын анықтау көзделді. Конституцияның тікелей қолданылуы, халықаралық шарттардың имплементациясы, құқықтық даралау тәсілдерінің салыстырылуы да осы әдіс шеңберінде қарастырылды.

Сонымен қатар, эмпирикалық компонент ретінде халықаралық соттардың шешімдеріне (әсіресе Германия Федералдық Конституциялық Сотының Solange, Maastricht, Lisbon істері) және ұлттық-халықаралық қатынасқа қатысты доктриналық талқылауларға талдау жүргізілді. Бұл талдау нақты құқықтық позициялардың халықаралық міндеттемелер мен ұлттық конституциялық құндылықтардың коллизиясы жағдайында қалай қолданылатынын көрсетуге мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында қолданылған әдістердің сенімділігі бірнеше факторлар арқылы қамтамасыз етілді. Біріншіден, зерттеуге іргелі еңбектер мен беделді ғылыми доктриналар негіз болды. Екіншіден, құқықтық-салыстырмалы талдаудың дәйекті жүргізілуі нақты құқықтық үдерістерді түсіндіруге мүмкіндік берді. Үшіншіден, ұлттық және халықаралық сот тәжірибесін кешенді қарастыру зерттеу нәтижелерінің объективтілігі мен шынайылығын арттырды.

Зерттеу нәтижелерін бағалау дереккөздерімен өзара салыстыру, тұжырымдарды жүйелеу, құқықтық нормалардың құрылымдық-мазмұндық ерекшеліктерін талдау, құқықтық позицияларды нақты істермен сәйкестендіру тәсілдерімен жүзеге асырылды. Бұл тәсілдер зерттеу

барысында алынған нәтижелердің валидтігін қамтамасыз етіп, оларды практикалық тұрғыдан қолдануға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, зерттеу материалы ретінде іргелі конституциялық және халықаралық-құқықтық актілер, ғылыми еңбектер, сот шешімдері пайдаланылды; ал әдістер жиынтығы зерттеу мақсатына сәйкес кешенді түрде қолданылды. Мұндай әдіснамалық тәсіл ұлттық және ұлттықтан жоғары конституциялық құндылықтардың қақтығысын объективті талдап, олардың арасындағы теңгерімді қамтамасыз ету үшін құқықтық ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстан құқықтық жүйесіндегі ұлттық және ұлттықтан жоғары конституциялық құндылықтар арақатынасының мазмұны формальды заң мәтіндерінен әлдеқайда терең құбылыс екені айқындалды. Бұл ретте олардың өзара әрекеттестігі тек құқықтық нормалардың сөзбе-сөзімен шектелмей, қоғамның тарихи жады, құқықтық мәдениет, мемлекеттік биліктің даму логикасы, саяси-қоғамдық құрылымдар және өркениеттік бағдарлармен сабақтасып жатады. Конституция 4-бабында халықаралық шарттардың ұлттық заңдардан басымдығы көрсетілгенімен, бұл басымдық абсолюттік сипатқа ие емес, өйткені ең жоғарғы деңгейдегі конституциялық өзек – егемендік, мемлекеттік тұтастық, билікті бөлу, адам құқықтарының мәні – өзгермейтін сипатта сақталады [6]. Осыған байланысты құқықтық жүйе халықаралық нормаларды автоматты түрде қабылдауға емес, оларды ұлттық құндылық өлшеміне сәйкес сүзгіден өткізуге бағдарланған тәсілді қолданады.

Осы қағидалық негіз Конституциялық Кеңестің 2021 жылғы №2 нормативтік қаулысында да нақтыланған, онда халықаралық нормаларды қолдануда конституциялық қағидалар бұзылмауы тиіс деген ұстаным бекітіледі [6]. Бұл ұстаным халықаралық құқықтың ұлттық құқық жүйесіне енгізілуі үшін негізгі шарттардың сақталуын міндеттейді.

Қазақстандық құқық қолдану тәжірибесінде бұл ұстаным нақты көрініс табады. Конституциялық Кеңестің 2021 жылғы №2 нормативтік қаулысында халықаралық ұйымдардың шешімдерін орындау Қазақстан Республикасының Конституциясына қайшы келмеуі тиіс екендігі атап көрсетілді. Аталған құқықтық позиция халықаралық міндеттемелердің тікелей басымдығын шектемей, оларды конституциялық бақылау шеңберінде бағалау қажеттігін бекітеді. Сонымен қатар, халықаралық шарттарды ратификациялау барысында Парламенттің құқықтық сараптамасы және соттардың құқық қолдану практикасы халықаралық нормаларды ұлттық құқықтық жүйемен үйлестірудің маңызды кезеңі болып табылады. Бұл тәжірибе Қазақстанда халықаралық құқықты қабылдаудың автоматты емес, сараланған моделі қалыптасқанын көрсетеді.

Яғни халықаралық норманың ұлттық құқыққа міндетті түрде енгізілуі оның мазмұнының конституциялық өзекке қайшы келмеу шарттылығына тәуелді. Мұндай тәсіл Қазақстанның құқықтық тәуелсіздігінің сақталуын қамтамасыз етеді.

Ұлттық құқықтық жүйенің құрылымдық табиғатын талдау барысында нормаларды «селективті енгізу» тәсілі басым екені көрінеді. Бұл тәсіл халықаралық құқықты қабылдауда автоматизмнен гөрі сараптамалық ұстанымның маңызды екенін көрсетеді. Мұндай сараланған қабылдаудың ғылыми негіздерін отандық құқықтанушы Токобеков атап көрсетіп, ұлттық құқық үстемдігін конституциялық фильтр тетігі арқылы қамтамасыз ету керектігін алға тартады [7]. Осы пікір халықаралық нормалардың ұлттық құқықтық кеңістікке ену жолдарын түсіндіруде маңызды.

Халықаралық нормалар мен ұлттық құқық жүйесінің өзара әрекеттесуінің көпдеңгейлі табиғатын Von Bogdandy мен Schill баяндайды. Олардың пайымдауынша, ұлттық құқық пен халықаралық құқық бір-біріне қарсы емес, керісінше көпқабатты жаһандық құқықтық кешенді құрайды [8]. Бұл көзқарас ұлттық және халықаралық деңгейлер бір-бірін ығыстырмай, әр деңгейде өз құндылық жүйелерін қалыптастырып, сонымен қоса өзара толықтыра алатынын көрсетеді. Осыдан келіп, халықаралық міндеттемелердің жүзеге асырылуы құқықтық жүйені кеңейтіп қана қоймай, мемлекеттің сыртқы құқықтық ортада танылу қабілетін де арттырады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, кейбір салаларда халықаралық және ұлттық құқықтық нормалар табиғи үйлесім табады. Әсіресе адам құқықтары, экология, гендерлік теңдік, азаматтық

бостандықтар салаларында халықаралық нормалар ұлттық заңнаманы толықтыра отырып, құқықтық кепілдіктерді күшейтеді [9]. Peters осы құбылысты «жаһандық конституционалдық үйлесім» деп түсіндіреді, өйткені бұл бағыттарда халықаралық институттардың рөлі күшейіп, ұлттық құқықтық жүйелер біртіндеп әмбебап нормаларға жақындайды [9].

Дегенмен, халықаралық міндеттемелерді қабылдау барлық кезде осындай оң нәтиже бере бермейді. Мемлекеттік тіл саясаты, ұлттық қауіпсіздік, дін, ақпараттық кеңістік, мәдениет сияқты құрылымдық салаларда халықаралық нормалар мен ұлттық құндылықтар арасында елеулі қайшылықтар туындауы мүмкін. Мұндай жағдайда ұлттық құқықтық жүйе осы салаларда нормативтік тепе-теңдікті сақтау үшін фильтрациялық тетіктерді іске қосады. Арнайы шектеулер енгізу, түсіндірме декларация жасау, ратификациялаудан бас тарту сияқты шаралар – конституциялық өзекті сақтау жолдары болып табылады [8].

Мысалы, ұлттық қауіпсіздік, ақпараттық саясат және қоғамдық тұрақтылық салаларында халықаралық стандарттарды қолдану кезінде олардың мазмұны ұлттық құқықтық тәртіп пен мемлекеттік саясат қағидаттарына сәйкестік тұрғысынан бағаланады. Бұл тәжірибе халықаралық міндеттемелердің мазмұны мен ұлттық құқықтық идентичность арасындағы шекараны нақты айқындауға бағытталған және құқықтық егемендікті сақтаудың институционалдық кепілі ретінде әрекет етеді.

Халықаралық міндеттемелерді қабылдау кезеңінде қоғамдық қажеттілікті бағалау маңызды өлшемдердің бірі. Қоғамның құқықтық мүддесіне сай келмейтін, әлеуметтік ахуалға теріс әсер етуі ықтимал нормаларды жылдам имплементациялау тиімсіз. Sweet пен Ryan көпдеңгейлі құқықтардың иерархиялық табиғатын аша отырып, халықаралық нормаларды қабылдауда қоғамдық мақсаттар мен құқықтардың шынайы деңгейін ескеру қажеттігін айтады [10]. Жергілікті қоғамдастықтарда белгілі бір нормалар күмәнмен қабылдануы немесе түсінбеушілік туғызуы мүмкін. Бұл – құқықтық мәдениетке тікелей әсер ететін фактор.

Ұлттық-құқықтық жүйелердегі конституциялық қағидалардың және халықаралық нормалардың өзара ықпалына қатысты Walker плюралистік үйлесім түсінігін енгізеді [11]. Ғалым ұлттық құқық пен халықаралық құқық арасындағы шекараның тұрақты емес екенін, үнемі өзгеріп отыратынын атап өтеді. Осыдан келіп, құқықтық жүйе әрбір жағдайда жаңа тепетеңдік табуға мәжбүр. Себебі құқықтық үдеріс – құндылықтар, мәдениет және институттар арасындағы динамикалық әрекеттестік.

Зерттеу барысында халықаралық және ұлттық құқық нормалары арасындағы ықтимал коллизиялар келесі типологиялық топтарға жіктелді:

- құндылықтық коллизиялар – адам құқықтарының мазмұнын, ұлттық идентичностті немесе қоғамдық мораль өлшемдерін түсіндіруде туындайтын қайшылықтар;
- иерархиялық коллизиялар – халықаралық шарттардың ұлттық заңдармен және конституциялық нормалармен арақатынасына қатысты қайшылықтар;
- институционалдық коллизиялар – халықаралық және ұлттық сот органдарының юрисдикциялық шекараларын айқындау барысында пайда болатын келіспеушіліктер;
- функционалдық коллизиялар – халықаралық міндеттемелерді орындау тәсілдерін таңдау кезінде туындайтын айырмашылықтар.

Аталған жіктеу халықаралық нормаларды имплементациялау кезінде қолданылатын құқықтық сүзгінің мазмұнын нақтылауға және құқықтық шешім қабылдау үдерісін жүйелеуге мүмкіндік береді.

Уақыт өте келе халықаралық заңдар мен ұлттық құқық жүйесі арасында қайшылықтардың пайда болуы – заңдылық. Wheatley халықаралық конституционализм эволюциялық үдеріс екенін айтып, қақтығыс – әлсіздік емес, керісінше құқықтық жүйенің бейімделу әлеуетін көрсететін фактор деген ой түйеді [12]. Сондықтан қайшылықтарды жою емес, оларды тиімді басқару жүйесінің жасалуы маңыздырақ.

Сот билігінің үйлесімді шешім табудағы рөлі аса маңызды. Соттар халықаралық нормаларды ұлттық құндылықтар тұрғысынан бағалай отырып, конституциялық шеңберден шықпай қолдануды қамтамасыз етеді. Мұндай жағдайда соттар ішкі құқықтағы тепе-теңдікті сақтайды және халықаралық нормаларды ұлттық құқыққа бейімдеу арқылы жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз етеді [9].

Тиімді құқықтық орта қалыптастыруда қоғамның құқықтық мәдениеті де үлкен рөл атқарады. Құқықтық санасы жоғары қоғам халықаралық нормаларды оң қабылдап, оларды өз игілігіне жарата алады. Құқықтық ақпараттану, азаматтық белсенділік, құқықты түсіндіру мәдениеті – мемлекеттің құқықтық деңгейін арттыратын факторлар. Осы құралдар арқылы құқықтық ортада реформаларға қолайлы жағдай жасалады [10].

Ұлттық құқықтық жүйенің инфрақұрылымы халықаралық нормалардың толық іске асырылуына ықпал етеді. Заңнаманың жүйесіздігі, салалық үйлесімсіздік, құқықтық терминологияның бірізді еместігі – халықаралық нормаларға қатысты әділдік пен айқындыққа нұқсан келтіреді. Терминологиялық нақты аударма, ресми түсіндірме институттары – құқықтық мәдениетті нығайтып, нормалардың дұрыс қолданылуына мүмкіндік береді [11].

Мемлекеттік билік тармақтарының (заң шығарушы, атқарушы, сот) үйлесімді жұмысы халықаралық нормалардың тиімді имплементациясын қамтамасыз етеді. Егер атқарушы билік халықаралық шарттарды орындауға жеткілікті деңгейде белсенділік танытпаса немесе сот билігі халықаралық нормаларды дұрыс түсіндірмесе, құқықтық ортада қайшылықтар туындайды. Осыған байланысты билік тармақтары арасындағы келісімді іс-қимыл құқықтық реформалардың табысты болуын қамтамасыз етеді [9].

Зерттеу нәтижелері негізінде халықаралық нормаларды селективті енгізудің кезеңдік моделі ұсынылады:

- ұлттық конституциялық өзекті айқындау;
- халықаралық норманың құндылықтық сәйкестігін сараптау;
- имплементация формасын (тікелей қолдану, трансформациялау немесе шектеулі енгізу) анықтау;
- конституциялық бақылау механизмдері арқылы тексеру;
- ресми түсіндіру және сот практикасы арқылы бейімдеу.

Бұл модель құқықтық тепе-теңдікті қамтамасыз етудің практикалық құралын қалыптастырады және ұлттық құқықтың тұрақтылығын сақтауға мүмкіндік береді.

Халықаралық нормалар ұлттық құқықтық жүйені толық алмастырмайды, қайта оның кемшіліктерін толтырып, құқықтық кеңістікті байытады. Екі жүйе қарама-қайшы емес, керісінше өзара дамуға мүмкіндік береді. Мұндай үйлесім құқықтық тұрақтылыққа және мемлекеттің халықаралық беделіне оң ықпал етеді [9].

Үдерістің сапалы жүруі үшін ғылыми қауымдастықтың, зерттеу орталықтарының, құқықтанушылардың қатысуы маңызды. Олар құқықтық сараптама жүргізу, халықаралық тәжірибелерді талдау, құқықтық түсіндіру және бейімдеу сияқты бағыттарда маңызды рөл атқарады. Бұл құқықтық жүйенің дамуына интеллектуалдық негіз қалайды [12].

Ұлттық құқықтық жүйе мен халықаралық міндеттемелердің өзара байланысының мазмұны көпқырлы болып келеді. Бұл байланыс мемлекеттің құқықтық мәдениеті, сот билігінің тәуелсіздігі, қоғамдық сананың деңгейі, құқықтық институттардың сапасы сияқты факторлармен тығыз байланыста. Сондықтан тиімді үйлестіру – мемлекеттің құқықтық саясатының басты міндеттерінің бірі.

Қорытынды

Ұлттық және ұлттықтан жоғары конституциялық құндылықтардың өзара байланысы мен олардың ықтимал қақтығыстарын Қазақстан Республикасының Конституциясы контексінде талдау бұл мәселенің құқықтық шеңберден әлдеқайда кең ауқымды, саяси, әлеуметтік, тарихи және өркениеттік сипатқа ие кешенді феномен екенін көрсетті. Зерттеу барысында халықаралық міндеттемелердің Қазақстанның құқықтық жүйесіне әсері айтарлықтай екені дәлелденді, алайда бұл ықпал абсолюттік сипатқа ие емес және ұлттық конституциялық өзек шеңберінде шектеледі. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабы мен Конституциялық Кеңестің шешімдері халықаралық нормалар ұлттық құқықтық тәртіпке тек конституциялық құндылықтарға қайшы келмейтін жағдайда ғана енгізілуі тиіс екенін анық көрсетеді. Осыған байланысты ұлттық құқықтағы халықаралық нормаларды селективті енгізу моделі қалыптасқан пәрменді құқықтық құрал ретінде танылды.

Зерттеу нәтижелері халықаралық және ұлттық құқықтың өзара әрекеттесуінде көпдеңгейлі конституционализм қағидаттарының басым болатынын көрсетті. Жаһандық конституционализм идеясы ұлттық құқық пен халықаралық құқықты бәсекелес жүйелер ретінде емес, керісінше бір-бірін толықтырып, өзара нығайта алатын құрылымдар ретінде түсінуге мүмкіндік береді. Адам құқықтары, экологиялық стандарттар, әлеуметтік әділеттілік, гендерлік теңдік сияқты салаларда халықаралық нормалар ұлттық құқықтық тәртіпті күшейтіп, оның мазмұнын байытады. Дегенмен, ұлттық қауіпсіздік, мемлекеттік тіл, мәдени және діни сәйкестік, ақпараттық саясат сияқты іргелі салаларда ұлттық құндылықтар басымдыққа ие болып, халықаралық міндеттемелердің қолданылуы шектеулі болуы заңды құбылыс ретінде танылды.

Конституциялық плюрализм механизмінің тиімділігі зерттеу барысында ерекше айқындалды. Бұл механизм құқықтық жүйенің халықаралық нормаларға бағыну немесе толық бас тарту дилеммасынан емес, үйлесімді бейімделу мен тепе-теңдікті сақтау стратегиясынан тұратынын дәлелдеді. Құқықтық қайшылықтардың пайда болуы құқықтық жүйенің әлсіздігін емес, керісінше оның динамикалық эволюцияға қабілеттілігін, сыртқы құқықтық ықпалдарды игеру және жаңаша құқықтық шешімдер қабылдау мүмкіндігін көрсетеді. Бұл контекстте конституциялық плюрализм – ұлттық құқықтың қорғаушы қалқаны ғана емес, сонымен бірге халықаралық нормаларды бейімдеу мен енгізудің интеллектуалдық сүзгісі ретінде әрекет ететін концептуалдық үлгі.

Қазақстанның қазіргі құқықтық жүйесі халықаралық нормаларды қолдану мәдениетінің қалыптасу үстінде екенін көрсетті. Сот билігінің белсенділігі, атқарушы органдардың халықаралық құқықты орындауда институционалдық қабілеті, заң шығарушы биліктің халықаралық шарттарды ратификациялау кезінде жүргізетін сараптамасының сапасы – халықаралық міндеттемелерді тиімді жүзеге асырудың негізгі факторлары. Сонымен қатар, құқықтық мәдениеттің, азаматтық сананың өсуі және құқықтық ағартудың кеңеюі ұлттық құқықтық жүйенің халықаралық ықпалдарға төзімділігін арттырып, құқықтық реформалардың табысты жүруіне жағымды әсер етеді.

Алынған теориялық тұжырымдар практикалық тұрғыдан маңызды бірнеше бағытты айқындады. Біріншіден, халықаралық нормаларды имплементациялау кезінде конституциялық сүзгілеу механизмін міндетті түрде қолдану қажет. Екіншіден, халықаралық міндеттемелер ықпал ететін құқық салаларын айқындап, сол салаларда арнайы бейімдеу құралдарын (адаптациялық нормалар, түсіндірмелік декларациялар, құқықтық шектеу тетіктері) енгізу қажет. Үшіншіден, ресми құқықтық түсіндірме институттарын дамыту халықаралық нормалардың дұрыс қабылдануы мен толыққанды жүзеге асуына ықпал етеді. Төртіншіден, сот және құқық қорғау органдары үшін халықаралық құқықты қолдану бойынша кәсіби даярлау бағдарламаларын күшейту және жаңарту құқықтық жүйенің сапасын арттырады. Бесіншіден, нормаларды селективті енгізу тетіктерін заңнамалық деңгейде бекіту құқықтық айқындықты күшейтеді.

Жалпы, ұлттық және ұлттықтан жоғары конституциялық құндылықтар арасындағы өзара қатынас – құқықтық тепе-теңдікті талап ететін күрделі, бірақ табиғи процесс. Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі халықаралық міндеттемелерді қабылдауда ұлттық конституциялық идентичностті басшылыққа алатын селективті, теңгерімді және құқықтық тұрақтылықты сақтауға бағытталған модельді қолданатынын дәлелдейді. Бұл модель елдің құқықтық егемендігін қорғауға, халықаралық құқықтық кеңістікпен тиімді ықпалдасуға және құқықтық мемлекеттілікті нығайтуға ықпал ететінін анықталды.

Алдағы кезеңде ұлттық және халықаралық құқықтың үйлесімді дамуын қамтамасыз ету үшін құқықтық саясаттың стратегиялық бағыттарын айқындау, нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру, институционалдық механизмдерді күшейту және ғылыми сараптаманы тереңдету қажет. Сонымен қатар, құқықтық мәдениетті арттыру, халықаралық тәжірибені ұлттық ерекшелікке бейімдей отырып сіңіру – құқықтық жүйенің тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін негізгі факторлар болып табылады.

Осылайша, бұл зерттеу ұлттық конституциялық құндылықтар мен халықаралық міндеттемелер арасындағы өзара әрекеттесудің күрделі, көпқырлы және динамикалық табиғатын ғылыми тұрғыдан дәлелдей отырып, олардың Қазақстан жағдайында тиімді үйлесімін қамтамасыз етуге бағытталған теориялық және практикалық қағидаттарды ұсынады. Алынған

нәтижелер құқықтық саясатты жетілдіруге, имплементациялық тетіктерді нақтылауға және конституциялық бақылау механизмдерін дамытуға ғылыми негіз бола алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – 1995. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000 (өтініш берілген күн: 26.12.2025)

2 Cassese A. International Law. Oxford: Oxford University Press, 2005. 558 p.

3 Besselink L. Constitutional Pluralism. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021. 312 p.

4 Bundesverfassungsgericht. BVerfG, 2 BvR 1481/04, Urteil vom 14.10.2004. Karlsruhe: BVerfG, 2004. 28 p.

5 Raz J. The Authority of Law: Essays on Law and Morality. Oxford: Oxford University Press, 2019. 364 p.

6 Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының нормаларын халықаралық ұйымдар мен олардың органдарының шешімдерін орындау тәртібіне қатысты қолданыста ресми түсіндіру туралы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S090000006 (өтініш берілген күн: 26.12.2025)

7 Токобеков Н.А. Конституциялық үстемдік және халықаралық құқықтың арақатынасы. – Алматы: Жеті Жарғы, 2023. – 276 б.

8 Von Bogdandy A., Schill S. Overcoming Absolute Sovereignty: Global Constitutionalism. Heidelberg: Springer, 2018. 332 p.

9 Peters A. Global Constitutionalism in a Nutshell // Utrecht Law Review. 2019. Vol. 15, no. 3. P. 15–35.

10 Stone Sweet A., Ryan C. A Cosmopolitan Legal Order: Constitutional Pluralism and Rights Adjudication. Oxford: Oxford University Press, 2018. 402 p.

11 Walker N. Constitutionalism and Pluralism Revisited // European Journal of Legal Studies. 2016. Vol. 9. No. 2. P. 105–132.

12 Wheatley S. The Idea of International Constitutionalism. Oxford: Oxford University Press, 2019. 288 p.

REFERENCES

1 Qazaqstan Respublikasynyñ Konstitusiasy. 1995. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000 (ötınış berılgen kün: 26.12.2025) (In Kazakh)

2 Cassese A. (2005) International Law. Oxford: Oxford University Press. 558 p. (In English)

3 Besselink L. (2021) Constitutional Pluralism. Amsterdam: Amsterdam University Press. 312 p. (In English)

4 Bundesverfassungsgericht. BVerfG, 2 BvR 1481/04, Urteil vom 14.10.2004. Karlsruhe: BVerfG, 2004. 28 p. (In English)

5 Raz J. (2019) The Authority of Law: Essays on Law and Morality. Oxford: Oxford University Press. 364 p. (In English)

6 Qazaqstan Respublikasy Konstitusiasynyñ 4-babynyñ normalaryn halyqaralyq ūiymdar men olardyñ organdarynyñ şeşımderın oryndau tärtıbıne qatysty qoldanysta resmi tüsındıru turaly. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S090000006 (ötınış berılgen kün: 26.12.2025) (In Kazakh)

7 Tokobekov N.A. (2023) Konstitusialyq üstemdık jäne halyqaralyq qūqyqtyñ araqatynasy. Almaty: Jetı Jarğy. 276 b. (In Kazakh)

8 Von Bogdandy A., Schill S. (2018) Overcoming Absolute Sovereignty: Global Constitutionalism. Heidelberg: Springer. 332 p. (In English)

9 Peters A. (2019) Global Constitutionalism in a Nutshell // Utrecht Law Review. Vol. 15, no. 3. P. 15–35. (In English)

10 Stone Sweet A., Ryan C. (2018) A Cosmopolitan Legal Order: Constitutional Pluralism and Rights Adjudication. Oxford: Oxford University Press. 402 p. (In English)

11 Walker N. (2016) Constitutionalism and Pluralism Revisited // European Journal of Legal Studies. Vol. 9. No. 2. P. 105–132. (In English)

12 Wheatley S. (2019) The Idea of International Constitutionalism. Oxford: Oxford University Press. 288 p. (In English)

ЖАМАНКАРАЕВА Г.С.,*[1]
магистр права, ст. преподаватель.
*e-mail: camankaraeva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7199-6488
ШАЛДАРБЕКОВА М.Б.,[1]
магистр права, ст. преподаватель.
e-mail: manat20@list.ru
ORCID ID: 0009-0007-1081-3813
ЖУМАГУЛОВА Ш.Р.,[2]
к.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: jumagulova_sholpan@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2033-6260
[1]Южно-Казахстанской университет им. М. Ауэзова,
г. Шымкент, Казахстан
[2]Кызылординский университет им. Коркыт Ата,
г. Кызылорда, Казахстан

КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПЛЮРАЛИЗМ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ КОНСТИТУЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Аннотация

Данное исследование посвящено анализу взаимодействия и возможных коллизий между национальными конституционными ценностями и международными обязательствами в контексте Конституции Республики Казахстан. Актуальность темы обусловлена ростом международных обязательств государств, углублением интеграционных процессов и усилением влияния международного права на национальные правовые системы. Цель исследования – выявить потенциальные противоречия между нормами международного права и национальными конституционными принципами, а также определить механизмы их согласования. Основная идея – обеспечение сохранения национальных конституционных ценностей при селективном внедрении международных норм. Научная и практическая значимость работы заключается в обосновании концепции конституционного фильтра при имплементации международных обязательств. Методология включает системный, сравнительно-правовой, историко-правовой и формально-логический методы. В исследовании рассматриваются теория конституционного плюрализма, немецкая доктрина Solange, практика Конституционного совета РК и зарубежных конституционных судов. Полученные результаты показывают, что международные нормы могут применяться лишь при условии их соответствия фундаментальным национальным ценностям, таким как суверенитет, территориальная целостность и права человека. Задача правовой системы – сохранить баланс между международными обязательствами и национальными интересами. Ценность исследования заключается в переосмыслении механизмов соотношения международного и национального права. Практическая значимость – в разработке рекомендаций по совершенствованию правовой политики, имплементационных механизмов и конституционного контроля.

Ключевые слова: национальные конституционные ценности, международные обязательства, конституционный плюрализм, имплементация, правовой баланс, суверенитет, верховенство права.

ZHAMANKARAYEVA G.,*[1]
master of law, senior lecturer.
*e-mail: camankaraeva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7199-6488
SHALDARBEKOVA M.,[1]
master of law, senior lecturer.
e-mail: manat20@list.ru
ORCID ID: 0009-0007-1081-3813
ZHUMAGULOVA SH.R.,[2]
c.l.s., senior lecturer.
e-mail: jumagulova_sholpan@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2033-6260
[1]M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan
[2]Korkyt Ata Kyzylorda University,
Kyzylorda, Kazakhstan

CONSTITUTIONAL PLURALISM IN INTERNATIONAL LAW: INTERACTION BETWEEN NATIONAL CONSTITUTIONAL VALUES AND INTERNATIONAL OBLIGATIONS

Abstract

This study analyzes the interaction and potential conflicts between national constitutional values and international obligations within the context of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The relevance of the research stems from the growing influence of international obligations, deeper integration processes, and increasing external impact on national legal systems. The primary objective is to identify possible contradictions between international legal norms and national constitutional principles and to explore mechanisms for their reconciliation. The core idea is to preserve national values through selective incorporation of international norms. The scientific and practical significance lies in justifying the use of a constitutional filtering mechanism when implementing international obligations. The study employs systemic, comparative-legal, historical-legal, and formal-logical methods. The analysis draws on the theory of constitutional pluralism, Germany's "Solange" doctrine, the practice of the Constitutional Council of Kazakhstan, and foreign jurisprudence. The findings demonstrate that the application of international norms must not contradict fundamental national values such as sovereignty, territorial integrity, and protection of rights. The study concludes that maintaining legal balance requires selective acceptance of international obligations while safeguarding national constitutional identity. Its value lies in reassessing the relationship between international and national law. The practical relevance involves recommendations for improving legal policy, implementation tools, and constitutional review.

Keywords: national constitutional values, international obligations, constitutional pluralism, implementation, legal balance, sovereignty, rule of law.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 14.01.2026

МРНТИ 10.87.51
УДК 341.1/8
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-268-279

АРГИНБЕКОВА Г.И.,[1]
к.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: gulnar.arginbekova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-6132-9761
АЛЬШУРАЗОВА Р.А.,[2]
магистр права, ст. преподаватель.
e-mail: rau_0708@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8871-1816
АБДРАШИТОВ В.М.,[3]
д.ю.н., профессор.
e-mail: abdrashitov@volsu.ru
ORCID ID: 0000-0003-4058-0428
УТАНОВ М.А.,*[2]
д.ю.н., профессор.
*e-mail: mau_25@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-1119-3818
[1]Кызылординский университет им. Коркыт Ата,
г. Кызылорда, Казахстан
[2]Южно-Казахстанский университет
им. М.О. Ауэзова,
г. Шымкент, Казахстан
[3]Волгоградский государственный университет,
г. Волгоград, Россия

ОПЫТ СОТРУДНИЧЕСТВА РОССИИ И КАЗАХСТАНА В РАМКАХ ГЛОБАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ И УНИФИКАЦИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ

Аннотация

Исследуются современные реалии и перспективы сотрудничества между Россией и Казахстаном в сфере охраны здоровья населения. Актуальность темы обусловлена активной конвергенцией правовых культур в условиях глобализации, политической и экономической нестабильностью на международной арене, усилением трансграничных вызовов в системе здравоохранении, таких как эпидемии и детская смертность. Как известно, пандемия COVID-19 ускорила развитие международных отношений в данном контексте и выявила недостатки в правовом регулировании глобальных вызовов, подчеркнув необходимость унификации законодательства. Результаты показали многоуровневый характер сотрудничества: правовое регулирование международных отношений в контексте охраны здоровья, что подразумевает регламентацию организационно-институционального уровня (координацию усилий, информационный уровень – обмен данными) и профессиональный уровень. На основе обширной законодательной базы подчеркнуты проблемы неопределенности правоприменения, отсутствия детализированных механизмов для трансграничного обмена данными, недостаточности правовой регламентации противодействия глобальным угрозам и вызовам. Перспективными направлениями признаны действия по унификации законодательства в рамках мониторинга инфекционных опасностей, развитию цифровых стандартов, экспорту медицинских услуг и взаимодействию в контексте медицинского туризма, постановка проблемы искусственного интеллекта. В целом отмечена значимость сотрудничества для преодоления вызовов современности, предлагаются рекомендации по модернизации общественных отношений, возникающих в сфере охраны здоровья населения.

Ключевые слова: медицинское право, охрана здоровья населения, глобальная интеграция, международные объединения, транснациональное здравоохранение, международное сотрудничество, цифровизация здравоохранения.

Введение

Современная политическая и экономическая нестабильность на мировой арене приводит к возникновению новых трансграничных вызовов. Усложнение и ускорение социальных взаимодействий и непредсказуемая вариативность их последствий требуют разработки новых различных механизмов ответов. В условиях глобализации и усиления интеграционных процессов между государствами и международными организациями с учетом формирования экономических макрорегионов, ослабления гегемона мировой экономики и образования новых центров силы «многополярного мира», а также усиления трансграничного перемещения физических лиц и товаров разработка подобных механизмов представляет собой серьезную проблему. Развитие новых технологий, таких как искусственный интеллект, по своему замыслу должно облегчать решение подобного рода задач, но по сути только формирует новые риски: поднимает вопросы о технологическом суверенитете, о невозможности использования научных достижений в том или ином регионе нашей планеты из соображений безопасности. Вышеперечисленные факты являются весьма важными, учитывая их глобальный характер и влияние на жизнь каждого физического лица. Нужно сказать, что данная тенденция не миновала и вопросы охраны здоровья населения, а глобальные эпидемиологические тенденции подтверждают актуальность данной работы.

Так, например, в США зафиксирован первый летальный исход от нового штамма птичьего гриппа H5N5. По словам экспертов, защитного механизма иммунитета против данного штамма вирусов у человека нет, что представляет собой весьма значимую угрозу [1]. Другим примером глобального вызова в здравоохранении является резко возросшее количество заболевших гепатитом А в Чехии: заболеваемость за год выросла в 20 раз [2]. Более того, в настоящее время один из благотворительных фондов приводит неутешительную статистику: к 2045 г. в мире будет 12 млн случаев смерти детей [3]. Ранее пандемия COVID-19 наглядно продемонстрировала актуальность вопросов взаимодействия субъектов международного права в сфере здравоохранения и вскрыла достаточно значимое количество недостатков.

В то же время вызовы в данной сфере жизнедеятельности, с нашей точки зрения, являются весьма актуальными и важными: на весах находятся здоровье и жизнь человека. Общественные отношения, возникающие в данном контексте, остаются во многом неурегулированными нормами права или не обладают правовым механизмом реализации на практике вовсе. Данный факт не может не указывать на необходимость модернизации и гармонизации международного нормативно-правового поля в вопросах трансграничной охраны здоровья.

Для России и Казахстана, которые как субъекты международного права входят в ряд интеграционных объединений и имеют тесную географическую и историческую связь, конструктивные и взаимовыгодные экономические отношения [4, с. 52], вопросы правовой координации механизмов в области охраны здоровья населения представляются особо значимыми. Активное трансграничное перемещение материальных благ и граждан через границу и культурное взаимодействие, общий характер международных угроз и совместные стратегические интересы данных государств обуславливают необходимость оценки современных реалий и перспектив сотрудничества в сфере охраны здоровья населения.

Научная новизна данной работы определяется комплексной оценкой тенденций сегодняшнего дня и проблем правового регулирования взаимодействия России и Казахстана в сфере охраны здоровья населения.

Актуальность выбранной темы обусловлена усилением трансграничных вызовов в сфере охраны здоровья и объективной необходимостью согласования национальных правовых подходов России и Казахстана в условиях глобальной интеграции. Анализ опыта сотрудничества двух стран позволяет выявить эффективные механизмы унификации законодательства в сфере здравоохранения.

Цель исследования – оценка правовых реалий сотрудничества в условиях глобальной интеграции в сфере здравоохранения, а также выявление проблем и перспективных направлений сотрудничества.

Объектом выступают законодательство, регулирующее общественные отношения в области охраны здоровья населения на международном уровне. К объектам исследования также

отнесены нормативно-правовые акты международных организаций, в той или иной мере регламентирующие вопросы охраны здоровья. Оценка различного рода значимых для международных отношений аспектов, таких как нормативно-правовое регулирование в рамках двусторонних соглашений, интеграционных объединений и общественных организаций.

Исследование общественных отношений и их правовой регламентации проведено в рамках цифровизации здравоохранения, трансграничного перемещения информации медицинского характера, искусственного интеллекта. Данная тематика находится на этапе формирования научного знания и требует должного освещения в научных трудах по всему миру. В работе предложена систематизация уровней международного сотрудничества, сформулированы направления стандартизации и унификации законодательства двух государств.

Материалы и методы

При проведении исследования данной тематики и работы с нормативными правовыми актами использовался формально-юридический метод, который дал возможность выявить внутреннюю структуру правоотношений, возникающих между субъектами, отследить логику построения и особенности юридической техники международных нормативно-правовых актов, а также систематизировать их для последующего анализа.

Диалектико-материалистический метод познания реальности обеспечил возможность рассмотреть взаимодействие государств в динамике социально-правового взаимодействия и развития межгосударственных отношений, выявить и оценить взаимосвязь правоотношений и механизм правового регулирования, степень влияния нормативно-правовых актов на реальные правоотношения и потребности субъектов отношений в контексте охраны здоровья населения.

Метод описания и синтеза позволил выявить и последовательно изложить ключевые нормы исследуемых документов, обобщить собранный материал и предоставить целостную схему системы международно-правового регулирования сотрудничества государств в области охраны здоровья населения.

Научный метод обусловил последовательное изложение выводов на основе объективных данных, обеспечил логическую связанность исследования, позволил сформировать и аргументировать предложения по совершенствованию нормативно-правового регулирования по направлению данного исследования.

Сравнение и анализ, применение методов индукции и дедукции использованы авторами с целью оценки научных трудов, касающихся вопросов цифровизации охраны здоровья.

Материалами исследования являются международные соглашения, заключенные между Россией и Казахстаном, а также научные труды казахстанских, российских и зарубежных ученых.

Результаты и обсуждение

В контексте взаимодействия государств и международных организаций весьма важными представляются правовые и организационные аспекты межгосударственных правоотношений, возникающих при реализации охраны здоровья населения. Под такими аспектами можно понимать совокупность фактов правовой природы, таких как выявление регламентирующих подобные отношения норм права в международных правовых актах или установление субъектов, сопоставление прав и обязанностей участников правоотношений. Выявление полномочий и ответственности государственных органов, организаций и физических лиц, участвующих в подобных правоотношениях. Выделение предмета и объекта правового регулирования, правового механизма и степени реализации норм права на практике. Также возможно установление юридических фактов и правовых ограничений в правоотношениях – все это при должном рассмотрении и устранении пробелов нормативного характера может быть представлено как успешная основа для развития взаимной интеграции и преодоления насущных вызовов современности в контексте охраны здоровья населения.

Помимо этого, в рамках международного сотрудничества в сфере охраны здоровья населения можно выделить несколько существенных уровней. Первый из них – уровень развития

международных правоотношений. В данном случае имеется в виду наличие нормативно-правовой базы, регламентирующей общественные отношения, возникающие в контексте охраны здоровья граждан. Следующий – собственно охрана здоровья граждан. Он подразумевает совокупность различных юридически значимых действий со стороны участников подобных правоотношений и возникающих в этой связи юридических последствий. Одним из необходимого набора подобных действий является оказание лечебно-диагностических, профилактических и реабилитационных манипуляций в различных формах, видах и условиях. Оказывает такую помощь непосредственно медицинский персонал.

Вместе с тем, не считая непосредственных манипуляций со стороны медицинского корпуса, имеется необходимость материального обеспечения помощи подобного рода: медицинская помощь нуждается в инструментальном обеспечении, обеспечении медицинскими изделиями, снабжении лекарственными и фармацевтическими средствами.

Кроме того, международное сотрудничество предполагает координацию управленческих и экспертных усилий между государствами, международными организациями и специализированными учреждениями здравоохранения. Данный уровень можно определить как организационно-институциональный. Он подразумевает наличие единой правовой базы, регламентирующей стандарты оказания медицинской помощи, финансирования таковой, обмен научно-техническими достижениями, экспертные программы и гарантии оказания медицинской помощи в той или иной мере. Уровень информационного воздействия и обеспечения возникает вследствие высокой мобильности населения и обмена данными физическими лицами о состоянии здоровья. Высокий уровень охраны здоровья населения требует взаимодействия профессионалов в данной сфере, обмен имеющимся опытом. Данный опыт по содержанию должен приводить к рациональным способам, методам и вариантам профилактических, диагностических, лечебных и реабилитационных мероприятий.

Изменения в цифровой системе, обеспечивающей охрану здоровья населения, затрагивают весьма важный аспект жизни каждого физического лица и могут быть подразделены на несколько направлений [5, с. 2]. К таким направлениям относятся дистанционный контроль симптомокомплекса и общесоматического состояния пациента, различного рода структуры искусственного интеллекта и их рациональное использование в здравоохранении с профилактической и лечебно-диагностической целями, телемедицинские консультации, в том числе и трансграничные. В свои права в данном контексте активно вступают портативные «умные» устройства по мониторингу собственного здоровья. Данные технологии с высокой интенсивностью занимают свое место в различных общественных отношениях. Так, например, телемедицинские технологии позволяют не только проводить консилиум между представителями врачебного корпуса, но и дистанционно консультировать пациентов. Данное достижение технологий представляется весьма удобным. К примеру, упрощается оказание медицинской помощи в виде первичной медико-санитарной помощи в дальних районах и местах с дефицитом медицинского персонала. Снижается риск инфицирования медицинских работников и пациентов. Ускоряется процесс взаимодействия врача с пациентом в контексте медицинского туризма – дистанционная консультация может способствовать лучшей подготовке пациента к планируемым мероприятиям лечебного характера.

Безусловно, существуют лимитирующие факторы. Одним из них является отсутствие возможности физикального обследования физического лица. Тем не менее современные решения постепенно помогают преодолевать и этот недостаток. Портативные электрокардиографы, пульсоксиметры, глюкометры и иные приборы для домашнего осмотра, такие как умная камера для осмотра от сервиса ООО «Инновационная медицина» СБЕР ЗДОРОВЬЕ [6], интегрированные в медицинские базы данных, при условии сертификации и соблюдении требований к их безопасности.

Вопросы о повышении цифровой грамотности представителей медицинского корпуса, организаторов здравоохранения и потребителей медицинских услуг также представляют собой весьма важную задачу. Владение цифровыми инструментами, понимание особенностей защиты персональных данных, составляющих врачебную тайну, знание порядка интерпретации результатов, полученных с применением телемедицинских решений представляет собой многокомпонентный процесс, в рамках которого технические инновации должны сочетаться с

правовым регулированием. Наряду с этим расширение нормативно-правовой базы, регулирующей оборот медицинских изделий, фармакопеи, медицинских данных и порядок оказания услуг медицинского характера, активно содействуют развитию отрасли здравоохранения.

Подписав 12 ноября 2025 г. в столице России, г. Москве, «Декларацию о переходе межгосударственных отношений Российской Федерации и Республики Казахстан на уровень всеобъемлющего стратегического партнерства и союзничества», лидеры двух стран зафиксировали важность продолжения сотрудничества в рамках охраны здоровья населения государств, включая повышение уровня подготовки и квалификации работников медицинской отрасли, усиление промышленного потенциала и научного сотрудничества, а также улучшение организации в контексте медицинской и фармацевтической сферы [7]. Данная норма определяет основные направления дальнейшего взаимодействия, однако не ограничивает их круг.

Изучая нормативную правовую базу, необходимо отметить, что в рамках двустороннего соглашения между Правительством РФ и Правительством РК «О сотрудничестве в области обеспечения санитарно-эпидемиологического благополучия населения», утвержденного, с одной стороны, распоряжением Правительства РФ от 30.11.2024 № 3511-р [8] и Постановлением Правительства РК от 10.11.2025 года № 949 [9] – с другой, нормативно регламентируется сотрудничество в различных направлениях. Например, профилактическая работа по распространению и контаминации возбудителей инфекционных болезней, различных факторов вредного воздействия на человека и среду обитания. Предусмотрен мониторинг в отношении инфекционных болезней. Более того, данное международное соглашение предусматривает сотрудничество в отношении безопасности пищевой продукции в контексте санитарно-эпидемиологического характера, а также совместное реагирование на чрезвычайные ситуации подобного характера. Данное взаимодействие осуществляется в различных формах, которые предполагают обмен информацией и опытом, разработку механизмов и подходов обеспечения санитарно-эпидемиологической безопасности населения, развитие научно-технического сотрудничества посредством проведения мероприятий образовательной направленности, научных конференций, консультаций и совещаний на уровне государственных органов. Предусмотрены и другие формы взаимодействия, целью которых является достижение провозглашенных целей.

В рамках иного нормативного правового акта, который на данный момент не вступил в правовую силу, однако помогает отследить направление развития отношений двух государств, закрепляется сотрудничество в области здравоохранения. Соглашением о сотрудничестве в области здравоохранения между РФ и РК предполагается их взаимодействие при разработке научно-исследовательских проектов в области здравоохранения, обмене технологиями и научно-технической информацией, профессиональной подготовке и обучении кадров с целью улучшения показателей профессиональной деятельности и обмена позитивным опытом, в том числе в рамках применения информационных систем и цифровых технологий в медицинской сфере [10]. Уделено важное внимание сопоставлению позиций по вопросам здравоохранения в международных организациях, участниками которых являются стороны. Упоминаются лечебно-диагностические и профилактические мероприятия, обмен опытом при разработке механизмов, стандартов и программ, касающихся здравоохранения, создание иных совместных проектов и прочие направления сотрудничества в интересах успешной реализации положений данного соглашения. Формами сотрудничества выступают: совместная разработка нормативно-методических актов, обмен научно-технической информацией и достижениями, взаимодействие научно-педагогических работников в целях проведения совместных исследований и обучения как студентов, так и специалистов. Также предусмотрено проведение учебных курсов, организация симпозиумов, выставок и конференций [10].

Субъектом международных отношений выступают и международные организации. Содружество Независимых Государств – одна из таких организаций, которая объединяет Россию и Казахстан. В рамках данного содружества действует Соглашение о сотрудничестве в области санитарной охраны территорий государств – участников СНГ от 28 мая 2021 г. [11]. Нормы, закрепленные в данном правовом акте, регламентируют действия стран-участниц для предотвращения завоза и распространения инфекционных и иных угроз санитарно-эпидемиологической безопасности, согласуют совместимые санитарные меры на государственных границах, оказывают друг другу помощь в проведении эпидемиологических расследований, подготовке

специалистов, активно взаимодействуют при разработке методик и систем мониторинга в сфере общественного здоровья и здравоохранения. Направлено это соглашение на совместную защиту стран СНГ.

Наряду с ним, также в 2023 г. был принят Модельный закон «О цифровом здравоохранении», направленный на оказание эффективной медицинской помощи в условиях цифровизации, цифровой трансформации здравоохранения и функционирования цифрового здравоохранения, а также защиты прав и законных интересов участвующих в нем физических и юридических лиц [12]. В ноябре 2025 г. утверждено Соглашение между Правительством Казахстана и России о сотрудничестве в области здравоохранения, которым обе страны подтвердили свое стремление поддерживать и развивать традиционные связи в области здравоохранения и медицинской науки [13].

В контексте данного исследования интересно оценить степень влияния Евразийского экономического союза как интеграционного объединения между Казахстаном и Россией на охрану здоровья в международном контексте. Согласно одному из основополагающих нормативных актов ЕАЭС – Таможенному кодексу ЕАЭС, в рамках Союза существует и функционирует единое таможенное пространство. По целевому назначению, в свою очередь, данное интеграционное объединение формирует правила и порядки перемещения товаров и услуг, во-первых, на территорию Союза, а во-вторых, внутри стран-участниц и между ними. Под унификацию законодательства попадают процедуры ввоза товара, инструменты тарифного регулирования и системы таможенных пошлин, порядок регистрации и сертификации импортируемых материальных благ, технические требования к их безопасности. В вопросах стандартизации нормативно-правовых актов данные процедуры относятся как к перемещению медицинских изделий, так и к лекарственным средствам. Очевидно, существует и совокупность механизмов обмена информацией о регистрации медицинской продукции, результатах экспертиз и иных данных. Единые подходы к обращению товаров подобного рода на территории ЕАЭС выступают как значимые факторы в вопросах охраны здоровья населения стран-участниц и способствуют достижению лучших показателей в данной сфере. Достигается это посредством реального ускорения перемещения медицинских изделий и фармацевтических товаров через границы государств, в свою очередь, скорость ввоза напрямую влияет на своевременность оказания медицинской помощи пациентам, а отсутствие несертифицированных товаров – на качество подобной помощи.

В рамках Договора о Евразийском экономическом союзе [14] в Приложении № 30 обнаруживается Протокол об оказании медицинской помощи трудящимся государств-членов и членам семей [15], регулирующий вопросы оказания медицинской помощи трудящимся государств – участников данного объединения. В нем содержатся понятия, порядок оказания помощи медицинского характера, закреплено право и условия на получение бесплатной медицинской помощи, а также порядок и особенности медицинской эвакуации.

Проведенное исследование показало, что взаимодействие РФ и РК протекает в историческом процессе на протяжении длительного времени, при этом существует оно в условиях растущей нестабильности на мировой арене и при усилении трансграничных вызовов. Несмотря на это, интенсивность таких взаимоотношений возрастает, в то же время их развитие занимает весьма значимое место в отношениях стран. Сфера охраны здоровья является весьма значимой в контексте подобного взаимодействия. Несмотря на наличие обширной нормативной правовой базы, состоящей из двусторонних международных соглашений в области охраны здоровья населения, правоустанавливающих документов международных организаций, участниками которых являются Россия и Казахстан, многие аспекты остаются нерегламентированными или недостаточно согласованными. Данный факт, безусловно, осложняет существование и развитие общественных отношений в сфере охраны здоровья.

Так, двусторонние соглашения регламентируют вопросы санитарно-эпидемиологического благополучия, отражают инициативу государств по углублению институционально-правовых связей и научно-техническому сотрудничеству, а также подготовки кадров в сфере медицинской деятельности и здравоохранения. Есть значительное количество примеров активной совместной работы и наличия достижений в данном направлении. Так, например, в контексте вышеупомянутых нормативно-правовых актов. Специалисты Российского противочумного института «Микроб» Роспотребнадзора, Астраханской противочумной станции в сотрудниче-

стве с коллегами из Казахстана, Атырауского филиала ННЦОИ, выполнили эпизоотологическое обследование района Волго-Уральского песчаного очага чумы [16, с. 65]. А медицинские учреждения образования г. Казани и г. Караганды запустили совместную программу подготовки специалистов [17]. Однако несмотря на наличие широких инициатив рамочного характера, остается весьма значимая правовая неопределенность в вопросах правоприменения. На наш взгляд, требуется унификация и детализация конкретных механизмов юридического характера в вопросах методик выявления, мониторинга и действий в отношении лиц, представляющих инфекционную опасность.

Помимо этого, важным в данном контексте представляется аспект транснационального перемещения персональных медицинских данных. Трансграничная передача данных может быть использована как для обмена современным опытом и технологиями в рамках охраны здоровья, так и в рамках экспорта медицинских услуг и медицинского туризма. Интеграционные объединения стран СНГ и ЕАЭС, безусловно, играют важную роль в формировании единого пространства и обеспечивают институциональную платформу для сближения нормативных регуляторов в контексте охраны здоровья граждан. Позитивными выглядят ускорение перемещения медицинских изделий и фармацевтической продукции, совместные работы специалистов в области санитарного контроля. Тем не менее, несмотря на наличие единых процедур, сохраняются существенные различия в техническом регулировании и информационном взаимодействии, что затрудняет полномасштабную унификацию в рамках интеграционных объединений.

Кроме того, как обратили внимание наши казахстанские коллеги, сектор здравоохранения некоммерческих организаций недостаточен в постсоветских странах, объяснением чему, на их взгляд, могут быть, во-первых, влияние социализма, которое проявляется в сильной централизации государственной власти, в результате чего институты гражданского общества недостаточно развиты, а у простого населения, как обычно, отсутствует потенциал для самоорганизации. Во-вторых, исторически отсутствует какая-либо форма рабочих отношений между государственными органами и сектором некоммерческих организаций. В-третьих, неопределенность правовых рамок осуществления частной деятельности некоммерческих организаций [18, с. 4–5].

Схожее мнение встречается в работе Байжиеновой К. и других авторов, указавших повышение качества медицинских услуг и обеспечение равного доступа к ним в числе нерешенных по-прежнему в Казахстане проблем, на решение которых все еще влияет советское наследие в виде недостаточности финансирования системы здравоохранения [19, с. 7].

Согласно исследованиям другого авторского коллектива, сделавшего обзор исторической эволюции систем здравоохранения в некоторых постсоветских странах, предстоящие реформы в системе здравоохранения требуют, чтобы государственные органы взяли на себя надзор за процессом реформ, оценили достижение заранее определенных целей, внесли соответствующие изменения с привлечением медицинских структур и сообщества пациентов [20, с. 22–23]. Совокупность представленных авторами научных результатов подтверждает необходимость внедрения опыта других стран в модернизацию системы здравоохранения.

Заключение

Обзор нормативных правовых актов наглядно демонстрирует, что наиболее проработанными являются вопросы санитарно-эпидемиологической и организационно-медицинских аспектов, подразумевающих перемещение товаров, комплексный обмен научно-техническими достижениями, активного взаимодействия специалистов обеих сторон, с целью повышения квалификации и получения новых компетенций. В то же время, к сожалению, вопросы цифровизации системы здравоохранения, обеспечения биологической безопасности, осуществления взаимодействия в части создания лечебных стандартов, а также телемедицинского взаимодействия организаций и трансграничного консультирования не получили должного нормативного правового закрепления. Выявляется определенного рода дефицит юридических механизмов, обеспечивающих своевременность действий в условиях новых типов угроз – трансграничного перемещения данных пациентов, стандартов и порядка оказания медицинской помощи, реакции на чрезвычайные ситуации в здравоохранении, использовании ИИ в медицинских целях.

Разработка единых правовых механизмов в противостоянии глобальным угрозам безопасности, согласование цифровых стандартов взаимодействия, общих методик лечения заболеваний на уровне международных соглашений и цифровизация медицины – вот то, что, по-нашему мнению, представляет рациональные перспективы для развития дружеских и конструктивных двусторонних правоотношений в сфере охраны здоровья населения в духе международного сотрудничества.

По итогам проведенного сравнительно-правового анализа представляется возможным сформулировать следующие выводы и предложения.

Во-первых, в контексте двустороннего сотрудничества Республики Казахстан и Российской Федерации целесообразно продолжить дальнейшее развитие рамочных межгосударственных соглашений, направленных на согласование подходов к цифровизации здравоохранения, включая телемедицинское взаимодействие и трансграничный обмен медицинской информацией, с учетом различий национального законодательства в сфере защиты персональных данных и обеспечения биологической безопасности.

Во-вторых, представляется обоснованным закрепление на уровне межведомственных соглашений между уполномоченными органами Казахстана и России механизмов координации в части разработки и применения клинических рекомендаций и стандартов оказания медицинской помощи, что позволило бы повысить сопоставимость медицинских практик и упростить взаимодействие медицинских организаций обеих сторон.

В-третьих, в условиях сохраняющихся эпидемиологических и иных трансграничных угроз актуализируется необходимость нормативного определения порядка совместных действий компетентных органов Казахстана и России при чрезвычайных ситуациях в сфере здравоохранения, включая оперативный обмен информацией, согласование управленческих решений и использование цифровых инструментов медицинского характера.

В-четвертых, научно-техническое сотрудничество и повышение квалификации медицинских специалистов целесообразно развивать посредством программных двусторонних документов, ориентированных на обмен практическим опытом, внедрение современных медицинских технологий и адаптацию национальных систем здравоохранения Казахстана и России к процессам цифровой трансформации.

ЛИТЕРАТУРА

1 В США от птичьего гриппа H5N5 умер человек. Готовы ли ученые к новой угрозе? URL: https://rg.ru/2025/12/03/nabliudat-bez-paniki.html (дата обращения: 07.12.2025)

2 Вспышка гепатита А в Чехии: за год заболеваемость выросла в 20 раз. Как не привезти вирус из поездки домой. URL: https://rg.ru/2025/12/03/v-chehii-zabolevaemost-gepatitom-a-vyrosla-za-god-v-20-raz.html (дата обращения: 07.12.2025)

3 Детская смертность в мире вырастет впервые в XXI веке. URL: https://www.kommersant.ru/doc/8251359 (дата обращения: 07.12.2025)

4 Давыдова Ю.А., Каргаполова Е.В. Сотрудничество России и Казахстана как вектор евразийской интеграции // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2022. – Т. 16. – № 2. – С. 51–59.

5 Гюльбяков Н.Р., Алексеева Н.В., Гюльбякова Х.Н. Цифровизация в здравоохранении: актуальный обзор литературы // Международный научно-исследовательский журнал. – 2024. – № 11(149). – С. 1–8.

6 Умная камера здоровья Жираф – устройство, предназначенное для домашнего осмотра. URL: https://monitoring.sberhealth.ru/giraffe/ (дата обращения 10.12.2025)

7 Декларация о переходе межгосударственных отношений Российской Федерации и Республики Казахстан на уровень всеобъемлющего стратегического партнерства и союзничества 12 ноября 2025 г. URL: http://www.kremlin.ru/supplement/6415 (дата обращения: 07.12.2025)

8 О подписании Соглашения между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Казахстан о сотрудничестве в области обеспечения санитарно-эпидемиологического благополучия населения: Распоряжение Правительства Российской Федерации от 30 ноября 2024 г. № 3511-р. URL: http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202412020029?ysclid=mivjmli0pm998607471&index=1 (дата обращения: 07.12.2025)

9 О подписании Соглашения между Правительством Республики Казахстан и Правительством Российской Федерации о сотрудничестве в области обеспечения санитарно-эпидемиологического благополучия населения: Постановление Правительства Республики Казахстан от 10 ноября 2025 г. № 949. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2500000949 (дата обращения: 07.12.2025)

10 О подписании Соглашения между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Казахстан о сотрудничестве в области здравоохранения: Распоряжение Правительства Российской Федерации от 14 октября 2024 г. № 2844-р. URL: http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202410150018?ysclid=miw1w4yi21501459895&index=2 (дата обращения: 07.12.2025)

11 Соглашение о сотрудничестве в области санитарной охраны территорий государств – участников Содружества Независимых Государств от 28 мая 2021 г. (вступило в силу для Российской Федерации 9 июня 2022 г.). URL: http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202210180002 (дата обращения: 07.12.2025)

12 Модельный закон «О цифровом здравоохранении», утвержденный постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств от 14 апреля 2023 года № 55-22. URL: https://iacis.ru/baza_dokumentov/modelnie_zakonodatelnie_akti_i_rekomendatcii_mpa_sng/modelnie_kodeksi_i_zakoni/40 (дата обращения: 25.12.2025)

13 Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Российской Федерации о сотрудничестве в области здравоохранения, утвержденное Постановлением Правительства Республики Казахстан от 10 ноября 2025 года № 948. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2500000948 (дата обращения: 25.12.2025)

14 Договор о Евразийском экономическом союзе 29 мая 2014 г. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/ (дата обращения: 09.12.2025)

15 Приложение № 30 «Протокол об оказании медицинской помощи трудящимся государств-членов и членам семей» к Договору о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 г. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/97df3682a3327cccddbef7b2f784c62b37359b64/ (дата обращения: 09.12.2025)

16 Ерубаев Т.К., Ковалева Г.Г., Мека-Меченко Т.В., Абдел З.Ж., Сутягин В.В., Кислицын Ю.В., Беляев А.И., Ким И.Б. Международное сотрудничество Казахстана в профилактике особо опасных инфекций // Проблемы особо опасных инфекций. – 2022. – № 4. – С. 63–68.

17 Россия и Казахстан запустили совместную программу подготовки врачей. URL: https://ria.ru/20250914/vrachi-2041848025.html (дата обращения: 09.12.2025)

18 Smagulov A., Kurakbayev K., Baimakhanov A., Zhandossov O., Abilkaiyr N., Zhakupova M., Bapayeva M., Kapanova G., Alikeyeva G., Makhanbetkulova D. Transformation of the private healthcare sector in the Republic of Kazakhstan following healthcare reforms // Front Public Health. 2025 Sep 1. No. 13. P. 1608557. DOI: 10.3389/fpubh.2025.1608557. PMID: 40959630; PMCID: PMC12433977.

19 Baizhiyenova K., Janguzhiyev M., Baibulsinova A., Serikova L., Zhalekenova G. (2024). History of health care development in the Republic of Kazakhstan // Salud, Ciencia y Tecnología. 2024. No. 4. P. 577. DOI: 10.56294/saludcyt2024.577

20 Semenova Yu., Lim L., Salpynova Zh., Gaipova A., Jakovljevicc M. Historical evolution of healthcare systems of post-soviet Russia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Armenia, and Azerbaijan: A scoping review // Heliyon. 2024. Vol. 10. e29550. P. 1–26.

REFERENCES

1 V SShA ot ptich'ego grippa H5N5 umer chelovek. Gotovy li uchenye k novoj ugroze? URL: https://rg.ru/2025/12/03/nabliudat-bez-paniki.html (data obrashhenija: 07.12.2025) (In Russian)

2 Vspyshka gepatita A v Chehii: za god zabolevaemost' vyrosla v 20 raz. Kak ne privezti virus iz poezdki domoj. URL: https://rg.ru/2025/12/03/v-chehii-zabolevaemost-gepatitom-a-vyrosla-za-god-v-20-raz.html (data obrashhenija: 07.12.2025) (In Russian)

3 Detskaja smertnost' v mire vyrastet vpervye v XXI veke. URL: https://www.kommersant.ru/doc/8251359 (data obrashhenija: 07.12.2025). (In Russian)

4 Davydova Ju.A., Kargapolova E.V. (2022) Sotrudnichestvo Rossii i Kazahstana kak vektor evrazijskoj integracii // Evrazijskaja integracija: jekonomika, pravo, politika. V. 16. No. 2. P. 51–59. (In Russian)

5 Gjul'bjakov N.R., Alekseeva N.V., Gjul'bjakova H.N. (2024) Cifrovizacija v zdravoohranenii: aktual'nyj obzor literatury // Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal. No. 11(149). P. 1–8. (In Russian)

6 Umnaja kamera zdorov'ja Zhiraf – ustrojstvo, prednaznachennoe dlja domashnego osmotra. URL: https://monitoring.sberhealth.ru/giraffe/ (data obrashhenija 10.12.2025) (In Russian)

7 Deklaracija o perehode mezhgosudarstvennyh otnoshenij Rossijskoj Federacii i Respubliki Kazahstan na uroven' vseob#emljushhego strategicheskogo partnerstva i sojuznichestva 12 nojabrja 2025 g. URL: http://www.kremlin.ru/supplement/6415 (data obrashhenija: 07.12.2025) (In Russian)

8 O podpisanii Soglashenija mezhdu Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Respubliki Kazahstan o sotrudnichestve v oblasti obespechenija sanitarno-jepidemiologicheskogo blagopoluchija naselenija: Rasporjazhenie Pravitel'stva Rossijskoj Federacii ot 30 nojabrja 2024 g. No. 3511-r. URL: http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202412020029?ysclid=mivjmli0pm998607471&index=1 (data obrashhenija: 07.12.2025) (In Russian)

9 O podpisanii Soglashenija mezhdu Pravitel'stvom Respubliki Kazahstan i Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii o sotrudnichestve v oblasti obespechenija sanitarno-jepidemiologicheskogo blagopoluchija naselenija: Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 10 nojabrja 2025 g. No. 949. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2500000949 (data obrashhenija: 07.12.2025) (In Russian)

10 O podpisanii Soglashenija mezhdu Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Respubliki Kazahstan o sotrudnichestve v oblasti zdravoohranenija: Rasporjazhenie Pravitel'stva Rossijskoj Federacii ot 14 oktjabrja 2024 g. No. 2844-r. URL: http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202410150018?ysclid=miw1w4yi21501459895&index=2 (data obrashhenija: 07.12.2025) (In Russian)

11 Soglashenie o sotrudnichestve v oblasti sanitarnoj ohrany territorij gosudarstv – uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv ot 28 maja 2021 g. (vstupilo v silu dlja Rossijskoj Federacii 9 ijunja 2022 g.). URL: http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202210180002 (data obrashhenija: 07.12.2025) (In Russian)

12 Model'nyj zakon «O cifrovom zdravoohranenii», utverzhdennyj postanovleniem Mezhparlamentskoj Assamblei gosudarstv – uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv ot 14 aprelja 2023 goda No. 55–22. URL: https://iacis.ru/baza_dokumentov/modelnie_zakonodatelnie_akti_i_rekomendatcii_mpa_sng/modelnie_kodeksi_i_zakoni/40 (data obrashhenija: 25.12.2025). (In Russian)

13 Soglashenie mezhdu Pravitel'stvom Respubliki Kazahstan i Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii o sotrudnichestve v oblasti zdravoohranenija, utverzhdennoe Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 10 nojabrja 2025 goda No. 948. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2500000948 (data obrashhenija: 25.12.2025) (In Russian)

14 Dogovor o Evrazijskom jekonomicheskom sojuze 29 maja 2014 g. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/ (data obrashhenija: 09.12.2025) (In Russian)

15 Prilozhenie No. 30 «Protokol ob okazanii medicinskoj pomoshhi trudjashhimsja gosudarstv-chlenov i chlenam semej» k Dogovoru o Evrazijskom jekonomicheskom sojuze ot 29 maja 2014 g. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/97df3682a3327cccddbef7b2f784c62b37359b64/ (data obrashhenija: 09.12.2025) (In Russian)

16 Erubaev T.K., Kovaleva G.G., Meka-Mechenko T.V., Abdel Z.Zh., Sutjagin V.V., Kislicyn Ju.V., Beljaev A.I., Kim I.B. (2022) Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo Kazahstana v profilaktike osobo opasnyh infekcij // Problemy osobo opasnyh infekcij. No. 4. P. 63–68. (In Russian)

17 Rossija i Kazahstan zapustili sovmestnuju programmu podgotovki vrachej. URL: https://ria.ru/20250914/vrachi-2041848025.html (data obrashhenija: 09.12.2025) (In Russian)

18 Smagulov A., Kurakbayev K., Baimakhanov A., Zhandossov O., Abilkaiyr N., Zhakupova M., Bapayeva M., Kapanova G., Alikeyeva G., Makhanbetkulova D. (2025 Sep 1) Transformation of the private healthcare sector in the Republic of Kazakhstan following healthcare reforms // Front Public Health. No. 13. P. 1608557. DOI: 10.3389/fpubh.2025.1608557. PMID: 40959630; PMCID: PMC12433977 (In English).

19 Baizhiyenova K., Janguzhiyev M., Baibulsinova A., Serikova L., Zhalekenova G. (2024). History of health care development in the Republic of Kazakhstan // Salud, Ciencia y Tecnología. No. 4. P. 577. DOI: 10.56294/saludcyt2024.577 (In English).

20 Semenova Yu., Lim L., Salpynova Zh., Gaipova A., Jakovljevicc M. (2024) Historical evolution of healthcare systems of post-soviet Russia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Armenia, and Azerbaijan: A scoping review // Heliyon. Vol. 10. e29550. P. 1–26. (In English).

АРГИНБЕКОВА Г.И.,[1]
з.ғ.к., аға оқытушы.
e-mail: gulnar.arginbekova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-6132-9761
АЛЬШУРАЗОВА Р.А.,[2]
құқық магистрі, аға оқытушы.
e-mail: rau_0708@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8871-1816
АБДРАШИТОВ В.М.,[3]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: abdrashitov@volsu.ru
ORCID ID: 0000-0003-4058-0428
УТАНОВ М.А.,*[2]
з.ғ.д., доцент, профессор.
*e-mail: mau_25@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-1119-3818
[1]Қорқыт Ата ат. Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан
[2]М.О. Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ., Қазақстан
[3]Волгоград мемлекеттік университеті,
Волгоград қ., Ресей

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫ ЖАҺАНДЫҚ ЫҚПАЛДАСУ ЖӘНЕ БІРІЗДЕНДІРУ ШЕҢБЕРІНДЕГІ РЕСЕЙ МЕН ҚАЗАҚСТАН ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Ресей мен Қазақстан арасындағы қоғамдық денсаулық сақтау саласындағы ынтымақтастықтың қазіргі шындығы мен перспективалары қарастырылады. Тақырыптың өзектілігі жаһандану, халықаралық аренадағы саяси және экономикалық тұрақсыздық жағдайында құқықтық мәдениеттердің белсенді түрде жақындасуынан және эпидемиялар мен балалар өлімі сияқты шекарааралық тұрғыдан денсаулық сақтау жүйесіне қойылатын қиындықтардың артуынан туындайды. COVID-19 пандемиясы осы тұрғыда халықаралық қатынастардың дамуын жеделдетті, жаһандық қиындықтарды құқықтық реттеудегі кемшіліктерді ашып көрсетті, заңнамалық үйлестіру қажеттілігін атап өтті. Нәтижелер ынтымақтастықтың көп деңгейлі сипатын көрсетеді: денсаулық сақтау тұрғысынан халықаралық қатынастарды құқықтық реттеу ұйымдастырушылық және институционалдық деңгейде, яғни күш-жігерді үйлестіруді; ақпараттық деңгейде, яғни деректер алмасуды және кәсіби деңгейде реттеуді білдіреді. Кең заңнамалық базаға сүйене отырып, мақалада құқық қорғау саласындағы белгісіздік, шекарааралық деректер алмасудың егжей-тегжейлі тетіктерінің болмауы және жаһандық қауіптер мен қиындықтарға қарсы тұру үшін құқықтық реттеудің жеткіліксіздігі мәселелері атап өтіледі. Перспективалы салаларға жұқпалы ауруларды бақылау, цифрлық стандарттарды әзірлеу, медициналық қызметтерді экспорттау және медициналық туризм аясындағы ынтымақтастық, сондай-ақ жасанды интеллектті қарастыру тұрғысынан заңнаманы үйлестіру жөніндегі күш-жігер кірді. Жалпы алғанда, қазіргі заманғы қиындықтарды жеңудегі ынтымақтастықтың маңыздылығы атап өтілді, қоғамдық денсаулық сақтау саласында туындайтын қоғамдық қатынастарды жаңғырту бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Тірек сөздер: медициналық құқық, қоғамдық денсаулық сақтау, жаһандық ықпалдасу, халықаралық қауымдастықтар, трансұлттық денсаулық сақтау, халықаралық ынтымақтастық, денсаулық сақтауды цифрландыру.

ARGINBEKOVA G.I.,[1]
c.l.s., senior lecturer.
e-mail: gulnar.arginbekova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-6132-9761
ALSHURAZOVA R.A.,[2]
master of law, senior lecturer.
e-mail: rau_0708@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8871-1816
ABDRASHITOV V.M.,[3]
d.l.s., professor.
e-mail: abdrashitov@volsu.ru
ORCID ID: 0000-0003-4058-0428
UTANOV M.A.,*[2]
d.l.s., associate professor, professor.
*e-mail: mau_25@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-1119-3818
[1]Korkyt Ata University,
Kyzylorda, Kazakhstan
[2]Auezov University,
Shymkent, Kazakhstan
[3]Volgograd State University,
Volgograd, Russia

THE EXPERIENCE OF COOPERATION BETWEEN RUSSIA AND KAZAKHSTAN IN THE FRAMEWORK OF GLOBAL INTEGRATION AND UNIFICATION OF LEGISLATION IN THE FIELD OF HEALTHCARE

Abstract

This article explores the current realities and prospects for cooperation between Russia and Kazakhstan in public health. The topic's relevance stems from the convergence of legal cultures amid globalization, international political and economic instability, and increasing cross-border challenges to healthcare, including epidemics and child mortality. The COVID-19 pandemic accelerated international cooperation and revealed shortcomings in the legal regulation of global challenges, highlighting the need for legislative harmonization. The results demonstrate the multi-layered nature of cooperation: legal regulation in healthcare encompasses the organizational and institutional level (coordination of efforts), the information level (data exchange), and the professional level. Based on an extensive legislative framework, the article identifies issues of uncertainty in law enforcement, insufficient mechanisms for cross-border data exchange, and gaps in legal regulation to counter global threats. Promising areas include harmonization of legislation on infectious disease monitoring, development of digital standards, export of medical services, cooperation in medical tourism, and the use of artificial intelligence. Overall, the importance of cooperation in addressing contemporary challenges is emphasized, with recommendations proposed for modernizing public relations in public health.

Keywords: medical law, public health, global integration, international associations, transnational healthcare, international cooperation, healthcare digitalization.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.01.2026

МРНТИ 10.87.61
УДК 341
JEL K 33

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-280-291

ИРЖАНОВ А.С.,*[1]
к.ю.н., главный специалист.
*e-mail: alimzhany@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-2311-8191
САЙМОВА Ш.А.,[1]
PhD.
e-mail: saimova85@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9000-6136
БОЛАТ А.А.,[2]
магистр права, преподаватель-лектор.
e-mail: alibekblato@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-7098-1305
[1]Центр публичного законодательства
и государственного управления,
РГП на ПХВ «Институт парламентаризма» УМТО,
г. Астана, Казахстан
[2]Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Казахстан

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПОСРЕДНИЧЕСТВА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Аннотация

Статья посвящена анализу проблем и совершенствованию правового регулирования посредничества (медиации) в международном праве. Рассматриваются международные акты, закрепляющие посредничество в качестве мирного средства разрешения международных споров, такие как Устав Организации Объединенных Наций, Гаагская конвенция о мирном решении международных столкновений от 18 октября 1907 г., а также резолюции Организации Объединенных Наций. На региональном уровне анализируются документы Европейского союза, Организации по Безопасности и Сотрудничеству Европы, Африканского союза, в которых подчеркивается важная роль посредничества при урегулировании международных споров. Основной идеей работы является исследование проблем международно-правового регулирования международного посредничества. После их рассмотрения предлагаются меры по совершенствованию регулирования посредничества, такие как разработка универсального международного договора, институционализация посреднических структур при ООН и региональных медиационных хабов, разработка цифровой платформы, системы сертификации посредников и др. В работе делается вывод о том, что институционализация посреднической деятельности, разработка единых стандартов и создание цифровых платформ способны повысить эффективность медиативных процессов. В этой связи Казахстан может активно участвовать в развитии международного посредничества в части формирования медиационного хаба, который мог бы обеспечить поддержку его международных миротворческих инициатив.

Ключевые слова: международное право, посредничество, медиация, спор, конфликт, медиационный хаб.

Введение

Посредничество, или медиация как одно из средств мирного разрешения международных споров представляет собой важный институт международного права. В истории международных отношений имеются многочисленные примеры успешного применения посредничества, что свидетельствует о его устойчивом значении в дипломатической практике. Так, по мнению

исследователей, «…медиация была частью правопорядка в культурах Древнего мира. В Китае она получила распространение благодаря Конфуцию, в Греции Платон упоминал ее в «Илиаде», а на Ближнем Востоке пророк Мухаммед давал наставления относительно использования этого инструмента. Это было не просто теоретическое явление, медиация была прочно укоренена в правовых системах того времени» [1]. Так, по данным экспертов, «в период с 1918 по 2001 гг. из 434 международных кризисов в 128 прибегали к услугам посредника. Хотя цифра и составляет порядка 30%, однако из них благодаря посредничеству 46% были разрешены с успехом» [2].

В связи с этим можно привести некоторые практические примеры использования посредничества, которые подтверждают его значимость как средства мирного разрешения международных конфликтов. Так, например, это участие Норвегии в посредничестве между Израилем и Организацией освобождения Палестины, приведшее к подписанию Соглашений в Осло в 1993 г. [3]. Также можно отметить СССР, который выступил посредником в урегулировании индо-пакистанского конфликта, по результатам которого была подписана Ташкентская декларация 1966 г. [4]. Аналогично проходило посредничество Норвегии и Кубы при активной поддержке ООН и международных НПО в урегулировании конфликта в Колумбии между правительством и Революционными вооруженными силами (FARC) [5], которое завершилось заключением соглашения в 2016 г. Одним из примеров оказания посреднических услуг Казахстана можно привести его совместное участие с Россией в качестве посредника в Карабахском конфликте между Азербайджаном и Арменией в 1991–1992 гг. [6].

Таким образом, сегодня посредничество приобретает все более значимую роль в международных отношениях, которые характеризуются немалой степенью конфликтности. Так, отдельные конфликты перерастают в затяжные кризисы, подрывающие международную стабильность и безопасность, а дипломатические средства разрешения споров не всегда оказываются эффективными. В этом контексте посредничество выступает как более гибкий, менее затратный механизм урегулирования, способствующий восстановлению диалога между сторонами, выработке решений по урегулированию конфликтов и т.д. Кроме того, эффективность посредничества также повышается в связи с его возможностями к интеграцией с другими мерами и институтами международного права, например, мерами по миростроительству.

Между тем, несмотря на очевидные преимущества и растущую потребность в медиации в международной практике, соответствующее международно-правовое регулирование остается недостаточно разработанным. Хотя Устав ООН (в частности, статья 33) прямо упоминает посредничество как одно из мирных средств разрешения споров, а Гаагская конвенция о мирном решении международных столкновений от 18 октября 1907 г. определяет лишь общие правовые контуры применения посредничества. Вместе с тем детальное и конкретное универсальное международно-правовое регулирование данного института пока отсутствует в международном праве. Так, в частности, не установлены в международном праве единые правовые принципы, процедуры, права и обязанности посредников и сторон, гарантии исполнения достигнутых соглашений и т.д.

Таким образом, на международной арене возникает объективная потребность в современном правовом регулировании института посредничества. Речь идет не только о систематизации уже сложившейся практики, но и о разработке концептуальных основ международно-правового регулирования посредничества, которое включало бы полноценное правовое регулирование. Подобные меры позволили бы усилить действенность международного посредничества, повысить предсказуемость и результативность процесса разрешения конфликтов, а также укрепить доверие государств и международного сообщества к этому важному средству мирного разрешения международных споров.

Для достижения целей и задач данного исследования, касающегося вопроса института посредничества в международном праве было осуществлено изучение научной литературы, действующих международных договоров, а также решений международных организаций. В работе применялись такие общенаучные методы, как формально-юридический, системно-структурный, сравнительный, моделирование и др.

Материалы и методы

Настоящее исследование основано на комплексной методологии, направленной на анализ института посредничества (медиации) в международном праве. В качестве эмпирической и нормативной базы использовались универсальные международные договоры в сфере посредничества/медиации, акты Организации Объединенных Наций, Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе, Европейского союза и др. Дополнительно изучались научные публикации отечественных и зарубежных авторов последних лет, посвященные развитию и правовому регулированию института посредничества/медиации в международном праве.

В исследовании применялся формально-юридический метод, ориентированный на анализ содержания правовых норм, их структуры, логики построения и правовых последствий. Использование данного метода позволило выявить ряд проблемных аспектов, пробелов и норм с неопределенным содержанием в современном регулировании посредничества/медиации, в том числе в рамках Гаагской конвенции 1907 г.

Аналитический метод применялся при изучении правоприменительной практики и актов международных организаций, что обеспечило переход от нормативного анализа к формированию практико-ориентированных выводов и рекомендаций. Дополнительно использовались логико-дедуктивный и индуктивный методы, позволившие обобщить разрозненные правовые положения, выявить современные тенденции в развитии международно-правового регулирования посредничества/медиации и сформулировать предложения по его совершенствованию.

Для анализа научных публикаций применялся доктринальный метод. Отбор научных источников осуществлялся с учетом критериев научной репутации изданий, тематической релевантности и актуальности исследований, при этом также внимание уделялось публикациям на английском языке. Также использовались методы структурно-функционального анализа, правового моделирования и историко-правового сопоставления, что позволило изучить отдельные аспекты современного развития института посредничества/медиации и рассмотреть особенности его современного правового регулирования.

Таким образом, совокупность использованных материалов и методов обеспечивает достаточную степень надежности полученных результатов и позволяет считать, что выводы и предложения исследования являются обоснованными и актуальными для международных отношений.

Результаты и обсуждение

В настоящее время посредничество (медиация) – одно из мирных средств разрешения международных споров. Оно предполагает процесс, при котором третья сторона содействует двум или более сторонам и с их согласия предотвращает, урегулирует или разрешает конфликт на взаимоприемлемых условиях. По мнению некоторых исследователей, «цель медиации, а значит, и роль медиатора заключается прежде всего в том, чтобы показать противникам источник их конфликта, потому что благодаря этому осознанию стороны получают возможность совместно выработать удовлетворительное для них решение, создавая возможность смягчить возникший спор или успешно его разрешить. Метод медиации, применяемый в международных спорах, является примером действий, направленных на достижение соглашения между конфликтующими сторонами, преимущественно мирными средствами» [7]. В связи с этим одна из основных идей медиации также заключается в том, что «при создании надлежащих условий стороны конфликта могут улучшить свои отношения и перейти к сотрудничеству. Результаты медиации могут быть как ограниченными, т.е. касаться конкретного вопроса для сдерживания или управления конфликтом, либо охватывать широкий спектр вопросов в рамках всеобъемлющего мирного соглашения» [8].

Как известно, основой для правового применения посредничества в современном международном праве является статья 33 Устава ООН [9], в которой посредничество упоминается как одна из форм мирного урегулирования споров. Однако в Уставе ООН не содержится понятие, а также регулирование посреднической деятельности. Кроме того, по мнению отдельных исследователей, «медиация регулируется международными конвенциями как в отдельной форме, так

и посредством включения в категорию мирных методов, к которой она относится» [10]. Между тем, полагаем, что включение посредничества в международные договоры является скорее основанием для применения посредничества, нежели регулированием посредничества, хотя при этом следует отметить, что при включении в международные договоры могут быть включены дополнительные условия или какие-либо особенности процедуры посредничества.

Между тем в качестве единственной универсальной международно-правовой основы посредничества в международном праве выступает Гаагская конвенция о мирном решении международных столкновений от 18 октября 1907 г. (далее – Гаагская конвенция) [11], где впервые были сформулированы положения о посредничестве как добровольной форме содействия третьих государств для урегулирования конфликтов между другими субъектами международных отношений. Нормы, касающиеся посредничества (статьи 2–8 Гаагской конвенции), указывают на попытку сформулировать и закрепить посредничество в качестве мирного средства для предотвращения и смягчения вооруженных конфликтов при сохранении гибкости, баланса интересов и международной стабильности. Однако данный международный договор не направлен на создание полноценной правовой основы посредничества, а лишь ограничивается установлением общих правовых основ его применения.

В частности, в статье 2 Гаагской конвенции признается необходимость обращения к посредничеству дружественных государств при возникновении серьезных разногласий или столкновений до применения силы, насколько позволяют обстоятельства. Этим подчеркивается превентивный, предупредительный характер посредничества как средства сдерживания эскалации конфликта. В статье 3 Гаагской конвенции также устанавливается право непричастных к конфликту держав по собственной инициативе предлагать посредничество спорящим сторонам, в том числе в период военных действий. Между тем статус посредника никак не защищен нормами Конвенции от политического давления, обвинений в предвзятости, а также отсутствуют гарантии его неприкосновенности или иммунитетов и т.д.

Добровольность участия в посредничестве устанавливается в статье 5 Гаагской конвенции, когда закрепляются основания прекращения посредничества. Вместе с тем следует отметить, что посредник лишь предлагает решения, которые могут быть проигнорированы без объяснений, также посредник сам вправе в любой момент прекратить свою миссию, но такое положение делает участие посредника нестабильным и непредсказуемым. В статье 6 Гаагской конвенции закладывается понимание, что посредничество имеет исключительно консультативное значение и не создает обязательств для участников конфликта. Между тем данное положение хотя и является гарантией суверенитета и права на самостоятельное принятие решений сторонами, тем не менее уместно было бы закрепить такое обязательство конфликтующих сторон, как «выслушать» посредника.

Кроме того, следует также отметить, что, согласно Гаагской конвенции, принятие посредничества само по себе не влечет приостановки военных приготовлений, если стороны специально не договорились об этом (статья 7). Так, статьей 8 Гаагской конвенции также рекомендуется применение посредничества в случаях, когда конфликт представляет угрозу миру. Стороны выбирают по одному государству-посреднику, которые вступают в прямые переговоры друг с другом.

В целом, не отрицая прогрессивную и положительную роль Гаагской конвенции, следует отметить наличие ряда проблемных аспектов, которые существенно влияют на посредничество, осуществляемое в современных условиях. Одной из ключевых проблем является отсутствие в ее тексте упоминания роли международных организаций, которые в настоящих реалиях активно выполняют посредническую функцию. Концептуально это уже делает нормы данной конвенции устаревшими в контексте современной системы международного права.

Далее, в рамках Гаагской конвенции посредничество рассматривается как разовая дипломатическая инициатива, не более того. Нормы не предусматривают создания постоянного органа или международной структуры, ответственной за содействие, мониторинг, анализ или контроль эффективности посреднических процессов. Это оставляет посредничество в сфере случайных политических решений без закрепления процедур. Кроме того, следует отметить, в ней отсутствует регулирование порядка или необходимости имплементации решений, принятых в рамках посреднических усилий. Это означает, что, несмотря на возможность выработки

каких-либо договоренностей или рекомендаций, отсутствуют установленные правовые и организационные меры, обеспечивающие их обязательное исполнение, контроль за реализацией и ответственность сторон за невыполнение достигнутых соглашений. В результате имеются риски снижения эффективности посредничества, а достигнутые решения могут носить декларативный характер.

В целях повышения значимости и более широкого применения посредничества в международных отношениях в июле 2011 г. Генеральная Ассамблея ООН в своей резолюции № 65/283 «Об укреплении роли посредничества в мирном урегулировании споров, предотвращении и разрешении конфликтов» отметила растущее значение посредничества как одного из ключевых инструментов предотвращения и мирного разрешения конфликтов, подчеркнув необходимость его более широкого применения в международной практике. В данной резолюции содержится призыв к государствам – членам, органам и структурам системы ООН, а также к региональным организациям усиливать институциональную и кадровую базу для поддержки процессов посредничества, включая создание и развитие специализированных подразделений, подготовку квалифицированных экспертов, формирование баз данных и ресурсов, проведение обучения и т.д. [12]. В связи с возрастающим значением посредничества в рамках ООН были созданы специальные структуры для его поддержки. В 2006 г. Генеральный секретарь ООН учредил при Департаменте политических дел специальный отдел по поддержке посредничества, а в 2008 г. была создана Дежурная группа экспертов в области посредничества, которую можно мобилизовать в течение трех дней для оказания помощи ООН в области посредничества [13].

Также следует отметить, что в современный период наблюдается рост интереса к посредничеству и его регулированию в международных региональных организациях. Например, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе (СБСЕ/ОБСЕ), которая накопила значительный опыт в области медиации и диалога. Среди механизмов ОБСЕ по мирному урегулированию споров, имеющихся в распоряжении для работы по содействию, посредничеству и примирению – Валеттская процедура и Положения о Комиссии ОБСЕ по примирению и по Директивному примирению. В рамках СБСЕ была также принята Конвенция по примирению и арбитражу от 15 декабря 1992 г. Согласно нормам данной Конвенции был образован Суд по примирению и арбитражу в рамках СБСЕ, который включил в себя Примирительную комиссию и Арбитражный трибунал, занимающиеся урегулированием споров, возникающих у государств [14].

Всего можно выделить шесть видов обязательств в области посредничества и содействия диалогу, принятых в ОБСЕ, и для каждого из них необходим свой набор навыков, процессов и ресурсов:

1. Осуществление официальной посреднической деятельности в установленных форматах в отношении «затяжных конфликтов» в регионе ОБСЕ. Посреднические усилия ОБСЕ осуществляются в установленных рамках переговоров в трех разных появившихся за это время конфликтах:

- пятисторонние переговоры и (с 2005 г.) так называемый процесс в формате «5+2» по приднестровскому урегулированию;
- смешанная контрольная комиссия по урегулированию грузино-осетинского конфликта (с 2008 г.);
- женевские международные дискуссии;
- Минская группа – по Нагорно-Карабахскому конфликту (1994–2025 гг.).

2. Содействие диалогу в случае политического кризиса. Этот вид посредничества и содействия диалогу ОБСЕ относится к предотвращению, урегулированию и разрешению различных типов кризисных и конфликтных ситуаций в государствах-участниках, в т.ч. кризисных ситуаций до и после выборов, общественных беспорядков, вспышек насилия между этническими группами и общинами или случаев нарушения закона и порядка. Среди примеров – кризисы в Албании в 1997 г., в бывшей Югославской Республике Македонии в 2001 г., на Украине в 2014 г. и в Кыргызстане в 2005 и 2010 гг.

3. Содействие диалогу между государствами-участниками. Например, в 2009 г. Верховный комиссар по делам национальных меньшинств (ВКНМ) помог Венгрии и Словакии в диалоге о внесении изменений в закон Словакии «О государственном языке».

4. Содействие диалогу о расширении участия национальных меньшинств в государственных институтах. ВКНМ и Парламентская ассамблея содействовали диалогу по проблемам меньшинств и парламентскому диалогу соответственно. Согласно мандату ВКНМ было сделано два ранних предупреждения: одно в бывшей Югославской Республике Македонии в 1999 г., а другое в Кыргызстане в 2010 г.

5. Содействие диалогу между общинами на местном уровне и укрепление потенциала местных участников в области предотвращения конфликтов и посредничества. Участие ОБСЕ в содействии диалогу на местном уровне в основном осуществляется силами полевых операций ОБСЕ. Например, так было в Боснии и Герцеговине, бывшей Югославской Республике Македонии, Кыргызстане и Таджикистане.

6. Содействие процессам на высоком уровне через укрепление доверия и/или решение технических проблем. Например, посреднические усилия ОБСЕ в затяжных конфликтах дополнялись мерами по укреплению доверия, как в случае Молдовы и Грузии [13, С. 17–20].

В других региональных международных организациях также осуществляется деятельность в сфере посредничества, и в связи с этим принимаются различные международно-правовые документы, направленные на регулирование посреднической деятельности. Например, в Европейском союзе была разработана Концепция укрепления возможностей ЕС в области посредничества и диалога от 2009 г., которая затем была переработана и по результатам данной работы была принята в декабре 2020 г. обновленная Концепция мирного посредничества ЕС (далее – Концепция ЕС 2020 г.). В Концепции ЕС 2020 г. излагаются основные подходы и принципы, которыми руководствуются посреднические усилия ЕС. Новая политика делает акцент на особой роли ЕС во все более «переполненном поле» мирного посредничества среди других международных организаций, его собственных государств-членов и субъектов частной дипломатии, таких как посреднические НПО. Посредничество ЕС в новой Концепции ЕС 2020 г. понимается в широком смысле и осуществляется посредством многостороннего подхода, который включает формальное посредничество между сторонами конфликта «за столом»; посредническую поддержку «за столом» через неформальные каналы связи, форматы консультаций, технические консультации и двустороннее взаимодействие со сторонами конфликта; и роли поддержки и содействия более широкому диалогу «вне стола», которые являются частью более широкого мирного процесса, часто в тандеме с партнерами по реализации и местными «инсайдерскими посредниками». В обновленной Концепции мирного посредничества ЕС 2020 г. присутствует описание официальных лиц и ключевых участников посредничества ЕС, к числу которых можно отнести: на уровне структур в рамках ЕС – специальных посланников ЕС, специальных представителей ЕС, послов ЕС, Команду поддержки посредничества (Mediation Support Team) Европейской службы внешних связей, Верховного представителя союза по иностранным делам и политике безопасности, миссии в рамках Общей политики безопасности и обороны (Common Security and Defence Policy); и государства-члены ЕС [15].

Аналогичная деятельность по посредничеству проводилась и в Организации африканского единства (ОАЕ), основанной в 1963 г., в рамках которой была учреждена Комиссия по примирению, посредничеству и арбитражу, однако так и не была введена в действие. После трансформации ОАЕ в Африканский союз в 2003 г. в рамках данной организации был создан Совет мира и безопасности. К успешным операциям по поддержанию мира Африканского союза относятся миссия в Бурунди (2003–004 гг.), миссия в Судане (2004–2007 гг.), миссия по поддержке выборов на Коморских островах (2006–2007 гг.), а также миссия в Сомали, которая была преобразована в 2025 г. в гибридную миссию ООН в Сомали, и другие [16].

Анализ практики международных организаций показывает стремление международных региональных организаций придать этой деятельности устойчивый и системный характер, создав постоянные структуры, закрепив процедуры, разработав методические стандарты и т.д. Такая институционализация позволяет накапливать опыт, формировать профессиональные кадры, обеспечивать преемственность и единообразие подходов к ведению посреднических процессов. Вместе с тем следует отметить, что региональные инициативы действуют преимущественно в пределах своей юрисдикции и политического контекста, что обуславливает трудности их взаимодействия между собой. В результате существования данных факторов понижаются возможности создания единой международной системы посредничества.

Вместе с тем представляется целесообразным предложить создание отдельной постоянной структуры при ООН, в рамках которой возможно было бы реализовать следующие моменты:

- ведение реестра международных посредников;
- разработка правовых, методических и этических стандартов;
- разработка алгоритмов осуществления посредничества;
- создание единой цифровой платформы по посредничеству;
- предоставление консультаций по процедурам посредничества;
- координация посреднических усилий и др.

Другим важным аспектом, как было отмечено ранее, является отсутствие современного универсального международного договора, регулирующего статус посредников, их положение, а также процедуры признания и исполнения соглашений, достигнутых в ходе посредничества и другие аспекты посредничества. Кроме того, целесообразно было бы закрепить принципы на которых осуществляется посредничество, тем более что «международное сообщество выделяет следующие ключевые принципы медиации: добровольность участия (parties should not be compelled to mediate), нейтральность медиатора (mediator is impartial and independent), конфиденциальность процесса (confidentiality of communications) и равенство сторон (equal opportunity to participate и равенство при выборе медиатора)» [17] и др.

В этой связи показателен опыт в международном коммерческом праве, в рамках которого была осуществлена разработка и принятие Конвенции ООН о международных соглашениях, достигнутых в результате медиации 7 августа 2019 г. [18], применяемой к трансграничным коммерческим спорам. Аналогичную конвенцию можно было бы разработать и принять и для правового регулирования межгосударственного посредничества.

В этой связи разработанный универсальный международный договор о международном посредничестве мог бы включать:

- цели и миссию посредничества;
- определение понятий и принципы посредничества;
- правовой статус, права, обязанности и гарантии для посредника;
- права и обязанности сторон, принимающих посредничество;
- форматы посредничества, в т.ч. и смешанные с другими мерами;
- стандарты и общий порядок процедуры посредничества;
- положение о юридической силе соглашений, достигнутых в результате посредничества;
- механизмы контроля, мониторинга и отчетности посредника и др.

Не менее важным аспектом является развитие образовательных и подготовительных программ для международных посредников. На сегодняшний день отсутствует единая система подготовки кадров в области межгосударственного посредничества. Между тем наличие специализированных учебных курсов, программ стажировок и обмена опытом позволило бы значительно повысить качество посреднической практики. Международные и национальные университеты, исследовательские центры, академии дипломатии могли бы стать площадками для подготовки кадров, а также для ведения научных исследований в данной области. Это также поспособствовало бы развитию института посредничества в международном праве.

В связи с этим актуальным представляется предложение экспертов по формированию международного механизма сертификации посредников. Сертификация могла бы включать комплексную подготовку посредников с акцентом внимания на международное право, сравнительное правоведение, навыки переговоров, культурные особенности, знание специфики различных регионов и др. Такой механизм может быть также реализован под эгидой ООН, ОБСЕ, Международного суда или другой авторитетной международной организации, где можно было бы создать реестр сертифицированных посредников, определить критерии их отбора и профессиональной подготовки.

Учитывая это, Казахстан, обладая инструментами активной дипломатии и сложившимся авторитетом на международной арене, уже проявил себя как инициатор мирных процессов, будь то Сирийский процесс в г. Астане или участие в миссиях ООН. В этой связи Казахстан мог бы выступить инициатором создания медиационного хаба в Центральной Азии с участием государств региона, международных и негосударственных организаций. Эта инициатива могла бы сформировать международную региональную нормативно-правовую основу медиации, учи-

тывающую специфику Центральной Азии, разрешать различные международные конфликты путем использования медиации, а также способствовать мерам ядерного разоружения. В рамках хаба представляется целесообразным внедрение единой цифровой платформы, обеспечивающей комплексную организационно-технологическую поддержку процессов международной медиации и превентивной дипломатии. Такая платформа могла бы выступать интеграционным инструментом для взаимодействия государств, международных организаций, экспертов и медиаторов, формируя цифровую экосистему мирного урегулирования споров. Кроме того, такой хаб мог бы выполнять функции координации, обучения, сертификации посредников, а также мониторинга конфликтных ситуаций в регионе.

Заключение

Таким образом, институт посредничества в международном праве как средство мирного урегулирования споров требует системного, правового и институционального развития. Перспективными в этом контексте являются следующие предложения:

1. Рекомендуем на международном уровне инициировать вопрос о разработке и принятии универсального международного договора о посредничестве, который установил бы единые правовые рамки регулирования деятельности посредников и процедур мирного урегулирования международных споров. Такой договор мог бы заменить или дополнить Гаагскую конвенцию 1907 г., учитывая новые реалии международных отношений, технологические изменения, сложность современных межгосударственных конфликтов и накопившуюся практику медиации. Целесообразно включить в него четкие положения о правовом статусе посредников, их обязанностях и ответственности, правилах признания и исполнения соглашений, достигнутых в ходе медиации и др.

2. В целях дальнейшего развития института международного посредничества предлагаем институционализировать деятельность посредников путем создания соответствующей структуры при ООН либо при иной международной организации (например, ШОС, СВМДА и др.), либо в качестве альтернативы можно учредить самостоятельную структуру – международный медиационный хаб. Создание такого хаба позволит обеспечить более оперативное реагирование на международные конфликты и споры, усилить международное сотрудничество в этой сфере, а также способствовать внедрению единых стандартов медиации на международном уровне.

Кроме того, в качестве практической рекомендации можно рассмотреть возможность инициирования Республикой Казахстан создания международного медиационного хаба с последующей разработкой организационно-правовых механизмов его формирования и функционирования на международном уровне.

3. Полагаем возможным при создании международного медиационного хаба разработку и внедрение единой цифровой платформы для международного посредничества, которая обеспечит интеграцию онлайн-системы и объединит все ключевые элементы процесса медиации: поиск и назначение квалифицированных посредников, регистрацию международных споров, координацию сторон и ведение документации. Такая платформа позволит государствам, международным организациям и другим участникам оперативно взаимодействовать в рамках процедур посредничества, обеспечивая прозрачность, безопасность и доступ к актуальной информации. Кроме того, цифровая инфраструктура может включать инструменты для хранения и обмена лучшими практиками, обучения посредников, мониторинга эффективности медиации и анализа результатов.

4. Предлагаем в случае образования международного медиационного хаба, разработать и вести единый цифровой реестр международных посредников, что позволит государствам, международным организациям и заинтересованным сторонам находить квалифицированных посредников, обеспечивая прозрачность и доверие к процедурам медиации. Кроме того, централизованный реестр может стать инструментом профессионализации посредников, позволяя устанавливать стандарты допуска к практике, отслеживать результаты работы и поддерживать обмен лучшими методиками и практиками между медиаторами разных стран.

5. Рекомендуем в случае образования международного медиационного хаба разработать и ввести международные стандарты единообразной сертификации международных посредников. Такая сертификация могла бы включать требования к образованию, опыту работы, знанию международного права, этическим стандартам и методам медиации, а также процедуру периодической переаттестации. Единый стандарт сертификации позволит обеспечить профессионализм и доверие к посредникам со стороны государств и международных организаций, снизит риски недобросовестной практики и повысит эффективность процедур мирного урегулирования конфликтов.

Информация о финансировании. Статья подготовлена в рамках финансирования проекта «AP26100031 – Международный медиационный хаб как инструмент мирного разрешения конфликтов и ядерного разоружения: опыт Казахстана и зарубежных стран».

ЛИТЕРАТУРА

1 De Goede S.W. Application of mediation in international disputes resolution: reconsidering mediation for the growing complexity and diversity of international disputes. Master's thesis. Seoul: Graduate School of Law, Seoul National University. 2021. 92 p. URL: https://s-space.snu.ac.kr/bitstream/10371/176558/1/000000166058.pdf?utm_source=chatgpt.com (accessed: 25.01.2025)

2 Лебедева М.М., Морозов В.М., Райнхардт Р.О., Шебалина Е.О. Технологии международного посредничества: аналитический доклад. – М.: МГИМО–Университет, 2024. – 27 с.

3 Квернадзе Н.Б. Тайный канал палестино-израильских переговоров в Норвегии в исследованиях Хильде Вааге. URL: https://elib.bsu.by/ bitstream/123456789/322258/1/kvernadze_%20MejdProc-2023.pdf (дата обращения: 03.08.2025)

4 Лунев С.И. Советско-индийские отношения (1955–1971 гг.): рождение дружбы // Вестник МГИМО–Университета. – 2017. – Т. 2(53). – С. 24–51. DOI: 10.24833/2071-8160-2017-2-53-24-51. URL: https://www.vestnik.mgimo.ru/ jour/article/view/684/668?locale=ru_RU (дата обращения: 03.08.2025)

5 Segura R., Mechoulan D. Made in Havana: How Colombia and the FARC Decided to End the War. New York: International Peace Institute. 2017. 39 p. URL: https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2017/02/IPI-Rpt-Made-in-Havana.pdf?utm_source (accessed: 06.08.2025)

6 Сарсембаев М.А. Международное право. Особенная часть. – Алматы, 1999. – 284 с.

7 Jurgilewicz M. Peaceful Ways of Solving International Disputes by the Mediation Method and Legal Security of State // Przegląd Prawa Konstytucyjnego. 2020. No. 6 (58). P. 317–329. DOI: 10.15804/ppk.2020.06.26

8 United Nations – Guidance for Effective Mediation / Printed at the United Nations, New York, 2012. 25 p. URL: https://digitallibrary. un.org/record/4026222/files/1387704EN.pdf (accessed: 08.08.2025)

9 Устав ООН от 1945. URL: https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text (дата обращения:11.08.2025)

10 Gună Dan Alexandru. Observations Regarding the International Regulation of Mediation, as a Diplomatic Way to Resolve the Conflicts between States. // Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2014. Vol. 149. P. 376–381. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.08.194

11 Конвенция о мирном решении международных столкновений от 5 (18) октября 1907 г. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010689 (дата обращения: 01.08.2025)

12 Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН «Укрепление роли посредничества в мирном урегулировании споров, предотвращении и разрешении конфликтов» № 65/283 от 22 июня 2011 года. URL: https://docs.un.org/ru/A/RES/65/283 (дата обращения:10.08.2025)

13 ОБСЕ Посредничество и содействие диалогу в контексте ОБСЕ // Справочное руководство 2014. URL: https://www.osce.org/ru/secretariat /155196 (дата обращения:10.08.2025)

14 Конвенция по примирению и арбитражу в рамках СБСЕ, заключена Советом СБСЕ 15 декабря 1992 года. URL: https://www.osce.org/ru/court-of-conciliation-and-arbitration/446131 (дата обращения:09.08.2025)

15 Шевчук Н.В., Сачик А.А. Посредничество ЕС: эволюция подходов в контексте урегулирования современных конфликтов // Постсоветские исследования. – 2021. – № 4(6). – С. 479–487. URL: https://cyberleninka.ru /article/n/posrednichestvo-es-evolyutsiya-podhodov-v-kontekste-uregulirovaniya-sovremennyh-konfliktov (дата обращения:10.08.2025)

16 Готтшалк К. Шесть десятилетий африканской интеграции: достижения и неудачи // Ученые записки Института Африки РАН. – 2024. – № 2. – С. 24–39. URL: https://cyberleninka. ru/article/n/shest-desyatiletiy-afrikanskoy-integratsii-dostizheniya-i-neudachi (дата обращения: 07.08.2025)

17 Andrews Neil H. Mediation: International Experience and Global Trends (June 1, 2018). University of Cambridge Faculty of Law Research Paper. 2018. No. 42. 2018. DOI: 10.2139/ssrn.3198571. URL: https://ssrn.com/abstract=3198571 (accessed: 25.09.2025)

18 Закон Республики Казахстан «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций о международных мировых соглашениях, достигнутых в результате медиации» от 25 апреля 2022 года № 116-VII. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000116 (дата обращения: 12.08.2025)

REFERENCES

1 De Goede S.W. Application of mediation in international disputes resolution: Reconsidering mediation for the growing complexity and diversity of international disputes. Master's thesis. Seoul: Graduate School of Law, Seoul National University. 2021. 92 p. URL: https://s-space.snu.ac.kr/bitstream/10371/176558/1/000000166058.pdf?utm_source=chatgpt.com (accessed: 25.01.2025) (In English)

2 Lebedeva M.M., Morozov V.M., Rajnhardt R.O., Shebalina E.O. (2024) Tehnologii mezhdunarodnogo posrednichestva: analiticheskij doklad. M.: MGIMO–Universitet. 27 p. (In Russian)

3. Kvernadze N.B. Tajnyj kanal palestino-izrail'skih peregovorov v Norvegii v issledovanijah Hil'de Vaage. URL: https://elib.bsu.by/ bitstream/123456789/322258/1/kvernadze_%20MejdProc-2023.pdf (data obrashhenija: 03.08.2025) (In Russian)

4 Lunev S.I. (2017) Sovetsko-indijskie otnoshenija (1955–1971 gg.): rozhdenie druzhby // Vestnik MGIMO–Universiteta. V. 2(53). P. 24–51. DOI: 10.24833/2071-8160-2017-2-53-24-51. URL: https://www.vestnik.mgimo.ru/ jour/article/view/684/668?locale=ru_RU (data obrashhenija: 03.08.2025) (In Russian)

5 Segura R., Mechoulan D. (2017) Made in Havana: How Colombia and the FARC Decided to End the War. New York: International Peace Institute. 39 p. URL: https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2017/02/IPI-Rpt-Made-in-Havana.pdf?utm_source (accessed: 06.08.2025). (In English)

6 Sarsembaev M.A. (1999) Mezhdunarodnoe pravo. Osobennaja chast'. Almaty, 284 p. (In Russian)

7 Jurgilewicz M. (2020) Peaceful Ways of Solving International Disputes by the Mediation Method and Legal Security of State // Przegląd Prawa Konstytucyjnego. No. 6 (58). P. 317–329. DOI: 10.15804/ppk.2020.06.26 (In English)

8 United Nations – Guidance for Effective Mediation / Printed at the United Nations, New York, 2012. 25 p. URL: https://digitallibrary. un.org/record/4026222/files/1387704EN.pdf (accessed: 08.08.2025). (In English)

9 Ustav OON ot 1945. URL: https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text (data obrashhenija:11.08.2025) (In Russian)

10 Gună Dan Alexandru (2014) Observations Regarding the International Regulation of Mediation, as a Diplomatic Way to Resolve the Conflicts between States. // Procedia – Social and Behavioral Sciences. Vol. 149. P. 376–381. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.08.194 (In English)

11 Konvencija o mirnom reshenii mezhdunarodnyh stolknovenij ot 5 (18) oktjabrja 1907 g. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010689 (data obrashhenija: 01.08.2025) (In Russian)

12 Rezoljucija General'noj Assamblei OON «Ukreplenie roli posrednichestva v mirnom uregulirovanii sporov, predotvrashhenii i razreshenii konfliktov» No. 65/283 ot 22 ijunja 2011 goda. URL: https://docs.un.org/ru/A/RES/65/283 (data obrashhenija:10.08.2025) (In Russian)

13 OBSE Posrednichestvo i sodejstvie dialogu v kontekste OBSE // Spravochnoe rukovodstvo. 2014. URL: https://www.osce.org/ru/secretariat /155196 (Data obrashhenija:10.08.2025) (In Russian)

14 Konvencija po primireniju i arbitrazhu v ramkah SBSE, zakljuchena Sovetom SBSE 15 dekabrja 1992 goda. URL: https://www.osce.org/ru/court-of-conciliation-and-arbitration/446131 (data obrashhenija:09.08.2025) (In Russian)

15 Shevchuk N.V., Sachik A.A. (2021) Posrednichestvo ES: jevoljucija podhodov v kontekste uregulirovanija sovremennyh konfliktov // Postsovetskie issledovanija. No. 4(6). P. 479–487. URL: https://cyberleninka.ru / article/n/posrednichestvo-es-evolyutsiya-podhodov-v-kontekste-uregulirovaniya-sovremennyh-konfliktov (data obrashhenija:10.08.2025) (In Russian)

16 Gottshalk K. (2024) Shest' desjatiletij afrikanskoj integracii: dostizhenija i neudachi // Uchenye zapiski Instituta Afriki RAN. No. 2. P. 24–39. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/shest-desyatiletiy-afrikanskoy-integratsii-dostizheniya-i-neudachi (data obrashhenija: 07.08.2025) (In Russian)

17 Andrews Neil H. Mediation: International Experience and Global Trends (June 1, 2018). University of Cambridge Faculty of Law Research Paper. 2018. No. 42. DOI: 10.2139/ssrn.3198571. URL: https://ssrn.com/abstract=3198571 (accessed: 25.09.2025) (In English)

18 Zakon Respubliki Kazahstan «O ratifikacii Konvencii Organizacii Ob#edinennyh Nacij o mezhdunarodnyh mirovyh soglashenijah, dostignutyh v rezul'tate mediacii» ot 25 aprelja 2022 goda № 116-VII. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000116 (data obrashhenija: 12.08.2025) (In Russian)

ИРЖАНОВ А.С.,*[1]
з.ғ.к., бас маманы.
*e-mail: alimzhany@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-2311-8191
САЙМОВА Ш.А.,[1]
PhD.
e-mail: saimova85@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9000-6136
БОЛАТ Ә.А.,[2]
құқық магистрі, оқытушы-лектор.
e-mail: alibekblato@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-7098-1305
[1]Жария заңнама және мемлекеттік
басқару орталығының
МТҚБ «Парламентаризм институты»
ШЖҚ РМК,
Астана қ., Қазақстан
[2]І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ДЕЛДАЛДЫҚ ИНСТИТУТЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІ ОДАН ӘРІ ДАМЫТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Аңдатпа

Мақала халықаралық құқықтағы делдалдықты (медиацияны) құқықтық реттеудің проблемаларын талдауға және оны жетілдіру мәселелеріне арналған. Халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу құралы ретінде делдалдықты бекітетін халықаралық актілер, атап айтқанда Біріккен Ұлттар Ұйымы Жарғысы, 1907 жылғы 18 қазандағы Гаага конвенциясы халықаралық қақтығыстарды бейбіт жолмен шешу туралы, сондай-ақ Біріккен Ұлттар Ұйымы-ның қарарлары қарастырылады. Өңірлік деңгейде Еуропалық Одақ, Еуропадағы Қауіпсіздік және Ынтымақтастық Ұйымы, Африка Одағы құжаттары талданады, онда халықаралық дауларды реттеуде делдалдықтың маңызды рөлі атап көрсетіледі. Жұмыстың негізгі идеясы халықаралық делдалдықты халықаралық-құқықтық реттеудің проблемаларын зерттеу болып табылады. Оларды қарастырғаннан кейін делдалдықты реттеуді жетілдіру жөніндегі шаралар ұсынылады, атап айтқанда әмбебап халықаралық шарт әзірлеу, Біріккен Ұлттар Ұйымы жанындағы делдалдық құрылымдарды және өңірлік медиациялық хабтарды институционализациялау, цифрлық платформа мен делдалдарды сертификаттау жүйесін әзірлеу және т.б. Жұмыста делдалдық қызметті институционализациялау, бірыңғай стандарттарды әзірлеу және цифрлық платформаларды құру медиативтік үдерістердің тиімділігін арттыруға қабілетті деген қорытынды жасалады. Осыған байланысты Қазақстан халықаралық бітімгерлік бастамаларын қолдауды қамтамасыз ете алатын медиациялық хаб қалыптастыру арқылы халықаралық делдалдықты дамытуға белсенді түрде қатыса алады.

Тірек сөздер: халықаралық құқық, бітістірушілік, медиация, дау, тартыс, медиациялық хаб.

IRZHANOV A.S.,*[1]
c.l.s, chief specialist.
*e-mail: alimzhany@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-2311-8191
SAIMOVA Sh.A.,[1]
PhD.
e-mail: saimova85@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9000-6136
BOLAT A.A.,[2]
master of law, teacher-lecturer
e-mail: alibekblato@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-7098-1305
[1]Center for Public Legislation and
Public Administration,
RSE on REM «Institute of Parliamentarism»
of the Department of material and technical support,
Astana, Kazakhstan
[2]Jetyssu University named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan

ON SOME ISSUES OF FURTHER DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTION OF MEDIATION IN INTERNATIONAL LAW

Abstract

This article analyzes the problems and improvements to the legal regulation of mediation in international law. It examines international instruments that enshrine mediation as a means of peacefully resolving international disputes, such as the Charter of the United Nations, the Hague Convention for the Pacific Settlement of International Disputes of October 18, 1907, and United Nations resolutions. At the regional level, it analyzes documents of the European Union, the Organization for Security and Cooperation in Europe, and the African Union that emphasize the important role of mediation in resolving international disputes. The main idea of this work is to explore the problems of international legal regulation of international mediation. Following their review, measures are proposed to improve mediation regulation, including the development of a universal international treaty, the institutionalization of mediation structures within the UN and regional mediation hubs, the development of digital platform, a mediator certification system, and others. The paper concludes that institutionalizing mediation activities, developing uniform standards, and creating digital platforms can improve the effectiveness of mediation processes. In this regard, Kazakhstan can actively participate in the development of international mediation, particularly by establishing a mediation hub that could provide support for its international peacekeeping initiatives.

Keywords: international law, mediation, dispute, conflict, mediation hub.

Дата поступления статьи в редакцию: 05.01.2026

МРНТИ 10.59.31
УДК 341.1
JEL K33

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-292-302

МАРАТ М.М.,*[1]
м.ю.н.
*e-mail: madina_20_20@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-1375-623X
УЗАКБАЕВА А.Б.,[2]
к.ю.н., доцент.
e-mail: ms.rabbota2016@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-7932-4799
ТУРСЫНБАЕВА Г.И.,[3]
м.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: g.tursynbaeva@q.edu.kz
ORCID ID: 0009-0004-0940-6290
НУРЖАНОВ Д.А.,[4]
м.ю.н., ассистент профессора.
e-mail: nurzhanov.d@kaznmu.kz
ORCID ID: 0009-0002-2160-5351
[1]КарНИУ им. Е.А. Букетова,
г. Караганда, Казахстан
[2]Костанайский социально-технический
университет им. академика Алдамжара,
г. Костанай, Казахстан
[3]«Q» University,
г. Алматы, Казахстан
[4]Казахский национальный медицинский
университет им. С.Д. Асфендиярова,
г. Алматы, Казахстан

ПРАВОВЫЕ МОДЕЛИ СОВМЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫМИ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В МЕЖДУНАРОДНОМ И СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОМ КОНТЕКСТЕ

Аннотация

В статье рассматриваются правовые модели совместного управления трансграничными водными ресурсами в условиях роста водного дефицита, климатических изменений и экологических рисков. Цель исследования заключается в выявлении эффективных международно-правовых и сравнительно-правовых механизмов регулирования сотрудничества государств и определении направлений модернизации действующих моделей управления. Научная и практическая значимость работы состоит в систематизации современных принципов международного водного права и выявлении разрыва между договорными нормами и их фактической реализацией в регионах. Методология исследования включает компаративно-правовой, формально-юридический и системный методы, примененные при анализе Конвенций ООН 1992 и 1997 гг., региональных соглашений и национального законодательства. Установлено, что эффективность водного сотрудничества зависит от полноты договорной базы, институциональной устойчивости комиссий, механизмов контроля и интеграции экосистемного подхода. Сделан вывод о необходимости перехода от декларативных соглашений к комплексным бассейновым моделям управления. Особое внимание уделено роли обмена данными и участия заинтересованных сторон. Подчеркивается значение судебных гарантий экологических прав. Практическая ценность результатов исследования связана с их применением при разработке водной политики и межгосударственных договоров.

Ключевые слова: трансграничные водные ресурсы, международное водное право, совместное управление, экологические права, водное сотрудничество.

Введение

Проблемы совместного использования трансграничных водных ресурсов приобретают особую актуальность в начале XXI века. Рост потребностей, ухудшение качества вод и изменение климата усиливают риск споров между государствами из-за доступа к водным ресурсам [1]. В этих условиях международное сообщество выработало ряд правовых механизмов и моделей сотрудничества, призванных обеспечить совместное управление трансграничными водами на основе устойчивого и справедливого водопользования.

Тема правовых моделей совместного управления трансграничными водными ресурсами широко исследуется как отечественными, так и зарубежными учеными. Так, Ю.А. Случевская отмечает, что современная международно-правовая модель совместного использования и охраны международных водотоков представляет собой систему норм, регулирующих отношения государств в сферах предотвращения трансграничного вреда, защиты экосистем, рационального использования воды и эффективного управления, включая создание международных бассейновых организаций [2]. Зарубежные исследования также подчеркивают эволюцию принципов водного права. В частности, McCaffrey в своей статье указал, что две глобальные конвенции, Хельсинкская 1992 г. и Нью-Йоркская 1997 г., хотя и различаются подходами, фактически взаимно дополняют друг друга и совместно продвигают правовую основу сотрудничества [3]. Он отметил тенденцию к тому, что все больше государств регулируют совместное использование вод именно на основе права, а не силы. Другое исследование рассмотрело трансграничные реки Казахстана и выявило, что ключевой проблемой является отсутствие регулирования на уровне отдельных бассейнов: существующие двусторонние соглашения охватывают не все реки и не предусматривают полноценных совместных органов управления, что снижает эффективность режима [4]. Таким образом, литература отмечает, с одной стороны, формирование целостной доктрины международного водного права, а с другой – пробелы между международными стандартами и их реализацией в отдельных регионах.

Материалы и методы

Исследование опирается на анализ международно-правовых документов и национального законодательства. В качестве нормативной базы рассмотрены прежде всего две универсальные конвенции ООН: Конвенция ЕЭК ООН по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер 1992 г. (Хельсинки) [5] и Конвенция ООН о праве несудоходных видов использования международных водотоков 1997 г. (Нью-Йорк) [6]. Эти договоры закрепляют фундаментальные принципы сотрудничества: предотвращение значительного вреда, равноправие и разумность использования вод, обмен данными, уведомление о вмешательствах и др., служа международным стандартом в данной сфере. Кроме того, проанализированы региональные соглашения и национальные акты: например, межгосударственные договоры центральноазиатских стран по распределению вод (Алматинское соглашение 1992 г. [7] и др.), новое Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Республики Узбекистан о совместном управлении и использовании трансграничных водных объектов (подписано в конце 2022 г.) [8], законодательство отдельных государств (водные кодексы, экологические законы). Эмпирическую базу дополняют материалы международных организаций и статистические данные о состоянии трансграничных вод.

Методологической основой работы послужил компаративно-правовой метод, примененный для сопоставления положений различных договоров и национальных правовых режимов. С помощью формально-юридического метода изучены тексты конвенций, соглашений и судебных актов, что позволило выявить их структуру, принципиальные положения и юридическую силу. Системный подход использован для рассмотрения управления водными ресурсами как целостной системы, где международное право, региональные механизмы и внутригосударственное регулирование взаимосвязаны. Также привлекались элементы историко-правового анализа (при обзоре эволюции доктрин суверенитета и сотрудничества) и экологического правового анализа (в части учета экологических прав и интересов при совместном управлении водами). Такой комплексный подход обеспечил всестороннее рассмотрение исследуемой проблемы.

Результаты и обсуждение

Исторически в международном водном праве существовали различные доктрины, определяющие права и обязанности государств в отношении общих водных ресурсов. К числу крайних подходов относились доктрина абсолютного территориального суверенитета и противоположная ей доктрина абсолютной территориальной целостности. Современное право отвергает оба этих экстремума. Базисом международных стандартов стали принципы ограниченного суверенитета, выраженные через обязанность не причинять существенного вреда соседям, и рационального и разумно справедливого использования водотоков. Эти нормы закреплены в Конвенции 1997 г. (ст. 5–7) и де-факто отражают баланс интересов: каждое государство имеет право на использование трансграничной воды в пределах, сочетающих удовлетворение его потребностей с уважением прав других стран и экосистем. Также международные стандарты требуют активного сотрудничества – обмена данными, заблаговременного уведомления о планируемых хозяйственных мероприятиях, проведения консультаций и переговоров (ст. 9-10 Конвенции 1997 г., ст.10 Конвенции 1992 г.). Современные исследования подчеркивают, что системный обмен гидрологическими и экологическими данными выступает ключевым инструментом предупреждения конфликтов и укрепления доверия между прибрежными государствами. Эмпирический анализ трансграничных бассейнов показывает, что институционализированные механизмы обмена информацией способствуют повышению экологической устойчивости, снижению рисков споров и формированию долгосрочного сотрудничества [9]. Отдельно развивается принцип устойчивости экосистем: государства обязаны принимать меры по предотвращению, ограничению и сокращению загрязнения и иного вредного трансграничного воздействия. То есть на глобальном уровне сформировалась модель, при которой совместное управление водами базируется на верховенстве права, координации и экологической ответственности.

Практика выработала несколько организационно-правовых моделей кооперации государств по трансграничным водам. Эти модели различаются по охвату участников, институциональным механизмам и нормативному наполнению. В обобщенном виде их можно классифицировать следующим образом:

Таблица 1 – Основные модели правового сотрудничества по трансграничным водам

Модель	Описание	Примеры
Двусторонний договор (без совместного органа)	Соглашение между двумя государствами, устанавливающее правила распределения и использования воды, но не создающее постоянных институтов.	Ряд соглашений XX в. (например, советско-китайские договоры о реках) без совместных комиссий.
Двусторонняя комиссия по реке	Договор двух государств, которым учреждается совместная комиссия для управления конкретным водным объектом, обмена данными и координации.	Индусская комиссия (Индия – Пакистан, Договор 1960 г.); казахстанско-узбекистанская комиссия (Соглашение 2022 г.).
Многосторонняя бассейновая организация	Многостороннее соглашение по целому бассейну, создающее постоянный орган с функциями планирования, распределения вод, охраны экосистем.	Международная комиссия по защите Дуная (Договор 1994 г.); Комиссия по Меконгу (Соглашение 1995 г.).
Региональная правовая рамка	Широкое соглашение или наднациональный акт, распространяющий единые принципы и требования на многие бассейны региона.	Конвенция ЕЭК ООН 1992 г.; Рамочная водная директива ЕС 2000 г.
Примечание: Составлено авторами.		

На практике данные модели управления нередко применяются в совокупности. В частности, в Европе сложился многоуровневый режим: страны региона заключили более 100 двусторонних и многосторонних соглашений по трансграничным водным объектам, дополняемых наднациональными правовыми нормами ЕС, которые гармонизируют подходы к качеству вод и их управлению. В совокупности это создало успешный многоаспектный режим европейского водного сотрудничества, где международное право, законодательство ЕС и национальные законы взаимодействуют в единой системе. Для сравнения, в иных регионах степень институционализации ниже: так, в Азии и Африке многие трансграничные бассейны все еще не имеют комплексных соглашений. По данным ООН, около 60% мировых трансграничных водных объектов не охвачены полноценными договоренностями, либо такие договоренности не охватывают все ключевые государства бассейна [1]. Это свидетельствует о том, что модель всеобщего договорного управления реализована не повсеместно.

Региональные примеры совместного управления водами демонстрируют разный уровень приверженности международным стандартам. В Европе благодаря Конвенции 1992 г. и директивам ЕС действует принцип интегрированного управления водными ресурсами по бассейновому принципу, создаются международные планы управления речными бассейнами, достигается совместимый правовой режим для всех участников [10]. Это существенно повысило согласованность действий государств и экологическую результативность – например, качество воды в Дунае, Рейне удалось улучшить усилиями международных комиссий, выполняющих цели, согласованные на уровне ЕС.

В регионе Центральной Азии ситуация более сложная. После распада СССР пять государств региона в 1992 г. подписали соглашение о сотрудничестве в области совместного управления и охраны водных ресурсов, создав Межгосударственную координационную водохозяйственную комиссию (МКВК). Этот шаг заложил основы общих принципов водораздела советского периода, однако последующие десятилетия показали недостаточность лишь одного соглашения. Возникли разногласия между государствами верха и низа бассейнов Амударьи и Сырдарьи относительно ежегодных объемов воды, режимов работы водохранилищ и компенсаций за поддержание стока. Отсутствие постоянно действующих механизмов на уровне каждого бассейна приводило к кризисным ситуациям. Например, уже в новейшее время инцидент на Сардобинском водохранилище (Узбекистан) в 2020 г. показал уязвимость: прорыв дамбы на трансграничной реке привел к затоплению обширных территорий в соседнем Казахстане. Это ЧП высветило необходимость более тесного взаимодействия государств по вопросам безопасности гидротехнических сооружений, обмена оперативной информацией и совместного реагирования на чрезвычайные ситуации.

Позитивным сдвигом в Центрально-Азиатском регионе стало заключение нового двустороннего Соглашения между Казахстаном и Узбекистаном о совместном управлении и рациональном использовании трансграничных водных объектов. Этот договор закрепляет современные механизмы взаимодействия: координацию режимов работы крупных водохранилищ, регулярный обмен данными в режиме реального времени, совместный мониторинг, а также создание Межправительственной комиссии для принятия решений по эксплуатации водных объектов. Примечательно, что в преамбуле нового соглашения прямо указано, что оно опирается на существующие международные обязательства сторон, включая принципы Конвенции 1992 г. и Конвенции 1997 г. Региональная практика демонстрирует тенденцию к институционализации сотрудничества и постепенному сближению с международными стандартами. Исследования подтверждают, что в Центральной Азии сформирована система институционализированного взаимодействия в сфере управления водной инфраструктурой, включающая как многосторонние механизмы (МКВК), так и двусторонние комиссии по отдельным бассейнам. Вместе с тем эффективность данных структур во многом определяется объемом их полномочий, финансовым обеспечением и реальной обязательной силой принимаемых решений [11]. При этом сохраняются структурные ограничения: не все государства региона вовлечены в двусторонние форматы координации, а многосторонний механизм МКВК сталкивается с проблемами юридической обязательности решений и неполного охвата участников бассейна р. Амударьи. В других регионах также наблюдается разноскоростное развитие. В Африке действует ряд бассейновых организаций (Комиссия по р. Нилу, Орган по р. Сенегал и др.), однако

многие договоры являются рамочными, а реализация проектов зависит от политической воли. В Юго-Восточной Азии пример успешного управления – Комиссия по реке Меконг, но, например, крупные верховья Меконга не охвачены этим соглашением. В Северной Америке модель США – Канада по Великим озерам и рекам демонстрирует длительную успешную работу Международной совместной комиссии, тогда как в Латинской Америке только формируется практика на базе соглашений по рекам Ла-Плата, Амазонка и др. В целом международные стандарты выполняют роль ориентира: даже вне формального присоединения к глобальным конвенциям многие государства применяют их принципы в двусторонних соглашениях. Например, нормы об обмене данными, предварительном уведомлении, экологических потоках стали типичными в новых договорах, что отражает влияние Конвенции 1997 г. на практику.

Вопрос соблюдения международных водных обязательств внутри страны во многом зависит от того, как встроены эти нормы в национальную правовую систему. В ряде государств Конституции напрямую устанавливают приоритет ратифицированных международных договоров перед внутренним законом (Конституция Республики Казахстан, ст. 4) [12]. Это означает, что несоответствие национальных актов положениям водных конвенций может быть предметом рассмотрения Конституционного суда или аналогичного органа. Хотя конкретных прецедентов, связанных именно с трансграничными водами, немного, сам механизм конституционного контроля служит гарантией добросовестного выполнения международных обязательств. Кроме того, многие страны закрепляют право граждан на благоприятную окружающую среду и воду, что придает международным нормам об охране вод правовую значимость на уровне основных прав. Показательным является опыт Колумбии: Конституционный суд Колумбии в постановлении T-622/16 (дело о реке Атрато) признал, что хотя право на воду прямо не упомянуто в Конституции, оно вытекает из права на достойную жизнь и является фундаментальным; суд указал, что водные ресурсы должны охраняться для обеспечения экосистем и жизненных потребностей людей [13]. Более того, суд провозгласил саму реку Атрато субъектом прав, обязав государство принять меры по ее защите и восстановлению. Этот уникальный случай продемонстрировал, как судебная власть может подтолкнуть исполнительные органы к соблюдению экологических обязательств, созвучных международным стандартам. В других странах тоже прослеживается тенденция к усилению судебной защиты водных ресурсов: национальные суды все чаще ссылаются на принцип предосторожности, права будущих поколений, обязывают правительства обеспечивать население питьевой водой. Таким образом, конституционный надзор и судебная практика становятся важным элементом системы совместного управления трансграничными водами, особенно в части защиты экологических прав и реализации международно-правовых обязанностей государств на национальном уровне.

Несмотря на прогресс в развитии международных и национальных механизмов, сохраняется ряд проблем, препятствующих эффективному совместному управлению трансграничными водными ресурсами. Во-первых, как уже отмечалось, неполный охват международными договорами: ключевые водоносные страны (например, Турция, Китай, Индия, Бразилия) не являются участниками глобальных водных конвенций. Это создает пробелы в правовом поле – в случаях споров с их участием приходится полагаться на общие принципы обычного права, без четких договорных процедур. Во-вторых, многие действующие соглашения устарели или ограничены по сфере регулирования. Ряд двусторонних договоров середины XX в. посвящены лишь распределению воды в фиксированных объемах и не учитывают современные вызовы – изменение климата, потребности экосистем, качество воды. Отсутствие механизмов пересмотра квот и адаптации договоров приводит к конфликтам, особенно в периоды засух или, напротив, паводков. В-третьих, существенной проблемой остается институциональная слабость отдельных совместных органов: не все бассейновые комиссии обладают достаточными полномочиями, финансовыми ресурсами и механизмами обязательного исполнения принятых решений. В случаях, когда решения носят рекомендательный характер, государства сохраняют возможность их игнорирования в пользу краткосрочных национальных интересов. Дополнительным сдерживающим фактором выступает политическое недоверие и нежелание делегировать наднациональным структурам реальные управленческие функции. Вместе с тем современные эмпирические исследования подтверждают, что наличие формализованных бассейновых организаций

и устойчивых координационных механизмов существенно снижает вероятность конфликтов, особенно в условиях реализации крупных гидроэнергетических проектов. В трансграничных бассейнах, где действуют институционализированные органы управления, фиксируется более низкий уровень межгосударственной напряженности и более высокая степень экологической согласованности действий [14].

Кроме того, финансовый и технический аспект: совместное управление требует средств на мониторинг, инфраструктуру, на проведение научных исследований. В беднейших регионах мира выполнение даже хорошего по нормам соглашения может страдать из-за банального отсутствия финансирования. Еще одна проблема – привлечение заинтересованных сторон. Традиционно водные договоры заключались правительствами, однако местные сообщества, водопользователи, экологи зачастую остаются вне процесса принятия решений. Без их участия реализации соглашений трудна, это показали случаи, когда, например, фермеры игнорировали межправительственные договоренности о лимитах водозабора. В последние годы вырабатываются подходы к более широкому участию общественности, но пока это не стало повсеместной нормой.

Наконец, проблема соблюдения экологических требований: экосистемный подход провозглашен во многих документах, но на практике охрана речных экосистем часто уступает приоритет экономическим проектам. Страны нередко не выполняют обязанность поддерживать «экологически необходимый сток» в реке, если нужно обеспечить ирригацию или энергетику. Отсутствие четких критериев экологического стока и санкций за их несоблюдение – слабое место многих договоров.

Для укрепления правовых моделей совместного управления трансграничными водами необходим комплекс мер на международном и национальном уровне. Прежде всего следует расширять договорную базу: стимулировать присоединение государств к глобальным конвенциям ООН 1992 и 1997 гг. либо заключение новых соглашений там, где их нет. Международные институты могут играть роль платформы для диалога, побуждая страны договариваться до возникновения конфликтов. Во-вторых, актуально модернизировать существующие соглашения – пересматривать устаревшие нормы, вводить в них гибкие механизмы адаптации к изменяющимся условиям. Например, закреплять процедуры регулярного пересмотра водораздела в зависимости от водности года, вводить положения о климатических корректировках, о поддержании минимального экологического стока. В-третьих, необходимо укреплять институциональный потенциал: наделять совместные комиссии реальными полномочиями, обеспечивать их финансирование. Полезно создавать постоянные технические секретариаты, рабочие группы экспертов при комиссиях, это повышает профессионализм управления.

Еще одним перспективным направлением является внедрение принципов открытости и участия заинтересованных сторон в системе совместного управления трансграничными водными ресурсами. Современная доктрина международного водного права все чаще рассматривает участие общественности как обязательный элемент легитимности и устойчивости бассейновых механизмов. Новейшие исследования подтверждают, что соглашения, предусматривающие создание бассейновых организаций с собственной правосубъектностью и институционализированными механизмами участия заинтересованных сторон, демонстрируют более стабильные и долгосрочные результаты управления [15]. Прозрачный обмен информацией и функционирование совместных информационных систем снижают уровень межгосударственного недоверия и способствуют формированию доверительной среды. Вовлечение местных сообществ, водопользователей и экологических организаций повышает исполнимость принятых решений и усиливает общественный контроль. Международные стандарты уже закрепляют право общественности на доступ к экологической информации и участие в принятии экологически значимых решений; следовательно, данные принципы должны последовательно имплементироваться и в сферу трансграничного водного сотрудничества. Кроме того, следует усилить синергию между международным и национальным правом. Рекомендуется имплементировать основные принципы водного права в национальные водные кодексы и межправительственные соглашения. Многие страны уже вводят норму об учете «жизненно важных потребностей» населения при распределении воды, о приоритете питьевого водоснабжения – эти положения должны

присутствовать и в договорах. Национальные правительства должны заранее согласовывать свою позицию с принципами международного права, чтобы не заключать соглашений, противоречащих общепризнанным нормам.

И, наконец, необходимо повышать роль судебных и контролирующих органов. Конституционные суды могли бы рассматривать вопросы соответствия внутренних актов международным водным договорам, что укрепит верховенство права в данной сфере. Международный суд ООН и арбитражи также должны оставаться доступными для разрешения споров, и государства могли бы предусматривать в договорах обязательную юрисдикцию таких органов на случай разногласий. Прецеденты показали, что правовые методы решения споров по воде реально работают и учитывают экологические факторы. Активизация юридической ответственности через судебные разбирательства или санкции за невыполнение договоров будет стимулировать надлежащее исполнение взятых обязательств.

Совершенствование правовых моделей требует как разработки новых норм, так и эффективного исполнения уже существующих. Единство усилий на глобальном, региональном и национальном уровне – залог того, что трансграничные воды станут не причиной конфликтов, а фактором сотрудничества и устойчивого развития.

Заключение

На основе проведенного исследования можно предложить ряд конкретных мер по совершенствованию законодательства в сфере совместного управления трансграничными водными ресурсами:

1) Необходимо стимулировать присоединение государств к глобальным водным конвенциям ООН 1992 и 1997 гг., а также заключение новых соглашений в тех трансграничных бассейнах, где договоренности отсутствуют или не охватывают всех ключевых участников. Это заполнит пробелы в правовом регулировании и создаст единые рамки сотрудничества.

2) Следует пересмотреть и обновить устаревшие двусторонние и многосторонние договоры с учетом современных вызовов – изменения климата, роста потребностей и повышенных экологических требований. В такие соглашения важно внести механизмы гибкой адаптации (например, регулярный пересмотр распределения вод в зависимости от водности года, установление минимально необходимого экологического стока, процедуры экстренного уведомления о чрезвычайных ситуациях) и предусмотреть юридическую ответственность за несоблюдение этих положений.

3) Нужно усилить полномочия и возможности совместных бассейновых организаций и комиссий. В договорах следует наделить их правом принятия обязательных решений по режимам использования воды, обеспечить регулярное финансирование их деятельности и создать постоянные технические секретариаты и рабочие группы. Это повысит эффективность выполнения соглашений и оперативность реагирования на возникающие проблемы.

4) Законодательно следует закрепить обязательный обмен данными о состоянии водных ресурсов между странами в режиме реального времени, а также открытость такой информации для всех государств бассейна и общественности. Важно предусмотреть вовлечение местных сообществ, водопользователей и экологических организаций в разработку и реализацию решений по управлению водами, что повысит уровень доверия, общественный контроль и исполнительскую дисциплину при реализации договоренностей.

5) Необходимо имплементировать ключевые принципы международного водного права (равноправное и разумное использование вод, обязанность не причинять значительный вред соседям, приоритет удовлетворения основных потребностей населения и экосистем) в национальные водные кодексы и природоохранное законодательство. Следует обеспечить приоритет международных договоров в случае их расхождения с внутренними нормами, чтобы выполнение внешних обязательств было гарантировано на национальном уровне.

6) Разработать механизмы, стимулирующие неукоснительное исполнение водохозяйственных соглашений. В новые и действующие договоры целесообразно включать обязательные

процедуры мирного разрешения споров (например, обращение в Международный суд ООН, арбитраж или другой согласованный сторонами орган) для правового урегулирования разногласий. Одновременно следует укрепить роль конституционных и иных национальных судов в контроле за соблюдением государственными органами международных водных обязательств. Необходимо также предусмотреть в национальном законодательстве и межгосударственных договорах меры ответственности за невыполнение согласованных условий, включая обязанность возмещения ущерба при нарушении установленного режима водопользования.

Реализация указанных мер позволит устранить выявленные пробелы и противоречия, приблизив законодательство и практику совместного управления трансграничными водами к международно признанным стандартам. В перспективе это снизит риск межгосударственных конфликтов и поможет превратить общий водный ресурс из потенциального источника разногласий в фактор сотрудничества, мира и устойчивого развития.

ЛИТЕРАТУРА

1 Sindico F. National Sovereignty Versus Transboundary Water Cooperation: Can You See International Law Reflected in the Water? // AJIL Unbound. 2021. Vol. 115. P. 178–182. DOI: https://doi.org/10.1017/aju.2021.24

2 Случевская Ю.А. Проблемы формирования международно-правовой модели совместного использования и охраны международных водотоков // Lex Russica. – 2019. – № 3(148). – С. 73–86. DOI: 10.17803/1729-5920.2019.148.3.073-086

3 McCaffrey S.C. International water cooperation in the 21st century: recent developments in the law of international watercourses // Review of European, Comparative and International Environmental Law. 2014. Vol. 23. No. 1. P. 4–14. DOI: 10.1111/reel.12064

4 Ozenbayeva A., Yerezhepkyzy R., Yessetova S., Jangabulova A., Beissenbayeva M. Legal regulation of transboundary water resources of the Republic of Kazakhstan // Environmental Development. 2022. Vol. 44. Art. 100781. DOI: 10.1016/j.envdev.2022.100781

5 Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер (Хельсинки, 17–18 марта 1992 г.). URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf

6 Конвенция ООН о праве несудоходных видов использования международных водотоков (Нью-Йорк, 21 мая 1997 г.). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf

7 Соглашение между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой, Республикой Таджикистан, Туркменистаном и Республикой Узбекистан о сотрудничестве в сфере управления и охраны водных ресурсов межгосударственных источников (Алма-Ата, 18 февр. 1992 г.). URL: https://www.internationalwaterlaw.org/documents/asia.html#CA_Wate

8 Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Республики Узбекистан о совместном управлении и использовании трансграничных водных объектов (Ташкент, 21 дек. 2022 г.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000711

9 Sarfaraz M.U., Hall D.M., Rotman R.M. Data sharing in transboundary water management // Frontiers in Water. 2022. Vol. 4. Article 982605. P. 1–7. DOI: 10.3389/frwa.2022.982605.

10 Reichert G. Transboundary water cooperation in Europe – a successful multidimensional regime? // Brill Research Perspectives in International Water Law. 2016. Vol. 1. No. 1. 111 p.

11 Ziganshina D. Water infrastructure in Central Asia: legal and institutional frameworks // Frontiers in Climate. 2023. Vol. 5. Article 1284400. P. 1–6. DOI: 10.3389/fclim.2023.1284400.

12 Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 авг. 1995 г. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000

13 Corte Constitucional de Colombia. Sentencia T-622/16 (10 nov. 2016). Decisión sobre el río Atrato como sujeto de derechos. URL: https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2016/T-622-16.htm

14 Schmeier S. The role of institutionalized cooperation in transboundary basins in mitigating conflict potential over hydropower dams // Frontiers in Climate. 2023. Vol. 5. Article 1283612. DOI: 10.3389/fclim.2023.1283612.

15 Seqat N. The principe of public participation in transboundary water resources management: a case study of transboundary basin organizations // Revue internationale de droit économique. 2022. Vol. XXXVI. No. 2. P. 55–75. DOI: 10.3917/ride.362.0055.

REFERENCES

1 Sindico F. (2021) National Sovereignty Versus Transboundary Water Cooperation: Can You See International Law Reflected in the Water? // AJIL Unbound. Vol. 115. P. 178–182. DOI: https://doi.org/10.1017/aju.2021.24 (In English)

2 Sluchevskaja Ju.A. (2019) Problemy formirovanija mezhdunarodno-pravovoj modeli sovmestnogo ispol'zovanija i ohrany mezhdunarodnyh vodotokov // Lex Russica. No. 3 (148). P. 73–86. DOI: 10.17803/1729-5920.2019.148.3.073-086 (In Russian)

3 McCaffrey S.C. (2014) International water cooperation in the 21st century: Recent developments in the law of international watercourses // Review of European, Comparative and International Environmental Law. Vol. 23. No. 1. P. 4–14. DOI: 10.1111/reel.12064 (In English)

4 Ozenbayeva A., Yerezhepkyzy R., Yessetova S., Jangabulova A., Beissenbayeva M. (2022) Legal regulation of transboundary water resources of the Republic of Kazakhstan // Environmental Development. Vol. 44. Art. 100781. DOI: 10.1016/j.envdev.2022.100781 (In English)

5 Konvencija po ohrane i ispol'zovaniju transgranichnyh vodotokov i mezhdunarodnyh ozer (Hel'sinki, 17–18 marta 1992 g.). URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf (In Russian)

6 Konvencija OON o prave nesudohodnyh vidov ispol'zovanija mezhdunarodnyh vodotokov (N'ju-Jork, 21 maja 1997 g.). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf (In Russian)

7 Soglashenie mezhdu Respublikoj Kazahstan, Kyrgyzskoj Respublikoj, Respublikoj Tadzhikistan, Turkmenistanom i Respublikoj Uzbekistan o sotrudnichestve v sfere upravlenija i ohrany vodnyh resursov mezhgosudarstvennyh istochnikov (Alma-Ata, 18 fevr. 1992 g.). URL: https://www.internationalwaterlaw.org/documents/asia.html#CA_Wate (In Russian)

8 Soglashenie mezhdu Pravitel'stvom Respubliki Kazahstan i Pravitel'stvom Respubliki Uzbekistan o sovmestnom upravlenii i ispol'zovanii transgranichnyh vodnyh ob#ektov (Tashkent, 21 dek. 2022 g.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000711 (In Russian)

9 Sarfaraz M.U., Hall D.M., Rotman R.M. (2022) Data sharing in transboundary water management // Frontiers in Water. Vol. 4. Article 982605. P. 1–7. DOI: 10.3389/frwa.2022.982605 (In English)

10 Reichert G. (2016) Transboundary water cooperation in Europe – a successful multidimensional regime? // Brill Research Perspectives in International Water Law. Vol. 1. No. 1. 111 p. (In English)

11 Ziganshina D. (2023) Water infrastructure in Central Asia: legal and institutional frameworks // Frontiers in Climate. Vol. 5. Article 1284400. P. 1–6. DOI: 10.3389/fclim.2023.1284400 (In English)

12 Konstitucija Respubliki Kazahstan : prinjata na respublikanskom referendume 30 avg. 1995 g. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_(In Russian)

13 Corte Constitucional de Colombia. Sentencia T-622/16 (10 nov. 2016). Decisión sobre el río Atrato como sujeto de derechos. URL: https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2016/T-622-16.htm (In English)

14 Schmeier S. (2023) The role of institutionalized cooperation in transboundary basins in mitigating conflict potential over hydropower dams // Frontiers in Climate. Vol. 5. Article 1283612. DOI: 10.3389/fclim.2023.1283612 (In English)

15 Seqat N. (2022) The principe of public participation in transboundary water resources management: a case study of transboundary basin organizations // Revue internationale de droit économique. Vol. XXXVI. No. 2. P. 55–75. DOI: 10.3917/ride.362.0055 (In English)

МАРАТ М.М.,*[1]
з.ғ.м.
*e-mail: madina_20_20@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-1375-623X
УЗАКБАЕВА А.Б.,[2]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: ms.rabbota2016@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-7932-4799
ТУРСЫНБАЕВА Г.И.,[3]
з.ғ.м., аға оқытушы.
e-mail: g.tursynbaeva@q.edu.kz
ORCID ID: 0009-0004-0940-6290
НҰРЖАНОВ Д.А.,[4]
з.ғ.м., профессор ассистенті.
e-mail: nurzhanov.d@kaznmu.kz
ORCID ID: 0009-0002-2160-5351
[1]Е.А. Бөкетов атындағы
Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан
[2]Академик Алдамжар атындағы Қостанай
әлеуметтік-техникалық университеті,
Қостанай қ., Қазақстан
[3]«Q» University,
Алматы қ., Қазақстан
[4]С.Д. Асфендияров атындағы
Қазақ ұлттық медицина университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ КОНТЕКСТТЕГІ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУ РЕСУРСТАРЫН БІРЛЕСІП БАСҚАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МОДЕЛЬДЕРІ

Аңдатпа

Мақалада су тапшылығының, климаттық өзгерістердің және экологиялық тәуекелдердің өсуі жағдайында трансшекаралық су ресурстарын бірлесіп басқарудың құқықтық модельдері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты мемлекеттер ынтымақтастығын реттеудің тиімді халықаралық-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық тетіктерін анықтау және басқарудың қолданыстағы модельдерін жаңғырту бағыттарын айқындау болып табылады. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы Халықаралық су құқығының қазіргі заманғы қағидаттарын жүйелеу және шарттық нормалар мен оларды өңірлерде нақты іске асыру арасындағы алшақтықты анықтау болып табылады. Зерттеу әдістемесі 1992 және 1997 жылдардағы БҰҰ конвенцияларын, аймақтық келісімдерді және ұлттық заңнаманы талдауда қолданылатын компаративті-құқықтық, ресми-құқықтық және жүйелік әдістерді қамтиды. Су ынтымақтастығының тиімділігі шарттық базаның толықтығына, комиссиялардың институционалдық тұрақтылығына, бақылау тетіктеріне және экожүйелік тәсілдің интеграциясына байланысты екені анықталды. Декларативті келісімдерден бассейнді басқарудың кешенді модельдеріне көшу қажеттілігі туралы қорытынды жасалды. Деректер алмасудың рөліне және мүдделі тараптардың қатысуына ерекше назар аударылады. Экологиялық құқықтардың сот кепілдіктерінің маңыздылығына баса назар аударылады. Зерттеу нәтижелерінің практикалық құндылығы оларды су саясаты мен мемлекетаралық шарттарды әзірлеуде қолданумен байланысты.

Тірек сөздер: трансшекаралық су ресурстары, халықаралық су құқығы, бірлескен басқару, экологиялық құқықтар, су саласындағы ынтымақтастық.

MARAT M.M.,*[1]
master of law.
*e-mail: madina_20_20@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-1375-623X
UZAKBAYEVA A.B.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: ms.rabbota2016@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-7932-4799
TURSYNBAYEVA G.I.,[3]
master of law, senior lecturer.
e-mail: g.tursynbaeva@q.edu.kz
ORCID ID: 0009-0004-0940-6290
NURZHANOV D.A.,[4]
master of law, assistant professor.
e-mail: nurzhanov.d@kaznmu.kz
ORCID ID: 0009-0002-2160-5351
[1]E.A. Buketov Karaganda University,
Karaganda, Kazakhstan
[2]Aldamzhar Kostanay Social and Technical University,
Kostanay, Kazakhstan
[3]"Q" University,
Almaty, Kazakhstan
[4]Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
Almaty, Kazakhstan

LEGAL MODELS OF JOINT MANAGEMENT OF TRANSBOUNDARY WATER RESOURCES IN THE INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LEGAL CONTEXT

Abstract

Article examines legal models of joint management of transboundary water resources in context of increasing water scarcity, climate change, and environmental risks. Purpose of study is to identify effective international and comparative legal mechanisms regulating cooperation between states and to determine key directions for modernizing existing governance models. Scientific and practical significance lies in systematizing contemporary principles of international water law and revealing gap between treaty norms and their implementation in different regions. Research methodology includes comparative legal, formal legal, and systemic approaches applied to analysis of 1992 and 1997 UN Conventions, regional agreements, and national legislation. Study establishes that effectiveness of transboundary water cooperation depends on completeness of treaty framework, institutional stability of joint commissions, availability of control and monitoring mechanisms, and integration of ecosystem-based approach. It is concluded that shift is required from declarative agreements toward comprehensive basin-oriented governance models. Special attention is given to role of data exchange and stakeholder participation. Importance of judicial safeguards for environmental rights is emphasized. Practical value of findings is linked to possible application in developing water policy and drafting interstate agreements.

Keywords: transboundary water resources, international water law, joint management, environmental rights, water cooperation.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.01.2026

IRSTI 10.07.00
UDC 341.225
JEL K33

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-303-313

UTEGALIYEVA K.I.,*[1]
master of laws, senior lecturer.
*e-mail: kamila.ute@mail.com
ORCID ID: 0009-0002-4775-2800
IBRAYEV Zh.G.,[1]
PhD, senior lecturer.
e-mail: ibraiev86@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5445-9069
ALIMBAYEVA A.A.,[1]
master of laws, senior lecturer.
e-mail: aktolkin15@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-0407-3709
[1]Khoja Akhmet Yassawi
International Kazakh-Turkish University,
Turkistan, Kazakhstan

THE EXERCISE OF STATE JURISDICTION IN RELATION TO STATELESS VESSELS ON THE HIGH SEAS

Abstract

This article examines the international legal grounds and limits for the exercise of state jurisdiction over stateless vessels on the high seas. The topic has gained practical importance due to the increasing use of vessels lacking or unable to prove nationality in contexts such as irregular migration, smuggling, trafficking in persons, IUU fishing, and other forms of transnational maritime crime. At the same time, legal uncertainty persists regarding the permissible scope of maritime enforcement measures against such vessels. The purpose of the article is to clarify when states may lawfully conduct visit, inspection, detention, and seizure in relation to stateless vessels and to identify the minimum safeguards required to ensure compliance with international human rights obligations and, in migration-related operations, the principle of non-refoulement. The study employs doctrinal legal analysis and treaty interpretation of the law of the sea, comparative assessment of competing scholarly approaches to the status of stateless vessels, and an analysis of relevant judicial and operational practice. The findings propose practical criteria for establishing statelessness, distinguish between prescriptive and enforcement jurisdiction, and articulate necessity, proportionality, and procedural good faith as baseline requirements for lawful intervention on the high seas.

Keywords: stateless vessel, high seas, state jurisdiction, right of visit, maritime enforcement.

Introduction

In contemporary maritime governance, vessels that fail to display or substantiate a genuine link to any flag State-commonly referred to as stateless vessels-have become a recurrent operational and legal challenge. Although the law of the sea is built upon the flag-State paradigm, where nationality connects a ship to a single jurisdictional framework, the practical reality of vessels operating without reliable registration, documentation, or flag identification has expanded. Such vessels are frequently encountered in contexts associated with irregular migration by sea, smuggling of migrants, trafficking in persons, narcotics and arms trafficking, and illegal, unreported, and unregulated (IUU) fishing. Against this background, coastal, flag, and third States increasingly face the question of how to respond to stateless vessels in a manner that is both effective for maritime security and consistent with international legality.

The problem is not merely operational; it is fundamentally normative. While it is widely accepted that a vessel without nationality cannot claim the full protection of the flag-State regime, it is far less settled what this absence of nationality positively authorizes other States to do. Practice demonstrates

a persistent tension between two broad positions. One view treats statelessness as opening the vessel to extensive enforcement actions by any State, on the theory that the ship falls outside the framework of exclusive flag-State jurisdiction. The alternative view cautions that the absence of nationality does not, by itself, create unlimited competence; rather, States must still demonstrate a lawful basis for enforcement jurisdiction and observe limits derived from treaty law, customary international law, and general principles, including the requirements of necessity and proportionality. The divergence between these approaches produces legal uncertainty and risks inconsistent enforcement, jurisdictional overreach, and avoidable human-rights violations. This uncertainty becomes particularly acute when measures taken against stateless vessels directly affect individuals on board. Interdiction, boarding, detention, diversion, and seizure are coercive acts that engage international human rights standards, especially concerning liberty and security of person, due process, and protection from inhuman or degrading treatment. In migration-related operations, additional constraints arise from the principle of non-refoulement and broader obligations under international refugee and human rights law, which require that interdiction practices do not result-directly or indirectly-in returning individuals to places where they face persecution, torture, or other serious harm. Consequently, any legal framework governing the treatment of stateless vessels on the high seas must address not only the permissibility of enforcement measures but also the procedural safeguards and accountability standards that accompany them. The article therefore focuses on the international legal grounds and limits for the exercise of State jurisdiction over stateless vessels on the high seas. Its purpose is twofold: first, to clarify under what conditions States may lawfully undertake measures such as visit, inspection, detention, and seizure in relation to vessels lacking nationality; and second, to identify the minimum safeguards that should govern such measures in order to ensure compliance with applicable human rights obligations and, where relevant, the principle of non-refoulement. Methodologically, the study relies on doctrinal legal analysis and treaty interpretation of the law of the sea, complemented by comparative engagement with competing scholarly approaches and a review of relevant judicial and operational practice. By articulating criteria for establishing statelessness and by distinguishing between prescriptive and enforcement jurisdiction, the article seeks to reduce conceptual ambiguity and contribute to a more coherent, rights-compatible framework for maritime enforcement on the high seas.

Materials and methods

This study draws on a set of primary and secondary sources relevant to the legal status of stateless vessels and the exercise of jurisdiction on the high seas. The primary materials include: (i) treaty law of the sea instruments establishing the high seas regime, flag-State competence, and the rules on boarding and verification of nationality; (ii) customary international law principles concerning jurisdiction, the use of force at sea, and responsibility for wrongful acts; and (iii) applicable international human rights norms that constrain coercive maritime operations, including standards on deprivation of liberty, procedural guarantees, and protection from ill-treatment. Where the operational context concerns maritime migration, the analysis also takes into account the interaction between interdiction practices and the principle of non-refoulement as developed in human rights and refugee law. Secondary materials comprise scholarly literature addressing the concept of "statelessness" in the maritime setting, competing theories of enforcement competence over vessels lacking nationality, and doctrinal debates regarding the "genuine link" requirement and its consequences. In addition, the study considers policy and operational materials to the extent that they reflect consistent State practice, including publicly available guidelines and reports on maritime interdiction and law-enforcement operations, insofar as they help identify the contours of emerging practice and its legal rationales.

Selection rationale. Judicial materials, doctrinal sources, and operational references are used on a representativeness basis rather than exhaustively. In particular, the study prioritizes sources that (i) are frequently invoked in debates on high-seas nationality verification and enforcement escalation; (ii) illustrate distinct legal characterizations of vessel "statelessness" (or inability to substantiate a claimed flag); and (iii) address-directly or by implication-the interaction between maritime enforcement and the protection of individuals on board. This selection approach is intended to capture recurring reasoning patterns and legally relevant fact-scenarios in contemporary interdiction practice, rather than to provide a comprehensive survey of all available materials.

The research is conducted through a doctrinal and analytical legal methodology, combining several complementary methods.

Methodological sequence. The analysis proceeds in four successive steps, applied in the following order:

1. Treaty interpretation and doctrinal analysis. The core provisions governing nationality, the high seas regime, and the right of visit are examined through systematic legal interpretation. The analysis emphasizes the relationship between exclusive flag-State jurisdiction and recognized exceptions, as well as the legal consequences of a vessel's failure to establish nationality through flag, registration documents, or other admissible evidence.

2. Conceptual and comparative analysis of doctrinal positions. To address the persistent ambiguity in the treatment of stateless vessels, the study compares and evaluates the principal doctrinal approaches: (a) the permissive approach, which regards statelessness as a sufficient trigger for broad enforcement action by third States; and (b) the restrictive approach, which requires an additional jurisdictional basis or demonstrable nexus beyond statelessness, and subjects enforcement measures to tighter legal constraints.

3. Case-law and practice analysis. The study reviews relevant judicial and quasi-judicial practice (international, regional, and national, where accessible) and examines how courts and decision-makers have treated boarding, seizure, detention, or transfer operations in analogous contexts. This method is used to identify legal tests applied to determine nationality, to assess standards of evidence, and to evaluate the legality of enforcement measures and the treatment of individuals affected by them.

4. Human-rights compliance assessment. Recognizing that measures against stateless vessels can directly affect persons on board, the study applies a compliance lens to evaluate whether asserted enforcement powers are accompanied by minimum procedural safeguards. This includes assessing the requirements of legality, necessity, proportionality, and due process, and-where interdiction relates to maritime migration-examining operational outcomes through the framework of non-refoulement and protection obligations.

The analysis distinguishes between prescriptive jurisdiction (the authority to regulate conduct) and enforcement jurisdiction (the authority to take coercive measures), treating the latter as the central issue in high seas operations involving stateless vessels. The geographical scope is limited to the high seas, while recognizing that interdiction operations may have factual links to contiguous zones or exclusive economic zones; such links are considered only insofar as they affect jurisdictional arguments. The study focuses on the legal status and treatment of the vessel and persons on board, rather than on technical maritime registration procedures as such.

Scope limitations. Given its doctrinal orientation, the study does not provide empirical measurement of interdiction outcomes, operational statistics, or a technical assessment of ship-registration systems and documentary practices beyond what is necessary to evaluate international legality. Nor does it examine detailed domestic criminal-procedure frameworks except insofar as they bear on the lawfulness of coercive measures under international law.

By combining doctrinal interpretation, comparative analysis, and practice-based evaluation, the methodology aims to produce a coherent account of when-and under what safeguards-States may lawfully exercise enforcement measures against stateless vessels on the high seas.

Results and discussion

A core premise of the law of the sea is that every ship must possess a nationality and sail under the flag of a single State, thereby anchoring regulatory authority and responsibility in the flag State. In doctrinal terms, "statelessness" at sea is therefore not simply the absence of a flag in a factual sense, but a legal finding that a vessel cannot validly claim the nationality of any State. This distinction matters because the classification of a vessel as "without nationality" is frequently treated as the legal gateway for intrusive measures on the high seas, including boarding, search, detention, seizure, or diversion. Accordingly, the status determination must be approached as a structured verification process rather than an assumption driven by operational convenience.

From a legal-technical perspective, a vessel may reasonably be treated as lacking nationality in at least three recurrent scenarios. First, no outward claim of nationality exists: the vessel does

not fly a flag, displays no registration marks, and cannot produce registration documents or other credible evidence of nationality. Second, a claimed nationality collapses under verification: the master asserts a flag, but the asserted State denies the claim or fails to confirm nationality when consulted through competent channels within a reasonable timeframe. Third, nationality is rendered legally ineffective by inconsistency: the vessel uses multiple flags "as convenient," produces contradictory documentation, or presents mismatched identifiers (e.g., hull markings, name, call sign, MMSI/IMO-related information where applicable), making it impossible to establish a stable legal link to a single flag State. In these circumstances, the legal conclusion of statelessness is grounded not only in missing formalities, but in the failure of the vessel to meet the minimum conditions of the flag-State system-namely, a verifiable and exclusive attribution to one State [1].

The evidentiary threshold is the decisive safeguard against arbitrariness. Because statelessness can unlock enhanced enforcement options, setting the threshold too low risks unjustified interference with the freedom of navigation and with the rights of individuals on board, especially where interdiction is coupled with restraint of movement or transfer. The appropriate standard is best articulated as "reasonable grounds based on objective indicia" supported by a good-faith verification sequence. At minimum, the boarding State should be able to show that it: (i) requested identification of nationality from the master (flag-State claim); (ii) inspected available documentary evidence (registration certificate, crew list, logbooks, port clearance, insurance, radio license, charter documents, and any other papers typically used to evidence nationality and ownership/control); (iii) checked physical and technical identifiers to assess consistency (name/home port markings, registration number, call sign; and, where relevant, electronic identity signals and equipment data); (iv) sought confirmation from the claimed flag State through competent authorities where feasible; and (v) recorded contemporaneously the steps taken, the evidence reviewed, the inconsistencies identified, and the reasons for concluding that nationality is not established [2].

In practice, operational constraints may prevent immediate flag-State confirmation (e.g., time-sensitive safety risks, communication barriers, or lack of timely response). In such cases, the legality of further coercive measures beyond nationality verification should not rest on "non-confirmation" alone. Rather, it depends on whether the boarding State can demonstrate that, even absent a formal response, there were objective indicators sufficient to justify escalation. These indicators may include, for example: repeated contradictions in the master's statements; presentation of manifestly invalid or mismatched documents; the absence of any credible registry trace; deliberate concealment or alteration of hull markings; and other conduct suggesting intentional evasion of flag attribution. Conversely, where documentary gaps can plausibly be explained by non-criminal circumstances (e.g., loss at sea, emergency, or administrative irregularities) and other identifiers are consistent, escalation to detention or seizure should be treated as legally and evidentially fragile.

The structured approach outlined above yields two operationally relevant consequences. First, it protects the legality of interdiction by ensuring that the statelessness determination is defensible ex post before courts, oversight bodies, or international mechanisms. Second, it disciplines escalation: verification boarding is one legal question; coercive enforcement is another, and the transition requires a demonstrable legal basis and an evidentiary record showing both (a) why the vessel is properly treated as stateless and (b) why the chosen measure was necessary and proportionate in the circumstances. This evidentiary discipline is not merely procedural formalism; it is the central mechanism that prevents "statelessness" from becoming an overbroad label used to justify intrusive action on the high seas without adequate legal justification [3].

The analysis confirms that the absence of nationality weakens the practical operation of exclusive flag-State jurisdiction, but it does not convert the high seas into a space of unlimited enforcement discretion. A vessel without nationality may not benefit from the ordinary protective and regulatory structure attached to a valid flag, yet this "jurisdictional deficit" does not, by itself, generate a blanket "jurisdictional surplus" for all other States. The study therefore distinguishes two analytically separate dimensions-prescriptive and enforcement jurisdiction-and treats their conflation as a major source of doctrinal and operational error [4].

First, with respect to prescriptive jurisdiction, States retain the classical bases for regulating conduct through domestic law: territoriality (including objective territoriality where conduct produces

effects in the State), nationality (active and passive personality), and protection of essential State interests. In this context, statelessness mainly complicates attribution: it removes an easy route to link the vessel's conduct to a flag State and may affect evidentiary pathways for jurisdictional claims, but it does not create a universal legislative competence for all States to prescribe law for any activity connected to a stateless vessel. Put differently, a State may criminalize migrant smuggling, trafficking, or certain fisheries violations for acts connected to its territory, nationals, or protected interests, but it cannot rely on statelessness alone as a general prescriptive "hook" for regulating all behavior of a vessel on the high seas. Where domestic criminalization is asserted absent a recognized jurisdictional link, the resulting prosecutions risk being characterized as extra-territorial overreach rather than legitimate regulation. This distinction is especially important because the presence of a stateless vessel can be operationally suggestive of illegality, but prescriptive jurisdiction still depends on the nature of the conduct and the accepted jurisdictional bases, not on the vessel's administrative status alone [5].

Second, the more contested and operationally consequential dimension is enforcement jurisdiction-the authority to take coercive measures such as boarding, searching, detaining persons, seizing property, diverting a vessel, or arresting individuals. On the high seas, enforcement jurisdiction remains exceptional by design, because the system aims to prevent competing coercive claims in areas beyond national jurisdiction. Statelessness can expand the scope of legally permissible verification measures-most notably by supporting visit, inspection, and other steps required to determine nationality. However, it does not automatically authorize coercive enforcement in the stronger sense. The permissibility of detention, seizure, diversion, or arrest must still rest on a lawful basis under international law and remain constrained by general requirements such as necessity, proportionality, and due regard for the rights of persons affected. The practical implication is that a State may be on firm legal ground to board a vessel in order to resolve a nationality doubt, but it is not automatically entitled to treat the vessel as if it were within its own enforcement jurisdiction for all purposes once statelessness is suspected or even established [6].

A key result of the study is that the strongest legal consensus-and the least controversial operational competence-concerns boarding for the purpose of verifying nationality. This includes the limited right of visit and inspection aimed at establishing whether the vessel is entitled to fly a flag and, if so, which one. The consensus is strong because nationality verification is functionally necessary to preserve the flag-based system: without a limited mechanism to test nationality claims, the regime would be vulnerable to systematic evasion. Yet the study emphasizes that verification has an internal limit: the aim is to establish status, not to "bootstrap" full enforcement authority absent additional grounds.

Beyond verification, coercive measures become lawful only through one of two pathways. The first is a recognized jurisdictional basis under international law, such as established treaty-based suppression regimes or categories widely treated as warranting robust high seas action (depending on the legal instrument and the specific offence). The second pathway is a demonstrable nexus connecting the operation to the enforcing State's legitimate interests-such as territorial effects, the nationality of perpetrators or victims, or protection of core security interests-provided that the measure is necessary and proportionate. In both pathways, statelessness may play a supporting role (for example, by removing the barrier of exclusive flag-State authority), but it is not a substitute for the legal basis itself. This is precisely where disciplined analysis matters: statelessness may answer the question "why is flag-State exclusivity not decisive here?", but it does not by itself answer "why may this particular State detain, seize, divert, or arrest on the high seas in this case?" [7].

The findings support conceptualizing measures directed at stateless vessels as a graduated spectrum of interference, in which legality is determined not only by the end objective (e.g., suppressing crime or preventing unsafe navigation), but by how escalation is controlled, what legal basis is invoked at each step, and whether the decision-making trail is documented in a manner that permits ex post review. This spectrum approach reflects the reality that maritime operations often develop dynamically: initial situational awareness actions can evolve into verification boarding, and verification can, in turn, lead-sometimes improperly-to coercive enforcement. Treating these stages as legally distinct is therefore essential to prevent "status ambiguity" from becoming a blanket justification for intrusive action on the high seas.

1. Non-coercive measures (hailing, questioning, requests for documents). At the lowest level of interference, authorities may employ non-coercive measures such as radio hailing, visual signaling, requesting the vessel to identify its flag State, and asking for documentation or voyage information. These steps are generally permissible as routine components of maritime situational awareness and risk assessment, and they are particularly important where a vessel's nationality is unclear or inconsistently presented. Legally, their permissibility rests on the fact that they do not amount to the exercise of coercive enforcement jurisdiction: they are forms of communication and information gathering that, when conducted in a non-threatening manner, do not materially impair the freedom of navigation. Operationally, however, the study stresses that these measures should be conducted in a way that preserves voluntariness at this stage-avoiding implicit compulsion unless and until a lawful basis for escalation is established. Importantly, even at this low level, documentation of the initial indicators (e.g., absence of a flag, evasive maneuvers, contradictory answers) is valuable because it often becomes the evidentiary foundation for subsequent "reasonable grounds" assessments [8].

2. Visit and boarding for nationality verification. The next level is visit and boarding undertaken specifically to verify nationality. This stage becomes lawful where there are reasonable grounds to suspect that the vessel is without nationality or is concealing its status. The legal rationale is narrowly tailored: boarding is justified as a functional mechanism to test and confirm nationality claims that cannot be resolved through non-coercive means. The key constraint is purpose limitation. Verification boarding must remain directed to establishing (i) whether the vessel is entitled to fly a flag and, if so, which one; and (ii) the basic factual elements necessary to make that determination. The boarding team's scope of inquiry should therefore be limited to registration papers, identifying marks, and other evidence relevant to nationality. The study emphasizes that this limitation is not merely formal: it is the line separating legally accepted verification activity from enforcement measures that require additional authority. If, during verification boarding, authorities encounter indications of other offences, escalation is not automatic; it requires identification of a separate legal basis for further measures and an updated necessity–proportionality assessment [9].

3. Search, detention, seizure, and diversion as higher-intensity enforcement. Measures such as searching compartments beyond what is required for nationality verification, detaining the vessel or persons on board, seizing cargo or the ship itself, or diverting the vessel to port represent a substantially higher intensity of interference. The study's results indicate that statelessness alone is an insufficient justification for this level of enforcement. Instead, three cumulative requirements must be satisfied. (i) Confirmed or well-supported statelessness through good-faith process. Escalation must be anchored in a defensible status determination supported by objective indicia and documented verification steps. A bare assumption based on the absence of a flag is not a sufficient foundation for prolonged control of the vessel. (ii) Specific legal authority to enforce. Coercive measures require a distinct legal basis derived from treaty law (e.g., a suppression regime applicable to the suspected conduct), customary international law (where it clearly supports enforcement), or a demonstrable jurisdictional nexus connecting the operation to the enforcing State's lawful interests (territorial effects, nationality links, protective interests). Statelessness may remove exclusive flag-State objections, but it does not itself supply the enforcement power. (iii) Safeguards protecting persons on board. Once a measure entails restraint of movement, deprivation of liberty, or transfer to a different jurisdiction, the operation engages human-rights standards and, in migration contexts, non-refoulement considerations. The study highlights that legality here is outcome-sensitive: unlawful detention conditions, lack of procedural guarantees, or transfers resulting in exposure to serious harm can render the operation internationally wrongful even if the initial boarding was lawful. This reinforced framework has an important operational implication: the legality of high seas enforcement is not determined solely by the status of the vessel, but by the legal characterization of the act (search, seizure, detention), the authority invoked, and the proportionality of the response to the risk or offence at issue [10].

4. Use of force: the strictest constraints. The use of force is subject to the most stringent limitations because it poses the greatest risk to life, bodily integrity, and the overall legitimacy of maritime enforcement. Even where boarding is lawful, force must be treated as a last resort, deployed only when strictly necessary to achieve a legitimate objective (such as ensuring the safety of the boarding team or preventing imminent harm), and calibrated to be proportionate to the threat posed.

The study underscores that proportionality in this context is not an abstract concept: it requires real-time assessment of the severity and immediacy of the threat, the availability of less intrusive alternatives, and the foreseeable risks to persons on board, including vulnerable individuals. Excessive or reckless force can trigger State responsibility and can also contaminate subsequent measures-undermining the legality of detention or seizure by casting the entire operation as arbitrary or disproportionate. Accordingly, rules of engagement should be aligned with strict necessity, continuous risk assessment, and robust reporting requirements to ensure accountability [11].

The persistence of doctrinal disagreement on stateless vessels is best explained by the structural role nationality plays in the law of the sea. The high seas regime is designed to avoid competing enforcement claims by anchoring authority primarily in the flag State. Stateless vessels disrupt this ordering function: they undermine traceability, frustrate accountability, and complicate cooperative suppression of transnational maritime crime [12]. As a result, operational actors tend to treat statelessness as a practical "gateway" to intervention. Yet the legal framework does not explicitly translate this operational intuition into an unrestricted enforcement mandate. The law of the sea recognizes a limited set of exceptions to exclusive flag-State jurisdiction and, while it permits verification of nationality, it does not clearly specify the full range of downstream enforcement actions that third States may take once statelessness is established. This gap fuels competing interpretations and invites States to use statelessness as a flexible legal label, sometimes as a surrogate for otherwise contested jurisdictional bases [13].

Two broad approaches remain visible in scholarship and practice.

(a) The permissive approach (statelessness-as-open-access). This view treats a stateless vessel as outside the protective architecture of exclusive flag-State jurisdiction and therefore "available" to enforcement by any State. Its strongest practical appeal is deterrence: it prevents high seas spaces from becoming sanctuaries for criminal conduct. It also reflects an accountability intuition-if no State claims responsibility, other States should be able to fill the enforcement vacuum [14]. However, the permissive approach carries clear legal and policy risks. First, it tends to conflate loss of protection with grant of authority, moving from "no flag-State exclusivity" to "unlimited third-State power" without an explicit legal bridge. Second, it creates incentives for overreach and selective enforcement, enabling actions that may be difficult to justify under treaty law or customary constraints. Third, it raises predictable human-rights concerns: broad enforcement discretion increases the likelihood of arbitrary deprivation of liberty, excessive use of force, and informal transfers without adequate procedural safeguards [15].

(b) The restrictive approach (statelessness-as-insufficient trigger). This view holds that statelessness may justify verification boarding but does not, by itself, authorize coercive enforcement measures such as prolonged detention, seizure, diversion, or arrest. Under this approach, further steps require a distinct legal basis-either a treaty suppression regime, universal jurisdiction (where recognized), or a jurisdictional nexus (territorial effects, nationality links, protective principle, etc.)-and must comply with necessity and proportionality. The restrictive approach better reflects the exceptional character of enforcement jurisdiction on the high seas and offers a stronger framework against arbitrary interference [16]. Its principal weakness is operational: it may be perceived as under-inclusive in fast-moving contexts (e.g., mass-rescue scenarios, imminent threats, or evidentiary limitations at sea). In practice, strict insistence on an additional nexus may slow interdiction, complicate evidence gathering, and encourage informal workarounds-precisely the kinds of ad hoc practices that reduce transparency and accountability.

A recurrent grey zone emerges when a legally permissible nationality verification boarding gradually turns into de facto enforcement. This "functional escalation" often occurs through a sequence: hailing and document checks; boarding to verify nationality; discovery of inconsistent statements, lack of documents, or suspected criminal indicators; followed by extended control of the vessel, restrictions on movement, and transfer of persons. The legal vulnerability arises not from the initial boarding but from the unstructured transition from verification to coercive measures. In many real-world operations, the factors that trigger escalation (e.g., suspicion of smuggling, migrant transportation, or IUU fishing) are difficult to prove at sea. When evidence is thin, statelessness can become a substitute rationale, allowing enforcement actions to proceed without a clear link to a recognized jurisdictional basis. This

produces two systemic consequences: (i) it erodes the predictability of the high seas jurisdictional order; and (ii) it heightens the risk of rights violations, particularly when individuals are detained or transferred without clear legal characterization, documentation, or access to safeguards [17].

A further reason the debate is difficult to resolve is that stateless-vessel enforcement is frequently intertwined with migrant interdiction and rescue-at-sea contexts. Interdiction measures can become indistinguishable from migration control, and decisions about diversion or transfer can determine whether individuals are effectively denied access to protection. In such cases, human rights law and the principle of non-refoulement are not peripheral; they are structurally determinative of what enforcement can lawfully look like. Even where the law of the sea is interpreted permissively, the treatment of persons on board triggers obligations regarding liberty, humane treatment, and procedural guarantees. The absence of a flag does not reduce these obligations. Indeed, the operational reality is that stateless vessels often carry particularly vulnerable individuals, and any legal framework that prioritizes enforcement efficiency without safeguards risks producing illegality through outcomes (unlawful detention, collective expulsion, indirect refoulement) rather than through formal jurisdictional arguments [18].

To bridge the gap between operational needs and legal constraints, the discussion supports a structured legality test that disciplines escalation and clarifies justification. A coherent approach can be expressed as a sequential inquiry:

1. Are there reasonable grounds to suspect lack of nationality, and were good-faith steps taken to verify nationality (flag, documents, identifiers, and-where feasible-flag-State confirmation)?
2. Is the conclusion of statelessness supported by objective indicia and documented reasoning?
3. Beyond verification, what is the specific legal basis for coercive measures (treaty suppression regime, recognized universal jurisdiction category, or a jurisdictional nexus)?
4. Is the contemplated measure the least intrusive effective option to achieve a legitimate aim, and is the scope/time/force strictly limited?
5. Are minimum protections in place (humane treatment, documentation, reviewability), and, where applicable, are non-refoulement risks assessed before diversion or transfer?

Sequential structure does not eliminate all controversy, but it provides a defensible and transparent framework: it treats statelessness as relevant, yet not self-sufficient; it preserves the legitimacy of verification boarding; and it disciplines escalation through identifiable legal authority and rights-compatible safeguards.

Conclusion

Stateless vessels on the high seas challenge the flag-based architecture of the law of the sea and intensify demands for swift action against maritime crime and irregular migration. This article has argued that, while the absence of nationality weakens exclusive flag-State jurisdiction, it does not itself generate an unlimited enforcement mandate for third States. Statelessness should therefore be treated as a legal conclusion reached through good-faith verification and supported by objective indicia and proper documentation, rather than as a purely operational label. The analysis indicates that nationality verification boarding is the most defensible measure available on the high seas when reasonable grounds exist. Any escalation to coercive measures-such as detention, seizure, diversion, or arrest-should rest on an additional legal basis beyond statelessness (for example, a treaty suppression regime, a recognized category of universal jurisdiction, or a clear jurisdictional nexus), and must comply with the requirements of legality, necessity, and proportionality. Where operations affect persons on board, international human rights obligations and, in migration-related contexts, the principle of non-refoulement function as binding constraints that shape both the permissibility and design of interdiction measures. Accordingly, a coherent approach requires: standardized verification procedures; explicit separation between verification and enforcement decisions; disciplined escalation based on necessity and proportionality; and minimum safeguards ensuring humane treatment, basic procedural guarantees, and protection screening where transfer or diversion is contemplated. Implementing these elements would reduce the current legal grey zone, improve predictability for operational actors, and strengthen accountability while maintaining the effectiveness of maritime enforcement on the high seas.

REFERENCES

1 United Nations Convention on the Law of the Sea (adopted 10 December 1982, Montego Bay). URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (accessed: 10.01.2026)

2 Convention on the High Seas (done at Geneva, 29 April 1958). URL: https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?chapter=21&mtdsg_no=xxi-2&src=treaty (accessed: 10.01.2026)

3 Vienna Convention on the Law of Treaties (done at Vienna, 23 May 1969). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf (accessed: 10.01.2026)

4 International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (accessed: 10.01.2026)

5 Convention relating to the Status of Refugees (adopted 28 July 1951, Geneva). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees (accessed: 10.01.2026)

6 Protocol relating to the Status of Refugees (done at New York, 31 January 1967). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/protocolrefugees.pdf (accessed: 10.01.2026)

7 Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (adopted 10 December 1984). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/cat.pdf (accessed: 10.01.2026)

8 United Nations Convention against Transnational Organized Crime (adopted 15 November 2000). URL: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/Intro/UNTOC.pdf (accessed: 10.01.2026)

9 Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air (adopted 15 November 2000). URL: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/smuggling-migrants/SoM_Protocol_English.pdf (accessed: 10.01.2026)

10 Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children (adopted 15 November 2000). URL: https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ProtocolonTrafficking.pdf (accessed: 10.01.2026)

11 Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation (done at Rome, 10 March 1988). URL: https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv8-english.pdf (accessed: 10.01.2026)

12 Guilfoyle D. Shipping Interdiction and the Law of the Sea. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. URL: https://www.cambridge.org/core/books/shipping-interdiction-and-the-law-of-the-sea (accessed: 10.01.2026)

13 Papastavridis E. The Interception of Vessels on the High Seas: Contemporary Challenges to the Legal Order of the Oceans. Oxford: Hart Publishing, 2013. URL: https://www.bloomsbury.com/uk/interception-of-vessels-on-the-high-seas-9781849461832/ (accessed: 10.01.2026)

14 Rothwell D.R., Stephens T. The International Law of the Sea. 2nd ed. Oxford: Hart Publishing, 2016. URL: https://www.bloomsburyprofessional.com/uk/international-law-of-the-sea-9781782256854/ (accessed: 10.01.2026)

15 Churchill R., Lowe V., Sander A. The Law of the Sea. 4th ed. Manchester: Manchester University Press, 2022. URL: https://manchesteruniversitypress.co.uk/9780719079689/ (accessed: 10.01.2026)

16 UNHCR. Interception of Asylum-Seekers and Refugees: The International Framework and Recommendations for a Comprehensive Approach. UN Doc. EC/50/SC/CRP.17, 9 June 2000. URL: https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/4963237411.pdf (accessed: 10.01.2026)

17 European Court of Human Rights. Hirsi Jamaa and Others v. Italy (Application no. 27765/09), Judgment (Grand Chamber), 23 February 2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-109231 (accessed: 10.01.2026)

18 European Court of Human Rights. Medvedyev and Others v. France (Application no. 3394/03), Judgment (Grand Chamber), 29 March 2010. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97979 (accessed: 10.01.2026)

УТЕҒАЛИЕВА К.И.,*[1]
құқық магистрі, аға оқытушы.
*e-mail: kamila.ute@mail.com
ORCID ID: 0009-0002-4775-2800
ИБРАЕВ Ж.Г.,[1]
PhD, аға оқытушы.
e-mail: ibraiev86@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5445-9069
АЛИМБАЕВА А.А.,[1]
құқық магистрі, аға оқытушы.
e-mail: aktolkin15@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-0407-3709
[1]Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан

АШЫҚ ТЕҢІЗДЕГІ АЗАМАТТЫҒЫ ЖОҚ КЕМЕЛЕРГЕ ҚАТЫСТЫ МЕМЛЕКЕТТІК ЮРИСДИКЦИЯНЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Аңдатпа

Бұл мақала ашық теңіздегі азаматтығы жоқ кемелерге (stateless vessels) қатысты мемлекеттің юрисдикциясын жүзеге асырудың халықаралық-құқықтық негіздері мен шектерін қарастырады. Мұндай кемелердің ретсіз көші-қон, контрабанда, адам саудасы, заңсыз, есепке алынбайтын және реттелмейтін балық аулау (IUU fishing) және трансұлттық теңіз қылмысының өзге де түрлері аясында жиірек қолданылуына байланысты мәселенің практикалық маңызы артып отыр. Сонымен қатар азаматтығы жоқ кемелерге қарсы теңіздегі құқық қолдану шараларының рұқсат етілетін ауқымы жөнінде құқықтық айқын еместік сақталуда. Мақаланың мақсаты – мемлекеттердің азаматтығы жоқ кемелерге қатысты бару, тексеру, ұстау және тәркілеу шараларын қандай жағдайларда заңды түрде жүргізе алатынын нақтылау, сондай-ақ халықаралық адам құқықтары жөніндегі міндеттемелерге және көші-қонға байланысты операцияларда non-refoulement қағидатына сәйкестікті қамтамасыз ету үшін қажетті ең төменгі кепілдіктерді айқындау. Зерттеуде доктриналық-құқықтық талдау және теңіз құқығы нормаларын шарттық түсіндіру, азаматтығы жоқ кемелердің мәртебесіне қатысты бәсекелес ғылыми ұстанымдарды салыстырмалы бағалау, сондай-ақ тиісті сот және операциялық тәжірибені талдау әдістері қолданылды. Нәтижелер азаматтығы жоқ мәртебесін айқындаудың практикалық өлшемдерін ұсынады, өкімдік және мәжбүрлеу юрисдикциясын ажыратады және ашық теңіздегі заңды араласудың базалық талаптары ретінде қажеттілік, пропорционалдылық және рәсімдік адалдық қағидаларын тұжырымдайды.

Тірек сөздер: азаматтығы жоқ кеме, ашық теңіз, мемлекеттік юрисдикция, бару құқығы, теңіздегі құқық қолдану.

УТЕГАЛИЕВА К.И.,*[1]
магистр права, ст. преподаватель.
*e-mail: kamila.ute@mail.com
ORCID ID: 0009-0002-4775-2800
ИБРАЕВ Ж.Г.,[1]
PhD, ст. преподаватель.
e-mail: ibraiev86@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5445-9069
АЛИМБАЕВА А.А.,[1]
магистр права, ст. преподаватель.
e-mail: aktolkin15@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-0407-3709
[1]Международный казахско-турецкий университет
им. Ходжи Ахмеда Ясави,
г. Туркестан, Казахстан

ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЮРИСДИКЦИИ В ОТНОШЕНИИ СУДОВ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА В ОТКРЫТОМ МОРЕ

Аннотация

В статье рассматриваются международно-правовые основания и пределы осуществления государственной юрисдикции в отношении судов без гражданства (stateless vessels) в открытом море. Практическая значимость темы возросла в связи с увеличением использования судов, не имеющих или не способных подтвердить национальность в контексте нерегулярной миграции, контрабанды, торговли людьми, незаконного, несообщаемого и нерегулируемого промысла (IUU fishing), а также иных форм транснациональной морской преступности. Вместе с тем сохраняется правовая неопределенность относительно допустимого объема мер морского правоприменения против таких судов. Цель статьи – уточнить, в каких случаях государства вправе законно осуществлять меры посещения, досмотра, задержания и изъятия в отношении судов без национальности, а также определить минимальные гарантии, необходимые для обеспечения соответствия международным обязательствам в сфере прав человека и при миграционных операциях принципу non-refoulement. В исследовании применяются доктринальный правовой анализ и договорное толкование норм права моря, сравнительная оценка конкурирующих научных подходов к статусу судов без гражданства, а также анализ релевантной судебной и операционной практики. Полученные результаты предлагают практические критерии установления статуса судна без гражданства, разграничивают предписывающую и принудительную юрисдикцию и формулируют необходимость, пропорциональность и процедурную добросовестность в качестве базовых требований законного вмешательства в открытом море.

Ключевые слова: судно без гражданства, открытое море, государственная юрисдикция, право посещения, морское правоприменение.

Article submission date: 15.01.2025.

IRSTI 10.87.75
UDC 341.225.5
JEL K33

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-1-314-326

AITBEK M.B.,*[1]
PhD student.
*e-mail: maksataitbek1@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-7898-2043
ATADJANOV R.B.,[1]
PhD, d.l.s., associate professor.
e-mail: rustamatadjanov1@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6801-1556
UMARKHANOVA D.S.,[2]
d.l.s, professor.
e-mail: dildora080@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3492-010X
[1]SDU University,
Kaskelen, Kazakhstan
[2]Tashkent State University,
Tashkent, Uzbekistan

TREATY FRAMEWORKS OF INTERNATIONAL SPACE LAW AND THEIR RELEVANCE FOR KAZAKHSTAN: LEGAL COMPLEXITIES IMPLEMENTATION CHALLENGES AND PROSPECTS FOR REFORM

Abstract

This article examines the evolution of the formation and current direction of international space law, analyzes its fundamental principles and current issues. The principles of peaceful uses of space, non-national appropriation, and international cooperation for the benefit of humanity are described as one of the main pillars of this area of law. At the same time, the study pays special attention to new challenges, such as the widespread participation of the private sector in space activities, the development of space resources, ensuring environmental sustainability, and the threat of militarization of space. In addition, the level of Kazakhstan's participation in international space treaties and their implementation in the national legal system is assessed, and the special status of the Baikonur Cosmodrome, gaps in the national space legislation of 2012, and the inadequacy of regulatory mechanisms are analyzed. Based on the comparative legal method and international experience, the article presents specific recommendations aimed at ensuring Kazakhstan's full compliance with international space law, improving the national space management system, and strengthening the country's role as a responsible space state.

Keywords: international space law, outer space treaty, cosmodrome, space governance, private space activities, environmental sustainability.

Introduction

Over time, space governance has ceased to be an exclusive field of activity of states and has become a complex multi-level space in which scientific research organizations, commercial structures and military entities participate. Such a change complicates the issues related to the legal regulation of space activities and constantly updates their content.

After the beginning of space exploration, a new direction in public international law was formed – international space law (ISL). It was based on such principles as considering outer space as an environment serving peaceful purposes, not allowing any state to appropriate it as an extension of its national territory, and ensuring equal access to space for all countries. Multilateral international treaties concluded within the framework of the UN became the legal basis for this area, establishing mandatory rules and guiding principles aimed at limiting attempts to extend sovereignty into space, strengthening cooperation between states, and keeping outer space free from military conflicts and as a safe zone.

At the same time, the rapid development of technologies, the increase in the number of participants in space activities, and the active involvement of the private sector have clearly revealed a number of gaps and interpretative uncertainties in the existing system of international space law. Although the traditional treaty system provides the main legal framework, it is not always able to fully regulate the specific problems of modern times, such as reducing space debris, coordinating movement in orbital space, developing the resources of celestial bodies, and commercializing space activities. For this reason, scientific and political discussions on the need to reinterpret international space law and develop it in line with the realities of the 21st century are intensifying, but the analysis and debate in this direction in Kazakhstan and Central Asia as a whole are still not sufficiently systematized.

Kazakhstan, as an emerging space state, occupies a unique and complex place in this global legal system. The rich legacy of space exploration left over from the Soviet era and the location of the world's most historically significant cosmodrome, Baikonur, on the territory of Kazakhstan provide the country with unique infrastructural potential. In addition, the special legal and jurisdictional status of the Baikonur cosmodrome under a long-term lease agreement with the Russian Federation, as well as the insufficient development of the national legal and institutional framework regulating space activities, further complicate Kazakhstan's position in the system of international space law.

Kazakhstan has ratified the main instruments of international space law, including the 1967 Outer Space Treaty. However, the issue of fully incorporating the 1972 Liability for Damage Convention and the 1979 Moon Treaty into national legislation has not yet been fully resolved.

The main document regulating the space sector in Kazakhstan is the Law "On Space Activities" adopted in 2012. This law only sets out general rules. It does not clearly and comprehensively define important mechanisms for the state and private sectors, such as licensing, control, supervision and liability. Such legal gaps are particularly important in view of Kazakhstan's goals to strengthen its space capabilities, create a competitive space industry and become active in the international commercial space market.

Kazakhstan's accession to the Moon Treaty [5] places the country among the few states that recognize the Moon and other celestial bodies as the "common heritage of mankind." This principle is important. However, there are still no specific mechanisms for its implementation. There are also political contradictions at the international level. Therefore, it is difficult to apply this principle in practice.

Currently, discussions are intensifying on issues such as the development of space resources, the military use of space, and environmental sustainability. In this context, Kazakhstan's official legal and political positions are not yet fully formed. They are not integrated into a single system. Therefore, the country's position is often expressed only in general terms.

As a result, Kazakhstan's ability to contribute to the further development of international space law is limited. It also has a low potential to effectively protect national interests while a new space order is being formed.

In this context, the article comprehensively analyzes the system of treaties in international space law and their legal and practical significance for Kazakhstan.

The study critically examines the fundamental principles of international space law, assesses the adequacy of Kazakhstan's national legal and institutional mechanisms for implementing its international obligations, and identifies the main challenges and opportunities in the modern space governance system.

The article aims to complement the scientific discussion on the issue of adapting international space law to the conditions of states with emerging space industries at the national level, based on legal and doctrinal analysis, comparative approaches, and policy-oriented recommendations. At the same time, it is aimed at identifying specific areas for strengthening the legal framework of Kazakhstan in the field of space law through alignment with international standards and best practices.

Materials and methods

This study used doctrinal method, formal-legal analysis, and comparative legal method to determine the contractual basis of international space law and its legal and practical significance for the Republic of Kazakhstan. The analysis used a combination of descriptive and analytical approaches.

The sources of the study were based on the main sources of international law. These included the main concepts and norms of international space law, materials from the UN system, as well as non-binding ("soft law") documents prepared by the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (COPUOS) and other international organizations [17].

In addition, the national legal regulatory system of Kazakhstan was also comprehensively examined. The norms of domestic legislation, provisions of the Constitution, and bilateral international agreements were analyzed. Particular attention was paid to the legal features of the agreement with the Russian Federation on the lease of the Baikonur Cosmodrome [11].

As additional sources, scientific monographs, articles in peer-reviewed journals, reports of international organizations, and materials of legal doctrine were systematically studied. These materials allowed to expand the theoretical basis of legal analysis and compare the approach of Kazakhstan with international best practices.

The research methodology also includes elements of comparative legal analysis. This approach was based on the study of examples of other developing space states with experience in forming and reforming national space legislation. The comprehensive use of primary legal sources and scientific literature made it possible to comprehensively and critically assess not only the normative foundations of Kazakhstan's interaction with international space law, but also the main issues arising in the process of its practical implementation.

Results

The analysis conducted in this article shows that Kazakhstan has formally acceded to all the main treaties of international space law. However, the implementation of these international obligations at the national level is insufficient and inconsistent. The existing national legislation, primarily the 2012 Law of the Republic of Kazakhstan "On Space Activities", does not provide the necessary clarity, scope and institutional mechanisms to fully comply with international requirements [10]. In particular, significant legal gaps remain in the areas of allocation of responsibility, registration of space objects, licensing of space activities and regulation of the activities of the private sector. These issues are further complicated by the lack of specially authorized regulatory bodies and the lack of legal personnel specializing in the field. In addition, the unique jurisdictional conditions inherent in the Baikonur Cosmodrome raise unresolved issues regarding the allocation of international responsibility and liability for damage under the Outer Space Treaty and the Convention on Liability for Damage. At the same time, the results of the study show that these shortcomings can be viewed not only as a problem, but also as a strategic opportunity for Kazakhstan. Modernizing the national legal and institutional system in accordance with international best practices will allow Kazakhstan to increase its competitiveness and international reputation as an emerging space state.

According to the authors, comprehensive legal reforms are needed. This includes clarifying licensing procedures. It is also necessary to make liability insurance mandatory. It is also important to introduce environmental protection standards. In addition, it is necessary to create an independent space regulatory body. These measures will reduce legal uncertainty. They will create conditions for the sustainable development of the national space industry.

In addition, active participation in international forums such as COPUOS is necessary. It is also important to support the fair and accessible development of international space law. This will allow Kazakhstan to make a significant contribution to the development of the global space governance system. At the same time, it will help to effectively protect its national interests in the context of the emerging multipolar space order.

Discussion

Origins and Development of ISL

International space law (ISL) began to emerge as a separate branch of international public law in the mid-20th century. This was influenced by technological developments, scientific discoveries, and geopolitical changes. Today, it is rare to find an opinion that does not recognize ISL as an independent direction of international law. On October 4, 1957, the Soviet Union launched the Sputnik 1 satellite.

This event is often cited as the beginning of the "space age." However, the legal and ideological foundations of ISS began to take shape much earlier [12].

For example, in 1903, the Russian scientist Konstantin Tsiolkovsky published a theoretical work on rocket propulsion and the possibility of human space flight. This work opened the way to raising questions about the possible consequences of human activities outside the atmosphere. And in his 1932 monograph, the Austrian lawyer Werner Mandl proposed how to regulate the initial legal issues associated with rocket flights and the transition from airspace to outer space. He outlined the initial structures of the principles of future space law.

During World War II, rocket technology developed rapidly. This was influenced by the German V-2 rocket program. This technology showed great potential. At the same time, its dangerous side was also clearly visible.

After that, discussions intensified on the need to regulate new activities related to space by law. These discussions were held both in scientific circles and at the state level. After the war, the legal status of outer space was often put on the agenda. This is because outer space was not like airspace. It was perceived as a special legal space that did not easily fit into traditional principles based on territorial sovereignty.

The space age began with the launch of the Sputnik 1 satellite. Later, on April 12, 1961, Yuri Gagarin became the first person to fly into space on Vostok 1. These events demonstrated the achievements of science and technology. At the same time, they made it clear that unilateral declarations of sovereignty over space were unacceptable. They showed that it was necessary to establish the principle of the peaceful use of space. It also became clear that an international legal framework is needed to prevent possible conflicts.

The Cold War rivalry intensified these threats. Outer space could become a continuation of military confrontation on Earth [19].

In view of these threats, the UN General Assembly played an important role as the main international forum. In 1958, resolution 1348 (XIII) was adopted. On this basis, the Temporary Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (COPUOS) was established [14]. The Committee was to consider legal issues of outer space activities. It was also to study technical and scientific aspects. The Committee was to prepare recommendations on the peaceful and joint uses of outer space by States. On 12 December 1959, resolution 1472 (XIV) was adopted. This document transformed COPUOS into a standing committee. It laid the foundation for a multilateral forum for systematic discussion of space law [6].

Later, these initiatives were supplemented by new resolutions. Of particular importance was resolution 1721 (XVI) of 1961. This resolution reaffirmed that outer space should be used exclusively for peaceful purposes. This requirement also applied to the Moon and other celestial bodies. It also stated that all States should have equal access to space [7]. Such decisions determined the content of the work of COPUOS. The Committee became the leading body for developing the basic norms of international space law. As a result, the 1967 Outer Space Treaty was adopted [1]. Later, other related agreements were concluded. These included the Rescue Agreement [2], the Liability Convention for Damage [3], the Registration Convention [4] and the Lunar Treaty [5]. These documents formed a system of interrelated treaties. They are considered the basis of the modern international space law regime.

Therefore, the formation of international space law cannot be viewed in isolation from history. This development was associated with rapid technological progress. It was also influenced by geopolitical competition. At the same time, outer space was recognized as a special area that required new legal solutions beyond traditional territorial principles.

The basic principles of space law: sovereignty, non-appropriation and peaceful uses of outer space

The normative framework of international space law (ISL) is based on a system of universally recognized principles. These principles guide the actions of States and other key actors involved in the exploration and use of outer space. The fundamental principles include principles related to sovereignty. The principle of non-expropriation (taking from non-national ownership) is also important. There is also a requirement that outer space be used exclusively for peaceful purposes.

These principles form the basis of the mandatory regime enshrined in the 1967 Outer Space Treaty and other related international legal instruments [1]. This framework reflects the international community's opposition to the extension of national territorial sovereignty into outer space. It is aimed at preventing states from establishing unilateral dominance in space.

The Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (COPUOS) was established as a permanent body in 1959 [6]. This committee is involved in the development of these principles. It is also one of the main international forums for preventing the militarization and weaponization of outer space.

Kazakhstan's commitment to these principles is particularly important given the location of the Baikonur Cosmodrome on the country's territory. Although Baikonur is primarily used for peaceful space activities, it is also used by the Russian Federation to launch military satellites and carry out missions related to national security. This dual nature of the space infrastructure clearly demonstrates the need to make Kazakhstan's national legal and political mechanisms fully compliant with the requirements of international space law, transparent and robust.

Main international treaties on space law

The treaty framework of international space law is based on multilateral international agreements that regulate space activities from a legal perspective. These agreements are usually discussed and adopted through negotiations within the framework of the United Nations, in particular within the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (COPUOS). Such documents constitute the main pillar of international space law (ISL).

These agreements establish rules that are binding on States. They also contribute to the formation of customary law and the establishment of general legal principles. These norms also provide a common direction for the actions of entities involved in space activities and determine their behavior in a broad sense [13]. The most known international treaties on space law are: Outer Space Treaty of 1967, 1968 Rescue Treaty, 1972 Liability Convention, 1976 Convention on Registration, 1976 Convention on Registration and the 1979 Moon Treaty. Each of the agreements regulates a specific aspect of space activities. Together, they form a developing legal system that is somewhat complex in structure, but sometimes fragmented.

In addition to the core treaties, the international space law system is also supplemented by non-binding ("soft law") documents adopted by the UN General Assembly, COPUOS and other international bodies. Such documents include, for example, the Principles for the Use of Nuclear Energy Sources in Outer Space (1992) [16], the Declaration on International Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space (1996), and the Guidelines for the Long-Term Sustainability of Space Activities (2019) [8].

These documents are not legally binding. However, they have a real impact on the development of international space law. They help to establish best practices. They increase transparency. They also provide guidance on regulating new issues that are not sufficiently covered by existing treaties.

It is important for Kazakhstan to actively participate in such initiatives.

Current challenges and trends in international space law

The current system of international space law was formed during the Cold War. At that time, space activities were mainly carried out by states. However, in the 21st century, technology, economics, and geopolitics are changing very rapidly. These changes have brought new challenges to international space law. New space states have proliferated. The private sector has become active. Space debris has increased. Military interests in space have re-emerged. All this is putting severe pressure on the existing system of treaties. Therefore, it is necessary to reassess the normative stability of the ISL. At the same time, the need for its gradual modernization and development has increased. Below are some of the current problems and main trends in the development of the ISL [15].

The growth of commercial space activities and the role of non-state actors

While the state used to play the main role, now private companies and consortia have come to the fore. They are engaged in the development of launch vehicles. They provide satellite services. They develop space tourism. They are also taking initiatives in the use of space resources. But this privatization and commercialization pose new regulatory challenges to the ISL system. Since the system is largely based on interstate obligations.

However, there is a lack of detailed international norms that clearly regulate the licensing, control and liability of private actors. As a result, legal fragmentation has emerged. Different States have adopted different national space laws. They have different licensing requirements. Insurance conditions are also different. Environmental protection standards may also differ. This situation weakens legal clarity. It may also open the way to jurisdictional "arbitrage".

This issue is particularly important for Kazakhstan. Because Kazakhstan is trying to develop a national space industry. It also aims to attract foreign investment. However, the lack of complete and comprehensive national legislation regulating private space activities hinders the development of the market. It also creates additional risks for the state. That is, if damage occurs as a result of the activities of private operators, Kazakhstan may be held internationally liable.

The structure of the ISL was historically shaped as a state-oriented system during the Cold War. But today it faces a new situation. Technological development is accelerating. The economic model is changing. Geopolitical competition is intensifying. These factors put pressure on the adequacy, coherence, and implementation of the system of international agreements. Therefore, the issue of maintaining and modernizing the ISL is on the agenda. Some of the problems and trends in this direction are presented below [19].

Space Debris, Orbital Density and Environmental Sustainability

One of the most pressing issues for ISL is the rapid increase in space debris in low Earth orbit (LEO) and geostationary orbit (GEO). There are now over 30,000 registered space debris objects. In addition, there are also many small particles that pose a threat to operational satellites [15]. However, the current treaty system does not adequately address this problem in terms of prevention. The Liability Convention provides a mechanism for claims in the event of damage. However, it does not explicitly establish mandatory preventive measures to reduce or eliminate debris.

To address this gap, the international community has adopted non-binding "soft law" instruments. These include the Inter-Agency Committee for the Coordination of Space Debris (IADC) Guidelines [9] and the COPUOS Guidelines on the Long-Term Sustainability of Space Activities [18]. These documents provide best practices for space debris mitigation and space traffic management. However, they do not have binding legal force. They also lack enforcement mechanisms.

This topic is particularly important for Kazakhstan. Since space launches are regularly carried out from the territory of our country, it remains an important task to introduce space debris reduction standards into the national licensing and regulatory system.

Militarization and weaponization of space

The Outer Space Treaty prohibits the placement of weapons of mass destruction in orbit or on celestial bodies (Article IV). However, it does not completely prohibit the use of conventional weapons, nor does it completely restrict general military activity [1]. This legal loophole has allowed some states to actively develop reconnaissance, communications, and navigation systems in space. It has also opened the way for the testing of anti-satellite (ASAT) weapons.

In recent years, ASAT tests that destroy satellites have led to a sharp increase in space debris. This has also increased the threat to international security. However, there are insufficient binding international instruments that specifically prohibit such actions or clearly regulate the behavior of states. This situation may increase the risk of conflict.

Kazakhstan is not directly involved in the militarization of space. However, the launch of military satellites from the Baikonur Cosmodrome by the Russian Federation remains a sensitive issue for Kazakhstan. This situation creates additional risks from the point of view of maintaining the principle of peaceful uses of space. Therefore, there is a need to clearly and openly affirm the position on the peaceful use of space in Kazakhstan's national policy.

The use of space resources and the principle of the "common heritage of mankind"

The legal status of space resources is one of the most controversial and unresolved issues in the ISL. The Outer Space Treaty prohibits the conversion of celestial bodies into national property (Article II). However, it does not clearly define how ownership of the acquired resources is to be determined [1]. It states that an international regime for the use of resources should be established (Article 11). However, this treaty has not received widespread support from many states [5].

In recent years, some countries, including the United States and Luxembourg, have been granting private companies ownership of space resources through national legislation. They explain this as not contradicting the principle of non-appropriation. However, such unilateral decisions may affect the integrity of the ISS. They also threaten the principle of equal access.

As a party to the Moon Treaty, Kazakhstan is in a difficult position in these discussions. On the one hand, Kazakhstan is obliged to support the idea of creating an international regime. On the other hand, there is still no clear and universal international agreement. Therefore, Kazakhstan needs to develop a clear national position that aligns its treaty obligations with current commercial trends.

The need for progressive development and regulatory clarification

In connection with the above-mentioned difficulties, there is a growing consensus in both the scientific community and the political level that new steps are needed. In particular, it is proposed to adopt new binding treaties that would specifically regulate the issues of space debris reduction, space traffic management and resource use. At the same time, the need to strengthen existing "soft law" mechanisms and develop confidence-building measures is also often mentioned [19].

Active participation in the work of COPUOS is an important opportunity for Kazakhstan. In addition, participation in regional and bilateral initiatives is also useful. All this creates a real opportunity to contribute to the current development of international space law, taking into account the interests of states that are newly joining space.

International Space Law and Kazakhstan: Issues and Opportunities for National Implementation

The authors argue that Kazakhstan's place in the global space arena is historically significant and strategically unique. The location of the world's oldest and most historically significant cosmodrome, Baikonur, on the territory of Kazakhstan places the country in a unique but also complex position at the intersection of international space activities, geopolitical partnerships, and emerging commercial initiatives. The legacy of the Soviet Union's space infrastructure and Kazakhstan's accession to the main provisions of international space law (ISL) require the state to develop a stable, systematic, and forward-looking national legal and regulatory framework that, while fully fulfilling its international obligations, promotes its national interests.

(1) Accession to the ISS Treaty: the gap between formal commitment and actual implementation

The accession of the Republic of Kazakhstan to the main treaties of international space law means that the country officially accepts the international norms governing space activities. Kazakhstan has assumed a number of important international obligations.

Kazakhstan ratified the 1967 Outer Space Treaty in 1993. In 1994, it ratified the Rescue Agreement. In 1995, it ratified the Convention on Liability for Damage. In 2000, it ratified the Registration Convention. In 2001, it ratified the Moon Treaty.

These steps have strengthened Kazakhstan's obligations. In particular, the obligation to observe the principle of non-appropriation of outer space has been strengthened. The obligation to use outer space for peaceful purposes has also been strengthened. The regulation of liability in case of damage has become important. The obligation to provide assistance to astronauts has been strengthened. In addition, the obligation to participate in the procedures for managing activities related to celestial bodies has also increased.

At the same time, becoming a party to the treaties does not automatically mean that these obligations are fully and effectively implemented in national law. The main domestic document governing space activities in Kazakhstan is the Law of the Republic of Kazakhstan "On Space Activities" of 2012 [10]. This law establishes general principles and is aimed at supporting scientific, technological, and commercial initiatives. But it does not sufficiently specify mechanisms for authorizing, monitoring, and accounting for space activities, especially projects involving the private sector and international partners.

This situation is not unique to Kazakhstan. It reflects a common trend observed in many states actively engaging in space: the regulatory framework has failed to keep pace with technological innovation and commercial expansion.

(2) Legal and institutional gaps in national implementation

One of the most important issues for Kazakhstan is the full implementation of its obligations under the Convention on Liability for Damage and the Convention on Registration at the national level [20]. Kazakhstan is required by international law to maintain a national register of space objects and provide the UN Secretary-General with the necessary information. However, domestic registration procedures, principles of transparency, and mechanisms for public access to data are still not sufficiently developed. As a result, Kazakhstan's ability to fully implement its international obligations is limited. This situation also hinders the management of space activities through an open and accountable system.

In addition, Kazakhstan does not have national rules that comprehensively regulate liability for damage caused by space objects. In particular, mandatory insurance requirements, compensation mechanisms, and dispute resolution procedures are not fully established. Since space activities are

a high-risk sector, the absence of such norms increases legal uncertainty. It can increase the risk of causing transboundary damage both on the ground and in orbit.

The lack of an independent and specialized regulatory body that would conduct licensing, control and supervision of compliance with international space law requirements is a systemic weakness. In addition, the lack of specialized legal knowledge and judicial experience in the field of space law complicates the effective application of ISL norms at the national level.

(3) The Complex Legal Status of Baikonur Cosmodrome

The article would not be complete without addressing this issue. One of the most complex legal issues for Kazakhstan is the jurisdictional and regulatory status of the Baikonur Cosmodrome. In accordance with a bilateral agreement concluded with the Russian Federation in 1994, Kazakhstan leased Baikonur to Russia for space activities until 2050. This agreement allows Russia to exercise extensive operational control over the spaceport. Kazakhstan, however, formally retains its sovereignty. Such a sui generis model creates legal ambiguities regarding who and how bears international responsibility for space activities carried out from Baikonur [12].

In addition, according to the logic of the Outer Space Treaty (OST) and the Liability Convention, Kazakhstan, as a territorial state, cannot completely move out of the category of a "launching state". This situation remains even if launch operations are carried out only by Russian entities. As a result, unresolved questions arise regarding the procedure for dividing responsibility, the duty of control, and the registration of space objects. Although the bilateral agreement seeks to clarify the mutual responsibility of the parties, its norms largely remain at the contractual level. Therefore, it cannot fully exempt Kazakhstan from its international legal obligations to third parties.

(4) Opportunities for legal and regulatory reforms

However, the current situation in Kazakhstan is conducive to reforms. Legal changes are needed. Institutional changes are also needed. Kazakhstan has historical experience in space. The country wants to develop a national space industry. Therefore, the legislative framework needs to be updated. The new legal framework must meet the requirements of international space law. It must also comply with best international practices.

One of the main directions of the reform is the adoption of national legislation that fully regulates the issues of licensing, control and liability for space activities. Here, special attention should be paid to the participation of the private sector. It is also important to attract foreign investment and develop public-private partnerships. A clear licensing system should be introduced. Mandatory insurance requirements should be established. Environmental standards should also be clearly established. Such steps should help to comply with the requirements of international space law and increase the country's investment attractiveness [13].

From the perspective of legal modelling, two priority legislative reforms appear necessary. First, it would be advisable to amend the 2012 Law "On Space Activities" [10] by introducing a separate chapter establishing a comprehensive authorization and continuing supervision mechanism in accordance with Article VI of the Outer Space Treaty, clearly defining the scope of state responsibility for national activities in outer space, including those carried out by private operators and foreign partners from the territory of Kazakhstan. Such a model should incorporate mandatory insurance requirements, detailed liability allocation rules, and transparent registration procedures aligned with the 1972 Liability Convention and the 1976 Registration Convention. Second, taking into account the specific jurisdictional regime of the Baikonur Cosmodrome, Kazakhstan could adopt a special legislative act clarifying the distribution of international responsibility and regulatory control in situations of joint or foreign launches, thereby strengthening national oversight while remaining consistent with existing bilateral agreements. The implementation of these model-based reforms would significantly enhance legal certainty, reduce international risk exposure, and consolidate Kazakhstan's position as a responsible and legally predictable space state.

It is also appropriate to establish an independent and specialized regulatory body that would monitor the implementation of international space law. This body should maintain a register of national space objects. It should also monitor compliance with safety requirements. In addition, it is important to develop training programs on space law for judges, lawyers and civil servants. This will strengthen Kazakhstan's ability to effectively resolve space-related disputes and contribute to the

development of ISL jurisprudence. Finally, Kazakhstan needs to actively participate in COPUOS and other multilateral international forums. This will help the country clarify its national interests. It will allow it to contribute to the formation of internationally binding norms. It will also create conditions for defending the positions of new space states. If Kazakhstan takes a proactive and forward-looking approach to space law and policy, it can turn its historical heritage into a real advantage. Then it can appear as a responsible, innovative and competitive actor in the global space community.

Conclusion

The evolution of international space law (ISL) from its early days in the geopolitical tensions of the Cold War to its current state of facing new challenges related to commercialization, environmental sustainability, and security clearly demonstrates the profound changes taking place in the space sector. For Kazakhstan, which has a rich historical heritage in space exploration and is striving to develop its future space potential, the importance of the main treaty systems of the ISL is not limited to symbolic participation, but is directly related to issues of effective governance, legal responsibility, and national strategic development.

This article has shown that while Kazakhstan's formal accession to the fundamental treaties of international space law is a welcome step, a unified and comprehensive legal regime that implements these obligations at the national level is still insufficient. The existing legislative and institutional frameworks have obvious gaps in key areas such as liability, licensing, environmental protection, regulation of private sector activities, and maintaining a national registry of space objects. These issues are further complicated by the remaining ambiguities regarding the legal status of the Baikonur Cosmodrome, which significantly hinders Kazakhstan from exercising its sovereign powers, regulatory capabilities, and international responsibilities within the ISL [15]. To set up a good system of legal rules for space activities in Kazakhstan, the country's laws need to be better by adding a full liability system for damage caused by space objects. This means that operators must have mandatory civil liability insurance, which means there must be clear limits and procedures for paying to damage, as well as there must be rules for how to settle disputes, including the option of using international mechanisms to protect rights.

To ensure openness and efficient governance, it is also essential to establish clear licensing and legal requirements for the private sector, improve environmental protection measures, such as space debris mitigation, and establish a specialized national regulatory body.

Additionally, by actively participating in international forums like COPUOS, Kazakhstan will be able to improve its standing as a responsible spacefaring state and align its domestic laws with international norms. Kazakhstan's status as an emerging space state provides unique opportunities for reforming and modernizing its national legal system. Drawing on the comparative experience of developed and emerging space states, Kazakhstan can build its own legal model that balances the fulfillment of international obligations, the protection of national interests, and sustainable development. The introduction of clear regulatory standards for private sector space activities, strengthening transparency and accountability mechanisms, and the establishment of a specialized space regulatory body are important steps to strengthen Kazakhstan's space governance system. In addition, the authors believe that Kazakhstan's active participation in COPUOS and other international forums will contribute to the further progressive development of international space law.

Especially at a time when global discussions on space debris mitigation, space traffic management, resource utilization, and the peaceful use of space are intensifying [2], Kazakhstan can play a constructive role in defending the positions of developing and transition economies. In conclusion, the treaty systems of international space law are both a challenge and an opportunity for Kazakhstan. Through careful implementation at the national level, targeted legal reforms, and active and strategic participation at the international level, the Republic of Kazakhstan can not only fully fulfill all its legal obligations under the ISL, but also establish itself as a state that can serve as a model of responsible and effective space governance in the context of the emerging multipolar space order of the 21st century.

REFERENCES

1 Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies, 27 January 1967, entered into force 10 October 1967 // United Nations Treaty Series. 1967. Vol. 610. No. 8843. P. 205.

2 Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space, 22 April 1968, entered into force 3 December 1968 // United Nations Treaty Series. 1968. Vol. 672. No. 9574. P. 119.

3 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, 29 March 1972, entered into force 1 September 1972 // United Nations Treaty Series. 1975. Vol. 961. No. 13810. P. 187.

4 Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space, 14 January 1975, entered into force 15 September 1976 // United Nations Treaty Series. 1977. Vol. 1023. No. 15020. P. 15.

5 Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, 18 December 1979, entered into force 11 July 1984 // United Nations Treaty Series. 1985. Vol. 1363. No. 23002. P. 3.

6 United Nations General Assembly. Resolution 1472 (XIV). International Cooperation in the Peaceful Uses of Outer Space. 12 December 1959. URL: https://digitallibrary.un.org/record/665250 (accessed: 02.01.2026)

7 United Nations General Assembly. Resolution 1721 (XVI). International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space. 20 December 1961. URL: UN Digital Library document (accessed: 02.01.2026)

8 Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. Guidelines for the Long-term Sustainability of Outer Space Activities. A/AC.105/2018/CRP.20. New York, 2019. URL: https://www.unoosa.org/responsibilities/documents/AC105_CRP20_LTS_guidelines.pdfInt (accessed: 05.01.2026)

9 Inter-Agency Space Debris Coordination Committee (IADC). Space Debris Mitigation Guidelines. IADC-02-01. 2007. URL: https://www.iadc-home.org/documents-public/view/id/34 (accessed: 02.01.2026)

10 Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 528-IV «О космической деятельности». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000528 (дата обращения: 06.01.2026)

11 Constitution of the Republic of Kazakhstan. Adopted on 30 August 1995 (with amendments). URL: https://www.constitution.kz/en/ (accessed: 02.01.2026)

12 Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on the Lease of the Baikonur Cosmodrome signed on 10 December 1994. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002195 (accessed: 02.01.2026)

13 Handbook of Space Law / ed. by F. von der Dunk, F. Tronchetti. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015. 1024 p.

14 Hobe S. Cologne Commentary on Space Law. Vol. I–III. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2009–2015. 780 p.

15 Routledge Handbook of Space Law / ed. by R.S. Jakhu, P.S. Dempsey. London: Routledge, 2017. 640 p.

16 Soft Law in Outer Space: The Function of Non-binding Norms in International Space Law / ed. by I. Marboe. Vienna: Böhlau Verlag, 2012. 320 p.

17 Diederiks-Verschoor I.H.Ph., Kopal V. An Introduction to Space Law. 3rd ed. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2008. 216 p.

18 Johnson C. Space Traffic Management and International Law: A Critical Review // Air and Space Law. 2020. Vol. 45. P. 155–176.

19 Blount P.J. Renovating Space: The Future of International Space Law // Denver Journal of International Law and Policy. 2011. Vol. 40. No. 1. P. 515–532.

20 United Nations Office for Outer Space Affairs. National Space Legislation Database: Kazakhstan. – URL: https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/nationalspacelaw/kazakhstan.html (accessed: 21.11.2025)

REFERENCES

1 Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies, 27 January 1967, entered into force 10 October 1967 // United Nations Treaty Series. 1967. Vol. 610. No. 8843. P. 205. (In English)

2 Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space, 22 April 1968, entered into force 3 December 1968 // United Nations Treaty Series. 1968. Vol. 672. No. 9574. P. 119. (In English)

3 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, 29 March 1972, entered into force 1 September 1972 // United Nations Treaty Series. 1975. Vol. 961. No. 13810. P. 187. (In English)

4 Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space, 14 January 1975, entered into force 15 September 1976 // United Nations Treaty Series. 1977. Vol. 1023. No. 15020. P. 15. (In English)

5 Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, 18 December 1979, entered into force 11 July 1984 // United Nations Treaty Series. 1985. Vol. 1363. No. 23002. P. 3. (In English)

6 United Nations General Assembly. Resolution 1472 (XIV). International Cooperation in the Peaceful Uses of Outer Space. 12 December 1959. URL: https://digitallibrary.un.org/record/665250 (accessed: 02.01.2026) (In English)

7 United Nations General Assembly. Resolution 1721 (XVI). International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space. 20 December 1961. URL: UN Digital Library document (accessed: 02.01.2026). (In English)

8 Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. Guidelines for the Long-term Sustainability of Outer Space Activities. A/AC.105/2018/CRP.20. New York, 2019. URL: https://www.unoosa.org/responsibilities/documents/AC105_CRP20_LTS_guidelines.pdfInt (accessed: 05.01.2026) (In English)

9 Inter-Agency Space Debris Coordination Committee (IADC). Space Debris Mitigation Guidelines. IADC-02-01. 2007. URL: https://www.iadc-home.org/documents-public/view/id/34 (accessed: 06.01.2026). (In English)

10 Zakon Respubliki Kazahstan ot 6 janvarja 2012 goda № 528-IV «O kosmicheskoj dejatel'nosti». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000528 (data obrashhenija: 02.01.2026) (In Russian)

11 Constitution of the Republic of Kazakhstan. Adopted on 30 August 1995 (with amendments). URL: https://www.constitution.kz/en/ (accessed: 02.01.2026) (In English)

12 Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on the Lease of the Baikonur Cosmodrome signed on 10 December 1994. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002195 (accessed: 02.01.2026). (In English)

13 Handbook of Space Law / ed. by F. von der Dunk, F. Tronchetti. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015. 1024 p. (In English)

14 Hobe S. (2009–2015) Cologne Commentary on Space Law. Vol. I–III. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2009–2015. 780 p. (In English)

15 Routledge Handbook of Space Law / ed. by R.S. Jakhu, P.S. Dempsey. London: Routledge, 2017. 640 p. (In English)

16 Soft Law in Outer Space: The Function of Non-binding Norms in International Space Law / ed. by I. Marboe. Vienna: Böhlau Verlag, 2012. 320 p. (In English)

17 Diederiks-Verschoor I.H.Ph., Kopal V. (2008) An Introduction to Space Law. 3rd ed. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International. 216 p. (In English)

18 Johnson C. (2020) Space Traffic Management and International Law: A Critical Review // Air and Space Law. Vol. 45. P. 155–176. (In English)

19 Blount P.J. (2011) Renovating Space: The Future of International Space Law // Denver Journal of International Law and Policy. Vol. 40. No. 1. P. 515–532. (In English)

20 United Nations Office for Outer Space Affairs. National Space Legislation Database: Kazakhstan. – URL: https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/nationalspacelaw/kazakhstan.html (accessed: 21.11.2025). (In English)

АЙТБЕК М.Б.,*[1]
докторант.
*e-mail: maksataitbek1@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-7898-2043
АТАДЖАНОВ Р.Б.,[1]
PhD, з.ғ.д., қауымдастырылған профессор.
e-mail: rustamatadjanov1@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6801-1556
УМАРХАНОВА Д.Ш.,[2]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: dildora080@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3492-010X
[1]SDU University,
Қаскелең қ., Қазақстан
[2]Ташкент мемлекеттік заң университеті,
Ташкент қ., Өзбекстан

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒАРЫШ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ШАРТТЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАН ҮШІН ӨЗЕКТІЛІГІ: ҚҰҚЫҚТЫҚ КҮРДЕЛІЛІКТЕР, ІСКЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ РЕФОРМАЛАРДЫҢ КЕЛЕШЕГІ

Аңдатпа

Бұл мақалада халықаралық ғарыш құқығының қалыптасуы мен дамуы, сондай-ақ оның негізгі қағидаттары мен өзекті мәселелері талданады. Халықаралық ғарыш құқығының негізгі тіректері – ғарыш кеңістігін бейбіт мақсатта пайдалану, иемденбеу қағидаты және бүкіл адамзаттың игілігі үшін халықаралық ынтымақтастық. Зерттеу жеке ғарыш қызметін кеңейту, ғарыш ресурстарын пайдалану, экологиялық қауіпсіздік және ғарышты әскери мақсатта пайдалану тәуекелдері сияқты жаңа қиындықтарға бағытталған. Сонымен қатар, онда Қазақстанның халықаралық ғарыш келісімшарттарына қатысу деңгейі және оларды ұлттық құқықтық жүйеде енгізу бағаланады, Байқоңыр ғарыш айлағының ерекше мәртебесі, 2012 жылғы ұлттық ғарыш заңнамасындағы олқылықтар және реттеуші тетіктердің жеткіліксіздігі талданады. Салыстырмалы құқықтық әдіс пен халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, мақалада Қазақстанның халықаралық ғарыш құқығын толық сақтауын қамтамасыз етуге, ұлттық ғарыш басқару жүйесін жетілдіруге және елдің жауапты ғарыш мемлекеті ретіндегі рөлін нығайтуға бағытталған нақты ұсыныстар берілген.

Тірек сөздер: халықаралық ғарыш құқығы, ғарыш туралы шарт, ғарыш айлағы, ғарышты басқару, жеке ғарыш қызметі, экологиялық тұрақтылық.

АЙТБЕК М.Б.,*[1]
докторант.
*e-mail: maksataitbek1@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-7898-2043
АТАДЖАНОВ Р.Б.,[1]
PhD, д.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: rustamatadjanov1@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6801-1556
УМАРХАНОВА Д.Ш.,[2]
д.ю.н., профессор.
e-mail: dildora080@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3492-010X
[1]SDU University,
г. Каскелен, Казахстан
[2]Ташкентский государственный
юридический университет,
г. Ташкент, Узбекистан

ДОГОВОРНЫЕ ОСНОВЫ МЕЖДУНАРОДНОГО КОСМИЧЕСКОГО ПРАВА И ИХ АКТУАЛЬНОСТЬ ДЛЯ КАЗАХСТАНА: ПРАВОВЫЕ СЛОЖНОСТИ, ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕФОРМ

Аннотация

В данной статье анализируется формирование и развитие международного космического права, а также его основные принципы и актуальные проблемы. В качестве фундаментальных основ международного космического права рассматриваются мирное использование космического пространства, принцип неприсвоения и международное сотрудничество на благо всего человечества. Исследование фокусируется на новых вызовах, таких как расширение частной космической деятельности, использование космических ресурсов, экологическая безопасность и риски использования космоса в военных целях. Кроме того, оценивается уровень участия Казахстана в международных космических договорах и их имплементация в национальную правовую систему, анализируется особый статус космодрома Байконур, пробелы в национальном космическом законодательстве 2012 г. и неадекватность нормативных механизмов. На основе сравнительно-правового метода и международного опыта в статье представлены конкретные рекомендации, направленные на обеспечение полного соблюдения Казахстаном международного космического права, совершенствование национальной системы управления космическим пространством и укрепление роли страны как ответственного космического государства.

Ключевые слова: международное космическое право, договор о космическом пространстве, космодром, управление космическим пространством, частная космическая деятельность, экологическая устойчивость.

Article submission date: 09.01.2026

INFORMATION FOR READERS

The scientific journal Eurasian Scientific Journal of Law is included in the List of scientific publications (List 2) recommended by the Committee for Quality Assurance in Science and Education of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for publishing the main results of scientific activity, the «Law» section.

(Order of the Committee for Quality Assurance in Science and Education of the Ministry of Education and Higher Education of the Republic of Kazakhstan No. 893 dated **05.06.2025** «On Amendments to Order No. 603 dated July 12, 2024 «On Approval of the List of Scientific Publications Recommended by the Committee for Control in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for Publication of the Main Results of Scientific Activity»).

ОҚЫРМАНДАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

Eurasian Scientific Journal of Law ғылыми журналы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті негізгі ғылыми нәтижелерді жариялау үшін ұсынған ғылыми басылымдар тізіміне (2-тізім) енгізілді, «Құқық» саласы.

(ҚР ҒЖБМ Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитетінің **05.06.2025 ж.** № 893 бұйрығына сәйкес «2024 жылғы 12 шілдедегі № 603 бұйрыққа толықтыру енгізу туралы «Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ұсынған ғылыми басылымдар тізімін бекіту туралы»).

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал Eurasian Scientific Journal of Law включен в Перечень научных изданий (Список 2), рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Право»

(приказ Комитета по обеспечению качества в сфере науки и образования МНВО РК № 893 от **05.06.2025 г.** «О внесении дополнений в приказ № 603 от 12 июля 2024 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»).

REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal **(https://esjl.turan-edu.kz/jour)**, which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed **12** pages.

IRSTI, UDC and **JEL** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the*sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **key words** (5-7 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets,** the list of references is printed at the end of the article comprising 5–20 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration – http://www.translit.ru**).

A short abstract (150-200 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings **(title, abstract, keywords, introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references).**

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to "blind" review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e - mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the "Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University", the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 1A, Turan University**
Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**
Website: **https://esjl.turan-edu.kz/jour**

Editorial board

EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW ЖУРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты **(https://esjl.turan-edu.kz/jour)** арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу жолы, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **12 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **ҒТАМИ, ӘОК** және **JEL** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (5–7 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстіңгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 5–20 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада – түпнұсқада және романизацияланған алфавитте **(транслитерация - http:// www.translit.ru)** беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **аңдатпа** (150–200 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс **(атауы, аңдатпа, тірек сөздер, кіріспе, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі)**.

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редакция алқасы тағайындайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға сілтеме жасау қайта басылып шығарғанда міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16Аа, «Тұран» университеті.**
Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**
Сайт: **https://esjl.turan-edu.kz/jour**

Редакциялық алқа

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала **(https://esjl.turan-edu.kz/jour)**, в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman,** кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **12** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ, УДК** и **JEL.**

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (5–7 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов,** соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation). Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 5–20 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация – http://www.translit.ru**).

После списка литературы должна быть **аннотация** (150–200 слов, 14 кегль) на трех языках, в которой указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи **(название, аннотация, ключевые слова, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы).**

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**
Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**
Сайт: **https://esjl.turan-edu.kz/jour**

Редакционная коллегия

EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW (ESJL)

Scientific and practical journal
№ 1(14) 2026

Computer layout: Zhuikova M.A.
Proofreader: Skuratova I.M.

Signed to the press on 16.03.2026
Offset paper No. 1,62 x 84/16. Density 80g/m^2.
Conditional printed sheets 42,0 Conditional publishing sheets 43,7
Circulation 500 copies
Order No. 23

Editorial Office address:
The original layout was prepared by the editorial and
publishing Department of Turan University

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».
Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК